STUDIĬ ISTORICE

ASUPRA

CHILIEĬ ȘI CETĂȚIĬ-ALBE

DE

NICOLAE IORGA
Membru corespondent al Academieĭ Române.

MOTTO:
Suum cuique.

SCRIERE PREMIATĂ DE ACADEMIA ROMÂNĂ
CU
PREMIUL ALEXANDRU BODESCU DIN 1899.

EDIȚIUNEA ACADEMIEĬ ROMÂNE

BUCURESCI
INSTITUTUL DE ARTE GRAFICE CAROL GÖBL
Furnisor al Curțiĭ Regale
16 STRADA DOAMNEI, 16
1900

STUDII ISTORICE

ASUPRA

CHILIEĬ ȘI CETĂȚIĬ-ALBE.

STUDIĬ ISTORICE

ASUPRA

CHILIEĬ ȘI CETĂȚIĬ-ALBE

DE

NICOLAE IORGA

Membru corespondent al Academieĭ Române.

MOTTO :

Suum cuique.

SCRIERE PREMIATĂ DE ACADEMIA ROMÂNĂ

CU

PREMIUL ALEXANDRU BODESCU DIN 1899.

EDIŢIUNEA ACADEMIEĬ ROMÂNE

BÚCURESCI

INSTITUTUL DE ARTE GRAFICE CAROL GÖBL

Furnisor al Curţiĭ Regale

16, STRADA DÓMNEI, 16

1899.

PREFAȚA.

Istoria unuĭ oraş romănesc, în sensul de istorie locală, nu se póte scrie. Se póte urmărì viéţa interióră şi accidentele politice ale uneĭ localităţĭ din Apus, se póte face din ele cevà legat şi interesant; pentru o localitate din Rĕsărit, din Peninsula Balcanică (afară de Ragusa), din Rusia, lucrul nu e cu putinţă. Acolo avem o continuitate de isvóre speciale, archivele, carĭ lipsesc dincóce. Acésta e deosebirea.

Decĭ o *istorie* a Chilieĭ şi Cetăţiĭ-Albe lipsesce, fiind-că nu se póte să nu lipséscă. De unde am puté sci fără întrerupere ceea ce s'a petrecut între zidurile acestor oraşe vreme de cincĭ secole? De unde am luà lămurirĭ asupra organisăriĭ lor, asupra magistraţilor, carĭ le administraŭ, asupra dărilor, asupra numĕruluĭ şi compunereĭ populaţiuniĭ, asupra cultureĭ, comerciuluĭ?

Ne-ar trebuì, pentru a puté da o desluşire la aceste întrebărĭ, o archivă cum sunt cele săsescĭ din Ardél, provincie a căreia istorie se póte în adevĕr scrie oraş cu oraş şi an cu an.

Chilia şi Cetatea-Albă, carĭ aŭ avut de sigur o archivă sub Genovesĭ, n'aŭ păstrat-o; în Principate, archive orînduite n'aŭ existat probabil nicĭ odată, socotelile şi actele diplomatice rĕmâind în mâna Domnuluĭ, care se schimbà, şi, în sfîrşit, stăpânirea turco-tătară a trecut pe acolo, stăpânire pe urma căreia nu rĕmâne nicĭ bogăţie, nicĭ cultură. Stăpânirea turcă a făcut să se pérdă minunatele archive bizantine, din carĭ s'a păstrat cevà numaĭ în oficiile Patriarcha-

tuluĭ, singura administraţiune creştină lăsată să trăiască de cuceritorĭ. Ce puteà să se alégă din problematicele deposite de documente ale unor cetăţĭ moldovenescĭ, cu o cultură evident maĭ slabă decât cultura din ţĕrile Imperiuluĭ de Rĕsărit?

Imposibilă din punctul de vedere al istorieĭ locale, al vieţiĭ particulare, de oraş, istoria Chilieĭ şi Cetăţiĭ-Albe póte fi întreprinsă însă din alte puncte de vedere decât al existenţeĭ lor separate şi înguste. Istoria *exterióră*, politică, a acestor douĕ cetăţĭ *se póte face*. Şi istoria acésta e interesantă în gradul cel maĭ înalt, pentru noĭ întâiŭ, şi chiar pentru popórele vecine, astăḑĭ saŭ în alte timpurĭ, cu pămîntul Moldoveĭ saŭ al Ţĕriĭ-Româneseĭ. Iată de ce:

Chilia a fost rînd pe rînd castel bizantin, întreposit genoves, cetate de graniţă munténă, debuşeŭ comercial şi bulevard de spre Turcĭ şi aliaţiĭ lor al Moldoveĭ, cetate mărginaşă turcéscă saŭ turco-tătară. În Cetatea-Albă aŭ stat póte Cumaniĭ şi Bizantiniĭ, cu siguranţă Genovesiĭ, Moldoveniĭ, Turciĭ iarăşĭ şi Tătariĭ. Şi fie-care schimbare de stăpânire n'a fost un accident neînsemnat, ci resultatul uneĭ marĭ schimbărĭ economice saŭ politice, concretisarea aceleĭ schimbărĭ. Când stégul genoves s'a împlântat pe zidurile Chilieĭ şi Cetăţiĭ-Albe, acésta însemnà stabilirea influenţeĭ comerciale, *monopoluluĭ* comercial genoves pe Marea Négră şi la Dunărea-de-jos; când Mircea ocupă cetatea, acésta însemnà fundarea «Basarabieĭ» rĕsăritene, excluderea de la gurile rîuluĭ, nu numaĭ a supremaţieĭ italiene, dar şi a stăpâniriĭ bizantine şi bulgare, sub care acea supremaţie economică se întemeiase şi puteà să trăiască; când Cetatea-Albă a primit în zidurile sale un Pârcălab de-al luĭ Alexandru-cel-Bun, acésta însemnà că Moldova şi-a atins hotarul necesar spre sud, atuncĭ când aveà cursul Nistruluĭ; însemnà că viéţa sa isolată economicesce se mântue, şi însemnà iarăşĭ că Statul românesc maĭ tînĕr de spre Polonia eşià de sub influenţa celuĭ-lalt; cucerirea Chilieĭ de către acelaşĭ Domn represintà întregirea acesteĭ opere de fortificare şi completare firéscă a Moldoveĭ; presenţa Ungurilor în Chilia înfăţişà încetarea orĭ-căreĭ politice demne şi personale în ţĕrile românescĭ, încătuşate de puternicul sprijin al luĭ

Hunyadi, guvernatorul Ungarieĭ; reluarea Chilieĭ de Ştefan-cel-Mare dovedià că Alexandru-cel-Bun îşĭ găsise un urmaş vrednic, care nu înţelegeà să părăséscă nimic din cuceririle străbunuluĭ; iar perderea celor două cetăţĭ dunărene pecetluià îngenuchiarea către Turcĭ, anunţà regimul tributuluĭ şi ostaticilor.

Ca *istorie de hotare*, istoria Chilieĭ şi Cetăţiĭ-Albe e o istorie însemnată şi fórte interesantă. Însă însemnătatea lor politică nu se mântue aicĭ. În «Basarabia» cucerită trăià póte un spirit separatist. Orĭ-cum, de la mórtea luĭ Alexandru-cel-Bun înainte, teritoriul acesta, acéstă provincie moldovenéscă, a fost adese-orĭ un Stat cu capitala sa, cu Domniĭ seĭ. Un Domn în Sucéva, unul în Cetatea-Albă, n'a fost un fenomen rar în istoria Moldoveĭ de la Alexandru I până la Ştefan-cel-Mare. A urmărì şi explicà formaţiunea, durata şi contopirea acestuĭ Stat face parte natural din subiectul nostru şi forméză încă una din însemnatele probleme de istorie pe carĭ le îmbrăţişéză.

În 1484, Sultanul Selim puse mâna pe Dunărea-de-jos. Sub Ştefăniţă încă, Turciĭ încercară să lărgéscă raiaua oraşelor cucerite. Purtarea provocătóre a luĭ Petru Rareş le dădù pretextul de care aveaŭ nevoe şi teritoriul Chilieĭ şi Cetăţiĭ-Albe cuprinse tot «unghiul»,—ţéra dintre Prut, Nistru, Chişinĕŭ şi Dunăre,— devenì întreg Bugécul. Suntem aduşĭ ast-fel a studià istoria acesteĭ hrăpirĭ, acesteĭ importante modificărĭ de chartă, care e unul din cele maĭ pline de urmărĭ evenimente din istoria nóstră. Anexarea turcéscă a Bugéculuĭ erà numaĭ o încălcare politică; némul nu suferià o perdere; sub sangeacul dunărén al Sultanuluĭ poporaţiunea moldovenéscă urmà înainte a ocupà pămîntul *stăpânit* numaĭ de alţiĭ. Într'o epocă, pe care nu sciŭ s'o fi stabilit cineva până acum, se petrecù însă o schimbare gravă în condiţiunile nóstre naţionale.

Tătariĭ se aşezară, întâiŭ ca óspeţĭ, adese-orĭ goniţĭ, apoĭ ca locuitorĭ de drept, înaintea cărora trebuiră să se retragă Moldovèniĭ. Se retraseră, goniţĭ de *ciambururĭ*, nu numaĭ vechiĭ stăpânitorĭ aĭ pămîntuluĭ, ci şi veciniĭ până departe. O nouă «pustie a Geţilor» se întinse până sus în Moldova

răsăritenă, iar în Apus până la cursul Siretuluĭ. Huşiul póte, Fălciul, Tecuciul deveniră aprópe nisce oraşe părăsite.

De stabilirea Tătarilor în Bugéc, de relaţiunile lor cu Turciĭ din cetăţĭ, de situaţiunea lor faţă cu aceştia, de înfăţişarea ţĕriĭ sub dînşiĭ, de relaţiunile lor politice cu Principatele nu s'a ocupat până acì niciĭ unul din istoriciĭ noştri: expunerea subiectuluĭ nostru întreg reclamă însă şi lămurirea acestor lucrurĭ, carĭ n'aŭ fost încă preţuite după cuviinţă.

Căcĭ, deslipite de trupul ţĕriĭ, Chilia şi Cetatea-Albă n'aŭ devenit străine pentru noĭ: de drept, ele nu s'aŭ putut înstrăinà nicĭ o dată şi, de fapt, ele aŭ continuat, măcar în parte, să fie canalul prin care bogăţiile ţĕriĭ se scurgeaŭ în străinătate. Relaţiunĭ comerciale, religióse—episcopia, care îmbrăţişà tóte oraşele incălcate de Turcĭ de la noĭ,— culturale— trimitere de cărţĭ, odăjdiĭ, clădirĭ şi reparărĭ de bisericĭ,— ne-aŭ reunit tot-de-auna cu aceste *membra disiecta* ale patrieĭ. Nu numaĭ că nu le-am uitat, dar am păstrat speranţa că le vom avé odată: aşà a credut Ştefan, aşà a dorit Petru Rareş şi, după dînsul, cele maĭ luminate spirite ce aŭ domnit peste Moldova, până la Fanarioţĭ: Despot, Ioan-Vodă-cel-Cumplit, Aron-Vodă, Michaiŭ-Vitézul, Petriceicu, Constantin şi Dimitrie Cantemir. Expediţiunile de recuperare şi proiectele de recâştigare fac parte, firesce, din istoria *românéscă* a Chilieĭ şi Cetăţiĭ-Albe. Şi nu cred să se găséscă inutilă povestirea pe scurt a împrejurărilor carĭ ne-aŭ restituit, pentru atât de scurtă vreme, cheile Moldoveĭ la Dunărea-de-jos. S'ar puté ca manuscriptul acesta să devie o carte, cartea să fie cetită şi să amintéscă unor ómenĭ, carĭ uită atât de întristător de lesne, lucrurĭ pe carĭ ar fi o crimă să le uităm.

Din punct de vedere absolut romanesc, se póte face decĭ o istorie politică a celor două cetăţĭ până în dilele nóstre, şi am arătat că acéstă istorie póte fi, prin sine, interesantă.

Tot aşà de interesantă póte fi şi istoria economică a celor două oraşe. Cum aŭ avut nevoe Genovesiĭ de dînsele şi ce aŭ însemnat ele ca centru de comerţ sub administraţiunea negustorilor italienĭ? Pentru a rĕspunde la acésta, trebue să petrecem cu ochiĭ, repede, întréga istorie a comerciuluĭ Măriĭ Negre apusene în secolele al XIV-lea şi al XV-lea. Ce aŭ adaos

ele la prosperitatea economică a Ţĕriĭ-Românescĭ şi Moldoveĭ? Prin ele ce legăturĭ de comerţ s'aŭ stabilit de aĭ noştri, cu cine şi prin cine? Carĭ ne-aŭ fost furnisoriĭ şi cumpĕrătoriĭ până la 1484 şi intermediariĭ? E de nevoe o ochire asupra comerţuluĭ nostru cu Rĕsăritul, asupra legăturilor nóstre cu misiţiĭ galiţienĭ din Lemberg şi Cracovia. După 1484, apoĭ, cum s'aŭ schimbat drumurile nóstre de comerţ şi întru cât? Până la ce grad Bugécul a format o unitate economică separată de Moldova? Aicĭ trebue să intre istoria începuturilor Galaţilor şi Brăileĭ, istoria decăderiĭ comerciale a Chilieĭ şi Cetăţiĭ-Albe.

Acesta e planul lucrăriĭ, plan care mi se pare natural, precum e natural a căutà să se stórcă unuĭ subiect tot interesul de care e capabil. (1)

(1) Lucrarea va fi urmată de un indice bibliografic, care va completà indicaţiunile sumare din note. E necesară însă de la început observaţiunea că documentele reproduse de d-l N. Densuşianu în colecţiunea Hurmuzaki aŭ fost utilisate în ediţiunile lor anterióre. Acésta, nu pentru a face un lux naiv de erudiţiune, ci pentru că, culegerea d-luĭ Densuşianu fiind basată pe o selecţiune arbitrară saŭ pe o adunare negligentă, ne-am convins îndată că nu ofere garanţiĭ de despoiare completă. Ne-am adresat decĭ, neapĕrat, la isvórele directe şi le-am citat, firesce, numaĭ pe acelea.

CAPITOLUL I.

ORIGINILE.

Părerile humaniştilor şi scriitorilor maĭ noĭ. — Regiunea Dunăriĭ-de-jos în isvórele antice. — Tyras şi Cetatea-Albă.

A fost un timp când un oraş convenabil trebuià să aibă o origine antică, fiind-că alt-fel nu puteà fi numit fără scandal în latina puristă a humaniştilor. Rĕsfoind prin operele de istorie ale scriitorilor din secolul al XV-lea şi al XVI-lea maĭ ales, se pot aflà adevĕrate giuvaiere. Iată treĭ exemple, la întîmplare: după della Valle, biograful luĭ Gritti, Veneţianul mort în Ardél la 1534, Nicopoli e zidit de Nikias, fiul luĭ Nikeratos; după Timon, autor ungur din vécul al XVIII-lea Bucurescii îşĭ trag numele «a bubus, ex latino vel greco sermone», şi el însuşĭ luase, de sigur, acéstă fericită idee de la un scriitor anterior, Decius Barovius, care spusese cu încredere, înainte de dînsul, că Bucurescii îşĭ trag numele, grecesc, de la ‹córnele boilor, din causa îmbelşugăriĭ în păşune» (1); iar Paul de Aleppo, biograful Patriarchuluĭ Macarie, a fost informat, pe timpul luĭ Vasile Lupu, că Tomarova (Timârobo), Reniĭ noştri din Basarabia, ar fi «vestitul oraş pe care Greciĭ îl numesc Errina (2).

---

(1) *Mon. Hung. Hist., Script.*, XVII, p. 145.

(2) Della Valle, în *Magyar Történelmi Tár*, III, p. 22; Timon, *Imago Novae Hungariae*, I, p. 89; *The travels of Macarius*, tr. Balfour, II, part. VIII, p. 417.

Chilia şi Cetatea-Albă aŭ avut şi ele legenda lor archeologică, deşi, cum vom vedé, abià s'ar puté crede că unul din aceste oraşe se află pe locul uneĭ cetăţĭ vechĭ, şi încă cu o evidentă şi îndelungată soluţiune de continuitate. Italianul Bonfini, curténul şi panegiristul luĭ Mateiŭ Corvin, admite pentru Cetatea-Albă identificarea cu Tyras, în care vede, după Amian Marcelin (un ofiţer la pensiune fără multă învĕţătură), o colonie tiriană, feniciană adecă. El e în acelaşĭ timp emiţĕtorul etimologieĭ archaice a Chilieĭ: «În delta peucină se află oraşul *Achillea*, de curînd ocupat de Turcĭ, oraş care ţineà mult la cultul luĭ Achile, precum arată Leuca şi Dromos», iar pe margine cetim: ‹Killie» (Chilia) (1). Paul Giovio, vestitul istoriograf *Iovius*, cu numele sĕŭ literar, vede în Lykostoma *(Lithostomum*, scrie el) o denumire antică a gureĭ Chilieĭ (ceea ce, cum vom vedé, nu e), iar în Cetatea-Albă, trecută cu numele genoves, şi italian în general, de *Moncastro*, urmaşa luĭ *Vicus Hermonactis*, «vechia cetate Hermonactus›. (2) În a doua jumătate a aceluiaşĭ secol, un humanist polon, Sarnicki, *Sarnicius* literar, arată că Giovio a greşit puind «Bielogradul» (polonesce, pentru Cetatea-Albă) la gura Nipruluĭ; oraşul e la gura Nistruluĭ, cum arată Cromer, şi ceĭ vechĭ îĭ ḑiceaŭ «Theodosia» (confusiune cu Caffa)! Aiurea, în Analele polone, acelaşĭ scriitor afirmă, pe temeiul epitafuluĭ luĭ Ovidiu, descoperit de el însuşĭ la Cetatea-Albă, că oraşul e Tomi, unde a murit poetul «Tristelor». (3) Broniowski, autorul «Tatarieĭ , crede că *Moncastrum* e un oraş antic, că *Turris Neoptolemi* erà la gura chiar a Nistruluĭ, unde s'ar maĭ vedé «un turn de pétră» şi că tot acolo ar fi fost şi *Vicus Hermonactis; Niconia* ar fi fost la drépta Nistruluĭ, *Ophiussa* la stânga, după Strabon, care pune *Turris Neoptolemi* la Maiak pe Nistru, unde sunt încă «păreţĭ de pétră în ruină›. (4) În secolul următor,

(1) Bonfinius, *Decades*, ed. din 1690, p. 6, 8.

(2) Giovio, *Historiae*, II, p. 313.

(3) *Index tabulae Sarmatiarum*, la finele ediţiuniĭ vechĭ din Dlugosz, t. II, col. 1890; *Annales polonici*, C. II, cap. IV, *ibid.*

(4) Broniovius, *Tartariae Descriptio*, p. 2. Pentru Maiak, v. şi Hurmuzaki, *Supl.* I³, p. 112.

Miron Costin afirmă că Cetatea-Albă e singura cetate dacică ce cunósce. *Turris* ar fi la Tatar-Bunar «pe apa Cogâlniculuĭ», unde s'ar fi clădit după Constantin-cel-Mare (1), ceea ce fiul sĕŭ Neculaĭ îndréptă. (2) Cantemir, care adună neobosit greşelile tuturora, pomenesce şi de Chilia-anticul Lycostomum şi de Chilia-Achillea, iar cât privesce Cetatea-Albă, ar fi fost Alba-Iulia (greşală nouă şi proprie) şi, pe timpul luĭ Herodot, «Ovia», ceea ce pare a însemnà Olbia. (3) Carra vorbesce pe larg, în stil de pastorală, de exilul luĭ Ovidiu la Cetatea-Albă, care începeà să devie un tîrguşor turco-tatar fórte interesant pentru «societatea bună» francesă de pe acea vreme. (4) Sestini, alt-fel un om învĕţat şi un numismat de valóre (5), crede şi el în fantastica cetate Achillea. (6) Sulzer, furibund ca tot-deauna, mustră pe Cantemir şi pe Carra pentru inventarea Albeĭ-Iuliĭ din Bugéc, atacă cu vervă părerea că Ovidiu ar fi pătimit lângă «lacul Ovidiuluĭ» (Vidovuluĭ) şi afirmă cu energie şi încredere că locul de exil al poetuluĭ a trebuit să fie «prin părţile Tulceĭ saŭ ale vecheĭ Achillea, faţă în faţă cu Chilia de astăḑĭ» (faţă în faţă, fiind-că citase versurĭ de ale luĭ Ovidiu, din carĭ eşià că barbariĭ, carĭ neliniseceaŭ Tomi, veniaŭ de *peste* Dunărea îngheţată). Găsise acest om sever şi impecabil până şi o dovadă filologică: ce erà Lycostomum decât Λύκος şi Τόμοι. Numaĭ cine nu scie gramatica latină, spuneà el, póte crede alt-fel! (7)

Puţin după opera luĭ Sulzer, apărù «Descrierea pămîntuluĭ» *(Erdbeschreibung)* de Büsching, care pomenesce cu respect de părerea că «Chilia ar păstrà în numele sĕŭ amintirea

---

(1) Operele polone ale luĭ Miron Costin, în *Archiva istorică*, I, p. 162—3; Bogdan, *Cronice inedite*, p. 184, 202. Cf. *Letopiseţe*, I, p. 234, şi maĭ departe, cap. III.

(2) Kogălniceanu, *Letopiseţe*, I, p. 69.

(3) *Descriptio Moldaviae*, ed. Acad., p. 3, 4, 7, 9; *Istoria Imperiuluĭ otoman*, tr. Hodoş, ed. Acad., p. 273, nota 38.

(4) Carra, *Hist. de la Moldavie*, ed. din 1777, p. 6 şi urm. Părerea, luată din Sarnicki, e adoptată şi de Miron Costin. V. cap. III.

(5) V. *Arch. soc. sc. şi lit. din Iaşĭ*, IV, p. 571 şi urm.

(6) *Classes des monnaies*, în Murzakevicĭ, *Mem. soc. Odesa*, II, p. 488.

(7) *Gesch. des Transalpinischen Daciens*, I, p. 449—55, 458—62.

cetăţiĭ Tomi, unde poetul roman Ovidiu a fost exilat.» (1) În secolul nostru, în fine, Castelnau, un bun cunoscĕtor al Bugéculuĭ, unde petrecuse multă vreme, afirmă că Tyras, «pe insula Tirigeţilor , aveà, ca cetate, *Vicus Hermonactis* iar, ca far, *Turris Neoptolemi*. Niconia şi Ophiussa s'ar fi fundat maĭ pe urmă, la cincĭ-spre-ḑece mile de la gura Nistruluĭ. *Achermanul însă, Cetatea-albă, n'ar fi oraş vechiŭ.* (2) Ukert nu face identificărĭ cu localităţile actuale, iar Mannert găsesce probabilă prefacerea Tyras-eĭ=Aspron (din Porfirogenet) în ‹ actualul oraş tătar Akkerman. (3)» Charta luĭ Bekker, publicată în *Memoriile societăţiĭ din Odesa*, la 1851 (4), după ceĭ doĭ de la început, scrie sub Akkerman «Ophiussa sive Tyras», iar maĭ jos: Turris Neoptolemi, Vicus Hermonactis, Repolium (din Pliniu). În fine, printre ultimiĭ cercetătorĭ, Mommsen pune Tyras în părţile Cetăţiĭ-Albe (e regione oppidi Ak-kerman; e regione oppidi Ak-kerman, în parte fluvii [Tyrae] dextra, ubi fuisse constat Tyram antiquam) (5); Kiepert o identifică cu Akkerman (6); Élisée Reclus tórnă la un loc Tyras «ou Ophious», Alba-Iulia «a Dacilor latinisaţĭ›, Leucopolis (neexistentă), «Asprokastron al Bizantinilor» şi «Akliba Cumanilor› ca străbune ale Cetăţiĭ-Albe. (7) Iurghevicĭ singur, găsind, la *Ciubărciu*, pétra, descrisă în *Memoriile societăţiĭ din Odesa*, XIII, a oraşuluĭ Tyras, se întrébă limpede: «Cum şi când a fost strămutată pétra? Saŭ póte că fixarea de către mine a Tyras-eĭ la Akkerman e o greşală şi ar trebuì căutat [oraşul vechiŭ] pe locul unde s'a găsit pomenita pétră?» (8) Câtă dreptate are Iurghevicĭ, vom vedé îndată.

Identificarea uneĭ localităţĭ moderne cu una veche se

(1) II, Hamburg, Bohn 1788, p. 803.

(2) *Hist. de la nouv. Russie*, I, p. 36—9.

(3) Ukert, *Geographie*, III[1] şi III[2]; Mannert, *Geogr. der Griechen und Römer*, I, p. 240.

(4) III, tabla 4.

(5) *Corpus inscriptionum latinarum*, III[1], p. 147. Cf. şi *Corpus inscr. graec.*, No. 2057; II, p. 117.

(6) *Lehrb. der alt. Geographie*, p. 347, nota 2.

(7) *Suède et Russie*, p. 557.

(8) *L. c.*, p. 11.

póte fixà: *a)* pe basa unor mărturiĭ istorice; *b)* pe basa găsiriĭ în localitatea modernă saŭ în apropierea eĭ de urme ale oraşuluĭ vechiŭ, precum ziduri, turnurĭ, clădirĭ, dar maĭ ales inscripţiunĭ şi monete. Să examinăm lămuririle ce se pot dobândì pe aceste două căĭ asupra originiĭ antice a oraşelor de carĭ ne ocupăm.

De obiceiŭ, geografia veche se face cu maĭ puţină critică decât alte discipline istorice. Resultatul la care ajung mulţĭ dintre cercetătorĭ nu e alt cevà decât un mosaic, un conglomerat de mărturiĭ, între carĭ nu se fixéză deosebirea de însemnătate a isvórelor: poeţĭ liricĭ, ca Horaţiu, poeţĭ epicĭ saŭ dramaticĭ, ca Apollonius din Rodos, Valerius Flaccus, scenicĭ, compilatorĭ încurcaţĭ şi suspecţĭ ca Mela, Pliniu cel Bătrân, contribuesc, de o potrivă cu adevĕrate autorităţĭ, cu învĕţaţĭ saŭ marturĭ ocularĭ, ca Herodot, autoriĭ Periplelor, Strabon saŭ chiar Ptolemeŭ. De aicĭ ese că, multele isvóre aparente contradicêndu-se, soluţiunile sunt nesigure şi puţin clare. Dovada am avut-o în cele de maĭ sus.
De mărturiĭ poetice nu mĕ voiŭ folosì decât în casul luĭ Ovidiu, care cunosceà ţéra; în înşirarea celor-lalte mĕ voiŭ oprì asupra lor după gradul de credare ce-l merită.

Asupra Dunăriĭ-de-jos, de la Chilia până la gurĭ, şi a ţĕrmuluĭ până la limanul Nistruluĭ, avem următórele lămurirĭ de căpetenie în scriitoriĭ grecĭ şi romanĭ:
Herodot (sec. V-lea înainte de Ch.) cunósce pe «Greciĭ de la gura Nistruluĭ, carĭ se chémă Tiriţĭ (Τυρῖται)»; în gurĭ nu scie decât de colonia milesiană Istria (Ἰστρίην). (1) Periplul luĭ Skylax de Karyanda, póte din secolul al IV-lea, nu vorbesce decât de rîul Istru, iar în Sciţia însémnă, ca oraşe grecescĭ: «Τύρις ποταμὸς *(sic)*, Νικώνιον πόλις, Ὀφιοῦσα πόλις. (2)» Eratostene, în scholile luĭ Apollonius din Rodos (sec. III—II), vorbesce de insula Peuce, în Dunăre, triunghiulară, mare cât Rodos. (3) Skymnos din Chios (sec. I) pomenesce oraşul

(1) Cartea II, cap. 33; c. IV, cap. 51.
(2) Müller, *Geographi graeci minores*, I, p. 57.
(3) IV, p. 310; Müller, I, p. 228 nota.

Istros, milesian, Peuce, insulă cam cât Rodos,—în cele *cincĭ* gurĭ ale Dunăriĭ, între mare şi gurĭ; iar, la rîul Tyras (τῷ ποταμῷ κεῖται), adînc, cu pescĭ bunĭ, navigabil, oraşul milesian cu acest nume. (1) Reproducênd spusele luĭ Alexandru Polyhistor despre Tyras şi Tyranĭ (sub Sulla), geograful Ştefan din Bizanţ (sec. V-lea după Chr.) adaoge (de la dînsul ?) că oraşul se numià şi Ophiusa (ἐκαλεῖτο δὲ Ὀφιοῦσα). (2) Strabo (pe la 20 d. Chr.) (3) dă Dunăriĭ şépte gurĭ (Timaget abià treĭ) (4): cea maĭ mare, Hieron (Sfîntă), la drépta celuĭ ce merge spre mare (iar restul «pe rînd, în trecerea [παράπλῳ] spre Nistru»), decĭ Sf. Gheorghe: cea maĭ mare insulă e Peuce, a Bastarnilor Peucinĭ. Între gurĭ şi Nistru malul e pustiŭ: «ἡ τῶν Γετῶν ἐρημία, πεδιὰς πᾶσα καὶ ἄνυδρος, pustia Geţilor, tótă şésă şi fără apă», iar «la gura Nistruluĭ», Πύργος Νεοπτολέμου şi Κώμη Ἑρμώνακτος. În sus pe rîŭ, la 140 de stadiĭ, Νικωνία la stânga, Ophiusa la drépta; un alt oraş ar fi, se ḑice, încă 120 de stadiĭ maĭ sus. Nicĭ o menţiune despre Tyras, care există evident şi erà prosperă. (5) Ovidiu, exilat la Tomi între aniĭ 9 şi 17 d. Chr., cunósce rîul Tyras, cu apele încete — *nullo tardior*, — dar, maĭ sus de Tomi, el zugrăvesce numaĭ barbaria scită, sarmată şi getică. (6) Pomponiu Mela (c. anul 43 d. Chr.) scie că Tyras se varsă lângă oraşul cu acest nume; că Dunărea are maĭ multe gurĭ, dintre carĭ treĭ *tenues*, iar restul navigabile; oraşe nu cunósce în acéstă regiune decât Istropolis, «pe mal lângă Dunăre» (*in littoribus Istro proxima);* iar dintre insulele din deltă vorbesce numaĭ de Peuce, «cea maĭ cunoscută şi maĭ mare». (7) Pliniu cel Bĕtrân, compilator din a doua jumătate a seculuĭ întâiŭ d. Chr., numesce gurile Dunăriĭ, de la Nord la Sud: Spireostoma, Boreostoma, Calonstoma, Pseudostomon, Nara-

(1) În Müller, *o. c.*, I, p. 226 şi în *Mem. soc. din Odesa*, III, p. 135 şi urm.

(2) În Müller, *o. c.*, I, p. 229, nota saŭ *Fragm. Hist. graec.*, III, p. 232.

(3) Kiepert, *o. c.*, p. 7.

(4) *Fr. Hist. gr.*, IV, p. 519 (Καλόν,.. şi Νάρακον).

(5) Strabon, c. VII, cap. III, § 14; cap. IV, §§ 15, 16.

(6) Ovidiu, *Epistolae ex Ponto*, c. IV, ep. X.

(7) C. II, cap. 1, 2, 7.

customa, cu insulele Peuce, Sarmatica, Canopon diabasis şi lacul Halmyris. (1)

Peste Dunăre citéză localităţile *(oppida)* Cremniscus, Aepolium, şi munţiĭ *(sic)* Macroremni. (2) La «vestitul rîŭ Tyras» pune oraşul omonim, «unde se ḑiceà înainte Ophiussa» *(ubi antea Ophiussa dicebatur).* (3) Ptolemeŭ (sec. II) împarte gurile în μερισμοί, despărţirĭ, carĭ se varsă în mare prin μέρη şi στόματα, părţĭ şi gurĭ; «despărţirea» de lângă Noviodunum are doue «părţĭ»: cea de sud, cuprinḑênd insula Peuce, se varsă prin gura Peuce saŭ Sfîntă; cea de nord, formând balta Thiagola, se varsă prin gura Thiagola saŭ Psilon. «A doua despărţire» cuprinde o parte» superióră, ce se varsă prin gura Boreion, şi una inferióră, ce se varsă prin gura Inarakion. O a treia, probabil, se desparte în braţele şi gurile Pseudostomon şi Kalostomon.

În deltă, Ptolemeŭ citéză un cap: πτερὸν ἄκρον şi oraşul Istropolis. «Între Prut [şi Dunăre], însémnă localităţile Νικώνιον, Ὀφιοῦσσα, Τύρας πόλις, iar la Apus de vĕrsarea Nistruluĭ: Ἑρμώνακτος κώμη şi Ἄρπις πόλις. (4) În periplul luĭ Arrian către Împĕratul Adrian (sec. al doilea d. Chr.), póte isvorul cel maĭ bun din câte ni s'aŭ păstrat asupra Măriĭ Negre, opera unuĭ militar practic şi unuĭ cunoscĕtor al locurilor, avem de la Odessos (lângă Olbia) la 250 de stadiĭ balta Istrienilor, Ἰστριανῶν λιμήν; apoĭ, la alte 50, Ἰσιακῶν λιμήν; de aicĭ se ajunge, după o cale de 1.200 de stadiĭ, la gura Psilon, «iar cele din mijloc sunt góle şi fără nume». Apoĭ Arrian însémnă, după 60 de stadiĭ, a doua gură, de unde, la 40 altele, a treia, Kalon, apoĭ, la 60, a patra, Narakos, şi, în fine, la 120, a cincea, de unde, după 500 de stadiĭ, oraşul Istria (εἰς Ἰστρίαν πόλιν) şi, maĭ departe, Tomi. (5)

După Amian Marcelin, care s'a luptat póte prin aceste părţĭ, în apropiere de «Dromon Achilleos» se află colonia

(1) C. IV, cap. XXIV.
(2) *Ibid*, cap. XXVI, § 82.
(3) *Ibid.*, cap. XXIV.
(4) C. III, cap. X, §§ 1—8, 16.
(5) Müller, *Geogr.*, I, p. 397—9. Natural că e greşită punerea Leucei (Insula Şerpilor) la nord de gura Psilon.

«feniciană» Tyras, *udată* de rîul Tyras. Dunărea are şépte gurĭ, dintre carĭ în întâia» e Peuce; a doua se chémă Naracustoma, a treia, Calonstoma, a patra, Pseudostoma, apoĭ douĕ maĭ micĭ: Boreonstoma şi Sthenostoma şi, în fine, «a şéptea, fórte mare şi négră ca o baltă». În fine, Amian vorbesce de «Histros, quondam potentissima civitas»; în gură maĭ locuesc Troglodiţĭ, Peucinĭ (Peuci) şi alte popóre maĭ micĭ. (1) Al doilea periplu atribuit luĭ Arrian, mult posterior, redactat după isvóre maĭ vechĭ prin secolul al V-lea cel maĭ curînd, descrie ca şi autenticul Arrian gurile Dunăriĭ. În teritoriul dintre gurĭ şi Odessos, el pune, între acest oraş şi golful Ἰστριανῶν, o localitate nouă, Σκοπέλους χωρίον, la 160 de stadiĭ de Odessos. Între golful citat şi gurĭ, pe locul deşert al luĭ Arrian, pune, archaisând de sigur, Νικώνιον χωρίον, rîul Tyras şi oraşul (după Skymnos), Turnul luĭ Neoptolem, Κρημνίσκος şi τὰ Ἀντιφίλου. (2) Din toate acestea se vede, că pe locul Chilieĭ de astădĭ nicĭ un isvor nu arată o localitate veche. *Achillea* e după Mela Insula Şerpilor, numită de alţiĭ δρόμος Ἀχιλλέως (3), dar nu o cetate.

Lykostomon nu se numià în anticitate nicĭ una din gurile Dunăriĭ, carĭ, póte, atât de variat se dă numĕrul lor, eraŭ alt-fel conformate decât astădĭ. (4) Gura de nord se chemà ψιλόν, supţirea, şi nicĭ o insulă nu e arătată anume în acéstă gură (Chilia, cum se va vedé, are o origine insulară). Cât despre Cetatea-Albă, orĭ-ce identificare a eĭ cu Tyras, după isvóre, nu se póte susţiné: se scie numaĭ că la Nistru, în apropierea măriĭ, erà un oraş Tyras. Nu se póte afirmà

(1) C. XXII, cap. VIII, §§ 41—2.

(2) Müller, *Geogr.*, I, p. 417 şi urm. Cf. Mannert, I, p. 240.

(3) V. Mela, C. II, cap. 7 (Achillea..., quia ibi Achilles situs est); Arrian, *Peripl.*, *l. c.* Pentru alt sens al luĭ *Dromos*, v. Mela, C. II, cap. 1; Amian Marcelin, *l. c.* Cf. Kiepert, *o. c.*, p. 339 nota 1. — Pentru Leuce, v., din publicaţiunile românescĭ, Papadopol-Calimach, în *Anal. Acad. Rom.*, Secţ. ist., VII, p. 334—5; G. Popa, în *Rev. p. ist. arch. şi fil.*, VII, p. 390 şi urm.

(4) Aşà crede şi Müller, *Geogr.*: «si de re mobili pronuntiare licet». Ana Comnena vorbesce numaĭ de cincĭ gurĭ (ed. Bonn, I, p. 337). Dar póte să fie de vină şi confusiunĭ: ast-fel Büsching pune şépte gurĭ, iar Kleemann cincĭ, aprópe în acelaşi timp (V. *Kleemann's Reise*, p. 39 nota 2).

însă nicĭ atâta că Tyras se găsià pe malul drept al rîuluĭ, în Basarabia, şi nu dincolo.

Să vedem dacă o identificare cu localităţĭ antice se póte stabilì, pentru Chilia şi Cetatea-Albă, pe descoperirĭ archeologice. La Chilia nu s'a găsit, pe cât sciŭ, nicĭ o pétră şi nicĭ o monetă, fie pentru că nu s'aŭ făcut cercetărĭ, fie pentru că nimic nu se póte găsì. Pentru Cetatea-Albă, Hase vorbesce, după amintirĭ literare confuse (1), de «resturĭ de construcţiunĭ, carĭ par că se suie, dacă nu la timpurile clasice, cel puţin fórte departe în vécul de mijloc». (2) Castelnau aruncă, rînd pe rînd, identificarea oraşelor vechĭ de la cursul inferior al Nistruluĭ cu localităţĭ moderne: Tyras nu ofere nicĭ o urmă , Ophiussa nu póte fi la Mayak, de-asupra limanuluĭ, unde nu-s nicĭ ruine, nicì posiţiunĭ potrivite: Putem fi credụţĭ , scrie el, «noĭ carĭ am locuit în împrejurimĭ ; Niconium nu póte fi la Cetatea-Albă, care «n'are nimic vechiŭ , castelul fiind genoves şi orĭ-ce alte dovedĭ lipsind. Cercetările zelóse ale luĭ Castelnau, care dorià să înobileze «satul» de la începutul secoluluĭ nostru cu o origine antică, n'aŭ scos la lumină decât câte-va monete romane, despre carĭ nu vorbesce cu amănunte. (3)

În secolul trecut, Comitele Bartolomeiŭ Ferrati (4) comunicà din Bucurescĭ luĭ Timon, că «la hotarul Basarabieĭ sunt douĕ monumente romane, în satul Ciubărciŭ, dar inscripţiunea despe ele nu cutéză s'o cetéscă nimenĭ, de frica Tătarilor». (5) De Ciubărciŭ (Чѡбрꙋчи), sat maĭ sus de Cetatea-Albă, va fi vorba într'un capitol următor: existenţa luĭ se póte urmărì din întâia jumătate a secoluluĭ XVI-lea. În vécul nostru, s'a găsit lângă Adjeder, aprópe de Ovidiopol (în faţa Cetăţiĭ-

(1) Se gândià, de sigur, la ruinele genovese, despre carĭ vorbise Sulzer şi după dînsul Büsching.

(2) În *Notices et Extraits des mss. de la Bibl. du roi*, XI, part. a 2-a, p. 338 nota 2.

(3) T. I, p. 48—9, 207.

(4) Despre Comitele Ferrati, v. *Arch. ist*, I, part. 2, p. 50; Hurmuzaki, VI, p. 147, No. XXIII.

(5) *Additamentum ad imagines antiquae et novae Hungariae*, Viena, 1754, in-8°, p. 28.

Albe decĭ), un fragment de statue, cu două cuvinte grecescĭ. (1) Cunoscuta inscripţiune de la 201 d. Chr., prin care Tertullus, legatul Mesieĭ Inferióre, anunţă Tiranilor că, deşì nu s'aŭ adus dovedĭ, Împĕratul le conservă vechiul privilegiŭ de comerciŭ, cu condiţiune că, pentru a nu se aduce daune fisculuĭ Iliriculuĭ, nu se vor maĭ creà cetăţenĭ noĭ fără autorisaţiune, inscripţiunea acésta s'a aflat, nu la Cetatea-Albă, ci în satul Korokotia, în partea *stângă* a Nistruluĭ. (2) Decretul Tiranilor de la 182 — un vot de corónă de aur, — aflat la 1881, e din Ciubărciŭ, şi nu din Cetatea-Albă. (3) Pe ce dar s'ar puté răzimà fixarea precisă a oraşuluĭ Tyras la Cetatea-Albă, mărturisesc că nu pot vedé.

Tyras însă, fără să fie Cetatea-Albă, are interes pentru noĭ. Existenţa şi înflorirea luĭ arată că un oraş în regiunea Nistruluĭ de jos e o necesitate, nu un accident, un loc de schimb natural. În epoca bizantină a acestor ţĕrĭ, Mauro-Kastron a fost întemeiat din nevoia comercială de a schimbà fabricate bizantine cu producte brute de-ale popórelor mongolice şi romanice din părţile Nistruluĭ. Genovesiĭ, ocupând acéstă cetate grécă şi făcênd-o înfloritóre, urmăriaŭ iarăşĭ acelaşĭ profit comercial. Din aceeaşĭ causă, atraşĭ de aceeaşĭ ispită, alţĭ ómenĭ de sud, Milesieniĭ, aŭ clădit o colonie în acelaşĭ teritoriŭ.

Căcĭ şi în anticitate ţĕrile udate de Dunărea-de-jos şi afluenţiĭ sĕĭ eraŭ capabile de un export însemnat. Vorbind de Bizanţ, care aveà cheile Pontuluĭ, Polybiu ne reveléză un schimb bogat şi vioiŭ de mărfurĭ în acéstă mare interióră. «Dintre lucrurile de nevoe pentru traiŭ, locurile Măriĭ Negre ne pregătesc pieĭ şi cel maĭ mare numĕr de robĭ, fără îndoială ceĭ maĭ de folos; iar, ca obiecte de lux: miere, céră, carne sărată, ni le daŭ cu îmbelşugare. Primesc în schimb prisosul nostru: unt-de-lemn şi tot felul de vinurĭ. Iar cât

(1) Waxel, *Recueil de quelques antiquités*, Berlin 1803, in-8°, planşe, de unde în *C. I. G.*, No. 2057; II, p. 117.
(2) Becker, *Tiras şi Tiriţiĭ*, în *Mem. soc. Odesa*, II, p. 2, 416 şi urm.; *ibid.*, III, p. 47 şi urm.; *Arch. ist.*, I, p. 41—2; *C. I. L.*, III, p. 147—8.
(3) *Mem. soc. Odesa*, XIII, p. 7 şi urm.

despre grîŭ, când ne daŭ eĭ, când le dăm noĭ.» (1) Coloniile milesiene de la Marea Négră, carĭ mijlociaŭ comerciul Sciţilor, Geţilor şi Tracilor, se îmbogăţiră tóte şi, printre ele, şi Tyras, care păstră situaţiunea sa de centru comercial înfloritor, şi după ce perdù neatârnarea sa şi fu alipită, în secolul întâiŭ după Chr., la Mesia Inferióră, provincie romană. (2) Oraşul păstră sub stăpânirea străină legile sale, guvernul sĕŭ propriŭ, cu δῆμος, βουλὴ şi ἄρχοντες, dintre carĭ un magistrat suprem, πρῶτος ἄρχων, după numele căruia se însemnà data, alăturea cu cea cronologică. Păstră limba sa grecéscă, pe care o vorbiaŭ şi barbariĭ elenisaţĭ, «Mixelleniĭ», ca archonţiĭ din 182: Cesar Ζούρη, Lesthenes Μόκκα, şi Romaniĭ stabiliţĭ acolo, ca Aelius Lucius, archont la aceeaşĭ dată; păstră în decrete cronologia sa proprie, începênd 56 de anĭ după cea obicĭnuită, la trecerea oraşuluĭ sub guvernul roman, luna sa milesiană, dreptul de a da decrete şi de a creà cetăţenĭ, maĭ târḑiŭ, cu óre-carĭ restricţiunĭ. (3) Deşì Ovidiu se plânge că nu adese-orĭ corăbiĭ vin din Italia în Pontul cu porturĭ rare şi că negoţul se face numaĭ cu veciniĭ:

Ille quidem mirum ni de regione propinqua,
Non nisi vicinas cautus ararit aquas.
Rarus ab Italia tantum mare navita transit,
Litora rarus in haec portubus orba venit (4),—

prosperitatea oraşuluĭ Tyras e dovedită prin cea maĭ bună dintre doveḑĭ: numĕrul mare şi rĕspândirea întinsă a monetelor sale, maĭ ales de la Vespasian la Geta. Când monetele dispar, sub Alexandru Sever (222—35), dispăruse şi oraşul.(5) Carpiĭ

---

(1) C. IV, cap. 38.
(2) Mommsen, *C. I. L.*, III[1], p. 147—8.
(3) V. cele douĕ inscripţiunĭ citate.
(4) *Tristia*, C. III, eleg. XII.
(5) Mommsen, *l. c.*; Eckhel, *Doctrina nummorum veterum*, p. I, vol. II, Lipsca, Veigel, p. 4; *Mem. soc. Odesa*, III, tabla IV, numerele 4, 5, 6, 7, 8; XV, p. 1 şi urm.
Pentru Tyras, maĭ veḑĭ *C. I. G.*, No. 2059, p. 127, col. 1—2. Pentru viéţa din cetăţile mixte de la Pont, veḑĭ Ovidius, *Tristia*, C. V, numerele 2, 7, 10; *Epist. ex Ponto*, numerele II, XIV.

pătrunseră până la Istros, cucerind-o, şi barbaria puse stăpânire completă pe regiunile Dunării-de-jos şi Nistruluĭ. (1)

(1) Pentru Istros, Istria, Istriopolis, Ἴστρων, pe care unul din ceĭ maĭ bunĭ cunoscĕtorĭ aĭ geografieĭ antice a Dobrogeĭ, d-l Gr. G. Tocilescu, o pune la Karaharman, lângă marile lacurĭ de la sudul Dunăriĭ, v. *C. I. G.*, No. 3.048; Mannert, I, p. 241; Eckhel, p. I, vol. II, p. 14—5; *Conv. Literare*, XV, 119-20. Pentru comerciul Măriĭ Negre în anticitate, Hüllmann, *Handelsgeschichte der Griechen;* Preller, *Über die Bedeutung des Schwarzen Meeres für den Handel und Verkehr der alten Welt*, Dorpat 1842, p. 18; Köhler, Τάριχος *ou recherches sur l'histoire et sur les antiquités des pêcheries de la Russie méridionale*, în *Nouveaux mémoires de l'Académie Imp. de Pétersbourg*, seria a 6-a, I, 1842, p. 347—490 şi lucrările luĭ Bruun, *Marea Négră, Vechia topografie a Rusieĭ sudice şi Basarabieĭ* (în rusesce).

CAPITOLUL II.

Chilia și Cetatea-Albă de la Alexandru Sever până la stabilirea Genovesilor.

Chilia nu apare, sub numele de Chilia (Χήλη), decât prin secolul al XII-lea, ceea ce, natural, nu ne îndreptățesce câtuși de puțin a crede că acest castel bizantin nu existà cu multă vreme înainte. Faptul că Procopiu n'o menționéză între fortărețele de hotar ale Imperiuluĭ și acela că Porfirogenetul nu cunósce în eparchia Misieĭ din tema Tracieĭ (Θρᾳκῷον) decât cincĭ-spre-ḑece orașe, între carĭ: Tomis, Kallatis, Istros, Constantiana, Tropaios, Capidava, Carpos, Noviodunum, și nicĭ unul la gura Chilieĭ (1), sunt argumente *ex silentio*, pe carĭ le póte distruge orĭ-când un isvor noŭ, apărut accidental.

La Nistru, însă, existà, încă din secolul al X-lea, se pare, un castel, căruia i se ḑiceà de o potrivă Castelul-Alb și Castelul-Negru, Ἄσπρον și Μαυρόκαστρον. De la castel, rîul Nistru însușĭ purtà și numele de Aspros, pe lângă acel de Danastris. Isvorul principal pentru aceste prețióse noțiunĭ asupra istorieĭ maĭ vechĭ medievale a Cetățiĭ-Albe e Împĕratul Constantin Porfirogenetul, care a scris saŭ a pus să se redacteze opera sa: «Despre administrarea Imperiuluĭ» în apropiere de jumătatea secoluluĭ al X-lea. Constantin vorbesce de cursele pe apă ale Rușilor la Constantinopole și descrie, cu o pre-

---

(1) p. 47.

cisiune dovedită de alte isvóre, calea pe care o urméză barbarii. Eĭ cobóră pe rînd cele şése cataracte, pragurĭ, ale Nipruluĭ, se ciocnesc cu Pecenegiĭ, carĭ, cum scim de aiurea, tot prin el, stăpânesc regiunea Nipruluĭ şi Nistruluĭ şi altor rîurĭ de pe acolo», la vadul «τοῦ Κραρίου», ajung la insula S. Grigore şi de acolo, adaoge Împĕratul, eĭ pot trece fără frică' de Pecenegĭ până la «ὁ Σελινάς, în delta Dunăriĭ» (παρακλάδιον). De la plecare până la limanul Nipruluĭ, unde se află şi insula S. Aitherios, Ruşiĭ fac până la patru ḑile. După două până la treĭ ḑile de popas în acéstă insulă, unde-şĭ dreg luntrile primitive, îndrăsneţiĭ piraţĭ pornesc spre apus, şi de la S. Aitherios eĭ se îndréptă spre rîul Δάναπρις (cetesce Bugul), unde, ajungênd cu bine, se odihnesc; iar, de este vreme potrivită (καιρὸς ἐπιτήδειος), coborîndu-se, merg către rîul ḑis Aspros (τὸν ποταμὸν τὸν ἐπιλεγόμενον Ἄσπρον), unde, poposind iarăşĭ, vin la ḑisa Sulină, în delta Dunăriĭ, şi, până ce trec de gura Sulineĭ, îĭ urmăresc Pecenegiĭ. De aicĭ, «de la Sulina , nu se maĭ tem de atacurĭ, ci se cobóră în linişte prin «ţéra Bulgarieĭ, spre gura Dunăriĭ», de unde ajung la Κωνοπά, Κωνσταντία, rîul «Varna», rîul Διτζίνα, tóte în Bulgaria, şi daŭ în sfîrşit de regiunea Mesembrieĭ. Restul călĕtorieĭ nu ne interesézǎ.

În expunerea luĭ Constantin sunt câte-va contraḑicerĭ, carĭ se pot înlătură însă uşor, dacă se admite şi pentru isvóre măcar posibilitatea uneĭ confusiunĭ. Plecând de la Nipru spre Ţarigrad, evident că Ruşiĭ nu pot întîlnì încă odată acelaşĭ rîŭ, căcĭ Niprul nu se varsă printr'o deltă, care să pótă înşelà prin gurile eĭ. Piraţiĭ, neputênd face dintr'o întinsóre, cu vasele lor construite pentru rîurĭ, o lungă călĕtorie pe mare, eĭ eraŭ siliţĭ să se opréscă pentru «a se odihnì» în limanurĭ. În calea până la Selina, a căreia identificare cu Sulina nu se póte contestà, eĭ se opresc numaĭ de treĭ orĭ, şi decĭ natural la cele treĭ limane maĭ bine aşezate şi maĭ sigure. După Nipru, eĭ poposesc în gura *Buguluĭ* neapĕrat şi apoĭ în gura celuĭ maĭ mare rîŭ până la gurile Dunăriĭ, decĭ în gura Nistruluĭ. Identificarea acésta, pentru care vorbesce şi numele cetăţiĭ Ἀσπρόκαστρον de maĭ târḑiŭ, Cetatea-Albă, e naturală şi nu întîmpină nicĭ o greutate însemnată. Por-

firogenetul are, în adevĕr, de douĕ orĭ Δάναστρις pentru Nistru (1), nume care se întîlnesce, maĭ bine de un secol maĭ târḑiŭ, şi la Cedreu. (2) Însă nu trebue să credem că Porfirogenetul erà un om de sciinţă impecabil, care redactà după resultatele uneĭ singure anchete, făcute de o comisiune geografică în tot Imperiul: scirile şi le-a luat din fel de fel de isvóre şi din amintirĭ personale; confusiunĭ eraŭ, prin urmare, naturale. Lăsând la o parte pomenirea îndoită a Nipruluĭ, care e póte o greşală de copist, nu-şĭ închipue óre autorul imperial că Sulina nu e la gura Dunăriĭ, după ce spune că face parte dintr'însa, şi nu spune că Pecenegiĭ atacă până la gura Sulineĭ pe Ruşĭ, când spusese înainte că de la Nipru până la acéstă gură eĭ nu supĕră pe vrăjmaşiĭ lor? A stimà un isvor şi a pune temeiŭ pe dînsul nu însémnă a-l admite în total. Căcĭ, maĭ la urmă, pentru care altă identificare a rîuluĭ «Ἄσπρος» ar vorbì atâtea argumente ca pentru identificarea cu Nistrul saŭ, maĭ bine, cu *limanul* Nistruluĭ? (3)

Acésta e ce se póte scì despre «rîul alb». E probabil că numele i-a venit de la cetatea zidită lângă apele luĭ. Erà Nistru prin numele sĕŭ vechiŭ şi i se ḑiceà «rîul alb» din causa cetăţiĭ. Acéstă cetate se întîmpină tot în Constantin Porfirogenetul, în acelaşĭ tractat de geografie politică. «Să se scie», scrie el fiuluĭ sĕŭ Romanos, «că *dincóce* (ἔνθεν) de rîul Nipru, spre *Bulgaria*, la vadurile acestuĭ rîŭ, sunt ἐρημόκαστρα, castele pustiĭ: întâiul numit de Pecenegĭ Castelul Alb, fiind-că pietrele-ĭ apar albe, al doilea Τουγγᾶται, al treilea Κρακνακάται, al patrulea Σαλμακάται, al cincilea Σακακάται, al şéselea Τιαιουκάται; în aceste ruine ale vechilor castele, se găsesc şi semne de bisericĭ şi crucĭ cioplite din pétră potrivită, şi uniĭ ḑic că Romaniĭ ar fi stat când-va aicea. (4)» În aparenţă, Con-

(1) Cap. XLII, p. 179 şi la p. 73.
(2) II, p. 12. V. şi Nicephorus Constantinopolitanus, ed. Bonn, p. 38.
(3) Constantin Porfirogenetul, cap. IX; cf. cap. II, p. 69—70; cap. XLII, p. 179—80.
(4) Acelaşĭ, cap. XXXVII, p. 167.

stantin vorbesce de altă cetate, dar numaĭ în aparenţă. Şése castele la vadurile Nipruluĭ, în ţéra pustie, unde Pecenegiĭ se luptaŭ perpetuŭ cu Ruşiĭ, e mult. Castelele acestea sunt apoĭ unele de pétră, iar altele aŭ ruine de bisericĭ şi crucĭ, decĭ evident avem a face cu castele bizantine ruinate Asemenea castele în regiunea interióră a Nipruluĭ sunt, cred, neadmisibile. Reţéua de castele zidite de Justinian şi alţĭ Împěraţĭ bizantinĭ asigurà porturile saŭ însemnà graniţele. Eraŭ la Dunăre, la Marea Négră, în Sciţia Minoră de altă dată, în Crimea de astădĭ, în actuala Abcasie, în Caucas; dar castele pe Nipru, din sus de gură, n'ar fi avut nicĭ un sens şi n'ar fi putut aduce nicĭ un folos. Pe urmă, nu se póte înţelege ce ar fi vadurile Nipruluĭ de spre Bulgaria, căcĭ vadurile, trecătorile, pot servì natural pentru amîndouě direcţiunile. Ca să aibă un înţeles pasagiul din Constantin, trebuie să se admită că el vorbesce de cetăţile ruinate bizantine ce se maĭ vedeaŭ în ţéra barbară: unul dintre dînsele se chemà de Pecenegĭ Castelul Alb. Nu e firesc să i se caute aşezarea la «rîul alb»? Şi sciind că *Pecenegiĭ* numiaŭ cetatea cu acéstă numire chromatică, am înţelege uşor confusiunea din povestirea precedentă a Împěratuluĭ: un isvor îĭ dedeà numele peceneg al Nistruluĭ, altul numele maĭ târḑiŭ clasic: el le-a întrebuinţat pe amîndouě în locurĭ deosebite din opera sa, fără să aibă consciinţă că vorbesce de acelaşĭ rîŭ. (1)

Numele de Μαυρόκαστρον pentru o localitate care póte fi Cetatea-Albă se găsesce întâiŭ în nisce însemnărĭ pe un manuscript teologic din secolul al X-lea, însemnărĭ publicate de Hase, în notele la Leon Diaconul. Nisce ofiţerĭ romanĭ, solĭ, de sigur, la barbarĭ, dintre soliĭ aceia, carĭ, după Porfirogenet, se duceaŭ la Pecenegĭ prin Cherson saŭ pe la gu-

(1) Tomaschek (în *Real-Encykl. des cl. Alterth.* a luí Pauly-Wissova, I) e de altă părere: Ἄσπρον, o «Pecenegenfeste», ar fi situată «jenseits des Dnêper» (ἔνθεν are dublu sens), lângă Σάρκελ. Dar e vorba de un fost castel bizantin! Pentru identificare cf. J. Potocki, *Recherches sur la Sarmatie*, I, Varsovia, fără an, p. 154 şi urm.; maĭ ales, p. 159—160; şi charta.

rile Nipruluĭ şi Nistruluĭ (1), coborîndu-se pe Nipru, ca şi piraţiĭ ruşĭ, se opresc, nu la vre-unul din cele şése castele, ce i-ar fi împodobit cursul, ci la un singur sat de barbarĭ, la Κώμη Βορίων, pentru a se odihnì de drumul greŭ, ce făcuse în timp de érnă. Gândiaŭ să plece de aicĭ la Maurokastron, πρὸς τὸ Μαυρόκαστρον, când sunt prinşĭ de viscol. (2) Unde erà acest Maurokastron? Maurokastron se numià, după Skylitzes (sec. al XI-lea), un castel din Armenia (3), şi Bullialdus, în notele la Ducas, îl identifică cu Korykos anticul, cu medievalul castel şi port Gorigos, în regatul Armenieĭ Micĭ. (4) Însă acolo n'aveaŭ ce face nisce ambasadorĭ bizantinĭ, carĭ, de sigur, se întorceaŭ la Constantinopole. Maurokastron nu exclude pe Asprokastron: pentru Pecenegĭ puteaŭ să fie albe zidurile de *pétră*, şi nu de lemn, care se înegresce de vreme mult maĭ tare, ale vechiuluĭ castel bizantin, póte cu basă romană, care erà *negru* însă, ca o ruină, pentru Grecĭ. Un lucru e cu totul sigur: că Genovesiĭ numiaŭ Cetatea-Albă Maocastrum întâiŭ şi apoĭ Moncastrum, şi e evident că Maocastrum vine de la Maurocastron. Decĭ, pe de o parte, un castel *negru* al *Grecilor* a trebuit să fie la limanul Nistruluĭ când s'aŭ aşezat Genovesiĭ, carĭ l'aŭ făcut înfloritor; iar, pe de altă parte, în aceeaşĭ vreme, aceeaşĭ cetate erà albă pentru Românĭ şi négră pentru Grecĭ şi Genovesĭ. Ceea ce era posibil pentru aceştia în secolul al XIV-lea puteà să fie şi în al X-lea pentru Bizantinĭ şi Pecenegĭ. (5)

După o mărturie bizantină, iată una ruséscă: un isvor din secolul al XI-lea, parafrasând un tractat din întâia jumătate a seculuÍ al X-lea şi povestind un eveniment din a doua jumătate.

---

(1) Porfirogenetul, cap VIII, p. 73.

(2) Leon Diaconul, ed. Hase (colecţiunea Bonn), p. 497.

(3) Skylitzes, p. 679.

(4) Ducas, p. 568—9. Pentru Gorigos, Iorga, *Philippe de Mézières*, p. 110—114. Leunclavius numesce, în sec. XVIII, Maurocastrum oraşul Karahissar în Anatolia (*Historiae Musulmannae Turcorum de monumentis ipsorum exscriptae libri XVIII*, opus Jo. Leunclavii, Frankfurt, Wechel, 1591, in-4°, p. 250, col. 2).

(5) V. şi *Mem. Soc. din Odessa*, XIX, p. 5 nota.

Călugărul Nestor ne dă (1) tractatul dintre Ruşĭ şi Bizantinĭ încheiat la 945. Ruşiĭ , e spus înăuntru, «nu vor puté petrece érna la intrarea Niprului, la Bialobereg, nicĭ la S. Etherios, ci, când va venì tómna, se vor întórce la dînşiĭ, în Rusia .

Localităţile sunt surprindĕtor de asemenea cu cele din Constantin Porfirogenetul, decĭ descrierea acestuia póte lămurì ceea-ce e confus în tractat. Bialobereg e cetatea Ἄσπρον; Ruşiĭ se refugiaŭ însă, în drumul lor spre Constantinopole, în limanuL rîuluĭ Ἄσπρος, ceea ce arată că cetatea erà aşezată, cum am presupus, la rîŭ. Din faptul că *Bialobereg* e pomenit după intrarea Niprului» şi înainte de S. Aitherios, care erà o insulă din acéstă gură, nu urméză de loc că localitatea din tractat se găsià şi ea aicĭ: tractatul nu-l avem decât în versiunea unuĭ călugăr din alt secol, când localităţile acestea nu maĭ eraŭ póte cunoscute sub numele vechĭ saŭ, în orĭ-ce cas, nu eraŭ cunoscute unuĭ călugăr din Kiev. Pe urmă, locul de refugiŭ Bialobereg-Ἄσπρον nu erà, după istoricul grec, la Nipru, ci între gura acestuĭ rîŭ şi Sulina. Încheierea e naturală, şi maĭ bine decât traducĕtorul frances al luĭ Nestor, istoricul Porfirogenetuluĭ, Rambaud, traduce aşà pasagiul citat din tractat: «à l'entrée du Dniéper, à Bieloberejnie (le fleuve Aspros), ni à S. Etherios». (2)

Aiurea (3), Nestor spune că, la 971, Sviatoslav se întorceà din Bulgaria la aĭ sĕĭ din Kiev. Pecenegiĭ îĭ tăiară însă calea la cataractele Niprului. «Sviatoslav venì la pragurĭ şi nu putù să le trécă. Petrecù érna la Bielo-berejie şi hrana începù să-ĭ lipséscă, şi fu o fómete mare; se plătià un cap de cal jumătate de grivnă. Şi Sviatoslav stătù érna acolo. Când venì primăvara, an 6480 (972), Sviatosvlav merse la pragurĭ şi fu atacat de Kurka, Domnul Pecenegilor, şi uciseră pe Svia-

(1) Cap. XXVII; ed. Leger, p. 39.

(2) *Porphyrogénète*, Paris 1870, p. 370. După Leger, p. 276, Bielo-berejie , ar fi la gura Niprului , ar însemnà «mal alb» şi ar fi totuşĭ aprópe identic (dans ces contrées) cu Akkerman, «que les Romains appelaient Alba-Julia, les Grecs Leukopolis, les Slaves Belgrad (la ville blanche) , ceea ce o greşélă.

(3) P. 59 din ed. Leger.

toslav». Pentru lămurirea acesteĭ povestirĭ se pot aduce aceleaşĭ observaţiunĭ ca şi pentru explicarea tractatuluĭ. Adaogem că nu s'ar înţelege cum Sviatoslav, în împrejurărĭ grele, bătut de Pecenegĭ la Nipru, s'ar fi aşezat pe érnă la gura aceluiaşĭ rîŭ, expus necontenitelor atacurĭ ale duşmanilor.

Maurokastron e decĭ de origine bizantină şi face parte din castelele de apĕrare şi graniţă ridicate de împĕraţiĭ din Constantinopole. Din mărturiile presentate până aicĭ, se vede că acest adăpost de piraţĭ, pe teritoriŭ peceneg, nu aparţineà decât nominal Imperiuluĭ, care aveà însă grijă să-şĭ afirme în tractatele cu barbariĭ drepturile asupra punctelor de pe cóstă: gura Nipruluĭ, S. Aitherios, Aspron. Poporaţiunea grecéscă rĕmase pentru a face comerţul cu poporaţiunile slave şi turcescĭ din interior, cu cósta opusă a Asieĭ civilisate, imperiale de fapt. Fără acéstă continuitate a elementuluĭ bizantin în poporaţiune, fără admiterea unuĭ Tyras bizantin-peceneg, analog cu vechiul Tyras greco-scit, nu se póte înţelege transmisiunea numeluĭ de Maurokastron Genovesilor, veniţĭ în aceste părţĭ *numaĭ* după restabilirea Imperiuluĭ grec sub Paleologĭ, *numaĭ* după suirea Paleologilor.

Marea însă erà politicesce, în tot nordul, a barbarilor. Masudi acordă dominaţiunea asupra măriĭ «Pontus» Ruşilor («nicĭ un popor altul nu plutesce pe dînsa), Bulgarilor şi Pecenegilor («Becenilor, Bacinakilor şi Bascarḑilor, treĭ ramure turcescĭ ce locuesc lângă acéstă mare»). (1) În secolul al XII-lea, un alt Arab, Edrisi, vorbesce cu o mare bogăţie de amănunte de ţĕrile de la Dunăre; dar, dacă nu se contraḑic, itinerariile sale nu pot servì a *stabilì* nimic. Geografiĭ arabĭ pot ajutà o teorie fantasistă, căcĭ din eĭ se póte scóte orĭ-ce, dar nicĭ un lucru sigur, serios sciinţificesce, nu se póte dobândì de la aceste minţĭ neprecise. În adevĕr, Edrisi ne vorbesce de «oraşul Marich la gurile Dunăriĭ, de apropiatul oraş «Armocastro», ce ce află la douĕ-ḑecĭ şi

(1) M. C. d'Ohsson. *Des peuples du Caucase et des pays au Nord de la Mer Noire et de la Mer Caspienne dans le dixième siècle, ou voyage d'Abou-el-Casim*, Paris, Didot, 1828, p. 245; cf. p. 105. Cf. *Ibn-Foszlans und anderer Araber Berichte* de C. M. Frähn, Petersburg 1823, in-8°.

cincĭ de mile de Pyrgos . Întîlnim Armocastro› şi în calea de la gurĭ la Constantinopole. Ar fi un «oraş vechiŭ›, cu clădirĭ înalte, câmpĭ roditorĭ, negoţ bun; aşezat pe povîrnişul unuĭ deal plăcut, de-asupra măriĭ. Se póte Cetatea-Albă, care e înainte de gurile Dunăreĭ, spre sud de ele şi cu perspectivă asupra măreĭ însăşĭ? Ne maĭ afirmă Edrisi că «Armocastro› e la două ḑile de Desina , care vine după ‹Beriklawa , şi acésta după Silistra. În calea pe uscat către Constantinopole, de la «Pyrgos», numit aicĭ şi ‹Bidhlos», avem un Aghirmini , un Buliagiscomos saŭ Buliakhiscos›, pe unde trece un rîŭ venit dintr'un munte vecin, rîŭ care, unindu-se cu rîul «Mesinos›, se varsă în Dunăre între «Monte-Castro şi Odestra . Maĭ e vorba şi de distanţa între «Bonte-Castro saŭ Monte Castro» şi «Aghranzinos», care ar fi de două ḑile saŭ şépte-ḑecĭ de mile. În periplul Măriĭ Negre, ni se spune că de la Varna la ‹Armocastro› sunt două-ḑecĭ şi cincĭ de mile, iar de la acesta la Dunăre treĭ mile; de aicĭ la Akliba o ḑi de plutire; de acì la gura Nistruluĭ o milă. În sfîrşit, în Comania interióră» (decĭ nu la Dunăre!) sunt două oraşe: Troia şi Akliba, ambele fórte frumóse, la distanţă de opt ḑile unul de altul: ultimul ar fi «cea din urmă cetate ce atârnă de Cumanĭ . Cine ar puté eşì lămurit din acest galimatias asupra luĭ «Armocastro», «Montecastro saŭ Bontecastro» şi «Akliba ? Eŭ, cel puţin, n'am îndrăsnéla să pretind a înţelege cevà într'o geografie aşà de adîncă. (1) Încurcătura acésta a cules-o, de sigur, Edrisi din povestirile negustorilor arabĭ, carĭ fusese pe Marea Négră. Arabiĭ făceaŭ, de sigur, şi eĭ comerţul în aceste părţĭ (2).

Dar chiar după perderea stăpâniriĭ asupra acestor regiunĭ Bizantiniĭ păstraŭ, în cea maĭ mare parte, folosul negoţuluĭ lor. Cu toţĭ piraţiĭ ruşĭ, corăbiĭ din Constantinopole şi porturile gre-

(1) Ed. Joubert *(Recueil de voyages et de mémoires publié par la soc. de géographie*, Paris, Bertrand, 1840, in-8° mare, II, p. 385—7, 394—5).

(2) În întâia jumătate a secoluluĭ al XIV-lea (anul Hegireĭ 738; v. p. 160), negustoriĭ din Kastamuni şi Samsun mergeaŭ încă în Kipciac, la Caffa, în ţara Cazarilor, Ruşilor şi Bulgarilor . *Notices et Extraits*, XIII, p. 361, 363.

cescĭ veniaŭ să facă schimb de producte şi fabricate în porturĭ, dintre carĭ unele: Caffa (Theodosia), Sebastopolul, Chilia (cum vom vedé) le aparţineaŭ. Şi nicĭ că se puteà alt-fel, când capitala Imperiuluĭ ocupà locul aceluĭ antic Bizanţiu, care, după Polybiu, mulţămită situaţiuniĭ sale, aveà în mână tot comerţul Măriĭ Negre! (1)

Totuşĭ isvórele grecescĭ nu maĭ pomenesc Maurokastron, devenit, la cucerirea tătară, un port tătăresc, persan , cum se exprimaŭ scriitoriĭ savanţĭ. Chilia apare însă în curînd, şi în împrejurărĭ fórte însemnate.

Chilia insulară, căcĭ numaĭ de acésta póte fi vorba până târḑiŭ, *Eski-Kilia,* erà numită de Genovesĭ Licostomo. Numele vine de la grecescul Λυκόστομα, gura-lupuluĭ. Ceea ce însémnă că numele vine oraşuluĭ de la gura Dunăriĭ în care erà aşezat, şi însémnă încă cevà. Numele antice ale gurilor le-am vĕḑut în capitolul precedent, şi actuala gură a Chilieĭ se numià Psilonstoma, iar nu Lykostoma. Pe de altă parte, Genovesiĭ nu puteaŭ numì cu un nume grecesc un oraş fundat de eĭ înşiĭ saŭ luat de la Muntenĭ orĭ Tătarĭ. Numele grec aŭ trebuit să-l ieà de la o poporaţiune grécă, şi acéstă poporaţiune a trebuit să persiste la Dunărea-de-jos, pentru comerţ şi exploatarea pescăriilor, sub orĭ-ce stăpânire. În secolul al XIV-lea însă, al XIII-lea şi chiar al XII-lea, avem *doveḑĭ* că în castelul «Licostomo» stăpâniaŭ Bizantiniĭ.
Castelul nu purtà însă acest nume, pe care-l cunóscem *numaĭ* prin canal genoves (pentru Chalkokondylas, sec. al XV-lea, Chilia e Κέλλιον şi numele dublu: Κελλία ·ἤτοι τὸ Λυκόστομον, într'o listă de posesiunĭ patriarchale din secolul XIV e singura pomenire a numeluĭ din urmă într'un isvor bizantin). (2) Numele de Lykostomion se întîmpină la scriitoriĭ grecĭ, dar pentru o localitate tesaliană. Acésta e

(1) Idee pusă în relief şi de Preller, p. 12. Cf. Karl-Dietrich Hülmann, *Gesch. des bizant. Handels bis zum Ende der Kreuzzüge,* Frankfurt a. d. Oder, 1808, in-12.
(2) V. maĭ departe, p 32, nota 3.

dese-orĭ citată de Ana Comnena (sec. al XI-lea) (1); se găsià în Tesalia nordică, şi Cantacuzin o pune une-orĭ în Botiaia macedonénă, care cuprindeà şi Kastoria; după acelaşĭ erà «un orăşel tesaliot». (2) De alt-fel, un βουνὸς τῶν Κελλίων se pomenesce tot în Tesalia, lângă Larissa, de Ana Comnena, iar o localitate Chilia, τίνα τόπον Κελλία ἐγχωρίως ὀνομαζόμενον, în Asia-Mică, în regiunea udată de Marea de Marmară, aprópe de muntele Olimp, de localităţile Poimanenon şi Lopadion. (3) Tot în Ana Comnena, aflăm pe malul măriĭ, prin apropierea rîuluĭ Sangaris, un χωρίον Χηλὴ (4), şi Χηλὴ e numele vechiŭ bizantin, cel puţin cel literar, al Chilieĭ. Acéstă Χηλή, şi nu cea de la Dunăre, e cetatea pe care Turciĭ, carĭ prădaŭ la începutul secoluluĭ al XIV-lea prin ‹pustietatea Sciţilor din faţa «Byzantideĭ», o luară împreună cu Astrabete şi Hieron, după ce asediase Nicea şi Nicomedia. (5)

În Octobre 1183, Andronic Comnen, care deţineà puterea la Constantinopole ca regent încă din anul precedent, se încoronéză ca Împĕrat alăturĭ cu tînĕrul Alexie II, care e omorît apoĭ în 1184. Domnia luĭ fu crudă, plină de acte de violenţă şi de prigonirĭ, dar, după cât se pare, dréptă, económă şi, o bucată de vreme, fórte poporală. Între victimele cele maĭ sus puse ale acestuĭ Ţepeş bizantin, a fost şi ruda sa de aprópe, Alexie Comnen, fiŭ bastard al Împĕratuluĭ Manuil şi soţul uneĭ fete din florĭ a luĭ Andronic însuşĭ, Irina. Din ordinul teribiluluĭ socru, tînĕrul, care aveà păcatul de a fi un membru al familieĭ imperiale, decĭ un stimul pentru rĕscóle, fu prins, orbit şi exilat «la Chele, peste hotar. Orăşelul acesta e lângă mare, fórte aprópe de gura Pontuluĭ (*sic*), unde se aflà şi un mic castel, făcut anume pentru acest Alexie (6). ‹Chele» nu póte fi cea din Bitinia,

(1) Ana Comnena, I, p. 248, 252, 255.
(2) Cantacuzin, I, p. 473—4, 499; II, p. 130, 390.
(3) Ana Comnena, I, p. 245; II, p. 311—2.
(4) Μέχρι τοῦ χωρίου Χηλῆς. Ana Comnena, II, p. 26.
(5) Pachymeres, II, p. 412. Cf. Hammer, ed. din 1834, I, p. 82.
(6) Εἰς τὴν Χηλὴν ὑπερόριον. πολίχνιον δ' ἔστιν αὕτη πάραλον, ἄγχιστά που τοῦ Πόντου στόματος κείμενον, ἔνθα καὶ πυργίον εἰσδέχεται, τοῦ Ἀλεξίου τούτου δομηθέν. Nic. Choniates, p. 401—2.

care nu se află *peste hotar* (ὑπερόριος), ci în hotar, şi nicĭ într'un chip aprópe de gura Pontuluĭ, ceea ce ar puté însemnà şi «fruntea» acesteĭ mărĭ, nordul eĭ, dar maĭ curînd gura *Dunăriĭ* în Pont. Orĭ-cum ar fi cu acéstă din urmă explicare, e limpede un lucru: anume că Χήλη unde a fost exilat Alexie erà un punct de stăpânire bizantină dincolo de hotare, un fel de Ada-Kalè a Grecilor din Constantinopole. Ceea ce se potrivesce cu Chilia şi nu se potrivesce cu localitatea din Bitinia.

La 12 Septembre 1185, poporaţiunea bizantină, emoţionată de arestarea luĭ Isaac Angelos, alt membru al familieĭ imperiale, se rěscólă şi-l proclamă Împěrat. Andronic, părăsit de soldaţiĭ sěĭ şi prins fără de veste, îşĭ rupe coturniĭ de purpură, aruncă coróna şi crucea ce purtà la gât, îşĭ pune pe cap «o căciulă barbară» (βαρβαρικὸν πῖλον) şi fuge, pe o triremă, către «Tauroscitĭ». Sosesce εἰς τὴν Χηλὴν cu mica sa suită «şi cele douě femeĭ», cea legitimă şi cea-laltă. Locuitoriĭ (οἱ ἐκεῖσε) nu cutéză a-l prinde, ci îĭ gătesc, cum cereà, o corabie (νῆα) pentru a merge la «Tauroscitĭ»; plécă, dar furtuna îl aruncă la mal (πρὸς χέρσον). Ceĭ ce-l goniaŭ îl află lângă cetatea (ἄστυ) Chilia, «fugind la Tauroscitĭ», îl légă şi-l aduc la Constantinopole, unde, cu ochiul scos, cu mâna tăiată, móre în cele maĭ grozave chinurĭ, pe carĭ trupul sěŭ de bětrân putù să le suporte până la sfîrşit. (1) Chilia acésta e Chilia nóstră? Hertzberg vorbesce de Chele din Bitinia. (2) Însă pe acolo mergeà cine-va la Tauroscitĭ, la Ruşĭ saŭ la Cumanĭ, maĭ degrabă? Şi, maĭ ales, pe acolo mergeà cine-va când erà un Împěrat detronat şi urmărit? În fine, Chele erà χωρίον, şi ambiĭ cronicarĭ carĭ ne-aŭ transmis istoria patimelor luĭ Andronic, Niketas Choniates şi Efrem (3), nu vorbesc de un oraş, ci unul de o cetate, iar cel-lalt dă locuitorilor, nu numele de cetăţenĭ, ci de οἱ ἐκεῖσε. În sfîrşit, vestea prinderiĭ

---

(1) Choniates, 453—4; Efrem, p. 226, vers. 5470 şi urm.

(2) *Gesch. des byz. und des osm. Reiches*, p. 328.

(3) Niketas scrie sub Isaac şi până după 1206 (Krumbacher, *Gesch. der byz. Litt.*, ed. II, p. 281—2). Efrem e mult posterior; compune poema sa după stabilirea Paleologilor în Constantinopole (1261), pe la 1313 póte (*ibid.*, p. 390), dar cuprinde bune amănunte nouě.

ajunge târḑiŭ la Constantinopole, după ἡμέρας συχνάς, deci locul erà fórte departe.

În ḑiua de 11 Ianuarie 1274, e silit să abdice Patriarchul constantinopolitan Iosif, de Împĕratul Michail Paleologul. Mazilul stă întâiŭ într'o mănăstire de lângă Anaplus, unde primià multă lume, între altele şi pe noul Patriarch Ioan Bekkos, pe care el îl recomandase pentru acéstă demnitate. Michail, aflând, îĭ poruncesce să nu maĭ priméscă pe «heterodoxĭ», la care ordin Iosif rĕspunde că, decât să nu i se lase libertatea, maĭ bine să fie sincer exilat. Împĕratul nu se sfiì s'o facă şi puse să-l strămute «ἐν τῇ Χηλῇ (acesta e un castel într'o insulă la extremitatea Măriĭ Negre), bun loc de petrecut vara, dar rĕŭ cu totul pentru érnă, căcĭ crivĕţul bate insula în faţă şi suflă amărăciunea friguluĭ». (1) Iosif stătù în exil, se pare, până la revenirea sa pe tronul patriarchal, la 1282. (2) Χηλή erà decĭ în *insulă* (cea din Bitinia erà pe uscat) şi la *capĕtul* Măriĭ Negre (aceea se găsià destul de aprópe de capitală). Erà frig érna şi vîntul bătea insula în faţă, ceea ce nu se póte spune de o localitate bitiniană, unde érna nu e prea aspră. Chilia *acésta* e decĭ, de sigur, a nóstră şi, fiind-că Χήλη erà de la Alexie Comnen încóce un loc de refugiŭ şi exil, la hotare, *pretutindenea* e vorba de Chilia nóstră.

Presenţa Patriarchuluĭ în Chilia a făcut póte ca cetatea, castelul să rĕmâe în atârnarea patriarchatuluĭ. O listă nedatată, dar din secolul al XIV-lea, — credem: de la început — numĕră între «*castelele*» patriarchale de pe lângă Varna: «Κάρναβα», Κρανέα, «Chilia saŭ Lykostomion», Γεράνια, Silistria (ἡ Δρίστρα), Γαλίαγρα (Kaliakra). (3)

Până în secolul al XV-lea, Bizantiniĭ făceaŭ comerţ pe o scară întinsă cu ţĕrile dunărene, chiar după ce debuşeurile la

(1) Ἐν τῇ Χηλῇ (φρούριον δ'αὕτη ἐπινησίδιον πρὸς τοῖς ἄκροις τῆς Εὐξείνου θαλάσσης), εὐχερεῖ μὲν ἐνεαρίζειν, δυσχερεῖ δὲ πάμπαν διαχειμάζειν, ὡς κατὰ στόμ' ἀπαντῶντος τῇ νήσῳ βοῤῥέου καὶ τὴν πικρίαν ἐκπνέοντος. Pachymeres, I, p. 419.
(2) V., pentru explicărĭ, I, p. 730 şi urm.; II, p. 779.
(3) Miklosich şi Müller, *Acta patr. constantin.*, I, p. 95.

Marea Négră ale acestor țěrĭ trecuse în mâna altora. În «Călětoriile în Iad», Mazaris, contemporan al luĭ Manuil Paleologul, vorbesce de «cântărețul Polos, revenit din *Vlachia* cu destul profit», şi de al doilea fiŭ al musicantuluĭ Lampadarios, care, la acest exemplu, «se hotărî şi el a se duce acolo, să se îmbogățéscă». (1)

Resumând,— pe timpul garnisiriĭ hotarelor cu castele, Bizantiniĭ aŭ întemeiat (prin sec. VI-lea?) Maurokastron, ḑis Castelul-Alb de Pecenegĭ, la limanul Nistruluĭ, iar într'o insulă din brațul Chilieĭ, unde e Eski-Kilia de aḑĭ, un alt castel, numit fel de fel: Χηλή, Κέλιον, Κελλίον, τὰ Κελλία şi, de la un timp, Lykostomion. Nu scim dacă stăpânirea grécă asupra castelelor a ținut continuŭ. Imperiul nu le-a părăsit însă nicĭ odată teoretic. În secolul al XI-lea eraŭ póte ambele cu garnisónă bizantină; în al XII-lea avem dovada pentru Chilia, pe care Andronic Comnen o repară. În al XIII-lea şi al XIV-lea Chilia-Χηλή rěmâne un loc de exil pentru personagiĭ înalte bizantine. Presența aicĭ a unuĭ Patriarch din Constantinopole, restabilit pe urmă, aduce castelul sub dependența economică a patriarchatuluĭ. În Cetatea-Albă însă se stabilesc Tătariĭ. Dar stabilirea Tătarilor în Cetatea-Albă trebue studiată înainte de a închide acest capitol.

Năvălirea Tătarilor din 1241 n'a fost, pe cât se crede, un accident teribil, aprópe fără de urme pentru țěrile de la Dunăre. După ce violența năvăliriĭ s'a maĭ potolit, năvălitoriĭ aŭ rěmas totuşĭ. Nu numaĭ că eĭ aŭ exercitat o autoritate saŭ o supremație fórte efectivă asupra poporațiuniĭ indigene, dar s'aŭ aşezat, în parte, în mijlocul eĭ. Nomadul s'a convertit pe încetul la viéța aşezată, ale căreia róde le vedeà ḑilnic. Reichersdorf, un contemporan al luĭ Petru Rareş, pe care-l visitase ca sol imperial, scrie, puținĭ anĭ după mórtea acestuĭ Domn, că Tătariĭ «carĭ locuesc în Moldova» aŭ «cincĭ

(1) V. Hase, *De trois pièces satyriques imitées de la Nécyomantie de Lucien*, în *Not. et extraits*, IX, p. 138, nota 1. Edițiunea cea maĭ nouă e a luĭ Ellissen, *Analekten*. IV, Leipzig, 1860 (p. 223). Pentru Mazaris, v. Krumbacher, maĭ ales, p. 492—5.

sute de aşezări, cum ḑic eĭ, ale lor proprii». Aceştĭ răsboinicĭ hrănițĭ numaĭ cu carne de cal eraŭ ómeniĭ Voevoduluĭ şi aveaŭ îndatorirea de a-l ajutà pe socotéla lor la răsboiŭ, chiar şi contra «Tătarilor străinĭ». (1) Aceştia eraŭ, de sigur, Tătariĭ găsițĭ de descălicare; eĭ nu puteaŭ fi prinşĭ de răsboiŭ, căcĭ, deşì ómenĭ aĭ Domnieĭ («Wayvodae ipsi sua fide astricti»), eraŭ liberĭ şi nu din Tătariĭ robĭ ca Țiganiĭ pe carĭ îĭ dăruià Voevodul; nu puteaŭ fi immigrațĭ recențĭ atraşĭ de Turcĭ saŭ venițĭ sub scutul coreligionarilor lor după 1538, căcĭ Tătariĭ noştri atârnaŭ de Domn şi apoĭ, cum vom vedé, şi fiind-că Bugeceniĭ aŭ venit mult maĭ târḑiŭ.

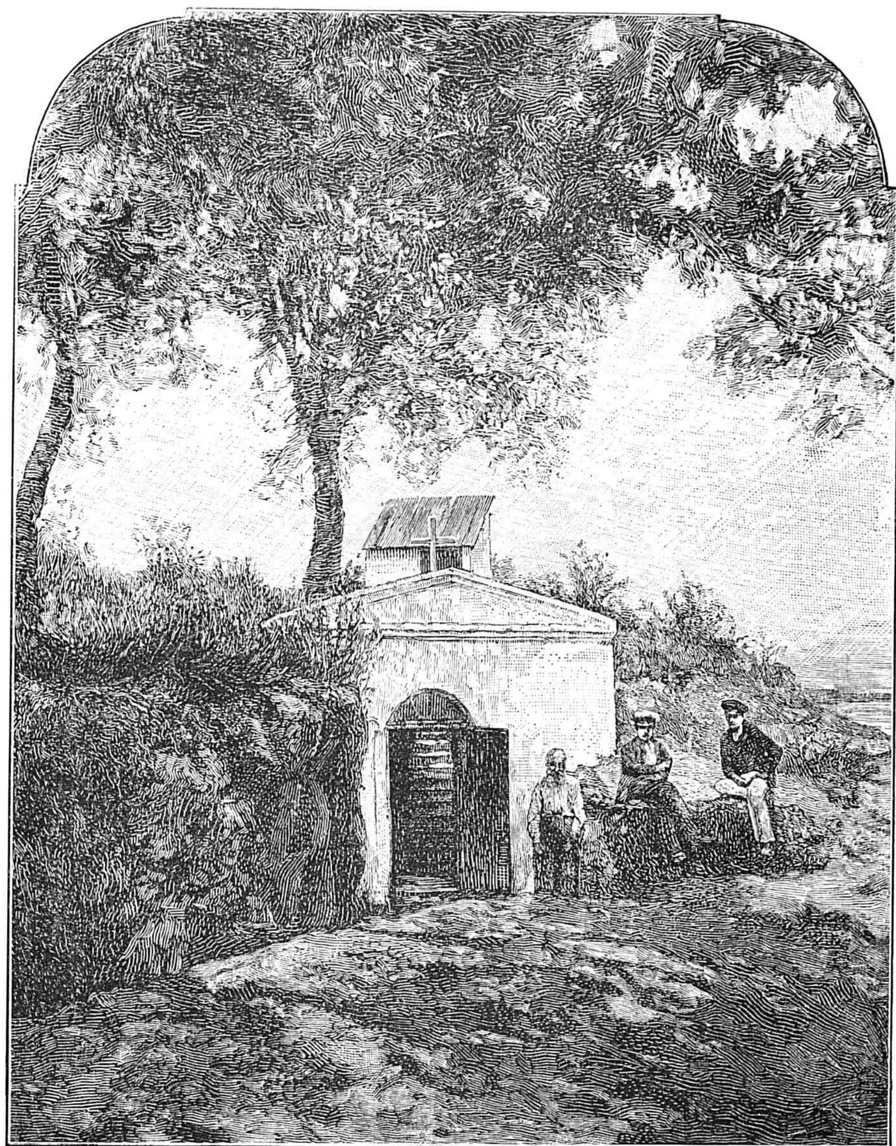
Popórele uralo-altaice trăesc şi aŭ trăit tot-deauna, câte aŭ păstrat caracterul rasseĭ, din spinarea altora. În țéra cucerită eĭ caută să-ĭ stórcă bogăția. Supusul e liber să se administreze de sine, cu condițiune să rĕspundă tributul, care-ĭ rĕscumpĕră viéța. Tătariĭ ridicaŭ, de sigur, tribut la noĭ, ca şi dincolo în Rusia. Dar ceĭ de la Dunăre, ispitițĭ de comerțul însemnat ce se făceà prin porturile Măriĭ Negre cu Rĕsăritul asiatic şi «Romania» grécă, aŭ vrut să aibă ḑeciuiala negoțuluĭ, vămile, şi aŭ luat decĭ porturile pentru dînşiĭ. Vor fi fost aiurea pe mal, vor fi atacat Chilia saŭ vor fi pus un *ghiumrucgì* tătar lângă castelul bizantin, nu scim. Dar în Cetatea-Albă s'aŭ aşezat.

Dovada e o legendă de mucenic, scrisă în sec. al XV-lea de Românul Grigorie Țamblac, una din cele două luminĭ ale literatureĭ slave în epoca sa. «Viéța Sf. Ioan Novi saŭ, cum i se ḑice astăḑĭ, a Sf. Ioan de la Sucéva, a fost tipărită, după un sbornic din Némț (2), de Episcopul Melchisedec. E o traducere din grecesce, cum se vede din unele nume proprii saŭ de demnitățĭ: Italianul din Trapezunt care pîresce pe sfînt e un «Frâng» (Φράγγος); Tătariĭ sunt «Perşĭ» (cum sunt Turciĭ pentru mulțĭ Bizantinĭ); guvernatorul Cetățiĭ-Albe e numit «iparch . Acéstă împrejurare cresce valórea

---

(1) În Papiu, III, p. 137. Cf. vechia teorie a luĭ Bonfiniu, cu Moldova deşartă şi fără stăpân (p. 251).

(2) V., pentru ms., *Revista pentru ist., arch. şi filol.*, III, p. 143.

Isvorul Sf. Ioan din Sucéva de lângă Cetatea-Albă, după Batiușcov, *Basarabia* și Arbure, *Basarabia*.

documentuluĭ, care e decĭ anterior luĭ Țamblac însușĭ, în forma sa originală.

Ioan era negustor în Trapezunt și plecase spre Cetatea-Albă, «care este la Vospor», pe o corabie italiană, ceea ce arată menținerea unor întinse legăturĭ comerciale ale cetăților dunărene și sub dominațiunea tătară. Comandantul corăbieĭ, cuprins de ură pentru virtuțile ortodoxuluĭ, îl pîrî iparchuluĭ› că ar vreà să-șĭ lepede legea pentru a luà pe a Perșilor din cetate. Aceștia se închinaŭ ‹sóreluĭ» și «steleĭ care lucesce înaintea lucéfĕruluĭ». Iparchul, care aveà în jurul sĕŭ doctorĭ din Iudea și Persida , învĕțațĭ evreĭ decĭ și tătarĭ, îl îndemnă să se convertéscă, precum arătase dorința. Ioan, refusând, fu supus la chinurĭ, bătut până la sânge, tîrît de un cal. Corpul sfărâmat trecù în góna caluluĭ pe la «locuințele Jidovilor› din oraș, și unul din aceștia îĭ tăià capul.

Creștiniĭ ortodoxĭ din oraș luară cu sfințenie rĕmășițele mărturisitoruluĭ și le îngropară în cimitirul uneĭ bisericĭ, pe care tradițiunea o fixéză ‹în capĕtul de spre mare al CetățiĭAlbe», unde se află și o capelă și, maĭ departe, o fântână a Sfîntuluĭ Ioan. Francul care adusese prin pîra luĭ mórtea Sfîntuluĭ se încercă să-ĭ fure trupul pentru a-l duce la aĭ sĕĭ, în schimb pentru banĭ, de sigur; dar preotul bisericeĭ căpĕtă scire în chip minunat de gândurile luĭ și le împedică. Móștele fură strămutate în altar, lângă trapeză, și așà aŭ rĕmas șépte-decĭ de anĭ și'cevà maĭ mult», până le-a ridicat Alexandru-cel-Bun, care aflase de minunile săvîrșite.(1)

Móștele aŭ fost aduse la Sucéva însă în ceĭ dintâĭ anĭ aĭ secoluluĭ al XV-lea, póte în 1400—1 (2); martiriul Sfîntuluĭ s'a petrecut decĭ cam pe la 1330. La acéstă dată, «Perșiĭ stăpâniaŭ Cetatea-Albă, Tătariĭ adecă, neputêndu-se admite că ar fi vorba de Turcĭ, numițĭ de obiceiŭ ‹Perșĭ› de Bi-

---

(1) *Rev.* citată, p. 165 -74. Încercarea Franculuĭ s'a făcut după «nu multe dile», iar nu, cum credeà editorul, «după cel puțin dece anĭ» *(ibid.*, p. 60). Cf. Sim. Fl. Marian, *Sfîntul Ion cel Noŭ*, Bucuresci 1895, in-8° mic, p. 33—4 și nota 1.

(2) V. maĭ departe.

zantinĭ. (1) Pe atuncĭ Tătariĭ făceaŭ dese incursiunĭ, după alt isvor: în Tracia, de o parte, în Podolia, de alta. Olgerd, Mare-Principe al Litvanieĭ de la 1330, îĭ bătù în 1333 la gura Nistruluĭ : treĭ şefĭ numiţĭ de Sarnicki Kadlubeg, «Dimitrie şi Kaizibeg se refugiară atuncĭ în Dobrogea. (2)

E fórte inteligibil cum de se închinaŭ «Perşiĭ» din legendă «sóreluĭ» şi uneĭ «stele». Religiunea primitivă a Tătarilor şi Turcilor Altaicĭ erà o religiune a elementelor, în special a focului şi stelelor. (3) Ioan a refusat probabil a face sacrificiul de mâncare şi bĕutură, pe care cântând îl făceaŭ Tătariĭ păgânĭ ḑeilor lor sideralĭ. (4) Şi la 1330 existaŭ încă Tătarĭ păgânĭ, deşì Horda de aur, «Statul , primise oficial Islamismul sunit cu vre-o cincĭ-ḑecĭ de anĭ în urmă, sub Berekai, fiul luĭ Giugi, suit pe tron la 1257. (5) Existenţa acesteĭ insule păgâne e admisă «maĭ ales la rĕsărit de Volga», de Müller, de pildă, care amintesce existenţa Tătarilor păgânĭ de astăḑĭ în gubperniile rusescĭ Orenburg şi Cazan, aşà ḑişiĭ Ciuvaşĭ. (6)

De la Bizantinĭ şi de la Tătarĭ aŭ trecut Chilia şi Cetatea-Albă în acest secol al XIV-lea, pe la jumătatea luĭ saŭ după acéstă jumătate, în stăpânirea Genovesilor. Pentru a ne lămurì acéstă schimbare, trebue să cuprindem cu privirea întinderea comercială şi politică a acestora în Marea Négră, de la Pera până la Sevastopole, de la Bosfor până la Caucas. (7)

---

(1) Ast-fel, la 1322 e vorba de o luptă cu «Perşiĭ»-Osmanliĭ în Cantacuzin (p. 151). Perşĭ» sunt Turciĭ şi la Pachymer (II. p. 410 şi urm.,de ex.)

(2) P. 1134 din Sarnicki, *Annales*. Comentariŭ în Hammer, *Goldene Horde*, p. 297.

(3) Hammer, *o. c.*, p. 202.

(4) *Ibid*, p. 204.

(5) A. Müller, *Der Islam*, II, p. 243; Schiemann, *Russland, Polen und Livland*, I, p. 197 (ambele în col. Oncken).

(6) Müller, *l. c.*, II, p. 286, nota 2.

(7) Se va înţelege de ce n'am vorbit de «lista oraşelor rusescĭ din *Voskressenskaja lêtopis*, care pomenesce de Chilia între «Drestvin şi «Ecin ; fiind-că e un isvor târḑiŭ şi confus. În diploma bîrlădénă, care, autentică fiind, ar formà un important document pentru istoria comerţuluĭ Măriĭ Negre în secolul al XII-lea, nu credem. V., pentru amîndouĕ, Bogdan, *Diploma bîrlădénă*, în *An. Ac. Rom.*, ser. a 2-a, Secţ, ist., p. 65 şi urm., 101, 104, 110 nota 2.

CAPITOLUL III.

Genovesiĭ la Marea Négră și la Dunăre. (1)

La 1381 Chilia erà administrată de un consul genoves, la 1410 Cetatea-Albă făceà încă parte din coloniile Republiceĭ. Câte-va deceniĭ stégul cu cruce roșie al Sf. Gheorghe a umbrit amîndouĕ principalele porturĭ din regiunile dunărene. Ca influență comercială și de cultură, supremația genovesă la Marea Négră și Dunăre se întindeà cu mult peste hotarele dominațiuniĭ politice.

Cât a fost de adîncă și de puternică acéstă influență genovesă ne dovedesc amintirile pe carĭ le-a lăsat în urmă, în tradițiunile poporațiunilor orientale și, în special, balcanice. La Turcĭ, orĭ-ce ruină frumósă de castel tare e o «cetate genovesă», o «Ginivis-Calesi ; uriașiĭ sunt pentru dînșiĭ și «Ginaviz», Genovesiĭ; nu, cum s'a ḑis, din causa bărbățieĭ lor în presupuse lupte din secolul al X-lea până la al XIII-lea (2), cât fiind-că numaĭ un uriaș puteà face, credeà Turcul, castele ca acele genovese. După căderea Caffeĭ, familiĭ genovese aŭ rĕmas și în acéstă cetate și în alte coloniĭ vecine, căḑute și ele odată cu capitala. Rĕmaseră în Solgat, Caffa, Șirin-taș *(Scuiritacci)*, nu *popolani*, ómenĭ de rînd, carĭ n'aveaŭ cu ce să fugă, ci ómenĭ cu stare, patricienĭ din familiĭ carĭ fură, un timp, sub Tătarĭ, o aristocrație de sfetnicĭ, diplomațĭ și negustorĭ. Botero, care, în misiunile sale,

---

(1) V., în general, lucrările luĭ Heyd *(Hist. du commerce du Levant au moyen âge)* și ale luĭ Bruun *(Marea Négră;* în rusesce; etc.). Cf. și Sainte-Marie Névil, *Caffa et les colonies génoises de la Crimée*, 1856; Murzakiewicz, *Istoria coloniilor genovese* (rusesce), Odessa 1847.

(2) Șăineanu, *Studiĭ folklorice*, p. 212—3. Cf. *Col. luĭ Traian*, I, p. 57.

a visitat, de sigur, şi Crimea, citéză nume ca Spinola, Doria, Grimaldi. Încă de la sfîrşitul secoluluĭ al XVI-lea, mulţĭ uitase limba; îmbrăcaţĭ tătăresce, vorbiaŭ limba stăpânilor. Dar religiunea o păstrară: rĕmaseră creştinĭ catolicĭ, aĭ căror fiĭ mergeaŭ să studieze în seminariile romane; pe alocurĭ, îşĭ păstraŭ şi vechia biserică italiană. Unele nume aŭ străbătut până la noĭ: ast-fel, în 1513, treĭ Genovesĭ din Caffa, Augustin de Garibaldi, un Ghizulfo, descendent al foştilor domnĭ de Matrega, şi un altul, necunoscut, fac pacea între Han şi Polonia; Augustin e creat cavaler de Regele Sigismund la 16 Iulie 1514. (2) Avem din 1523 pétra sepulcrală a luĭ Lanfranco Zaccaria, fiul luĭ Angelo, mort la Caffa la 1 Novembre. (3) Călĕtorul Bruce consultă pentru «Tataria» sa pe Anton Spinola, sol al Hanuluĭ la Polonĭ. (4) La 1604, e trimis în Moldova acelaşĭ «Gianantonio Spinola, creştin catolic, născut în Tataria, dar din familia genovesă cu acest nume». Grigorie al XIII-lea trimisese doĭ fraţĭ pentru îngrijirea religiósă a Genovesilor din Tataria, carĭ eraŭ încă la 1604 (5), când cereaŭ preoţĭ iarăşĭ, fórte mulţĭ *(assaissimi)*. Însă se exageră însemnătatea şi numĕrul lor; Bruce vorbesce de 20.000 carĭ ar fi mers cu Sinan-Paşa într'o expediţiune unguréscă şi s'ar fi arătat simpaticĭ creştinilor.(6) Castelnau afirmă, încă în secolul al XIX-lea, că un popor întreg coborîtor din Genovesĭ ar locuì în munţiĭ carĭ despart Georgia de Circasia meridională. (7)

Cât privesce presenţa lor de odinióră şi gloria lor în ţĕrile dunărene, ele nu a fost nicĭ odată uitate, ci exagerate continuŭ, de la o generaţiune la alta şi de la un scriitor la altul. Ca şi în legenda turcă, Genovesiĭ din secolele luĭ Mircea şi luĭ Ştefan-cel-Mare intraŭ de-adreptul pe pórta largă a epopeeĭ.

(1) Botero, *Relazioni*, III, p. 1390.

(2) *Acta Tomiciana*, III, p. 140, 159-60.

(3) *Mem. soc. din Odesa*, V, p. 166, nº 14.

(4) Brussius, *De Tartaris diarium* (Frankfurt, 1598, in-4º), p. 3—5. Bruce erà intimul vestituluĭ Hatman şi Mare-Cancelar polon Ioan Zamoyski.

(5) *Col. luĭ Traian*, VII, p. 317.

(6) Bruce, *o. c.*, p. 6.

(7) II, p. 164.

Pentru a vorbì întâiŭ de ceea ce aŭ credut străinii, Dupont, care, trăind pe lângă Ioan III Sobieski, i-a scris viéța, scie că Genovesiĭ aŭ avut «stabilimente marĭ» la Marea Négră, că ale lor aŭ fost Caffa «şi Bialigrad, aşezat la gura Nistruluĭ, în Basarabia veche, care atuncĭ erà a Moldoveĭ» şi de unde aŭ fost scoşĭ de Tătarĭ la 1620 *(sic)*. Nu numaĭ atât, nu numaĭ dominaţiunea genovesă i se păreà recentă, dar crede că limba latină a locuitorilor Principatelor ar fi fost adusă de Genovesĭ. (1) Generalul frances Langeron, emigrat în serviciul Ruşilor în secolul al XVIII-lea şi al XIX-lea, vorbesce de forturile genovese din Crimea, de micul fort *(fortin)* al Giurgiuluĭ, din insula ce se află în faţa oraşuluĭ, fort «à l'antique», care ar semĕnà cu acelea. La Ismail, oraş turco-tatar, care s'a format după 1538, el descopere «un zid făcut altă dată de Genovesĭ». (2) Boscovich, înaintea luĭ, inventase inscripţiunĭ genovese la Sucéva. (3)

Printre cronicarĭ, numele Genovesilor e poporal şi li se atribue fel de fel de clădirĭ vechĭ.

Eustratie Logofĕtul afirmă că Dragoşidiĭ, întindêndu-se «până în Cetatea-Albă şi la Chilia», aŭ găsit cetăţĭ «făcute maĭ de demult de Ianovejĭ, cetatea la tîrgul Suceveĭ şi cetatea la Hotin şi Cetatea-Albă şi cetatea Chilieĭ şi cetatea Némţuluĭ şi Cetatea Nóă, Romanul, ce i s'aŭ surpat pămîntul şi aŭ cădut». (4) Miron Costin, în «Cartea pentru descălecatul de întâiŭ a Ţereĭ Moldoveĭ şi némuluĭ moldovenesc», împrumută de la Polonĭ părerea că Cetatea-Albă ar fi anterióră luĭ Traian şi că «August Cesarul» îşĭ surgunià acolo boeriĭ ceĭ greşiţĭ», ca pe «dascălul» Ovidiu, care făcuse «nisce stihurĭ de dragoste... de îndemnase Rîmul la curvie»; care Ovidiu a şi murit în acele locurĭ unde «Vidovul» îĭ perpetuéză numele. Dar el împrumută, în acelaşĭ timp, de la «gheografiile ceste de acum de curînd» explicaţiunea că, pentru serviciĭ făcute «împotriva Turcilor», Împĕraţiĭ bizantinĭ aŭ zălogit Crimea, Bugécul, cu «schelele de la mare», «şi atuncĭ Genovesiĭ

(1) Dupont, ed. Fundaţiuniĭ Krasiński», p. 201.
(2) Memoriĭ, în Hurmuzaki, *Supl.* I[3], p. 96, 159.
(3) În cunoscutul sĕŭ *Viaggio*, p. 127. Învĕţaţĭ genovesĭ aŭ admis ca bună fantasia archeologică a abateluĭ.
(4) Ed. *Letopiseţelor*, p. 379.

aŭ făcut Chilia pe Dunărea şi Chefea, care este pe malul mării în Crîm». (1) Acéstă părere o repetă el şi în descrierea sa polonă în prosă a Moldoveĭ, adăogind că Domniĭ aŭ făcut zidurile de încunjur la Hotin, Sucéva, Tighina şi Cetatea-Albă, dar nu la Chilia genovesă; originea celor-lalte cetăţĭ e dacă saŭ romană. (2) «S'a întunecat», scrie el în poema polonă, în fine, «şi cetatea Tighiniĭ; numaĭ puternica Chilie pe Dunăre ne maĭ cam luminéză; fundată de către Genovesĭ, ca şi portul Caffeĭ pe ţĕrmul Crimeeĭ, pe când eĭ ţineaŭ în zălog de la Împĕraţiĭ bizantinĭ tótă Taurida şi litoralul Măriĭ Negre până la gurile Danubiuluĭ». (3) Nicolae Costin discută părerile tatăluĭ sĕŭ, pe care le adoptă în parte: observând că pe Cogâlnic nu póte fi Turnul luĭ Neoptolem de la Nistru, el crede că, dacă în adevĕr este o cetate la Tatar-Bunar, «póte tot de Genovesĭ să fie făcută». Dupĕ spusele luĭ «Nicusia Panaiotachi, ce eră Postelnic-Mare aicĭ în ţéră la noĭ, om ales la trebile ţĕriĭ pe atunce», el deosebesce «cetatea cea mare» (genovesă) a Chilieĭ de «cea maĭ mică», zidită póte de Ştefan, «ca o strajă cetăţiĭ ceĭ marĭ». (4)

Cantemir, pe care suntem fericiţĭ că-l prindem cu o părere critică, în *Descriptio Moldoviae*, respinge însă idea că Genovesiĭ aŭ făcut cetăţile Moldoveĭ, observând că eĭ n'aŭ străbătut în interiorul ţĕriĭ, bun pentru agricultorĭ, nu pentru comerţ. Cetăţile, scrie el, chinuit la rîndul sĕŭ de mania archaismuluĭ, nu pot fi decât romane saŭ dace, păstrate de către Romanĭ. (5)

Dintre ceĭ noĭ de tot, boerul Balş, de la care Kogălniceanu a luat multe lucrurĭ hazliĭ, pune în circulaţiune «confederaţia Moldovenilor cu Genovesiĭ», titlul de «Domnĭ Măriĭ Negre» luat de Voevoḑiĭ Moldoveĭ şi stăpânirea lor efectivă asupra apelor eĭ, «până la luarea Constantinopoleĭ», precis. (6) La rîndul sĕŭ, Kogălniceanu, în vestitul sĕŭ articol asupra «Bătălieĭ de la Răsboienĭ şi pricinilor eĭ», întăresce aceste

(1) Miron Costin, ed. Kogălniceanu, p. 23, 24, 25.
(2) Bogdan, *Cron. inedite*, p. 183—4.
(3) *Arch. ist.*, I, p. 162.
(4) *Pentru descălecat*, în *Letopisețe*, I, p. 69—70.
(5) *Descr. Mold.*, p. 23—4.
(6) Fragmente publicate în *Arch. rom.*, I, p. 77, nota 2.

afirmaţiunĭ: «Caffa erà, cum am dice, o parte a Moldavieĭ», ceea ce e adevĕrat cât şi pentru Constantinopole, de exemplu. Genovesiĭ, sciindu-se slabĭ în Crimea, ar fi căutat alianţa Moldovenilor, şi «Alexandru-cel-Bun fu cel întâiŭ Domn, carele se unì cu Genovesiĭ într'un ţel comercial»; Domniĭ purtaŭ, supt «Ştefan-cel-Mare maĭ ales», titlul de «stăpânĭ aĭ Măriĭ Negre»; Caffa erà un întreposit al comerţuluĭ moldovén, care se făceà de «Genovesĭ şi de Moldovenĭ»; luând Caffa, Mohammed II lovì Moldova «în inima sa». (1) După Bălcescu, în fine, Galaţiĭ, Chilia, Cetatea-Albă, Hotinul, Tighina ar fi fost «republice», întemeiate în secolul al XII-lea de «Genovesĭ şi Ragusanĭ». «Căcĭ nu trebue a uità», scrie el aiurea, «că acéstă mare erà odinióră un lac moldovenesc şi că Domniĭ moldovenĭ purtaŭ titlul de stăpânĭ aĭ Măriĭ Negre». (2) Filoromânul Colson afirmă că a vĕdut charte din secolul al XVIII-lea, în care Marea Négră de la Akkerman la gura Sf. Gheorghe s'ar fi numit «Marea Négră a Moldoveĭ» (3); iar Reclus crede, după autorĭ ruşĭ probabil, că Soroca a fost o colonie dintre cele «stabilite în valea Nistruluĭ pentru a face negoţ cu poporaţiunile din Galiţia şi Ungaria». (4)

Deşì presentată maĭ sciinţific şi maĭ moderat, greşită mi se pare şi părerea d-luĭ Hasdeŭ, că Genovesiĭ ar fi întemeiat localităţile Giurgiu şi Calafat la Dunăre. (5) Basa păreriĭ e o potrivire fortuită de nume, care n'o póte susţiné singură. Giurgiu póte fi şi un nume propriŭ românesc, iar numele Calafat, dacă vine de la *calafatto*, a putut pătrunde printr'un canal bizantin: acésta aşà de bine în cât în grecésca modernă există cuvîntul de καλαφάτης cu înţelesul din italiană, de unde ar fi împrumutat. Calafat şi Giurgiu se întîmpină, în adevĕr, din secolul al XIV-lea şi al XV-lea încă (6), dar Genovesiĭ

(1) *Arch. rom.*, I, p. 70 şi urm.
(2) *Puterea armată*, în *Magasin*, II, p. 43, 60.
(3) În Sturdza, VI[1], p. 216.
(4) *Nouvelle géographie*, V, p. 555.
(5) *San Giorgio şi Calafato*, în *Col. luĭ Traian*, I, p. 57.
(6) «Vama de la Calafat» într'un chrisov al luĭ Dan cu data de 1424 (*Arch. ist.*, I, p. 19—21).

nu puteaŭ fi aduşĭ de nicĭ o nevoie comercială să stabiléscă întreposite aicĭ. Republicele italiene îşĭ împărţiră tacit sfera de acţiune economică în Orient. Ast-fel, Veneţia deservià după 1261 maĭ mult Archipelagul şi, în Asia, Siria şi Egiptul; Genovesiĭ lucraŭ în Marea Négră; în schimb, Florentiniĭ aveaŭ comerţul Ungarieĭ: în Buda existaŭ negustorĭ din Ragusa (care şi ea aveà, ca tributare, ţĕrile interióre ale Peninsuleĭ Balcanice), dar cea maĭ înflorităre colonie comercială italiană erà a Florentinilor. Prin însemnătatea lor economică, aceştĭ negustorĭ se înălţară la situaţiunĭ înalte în Stat, sub Ludovic-cel-Mare, de pildă, şi sub Sigismund, maĭ ales. Pippo Spano, Filip Scolari, vestitul luptător contra Turcilor, erà un negustor florentin. Florenţa recunosceà că nicăierĭ cetăţeniĭ sĕĭ nu se simt maĭ acasă decât în Ungaria. (1) Cu ce scop decĭ, când productele veniaŭ maĭ uşor şi maĭ eftin prin Veneţia saŭ prin Bavaria şi Saxonia, le-ar fi dus Genovesiĭ pe o cale lungă şi grea, pentru a aprovisionà prin Chilia şi Cetatea-Albă pe Ungurĭ, tributarĭ aĭ altor Italienĭ, instalaţĭ de mult şi puternicĭ? Căcĭ o navigaţiune, care sui cursul Dunăriĭ, nu póte fi făcută pentru alţiĭ decât Ungurii: cu Bulgarii orientalĭ făceaŭ comerţ Genovesiĭ prin Varna, cu ceĭ apusenĭ Ragusaniĭ prin Vidin, iar pentru ţĕrile nóstre ajungeaŭ ca locurĭ de schimb Chilia şi Cetatea-Albă. Unde maĭ punem că nicĭ un cuvînt în documente genovese nu ne face să bănuim alte aşezărĭ la Dunăre decât cele de sus? Şi avem documente din destul. Ruine genovese, în fine, nu sunt nicĭ într'un loc, nicĭ în altul; ci numaĭ la Giurgiu avem ruinele casteluluĭ turc.

Prosperitatea Genovesilor în Orientul grec, monopolul lor aprópe în Marea Négră, datéză de la restabilirea Imperiulu bizantin în Constantinopole. Fundarea Imperiuluĭ latin fusese o dibace lovitură a Veneţienilor, carĭ, prin «partitio», îşĭ reservase tot negoţul în provinciile «Romanieĭ», cele maĭ bune şi maĭ înflorităre porturĭ. (2) Înţelegerea pretendenţilor asia-

(1) Iorga, *Notes et extraits*, seria a 2-a, *passim.*
(2) Ed. Tafel-Thomas, I, p. 473—4, 488.

ticĭ la coróna bizantină cu Italieniĭ excluşĭ de la comerţul levantin erà decĭ naturală, şi ea s'a făcut între Michail Paleologul, «Împĕratul» din Nicea, şi Genovesĭ. Tractatul de la Nymphaion (13 Martie 1261) (1) precedă cucerirea Constantinopoleĭ de Grecĭ şi, dacă n'o ajută cu trupe, Genova fusese stimulul cuceririĭ şi rĕmâneà o garanţie pentru Împĕratul cuceritor. Situaţiunea Veneţienilor în Orient trecù asupra Genovesilor, nu dintr'un exces de scrupul din partea Paleologuluĭ, ci din causa nevoieĭ ce aveà acesta de a se sprijinì pe cine-va contra duşmănieĭ statornice a Veneţieĭ deposedate.

Îndată înţelegerĭ comerciale se încheie cu State levantine şi coloniĭ se întemeiază: în 1288, tractat cu Armenia (2); puţin după 1261, tractat cu Tătariĭ şi fundarea Caffeĭ (3), care sfărâmă însemnătatea Taneĭ veneţiene şi, prosperând necontenit, absorbind tot maĭ mult comerţ şi maĭ multă avere, sfîrşì, la 1475, cu o poporaţiune de peste 75.000 de suflete. (4) În 1314 fu stabilit un oficiŭ special pentru coloniile şi comerţul din Marea Négră, aşà numitul *Officium Gazariae* de maĭ târḑiŭ. În 1365, Soldaia şi opt-spre-ḑece localităţĭ maĭ micĭ din «Gotia» fură cucerite şi crescură punctele de razim ale stăpâniriĭ genovese în aceste părţĭ. Înainte de acéstă dată, în împrejurărĭ necunoscute, fură ocupate de Genovesĭ porturĭ pe cósta rĕsăriténă a Măriĭ Negre, spre ţĕrile Caucasuluĭ, ca Sevastopole şi altele. În Asia-Mică, pe malul opus, colonia genovesă din Trapezunt se întărì; în Samsun un oraş genoves, cu consul propriŭ, se formă alăturĭ de oraşul musulman; Amastris (Samastro) devenì genovesă; un *fost* consul de Sinope, care aparţineà unuĭ emir turc, e menţionat la 1391. În sfîrşit, prin Pera, Genovesiĭ aveaŭ cheile Măriĭ Negre, încunjurată de coloniĭ genovese autonome saŭ supuse seniorilor şi Principilor localĭ. La 1400, opera acésta

---

(1) Şi în Ducange, *Recueil de diverses chartes* (la urma luĭ Villehardouin), p. 9—16; maĭ în urmă, în Tafel şi Thomas, III, p. 64 şi urm.

(2) *Notices et extr.*, XI[1] (1827), p. 97 şi urm.

(3) Iorga, în *Revue de l'Or. latin*, IV, p. 25 şi urm. «Cuffu» din Tafel-Thomas, III, p. 246, unde se aflaŭ vameşĭ grecĭ încă în 1278, nu póte fi Caffa, cum cred editoriĭ.

(4) Makuscev, II (în *Glasnik*, seria a 2-a, XI), p. 49, No. 16.

minunată de stăruinţă inteligentă erà terminată. Dacă «lacul moldovenesc» e o exagerare ridiculă, nu se póte contestà că, vreme de peste o sută de anĭ, Marea Négră, Marea-ceamare, cum i se ḑiceà în Italia (*Mare Maius, Mar Maggiore*), a *fost* un «lac genoves». (1)

Din Marea Négră luaŭ Genovesiĭ materiĭ prime şi producte: pesce, pieĭ lucrate (2), sclavĭ, carne sărată, grîŭ. Grîul, maĭ ales, de care Italia, copleşită de oraşe, aveà nevoie totdeauna şi în cantitate mare, se încărcă în tóte porturile măriĭ. Privilegiul luĭ Michail Paleologul, restrîngênd dreptul de a face comerţ în aceste regiunĭ la Genovesĭ şi Pisanĭ, permiteà celor dintâĭ în chip absolut extragerea de grîŭ din Imperiŭ. (3) Veneţieniĭ, după împăcarea cu Greciĭ, căpĕtară şi eĭ acest drept: în 1276 şi 1278 încă, ni se spune de grîŭ adus din «Marea Négră» (4), conform tractatuluĭ din 1265, care oprià exportul numaĭ atuncĭ când preţul atingeà un maximum la Constantinopole (5), şi conform întăririĭ din 1277. (6) Tot în 1278, se vorbesce de grîŭ adus la Veneţia «din părţile Gazarieĭ, din Marea Négră». (7)

Tractatul veneto-bizantin din 1285 cuprinde iarăşĭ clausa grîuluĭ (8), ca şi cel din 1303. (9) La 1304, noul tractat dintre Genova şi Imperiŭ permite cumpĕrarea în posesiunile Împĕratuluĭ de orĭ-ce producte pentru hrană, «afară de grîŭ şi alte seminţurĭ» (*sic*), şi exportarea lor fără vamă, dar admite exportul fără drept de transit pentru mărfurile, grîul, lemnele, etc. din «alte ţĕrĭ carĭ sunt la Marea Négră şi nu sunt supuse Imperiuluĭ nostru». (10) În 1319 şi 1330, întîlnim o lungă şi îndĕrĕtnică cértă între Imperialĭ şi Veneţienĭ, carĭ pre-

---

(1) Iorga, *l. c.*
(2) Thomas, *Diplomatarium*, p. 167.
(3) Ed. Ducange, d. ex. (după ed. sa din Villehardouin), p. 11.
(4) Tafel-Thomas, III, p. 171—2, 189 (cf. p. 185).
(5) Tafel-Thomas, III, p. 85.
(6) *Ibid.*, p. 144.
(7) Tafel-Thomas, III, p. 276; cf. p. 266.
(8) Tafel-Thomas, III, p. 332.
(9) Thomas, *Diplomat.*, p. 17.
(10) *Atti della soc. lig. di st. patria*, XIII, p. 105 şi urm.

tindeaŭ să vîndă fără a plătì vre-un imposit, în cuprinsul Imperiuluĭ, grîul *străin* adus din Marea Négră. (1) Grîul acesta se încărcà maĭ ales în Crimea şi în părţile de sud-vest ale măriĭ, la Mesembria, Anchial şi Varna. De sigur însă, şi la Dunărea-de-jos, prin Chilia şi Cetatea-Albă. Italieniĭ le frecuentaŭ de mult, şi avem dovadă despre acésta în presenţa lor pe portulane. În atlasul catalan din 1375, publicat de Buchon şi Tastu (2), figuréză de la «Pangalli» (Mangalia) în sus: «Costanza», «Zanava», «Grossea»; apoĭ, în gurĭ: Stranbijo», «Laspera , «Sanzorzo», «Selina , «*Lichostomo*», «Farconayre», «Mauro-Castro», lângă rîul «Turlo» (la Turcĭ maĭ târḑiŭ Turla), iar, în larg, insula «Fedonissi». *Periplus octuplus*, publicat în 1836, pe basa a opt portulane din biblioteca imperială din Viena, pórtă la 1318: *Mavrocastro*, la 1367: *Mancastro*, la 1408: *Mavrocastro* (numele se preface pe încetul în Moncastro din secolul al XVI-lea). (3) Ambele localităţĭ se regăsesc în portulanę din secolul al XVI-lea în publicaţiunile luĭ Serristori, Lelewel, de la Primaudaie, Thomas, Jomard. (4) Dintre periplurile inedite, ce găsesc analisate în notele mele, unul, expus în sală de lucru a «Bibliotecei Naţionale» din Neapole, are, de la «Pangalia» în sus: «Costanza», «Sanavarda», «Grossea»; apoĭ, în gurĭ: «Firavico» (Siravico), «Laspora , «Sanzorzo», «Solina», apoĭ: «Lichostoma , «Falconayre» şi «Monte Castro», lângă «frum Turlo». Portulanul e de pe la începutul seculuiĭ al XIV-lea: el însémnă la nord de Dunărea inferióră, pe care o numesce «flum Vecina» şi lângă care, la sud, pune o localitate *Veçina* (5): *Bur-*

(1) Thomas, *Diplom.*, p. 125, 129, 141—2, 152—3, 165, 190, No. 91. Cf. *Atti della soc. lig. di st. patria*, XIII, p. 105 şi urm.

(2) În *Not. et extr.*, XIV².

(3) *Periplus Ponti Euxini octuplus*, Viena 1836, in-8°.

(4) Cf. Serristori, *Illustratione di una carta del Mar Nero del* MCCCLI (Florenţa 1857), *passim*; Lelewel, *Géogr. du moyen âge*, p. 12 din *Atlas*; De la Primaudaie, *Hist. du commerce de la Mer Noire* (Paris 1848, in-8°), p. 216—8; *Mem. Acad. bavarese*, cl. I, X¹, p. 258—60. Cf. şi *Memoriile soc. din Odesa*, IV, p. 244 şi urm. Alte charte vechĭ, fără importanţă cele maĭ multe, în *An. Ac. Rom.*, II din ser. a 2-a.

(5) În raportul comisiuniĭ Academieĭ, mi se impută—singurul fapt precis—că n'am admis identificarea Vicineĭ cu Măciunl. Autorul raportuluĭ

garia. Portulanul luĭ Petru Visconti din Genova, făcut în 1318, conservat astăḑĭ la biblioteca imperială din Viena (ms. lat. 594), are, începênd de la «Pangallia» spre nord: «Costanza , «Zanavarda», «Grossea», «Bambola», «Le donavici» înainte de gura S. Gheorghe, «Licostomo», «Saline», «Farconare», «Mauro-Castro». «Vicina» se găsesce ca şi în charta napolitană, iar, în mare, sunt puse: insula Grossea, în faţă cu localitatea cu acest nume; «Straviqui , cevà maĭ jos de Bambola; «Sancti Georgii , în faţă cu gura; «Aspera , în faţă cu gura Sulineĭ; «Fidonixi» şi «Solina». Unul maĭ târḑiŭ, în aceeaşĭ bibliotecă (ms. lat. 355, sec. XV), are: «Costança», «Cinavarda», «Groxea», Proslaviça», într'un golf, la gura Sf. Gheorghe, «Brillago», pe gură, maĭ sus, «Stravicho», «la Spera , «San Giorgio», «Saline», cu o insulă mare rotundă în faţă (maĭ încolo «Fidonixi»), «Lichostomo , «Saline», «Falconare», «Monchastro». Cu roşu sunt însemnate: Varna, Cinavarda, Lichostomo şi Monchastro. (1)

Când erà o arşiţă în Tataria saŭ în Bulgaria, aprovisionarea cu grîŭ se făceà, pentru coloniile italiene şi metropole, la Dunărea-de-jos şi Nistru.

Dar puteaŭ intervenì şi alte motive, ca un răsboiŭ saŭ o rĕscólă. Aşà, în 1317, Bulgariĭ ocupând Varna şi Anchialo, guvernul genoves opresce ducerea la Constantinopole de grîŭ încărcat în aceste părţĭ. (2) Ast-fel iarăşĭ, cu prilegiul răsboiuluĭ purtat contra luĭ Gianibec-han de Veneţia şi Genova aliate, răsboiŭ în care comerţul cu Gazaria fu oprit

---

va fi avênd motivele sale pentru identificare. Din partea mea, observ că «Măcin» şi «Vicina» ca sunet n'aŭ a face, că n'avem nicĭ o dovadă despre un Măcin medieval, că Măcinul e unde este, iar Vicina e pusă de portulane între Isaceea şi Tulcea, că Dunărea ieà numele de rîul «Vicina» numaĭ de la schimbarea sa de direcţiune, spre est, până la începutul ramificăriĭ gurilor. De altmintrelea, în identificarea Vicineĭ cu Măcinul cred şi Tomaschek şi chiar Jireček (v. Jastrow, *Jahresberichte*, 1897, III, p. 63).

(1) Cele-lalte portulane inedite copiază pe cele vechĭ. V., de exemplu, mss. XII D. 71 din Neapole, nº 356 din Viena, etc.

(2) *Atti della soc. lig. di st. patria*, XIII, p. 120. Cf. Heyd, II, p. 530 (după *Officium Gazarie*, în *Mon. Hist. Patriae*, din Turin, II, col. 382 şi urm., 385).

şi hotarul pentru corăbiĭ fixat prin tractatul de alianţă din 22 Iulie 1345 la Caffa. (1)

Dovada frecuentăriĭ Chilieĭ, cel puţin, pentru comerciul grîuluĭ. de Veneţienĭ şi Genovesĭ, în acelaşĭ timp, ne-o dă însă un act public, plângerile făcute în 1360 de notarul Damian Andrea, ambasador la Genova din partea Dogeluĭ. A noua şi cea din urmă din aceste plângerĭ contra purtăriĭ Genovesilor din Pera e formulată ast-fel: «Mulţĭ Veneţienĭ se plâng de *Genovesiĭ, carĭ staŭ (conversantibus) în părţile Licostomuluĭ şi în alte părţĭ chiar, unde sunt schele pentru grîŭ (caricatoria frumenti) în Marea Négră,* ḑicênd că nu li se permite de Genovesĭ a cumpĕrà grîŭ în acele părţĭ, dacă nu se unesc cu dînşiĭ în societate de cumpĕrat grîŭ; şi, dacă se unesc cu eĭ în societate, Genovesiĭ îĭ înşală, căcĭ cumpĕră pe ascuns grîul şi, la urmă, Veneţieniĭ nu maĭ aŭ nimic dintr'însul. Şi de aceea două corăbiĭ veneţiene aŭ plecat în acest an (1359) din Licostomo, fiind-că, din pricina Genovesilor, carĭ nu lasă pe Veneţienĭ să cumpere, cum s'a spus, şi-ĭ înşală, corăbiile acelea n'aŭ putut avé jumătate din capacitatea lor *(medietatem sui carichi)*, spre cea maĭ mare pagubă şi daună a negustorilor noştri şi a comuneĭ Veneţieĭ.» La 6 Februarie, guvernul genoves rĕspunde că nu scie cum s'aŭ petrecut lucrurile de cari se plânge Dogele, dar că va scrie magistraţilor din Pera să observe tractatele şi să se pórte amical cu Veneţieniĭ. La 12 următor, scrisórea e redactată şi se ordonă explicit Peroţilor, cărora li se comunică plângerea şi rĕspunsul, «să tracteze pe Veneţienĭ în Pera şi în schele *(locis caricatoriis)* şi alte locurĭ frăţesce, prietenesce şi bine-voitor, aşà în cât să nu maĭ aibă de ce să se plângă pe dreptate . (2) În 1361, 1 Februarie, Genovesiĭ confirmă pacea cu Veneţia şi decid

---

(1) V. Thomas, *Diplomatarium*, p. 232, 243—4, 261—3, 266—7, 267—8, 278 şi urm., 299, nº 158; p. 300 şi urm., 311—3, 320, 326, 327 şi urm.; Hammer, *Gesch. der Goldenen Horde*, p. 5 şi urm.; *Mem. soc. Odesa*, IV, p. 183 şi urm.

(2) Arch. de Stat din Veneţia, *Libri commemoriali*, VI, fol. 82 Vº şi urm.; după volumul al II-lea (sub tipar) din Thomas, *Diplomatarium Veneto-Levantinum*, p. 57 şi urm, No. 31.

s'o comunice magistraţilor din coloniĭ. Genovesul, care va provocà un conflict, va plătì o amendă de două sute de galbenĭ genovesĭ *(ianuini)* şi i se va tăià «una din urechile propriuluĭ sĕŭ trup». (1) La 13 următor, Veneţia, la rîndul eĭ, ratifică tractatul.

Presenţa Genovesilor ca negustorĭ la Chilia e dovedită decĭ prin documentul citat. Aşezarea lor politică, stabilirea de consul în castelul refăcut, a trebuit să se întîmple după câţĭ-va anĭ. În 1360 maĭ erà o garnisónă bizantină în Chilia? E îndoelnic. Maĭ curînd e de admis că acest oraş aparţineà Bulgarilor, carĭ stăpâniaŭ «Dobrogea», şi anume, în curînd, Chilia făcù parte din provinciile aceluĭ dinast bulgar care a dat numele sĕŭ cuceririĭ nóstre de la 1877.

Cu Bulgariĭ, negustoriĭ italienĭ eraŭ maĭ de demult în atingere. Înainte de 1321, Regele Miliutin Uroş II al Serbieĭ, apoĭ succesoriĭ sĕĭ, Ştefan Uroş III şi Ştefan-Duşan, oferiră Veneţienilor trecerea prin Statele lor către «Romania» şi alte părţĭ, «dar nu spre Bulgaria», adaoge Regele din 1330. (2) La 4 Octobre 1352, Ţarul bulgăresc Alexandru dă, din Nicopole, un privilegiŭ de comerţ tot Veneţienilor, acordându-le vama redusă de treĭ la sută, responsabilitatea personală a negustorilor, conservarea corăbiilor înnecate, scutirea de drept de transit, sechestrarea numaĭ după judecată, succesiunea regulată a negustorilor morţĭ, drept de a face biserică şi *loggie* (pentru consul) unde voesc. Pe acest timp funcţionà la Varna un consul veneţian, Marc Leonardo, care trimete tractatul Dogeluĭ. (3) Cât despre relaţiunile Genovesilor cu Bulgariĭ, ele sunt anteriόre anuluĭ 1314, când nisce negustorĭ fură prădaţĭ în Bulgaria; satisfacţiunea fiind refusată, Genova oprì comerţul şi acordă drept de represaliĭ la 22 Martie 1316. (4)

---

(1) *Mem. soc. din Odesa,* IV, p. 219—23.
(2) Ljubić, *Listine,* I, p. 337, No. 552. Cf. Heyd, I, p. 529 (după rubricele la *Senato Misti; Arch. ven.,* XVII, p. 266; XXIII, p. 77).
(3) Ljubić, III, p. 246—8, No. 364—5.
(4) Heyd, *Histoire du commerce du Levant,* I, penultimul capitol.

Persóna şi istoria luĭ Dobroticĭ, Domn al Bulgarieĭ orientale, sunt fórte rĕŭ cunoscute, din lipsa isvórelor. Stăpân, încă de pe timpul Ţaruluĭ Alexandru, pe două castele lângă Mesembria (1), el îşĭ formă despotatul în împrejurărĭ inteligibile, dar cu totul necunoscute. De acest despotat vorbesc treĭ isvóre: Schiltberger, care a cunoscut prin sine pe seniorul din Kalliakra (*Kallacerka*) (2); Chalkokondylas, care, povestind expediţiunea de la Varna, descrie itinerariul luĭ Vladislav peste Dunăre, în ţéra Împĕratuluĭ , pe la malul Măriĭ Negre, prin ţéra Bulgaruluĭ Dobrotikes, către Kalliakra şi Varna›, care redevenise pe timpul acestuia de curînd bizantină (3); şi, în fine, după isvóre turcescĭ, Leunclavius, care afirmă (4) că fiul luĭ Dobroticĭ, Ivanco, *Dobriţaogli* pe turcesce, domnì peste «Varna şi regiunea vecină, ḑisă Dobritze». Kalliakra, în portulane *Kaiacla*, *Caiacra* şi, în al luĭ Visconti din 1318, ‹Caliacra›, e şi astăḑĭ numele unuĭ cap la nord de Varna. «Caliacron Ponticum» e citat încă în 1512, cu ocasiunea rĕscóleĭ luĭ Selim, care, bătut, s'ar fi retras acolo, după uniĭ, în anul precedent. (5) În 1444, a fost luată cu asalt de creştinĭ, carĭ câştigă mulţĭ robĭ. (6)

Rudă póte cu Împĕraţiĭ din Trapezunt (dacă erà din familia Ţarilor, căcĭ Asên Michail, fiul Ţaruluĭ Alexandru, erà cumnat cu Vasile I din Trapezunt) (7), el îşĭ mărită o fată după Michail, fiul luĭ Ioan V din Constantinopole, şi încercă să-l stabiléscă în Trapezunt pe la 1374. (8) În 1373—74, el erà în luptă cu Genovesiĭ, pe timpul consulatuluĭ în Caffa al luĭ Aimone de Grimaldi, care trimese în contra luĭ o co-

---

(1) Heyd, I, p. 531—2; după Hopf, *Griechenland*, II, p. 28, col. 1; acesta după Miklosich şi Müller, *Acta patr. const.*, I, p. 367, No. CLXVI.

(2) Ed. Langmantel, p. 52.

(3) Ed. de la Bonn, p. 326.

(4) *Historiae*, col. 266.

(5) Gelcich, p. 673.

(6) Chalkokondylas, *l. c.*

(7) V. ediţiunea parţială Parisot a luĭ Gregoras, în *Not. et extr.*, XVII², p. 151 şi urm.

(8) Hopf, II, p. 28, col. 1. În cronica trapezuntină a luĭ Panaretos, publicată de Fallmerayer (*Mem. Acad. bavarese, Abhandlungen, hist. Classe*, IV, partea I-a [1844]) nu se vorbesce nimic de acéstă tentativă.

rabie sub Martin de Mare; dar răsboiul durà maĭ de mult, căcĭ o socotélă din 1375 vorbesce de corabia luĭ Paul de Reza, armată «ocaxione guerre Dobrodize», sub consulul Iulian de Castro, care a funcţionat în 1370. La 13 Martie 1375, se armà o galeră împotriva luĭ, decĭ răsboiul continuà încă. (1) În 1383, Ioan Muazzo, guvernator de Tenedos, se rĕscólă, ajutat în taină de Veneţia, care nu voià să îndeplinéscă pentru acéstă insulă prescripţiunile tractatuluĭ din Turin. Silită însă fiind să iee mĕsurĭ contra luĭ, Muazzo capituléză şi ‹fuge pe o corabie la Dobroditza, Domn de Zagora», pe care-l aţîţă contra Genovesilor. E prins însă în 1384 şi Dobroditza, care începuse lupta, se împacă cu Genova în 1385. (2)

Răsboiul cu Dobroticĭ începe în 1370 şi, în 1381, avem dovadă că Licostomo erà genoves. Socotelile Caffeĭ, întrebuinţate maĭ sus pentru răsboiŭ, menţionéză la 6 Maiŭ 1381 treĭ curierĭ sosiţĭ în Caffa: unul din Buda, ceĭ-lalţĭ din *(adverssus, deverssus, de)* Licostomo, trimişĭ de consulul Conrad Donato cu scrisorĭ către consul, massarĭ şi consiliŭ. La 9 Maiŭ, altă menţiune a luĭ Hagì-Ghiraĭ şi tovarăşuluĭ sĕŭ, trimeşĭ de consulul din Licostomo. (3) La 2 Septembre 1382, se pomenesce un noŭ consul de Chilia. Masariĭ din Caffa însémnă între debitoriĭ comuneĭ «castelul de Licostomo... pentru o scrisóre de schimb, trimésă pentru plată de Petru Embrone, consulul ḑisuluĭ castel». (4) Socotelile Caffeĭ menţionéză încă, în 1420, pe Andreiŭ de Licostomo. (5) Acele ale Pereĭ daŭ altă serie de lămurirĭ asupra funcţionarilor şi locuitorilor Chilieĭ genovese. La 5 Decembre 1391, e citat Gheorghe de Licostomo. La 1 Aprilie 1392, procuratorul perot al Greculuĭ Antipa, ‹fost scriitor de scrisorĭ grecescĭ pentru comună în castelul Licostomo . (6) La 18 Maiŭ 1403, «Nicolae de Fieschi, fost

(1) Iorga, în *Revue de l'Or. latin*, IV, p. 34—5.

(2) După inedite de provenienţă veneţiană, în Hopf, II, p. 28, col. 1; cf. Heyd, I, p. 532.

(3) Iorga în *Revue de l'Or. latin*, IV, p. 37.

(4) *Ibid.*, p. 41.

(5) *Ibid.*, p. 51.

(6) *Ibid.*, p. 75; acelaşi, *Acte şi Fragmente*, III[1], p. 3, No. 2.

consul de Licostomo». La 15 August, Iacob Bontempo, fost masariŭ pentru comună în Licostomo . În aceeaşĭ ḑi, compt de 5.015 perperĭ şi 15 caraţĭ pentru cheltuelile casteluluĭ Licostomo». (1) În sfîrşit, socotelile uneĭ a treia coloniĭ genovese, Famagusta, însémnă la 4 Novembre 1442 pe Gheorghe de Licostomo, burghes din Caffa, soldat. (2)

Apariţiunea Chilieĭ genovese pe timpul luptelor cu Dobroticĭ, şi anume după întâiul răsboiŭ, pare a ne da cheia aşezăriĭ Genovesilor în acest oraş. *Îl vor fi cucerit de la Dobroticĭ*; nicĭ o altă soluţiune nu mi se pare atât de naturală şi satisfăcĕtóre ca acésta. Cetatea steteà în legătură cu Caffa, dar se pare că atârnà de Pera, care plătesce în 1403 cheltuelile, ca o datorie, şi întreţine acolo un secretar grec.

Chilia genovesă din 1381—1403 erà o *cetate insulară*, şi nu un oraş. Douĕ Chiliĭ, Chilia-Nouă› şi ‹Chilia-Veche , existaŭ înainte de secolul al XVIII-lea şi al XVII-lea, când le întîlnim numele (3), şi anume încă de la cucerirea turcéscă. Cronica veneţiană a senatoruluĭ Francisc Longo, fórte bine informată pentru evenimentele de la 1484, povestesce cucerirea de Baiazid a ‹Licostomuluĭ›. Locuitoriĭ nu fură duşĭ la Constantinopole, ḑice el, ‹ci i-a pus pe toţĭ să refacă Licostomul vechiŭ, aşezat pe o stâncă (*scogio, écueil* în Dunăre». (4) Dacă cetatea veche saŭ cea nouă erà cea fortificată de Ştefan, se vede din cele de maĭ sus: Chilia-Veche erà *ruinată* şi Moldoveniĭ apĕraseră pe cea-laltă. Însă, cum vom vedé şi maĭ departe, Ştefan cucerise la 1465 Chilia insulară, pe care o *ruină* el la cucerire. Kleemann vorbesce la 1760 de Chilia-Veche, actualul sat dobrogén, spuind, că n'a maĭ rĕmas nimic din acest loc numit din vechime Lykostomon , noţiune căpĕtată, de sigur, de la locuitorĭ. (5) În Di-

(1) *Ibid.*, p. 84, 89; *ibid.*, p. 5, No. 2; p. 6, No. 1.
(2) Acelaşĭ în *Revue de l'Or. latin*, IV, p. 109.
(3) V. Dupont, p. 171: les deux Kiliis».
(4) Iorga, *Acte şi Fragm.*, III[1], p. 85; cf. p. 89.
(5) Kleemann, *Reise*, p. 39, nota 1.

vanul ad-hoc, C. Hurmuzaki afirmà că, în 1462, Ştefan atacase «Chilia-Veche şi asigurà că ruinele acesteĭ cetăţĭ s'ar aflà încă în deltă. (1) Pănă şi prin mintea luĭ Frunḑescu, autorul dicţionariuluĭ, umblà idea că la Chilia (el ḑice: Chilia-Nouă) ar fi «Licostolul cel vechiŭ . (2)

Murind, între 1385 şi 1387, Dobroticĭ, îĭ urméză fiul sĕŭ Ivanco. Acesta ne e cunoscut întâiŭ prin tractatul sĕŭ cu Genovesiĭ. În Maiŭ 1387, sosiră la Pera soliĭ luĭ «Ivanco, fiul rĕposatuluĭ Domn Dobordiza›, anume Costa şi Jolpanus. Tractatul fu încheiat îndată. Se ertaŭ de ambele părţĭ ofensele aduse în răsboiŭ. Supuşiĭ luĭ Ivanco vor fi tractaţĭ bine şi teritoriile luĭ nu vor fi atacate de ‹corăbiĭ ale Genovesilor saŭ trimese din Genova , ceea ce însémnă că el păstrase litoralul măriĭ. Ivanco póte adăpostì Genovesĭ fugarĭ, dar va restituì lucrurile saŭ mărfurile aduse de aceştia. Tot aşà şi pentru supuşiĭ sĕĭ retraşĭ în teritoriul genoves («in terris Communis), deci eĭ eraŭ în hotar. Domnul bulgar promite să protégă pe Genovesĭ ‹pe uscat şi *pe apă* . Va primì «în ţéra sa un consul genoves, care să dea dreptate Genovesilor , în cause civile, criminale şi mixte, dacă pîrîtul e Genoves. Consulul póte decretà condiţiunea de Genoves a cuĭ-va. Ivanco va tractà bine «pe orĭ-ce consul genoves ce ar fi în teritoriul sĕŭ›. Se va da loc pentru *loggia* şi biserică. Nu va fi responsabilitate colectivă; marturiĭ ce vor depune contra Genovesilor — «Grecĭ, Bulgarĭ saŭ alţiĭ, orĭ-carĭ› — vor jurà întâiŭ. În cas de răsboiŭ cu Genova, Ivanco nu va răpì averile supuşilor eĭ, ci *le va da corăbiĭ* pentru a-şĭ scóte «lucrurile şi mărfurile mărunte» într'o lună; sarea şi corăbiile vor fi scóse în şese. Exportul Genovesilor din ţéra sa va fi liber, grânele putênd fi reţinute numaĭ în timp de fómete, şi încă dacă nicĭ un alt străin nu va exportà. Ivanco va liberà prinşiĭ. Se va plătì vamă 1% la intrare şi tot atât la eşire, dar vor fi scutite: aurul, argintul, mărgăritarele, giuvaerele, corăbiile şi mărfurile de transit. Genovesiĭ nu vor

(1) Sturdza, *Doc.*, VI¹, p. 316.
(2) *Dicţionar geografic şi statistic al Românieĭ*, la cuv. *Chilia*.

fi supuşĭ la dărĭ. Tractatul va fi confirmat de Bulgarĭ într'o lună şi cine-l va călcà va plătì o amendă de 100.000 de perperĭ. (1)

Asupra vieţiĭ ulterióre a luĭ «Dobriţaogli», cronicele turcescĭ traduse de Leunclavius (lucrat, maĭ ales, după Neşri) ne maĭ daŭ cevà lămurirĭ. Din ele scim că atât el cât şi vecinul sĕŭ din Târnova (Ţarul din Vidin fusese detronat de Ungurĭ, apoĭ restituit ca vasal) (2) fură invitaţĭ de Sultanul Murad a luà parte la expediţiunea contra Craiuluĭ sêrbesc Lazăr. Eĭ refusară însă, şi Sultanul, până ce răsboiul din Serbia îĭ va permite să-şĭ rĕsbune, poruncì Viziruluĭ Alì-Paşa să prade Bulgaria târnovénă şi s'o supună, dacă se va puté. Între oraşele luĭ Şişman, Neşri pune Giurgiul (Jurgova), Nicopole, Şiştovul şi Silistria: el ar fi stăpânit rîul până la Mare, ceea ce ar fi greŭ de admis, între altele şi pentru că Genovesiĭ luaseră la acéstă dată Chilia. (3)

Ivanco trăià póte încă în 1395: la 19 Octobre din acest an, socotelile Pereĭ însémnă plata pentru doĭ secretarĭ, «scribe Curie», carĭ «aŭ copiat pacea făcută cu Ivanco al luĭ Dobroticĭ, pe care a adus-o Todisio Pasteca, sol trimes pentru oraşul Pera». (4) În adevĕr, e vorba de o copie, şi cheltuelile nu se însémnă în massariile genovese atuncĭ când eraŭ făcute, dar e probabil că, dacă Ivanco ar fi fost mort la acéstă dată, s'ar fi adaos un *quondam* la menţiunea numeluĭ sĕŭ. Orĭ-cum, lămurirea acésta ne dă un amănunt noŭ privitor la ratificarea tractatuluĭ din 1387.

---

(1) *Not. et extr.*, XI¹, p. 65—71. Resumat, în *Atti della soc. lig. di st. patrìa*, XIII, p. 145—6, No. 29. Comentariĭ în *Mém. de l'Acad. des inscript. et belles-lettres*, VII (1824), p. 292 şi urm.

(2) Thwrocz, ed. Schwandtner, p. 191. Cf. *Tört. Tár*, 1898, p. 113 şi urm., 357 şi urm.; *Chron. Gyöngyösiense*, în Fermendžin, *Chronicon observantis provinciae Bosnae Argentinae ord. S. Francisci*, în *Starine*, XXII, p. 11—2.

(3) Leunclavius, *Hist.*, col. 266, 268—9. Cf. şi Heyd, I, p. 532.

(4) *Atti della soc. lig. di st. patria*, XIII, p. 152. Pentru ceĭ doĭ dinaştĭ dobrogenĭ, v. şi Jireček, *Gesch. der Bulgaren* (Praga 1876), p. 12, 320, 324, 345, nota 4.

Cum a profitat Mircea de mórtea saŭ de înfrângerea luĭ Ivanco se va arătà în capitolul următor. De-ocamdată, aicĭ, la istoria Chilieĭ genovese, trebue pusă menţiunea cetăţiĭ cu prilejul expediţiuniĭ creştine din 1396.

Bătălia de la Nicopole s'a dat, fără îndoială, la Dunăre. Isvóre decisive afirmă acésta. Ca o dovadă de caracterul decisiv al acestor isvóre ajungă numaĭ pomenirea faptuluĭ că, în campania dunărénă a Francesilor din 1445, un luptător român de la Nicopole a arătat luĭ Wavrin locul unde s'a dat bătălia (1), — şi nicĭ un învĕţat apusén nu maĭ susţine astăḑĭ ipotesa cea-laltă. (2) Cum erà natural, în casul uneĭ lupte la Dunăre, Regele Sigismund a fugit pe acest rîŭ, nu spre Muntenia, şi vom vedé de ce (până acum erà cam greŭ de înţeles), ci spre Constantinopole, cu o mică suită de nobilĭ şi prelaţĭ. Ajuns la «locul unde Thetis *(sic!)* şi rîul Dunărea îşĭ unesc apele cu cele apropiate ale măriĭ», Sigismund trimise înapoĭ în Ardél, póte pe altă cale decât a Munteniеĭ, pe Voevodul ardelén Stibor de Stiboricze, pe Ioan de Gara şi alţiĭ. Regele însuşĭ, cu palatinul Nicolae de Gara şi restul fugarilor, îşĭ urmă drumul pe apă spre Constantinopole, de unde, prin Ragusa, se întórse în Statele sale. (3)

Mărturia treceriĭ creştinilor pe la Chilia e confirmată şi de un alt isvor diplomatic. În Ianuarie 1397, Veneţieniĭ rĕspundeaŭ uneĭ soliĭ ungurescĭ, care venise să mulţuméscă pentru împrumutul de galere făcut la Constantinopole de comandantul floteĭ veneţiene, să anunţe înfrângerea, să céră banĭ şi încheiarea uneĭ ligĭ contra Turcilor. Se refusă împrumutul, Republica fiind împovărată de cheltuelĭ, şi liga care, dacă nu póte fi generală, ar provocà în zadar pe Turcĭ. «Cu privire la altă parte din ambasadă, în care povestesc [soliĭ] lămurit şi serios mĕsurile luate de Rege în *Licostomo* Caliacra şi în Constantinopole, noĭ aşà ḑicem că, din ele şi

(1) Wavrin, ed. Hardy, V, p. 108.

(2) Cf. Bruun, *Geogr. Bemerkungen zu Schiltbergers Reisen*, în *Mem. Ac. din München*, an. 1869, II, p. 3; Kanitz, *Donau-Bulgarien*, I, p. 181 şi urm. şi observaţiunea luĭ Jireček, în *Arch. für slav. Philol.*, XIV, p. 540.

(3) Fejér, X[4], p. 667—8. V. şi maĭ departe, p. 65. Cf. Dlugosz, I, col. 146 (ed. nouă, XII, p. 512—4).

altele, deşì Dumneḑeŭ a vrut să fie alt-fel de cum doriam, se póte înţelege şi vedé destul de limpede virtutea, înţelepciunea şi bunele intenţiunĭ şi dispoziţiunĭ ale Regeluĭ cu privire la aceste lucrurĭ; pentru care trebue lăudat după cuviinţă la Dumneḑeŭ, cât şi la Regiĭ şi Domniĭ lumiĭ; şi suntem sigurĭ că A-Tot-Puternicul, a căruĭ causă erà şi este maĭ ales acésta, va rĕsplătì pe Rege în acéstă viéţă şi în cea viitóre . Republica făgăduià să trimétă o galeră spre a asigurà pe Împĕratul bizantin Manuil şi arătà că s'a decis armarea a opt galere, carĭ, reunite cu cele cincĭ ale Genovesilor din Orient, şi cu alte cincĭ ce se gătesc tot de aceştia, ar ajunge ca să apere Constantinopolea şi «alte locurĭ de acolo». Pe lângă menţiunea fortificăriĭ Chilieĭ de către Sigismund, în trecerea sa, documentul ne maĭ dă şi interesanta sciinţă că, în 1396, Kalliakra, fósta capitală a luĭ Ivanco, erà încă în mâna creştinilor (carĭ anume, nu putem afirmà). (1)

Acestea se pot spune despre stăpânirea genovesă în Chilia. Cucerirea Maurokastruluĭ a trebuit s'o precedeze; totuşĭ nicĭ o pomenire a acestuĭ-lalt castel nu se întîmpină în socotelile genovese, aşà de bogate pentru Chilia. Scrisorile Proveditorilor Romanieĭ s'aŭ perdut pentru acéstă vreme, şi nicĭ de aicĭ nu putem avé decĭ lămurirĭ. Locuitoriĭ păstrară însă până târḑiŭ în secolul al XVII-lea amintirea că oraşul lor e clădit de Genovesĭ: un visitator apostolic, Episcop de Nicopole, spune explicit acésta. (2) Însă nu e nicĭ o îndoială că Maurokastron, luat, cred de la Tătarĭ, după înfrângerea lor de Ludovic-cel-Mare şi înainte de întărirea nouluĭ Stat moldovén, erà genoves în 1410. La acéstă dată Nicolae de Porta, notar din Genova, scrie «Istoria strămutăriĭ móştelor Sf. Ioan Botezătorul la Genova» şi adaoge: Adaog oraşele pe-carĭ Genova le stăpânesce *acum (ad presens)* pe teritoriile necredincioşilor; adecă: în părţile Grecilor oraşul Chios, etc; în părţile Saracinilor (evident *Tătarilor*), cetăţile Caffa, Soldaia (Sudak), *Mocastro;* în *Tataria*, Simiso, Sinopoli (Si-

(1) Ljubić, IV, p. 398—400.
(2) Petru Stanislavov. V., pentru relaţiunea sa, maĭ departe.

nope), Cembalo şi maĭ multe alte cetăţĭ, castele şi locurĭ, în carĭ se póte ḑice că locuesc o sută de miĭ de ómenĭ creştinĭ, carĭ se numesc Genovesĭ . (1)
Un om cult din Genova, care cunosceà bine cele-lalte posesiunĭ ale Republiceĭ, nu se puteà înşelà.

Deşì stăpânit de Latinĭ, Maurokastron aveà o Episcopie grécă, atârnătóre, cu deslegare patriarchală, de Mitropolia ruténă din Halicz. Rĕspunḑênd unor stăruinţe ale luĭ Alexandru-cel-Bun pentru Mitropolitul afurisit Iosif, Patriarchul Mateiŭ I al Constantinopoleĭ îĭ rĕspunde că Ieremia, concurentul luĭ Iosif, nu e Sêrb, ci localnic Moldovén, întărit de Mitropolitul Haliczuluĭ, după cererea ţĕriĭ, «care Mitropolit luase voie sinodicesce de a chirotonisì pe Episcopĭ în Episcopatele din Rusia-mică, între care erà şi Asprokastron». (2)

Stăpânĭ peste tóte principalele porturĭ de la nordul Măriĭ Negre, aşezaţĭ în gurile Dunăriĭ, Genovesiĭ legară relaţiunĭ întinse de comerţ cu tóte ţĕrile litoraluluĭ şi cu multe din interior. În 1392, Peroţiĭ trimeteaŭ curierĭ la Regele Ungarieĭ, la «Domnul Voevod al Valachieĭ», care le dedeà scirĭ despre Sigismund (3); întrebuinţaŭ nobilĭ ragusanĭ pentru misiunĭ politice. (4) Negustorĭ ca Giuliano di Finario şi Giovanni Daniele se găsiaŭ în acelaşĭ an în «Valachia». (5) În 1410, un trimis al guvernuluĭ cafes cumpĕrà în «Valachia» treĭ clopote pentru a le pune pe zidurĭ, unul la pórta Vînătoruluĭ *(del Caiadore)*, altul la pórta St. Gheorghe şi al treilea la pórta «Vonitica , şi plătià o sumă fórte însemnată pentru ele. (6) În 1417, Baptist de Montaldo, luat în serviciul Regeluĭ Sigismund, cu două corăbiĭ, e recomendat vecinilor. (7)
Relaţiunile cu ţĕrile române, Polonia, Lituania, chiar şi Un-

---

(1) *Recueil des historiens des croisades*, V, 1895, col. 239 A.
(2) Miklosich şi Müller, *Acta patriarchatus*, II, p. 529.
(3) Iorga, *Acte şi fragmente*, III¹, p. 3, No. 3.
(4) *Ibid.*, p. 3—4, saŭ *Revue de l'Or. latin*, IV, p. 78—9.
(5) *Ibid.*
(6) Iorga, în *Revue de l'Or. latin*, IV, p. 44.
(7) *Archiv f. öst Gesch.*, LIX, p. 134, No. 48.

garia, nu conteniră cu perderea stăpâniriĭ politice asupra Chilieĭ şi Cetăţiĭ-Albe. Începutul erà făcut, drumurĭ deprinse, corespondenţĭ şi locurĭ de deposit găsite, coloniĭ resistente stabilite în cele două oraşe. Înainte de a revenì la Genovesĭ, ca factor politic în apĕrarea Măriĭ Negre, ne vom ocupà de eĭ ca factor comercial în intervalul dintre 1410 şi 1453 într'un capitol următor. (1)

(1) Cap. VI.

CAPITOLUL IV.

Stăpânirea Domnilor Munteniei şi Moldovei asupra Chiliei şi Cetăţii-Albe până la mórtea luĭ Alexandru-cel-Bun (1432).

E sigur că stăpânirea genovesă a fost înlocuită în Chilia prin stăpânirea luĭ Mircea, Domnul Ţĕriĭ-Românescĭ, după anul 1403. După 1410, Cetatea-Albă a devenit moldovenéscă sub Alexandru-cel-Bun. În sfîrşit, Domnul Moldoveĭ a isbutit înainte de mórtea luĭ Mircea să pue mâna pe Chilia. Să încercăm a fixà în ce împrejurărĭ aŭ putut să se facă aceste schimbărĭ de hotare.

După d-l Hasdeŭ (1), expediţiunea făcută de Vladislav-Voevod, ar fi dat Ţĕriĭ-Românescĭ gurile Dunăriĭ. Expediţiunea s'a făcut înainte de data documentuluĭ, care ne-a transmis-o: după 15 Iulie 1372». Duşmaniĭ eraŭ «Turciĭ păgânĭ» şi «Ţarul de Târnova, în Bulgaria», Şişman. Se împotrivesc însă acesteĭ explicaţiunĭ atrăgĕtóre câte-va fapte: anume existenţa pe la 1372 a Bulgarieĭ maritime, care, după Schiltberger, se întindeà «unde Dunărea se varsă în mare» (2) şi, pe de altă parte, titlul pe care-l pórtă Vladislav în însuşĭ documentul, care menţionéză succesul contra Ţaruluĭ târnovén. Nicĭ o menţiune de stăpânire a Dunăriĭ până la Mare şi ţĕrile tătărescĭ, de putere asupra Silistrieĭ, ci acelaşĭ titlu

(1) În lucrarea sa asupra luĭ *Negru-Vodă*, p. CCXX, CCLXXIX—LXXX; Zimmermann-Werner-Müller, II, p. 386—7.

(2) V. maĭ sus, p. 51.

ca şi în 1368 aprópe (1): «Domn muntén, Ban de Severin şi Duce de Făgăraş».

În aceeaşĭ lucrare, d-l Hasdeŭ atribue luĭ Radu, tatăl şi predecesorul luĭ Mircea-cel-Mare, un document, purtând data îndreptată de 1419 şi în care titlul domnesc e «Ion Radu, Marele-Voevod şi Domn,' stăpânind şi domnind tótă ţéra Ungro-Vlachia şi peste munţĭ, şi încă peste ţĕrile tătărescĭ, şi Ducele Amlaşuluĭ şi al Făgăraşuluĭ şi Domn al Băniei Severinuluĭ şi pe ambele laturĭ ale Dunăriĭ până la Marea-cea-mare (Mare Maius) şi stăpân al Silistrieĭ». (2) Ar vorbì, crede d-sa, pentru o dată aproximativă de 1379, acest titlu însuşĭ, care corespunde epoceĭ celeĭ maĭ strălucite a Basarabilor, şi pomenirea stareţuluĭ de Cozia Sofronie, adeverit documentar în 1387, dar nu în 1388. Însă, cum observă tot d-l Hasdeŭ, Sofronie e un nume călugăresc destul de comun; iar stăpânirea efectivă asupra unor teritoriĭ lasă urme în titulatura unuĭ Principe, multă vreme după încetarea eĭ. E maĭ lesne a admite acésta decât a atribuì o mare extensiune teritorială unuĭ Domn despre care nu se scie să fi făcut vre-o ispravă răsboinică peste Dunăre. (3)

Cu siguranţă însă întîmpinăm titlul de stăpân şi Domn a tótă ţéra Ungro-Vlachieĭ şi peste munţĭ în 1387. Două (?) documente ale luĭ Mircea, ambele din acest an şi ambele fără dată de lună, publicate de doĭ învĕţaţĭ deosebiţĭ, şi de proveninţă deosebită, daŭ Domnuluĭ Ţĕriĭ-Românescĭ stăpânirea peste «ţĕrile tătărescĭ», «ambele malurĭ ale Dunăriĭ până la Marea-cea-mare» şi «cetatea Silistrieĭ». (4) Treĭ anĭ maĭ târḑiŭ, într'un act latin din 20 Ianuarie 1390, într'un act

(1) V. Hurmuzaki, I², p. 144—5.

(2) Hasdeŭ, *l. c.*, p. CCLXX şi urm. Documentul e reprodus şi în facsimile la sfîrşitul volumuluĭ d-luĭ Hasdeŭ.

(3) D-l D. Onciul, care a vĕḑut originalul, face asupră-ĭ minuţióse observaţiunĭ, din carĭ resultă că avem a face cu un document de la Mircea saŭ Michail-Vodă, *ţinut în curent,* ca titulară şi dată, sub Radu Prasnaglava, succesorul luĭ Michail (*Originile Principatelor române,* 1899, p. 204).

(4) Cipariu, în *Archiva pentru filologia şi Istoria* (Blaj 1867), p. 77—8; cf. p. 37; Hasdeŭ, *Ist. crit.*, ed. a 2-a, p. 5. Cf. Venelin, p. 9 (pe la 1382»[?]); Miletici şi Agură, în *Sbornic,* IX (1893) (acelaşĭ ca în Cipariu; fără dată. Dar probabil şi documentul citat de d. Hasdeŭ e acelaşĭ), p. 327—8.

de alianţă cu Polonia, titlul luĭ Mircea e «Despot al ţĕrilor luĭ Dobroticĭ şi Domn al Silistrieĭ» (1), deşì Ivanco trăià la acéstă dată. La 6 Iulie 1391, o confirmare a tractatuluĭ din 1390 cuprinde, în altă ordine, titlul de maĭ sus. (2) La 27 Decembre din anul 1392 un document intern numesce pe Mircea «Domn a tótă Ţéra-Românéscă, din munţĭ până la hotarele Tatarieĭ, şi stăpân vecĭnic al Făgăraşuluĭ». (3) În 1395, tractatul cu Ungaria n'are decât titlurile ordinare. (4) Treĭ documente nedatate, dintre carĭ două puse fără dreptate şi, în orĭ-ce cas, fără probabilitate, de editorĭ în 1407 şi 1409, cuprind titlul din 1387. (5) După Nicopole, la 11 Maiŭ 1399, document intern pomenind stăpânirea trans-danubiană. La 16 Septembre 1403, într'o nouă confirmare a tractatuluĭ cu Polonia, titlul domnesc e scurt: numaĭ «mare Domn al ţĕriĭ băsărăbescĭ». (6) Dar, la 23 Novembre 1406, stăpânirea peste malul drept al Dunăriĭ şi Silistrieĭ e iarăşĭ afirmată (7). Un tractat din 1411 nu coprinde titlurĭ trans-dunărene, dar mântuie cu «etc». (8) În fine, o scrisóre din Giurgiu, 10 August, fără an, către Regele Polonieĭ, cuprinde forma nouă de «stăpân al multor oraşe turcescĭ». (9)

Cât privesce Domnul intercalat în domnia luĭ Mircea şi ceĭ carĭ îĭ succed, rivalul acestuia Vlad se numesce în 1396 numaĭ «Voevod al Basarabieĭ, precum şi Comite de Severin (10);

---

(1) Hurmuzaki, I², p. 322. Document din 1387, fără titlul dunărén, in *Arch. ist.*, III, p. 190—3.

(2) *Ibid.*, p. 334—5.

(3) *Ibid.*, p. 341—2 saŭ *Transilvania*, V, p. 151.

(4) Fejér, X², p. 270; *Transilvania*, V, p. 163; Hurmuzaki, I², p. 359—61 (după Pray, *Dissert.*, p. 144—6).

(5) Agură şi Mileticĭ, în *Sbornik*, p. 328, 329, 329—31.

(6) Venelin, p. 18—9; *Mem. soc. din Odesa*, IV, p. 322; Hurmuzaki, I², p. 824—5. Cf. p. 825—6.

(7) Venelin, p. 22—3. Cf. privilegiul din 1409 pentru negustoriĭ polonĭ şi lituanĭ, in *Arch. ist.*, I¹, p. 4, No. 1.

(8) Hurmuzaki, I², p. 472—3.

(9) *Mem. soc. din Odesa*, IV, p. 322—3; Hurmuzaki, I², p. 825—6.

(10) Hurmuzaki, I², p. 374—5; Dogiel, I², p. 623; Fejér, X⁸, p. 414—6. Resumat de Cromer, ed. din Basel, cartea a XV-a, p. 381.

Michail, fiul luĭ Mircea, se scrie numaĭ «Voevod muntén» în 1418, şi tot aşà se întituléză, de pildă, Dan din 1426. (1)

De aicĭ resultă că afirmaţiunea stăpâniriĭ peste Dunăre se observă întâiŭ în 1387, că ea persistă, cu deosebirĭ de formă, în domnia luĭ Mircea, că rivalul sĕŭ *pus de Turcĭ* o părăsesce, şi că ea dispare aprópe cu totul sub succesoriĭ sĕĭ. Unul din documentele din 1387 (2) arată că stăpânirea erà efectivă, cuprinḑênd şi ordin de a respectà privilegiul pentru «căpitaniĭ» de Silistria. O parte din ţĕrmul Bulgarieĭ târnovene şi o parte din moştenirea luĭ Dobroticĭ aŭ trecut decĭ la Mircea după slăbirea saŭ mórtea Despotuluĭ de Kalliakra şi póte după lupta de la Pločnik, în care Turciĭ aŭ fost învinşĭ de o coaliţiune balcanică. (3) Cuceririle acestea aŭ fost luate Munteniĭ de Turcĭ la stabilirea luĭ Vlad în 1395, redobândite, nu se póte sci în câtă întindere şi pentru câtă vreme, de Mircea, după restabilirea luĭ. În sfîrşit, oraşele «turcescĭ» stăpânite de el în a doua periódă a vieţiĭ sale le ţineà póte, nu fiind-că le cucerise, ci fiind-că fusese date de Turcĭ vasaluluĭ lor.

Examinarea altor isvóre întăresce aceste conclusiunĭ. Vom vedé însă că şi din acestea nu ese nicĭ o lămurire asupra stabiliriĭ Muntenilor în Chilia după Genovesĭ.

La 1387, Principiĭ bulgarĭ liberĭ refusase contingentul militar. Îndată după mântuirea campanieĭ nenorocite din Serbia, încă în 1387 saŭ în 1388, Ali-Paşa căpĕtă ordin să năvăléscă în teritoriile luĭ Şişman şi Ivanco, care, ocupat din acéstă causă, se grăbise a încheià un tractat defavorabil cu Genovesiĭ. După Neşri, şeful Turcilor ieà «Venzina», numită şi «Ventzina», «Venutzena» (Venčina?), încércă în zadar să ieà Varna, care erà a luĭ «Dobriţa», şi se grăbesce a alergà întru întîmpinarea Sultanuluĭ, care, prin singură presenţa

(1) *Transilvania*, V, p. 220—1; Engel, I, p. 164, nota; Mileticĭ şi Agură, p. 331—2; *Arch. ist.*, I, p. 118—9; *Col. l. Traian*, V, No. 6; Hurmuzaki, I², p. 502, 534, No. 445.—Cf., pentru titlul domnesc muntén, Kalužniacki în *Akta*, *l. c.*, p. 23, nota 3.

(2) Cel publicat de Cipariu-Mileticĭ şi Agură (saŭ în *forma* publicată de eĭ).

(3) Jireček, *Gesch. der Bulgaren*, p. 340.

sa, aduce închinarea luĭ Şişman. Acesta vine la Iamboli şi oferă luĭ Murad «Silistria, cea maĭ însemnată din cetăţile şi oraşele sale, şi ca mărime şi ca alte însuşirĭ, precum strălucirea clădirilor, mulţimea locuitorilor şi chiar întăriturile eĭ . După Seadeddin, care, pe timpul luĭ Michaiŭ-Vitézul, a lucrat după alte isvóre turcescĭ, Alì-Paşa luă întâiŭ Provadi, apoĭ Târnova şi Şumla, după care el eşì întru întîmpinarea Sultanuluĭ la Adrianopole. Dar Şişman nu se supuse, ci se închise în Nicopole, ‹cel maĭ tare oraş de la Dunăre», care fu asediat de Alì. Asediul fiind greŭ, Sultanul însuşĭ alergă în ajutor: atuncĭ se supuse în sfîrşit Şişman, plătind restul tributuluĭ; Sultanul iĭ cerù Silistria.

După ambiĭ cronicarĭ turcì, Ţarul bulgar, în loc s'o predeà, începù s'o fortifice. După Seadeddin, Alì pornì din noŭ în potrivă-ĭ, luă ‹Drigiasa», făcù o excursiune militară în Serbia, asediă iarăşĭ Nicopole, care se predă, şi trimise pe Şişman şi familia sa la Murad, care-l ertă, luându-ĭ ţéra. Mult maĭ circumstanţiat e aicĭ Neşri. El cunósce numele sangiaculuĭ ales, după întâia supunere, pentru Silistria: Iacşì Timurtaş-Oglu. Alì ar fi zăbovit, după refus, în lagărul dela Şumla şi ar fi luat câte-va oraşe, între carĭ Târnova. La «Kirastozai» i se presintară «cheile cetăţiĭ care se numesce Giurgiu» (Iurcova). După acésta, Alì cuceresce câte-va «turnurĭ› la Dunăre, pune mâna pe Şiştov şi «pe castelele şi cetăţile acelea pe carĭ altă dată, trecênd Dunărea, le ocupase Munteniĭ în Bulgaria . În urmă vine asediul Nicopoleĭ, unde se află Şişman, şi noua supunere a acestuia, care mântuie expediţiunea. (1)

Important pentru noĭ e faptul, că Silistria erà bulgară încă în 1387—8. Cum se póte împăcà acésta cu titlul de «Domn al Silistrieĭ› luat de Mircea încă din 1387? Va fi fost o ocupaţiune trecĕtóre şi trupele muntene se vor fi retras dincóce de Dunăre la apropierea oştilor turcescĭ.

Bulgariĭ saŭ Munteniĭ n'aŭ maĭ recâştigat durabil cetăţile

(1) Seadeddin, tradus de Bratutti, I, p. 136 şi urm.; Leunclavius, *Hist.*, col. 269—70, 272-3, 275—6.

perdute. În 1395, Nicopolea-Mică erà turcéscă; în 1393 însă se vorbesce numaĭ de o campanie contra Târnoveĭ (1), şi nu de o recucerire turcéscă a Dunăriĭ, care se întîmplase înainte.

Istoria relaţiunilor luĭ Mircea cu Turciĭ trebue urmărită încă o bucată de timp, pentru a vedé dacă, în schimb pentru ceea ce perduse în regiunea Giurgiuluĭ şi Silistrieĭ, Mircea n'a câştigat părţĭ nouĕ din moştenirea luĭ Dobroticĭ.

În 1389, Mircea trimite póte ajutóre Sêrbilor. Prin 1391, «în al doilea an al luĭ Baiazid , Sultanul şi Feris-beg ieaŭ Vidinul, care se predă, şi alte cincĭ oraşe creştine. Baiazid se întórce apoĭ la Adrianopole, făcênd pace cu Şişman şi póte cu Straşimir: Nicopole şi Silistria redevenise creştine, căcĭ Sultanul ordonă Turcilor ‹ca, sub pretextul acesteĭ păcĭ, să intre ḑilnic la Nicopole şi Silistria, pentru a cumpĕrà cele de nevoie›. În lipsa luĭ Baiazid, plecat în Anatolia, Nicopole e luat prin surprindere, şi Sultanul refusă să-l restitue «creştinilor . În anul următor, Baiazid asediază Silistria, care e luată şi garnisona prinsă în cursă şi măcelărită, împotriva convenţiuniĭ de predare. (2)

Urméză provocaţiunea luĭ Mircea, care profită de lipsa Sultanuluĭ, ocupat cu preparativele lupteĭ împotriva emiruluĭ de Castemuni. Deşì promisese tribut, el trece Dunărea şi pradă «şesul Cadin» saŭ Cariuovasis . Baiazid rĕspunde, trecênd rîul la rîndul sĕŭ, în Muntenia, pe la Nicopole. Nicopolea-Mică e ocupată, Domnul urmărit până la Argeş. Aicĭ, acesta îşĭ alege o posiţiune tare, unde Baiazid nu cutéză să-l atace. El plécă, lăsând un alt Domn în scaun, pe Vlad, póte unul din boeriĭ luĭ Mircea, Vornicul menţionat în 1391.·(3) În cursul acesteĭ campaniĭ, se dădù lupta din 10 Octobre 1394 la Rovine, în care căḑură Principiĭ Marcu şi Constantin, după analele sêrbescĭ. Mircea învinsese, dar, ca şi Ţepeş în 1462, ca şi Michaiŭ în 1595, el nu se putù folosì de victorie şi se retrase la munţĭ, spre Argeş.

---

(1) Jireček, *o. c.*, la acéstă dată.

(2) Leunclavius, *Annales*, p. 15; *Hist.*, col. 306 şi urm; Nöldeke, în *Zeitschr. d. deutsch. morgenl. Gesellsch.*, XV, p. 333; Thúry, I, p. 48.

(3) Hurmuzaki, I², p. 342.

Numaĭ aşà se pot împăcà mărturiile cronicarilor turcĭ citaţĭ, a Bizantinuluĭ Phrantzes, trecut cu vederea până acum, a cronicelor sêrbescĭ şi a documentelor, de carĭ va fi vorba îndată. (1)

Anul 1394 e ocupat de lupta dintre vechiul Domn şi cel introdus de Turcĭ. Mircea pare să fi fost învins; în orĭ-ce cas, situaţiunea sa devenì în curînd aşà de grea, în cât el trebuì să trécă munţiĭ, alergând la ajutorul Regeluĭ Sigismund. La 7 Martie 1395, în Braşov, se încheie un tractat contra Turcilor între ceĭ doĭ Domnĭ: ni s'a păstrat actul dat de Mircea, prin care el se îndatorà a sprijinì după putinţă orĭ-ce expediţiune contra inimiculuĭ comun. Lupta începù, în curînd, ḑice cronica unguréscă, «contra Turcilor şi Muntenilor», adecă Muntenilor luĭ Vlad.

Nicopolea-Mică fu cucerită pentru Mircea, fără să se pótă ajunge la un resultat decisiv, căcĭ, murind Regina Maria (17 Maiŭ), Sigismund fu chemat în grabă în Statele sale, urmărit de ostaşiĭ luĭ Vlad, carĭ îl loviră în munţĭ la «Pozata» saŭ «Pazata». La 28 Maiŭ al anuluĭ următor, Vlad, «Domn al Basarabieĭ şi Comite de Severin», erà în scaunul sĕŭ din Argeş: el se declară vasal al luĭ Vladislav Iagello şi Hedvigeĭ, Regĭ legitimĭ aĭ Ungarieĭ, carĭ îĭ confirmase stăpânirea. (2)

În vara următóre, se adună marea expediţiune creştină contra luĭ Baiazid, expediţiune pe care, în ceea ce privesce legăturile eĭ cu Ţéra-Românéscă, o pune într'o lumină puter-

---

(1) Leunclavius, *Hist.*, p. 310—11, 315, 319—20; Nöldeke, p. 338—9; Phrantzes, p. 82—3; cronicele sêrbescĭ în *Arkiv za povjestniku jugoslavensku*, Agram 1854, p. 16 şi ed. Stojanović, în *Glasnikul* din Belgrad, ser. I, LIII, p. 75. Cf. Cronicele muntene, în *Magazin*, I, p. 97; IV, p. 223; cronica publicată de I. Bogdan, in *Arch. f. slav. Philol.*, XIII, p. 538—9 şi Jireček, *Zur Würdigung der neuentdeckten bulgarischen Chronik*, în aceeaşĭ revistă, XIV, p. 267—8.

(2) Bonfinius, col. 268—9; Thwrocz, în Schwandtner, I, p. 219; cf. p. 251; Nagy, Páur, VII, p. 437—9; Fejér, X[1], p. 438; Hurmuzaki, I[2], p. 374—5, 383—4; Engel, p. 159, nota x. Cum se vede din comparaţiunea diferitelor privilegiĭ acordate luptătorilor din 1395, vina ataculuĭ din Carpaţĭ fu aruncată maĭ târḑiŭ numaĭ asupra luĭ Mircea. Cf. observaţiunile, fórte îndreptăţite, ale luĭ Jireček, art. ult. citat.

nică şi nouă un document, publicat în adevĕr, dar care a scăpat atenţiunii istoricilor noştri. (1)

Regele, cu Apusenii, apucă drumul Timişórei, «spre Bulgaria», scăpă pe Straşimir din Vidin de paza turcéscă, şi de tutela acestora deci, şi, prin Rahova, înaintă până sub zidurile Nicopolei, unde ajunse la 12 Septembre. În acelaşi timp, Voevodul Ardélului, Stibor, trecù în Muntenia, «unde», ḑice documentul citat din 1397, «domnià, ajutat de o óste puternică română şi turcéscă, nelegiuitul de Vlad-Voevod, pus pe atunci Domn în acele părţi, de ḑişii Turci». Se dă «o luptă mare , la care participă şi Stibor şi Vlad, care e rănit greŭ *(acriter vulneratus)*. Mircea fiind restabilit, Stibor sosesce în ajunul bătăliei decisive contra Turcilor, sub zidurile Nicopolei. Rănit de lovitura unei petre, el fuge pe Dunăre cu Regele şi e trimes în Ardél de la gurile rîului. Întors, opresce perversele planuri ale Muntenilor şi altor vrăjmaşi ai regatului». Nu numai atât, dar el isbutesce a adunà trupe nouĕ, trece munţii şi, fugărind pe Vlad, îl închide în «cetatea ḑisă Dîmboviţa . (2) După un lung asediŭ, usurpatorul se predă lui Stibor, care-l duse în Ardél «împreună cu soţia, copiii şi tótă familia» şi-l înfăţişă Regelui. Acesta ertă pe revoltatul adus la pocăinţă, gândindu-se póte să-l întrebuinţeze la nevoie împotriva lui Mircea, care se arătase fórte rece faţă cu causa creştină, în bătălie chiar. Domnul legitim al Munteniei nu se aflà printre ultimii credincioşi, bogat rĕsplătiţi, mai pe urmă, cari întovărăşiră pe Regele învins în rătăcirea sa de fugar. (3)

Totuşi el se luptase în rangurile creştine şi rĕsbunarea Sultanului îl ajunse şi pe dînsul.

---

(1) G. Wenzel, *Sztibor Vajda* (în Disertaţiunile publicate de Academia unguréscă; Budapesta 1874, in-8°), p. 96 şi urm. Cf. privilegiile lui Nicolae şi Ioan de Gara şi altora, menţionate în notele precedente; Cromer, ed. cit., cartea a XV-a, p. 381.

(2) Asupra cetăţii, v. un studiŭ de Gr. G. Tocilescu, în revista *Tinerimea română*, serie nouă, I, p. 1 şi urm.

(3) Expunerea de mai sus e întemeiată mai ales pe povestirea cuprinsă în diploma regală pentru Stibor. Nici un alt isvor nu se póte comparà în precisiunea şi bogăţia informaţiunilor cu acesta.

Straşimir din Vidin plătì cu libertatea şi rĕmăşiţa sa de stăpânire închinarea pripită din Septembre. Mircea scăpă maĭ uşor. În primăvara luĭ 1397, de sigur, se făcù expediţiunea luĭ Baiazid.

Ca sub Ţepeş şi ca în 1394, Munteniĭ se feriră de luptă şi prinseră pe Turcĭ într'un loc păduros, unde, dacă nu s'ar fi oprit aceştia, făcênd lagăr, trecerea lor s'ar fi prefăcut într'o fugă panică. A doua ḍi, Sultanul treceà Dunărea înapoĭ şi Evrenos-beg, care dase sfatul mântuitor, fu pus în fruntea oştiriĭ, care atacă, în Iunie, Morea. Însă expediţiunea adusese un resultat pentru Baiazid, căcĭ Silistria (Neşri scrie şi Nicopole) fu recucerită. Se deslipise probabil de Imperiŭ la 1396, dar Mircea nu erà în situaţiune s'o ocupe. Avem a face probabil cu supunerea unuĭ oraş rĕsculat din propriŭ impuls la apropierea creştinilor. (1)

Ceea ce ridică iarăşĭ situaţiunea luĭ Mircea, îĭ restituì póte cevà din teritoriul de la sudul Dunăriĭ şi-ĭ dădù, de sigur, Chilia, fu catastrofa din 1402 a luĭ Baiazid, înfrângerea de la Angora şi prinderea luĭ de Tătarĭ.

În anul următor după bătălie chiar, la 16 Septembre 1403, Mircea dă o diplomă din oraşul nostru Giurgiu . (2) Se scie că, dintre fiiĭ Sultanuluĭ prins, Soliman ocupă întâiŭ ‹Romania , Turcia europénă. Prin 1409, un concurent i se ridică în persóna frateluĭ sĕŭ Musa. Acesta, care se găsià la curtea emiruluĭ de Castemuni, Isfendiar, se imbarcă la Sinope pe o corabie a acestuia şi e dus în Ţéra-Românéscă peste Marea Négră saŭ Pontul-Euxin , la Mirkes Iflak, bărbat fórte puternic şi ager . Acesta-l primesce şi-ĭ dă mijlóce să trécă Dunărea pentru a începe lupta. După o versiune maĭ bogată, care explică şi o confusiune de formă ce se întîmpină în cea dintâiŭ povestire turcéscă, Mircea chemă însuşĭ pe Musa, trimeţênd la el un sol, care-ĭ făgăduì pe fata Domnuluĭ *(sic)* şi jumătate din ţéră, ca zestre. Căsăto-

(1) Leunclavius, *Annal.*, p. 15 ; *Hist.*, col. 325, 332—3 (Nöldeke, p. 349); Chalkokondylas, p. 77—80.

(2) V. maĭ sus, p. 60, nota 6. Pentru o ciocnire în 1400, Iorga, *Acte şi fragmente*, III[1], p. 4—5; *Notes et extraits*, seria 2, p. 81: Cf. *Revue de l'Or. latin*, IV, p. 248—9.

ria s'ar fi făcut şi zestrea ar fi fost oferită de Mircea ginerelui sĕŭ. O ultimă amplificare a acestor sciri se găsesce, în fine, la Seadeddin. Causa hotărîrii lui Mircea ar fi fost, după Neşri, prădarea Ţĕrii-Românesci de către Achingii.

Bătut de Soliman, care alérgă din Asia în August 1410, Musa se refugiă iarăşi la Mircea, de unde întreprinse o a doua expediţiune, care fu norocósă. Doi ani, Mircea avù în Turcia un prieten, sub care, dacă nu i s'aŭ dat feude — oraşele turcesci, — el a păstrat malul Mării, pe unde venise Musa în 1409. (1)

Tot prin Dunărea inferióră sosesce în Muntenia un alt protegiat turc al lui Mircea. Sectariul turc Bedreddin, odată unul din intimii lui Musa, se imbarcă, întocmai ca şi acesta, la Sinope, pe «o corabie care să plece nóptea peste Marea Négră în Ţéra-Românéscă». Din pădurea «pe care locuitorii o numesc de obiceiŭ Marea-Arborilor» (Agatz-Denisi), el agită «Zagora» (Bulgaria), unde fusese judecător militar (cadiasker), dar e prins şi spânzurat la Serres, prin 1419 crede Zinkeisen.

Versiunea acestor fapte date de Seadeddin, care le-a luat de sigur din Idris, e extrem de interesantă. (2) «Părintele Bedreddin» ar fi scoborît Dunărea până la Silistria, de unde se refugiază «în nemărginita pădure Delì-Orman» (Teleorman). Pe acest timp Sultanul Mohammed erà la Salonic, pe care-l asedià (?). (3) Expediţiunea contra lui Mircea ar fi fost însă anterióră.

Dar în 1415 — dată sigură — solii lui Mustafà, pretendent turc, pretins frate al lui Mohammed, trec din Veneţia la Mircea. (4) Pe ce cale nu scim (nici de unde), acesta vine în

---

(1) Chalkokondylas numesce pe Dan, care comandà ajutórele muntene. — Pentru aceste evenimente, v. documente nouĕ şi menţiunea isvórelor cunoscute în Iorga, *Revue de l'Orient latin*, IV, *Documents politiques*, la aceste date.

(2) Leunclavius, *Hist.*, col. 418, 433, 463—5, 473—4, 477—8, 478—9. Cf. acelaşi, *Annales*, la acéstă dată; Seadeddin, I, p. 269—70, 301.

(3) Seadeddin, *l. c.* Un asediŭ al Salonicului la acéstă dată nu e însă cunoscut.

(4) Iorga, *Acte şi Fragmente*, III[1], p. 6—7; *Revue de l'Or. latin*, IV, la data de 2 Aprilie 1416; Ljubić, VII, p. 218.

Muntenia şi pradă în Bulgaria înainte de 18 August 1415. (1) În Maiŭ 1416, comandantul Galipoleĭ asigurà pe Petru Loredano că flota turcă e gătită pentru a merge în Dunăre contra luĭ Mustafà. (2) În acelaşĭ an, o scrisóre ragusană ne vorbesce de victoriile Caramanuluĭ, care încurajéză pe Mustafà să tot prade Bulgaria cu «câţĭ-va Turcĭ» şi «câţĭ-va Românĭ aĭ luĭ Mircea-Voevod». (3) În Decembre 1417, el erà asediat la Salonic, atuncĭ oraş bizantin, unde se refugiase, de către Sultan. Ragusaniĭ daŭ acéstă scire relativ la «fratele luĭ Mohammed, care fusese *(erat)* în Valachia». (4)

Biruitor, Sultanul Mohammed trimise iarăşĭ pe Achingiĭ la pradă. După Neşri, Sultanul însuşĭ ar fi venit din Brussa pentru acéstă expediţiune, ar fi făcut un castel la Dunăre şi şi-ar fi trimis de aicĭ veliţiĭ, carĭ revin cu pradă mare. Domnul muntén promite tribut şi-şĭ dă fiul zălog la Pórtă. (5) În altă versiune, Mohammed ar fi avut ajutóre asiatice, din Caramania şi Castemuni, ar fi făcut la Dunăre cetatea «care se ḑice Gergugi şi locurile următóre: Sagzin (Isaccea) şi Ieni Suben (Sale), care apoĭ s'a ḑis Sule Nouă», póte Sulina. Sultanul ar fi ocupat Severinul, luând zălóge de la fruntaşiĭ («principes») «creştinilor de acolo». Acestea s'ar fi întîmplat în anul Hegireĭ 819 (Martie 1416—Ianuarie 1417). (6)

După Seadoddin, maĭ circumstanţiat, Mohammed ar fi chemat cu acest prilegiŭ şi pe Isfendiar, ocrotitorul de altă dată al luĭ Musa. Cetatea făcută la Dunăre ar fi «Jer-köki», Ier-koki decĭ saŭ Giurgiul. Şi puse încă să se drégă fortăreţele *Isaccea* şi Ieni-Sale». Achingiiĭ aduseră din Muntenia robĭ şi róbe multe. Mircea a plătit chiar tributul, trimiţêndu-l prin «Izzet-beg, care fusese unul din ministriĭ luĭ Musa-Celebì şi fugise de mult în Muntenia , pe treĭ anĭ. Fórte însemnat în acéstă menţiune e faptul că expediţiunea a restabilit zona de cetăţĭ

(1) Gelcich, p. 254.

(2) Sanudo, în Muratori, XXII, col. 902 E (scrisórea din 2 Iunie a luĭ Paul Loredano).

(3) Gelcich, p. 261.

(4) *Ibid*, p. 265.

(5) Leunclavius, *Hist.*, col. 463—4; *Annal.*, p. 22—3. Cf. inscripţiunea de la Sibiiŭ, în *Arch. f. sieb. Landesk.*, *A. F.*, IV[1], p. 115; IV[2], p. 112.

(6) Leunclavius, *Hist.*, col. 473—4. Cf. Thûry, I, p. 50—1.

turcescĭ care strîngeà pe Mircea. La Giurgiu, ea trece Dunărea; la Isaccea ea distrugeà orĭ-ce dominaţiune dobrogénă a Domnuluĭ, redus la stăpânirea gurilor Dunăriĭ. (1)

Expunerea acestor fapte erà necesară, pentru a arătà şi explicà variaţiunile stăpâniriĭ transdunărene a luĭ Mircea, din care făceà parte şi Chilia. În 1408, oraşul erà de sigur creştin. Dovada o avem într'un document veneţian cu următorul cuprins:

Un Italian, Guilelm de Prata, venise la Veneţia din partea luĭ Sigismund, pentru a face propunerĭ privitóre la schismă şi la Conciliul general. Regele unguresc maĭ cereà, în fine, încheiarea uneĭ ligĭ contra Turcilor şi se rugà, în special, «să-l ajute cu câte-va corăbiĭ marĭ pentru a ridicà şi duce de la Licostom la Galipole (*a Licostomo contra Galipolim)* trupele sale, pentru care lucru se va adresà şi altor creştinĭ, spre a-şĭ puté împlinì planul asupra Galipoleĭ». I s'a rĕspuns, cu privire la ultimele puncte, că Veneţia s'a recomendat destul creştinătăţiĭ prin serviciile ce i-a adus «spre distrugerea necredincioşilor», dar că, pentru o întreprindere ca aceea, trebue ca potentaţiĭ şi oraşele de carĭ vorbesce Sigismund să-şĭ dea şi eĭ ajutóre pe uscat şi pe apă. Atuncĭ şi Veneţia va lucrà alăturĭ cu eĭ. Cât despre ligă, marea iubire a Veneţieĭ pentru Rege o face inutilă. (2)

La acéstă dată, Chilia nu se puteà aflà decât în mâna unuĭ aliat al luĭ Sigismund şi unuĭ duşman al Turcilor, Mircea, în ajunul rĕscóleĭ luĭ Musa, erà şi una şi alta. O stăpânire ungurécă în Chilia s'ar puté admite cu greŭ.

Presenţa Genovesilor, legaţĭ prin tractate cu Turciĭ încă de pe vremea luĭ Orkhan şi Murad (3), ar fi făcut imposibilă

(1) Seadeddin, p. 343—5; Thúry, I, p. 122—3. Atuncĭ s'a încheiat, *dacă* s'a încheiat, şi tractatul cunoscut, inadmisibil aşà cum e.

(2) Ljubić, V, p. 136—8.

(3) Cel dintâiŭ tractat între Genova şi Osmanĭ e cunoscut numaĭ prin menţiunea cuprinsă în cel între Pera şi Împĕratul bizantin, de la 6 Maiŭ 1352 *(Atti della Soc. lig. di st. patria,* XIII, p. 124—5). El fu semnat pentru Genova de Pagano Doria, căpitan al floteĭ genovese din Archipelag. Orkhan ajută Republica împotriva duşmanilor eĭ veneţienĭ, grecĭ şi catalanĭ (v. *ibid.*, p. 128 şi 128—9). Un noŭ tractat, cunoscut acesta, e din 8 Iunie 1387 *(Not. et extr.*, XI[1], p. 59—61 saŭ *Atti,* XIII, p. 146 şi urm.).

alegerea Chilieĭ ca loc de plecare pentru flota creştină. Cât despre Moldova, acéstă ţéră erà strîns legată de Polonĭ, şi nu dintr'un port moldovenesc şi-ar fi putut pornì trupele Sigismund contra Turcilor.

În 1410, după înfrângerea luĭ Musa de Soliman, despotul Ştefan, aderent al învinsuluĭ, fuge la Constantinopole, de unde Împĕratul Manuil îl trimete «cu corăbiile sale către părţile Valachieĭ». (1) Iarăşĭ o menţiune a Munteniei maritime. Şi acéstă menţiune dintr'o scrisóre ragusană e admirabil confirmată de acea care se află într'o operă inedită a luĭ Ţamblac. Musa fiind bătut de Soliman, scrie acesta, Ştefan, aliatul luĭ Musa, e dus de corăbiĭ grecescì la *gurile Dunăriĭ*. Mircea îl primesce bine, petrecêndu-l până la Golubac. (2)

A existat decĭ, după 1403, când Genovesii eraŭ în Chilia, dar încă în 1408, când Sigismund se gândià să cheme aicĭ flota creştină, o stăpânire munténă peste Chilia. De acéstă stăpânire nu se legaŭ, măcar de la 1416 înainte, teritoriĭ dobrogene, căcĭ graniţa turcă erà la Isaccea, şi, cel mult, a luĭ Mircea să fi fost delta, dominată de castelul din ostrovul Leti.

Stăpânirea chiliană, raionul acestuĭ oraş, erà dincolo de braţul Chilieĭ, pe malul stâng al Dunăriĭ. S'a invocat pentru acésta mărturia luĭ Chalkokondylas, care spune că Ţéra Muntenéscă ţine de la Ardél până la Marea Négră, la drépta avênd Istrul până la vĕrsare, iar în stânga Moldova. Moldova-de-jos are, după acelaşĭ, ca vecinĭ pe «Daciĭ de la Istru» şi, de altă parte, pe Sarmaţĭ, adecă Ruşĭ şi Lituanĭ. (3) Adaogem, la aceste douĕ frase, puse în lumină întâiŭ de d-l Hasdeŭ, o a treia, cuprinsă în descrierea ţĕriĭ luĭ Mircea: acésta «are de vecinĭ şi pe mulţĭ dintre Sciţiĭ nomaḑĭ, ném numeros şi bogat, supus Regeluĭ Casimir; aceştĭ Tătarĭ sunt

(1) Gelcich, p. 123; cf. p. 124 şi Stanojević, în *Arch. f. sl. Phil.*, XVIII, p. 443.

(2) Melchisedec, în *Revista p. ist., arch. şi fil.*, III, p. 22.

(3) Căcĭ la p. 77, cronicarul deosebesce pe Σαρμάται de Πολάνοι, aceştia fiind la N. V. celor-lalţĭ. V. şi p. 134.

obligaţĭ a servi pe Rege la răsboiŭ; ţéra lor se mărginesce cu a «Sarmaţilor» la est şi a Polonilor la nord. (1) Sunt Tătariĭ, carĭ avuse Cetatea-Albă şi steteaŭ încă aşezaţĭ în vecinătatea eĭ, Tătariĭ luĭ princeps Demetrius , cu carĭ făceaŭ comerţ Unguriĭ şi Braşoveniĭ în 1368 (2), şi, de sigur, Tătariĭ menţionaţĭ, cu acelaşĭ caracter răsboinic şi sub stăpânirea moldovénă, de Reichersdorfer, Tătariĭ «Bialogrodenses , carĭ aŭ precedat cu mult în Bugéc pe ceĭ-lalţĭ.

Mărturiile acestea sunt importante, deşì Chalkokondylas, care aveà scirĭ maĭ vechĭ, confundă timpurile şi atribue, de pildă (3), Munteniei din timpul sĕŭ extensiunea teritorială a Munteniei luĭ Mircea. Deşì apoĭ datele sale nu sunt tot-deauna esacte în expunerea geografieĭ ţĕrilor vecine cu Imperiul bizantin (împarte, de exemplu, Germania în treĭ «tiranide ; Cilly, Austria şi «Blena , în Germania de sus), el e fórte demn de încredere, extraordinar de bine informat pentru lucrurile de la Dunăre, carĭ forméză partea cea maĭ resistentă din opera sa.

Fórte importantă e şi menţiunea Trotuşuluĭ, Bacăuluĭ şi Bîrladuluĭ, ca puncte de graniţă, în privilegiile acordate de Domniĭ moldovenĭ din secolul al XV-lea negustorilor din Lemberg. D-l Hasdeŭ cità, atrăgênd luarea aminte asupra acestuĭ punct, privilegiul luĭ Alexandru-cel-Bun din 1407 (4) şi al luĭ Ştefan-cel-Mare din 1460 (5), care reproduce însă, pentru vama pesceluĭ la cele două oraşe, privilegiul luĭ Petru Aron din 9 Iunie 1456. (6) Trebue să se ţie sémă totuşĭ în întrebuinţarea pentru acéstă cestiune a privilegiilor comerciale (7) că ele păstréză de la unul la altul forme învechite

(1) *Ibid.* Cele-lalte pasagiĭ *ibid.* şi p. 134.

(2) Privilegiul luĭ Ludovic pentru aceştia, publicat maĭ în urmă de Zimmermann, Werner şi Müller, II, p. 315, No. 917.

(3) P. 77.

(4) În *Arch. istorică*, I, p. 130—2; apoĭ în Kalužniacki, *Akta Gr. i Z.*, VII, p. 205—7.

(5) *Arch. ist.*, II, p. 172—6; Kalužniacki, *l. c.*, VII, p. 237—9; Hurmuzaki, II[3], p. 689—92.

(6) *Akta*, VII, p. 228—31; Hurmuzaki, II[3], p. 680—3, No. 517.

(7) Cf. şi privilegiul luĭ Ştefan Alexandrovicĭ din 18 Martie 1434; *Akta*, VII, p. 216—8.

şi, în al doilea rînd, că vama de hotare se luà, de sigur, la cele din urmă aşezări însemnate din vecinătatea lor şi că deci, din faptul că vama se luà la Bîrlad, nu resultă câtuşi de puţin că teritorul muntén începeà la 1460 de acolo: Galaţii nu existaŭ póte atunci (1), iar, în Basarabia, Chilia erà pe acele timpuri singurul oraş.

Cu mult cel mai important din argumentele ce se pot aduce pentru stăpânirea Munteniei în partea de sud a Moldovei, e chiar numele persistent de «Basarabia» pe care-l pórtă în mod exclusiv acésta până fórte târḑiŭ. Pentru ca acest nume să se fi încetăţenit atât de bine, în însăşi ţéra denumită şi la vecini, domnia băsărăbéscă în aceste regiuni a trebuit să fie alt cevà decât un accident trecĕtor.

În actele sale latinesci Mircea se numesce tot-deauna «Voevoda transalpinus», fără titlu genealogic, pentru el saŭ ţéra sa. Polonii însă întrebuinţaŭ numirea de Basarabia, de preferinţă. De ex. în 1510: «terra Basarabum saŭ Transalpina»; în 1514: «Besarabia, alias Valachia transalpina» (2); «per Transilvaniam et Bessarabiam», în 1510. (3) În 1461, un sol polon e trimes în «Bessarabiam». (4) În jurămîntul din 6 Ianuarie 1395 al Voevodului moldovén Ştefan, acesta se îndatoresce a ajutà pe Poloni şi «contra Voevodului băsărăbesc». (5) Vlad din 1396 ieà titlul de Voevod al «Basarabiei». Un pretendent la tronul muntén Albu, Io Albu (Aldea ?), în jurămîntul către Regele Poloniei (după Mircea), ieà titlul de «Palatin al Basarabiei» (Palatinus Bessarabiae). (6) Încă în secolul al XV-lea Strikowski scrie *Basarabia*, vorbind de Muntenia (7), ca şi cronicarii poloni din secolul precedent. (8)

---

(1) V. mai departe.
(2) Hurmuzaki, II², p. 629; *Acta Tomiciana*, III, p. 57.
(3) *Ibid.*, I, p. 66—7.
(4) Hurmuzaki, II², p. 135 6, No. 115.
(5) *Mem. soc. din Odesa*, IV, p. 320—1; Hurmuzaki, I², p. 818—9.
(6) *Index*, p. 38, No. 299; p. 50, No. 396. E de sigur o greşală de copie redacţiunea «terra Bessarabie et Transalpina», din tractatul moldo-polon din 1517. *Acta Tom.*, IV, p. 155.
(7) *Col. lui Traian*, II, p. 27.
(8) *Ist. crit.*, p. 61 şi urm.

Venind acum la Basarabia moldovenéscă, amintirea situaţiuniĭ sale politice din trecut erà aşà de vie în cât, târḑiŭ de tot, călĕtorĭ şi alţĭ scriitorĭ îĭ atribuesc gurile Dunăriĭ: ast-fel, după Pigafetta, Dunărea se varsă în Mare «în ultimele părţĭ ale Valachieĭ». (1) După Vigenère, «de-a lungul malurilor Măriĭ Negre, unde sunt fortăreţele Cetatea-Albă şi Chilia, e Moldova saŭ Basarabia». (2) Miron Costin, într'una din operile sale polone, nu-şĭ póte explicà numele de Basarabia dat Moldoveĭ dunărene, deşì respinge idea că ar fi un act de curtenie al Turcilor faţă cu Laiot, aliatul lor contra luĭ Ştefan-cel-Mare (3); însă, în poema sa, el amintesce «Giurgiul şi Brăila, eterne amintirĭ ale acelor Domnĭ Basarabĭ, carĭ stăpâniaŭ o parte a Bulgarieĭ şi acel ţĕrm al măriĭ unde s'a lăţit numele Basarabieĭ, deşì câmpia Cetăţiĭ-Albe până la Euxin a fost tot-deauna moldovenéscă, precum dovedesc maĭ multe urme ale pârcălăbieĭ de acolo». (4) Menţiune fórte importantă, între altele şi pentru amintirea încă în secolul al XVII-lea de documente provenind de la vechiĭ Pârcălabĭ aĭ Cetăţiĭ-Albe.

În secolul al XVI-lea — luând exemplele la întîmplare (5) — călĕtorul Botero arată că o parte a Moldoveĭ se chémă Basarabia, «pe Marea Négră, unde e Cetatea-Albă». (6) Sarnicki definesce Basarabia «ţéra aşezată la malul Măriĭ Negre între gurĭ» (sensul cel maĭ special póte şi maĭ vechiŭ al numeluĭ). (7) Chytraeus, în *Saxonia*, tipărită la 1611, spune că din Moldova face parte şi Basarabia «lângă Marea Négră», unde e Chilia saŭ Achillea. (8)

În 1690, un raport veneţian din Constantinopole dă echi-

---

(1) *Starine*, XXII, p. 93. La un Italian nu e de admis că vorbesce de Moldova.

(2) *Moldova* e la acest autor, care scrie despre Polonia, după isvóre polone, Muntenia. V. Jablonowski, în *Żródla Dziejowe*, X, p. CLIX.

(3) Bogdan, *Cron. ined.*, p. 191.

(4) *Arch. ist.*, I, p. 162.

(5) Maĭ multe alte exemple aŭ fost date în *Ist. crit.* a d-luĭ Hasdeŭ, p. 61 şi urm.

(6) *Relazioni universali*, ed. Brescia 1598, in-8°, I, p. 186.

(7) După Dlugosz, II, ed. in fol., p. 1185.

(8) P. 31.

valenţa Bugéc, adecă Basarabia». (1) Alte isvóre din sec. al XVII-lea înşiră Moldova, Muntenia şi Basarabia». (2) Timon în vécul următor arată că Basarabia e «extrema pars Moldaviae», cu Cetatea-Albă. (3) În Peyssonel cetim iarăşĭ «Basarabia saŭ Bugécul», (4) ca şi într'un raport frances din Principate la 1798 (5) şi la Hase, în studiul sĕŭ asupra luĭ Amiras. (6) Cronicariĭ fac în secolul al XVIII-lea încă deosebirea: Dionisie Eclesiarchul scrie «Ţéra-Românéscă, şi Ţéra Moldoveĭ, şi Basarabia»; (7) iar Naum Rîmnicénu arată că, în 1807, Ruşiĭ aŭ cerut «tótă Basarabia şi Vlacho-Bogdania». (8) În fine, aşà e sensul şi în piese oficiale: Herbert-Rathkeal, internunţiŭ, cere în 1782 voia de a cumpĕrà armăsarĭ în «Valachia, Moldova şi Basarabia»; consuliĭ ruşĭ şi austriacĭ fură numiţĭ pentru tóte aceste *treĭ* provinciĭ. (9) În treva din 1772, Basarabia are sensul dunărén, ca şi în alte tractate.(10) Pentru întâia óră în 1806 Împĕratul Alexandru adreséză o proclamaţiune «locuitorilor ţĕrilor Moldoveĭ şi aĭ Valachieĭ». (11) Întinderea numeluĭ se făcù ilegal şi neistoric în 1812; vor fi speculat Ruşiĭ cu acest nume, ca şi Austriaciĭ în 1775 cu charte false, faţă cu incalificabila ignoranţă a Turcilor.

În ḑiua de 15 Martie 1412 se încheie între Sigismund, Rege al Romanilor şi al Ungarieĭ, de o parte, şi Vladislav, Rege polon, şi fratele sĕŭ Vitold, Ducele Lituanieĭ, de alta, un tractat, la Lublau, la graniţa unguréscă. Prin el se prevede, între altele, că, dacă la somaţiunea suzeranuluĭ sĕŭ Vladislav,

(1) Hurmuzaki, V[2], p. 198, n° 308.
(2) *Ibid.*, p. 195, n° 303; Theiner, *Mon. Pol.*, III, p. 723.
(3) II, p. 85—6 şi 98.
(4) II, p. 193.
(5) Hurmuzaki, *Supl.* I[2], p. 178; cf. p. 750, n° 1082.
(6) *Notices et extr.*, XI[2], p. 336, nota 3.
(7) Papiu, II, p. 169; cf. p. 173.
(8) Erbiceanu, *Cr. grecĭ*, p. 270.
(9) Hurmuzaki, VII, p. 357, n° 211, etc.
(10) Sturdza, I[2], p. 122—3.
(11) *Ibid.*, p. 292—3.

Domnul Moldoveĭ, Alexandru, n'ar alergà în ajutorul luĭ Sigismund atacat de Turcĭ saŭ pregătind o expediţiune seriósă contra acestora, ţéra sa va fi împărţită. Cât privesce teritoriul dintre Carpaţĭ şi Prut, «pădurea mare» şi «pădurea mică» a Bucovineĭ vor fi date, în jumătate Ungarieĭ şi în jumătate Polonieĭ; din rest, Sigismund va avé jumătatea de jos a ţĕriĭ, cu Bîrladul, pe când jumătatea de sus, cu Iaşiĭ, va fi anexată la Polonia. În sfîrşit, dincolo de Prut, părţile vor fi iarăşĭ egale. O linie trasă «drept prin câmpiĭ pustiĭ până la Mare» va despărţì câştigul fie-căruia. Poloniĭ vor aveà «Fayerwar, ḑisă şi Cetatea-Albă», cu o jumătate de ţéră de «pădurĭ», ḑice documentul, iar Unguriĭ cea-laltă, cu Chilia. (1)

Avem decĭ o dovadă sigură că la 1412 «Chilia» erà a Moldovenilor, carĭ stăpâniaŭ şi Cetatea-Albă. În ce împrejurărĭ a fost luată cea din urmă de la Genovesĭ nu se póte presupune; cât despre Chilia, ea a trebuit să fie luată de la Mircea, care trăià încă la acéstă dată. Ceea ce e curios, e nu numaĭ faptul că în Ţéra-Românéscă domnià pe atuncĭ un Principe puternic, ci şi acela că situaţiunea acestuĭ Principe erà puternică. În adevĕr, Musa n'a fost înlocuit decât în Iunie 1413, şi acest Sultan aveà datoriĭ de recunoscinţă faţă cu Domnul muntén. Póte nu e prea îndrăsneţ să se presupue existenţa încă la acéstă dată a două Chiliĭ: cea din deltă fiind încă a luĭ Mircea, iar cea-laltă aparţinênd Moldovenilor, deşì aşezată în «Basarabia», ale căreia limite aŭ trebuit să fie variabile.

Trebue ţinut sémă şi de faptul că tractatul vorbesce de «Chilia , şi nu de «Licostomo , numele special al Chilieĭ vechĭ, insulare.

Lăsând însă la o parte Chilia, o întrebare se maĭ pune în ceea ce privesce stăpânirea moldovénă în Cetatea-Albă.

---

(1) Tractatul s'a publicat fórte des: d. e. în Dogiel, Dlugosz, Katona, Fejér, Ulianicki, Caro, *Liber Canc.*, I, p. 522—4, Prochaska, *Codex epistolaris Vitoldi*, p. 229—30. Ceĭ doĭ din urmă reproduc ratificarea de către Vitold; am întrebuinţat versiunea maĭ desvoltată.

În 1410, orașul erà genoves, și o dovadă maĭ mult de o stăpânire îndelungată, care nu se póte pune la altă dată, e înfățișarea zidurilor, păstrate până astăḑĭ, ale Akkermanuluĭ. Aceste ziduri sunt făcute fără îndoială de Apusenĭ, de Italienĭ, carĭ aŭ trebuit să aibă decĭ în stăpânirea lor multă vreme Cetatea-Albă.

Există însă în secolul al XIV-lea mențiunea unuĭ locoțiitor de Domn moldovén în Cetatea-Albă. Anume Iuga Koriatovicĭ dă, la 3 Iunie 1374, din Bîrlad, un document prin care hărăzesce satul «Zubrouț» (Zăbrăuțĭ) unuĭ Iacșa Litavor, care se luptase contra Tătarilor la «Vlădiciŭ pe Nistru». Iacșa e numit «locțiitorul de la Cetatea-Albă». (1)

Documentul pare autentic, și Iuga, îngropat, după mărturia luĭ Stryjkowski, lângă Bîrlad (2), arată să fi stat maĭ mult în Moldova-de-jos, ocupat cu lupta contra vecinilor din sud-est, Tătariĭ. Aș crede că într'una din aceste lupte Cetatea-Albă a fost luată de la dînșiĭ și ocupată pentru scurt timp. Disparițiunea luĭ Iuga, întîmplată în curînd (3), făcù posibilă așezarea Genovesilor în cetate, care fu cumpĕrată póte de dînșiĭ saŭ ocupată fără resistență.

Îmĭ e cu neputință să admit că succesoriĭ luĭ Iuga ar fi avut continuŭ Cetatea-Albă, din causa argumentelor arătate maĭ sus. Titlul de «Voevod țĕriĭ Moldoveĭ de la munte până la țĕrmul Măriĭ» luat de Roman-Vodă în 1392 nu dovedesce câtușĭ de puțin contrariul. Moldova puteà atinge Marea și alt-fel decât prin stăpânirea asupra Cetățiĭ-Albe. Apoĭ, titlurile princiare nu represintă tot-deauna o realitate, ci fórte

(1) *Ist. critică*, I, p. 89.

(2) Stryjkowski, în *Arch. ist.*, II, p. 8.

(3) Nu e locul aicĭ să deștept iarășĭ polemica asupra luĭ Iuga. Data prinderiĭ saŭ morțiĭ luĭ e cu desăvîrșire imposibilă de fixat. Cf. Hasdeŭ, *Ist. crit.*, I, p. 89 și urm. și *Negru-Vodă*, p. CCLI și urm.; Xenopol, *Ist. Rom.*, II, p. 136 și urm.; Onciul, în *Conv. lit.*, XVIII, No. 1 și XX, No. 3; același, *Originile Principatelor*, p. 234. Un lucru numaĭ: Faptul că în cronică se vorbesce de un singur Iuga, imediat înainte de Alexandru-cel-Bun, și *numaĭ odată*, nu dovedesce că același Iuga a domnit de *două* orĭ, ci că Iuga Litfénul n'a fost recunoscut de istoriografia oficială, n'a intrat în cronologia curțiĭ și cronicelor mănăstirescĭ influențate de dînsa.

adese-orĭ numaĭ o amintire saŭ o pretenţiune, un desiderat. În fine, titlul acesta e special al luĭ Roman, aflător numaĭ în treĭ documente ale acestuia (1), şi, treĭ anĭ maĭ târḑiŭ, în 1395, succesorul sĕŭ Ştefan se intituléză scurt: «Voevod al ţĕriĭ moldovenescĭ». (2) Cât despre existenţa uneĭ Moldove sudice, unuĭ Stat «al Tutoveĭ» saŭ «al Ţĕriĭ-Româneseĭ», în opunere cu Moldova propriŭ ḑisă — Stat bîrlădén, care ar fi cuprins şi porturile la Dunăre şi mare — e o părere ingeniósă, care nu se póte însă rezemà pe textele întrebuinţate pentru acésta. (3)

Din oraşul genoves decĭ, şi nu dintr'o cetate moldovenéscă a adus Alexandru-cel-Bun, — cum povestesc *Vieţile Sfinţilor* şi Ureche, care le urméză — «în doĭ anĭ aĭ domnieĭ séle» (1400—1) (4), móştele Sfîntuluĭ Ioan Novi. După viéţa tradusă de Ţamblac, Alexandru, care «domnià peste tótă Moldo-Vlachia şi pe ţĕrmul măriĭ» şi erà un «bărbat înfrumuseţat şi cu alte însuşirĭ, dar şi iubitor de mucenicĭ», sfătuindu-se cu «Archiepiscopul Iosif», trimete pentru a aduce móştele Sfîntuluĭ pe «un boer cu destulă óste». Domnul eşì înaintea alaiuluĭ în apropiere de Iaşĭ, la Poiana-Vlădicăĭ, împreună cu Mitropolitul, clerul şi curtea, «cu făcliĭ şi cu tămâie şi cu mirurĭ bine mirositóre . El întovărăşì apoĭ móştele până la Sucéva, unde fură depuse întâiŭ în vechia biserică a Mirăuţilor. (5)

(1) Cele treĭ documente la Ureche, ed. 2-a, p. 134, nota 2; Hasdeŭ, *Ist. crit.*, p. 5 şi Onciul, *Rev. p. ist., arch. şi fil.*, VII, p. 367—9.

(2) *Mem. soc. din Odesa*, IV, p. 320—1; Hurmuzaki, I[2], p. 818—9.

(3) Părerea a fost emisă de d-l Radu Rosetti, în *Rev. Nouă*, II, p. 464 şi urm.; III, p. 102 şi urm. Pasagiile, carĭ aŭ sugerat idea d-luĭ Rosetti, pot fi interpretate mult maĭ uşor. În întâiul articol, trebue să se admită că vorba дєржавү are acelaşĭ sens ca *dominium* în latinesce, decĭ cuprinde nu numaĭ idea de Stat, ci şi de stăpânire=proprietate, domeniŭ. Iar în al doilea, nu există cas în care un Domn să se intituleze Domn al Moldoveĭ şi Ţĕriĭ-Româneseĭ (din Moldova), ci Domn moldovenesc şi [stăpân] ereditar al Ţĕriĭ-Româneseĭ, ceea ce e cu totul alt cevà. Trebue să ne gândim apoĭ că avem a face cu o cancelarie rĕŭ organisată, supusă influenţeĭ de formă polonă saŭ rutână.

(4) Ureche, p. 137; *Cazania* luĭ Varlaam (1640), la data de 2 Iunie.

(5) Melchisedec, în *Rev. p. ist., arch. şi fil.*, II, p. 174. Cf. Marian, *Viéţa Sf. Ion Novi* şi *Mem. soc. din Odesa*, IX, p. 149 şi urm.; Melchi-

Să urmărim acum istoria celor două oraşe sub stăpânirea moldovenéscă.

Cel dintâiŭ atac al Turcilor contra lor a fost cunoscut şi istoricilor noştri. În 1419, Turciĭ pătrund, provocaţĭ de mórtea luĭ Mircea, fără îndoială (1418), în Ţéra-Românéscă. Michail, fiul Domnuluĭ mort, e înlocuit cu Dan, vĕrul sĕŭ. Sigismund face o expediţiune contra Turcilor; Generalul sĕŭ, Pippo Spano, e biruitor la Dunăre, dar campania se mântuie cu înfrângerea creştinilor. Expediţiunea împedică pe Împĕrat de a venì la întrevederea de la Breslau înainte de 5 Ianuarie 1420. (1) În August al aceluiaşĭ an 1420, Sigismund primise scire de la Regele Polonieĭ că Turciĭ aŭ trecut iarăşĭ Dunărea. Vladislav voià să plece contra lor, pentru a sprijinì pe Moldovenĭ, şi Sigismund declară, la 16, că şi el are aceeaşĭ intenţiune. (2) Maĭ multe scrisorĭ nedatate ne arată că în acest an Turciĭ supuseră Muntenia, stabilind pe Dan, şi atacară Cetatea-Albă. Regele Polonieĭ scrie vecinuluĭ sĕŭ din Ungaria că Muntenia, prădată, a fost supusă cu totul ; locuitoriĭ aŭ făcut jurămînt de credinţă Sultanuluĭ, i-aŭ promis tribut, aŭ primit garnisone. Apoĭ, năvălitoriĭ s'aŭ îndreptat spre «ţéra Valachieĭ-Micĭ (adecă Moldoveĭ) (3) cu o flotă fórte mare, pe marea, şi aŭ asediat castelul Cetatea-Albă a Voevoduluĭ Moldoveĭ, vasalul nostru». Alexandru, înspăimântat, a trimes

sedec, *Not. archeologice*, p. 62. Móştele aŭ fost primite la hotar şi, pămîntul moldovenesc mergênd până la zidurile Cetăţiĭ-Albe, Alexandru puteà trimete fórte bine óstea pe care a trimes-o.

(1) Asupra campanieĭ din 1419, v. Pesty Frigyes, *Szörény Vármegyei*, 1876, p. 56—7 (castelanul de Severin, Ştefan de Losoncz, vorbesce la 25 Iulie de o luptă sub Severin cu Turciĭ); Caro, *Liber canc.*, II, p. 173, nota 1; cf. p. 258; Ducas, p. 201 (care povestesce sosirea luĭ Michail din Constantinopole); cronicariĭ florentinĭ şi veneţienĭ, în *Arch. de l'Or. latin*, IV, la data de 17 Ianuarie 1420, No. 2, nota.

(2) Prochaska, p. 419—2; Caro, *Liber canc.*, I, p. 390—3. Cf. Thwrocz, p. 231—2.

(3) Că Moldova se numià curent atuncĭ «Valachia-Mică» se vede din Schiltberger (ed. Langmantel, p. 52) şi din maĭ multe piese diplomatice; d. ex: Minor Valachia» pentru Moldova în 1410, în Lewicki, I, p. 36, «die cleine Wolachaye , în Prochaska, p. 771, No. 1286; «Woievoda uss der Cleine Walachie, Moldaw, genannt», într'o scrisóre a Mareluĭ-Maestru teutonic, *ibid.*, p. 800.

treĭ solii pentru ajutor în Polonia, la 26 Maiŭ, 24 Iunie şi 25 Iunie (dată apropiată de a scrisoriĭ). Regele a dat ordinele necesare trupelor de la hotare şi tot aşà a făcut şi fratele sĕŭ Vitold. Vladislav însuşĭ a pornit prin Sandomir spre Rusia, pentru a luptà în persónă contra păgânilor, şi Vitold îl va întovărăşì. Într'o scrisóre maĭ scurtă a aceluiaşĭ către acelaşĭ se insistă asupra faptuluĭ că în Muntenia s'a distrus orĭ ce urmă de suzeranitate creştină; la Cetatea-Albă ar fi, pentru asediŭ, o «puternică armată» de Turcĭ. Aiurea întîmpinăm aceeaşĭ scrisóre aprópe, cu data de 22 August. Altă versiune a acesteĭ scrisorĭ s'a publicat tot de Caro. (1)

Interesant e însuşĭ faptul ataculuĭ Cetăţiĭ-Albe de către Turcĭ. Dar maĭ e de însemnat un lucru. Înainte de invasiunea turcéscă din 1419, Dan pătrunsese în ţéră. Tînĕrul fiŭ al luĭ Dan I servise în óstea turcéscă, precum Michail trăise la Curtea Împĕratuluĭ bizantin. Cu un prilej care nu se póte determinà şi la o dată necunoscută (2), el venì la Constantinopole, de unde vĕrul sĕŭ plecase, pentru a face serviciŭ de spionaj Turcilor. Aflând de mórtea luĭ Mircea, el cerù Împĕratuluĭ o corabie şi acesta-ĭ dete o galeră, pe care merse la «Asprokastron», unde-şĭ găsì partisaniĭ, carĭ îl aduseră în domnie. Alexandru-cel-Bun, vasalul Polonilor, primì decĭ la sine şi pe fugarĭ şi pe candidatul acestora şi-ĭ susţinù contra luĭ Michail, candidatul Ungurilor.

Ceea ce nu împedicà pe Turcĭ de a-l atacà şi pe dînsul în 1420, după stabilirea completă a luĭ Dan.

La 1421, un an după aceste întîmplărĭ, călĕtorul frances Guillebert de Lannoy ne dă cea dintâiŭ descriere maĭ întinsă a Cetăţiĭ-Albe.

Înainte de acestea, Cetatea-Albă e însemnată în descrierile lor de călĕtorie de scriitoriĭ ale căror nume urméză:

---

(1) Cf. Prochaska, p. 487, 488 (No. 888) şi Caro, *Liber canc.*, II, p. 159—62, 162—3; Cf. 161, nota 1 (soliĭ moldovenĭ la Lęczyc, în ḑiua de 22 August încă); Ulianicki, p. 25. Cf. Fessler, II, p. 353.

(2) Ducas vorbesce de asediul Constantinopoleĭ de Turcĭ, dar acest asediŭ e din 1422. V. Iorga, *Notes et extr.*, la data de 26 August 1422, No. 2, nota. Cf. acelaşĭ, *Notes et extr.*, seria a 2-a, la tablă, sub *Danciul.*

Către 1416, călugărul rus Epifan notéză în itinerariul sĕŭ: «De la Veliki Slutsk la Belagrod 500 verste. De la Belagrod la Constantinopole 500 verste». Diaconul Zosima, care călĕtoresce între 1419 şi 1421, trece Nistrul, lângă Mitrevi Chişini, care «e graniţa Moldoveĭ», plătesce trecĕtórea şi se îndréptă spre *Belagrad*, unde ajunge în treĭ ḑile de drum; tot pe tărîm moldovenesc. Şi am stat două sĕptĕmânĭ la Belagrad. De acolo la mare sunt nouĕ verste. La gura Nistruluĭ e o colónă ce se chémă Fanar şi acolo se opresc corăbiile.» De la Belagrad, diaconul pornì pe o corabie la Constantinopole. Se pare că hagiiĭ ruşĭ luaŭ uneorĭ acest drum, care li se părea maĭ lesnicios, în loc de a se coborî la mare prin Crimea. (1)

Guillebert de Lannoy visită întâiŭ pe Ducesa Mazovieĭ, apoĭ, la Kaminiec în Rusia, pe Vitold: acesta-ĭ spuse că o călĕtorie peste Dunăre e imposibilă din causa turburărilor din Turcia, unde murise Sultanul Mohammed I (în vara anuluĭ 1421). (2) Lannoy trecù apoĭ la cea-laltă Cameniţă, din Podolia, intră în «Valachia-Mică» şi găsì, după un drum prin «marĭ pustiĭ», pe Domnul ţĕriĭ, Alexandru, la «un sat ḑis Cosial». Alexandru sfătuì şi el pe călĕtor să nu trécă Dunărea, căcĭ s'ar pune în primejdie şi, apoĭ, nicĭ n'ar găsì călĕuză în asemenea timpurĭ de răsbóie. Lannoy se hotărî decĭ să mérgă prin Caffa. Se coborî, iarăşĭ, prin «marĭ pustiĭ», cale de patru leghe până la Cetatea-Albă. Era, scrie el, «un oraş închis şi un port la Marea Négră, unde locuesc Genovesĭ, Românĭ şi Armenĭ». Împrejurimile eraŭ periculóse: călĕtorul nostru fu atacat în spre séră, înainte de a pătrunde în oraş, de hoţĭ, bătut, împreună cu tâlmaciul sĕŭ, rănit la braţ, despuiat «până la cămaşă» şi legat de un copac lângă Nistru până diminéţa, când tot hoţiĭ găsiră potrivit să-l deslege. Îĭ

(1) Ambele călĕtoriĭ s'aŭ publicat în traducere francesă de d-na de Khitrowo, în *Itinéraires russes en Orient*, Genève, Fick, 1889, p. 195. V. p. 195, 200. Călĕtoria luĭ Zosima a fost tradusă în romănesce de d-l Hasdeŭ, în *Arch. ist.*, II, p. 49. Pentru trecere de călĕtorĭ evreĭ, v. Heyd, II, p. 731, nota 2.

(2) Data precisă nu se cunósce; data aproximativă reese din Phrantzes, p. 113. Cf. cele-lalte isvóre în Iorga, *Notes et extr.*, la data de 10 Octobre 1421, nota.

luaseră vre-o sută de galbenĭ şi inele; poliţia patriarchală a Voevoduluĭ Moldoveĭ, «stăpân al ḑisuluĭ Moncastro», erà însă fórte bună, căcĭ în curînd hoţiĭ, în numĕr de nouĕ, fură înfăţişaţĭ păgubaşuluĭ, cu ştréngul de gât; Lannoy, recăpĕtându-şĭ baniĭ, le dădù viéţa. El îşĭ urmă apoĭ drumul pe uscat spre Caffa.

Pe când încă erà la Cetatea-Albă, călĕtorul vĕḑù sosind «guvernatorul Lopodolieĭ», adecă Voevodul lituan al Podolieĭ, Ghedigold, cu 12.000 de ómenĭ şi 4.000 de care cu lemn şi pétră, pentru a reface castelul, ceea ce se săvîrşì într'o lună. Lannoy, care nu pricepe rostul acestuĭ lucru, afirmă că s'ar fi făcut un castel cu totul noŭ şi că Ghedigold l'ar fi clădit «cu de-a sila *(par force)*, contra voinţeĭ luĭ Alexandru decĭ. (1) Cunoscinţa ce avem despre atacul turcesc din 1420 şi despre excelentele relaţiunĭ dintre Alexandru şi veciniĭ sĕĭ creştinĭ din Rĕsărit dă explicaţiunea deplină a lucruluĭ. Vitold dedeà meşterĭ şi materiale aliatuluĭ sĕŭ pentru a drege castelul genoves din Cetatea-Albă şi a o face decĭ capabilă de resistenţă la un noŭ atac eventual din partea Turcilor. Vestea unuĭ asemenea atac se rĕspândì în Polonia şi ţĕrile vecine în anul următor, dar Marele-Maestru al Ordinuluĭ teutonic asigură, la 7 Iunie, pe sub-ordonatul sĕŭ din Lituania că trebue să fie vre-o stratagemă de a Sultanuluĭ. În adevĕr, Murad erà ocupat la acéstă dată cu asediul Constantinopoleĭ. (2) În 1423, Sigismund luă cu succes ofensiva contra Turcilor şi pătrunse până în Bulgaria, în vara acestuĭ an. (3) Comandanţiĭ trupelor unguresci eraŭ Pippo Spano şi Dan, Voevodul Munteniei, care repurtă marĭ succese peste Dunăre, după

---

(1) Până acum există treĭ ediţiunĭ ale luĭ Guillebert de Lannoy, cea din Mons (de C. P. Serrure, 1840), întrebuinţată de istoriciĭ noştri, cea din Louvain (Potvin, *Oeuvres de Guillebert de Lannoy*, 1879, in-8°) şi o altă în *Archaeologia*, XXI (1826), dată de Webb (cu note). Aŭ fost adese orĭ reproduse pasagiĭ din el. Aşà în Caro, *Lib. canc.*, II, p. 403—4, 412—4; *Script. rer. prussicarum*, III, p. 451; *Mem. soc. din Odesa*, III, p. 433 şi urm.; *Arch. ist.*, I, p. 129—30. Cf. Jules de S. Génois, *Les voyageurs belges*, Bruxelles.

(2) Prochaska, p. 555—6. Pentru asediul Constantinopoleĭ, v. maĭ sus, p. 81, nota 2.

(3) Thallóczy şi Gelcich, p. 292.

ce respinse pe Turcĭ din ţéra sa. (1) În 1424, Sigismund şi Pippo restaurară castelul Severinuluĭ şi alte cetăţĭ de graniţă. (2)

In acest an 1424, la sfîrşitul luĭ Octobre, se întórse la Constantinopole Ioan VIII, fiul şi coregentul Împĕratuluĭ bizantin Manuil, prin părţile de la Dunărea, coborîndu-se într'o localitate anume Chilia» (Κελλίῳ), unde vin de-l ieaŭ trireme din Bizanţ. Tînĕrul Împĕrat ceruse acéstă trimetere de corăbiĭ printr'un emisar venit cu scrisorĭ, pe uscat. E curios, că Phrantzes, care a asistat la scena veselă de familie pe care o produse sosirea scrisorilor şi s'a ales cu darurĭ de haine şi podóbe de la bĕtrânul Împĕrat, ca unul ce adusese vestea, pune Chilia în «Valachia-Mare , ceea ce ar însemnà Ţéra-Românéscă. (3)

În curînd Chilia începe a fi des pomenită în isvórele timpuluĭ, şi inimiciĭ de pretutindenĭ aĭ Moldoveĭ se unesc pentru a pune în discuţiune «hotarele băsărăbescĭ» şi prescripţiunile tractatuluĭ din Lublau.

În 1425, Dan, Domnul Munteniei, e atacat întâia óră de Turcĭ, carĭ aduceaŭ contra luĭ pe Radu Prasnaglava. La 16 August 1425, Împĕratul Sigismund erà lângă Orşova (4) şi în Septembre o scrisóre a sa anunţà Ragusanilor că Voevodul Ardéluluĭ a pornit în ajutorul vasaluluĭ Ungarieĭ. (5) În 1426, Dan isbutì să învingă pe concurentul sĕŭ, dar după câte-va ḑile sórta îĭ fu vrăjmaşă; la 30 Maiŭ tótă óstea luĭ fu distrusă şi Voevodul putù abià să scape singur, cu fuga. (6) Radu, sprijinit de Turcĭ, rĕmase nediscutatul stăpân al Ţĕriĭ-Românescĭ.

---

(1) Iorga, *Notes et extraits*, la data de 5—20 Octobre şi 11 Decembre 1423. O cronică braşovénă (*Quellen*, IV, p. 291) pune la 26 Februarie 1423 *(sic)* o mare victorie a luĭ Dan.

(2) Nagy, Páur, I, p.317—8 (şi Hurmuzaki, I², p. 531—2, No. 441). Cf. Leunclavius, *Hist.*, col. 506, ann. 826 (1422—3).

(3) Phrantzes, p.118—9. Cf. Iorga, *ibid.*, la data de 1 Novembre 1424.

(4) Nagy, Páur, etc., I, p. 319—20, nº 207.

(5) Thallóczy şi Gelcich, p. 309—10.

(6) Iorga, *Acte şi Fragmente*, III¹, p. 80—1.

Sigismund primì la sine pe prea puţin norocosul sĕŭ vasal. Dan îĭ destăinuì atuncĭ alianţa, ce ar existà între Radu şi Domnul Moldoveĭ, uniţĭ amîndoĭ cu Sultanul. Împĕratul comunică acéstă scire luĭ Vitold; apoĭ o confirmă, în scrisorĭ nouĕ către acesta şi Regele Vladislav. Ducele Lituanieĭ exprimă, în rĕspunsul sĕŭ, idea că Alexandru ar trebuì înlăturat de o întreită alianţă ungaro-polonă-lituană. (1)

Totuşĭ Alexandru nu dedeà nicĭ un pretext pentru aplicarea contra sa a tractatuluĭ din Lublau, pe care încă probabil că nu-l cunosceà. Sigismund ceruse ajutóre din Polonia în 1426 pentru sprijinirea luĭ Dan. Alexandru le promise să trécă prin ţéra sa, şi trupe de ale sale aşteptară şi ele, vreme de douĕ lunĭ, la Brăila sosirea Împĕratuluĭ, care nu plecă decât târḑiŭ în érnă. (2) Abià de Crăciun, Sigismund se găsià la Braşov. (3)

Expediţiunea fu fericită; în Aprilie 1427, Imperialiĭ eraŭ la Câmpulung, şi Dan fu restabilit. Pe când Unguriĭ fortificaŭ Giurgiul şi Dan atacà Silistria, Sigismund se retrase însă în Ardél, şi la 19 Maiŭ, el dă o diplomă din Feldióra unuia din luptătoriĭ contra Turcilor luĭ Prasnaglava. (4)

S'ar puté ca scirea luĭ Ducas despre împăcarea luĭ Dan cu Turciĭ să fie adevĕrată pentru acest timp. (5) Orĭ-cum, el domnì în pace, după cât se pare, până la 1428. La 25 August din acest an, Vitold anunţă Maestruluĭ teutonic din Lituania că «Turciĭ» aŭ trecut Dunărea în «Valachia-Mare», supusă luĭ Sigismund, şi că Dan, «guvernatorul aceleĭ ţĕrĭ», a dispărut, prins saŭ ucis. (6) A fost înlocuit prin Radu? Nu se póte afirmà, dar

(1) Caro, *Lib. canc.*, I, p. 481—3.

(2) Prochaska, p. 723—5, 735; Cromer, p. 440. Cf. Lewicki, I, p. 263.

(3) Hurmuzaki, I², p. 535—6, No. 448.

(4) Veḑĭ asupra expediţiuniĭ, indicaţiunile bibliografice din Iorga, *Acte şi Fragmente*, III¹, p. 81, nota 2; Nagy, Páur, etc., *Codex dipl. patr.*, III, p. 252—5; Pesty Frigyes, *Krassó*, III, p. 310 şi urm. Cf. Prochaska, p. 758—9, iar, pentru o expediţiune la Severin în vara aceluiaşĭ an, Kerler, *Deutsche Reichstagsacten unter K. Sigmund*, IX, p. 73 (cf. p. 22, nº 20). La p. 31 o scrisóre a luĭ Sigismund (6 Aprilie) cu frasa: «Hoffen mit der Hilffe Gotes die Tunau wider einczunemen».

(5) Ducas, p. 202.

(6) Prochaska, p. 802.

nicĭ nu trebue admisă aicĭ mărturia luĭ Ducas, cum că lovitura a fost făcută de Vlad Dracul, care ucise pe Dan, spre marea părere de rĕŭ a Sultanuluĭ, ce ar fi voit maĭ bine pe însuşĭ Dan şi maĭ curînd, pe «fratele luĭ Dan , pe care-l aveà la sine.

Pe Dan, restituit în împrejurărĭ obscure, îl vom maĭ întêlnì în 1429.

Împĕratul, bătut însuşĭ de Turcĭ, în Maiŭ, nu putù primì fără durere vestea goniriĭ luĭ Dan, care însemnà sfîrşitul influenţeĭ sale dincolo de Carpaţĭ şi distrugerea completă a opereĭ sale. Bănuelile faţă de Alexandru i se deşteptară din noŭ în inimă şi, cu ele, dorinţa de a-l scóte din domnie. În 1428 încă, el trimeteà o solie la Vitold, pentru a-ĭ spune că nu va venì nicĭ odată la întrevederea de la Luck, dacă Vladislav nu se va îndatorì să-l ajute împotriva Voevoduluĭ Moldoveĭ. (1)

Deşì o pace fu încheiată pe treĭ anĭ cu Turciĭ în 1429 (2) şi deşì Dan revenì în scaun, duşmănia luĭ Sigismund faţă cu Alexandru nu se îmbună. Acesta luă mĕsurĭ de precauţiune la Dunărea-de-jos; în vara luĭ 1429, el făcù o palisadă la gura Chilieĭ *(ad Danubium, ubi mare intrat)* pentru ca corăbiile să nu maĭ pótă suì pe Dunăre . Douĕ-spre-ḑece corăbiĭ se loviră de palisadă; una se înnecă, iar cele-lalte veniră la Cetatea-Albă *(portum suum Albe).* (3)

La 23 Ianuarie 1429, Sigismund sosià la Luck (4), şi negocierile începură, cu Vitold şi Vladislav, pentru afacerea Moldoveĭ şi pentru ridicarea Lituanieĭ la rangul de Regat. În privinţa luĭ Alexandru hotărîrĭ fórte însemnate se luară. Întâiŭ, se decise ca o comisiune de anchetă ungaro-lituană să vie de Sf. Gheorghe în Moldova; pe urmă, Sigismund află ocasiunea potrivită pentru a pune pe tapet unul din planurile sale favorite. În 1427, el chemase pe Teutonĭ în ajutorul sĕŭ la Dunăre, le oferise aşezărĭ aicea, pentru a putea stăpânì prin eĭ «*Dunărea până la Mare*», reînnoise ofertele sale către Teutonì în 1428 şi-ĭ stabilise, sub Banul Klaus de

(1) Prochaska, p. 804—5.

(2) Prochaska, p. 818; cf. Fessler, II, p. 376. În pace se cuprind şi Walachye, Syrfey und Ruwszen [Rascien] .

(3) Prochaska, p. 859—60 (August).

(4) Fessler, II, p. 377.

Retwitz. pentru un timp în Severin. (1) Planul de a apèrà gra niţa dunărénă prin cavalerĭ nu-l părăsise aventurosul Suveran. Acum se gândià să le deà *Chilia.*

Acéstă interesantă scire reese fórte limpede din compararea ofertelor din 1427 cu scrisórea Împěratuluĭ către Marele-Maestru Paul de Russdorf; scrisóre dată din Pressburg, 17 Aprilie 1429. În ea Sigismund vorbesce de înţelegerea avută cu Vitold la Luck, în privinţa luĭ Alexandru-Vodă din Moldova, aşà în cât solia nóstră şi a Mareluĭ-Principe să fie de Sf. Gheorghe în Moldova, pentru lucrurile despre care am vorbit la Luck, şi, maĭ ales, pentru ca Chilia *(Kylia)* să ne fie încredinţată. De aceea ni se pare că trebue să-ţĭ gătescĭ fraţiĭ şi soldaţiĭ, ca să nu zăbovéscă, dacă Chilia ne va fi dată aşà, pacĭnic; acésta ni se pare că e fórte însemnat pentru Ordinul tĕŭ .

În notele luate de soliĭ Ordinuluĭ la Luck aflăm iarăşĭ: «De asemenea, de vorbit pentru Chilia, etc. De asemenea, de vorbit cu *Hotmeisterul* nostru pentru Moldova, etc., cum a vorbit Împĕratul cu Regele Poloniei şi Marele-Principe despre acésta. (2) Însă Vladislav, care primise mediaţiunea luĭ Vitold în afacerea moldovenéscă, nu se ţinù de cuvînt şi, la 3 Maiŭ, Marele-Principe se plânge, indignat, Împĕratuluĭ, că i s'a făcut insulta de a nu i se primì mijlocirea «în afacerea unor hotare ale Moldoveĭ . (3)

În curînd sosiră la Vitold secretarul lituan Maldrzik, un

(1) *Ibid.*, p. 373—4. Cf. Pesty Frigyes, *A szörényi bánság* şi Voigt, *Gesch. Preussens,* VII, p. 502, 527, 586; Hurmuzaki, I², p. 591, 599, No. 494, 501; Iorga, *Notes et extr.*, ser. a 2-a, tabla.

(1) «Als von Alexander Waiwoda wegen aus der Moldaw; alzo daz unser und des Grossen Fursten Botschafft uff Sand Jorgen Tag in der Moldaw sein sullen, von solcher Sache wegen als wir dann zu Luczka beredt haben, und sunderlich daz uns Kylia sol geantwurtt werden. Dorumb so dunket uns geraten sein, daz du deines Ordens Bruder und Leut zurichtest, ob uns Kylia also fridlich ein wurde, daz si des nicht versawmten; daz dunket uns groszlich fur dich und deinem Orden sein.» Prochaska, p. 823. Resumat în Voigt, IV, p. 533—5. Acesta pretinde că aşezarea s'a şi făcut (în Severin?), *l. c.*

(2) Prochaska, p. 809—10.

(3) *Ibid.*, p. 830.

sol unguresc şi doï «Valachï basarabenï, carï aduceaŭ o descriere a hotarelor şi locurilor ocupate, cum susţin, de Voevodul Moldoveï şi luate de la Basarabenï». Regele Ungarieï cereà ca Marele-Principe să adaogă o solie proprie «spre a vedé acele certe de hotare, pentru carï e discuţiune între Basarabenï şi Moldovenï». Vitold, supĕrat şi de faptul că Alexandru arătase printr'un trimes că nu primesce mediaţiunea şi asigurase pe Vladislav că nu póte ajutà pe Sigismund contra Turcilor, rĕspunse luï Sigismund, care, el, nu trimisese nicï un representant la Sf.-Gheorghe, că se considerà ca deslegat de orĭ-ce îndatorire. (1) Faţă cu Vladislav, el se plânse de neconsecuenţa Domnuluï Moldoveï şi-ĭ cerù a fixà hotarele conform cu decisiunile din Luck şi învoelile anteriόre. (2)

Pe acest timp, Dan, care consimţise a plătì tributul Turcilor (3), erà solid aşezat în scaunul Munteniei. Nu numaï că Turciĭ nu-l combăteaŭ, dar eï eraŭ gata să-l ajute. Sigismund va fi aţîţat póte şi el pe Voevodul, care găsià prea înguste hotarele, cu carĭ, în ultimiĭ anĭ aĭ vieţiĭ sale, se mulţumise Mircea-cel-Mare. Sigur este că, în 1429 încă, el trecù graniţa, cu Muntenĭ şi câţĭ-va Turcĭ, şi începù a prădà teritoriul Chilieĭ *(bona ipsius [Alexandri] que sunt circa castrum Kylia)*; în curînd, împărţită în patru, óstea luĭ Dan îşĭ urmă prădăciunile. Însă Alexandru urmărì pe duşmanĭ la plecare şi tăiă pe mulţĭ dintre dînşiĭ. În acelaşĭ timp, el se plânse luĭ Sigismund, care nu rĕspunse, şi luĭ Vladislav. (4)

Acesta înaintă vecinuluĭ sĕŭ o lungă listă de tânguirĭ. Arătà cum Poloniĭ din Rusia şi Moldoveniĭ aŭ aşteptat în zadar «în ţĕrile Moldoveĭ-Marĭ saŭ Basarabieĭ» pe Ungurĭ, în 1426; cum Sigismund ceruse în zadar Polonieĭ să atace pe vasalul nevinovat; cum, la Luck, el, Vladislav, a uitat de câte trebuise să le sufere şi a venit să negocieze cu Sigismund, care, în locul cestiunilor însemnate ce le anunţase, ridică afacerea ajutoruluĭ contra luĭ Alexandru; cum

(1) Prochaska, p. 834 şi urm.
(2) *Ibid.*
(3) V. maĭ sus, p. 85.
(4) Lewicki, II, p. 501—3.

s'a prefăcut, neisbutind nicĭ acum (1), că értă pe Domn, «dar a voit ca Marele-Principe să decidă ca arbitru în privinţa unuĭ castel ḑis Chilia şi altor hotare, pe carĭ afirmà că Voevodul le-a luat de la Basarabia ; cum s'a fixat terminul de Sf. Gheorghe, la Troky; cum, pe când soliĭ moldovenĭ aŭ venit cu doveḑĭ, Sigismund n'a trimes pe nimenĭ; cum, deşì, după decisiunea luĭ Vitold, până la pronunţarea sentinţeĭ, «Domnul Moldoveĭ ar trebuì să fie în stăpânirea pacínică şi liniştită a ḑisuluĭ castel Chilia şi pămînturilor stăpânite, cum s'a ḑis, de dînsul», Dan le-a atacat cu armele; şi în sfîrşit, cum patronul provocatoruluĭ, Împĕratul, n'a dat nicĭ un rĕspuns plângerilor luĭ Alexandru. (2)

Copia acestor *articuli* fu comunicată şi luĭ Vitold, care declară frateluĭ sĕŭ că nu găsesce nicĭ o vină faţă cu tractatele din partea luĭ Sigismund. Baroniĭ ungurĭ şi polonĭ ar trebuì să declare dacă nicĭ Vladislav nu s'a facut vinovat de o călcare de tractate. Ar trebuì de făcut dreptate Împĕratuluĭ pentru nisce afacerĭ de a doua mână, lăsând celelalte, cum e a Moldoveĭ, judecăţiĭ Baronilor polonĭ. Cât privesce scusa, că Sigismund n'a fost representat la Troky şi că Vladislav a trimis, dimpotrivă, pe mareşalul sĕŭ, Marele-Principe rĕspunde că înainte de Sf. Gheorghe i s'a comunicat la Grodno de soliĭ polonĭ că Alexandru a anunţat Regeluĭ îndoitul sĕŭ refus, că numaĭ după acésta a venit trimesul moldovén şi, după câte-va ḑile, mareşalul. Dacă discuţiunea punctelor secundare, care nu se póte amânà, ar duce la răsboiŭ, Vitold declară limpede frateluĭ sĕŭ că nu l'ar puté ajutà contra Împĕratuluĭ, care are cu el dreptatea. (3)

Sigismund refusă să deà un rĕspuns «în afacerea Valachieĭ şi Moldoveĭ» şi în Iulie următor. (4) Cât-va timp după acésta, desminţind vestea despre mórtea luĭ Alexandru, el

(1) V. argumentele aduse de Sigismund şi rĕspunsul luĭ Vladislav în Dlugosz, ed. 1-a, t. I, col. 514—5; ed. a 2-a, XIII, p. 367—8.

(2) Prochaska, p. 908—10.

(3) *Ibid.*, p. 841—2. Rĕspunsul e datat din Novgorod, Sâmbătă după Sf. Ioan Botezătorul, şi nu sciŭ la care din sĕrbătorĭ se raportă.

(4) Prochaska, p. 847.— Însă, la 30 Iulie, el aruncă idea că ar voì, împăcându-se cu Husiţiĭ, să atace Marca saŭ Moldova (p. 851).

îl acusă faţă cu Vitold că a făcut alianţă cu Hanul şi pace cu Turciĭ. (1)

Însă, în 1431, se întîmplă brusca schimbare de orientare a luĭ Alexandru, care trecù cu totul în apele lituane, făgăduì sprijin luĭ Vitold şi primì un predicator husit în Statele sale. (2) Vladislav oferì atuncĭ luĭ Sigismund alianţa sa contra Moldoveĭ în schimb pentru serviciĭ contra Ordinuluĭ teutonic. (3) Alianţa cu Lituania devenì şi maĭ strînsă sub succesorul luĭ Vitold, Svidrigailo. (4) Ceĭ doĭ schismaticĭ (din iubirea pentru ortodoxism, afirmà Zbigniew Oleśnicki) se ridicară cu armele contra Polonieĭ în 1432 şi se aliară cu Teutoniĭ şi cu Turciĭ, cărora le-ar fi închinat Alexandru Statele sale. (5) În anul următor, când Alexandru murì, afacerea Chilieĭ era cu totul uitată, şi un noŭ Domn se suise de mult pe tronul muntén. (6)

---

(1) Prochaska, p. 915.

(2) Lewicki, I, p. 254—5, 267—9, 284—6, 305—6.

(3) Lewicki, *Index actor.*, p. 200, No. 1720. Sigismund rĕspunde denunţând cavalerilor propunerea.

(4) Lewicki, II, p. 515, 533—4.

(5) Lewicki, I, p. 290. Cf. *Index*, p. 215, No. 1847. E în adevĕr bătătóre la ochĭ potrivirea cu Dlugosz, I, ed. 1-a, col. 595—6; ed. a 2-a, XIII, p. 461—2.

(6) În 1427, Schiltberger trecù, venind din Constantinopole, prin un cas tel, care se chémă *Gily* (Chilia), şi «chiar acolo se varsă Dunărea în mare *(sic)* , apoĭ prin «oraşul se chémă în nemţesce *Weysse Stadt* (Cetatea-Albă), care e în Valachia», şi în fine, în calea spre Sucéva din Valachia-Mică, «prin *Asparsery*» *(Asprokastron)*. Ed. Langmantel p. 111; Neumann, p. 160. Cf., pentru tot acest capitol, lucrarea d-lor Picot şi Bengescu despre Alexandru-cel-Bun. Pentru negocierĭ anterióre ungaro-polone cu privire la Moldova, v. Raczyński, *Cod. Lithuaniae*, Breslau 1845, p. 375 (a. 1433) şi Lewicki, II, p. 399—400; cf. şi p. 398 (pe la 1439).

CAPITOLUL V.

Chilia şi Cetatea-Albă cu teritoriul lor sub succesoriĭ luĭ Alexandru-cel-Bun până la Ştefan-cel-Mare.

La mórtea sa, în vara anuluĭ 1432, Alexandru-Vodă lăsă maĭ mulţĭ copiĭ, dintre carĭ doĭ legitimĭ, Iliaş şi Ştefan. Născuţĭ, la doĭ anĭ de distanţă, din două mame (1), fraţiĭ vitrigĭ deschid prin nepotolita lor ură, unul împotriva altuia, o eră a Atriḑilor în istoria Moldoveĭ.

Iliaş, un om matur la mórtea bĕtrânuluĭ sĕŭ tată, fusese asociat la tron de acesta, şi donaţiunea de oraşe şi pensiune Ringaleĭ, divorţate de Alexandru, e făcută, la 13 Decembre 1421, în numele amîndurora. (2) El luă tronul fără oposiţiune, asociarea la tron fiind documentarea alegeriĭ făcute de însuşĭ Domnul mort. Ştefan se supuse de-ocamdată, şi un act din Sucéva, 1432, pomenesce pe fraţiĭ Voevoduluĭ domnitor, Ştefan şi Bogdan. (3)

Ilie eră însă un om violent şi de o fire uşóră (4), aşà că-şĭ nemulţumì repede noiĭ supuşĭ; pe de altă parte, ambiţiunea luĭ Ştefan mergeà până la crimă. Maĭ trebue notat, pentru a explicà evenimentele din tómna luĭ 1432, şi faptul că în Ţéra-

---

(1) Dlugosz, I, ed. 1-a, col. 640—1; cf. ed. a 2-a, XIII, p. 513—5; *Cron. de la Bistriţa*, p. 49, 65 şi Marian, p. 35.

(2) Hurmuzaki, I², p. 514—5, No. 424.

(3) *Revista pentru ist., arch. şi filol.*, VII, p. 370—2. Nu póte fi decât fals saŭ rĕŭ datat documentul din Vasluiŭ, 6940, care pórtă numele Domnilor Ilie şi Ştefan. Melchisedec, *Cron. Huşilor*, I, p. 149—50.

(4) Dlugosz, *l. c.*

Românéscă se săvîrşise o schimbare de direcţiune politică în paguba Statelor creştine din vecinătate. Vlad Dracul, Domn de curînd în acéstă ţéră, se supuse personal, prin închinare directă, Turcilor şi-ĭ urméză în Ardél.

Cu tótă înfrângerea, la Braşov, a beglerbeguluĭ Anatolieĭ şi retragerea-ĭ precipitată, în August, Domnul muntén îşĭ păstră situaţiunea, în aceeaşĭ clientelă politică. (1) Cam un an după înfrângerea din Ardél (beglerbegul erà la Adrianopole la 22 August), Ştefan, sfătuit de Vlad, fugì în Muntenia şi se întórse de acolo cu ajutor turcesc. O nouă injurie a luĭ Ilie faţă cu dînsul, — el înnecase pe mama sa vitrigă, pe mama dréptă a luĭ Ştefan, — pusese vîrf nemulţumiriĭ şi dăduse un pretext onorabil ataculuĭ. Ilie, părăsit de aĭ săĭ, fuge, cu familia luĭ — Dómna şi copiiĭ — la Niepolomice, în Galiţia, unde se aflà Regele Polonieĭ, cumnatul său, căcĭ el şi Vladislav ţineaŭ două surorĭ. La 9 Aprilie 1433, Ilie erà Domn şi dedeà, din Sucéva, un privilegiŭ de comerţ negustorilor din cele şépte Scaune săsescĭ. La 3 Iunie 1433, el face jurămînt de credinţă Polonilor, într'un document în care citéză pe fiiĭ şi fratele său. La 15, danie a luĭ Ilie, care menţionéză pe Ştefan.

La 8 Octobre 1433, *Ştefan*, Domnul Moldoveĭ, face el o danie de moşie. La 11 Novembre, Ilie cereà ajutor Dieteĭ polone adunate la Niepolomice.

Raţiunea de Stat vorbià pentru recunóscerea luĭ Ştefan, a căruĭ situaţiune erà puternică. Ilie căpătă moşiĭ pentru a se întreţiné, şi oferta de omagiŭ fu primită. Înşelat în speranţele sale, fostul Domn încercă să fugă, dar fu prins şi oprit de a părăsì oraşul Sieradz, unde fu reţinut într'o captivitate onorabilă. (2) La 13 Decembre, din Lancic, Regele Polonieĭ recunosceà pe Ştefan, îĭ dedeà ca feudă două oraşe polone şi fixà hotarul între ţéra vasaluluĭ şi a suzera-

---

(1) Thallóczy şi Gelcich, p. 374, 375—6.

(2) Dlugosz, *l. c.*. Cf. Cromer, p. 467. V. *Arch. ist.*, I, p. 81; Lewicki, I, p. 317—8; Hurmuzaki, I², p. 580—1, No. 482; p. 840—2, n-le 644—5; *Uricarul*, XVIII, p. 50—2; Amlacher, *Urkundenbuch der Gesch. d. Stadt Broos*, Sibiiŭ 1879, p. 20—2.

nuluĭ. Acest hotar erà Nistrul de la satul «Potoc» *până la Mare.* (1)

În anul următor, Dieta polonă, adunată în ḑiua de Sf. Stanislav (7 Maiŭ), la Sieradz, unde se aflà Ilie, refusă să-l ajute a-şĭ redobândì tronul; acésta maĭ ales pentru a asigurà Polonieĭ pacea pe timpul minorităţiĭ tînĕruluĭ Vladislav. După fórte scurt timp însă, Ilie fuge şi începe în Moldova un şir întreg de frămîntărĭ, carĭ se mântuie prin biruinţa sa finală, în 1435. (2) La 18 Martie şi 24 Aprilie, ca şi la 8 Octobre 1434, Ştefan însă dedeà urice ca Domn, şi el n'a fost silit nicĭ odată a părăsì teritoriul moldovenesc. (3)

În acelaşĭ timp, «Domnul Cetăţiĭ-Albe , «dominus Maurocastri , «un călugăr», — probabil că Pârcălabiĭ puteaŭ să fie clericĭ — e menţionat de un document veneţian. Republica S. Marc primì să lege relaţiunĭ cu acest guvernator şi Senatul veneţian decide (19 Aprilie 1435) că, fără a se trimite pentru moment un consul aicĭ, relaţiunile de comerţ se vor stabilì cu oraşul prin trimeterea anuală a uneĭ galere. Vice-Consulul, Francisc Duodo, fu numit abià la 15 Martie 1436. Galera de Cetatea-Albă făcù însă fórte puţin acest drum, căcĭ la 2 Iulie 1439 permisiunea fu retrasă; şi nu maĭ e vorba pe urmă de dînsa în deosebitele *mude* şi *viaggiĭ* ale corăbiilor veneţiene. (4)

La 1 Septembre 1435, — mulţămită intervenţiuniĭ guvernuluĭ polon, ţinut într'o situaţiune neutră prin interes, prin relaţiunile de înrudire apropiată a luĭ Ilie cu Regele şi prin serviciile aduse de Ştefan Polonieĭ, — o împăcare se făcuse între fraţiĭ carĭ nu se puteaŭ înlocuì cu totul unul pe altul. Ilie anunţă la data de maĭ sus luĭ Vladislav, adecă celor carĭ îl conduceaŭ, că a satisfăcut pe fratele sĕŭ Ştefan, dân-

(1) Hurmuzaki, I², p. 847—8.

(2) Dlugosz, I, ed. 1-a, col. 679; ed. a 2-a, XIII, p. 558 9.

(3) *Mem. soc. din Odesa,* I, p. 562. Cf. *Uricarul,* XVIII, p. 4—5; *Akta Gr. i Z.,* VII, p. 216—8.

(4) Iorga, *Notes et extraits,* la datele de 19 Aprilie 1435 şi 15 Martie 1436. Despre o pretinsă stăpânire genovesă la Cetatea-Albă în 1445, v. maĭ jos. Ni se pare după cele spuse în text cu totul imposibilă.

du-ĭ «din moştenirea nóstră o stăpânire, care cuprinde aceste moşiĭ: oraşul Chilia cu vama sa şi bălţile ce se ţin de dînsa [în deltă, maĭ curînd], oraşul Vasluiŭ cu pămîntul ce se ţine de dînsul şi-ĭ aparţine, ţinutul Tutoveĭ, tîrgul Bîrladuluĭ cu tot ţinutul, morile covurluiene, oraşul Tecuciŭ, Olteniĭ», şi acésta pe viéţă, «cu tóte veniturile». Regele va trebuì să pedepséscă pe acela dintre Voevoḑĭ carĭ ar călcà tractatul, întărit prin jurămînt şi afurisenie. (1)

Încă de la 27 August precedent, 6943, Ştefan anunţase, din Bîrlad, printr'un act purtând mărturia mediatorilor polonĭ: Palatinul de Podolia şi Căpitanul acesteĭ provinciĭ, cu suita lor de nobilĭ, că *s'a supus* luĭ Ilie, împreună cu toţĭ boeriĭ sĕĭ, şi că, prin urmare, tractatul sĕŭ anterior cu Regele, îndreptat contra luĭ Ilie, rĕmâne fără valóre. (2)

Înainte de a trece maĭ departe şi a explicà sensul general al acesteĭ înstrăinărí de pămînt de la Moldova sucevénă, câte-va explicaţiunĭ asupra dateĭ şi uneĭ localităţĭ cuprinse în tractat, Olteniĭ.

Data scrisoriĭ luĭ Ilie e de la Facerea lumiĭ, 6943. După felul obicĭnuit de calcul, am avé, scăḑênd 5509, 1434. Acéstă dată e imposibilă, anul 1434 fiind întreg ocupat de lupte, carĭ aŭ fost multe.

Scăḑênd 5508, avem o dată convenabilă, şi nimic nu se opune la primirea eĭ: începutul anuluĭ la 1 Septembre s'a fixat maĭ târḑiŭ, când a existat în Moldova o cancelarie consecuentă şi liberă de influenţă polonă; până la sfîrşitul seculuĭ al XV-lea măcar, un sistem cronologic n'a existat pentru pisariĭ moldovenescĭ; şi vom maĭ avé doveḑĭ chiar în acest capitol. În fine, trebue ţinut sémă şi de faptul că scrisórea erà destinată Regeluĭ Poloniеĭ, că nu e decĭ un document intern şi că se póte admite fără scrupule că re-

(1) Publicat în *Mem. soc. din Odesa,* IV, p. 323—4; tradus de Papadopol-Calimach, în *Conv. lit.*, XV, p. 185—6; Hurmuzaki, I², p. 855—6, No. 673. Cf. *Inventarium,* ed. Jablonowski, p. 8, No. 32.

(2) Hurmuzaki, I², p. 862—3, No. 677. Un document fals de la Ştefan-«cel-Bĕtrân» (3 Ianuarie 1435), în *Uricarul,* X, p. 226—7.

dactorul a căutat s'o apropie de cronologia admisă în Statul polon.

În privinţa Oltenilor, carĭ îşĭ datoresc numele vre-uneĭ coloniĭ oltene, de sigur, teritoriul ne e cunoscut printr'o serie de documente de la sfîrşitul secoluluĭ al XV-lea şi din întâia jumătate a secoluluĭ al XVI-lea. Ast-fel Ştefan-cel-Mare, la 14 Novembre 1498,— şi apoĭ, la 15 Maiŭ 1546, Petru Rareş, daŭ Episcopieĭ din Roman jumătate de sat la Oltenĭ pe Bîrlad, anume Ţăpescĭ, cu gârle şi cu a patra parte din iazul Lozova›, cu prisacă şi altele, menţionate şi într'un act al luĭ Ştefan-cel-Tînĕr, din 28 Iulie 1520. Un alt document al luĭ Rareş, cu aceeaşĭ dată de an şi probabil de lună, cuprinde un schimb de teritoriĭ, între Domn şi Episcopie, în cuprinsul Oltenilor, la Ţăpescĭ. Nu erà, după cât se vede, un sat, ci o bucată de pămînt, pe care se găsiaŭ maĭ multe aşezărĭ. (1)

Locurile date luĭ Ştefan nu constituiaŭ un Principat deosebit: la aşà cevà nu trebue să ne gândim încă. Domniĭ aveaŭ aceeaşĭ calitate politică; eraŭ ambiĭ «Voevoḑĭ aĭ Moldoveĭ», Ilie păstrând întâietatea ca maĭ mare, ca predecesor al luĭ Ştefan, ca biruitor în fine; boerĭ separaţĭ pentru fiecare din eĭ nu existaŭ. Ilie, de alt-fel, n'aveà ideĭ abstracte de Stat, Domnia erà pentru el profitul ce reeşià dintr'însa, totalul veniturilor, şi, pentru a împăcà pe Ştefan, care gândià, de sigur, tot aşà, i-a dat o parte *din acele veniturĭ.*

De aicĭ, pomenirea morilor alăturĭ cu a ţinuturilor şi oraşelor, de aicĭ, maĭ ales, lipsa Cetăţiĭ-Albe, pe care Ştefan ar fi cerut-o neapĕrat, dacă ar fi voit să aibă o ţéră, *nisce hotare.* În felul adevĕrat în care trebue înţeles documentul, şi nu în acela în care a fost priceput de cronicariĭ polonĭ (2),

---

(1) Melchisedec, *Cron. Rom.*, I, p. 150, 157—8, 168--9, 170 şi urm. Cf. altă încercare de identificare, de Papadopol-Calimach, în *Conv. lit.*, XV, p. 186. Pe Bîrlad erà, în sec. al XVII-lea, şi satul Munteniĭ (*Arch. ist.*, I, p. II, p. 6).

(2) V. Dlugosz, I, ed. 1-a, p. 691—2; ed. a 2-a, XIII, p. 573-4; Cromer, p. 477. După eĭ, póte, Ureche, p. 144. Cf. şi Stryjkowski, în *Col. luĭ Traian*, II, No. 31.

lipsa Cetăţiĭ-Albe nu e o omisiune care trebue suplinită, în analisa tractatuluĭ: fie-care Domn îşĭ reservà bălţile sale, portul sĕŭ de mare, vămile sale, negustoriĭ sĕĭ. N'a fost un Stat acesta, precum, sub Fanarioţĭ, Botoşaniĭ, ale căruĭ veniturĭ le luà Dómna, nu formà, în favórea acesteia, un «Stat în Stat .

La 19 Septembre următor, după scrisórea luĭ Ilie, ambiĭ fraţĭ fac o danie de sate, pomenind în actul lor numaĭ pe fiul luĭ Ilie, Roman, căcĭ Ştefan nu erà încă, pare-se, însurat. (1)

Ilie însà representà consorţiul frăţesc de domnie în străinătate. Regele Polonieĭ refusă să priméscă omagiul luĭ Ştefan, dar Ilie trebuì să-l facă, cu solemnitate mare. Anume, la 1 Septembre 1435 (6943), el jură întâiŭ din Sucéva pentru ambiĭ, şi boeriĭ ţĕriĭ confirmă jurămîntul la 3 ale aceleiaşĭ lunĭ, din acelaşĭ oraş. (2) Pentru omagiul personal se fixase ḑiua de 29 Septembre 1436, Sf. Michail după calendarul catolic, însă Ilie sosì înainte de acéstă dată, şi Regele venì să-l întîlnéscă cu fratele sĕŭ Casimir şi nobiliĭ curţiĭ. Jurămîntul se săvîrşì la 18, după liturgia oficiată în biserica catedrală din Lemberg, într'un loc anume pregătit. Stégul moldovenesc fu înfăţişat Regeluĭ şi suliţa se rupse înaintea luĭ. Domnul vasal promise suzeranuluĭ, de care se alipise din noŭ, un tribut anual în natură, o sută de caĭ, un numĕr de haine de purpură, 400 de boĭ şi *douĕ sute de care de morun dunărén*, pescuit de sigur în deltă, decĭ pe teritoriile luĭ Ştefan, în numele căruia încă erà oferit tributul. (3) La 19 Septembre, Ilie făceà Regeluĭ jurămîntul în scris şi-l confirmaŭ boeriĭ. (4) Iar la 23, menţionând jurămîntul prestat «aicĭ în Liov», Marţia trecută, Ilie mulţumià Polonilor pentru sprijin, retrocedându-le, pe

(1) *Arch. ist.*, I, p. II, p. 19. Maĭ târḑiŭ el citéză numaĭ pe fratele sĕŭ Petru. V. maĭ departe.

(2) Hurmuzaki, I², p. 598—9, No 500; p. 857—8, No. 674; p. 858—9, No. 675. Compararea textuluĭ slavon şi celuĭ latin arată că, în actele pentru străinătate, anul nu începeà de la 1 Septembre.

(3) Dlugosz, I, ed. 1-a, p. 691—2; ed. a 2-a, XIII, p. 573; Cromer, p. 477.

(4) Hurmuzaki, I, p. 864—5, No. 678; p. 866—7.

lângă feudele acordate luĭ Ştefan în 1433, şi tot ţinutul Sepenikuluĭ, cu Hotinul în plus, ca o despăgubire pentru prădăciunile luĭ Alexandru-cel-Bun în Pocuţia. (1) După marĭ ospeţe şi petrecerĭ cu Poloniĭ, de carĭ erà aşà de mult şi în atâtea chipurĭ legat, Ilie revenià în Moldova prin Hotin, unde erà la 18 Octobre. (2)

Cronicele atribuesc numaĭ o domnie de şépte anĭ luĭ Ilie şi Ştefan împreună (3), ceea ce e póte esact, căcĭ fraţiĭ se certară din noŭ cu cât-va timp înainte de orbirea luĭ Ilie de către apropiata sa rudă şi teribilul sĕŭ concurent.

În timpul de stăpânire comună, Ilie continuà a representà ţéra faţă cu veciniĭ. Aşà *numaĭ el* încheie în 1437 un tractat cu Marele-Principe lituan Sigismund. (4) Tot numaĭ cu Ilie încheie un tractat Marele-Principe Casimir la 9 Februarie şi 8 Iulie 1442. (5) Dar în Septembre 6947, decĭ 1438 saŭ 1439, la câte-va ḑile de distanţă, Ilie reînnoesce jurămîntul din Lemberg, iar Ştefan promite Regeluĭ Vladislav sprijin împotriva orĭ-cuĭ şi păgânilor, personal saŭ prin «boeriĭ noştri , şi trupe, dacă şi Regele îl va ajutà pe dînsul. (6) Actul din urmă e dat din Bîrlad; pecetea are numaĭ titlul de ‹Voevod», dar, în document, Ştefan îşĭ dă pe acel de

(1) *Ibid.*, I², p. 872—3. Cine-şĭ va da ostenéla să examineze cu atenţiune data acestor documente şi relaţiunile dintre ele se va convinge uşor că Ilie a fost numaĭ odată în Lemberg, în 1436, când a dat tóte aceste documente. În 1435, el făcuse Polonilor alt jurămînt, şi data de sĕptĕmână nu se potrivesce cu acest an. Pe când aicĭ anul oriental n'a fost crescut cu una la 1 Septembre, în documentul latin din 23 s'a ridicat din greşélă cu acéstă cifră anul de la Christos. E singura soluţiune admisibilă, căcĭ e evident că documentul din 23 Septembre amintesce pe cel-lalt, şi am vĕḑut că în Septembre 1435 Ilie erà la Sucéva.

(2) Cf. Dlugosz, *loc. cit.* şi Hurmuzaki, I², p. 860—1, No. 676.

(3). *Cron. anonimă*, în Bogdan, *Cron. mold.*, p. 238; *Cron. moldo-pol.*, p. 221; *Cron. putnénă*, p. 193.

(4) Ulianicki, p. 54; trad. rom. în *Uricariul*, III, p. 68—9.

(5) *Ibid.*, p. 59—60 (în *Uricariul*, III, p. 69—73).

(6) Hurmuzaki, I², p. 873—4, No. 683; p. 874—5, No. 684. Cf. şi *Inventarium*, în Jablonowski, p. 17.

«Domn țěriĭ moldovenescĭ». Vor fi fost multe ḑile rele şĭ multe desbinărĭ ascunse în acéstă tovărăşie de frațĭ.

De la ambiĭ Domnĭ, avem numeróse diplome în acéstă periodă. Aşà, la 7 Decembre 1435, danie unuĭ credincios al luĭ Alexandru, de teritoriĭ, dintre carĭ unele sunt în *Tutova*. Documentul e dat din *Vasluiŭ*, cu întărirea ‹boerilor noştri» şi «pecetieĭ nóstre , care nu e păstrată. (1) La 24 Iunie 1436 însă, document din Sucéva, de la Ilie singur, — autentic póte. (2) La 17 Iulie, danie în numele amîndurora, din *Vasluiŭ*; «pecetea nóstră , însă, pórtă numele luĭ Ilie singur; în titlu, ambiĭ sunt numițĭ Domnĭ. (3) La 24 Iulie, document comun. (4) La 2 Iulie 1439, act din Sucéva, cu boeriĭ comunĭ, dar titlul de Domn e dat numaĭ luĭ Ştefan şi pecetea e ca maĭ sus. (5) La 17 Februarie 1438, tot aşà: documentul e dat din Sucéva. (6) La 12 Martie următor, document comun. (7) La 24 Februarie şi 8 Martie 1442 chiar, tot aşà. (8) În fine, la 12 Martie şi 10 Maiŭ 1439, avem documente de la Iliaş singur şi, ceea ce e caracteristic, ultimul e dat din *Vasluiŭ*. (9)

Ruptura, după documente, trebue să se fi întîmplat prin 1443. Până atuncĭ, Ştefan şi-a tot fortificat posițiunea. El se instală în Cetatea-Albă, dobândită nu se scie în ce împrejurărĭ, dar probabil pe cale pacĭnică, de la Ilie. Maĭ dĕunăḑĭ, s'a găsit la Akkerman o pétră, căḑută, de sigur, din ziduri, purtând următórea inscripțiune slavonă: ‹În aniĭ de la Întruparea Domnuluĭ 1438, s'a săvîrşit marea pórtă a cetățiĭ,

(1) Hurmuzaki, I², p. 868—9, No. 680.
(2) *Uricarul*, XIV, p. 59—61.
(3) Hurmuzaki, I², p. 870—1, No. 681.
(4) *Col. luĭ Traian*, VII, p. 501—2.
(5) Hurmuzaki, I², p 876—7.
(6) *Arch. ist.*, I, p. 4—5.
(7) *Uricarul*, X, p. 124—6.
(8) Hurmuzaki, I², p. 878—9 şi *Arch. ist.*, I, p. 74—5. Cf. *Mem. Soc. din Odessa*, I, p. 235, nota saŭ *Uricariul*, III, p. 109—11.
(9) *Ibid.*, XVIII, p. 13, 17. Asemenea liste s'aŭ maĭ dat în Tocilescu, *An. Ac. Rom.*, XVIII, *Desbat.*, p. 334—5 şi Conduratu, *Relațiunile Țĕriĭ-Românescĭ şi Moldoveĭ cu Ungaria* (Bucurescĭ 1898), p. 350 şi urm.

Pétra din zidurile Cetățiĭ-Albe cu inscripțiune slavonă din 1438, după Batușcov, *Basarabia* și Arbure, *Basarabia*.

în ḑilele evlaviosuluĭ Ştefan-Voevod şi în ḑilele | panuluĭ Luţian Herman.»

O alta, publicată de Murzakievicĭ, maĭ de mult, e în grecesce şi are cuprinsul următor:

«Rugăciunea robuluĭ luĭ Dumneḑeŭ Teodor.—Isus Christos învinge. S'a făcut acéstă cetate sub prea evlaviosul Domn Ştefan-Voevod şi de către maiestrul Domnieĭ Sale şi maĭ marele peste cetate, la anul 6948 [adecă 1440]. Feresce de primejdie, Născĕtóre de Dumneḑeŭ, pe robul tĕŭ Ştefan-Voevod.»

O a treia, publicată de acelaşĭ, tot grecéscă, sună: «A luat capĕt dumneḑeescul zid; vie Isus Christos în ajutorul celuĭ ce l'a făcut.» (1)

Aceste pregătirĭ eraŭ făcute, în prima linie, contra vecinilor de peste Nistru, Tătariĭ. În adevĕr, cronica de la Bistriţa ne spune că în Novembre 1439 Tătariĭ prădară ţéra de sus până la Botoşanĭ; iar, în Decembre 1440, eĭ ard douĕ din oraşele luĭ Ştefan: Vasluiul şi Bîrladul. (2) Apoĭ, în luna luĭ Februarie 1440, Regele Vladislav recunósce cheltuelile făcute de Liovenĭ cu solul trimis de Sultan, cu care trăià decĭ bine la acéstă dată. (3) Dar Ştefan, devenind tot maĭ mult Domn separatist, în apanagiul sĕŭ, se pregătià ast fel şi la lovitura contra luĭ Ilie.

La 6 Martie 1443, Ştefan dă un document în numele sĕŭ. E un document intern, clar, dat părţilor, şi nu o ascunsă legătură cu străinătatea. Domnul pórtă titlul de «Domn al ţĕriĭ moldovenescĭ», el invócă numaĭ mărturia frateluĭ sĕŭ Petru, póte un frate legitim; documentul menţionéză şi pe «Porca», visternicul Dómneĭ. Maĭ e interesant un lucru în acest act: între boerĭ, mulţĭ dintre eĭ cunoscuţĭ din uricele comune anterióre, aflăm pe Iurghicĭ, Pârcălab de Cetatea-Albă (Бѣлогородски), ginerele logofĕtuluĭ Óncea. (4) Acelaşĭ Iurghicĭ apare

(1) Inscripţiunile grecescĭ s'aŭ publicat întâiŭ de Murzakievicĭ în *Mem. Soc. din Odessa*, II, p. 481; apoĭ cea maĭ mare, împreună cu cele slavone, în aceeaşĭ colecţiune, t. XV.

(2) *Cron. de la Bistriţa*, p. 50.

(3) *Arch. für öst. Geschichte*, XLIII, p. 425—6.

(4) Hurmuzaki, I², p. 881—2, No. 687. Pentru Porca, cf. şi p. 888, No. 690.

fără titlu, într'un document din 14 Maiŭ următor, şi, cu titlul de «Bialogradénul» (Бѣлоградскаго), în unul din 30 ale aceleiaşĭ lunĭ. (1)

Din anul 1443, maĭ avem un document de la Ştefan singur; e dat din Sucéva, 7 Maiŭ. Un document de la unul singur dintre fraţĭ, dat în Sucéva, şi de acel ce aveà Moldova-de-jos arată că schimbarea de Domn erà făcută încă din 1443. Ilie fusese rĕsturnat de Ştefan. La 29 Maiŭ următor, Domnul învins erà orbit de fratele sĕŭ. (2) În anul 1444, în ultima ḑi a luĭ Februarie, vedem pe soţia luĭ Ilie, Marinka, şi pe căpitanul sĕŭ de Hotin cedând Polonilor castelele Hotin, «Czeczun» şi Chmilow, pe carĭ decĭ Moldova le păstrase cu tótă cesiunea anterióră. Ilie trăià încă, şi condiţiunea, primită de Rege, e ca, în schimb, ceĭ doĭ soţĭ şi copiiĭ să capete alte posesiunĭ în Polonia. (3)

Cu suirea pe tron a luĭ Ştefan, creatorul prosperităţiĭ Cetăţiĭ-Albe moldovene, existenţa uneĭ formaţiunĭ teritoriale în Moldova-de-jos dispare. Ştefan residă de acum înainte în Sucéva saŭ aiurea, în fóstele teritoriĭ ale frateluĭ sĕŭ, negligiând reşedinţa sa maritimă de odinióră. Avem de la dînsul documente din 26 Aprilie şi 30 Septembre 1444, din 8 August 1445, din 5 Martie 1446, etc. (4)

În vara anuluĭ 1447, învingĕtorul prin crimă e înlăturat însuşĭ printr'o altă crimă. Roman, fiul maĭ mare al luĭ Iliaş, acel care se întîmpină aşà de des în documentele luĭ, ucide pe unchiul sĕŭ. La 25 Iunie, acesta încheià un tractat cu Marele-Principe Casimir (5); mórtea sa, pe care o notiţă din secolul al XV-lea o pune la data de 13 Iulie, n'a întârḑiat, de sigur. (6)

(1) Hurmuzaki, I², p. 883—4, No. 688; p. 885—6, No. 689. Cf. documentul din 7 Maiŭ 1443, de la Ştefan singur, datat din *Sucéva,* în *Arch. ist.*, I, p. 123.

(2) *Cron. de la Bistriţa*, p. 50.

(3) Hurmuzaki, I², p. 699; cf. *Inventarium*, ed. Jablonowski, p. 17, No. 69.

(4) Melchisedec, *Cron. Rom.*, I, p. 112—3; *Uricariul*, IX, p. 137—8; XVI, p. 3—4.

(5) Ulianicki, p. 69—70; trad. rom. în *Uricariul*, III, p. 73—5. Cf. *Inventarium*, ed. Jablonowski, p. 17, No. 73.

(6) Melchisedec, în *Rev. p. ist., arch. şi filol.*, II¹, p. 140; cf. Bogdan, *Cron. mold.*, p 247—8.

Succesiunea sa n'a fost luată de Roman, a căruĭ Domnie ţinù fórte puţin, ci de un fiŭ natural al luĭ Alexandru-cel-Bun, de ‹unchiul sĕŭ după tată›, ḑice Dlugosz (1), de Petru, fiul Marineĭ luĭ Marin». (2) Un timp, Roman găsì un sprijin în Vlad Dracul, cu care-şĭ măritase o soră, — după acelaşĭ Dlugosz (3) şi după Bizantinul Chalkokondylas (4); dar, în 1447, Vlad perdù tronul şi viéţa, şi Ioan Corvin, făcĕtorul de Domnĭ› al acestuĭ timp, îl înlocuì cu un protegiat şi cu o rudă, cu Stanciu (5), care adoptă probabil numele de Dan. (6) Petru luă de nevastă pe sora, de 50 anĭ, a luĭ Corvin (7) şi-şĭ asigură ast-fel Domnia. Roman fugì la rudele sale din Polonia, pentru el o a doua ţéră. La 11 Septembre 1447, Petru acordă Braşovenilor privilegiile de carĭ se bucurase sub Alexandru, Iliaş şi Ştefan, pe care decĭ nu-l renegà adversarul luĭ Roman. (8) La 5 Aprilie 1448 el dă, de lângă Hârlăŭ›, un document de danie. (9) Din scrisórea luĭ Corvin către Vladislav, scrisóre dată din Mediaş, Sf. Petru *ad Vincula* (1 August) 1448, se vede că Roman murise de bólă şi că Poloniĭ nu voiaŭ să recunóscă însă pe ‹moştenitorul luĭ Ilie-Voevod», pe care Hunyadi îl numesce ruda şi fratele sĕŭ iubit şi-l sprijină cu dibăcie. (10)

---

(1) Ed. 1-a, II, col. 34; ed. a 2-a, XIV, p. 42.

(2) *Cron. de la Bistriţa*, p. 50. În *Arch. ist.*, I, p. 123—4, un document din 1444 al luĭ Petru pare a arătà că el îşĭ maĭ manifestase pretenţiunile la domnie.

(3) *Loc. cit.*

(4) Chalkokondylas, p. 160 (care greşesce puind pe Dan în locul luĭ Vlad).

(5) Dlugosz, I, ed. 1-a, p. 33—4; ed. a 2-a, XII, p. 41—2 ; scris. luĭ Ioan de Zredna, în Schwandtner, II, p. 40. Pentru Vlad Dracul, v., pe lângă isvórele cunoscute, şi Lewicki, I, p. 453—4, No. 305.

(6) E un lucru, de care trebue ţinut sémă, acéstă schimbare de nume a Domnilor la suirea lor pe tron: aşà Laiot, Négoe, Radu Şerban; iar, în Moldova, Alexandru Lăpuşnénu.

(7) Dlugosz, *loc. citat.*

(8) Bogdan, *Doc. slavo-rom.*, p. 50—2.

(9) *Arch. ist.*, I, p. 153—4.

(10) Sokołowki şi Szujski, I, p. 33—4, No. 35; Jablonowski, p. 20—2; Dlugosz, ed. 1-a, col. 41—2; ed. a 2-a, XIV, p. 51 (care dă 2 Iulie ca ḑiua morţiĭ luĭ Roman).

Scrisórea luĭ Corvin maĭ vorbesce şi de «un alt moştenitor al luĭ Ilie Voevod» şi exprimă dorinţa, cam făţarnică, că să se pótă găsì un chip «ca şi Petru să-şĭ capete dreptul sĕŭ şi cel-lalt să nu fie despoiat».

Acest-lalt pretendent erà frate bun cu Roman: Alexandru saŭ Olechno, după numele sĕŭ polon, erà, ca şi Roman, fiul luĭ Ilie şi al Marinkăĭ. Ruda sa, Regele Polonieĭ, care afirmà cu atâta persistenţă şi venin, în scrisórea sa către Corvin, drepturile ce are asupra Voevoḑilor în luptă, «ca Regele şi Domnul lor» (1), nu puteà părăsì causa moştenitorilor direcţĭ aĭ luĭ Iliaş, sacrificat în timpul minorităţiĭ sale. Petru încercă tóte mijlócele ca să scape: luase de nevastă pe bĕtrâna soră a luĭ Corvin (2); ce-ĭ maĭ erà să facă jurămînt Polonilor? Îl făcù, cu boeriĭ, la 22 August 1448. I se cerù atuncĭ să vie în persónă, dar Petru se codì mult timp înainte de a da un rĕspuns afirmativ. Când, cu un paşaport asigurător în mână, el se hotărî s'o facă, Regele nu-l maĭ puteà aşteptà, gonit de căldurĭ şi chemat de-odată în Lituania. El plecă decĭ în August, lăsând nisce delegaţĭ pentru a primì jurămîntul. (3) Curînd după acésta, Petru găsià ceea de care se temuse, dar cel care-l înlocuì nu fu Alexandru de-a dreptul, ci tatăl luĭ Ştefan-cel-Mare, Bogdan, şi el «un fiŭ din florĭ al luĭ Alexandru-cel-Bun». (4)

Petru, pentru a se menţiné, înstrăinase Chilia. Tóte vechile cronice ale Moldoveĭ mărturisesc că Petru, fiul luĭ Alexandru, predecesorul luĭ Bogdan, «a dat Chilia Ungurilor , iar cronica moldo-polonă, amplificată de un Polon din secolul al XVI-lea, adaoge explicaţiunea, că a făcut acésta «ca s'o apere împotriva Turcilor». (5)

(1) Lewicki, II, p. 33—4, No. 26.

(2) V. maĭ sus, p. 101.

(3) Dlugosz, I, ed. 1-a, col. 43—4; ed. a 2-a, p. 53—5; *Inventarium*, ed. Jablonowski, p. 23—7.

(4) Dlugosz, ed. 1-a, II, col. 59—60; ed. a 2-a, XIV, p. 73—4.

(5) Urechiă, p. 145, 146; *Cron. anonimă*, în Bogdan, *Cron. mold.*, p. 238; *Cron. putnénă*, p. 194; *Cron. moldo-polonă*, p. 224; *Analele rusescĭ*, în Engel, *Gesch. der Moldau*, II, p. 127, nota 1.

Cedarea Chilieĭ, părăsirea eĭ de Moldovenĭ, e un fapt sigur. Pe lângă aprópe unanima mărturie a cronicarilor, avem şi pe aceea a unuĭ document. Când, doĭ anĭ după Petru, la 5 Iulie 1450, succesorul sĕŭ Bogdan reînnoì într'o formă maĭ largă jurămîntul sĕŭ de credinţă faţă cu Ioan Corvin, el se îndatorì să nu atace Chilia. «De asemenea , ḑice documentul, «noĭ să n'avem a cucerì cu sabia Chilia, fără de voia părintelui şi Domnuluĭ nostru Ioan Voevod, cât vom fi în viéţă.» (1) Din acest din urmă act, se vede lămurit cuĭ a fost cedată în realitate Chilia. Nu e nevoe să se denatureze sensul «Ungurilor» din cronică, pentru a face din eĭ Ungro-Vlachĭ saŭ Muntenĭ. Chilia a fost cedată Ungurilor, dar nu pentru Ungurĭ, ci pentru Muntenì, aliaţiĭ acestora, guvernaţĭ de ómeniĭ luĭ Hunyadi. Acelaşĭ lucru s'a întîmplat şi altă dată, cu alte popóre. Împĕratul Austrieĭ a cedat Veneţia luĭ Napoleon III ca s'o aibă Italieniĭ luĭ Victor Emanuel. Să ne gândim numaĭ, pentru a ne convinge de adevĕrul acesteĭ soluţiunĭ simple, la sforţările pe carĭ le făceà Sigismund sub Alexandru-cel-Bun, pentru a luà de la Moldova Chilia şi «hotarele basarabescĭ , spre a le da Muntenilor. Aceştia aŭ avut decĭ oraşul fără nicĭ o sguduire saŭ atac din partea lor. Şi la 1450, Bogdan se îndatorià să nu atace Chilia fără de voia luĭ Hunyadi, tocmaĭ fiind-că nu eraŭ Ungurĭ înăuntru (căcĭ nu se atacă nimenĭ cu voia luĭ), ci fiind-că dominaţiunea munténă asupra oraşuluĭ se răzimà pe voia luĭ Hunyadi şi pe puterea Ungarieĭ. Când unul a dispărut, iar cea-laltă a slăbit, Chilia căḑù de la sine în mânile luĭ Ştefan-cel-Mare.

Încă din 1450, lupta începuse, pentru Moldova, între Bogdan şi Alexandru, sprijinit de Polonĭ, carĭ nu înţelegeaŭ ca Petru să fie înlocuit printr'un om care lucrà pe propria luĭ socotélă, fără ajutor de nicăierĭ. Dlugosz povestesce pe larg expediţiunile polone contra luĭ Bogdan. (2) În 1450, Bogdan fuge la munţĭ şi oştirile regale ocupă pentru candidatul luĭ

(1) Bogdan, *Doc. slavo-rom.*, p. 55—8.

(2) Ed. 1-a, II, p. 60—3, 73, 79, 80—1; ed. a 2-a, XIV, p. 73—4, 75—8, 91, 100. Cf. Cromer, p. 511—3, care n'are, ca tot-deauna, nicĭ o altă valóre proprie, decât aceea că a întrebuinţat şi câte-va documente, cele maĭ multe cunoscute însă.

Casimir cetăţile: Némţ, Sucéva, Hotin. Dar după plecarea Polonilor, Bogdan recapĕtă tronul. În Dieta de la 9 Martie, se discută cestiunea acésta a Moldoveĭ şi uniĭ consilierĭ sfătuiaŭ pe Rege să se foloséscă de prilej spre a atacà însuşĭ Moldova, «folositóre pentru orĭ-ce, *dar bogată şi prin portul sĕŭ din Cetatea-Albă*». Luĭ Alexandru i s'ar fi dat, ca altă dată luĭ Ilie, proprietăţĭ dincolo de Nistru, pentru a-l despăgubì. Iar «Moldova însăşĭ să fie unită şi întrupată pentru tot-deauna la Regatul Polonieĭ». Regele se hotărî însă a ajutà pe Alexandru, dar idea aşezăriĭ Polonilor în Cetatea-Albă nu dispărù. Ar fi fost o rĕsbunare faţă cu Unguriĭ, carĭ luaseră Moldoveĭ Chilia. Rivalitatea nevrednicilor succesorĭ aĭ luĭ Alexandru-cel-Bun erà să lipséscă deci Moldova cu patru-ḑecĭ de anĭ înainte de cucerirea turcă de porturile sale. (1)

Expediţiunea pornì în Iunie spre hotare; unirea cu Alexandru se făcù la Cameniţa, dar Bogdan oferì un armistiţiŭ, care se încheiă la 5 Septembre; până la împlinirea de 15 anĭ a luĭ Alexandru, Bogdan ar păstrà Moldova pentru un tribut de 70.000 de galbenĭ turcescĭ pe an; acésta însémnă să i se lase ţéra pe patru anĭ. (2) La întors însă, Bogdan lovì pe Polonĭ la Crasna, în ḑiua de 6 Septembre, gonì pe aĭ luĭ Alexandru şi, după cât lasă să se înţelégă Dlugosz, puse în primejdie seriósă pe soldaţiĭ regalĭ chiar. Principalul aderent al fiuluĭ luĭ Iliaş erà Pârcălabul de Cetatea-Albă, care susţine atacul luĭ Bogdan. După lupta cu acest personagiŭ interesant pentru cercetările nóstre, Domnul fugì la Bîrlad, care nu sprijinià decĭ causa luĭ Alexandru. Dar se pare că, pe lângă cetăţile cucerite de Polonĭ, partida «legitimistă» a Iliaşiḑilor aveà maĭ ales putere în Moldova-de-jos, ceea ce e destul de curios, ţéra acésta datorind óre-care recunoscinţă luĭ Ştefan.

---

(1) Cf. Xenopol, în *Arch. soc. sc. şi lit. din Iaşi*, I, p. 604; Picot, *Chron. d'Ureki*, p. 71 şi urm. şi Bogdan, *Doc. slavo-rom.*, p. 40—1. Într'un articol din *Századok*, 1875, p. 349, se afirmă în trécăt stăpânirea ungurésca asupra Cetăţiĭ-Albe chiar, ceea ce e o părere.

(2) După *Cron. de la Bistriţa*, Alexandru erà născut la 17 August 1438 (p. 50).

În August 1451, Marinka şi ómeniĭ eĭ cerură iarăşĭ luĭ Casimir sprijin militar. Regele, care gândià să plece însuşĭ în Moldova, fu chemat de afacerĭ litvane, şi câte-va trupe polone porniră singure în Moldova, sub pretext că merg să apere pe Alexandru contra Tătarilor. Bogdan erà însă tare, şi locoţiitoriĭ Regeluĭ trebuiră şi acum să ofere usurpatoruluĭ condiţiunile din 1449, scoborînd censul la 50.000 de galbenĭ. Pe când se negocià la Cameniţa, «un óre-care Petru, care afirmà că are drept la domnia Moldoveĭ» (1), se oferì a ajutà pe Alexandru: înlăturând pe Bogdan, ar împărţì pe din două prada. Domnul fu surprins la o petrecere, beat, şi tăiat de Româniĭ luĭ Petru *Aron*. Acesta, care pretindeà a fi şi el un fiŭ luĭ Alexandru-cel-Bun, păstrà ţéra pentru dînsul. (2)

Bogdan domnise din Sucéva, unde erà la 2 Decembre 1449 şi la 5 Iulie 1450. (3) Petru erà şi el maĭ tare în aceste părţĭ. În sud, Pârcălabul luĭ Alexandru îĭ păstrà Cetatea-Albă şi alte puncte de sprijin pentru dînsul. După ce descrie fuga luĭ Alexandru şi retragerea luĭ Petru în interiorul ţĕriĭ, la apropierea Polonilor, Dlugosz adaoge că érna oprì ostilităţile. Însă portul măriĭ, Cetatea-Albă, după uciderea luĭ Bogdan, fu păstrată de Pârcălab pentru Alexandru şi castelul Némţ erà ocupat tot în numele luĭ.» (4)

Nu numaĭ atât, dar, până la 1454, afacerile tînĕruluĭ pre-

(1) Dlugosz, ed. 1-a, II, p. 80; ed. 2-a, XIV, p. 100. Ar fi fost prins Bogdan de Petru la germanus, avunculus eiusdem Petri (?) . Aiurea îl numesce filius naturalis Alexandri quondam voievodae Valachiae . Din tractatul sĕŭ cu Poloniĭ şi din privilegiul dat Liovenilor (Hurmuzaki, II[2], p. 645—7, 672—3), se vede clar că erà fiul luĭ Alexandru-cel-Bun şi distinct de Petru Alexandrovicĭ I, care e citat de el ca predecesor. De alt-fel, tóte cronicele fac distincţiunea. V. *Cron. moldo-pol.*, p. 224; *Cron. anon.*, p. 233; *Cron. putnénă*, p. 194.

(2) Dlugosz, ed. 1-a, II, col. 80—1, 81; ed. 2-a, XIV, p. 100. Cf. *Cronica de la Bistriţa*, p. 51. Pentru expediţiunea cea-laltă, din 1450, v. şi documentul publicat în Lewicki, *Cod. epistol.*, II, 1894, p. 51—3; cf. *Inventarium*, ed. Rykaczewski, p. 258.

(3) În *Uricariul*, XXII, p. 338, un document fals al luĭ Petru, cu data de 23 Martie 1449. Cf. Lewicki, *l. c.*, p. 40—1; maĭ sus, p. 104 şi Bogdan. *Doc. slavo-rom.*, p. 54--5 (jurămînt luĭ Hunyadi, Roman, 11 Februarie 1450)

(4) Dlugosz, ed. 1-a, II, p. 80—1; ed. a 2-a, XIV, p. 100.

tendent merseră tot maĭ bine. Progresele se oglindesc în datele documentelor sale. Unul din 24 Februarie 1452, prin care se dăruesc Bistriţeĭ *«douĕ pescăriĭ vechĭ pe Nistru»*, e din *Vasluiŭ.* (1) Domnul vorbesce de vama sa de la Tighinea; un document din 23 Septembre e din Siret (2); alt document, din 26 Ianuarie 1453, e din Sucéva (3); şi un al patrulea, din 17 Februarie, prin care Alexandru făcù pace cu Corvin, e tot din Sucéva; la 3 Aprilie, un al cincilea document e datat din Némţ. (4) Prin Iunie 1453, Alexandru se găsià, de sigur, în stăpânirea porturilor, căcĭ vestea despre luarea Constantinopoleĭ fu adusă în Polonia «prin scrisorile şi soliĭ luĭ Alexandru, Domnul Moldoveĭ . (5)

La 25 August 1454, găsim însă pe Petru într'o situaţiune fórte bună: el scutesce, din Cotnarĭ, pe călugărĭ de vamă la Tîrgul-Frumos, la Iaşĭ, la Lăpuşna, la «Brodul Călugărilor», la Vasluiŭ, la vadul Ţuţoriĭ, la Mogoşescĭ, la Roman. (6) La 6 Octobre al aceluiaşĭ an, el încercă să îndulcéscă pe Polonĭ, dând mameĭ luĭ Alexandru, Marinkăĭ, pe care o numesce din pietate «mama sa», Siretul şi Volovĕţul în schimbul Hotinuluĭ, pe care-l cucerise póte. (7) În sfîrşit, în 1455, el câştigă o bătălie decisivă la Movile: Alexandru fugì la Cetatea-Albă. (8) Aicĭ acest tînĕr viţios şi beţiv fu otrăvit de câţĭ-va boerĭ, şi, ocupat cu Ordinul teutonic, însuşĭ Regele Casimir recunoscù pe învingĕtor. (9) La 29 Iunie a anuluĭ următor, Petru jură credinţă Regeluĭ polon, promise a prestà omagiul în persónă, la Colomea saŭ Cameniţa, de va fi liber despre

(1) Cf. documentul inedit citat în Conduratu, *o. c.*, p. 37.
(2) Hurmuzaki, II², p. 656—8.
(3) Cf. documentul publicat în *Arch. ist.*, I, p. 101—2 (8 Aprilie 1442).
(4) *Arch. ist.*, I, p. 103—4, 141, 142; Bogdan, *Doc. slavo-rom.*, p. 58—60; Hurmuzaki, II, p. 1—2, No. 1. Cf. *Uricariul*, XVIII, p. 21.
(5) Dlugosz, ed. 1-a, col. 116; ed. 2-a, XIV, p. 142—3.
(6) Orest Popescul, *Câte-va documente moldovene,* Cernăuţĭ 1895, fasc. I, p. 8—10 (cuprinde în parte documentele traduse de Wickenhauser).
(7) Hurmuzaki, II², p. 667—8, No. 512.
(8) *Cron. de la Bistriţa,* p. 50, 51; *Cron. moldo-polonă,* p. 224.
(9) Dlugosz, ed. 1-a, II, col. 181; ed. a 2-a, XIV, p. 216. Cf. cronicele citate în nota precedentă.

Tatarĭ ‹şi ceĭ-alţĭ vrăjmaşĭ», a ajutà pe Rege în Prusia şi contra Hanuluĭ, a cedà luĭ Casimir nisce Principĭ tătarĭ, *a plătì tribut anual*, a restituì Marinkăĭ cele două oraşe de despăgubire, rĕmâind ca drepturile eĭ asupra Hotinuluĭ şi «Czechowuluĭ» să fie discutate la prestarea omagiuluĭ, a înzestrà pe Anastasia, fiica luĭ Ilie. Cât pentru cele-lalte pretenţiunĭ presentate de solul regal Predbor Koniecpolski, castelan de Sandomir şi căpitan de Przemysl, ‹adecă despre castelul şi oraşul Cetatea-Albă›, şi nisce articole de comerţ, se amână hotărîrea. (1)

Ast-fel, prin mórtea fiilor luĭ Ilie şi prin împăcarea luĭ Petru Aron cu Poloniĭ se mântuie desmembrarea Moldoveĭ în Principatul de Nord şi cel de Sud. Durata intermitentă a acestuĭ din urmă Principat a fost însă destul de mare pentru ca, mult timp după acésta, în a doua jumătate a secoluluĭ, Chalkokondylas să scie încă despre Bogdania négră, care-şĭ are scaunul în aşà ḑisa Cetatea-Albă şi se mărginesce cu Daciĭ de lângă Istru, cu Lituaniĭ şi Sarmaţiĭ (Ruteniĭ)›. (2)

La 6 Septembre 1455, Ragusaniĭ scriaŭ Regeluĭ Ungarieĭ că aŭ aflat de la fostul Principe de Achaia că Turciĭ aŭ gătit şi tot gătesc corăbiĭ la Marea Négră, pe carĭ în primăvară aŭ de gând a le trimete pe Dunăre contra Ungurilor». La 20 Novembre se scià la Ragusa că Hunyadi, trecênd «în părţile Munteniei , a stricat aceste planurĭ ale Turcilor, carĭ se găsiaŭ încă adunaţĭ ‹în locurile vecine›. La 15 Aprilie 1456, Ragusanií aflase de la bailul din Constantinopole că Turciĭ se gătesc «să cuceréscă locurile de la Dunăre». (3) În tótă

(1) Hurmuzaki, II², p. 65—7, No. 52. V. şi tractatul pentru siguranţa hotarelor încheiat de acelaşĭ cu castelaniĭ de Sniatyn şi de Podolia: din el reese că Petru se temeà de un atac ungur, basarabesc» şi tătar (*ibid*, p. 675—7, No. 516).

(2) Ἡ μέλαινα Πογδανία, ἡ ἐν τῇ Λευκοπολίχνῃ καλουμένῃ τὰ βασίλεια ἔχουσα, ἀπὸ Δακῶν τῶν παρὰ τὸν Ἴστρον ἐπὶ Λιτουάνων καὶ Σαρμάτας διήκει (Chalkokondylas, p. 134).

(3) Thallóczy şi Gelcich, p. 583, 584, 585, 592.

Marea Négră domnià de doĭ anĭ de ḑile gróza Turcilor, carĭ îĭ cucerise cheile, puind mâna pe Constantinopole. În acelaşĭ an când se împăcà cu Poloniĭ, Petru Aron plătià, el cel dintâiŭ între Domniĭ Moldoveĭ, tribut Turcilor. Dar lucrul e prea important pentru cercetările nóstre, pentru a nu-l urmărì maĭ departe şi maĭ pe larg.

CAPITOLUL VI.

Chilia şi Cetatea-Albă de la căderea Constantinopoleĭ până la 1475.

Stăpânirea genovesă în Chilia şi Cetatea-Albă n'a rĕmas nefolositóre pentru prosperitatea economică a coloniilor Genoveĭ din Orient. Relaţiunile legate cu Statele vecine: cu Principatele, cu Polonia, nu fură trunchiate de cucerirea românéscă. Ele urmară şi înainte să folosésca harnicilor şi dibacilor negustorĭ italienĭ. Un schimb vioiŭ de mărfurĭ se făcù până la căderea Caffeĭ între Lemberg, Cetatea-Albă, Pera şi însăşĭ Caffa.

Pentru a da numaĭ câte-và exemple de acéstă infiltrare genovesă în Orientul creştin de la nordul Măriĭ Negre, — în 1446, avem la Pera un conflict comercial între Genovesĭ şi Polonĭ, şi treĭ supuşĭ aĭ Republiceĭ sunt arestaţĭ din acéstă causă la Lemberg (1); în 1448 şi 1449, represaliĭ contra Polonilor sunt amânate de guvernul Genoveĭ (2); în 1454 vedem Genovesĭ luând în arendă veniturĭ polone (3); în 1461—2, găsim ca vameş la Lemberg pe Genovesul Cristofor de San-Romolo (4); în 1467 Bernabò Negroni erà proprietar al moşieĭ Pikułowice de lângă acelaşĭ oraş. (5) Şi maĭ strînse de-

---

(1) Iorga, *Acte şi fragmente*, III[1], p. 23, nota 1.

(2) Belgrano, în *Atti della società ligure di st. patria*, XIII, p. 211—2; Iorga, *l. c.*, p. 22—3.

(3) *Akta Gr. i Z.*, IX, p. 76 şi urm.

(4) *Arch. für öst. Gesch.*, XLIII, p. 429.

(5) *Ibid.*, p. 451, No. 370.

cât cu Polonii, eraŭ relaţiunile Genovesilor cu ţĕrile nóstre, — maĭ ales, şi chiar aprópe numaĭ, cu Moldova. Relaţiunile acestea sunt multiple şi fórte interesante. Genovesĭ staŭ în Cetatea-Albă, în Sucéva; Românĭ se aşéză la Caffa, în Pera. Oraşele genovese şi cele românescĭ din Marea Négră fac schimb de mărfurĭ. Găsim plângerĭ la Genova contra Moldovenilor şi la Sucéva contra Genovesilor pentru interese de comerţ.

Aşà, încă în 1430, guvernul genoves numesce soldat străin al Caffeĭ, *orguxiu*, pe «Iacobin Valachul» *(Iacobinus Valachus).* (1) La 3 Martie 1444, se acordă represaliĭ luĭ Craveotto Giustiniani şi frateluĭ sĕŭ Angelo, cărora Ştefan Alexandrovicĭ le luase sub un pretext óre-care 4.500 de galbenĭ «curenţĭ în acele locurĭ», fără a voì să-ĭ restitue păgubaşuluĭ, deşì el stăruì opt-spre-ḑece lunĭ la Sucéva pentru acésta: între martorĭ maĭ avem nume de Genovesĭ din Moldova, precum: Cristofor Goardia de San Romolo, Francisc de Bergamo, Ioan Rovello. (2) În 1449, găsim plângerea luĭ Dominic de Riva *(Rippa)*, din Pera, prădat de un Polon, pe când duceà mătăsăriĭ la Sucéva şi Lemberg. În acelaşĭ an, un Polon din Lemberg, care duceà şi mărfurĭ române pentru a a le schimbà cu piper saŭ alte articole în Brusa, e arestat în puterea unuĭ decret de represaliĭ şi i se vînd lucrurile. În schimb, după obiceiul timpuluĭ, Petru Manu, negustorul moldovén, care dăduse Polonuluĭ marfa sa pentru schimb, la *Cetatea-Albă*, capĕtă de la Bogdan-Vodă dreptul de a oprì altuĭ Genoves 18 sacĭ de bumbac, o sută de căciulĭ (*capelli pilosi*) şi doĭ sacĭ de taftă. În 1452, la rîndul eĭ, Genova îşĭ satisfăcù cetăţénul prin acordare de represaliĭ contra supuşilor moldovenĭ. Printre martoriĭ aduşĭ de Genovesul păgubit, anume Petru de Gravaigo, întîlnim şi pe Hector Mansano, «locuitor din Cetatea-Albă» *(burgensis Moncastri)*. Paguba luĭ Gravaigo se ridică, spune scrisórea Dogeluĭ genoves către Podestatul din Pera, la aprópe 4.000 de «galbenĭ din Cetatea-Albă , adecă, de sigur, galbenĭ moldovenescĭ. (3)

---

(1) Genova, *Archivio di Stato*, *Litterarum*, II, 1427—31, fol. 353 V°, No. 826. Reproducem documentul la *Apendice*.

(2) Iorga, *Acte şi fragmente*, III¹, p. 16 şi urm.

(3) *Ibid.*, p. 27—31.

Certele acestea arată că relaţiunile dintre Genovesĭ şi Moldovenĭ eraŭ dese: alt-fel, de ce s'ar maĭ fi acordat represaliĭ contra celor din urmă? Genova căutà însă să înlăture orĭ-ce pretext de neînţelegere cu dinaştiĭ din Orient: Statutul Caffeĭ, din 1449, împedică pe supuşiĭ Republiceĭ de a face contracte saŭ de a vinde vre-unuĭ Principe saŭ funcţionar din Hanat şi din Marea Négră, de a face împrumuturĭ saŭ de a împrumutà de la dînşiĭ, de a ridicà întăriturĭ pe Marea Négră saŭ de a ajutà ridicarea lor. (1)
Relaţiunĭ bune trebuiaŭ, ce e dreptul, întreţinute neapĕrat cu Domniĭ cóstelor măriĭ, căcĭ în curînd aceeaşĭ primejdie îĭ unì cu Genova. La 1453, în ḑiua de 29 Maiŭ, bĕtrâna cetate a Constantinopoleĭ ispăşì păcatele eĭ seculare; ultimul Împĕrat bizantin căḑù luptându-se cu barbariĭ neînvinşĭ ca sórta şi Împĕrăţia luĭ Constantin-cel-Mare, luĭ Iustinian şi luĭ Heracliu se înmormîntă cu dînsul.

De mult încă, Turciĭ-Osmanliĭ — saŭ Anatoliţĭ, în genere — aveaŭ aprópe tótă cósta de sud a măriĭ; de mult iarăşĭ cósta apusénă, odată bulgaro-grécă, erà a lor. Subaşĭ turcĭ comandaŭ la Varna, la Mesembria şi Anchial, la Samsun şi la Sinope; Imperiul de Trapezunt erà blocat de teritoriĭ maritime osmane. Pentru a fi stăpânĭ pe Marea Négră, pentru a face dintr'însa o mare turcéscă, deschisă numaĭ corăbiilor de negoţ şi răsboiŭ ale Sultanuluĭ, doĭ concurenţĭ trebuiaŭ sdrobiţĭ, alungaţĭ saŭ respinşĭ în interiorul continentuluĭ: Genova şi Moldova. La 1475, dominaţiunea genovesă a dispărut; Moldova a resistat maĭ mult, până ce, în 1484, după maĭ multe atacurĭ, cu peripeţiĭ variate, dar al căror scop ultim e evident posesiunea Chilieĭ şi Cetăţiĭ-Albe, scopul expediţiunilor turcescĭ fu atins; de atuncĭ Osmanliĭĭ lăsară maĭ în linişte Moldova, ale căreia cheĭ despre sud se găsiaŭ în mânile lor.

Până la 1475, lupta a fost dusă decĭ în Marea Négră de Genovesĭ şi Moldovenĭ, fără alianţă limpede însă şi fără

---

(1) V. ediţiunea Statutuluĭ dată de Vigna, în t. III din lucrarea sa citată. Şi în *Mem. soc. din Odesa,* V, p. 692 şi urm.

unire consecventă şi durabilă. Lanţul care-ĭ legà şi pe care nicĭ o neînţelegere nu-l puteà sfărâmà, erà lanţul cel puternic al necesităţiĭ. Nu putem vorbì de silinţele unora fără a vorbì de ale altora.

Când Constantinopole căḑù, în primul moment de beţie, nesăţiosul Mohammed II se gândì la o lovitură analogă la nordul Măriĭ Negre. De acest plan ne vorbesc maĭ multe isvóre contemporane.

În scrisórea Podestatuluĭ Pereĭ către guvernul genoves, se pomenesce, la 23 Iunie 1453, de soliĭ trimeşĭ de biruitor în Chios, «în Caffa şi pretutindenea în Marea Négră , pentru a cere tribut. Mohammed asigurà dór că în doĭ anĭ va fi la Roma! (1) Leonard de Chios, unul dintre aceĭ carĭ aŭ descris căderea cetăţiĭ imperiale, adaoge: «De acolo se pregătesce, cu óste fără numĕr, să trécă la treĭ oraşe însemnate şi puternice lângă Dunăre şi să le cuprindă: unul se chémă Periston saŭ Peristora, altul Forobium, cel-lalt Bellogardum, cugetând a străbate apoĭ tótă Ungaria, a o prădà, despoià şi distruge, pentru a nu lăsà în urmă pe nimenĭ, care să-l opréscă atuncĭ când ar voì să plece aiurea.» Unul singur din cele treĭ nume, iremediabil de stâlcite, póte fi înţeles: e Belgrad; maĭ curînd, dacă ne gândim la notiţa precedentă, Belgradul nostru, Cetatea-Albă, decât cel sêrbesc; prin cucerirea orĭ-căruia dintre ele, calea spre Ungaria s'ar fi deschis Turcilor. (2) În fine, Zorzi Dolfin, vorbind în cronica sa de căderea Constantinopoleĭ, prorocesce ast-fel: ‹Prorocind despre puterea Sultanuluĭ, voiŭ spune că în Europa şi în Asia are locurĭ potrivite pentru strîns óste şi bogate în provisiunĭ. Şi, dacă va avé putinţă să-şĭ ţie flotă la Constantinopole, viséză stăpânirea peste lumea tótă. Dacă va trimete flota în Marea Négră, *cum a făcut*, va stăpânì Cetatea-Albă şi Chilia

(1) Publicată în *Notices et extraits*, XI[1], p. 77, şi apoĭ în Belgrano, *l. c.*, p. 231.

(2) Există maĭ multe ediţiunĭ din Leonard de Chios. Ast-fel, în Belgrano, p. 233 şi urm. şi, înainte, în Sansovino, p. 268; Dethier şi Hopf, ediţiune distrusă a isvórelor relative la luarea Constantinopoleĭ, I, p. 693; Rinaldi; Reusner, *Epistolae turcicae*, I, p. 107 şi urm. etc.

și alte gurĭ ale Dunăriĭ, cum e Soldaia, Caffa *(sic)* ; și Dolfin urméză, prevestind tot șirul cuceririlor turcescĭ până la dobândirea Moreeĭ. (1)

Încă din 1453, creștiniĭ se pregătise de apĕrare și chiar pentru o luptă ofensivă. Papa se puse în capul mișcăriĭ; se pregătì o flotă pontificală; Regele Aragonuluĭ și Ducele Burgundieĭ luară crucea. (2) Pe la sfîrșitul anuluĭ, Genovesiĭ formase un întreg plan de recuperare, deșì nădăjduiaŭ să pótă redobândì Pera pe cale pacĭnică. La 11 Martie 1454, în adevĕr, eĭ trimeteaŭ Sultanuluĭ, «Regeluĭ Turcilor», pentru acest scop și, maĭ esențial și maĭ serios, pentru altele: libertatea de comerț în Marea Négră, regularea situațiuniĭ Caffeĭ din punctul de vedere al tributuluĭ, etc., — doĭ solĭ: Spinola și Maruffo, carĭ stătură până în tómnă târḑiŭ și nu isprăviră nimic. (3)

Totușĭ erà nevoie de grabă. În Aprilie 1454, un sol turc venì la Caffa pentru a cere tribut, dar nu i se dete nicĭ un rĕspuns imediat. Hanul oferì atuncĭ Sultanuluĭ alianța sa contra capitaleĭ posesiunilor genovese din Marea Négră. Turciĭ ar luà prada și robiĭ; Caffa însășĭ, orașul, i-ar rĕmâneà luĭ. Caffesiĭ aflară primejdia, și luară mĕsurĭ. Se făgăduì Tătarilor un noŭ tribut de 600 *sommi* pe an pentru a-ĭ împăcà. Dar, în Maiŭ, vestea pregătirilor uneĭ flote turcescĭ, póte «pentru a atacà locurile genovese din Marea Négră», sosise la Caffa și guvernul orașuluĭ cereà ajutor metropoleĭ. Provisiunĭ pentru un asediŭ eventual fusese adunate încă de la începutul anuluĭ din Cetatea-Albă, unde mersese corabia luĭ Acellino Lercaro cu 300 de *sommi.* În curînd, flota turcéscă, în numĕr de 56 la 60 de corăbiĭ, sub comanda luĭ Timur-Khodja, treceà Bosforul. Orășeniĭ din Cetatea-Albă cerură sprijinul Genovesilor vecinĭ, și Caffa le dete provisi-

---

(1) Ed. Thomas, în *Mem. Academieĭ bavarese* (și tiragiŭ a parte); fusese reprodus, după colaționare cu manuscriptul, în Dethier și Hopf, *l. c*, III, p. 986—7.

(2) *Notizenblatt,* 1856, p. 30 și urm.; Rinaldi, an. 1454, § 6; 1455, § 18, 28, 30, 32, 34; *Történelmi Tár,* 1878, II, p. 420—1.

(3) Vigna, I, la acéstă dată. — Cf. Belgrano, *l. c.*, p. 259 și urm.

unĭ şi 70 de «Cazacĭ salariaţĭ» *(sociis cazachis)* sub doĭ ‹comisarĭ». Flota turcă se oprì înaintea cetăţiĭ, dar, găsind-o pregătită, trecù înainte. Sevastopolea fu luată, dar părăsită apoĭ. La 14 Iulie, Caffa erà atacată şi i se impuneà a ratificà tractatul recent cu Tătariĭ. Prădând malurile Goţieĭ, unde domnià şi un aliat al Genoveĭ, Olobeĭ de Theodoro saŭ Mangup, Turciĭ se întórseră cu corăbiile la Constantinopole. De astă dată, creştiniĭ din Marea Négră se aleseră numaĭ cu spaima, care fu însă grozavă. (1)

După plecarea floteĭ turcescĭ, Caffa expedià pe trimesul turc cu vestea că oraşul nu póte luà nicĭ o hotărîre de la sine. Solĭ trimeşĭ anume maĭ târḑiŭ aduseră rĕspunsul că Sultanul lasă liber comerţul în Marea Négră, dar vrea tribut şi cedarea colonieĭ genovese Samastro, pe malul asiatic. Pe de altă parte, la Genova abià la sfîrşitul anuluĭ se admise idea tributuluĭ. Şi în acest timp, lumea erà convinsă la Caffa că în primăvară, şi anume «opt ḑile după Pascĭ›, o nouă flotă turcéscă, şi maĭ puternică, va venì «spre a atacà şi cucerì orĭ-ce oraşe sunt aicĭ». Se cerù ajutor la Genova, intervenţiune pe lângă Regele Ungarieĭ şi Regele Polonieĭ, pe lângă Hunyadi, «Albul›, pentru a permite trecere de trupe prin Statele lor, se cerù grîŭ, fie şi cu plată, căcĭ anul acesta nu s'a făcut mult «nicĭ chiar la Cetatea-Albă şi Chilia *(Licostomo)*, de unde obicĭnuià Caffa să se aprovisioneze». Oraşul se deşertà de locuitorĭ şi Genova trebuià să acorde scutirĭ pentru a acoperì lipsurile de ómenĭ; strigăte sediţióse se auḑiaŭ împotriva nobililor.

O ultimă încercare trebuià să se facă pe lângă Sultan în Octobre, prin trimeterea uneĭ nouĕ soliĭ cu darurĭ. Situaţiunea erà aşà de îngăimată, în cât unul dintre noiĭ consulĭ

---

(1) Belgrano, în *Atti, l. c*, p. 261 şi urm. Cf. Vigna, I, p. 86—7, 87—9, 102 şi urm., 130, 136, nº XLVIII, p. 139—40, 351. Iată locul relativ la atacul Cetăţiĭ-Albe: Rex ipse Thurcarum quidem promisit triremes biremesque 56, que primo Mocastrum apulerunt, et, cum dictum locum invenerint munitum, bellum agere... xi sunt, cum nos iam de sociis Cazachis 70 cum commissariis duobus victualibus opportunisque.... muniveramus locum (p. 102). — V. şi Michail Volcov, *Patru anĭ din istoria oraşuluĭ Caffa*, în *Mem soc. din Odesa*, VIII, p. 109 şi urm.

pentru anul 1455, Damian de Leoni, nu îndrăsnì să vie în Caffa direct pe mare, ci trecù pe uscat la Cetatea-Albă, de unde numaĭ se suì în corabie. (1)

În 1455, situaţiunea devenì mult maĭ bună. Genovesiĭ căpĕtară de la Papa subsidiĭ pentru Caffa, pregătirile Ducelui Burgundieĭ dedeaŭ chiar speranţe că se va puté luà înapoĭ Pera, cu ajutorul Chioţilor.

În Martie încă, soliĭ caffesĭ încheiase o pace cu Turciĭ, părăsind în voia noroculuĭ pe conaţionaliĭ din Samastro şi admiţênd un tribut de 3.000 de galbenĭ pe an. Flota turcă, în care eraŭ 10 trireme şi 170 de bireme, merse la Chios, în vară, şi nu în Marea Négră. Patru corăbiĭ genovese sosiră în fine înainte de 6 Maiŭ, şi două altele la acéstă dată, după ce întărise Samastro. Şi pe timpul Romanilor, scrie consulul de Soldaia, la 14 Maiŭ, asemenea preparative ar fi fost judecate ca remarcabile. (2)

Am vĕḑut însă că frica de Turcĭ nu dispărù cu totul. Presenţa unuĭ important sol turc la curtea Hanuluĭ, sol care trecù prin Caffa în Septembre, dădù naştere la prepusurĭ, deşì se ḑiceà că n'a isbutit în misiunea sa. Svonurile de pregătirĭ turcescĭ nu conteniaŭ. (3) În sfîrşit, în Decembre, Caffesiĭ şi riveraniĭ creştinĭ aĭ Măriĭ Negre, în genere, trebuiră să priméscă cu spaimă scirea că Turciĭ aŭ cufundat o corabie genovesă ce voià să tréćă Bosforul pentru a intrà în Marea Négră şi că aŭ adaos opt bombarde pe lângă cele-lalte opt, carĭ păziaŭ maĭ de demult strîmtórea, aşà că›, scrie solul milanes la Neapole, «acuma se póte privì ca perdută tótă Marea Négră şi însăşĭ Caffa, Tana şi cele-lalte cetăţĭ, pentru-că nicĭ o corabie n'ar maĭ îndrăsnì să înfrunte atâtea tunurĭ». (4)

Moldova erà tot atât de ameninţată ca şi coloniile geno-

(1) Cf. Vigna, I, p. 112—3, 116—7, 286—7, 316, 341, 355.

(2) Cf. acelaşĭ, I, p. 255—6, 269, 284—5, 297 şi urm., 301, 302—3, 303—5, 305—6, 373—4, 403 şi urm., 412—4.

(3) Vigna, I, p. 366, 385 şi urm. Cf. Reusner, *Ep. turc.*, I, p. 158 şi urm

(4) Makuscev, *Monum. Slavorum meridionalium*, II, p. 153.

vese, dar o politică consecuentă şi pricepută nu se potrivià cu însuşirile slabuluĭ Petru Aron. În anul 1455, când interesul tuturor creştinilor de la Marea Négră erà să lucreze împreună contra nesaţuluĭ turcesc, el provocà pe sub mână pe veciniĭ sěĭ italienĭ prin următórea întreprindere, care formézǎ unul din accidentele cele maĭ interesante şi maĭ bine cunoscute din istoria Cetăţiĭ-Albe.

În Maiŭ 1455, pe când nicĭ o neînţelegere nu turburà bunele relaţiunĭ dintre Genova şi Moldova, castelul *Illex* saŭ italienesce *Lerici*, la gura Nipruluĭ, erà stăpânit de fraţiĭ Senarega: Toma, Ieronim, Grigore, Ioan şi Petru, carĭ îl cucerise saŭ cumpěrase de la Tătarĭ şi-l prefăcuse într'un comptoar de comerţ, ce le aduceà folóse. În vecinătatea directă a pămînturilor Hanuluĭ, ceĭ cincĭ tinerĭ maĭ trăgeaŭ profit şi din rěscumpěrarea creştinilor robiţĭ de Tătarĭ, creştinĭ de la carĭ luaŭ, cu beneficiŭ, suma plătită pentru liberarea lor. Aşà făcură, la data pomenită, şi cu nisce ómenĭ din Cetatea-Albă, pentru carĭ dădură suma de 3.400 «galbenĭ mergětorĭ în Mocastro . Orĭ că Genovesiĭ vor fi cerut o rěsplată prea mare pentru acéstă faptă bună, orĭ că Petru Aron credù potrivit să se foloséscă de presenţa unuĭ numěr destul de mare din supuşiĭ sěĭ (eraŭ 14 da toţĭ) pentru a cucerì castelul, lucrul se petrecù ast-fel. Cu scirea guvernuluĭ din Cetatea-Albă — *care păstrase óre-care autonomie sub Moldovenĭ şi aveà, afară de Pârcălabul domnesc, pecetea sa, jupaniĭ seĭ şi bětrâniĭ sěĭ,* — şése-ḑecĭ de alţĭ Moncastresĭ veniră la Lerici sub pretext de pescuit. La un semn dat, Moldoveniĭ opriţĭ în castel până la plata rěscumpěrăriĭ, uciseră pe paznicul turnuluĭ, deschiseră porţile cetăţuiĭ, uciseră pe puţiniĭ mercenarĭ carĭ o păziaŭ, prinseră pe Grigore Senarega, acoperit de patru-spre-ḑece rănĭ, şi pe Petru, împreună cu o fată naturală a sa, puseră mâna pe mărfurĭ şi mobile în valóre de 10.000 de galbenĭ veneţienĭ saŭ 14.000 de galbenĭ turcescĭ şi dădură castelul Mocastresilor, carĭ îl primiră.

În acelaşĭ timp, Toma Senarega, care se aflà în Cetatea-Albă, fu închis până la restituirea sumeĭ plătite de Moldoveniĭ rěscumpěraţĭ; ceĭ-lalţĭ doĭ fraţĭ fură şi eĭ aruncaţĭ în închisóre. Trimes Domnuluĭ, Grigore căpětă într'adevěr or-

dine de restituţiune şi permisiune de a-şĭ căutà dreptul pe calea represaliilor, dar locuitoriĭ Cetăţiĭ-Albe nu luară în nicĭ o sémă porunca domnéscă. Ambrosiu, un alt frate, aşezat în Genova, trebuì să se adreseze la guvernul Republiceĭ pentru a cere dreptate contra ómenilor din «Album castrum . Guvernul genoves scrise la Cetatea-Albă la 14 Martie 1456, şi el fără succes. (1)

La 4 Iulie 1455 încă, se luaseră mĕsurĭ în Caffa pentru redobândirea castelului; la acéstă dată, consulul Toma de Domoculta arată că a armat pe treĭ lunĭ o galeră, comandată de Grigore de Allegro, care a plecat la 12 ale luniĭ trecute, «întâiŭ pentru recâştigarea castelului Lerici, luat cu viclenie de nisce pescarĭ din Cetatea-Albă, cum trebue să sciţĭ maĭ pe larg», şi, în al doilea rînd, pentru a ridicà provisiunĭ. Caffesiĭ trimesese pe Allegro fără intenţiunĭ răsboinice; o luptă cu Cetatea-Albă pentru castelul rĕŭ păzit al Senaregilor părea cevà imposibil şi periculos; de aceea spun limpede ceĭ treĭ consulĭ în August că nu pot luà hotărîrĭ aşà de grave, «fie pentru lipsa de provisiunĭ, care tot cresce, din causa seceteĭ din Tataria, fie fiind-că aştéptă încă ordine de la Genova».

În mijlocul pregătirilor, vedem, în adevĕr, o corabie a luĭ Girolamo de Leone trimésă la Cetatea-Albă pentru a vedé de nu s'a refugiat acolo o alta, pe care fugise nisce soldaţĭ revoltaţĭ. Allegro mersese, apoĭ, şi pentru provisiunĭ şi trebuià să trimétă de la Moncastro, cu promisiunĭ de plată, tóte corăbiile încărcate cu grîŭ, afară de ale Turcilor.

La 3 Septembre el se întorsese cu vestea că «Lerici e întărit în numele luĭ Petru Voevod, Domnul Moldoveĭ *(Valachie Inferioris)* şi al Mocastruluĭ, care nu vrea să-l restitue . Toma Senarega plecă îndată la Genova, unde Ambrosiu, fratele sĕŭ, presentase póte o plângere încă de înainte: e recomendat de rectoriĭ Caffeĭ, la 6, într'o scrisóre interesantă: rectoriĭ arată că le e frică să n'ajungă castelul în mâna cuĭ-va care ar puté scădé prin el veniturile vămilor Crimeeĭ;

(1) Iorga, *Acte şi fragmente*, III[1], p. 32—6.

înainte de a trimete pe Allegro, eĭ se plânsese luĭ Petru-Vodă; Allegro ar fi avut — ceea ce nu pare probabil — instrucţiunĭ de a încercà dacă póte avé cu dibăcie locul, ceea ce nu putù face, deşì intrase «în rîŭ»; abià putù să capete audienţă de la noiĭ stăpânĭ, carĭ nu-ĭ dădură nicĭ un «refrescamentum . La 14 Octobre, după sosirea luĭ Toma, se decise la Genova, că, la cas de se va luà castelul de guvernul Caffeĭ, el să nu fie reţinut, cum reeşià din ordinele anterióre, ci restituit fraţilor Senarega, după plata cheltuelilor de cucerire. Decisiunea fu comunicată îndată la Caffa, dar în zadar. (1)

Cu tot acest incident, relaţiunile cu Moldova rĕmaseră bune: în Septembre 1455, se dă din Caffa un paşaport luĭ «Teodor Cha de Telicha, Român (Velachus), locuitor al oraşuluĭ Sudak . (2) În Octobre, lipsa de grîŭ fiind fórte mare în Tataria, se trimeseră treĭ corăbiĭ pentru a-l căutà în Marea Négră, de unde trebuiaŭ trimese la Caffa tóte corăbiile încărcate cu grâne. Se cercetară cu acest prilej şi tîrgurile din Mocastro şi Licostomo, unde preţul uneĭ baniţe *(berbenitia)* (3) întrecù la un moment dat preţul de 50—55 de aspri. În Decembre 1455 însă, tot maĭ întîlnim un sol trimes de consulul Caffeĭ la ‹Maocastrum» pentru afacerea luĭ Ieronim Senarega. Dar fraţiĭ îşĭ părăsiră în curînd pretenţiunile: în Martie 1456, Toma erà comisar ales peste două corăbiĭ cu grîŭ trimese la Caffa şi aveà şi sarcina de vameş *(jhagatarius)* al grîuluĭ; documentul care-l citéză vorbesce şi de fraţiĭ sĕĭ Ambrosiu şi Ieronim. Printr'un ordin din 3 ale acesteĭ lunĭ, guvernul genoves rĕspundeà ofiţerilor sĕĭ din Caffa că nicĭ într'un cas nu trebue rupte relaţiunile cu Cetatea-Albă, «ci e maĭ bine să vĕ prefaceţĭ şi să zăboviţĭ până vor venì timpurĭ maĭ bune şi starea lor vĕ va îndemnà să vĕ gândiţĭ la redobândirea localităţiĭ Lerici». (4)

(1) Cf. Iorga, *Acte şi fragmente*, III[1], p. 34—6; Vigna, I, p. 189, 337, 343, 355 şi urm., 365—6.

(2) Vigna, I, p. 371—2. Cf. maĭ departe.

(3) *Ibid.*, p. 368 9; cf. p. 380. La Caffa, mĕsura de grîŭ erà «capitium» *(capiso)* (II, p. 563; III, p. 303).

(4) Vigna, I, p. 490 1, 530, 539, 553, 562, 577—8; II, p. 777, 793 (Toma menţionat în 1471). În August 1455, corabia luĭ Anton de Rogerio, în

Anul 1456 trecù în linişte. Veştĭ bune sosiră în Marea Négră; Papa gătise o flotă şi pusese în fruntea eĭ pe Cardinalul de Aquileia; Suveraniĭ din tótă Europa eraŭ chemaţĭ la lupta sfîntă saŭ se declaraŭ gata s'o întreprindă: aşà Împĕratul Frideric, dinaştiĭ italienĭ, Regiĭ Anglieĭ şi Portugalieĭ. Hunyadi oferì ajutóre Genovesilor prin scrisórea sa din 4 Decembre 1455. La Genova se pregătià trimeterea a douĕ corăbiĭ în Marea Négră.

Ordine fură date de Papa Cardinaluluĭ Carvajal, legat în Ungaria, pentru sprijinirea şi aprovisionarea coloniilor genovese, cu concursul Principilor vecinĭ. Papa acordă subsidiĭ Caffeĭ. Seniorul de Mangup, Olobeĭ, se arată favorabil. La 22 Martie, se puteà anunţà din Genova conaţionalilor ameninţaţĭ din Rĕsărit că măcar în primăvara anuluĭ 1457 va pornì flota creştină; tributul turc trebuià suprimat, căcĭ Sultanul îşĭ atacase tributariĭ, şi Caffa trebuià să-şĭ calce şi îndatoririle faţă cu Tătariĭ saŭ să le lase acelora carĭ le primise.

«În curînd», steteà scris în instrucţiunile luĭ Toma de Senarega, care venì pe cale de uscat, prin Cluj, «cu mila luĭ Dumneḑeŭ, se va vedĕ în Orient putere a tuturor creştinilor, destul de mare pentru a-ĭ liberà pe eĭ şi pe toţĭ credincioşiĭ din Rĕsărit.» Planul Sultanuluĭ de a atacà în primăvara luĭ 1457 Trapezuntul, Caffa ‹şi alte locurĭ din Marea Négră›, nu isbutì, căcĭ flota creştinilor intră în luptă, luând ofensiva. (1)

Moldova n'aşteptase acéstă schimbare în bine a împrejurărilor. Demonstraţiunea navală a Turcilor în 1454 îngrozise pe becisnicul Petru Aron. În 1456, din Vasluiŭ, Domnul şi boeriĭ, cu Mitropolitul Teoctist în frunte, trimet la Pórtă

---

calea spre Caffa se opresce la Brăila *(Brilagum)* (Vigna, I, p. 364). Represaliile burgunde contra Genoveĭ menţionéză şi ele, în 1458, une ville appellée Brilague, située et assise sur la bouque de la Dunoue» *(ibid.,* p. 843). Aicì ar fi fost somat Ţepeş să dea tribut, după Ienicerul sêrb (v. p. 123, nota 1). Arderea eĭ e menţionată, la 1462, de Chalkokondylas (p. 505).

(1) Cf. Rinaldi, la acest an; Vigna, I, p. 506 şi urm., 534 6, 545—6, 549—50, 550—2, 560 şi urm., 587—92, 595 şi urm., 611, 614 şi urm., 641—2, 646—7, 657 şi urm., 713 şi urm.; Makuscev, II, p. 89—90.

pe cunoscutul Logofĕt Michail saŭ Mihu, care capĕtă voie să ofere Turcilor un tribut de 2.000 de galbenĭ unguresci, cevà maĭ mic decât al Caffeĭ. Ca rĕspuns, Sultanul rĕspunse din «Sarchan-beglie», la 5 Octobre, că va cruţà Moldova, dacă tributul promis de Michail i se va rĕspunde în termin de treĭ lunĭ. Iar, de nu-l voiŭ primì, sciţĭ voĭ ce vĕ aştéptă.» (1) Şi ast-fel, în tómna anuluĭ 1456, pe când Europa apusénă se cufundà iarăşĭ în visurĭ de cruciată, pe când, în Ţéra-Românéscă, Vlad-Ţepeş pregătià revolta sa şi Genova oferià ḑece corăbiĭ pentru crescerea floteĭ creştine, sub domnia luĭ Petru Aron, fiul luĭ Alexandru-cel-Bun, Moldoveniĭ începură a plătì bir Turcilor». (2)

Dar, în 1457, Petru Aron erà gonit de Ştefan, fiul luĭ Bogdan, învingĕtorul de la Crasna, ucisul prin trădare de la Răusenĭ. (3) Lupta comună a Genovesilor şi Moldovenilor începeà iarăşĭ contra Turcilor şi ea ţinù fără întrerupere până ce unul dintre luptătorĭ fu doborît în 1475 şi Caffa căḑù.

Domnia luĭ Ştefan începù în imprejurărĭ grele: el aveà întâiŭ să pórte grija a doĭ pretendenţĭ, fugiţĭ, unul în Polonia, altul în Ungaria: Berendeiŭ şi Petru Aron. Venit póte cu sprijin muntén, el n'aveà pentru dînsul pe nicĭ unul din

---

(1) Hurmuzaki, II², p. 670—1, No. 513; p. 661, No. 514. Cf. *Inventarium*, ed. Jablonowski, p. 12, No. 46.

Pentru Michail, v. Hurmuzaki, II², p. 67—8, No. 53; p. 132, 143, No. 121; p. 684, No. 518; p. 685 6, No. 519; p. 706—7, No. 527. Cf. *Inventarium*, ed. Jablonowski, p. 10, No 41. Sultanul anunţă Regeluĭ Polonieĭ că a făcut pace cu Moldoveniĭ, lăsându-le liber comerţul (*Inventarium*, la data de 1455; ed. Rykaczewski, p. 143). Localitatea *Sarchan beglie*, de unde scrie Sultanul. e neidentificabilă. Cf. Verancius, *Ratio itineris quod est a Vienna ad Constantinopolim*, în *Mon. Hung. Hist., Script.*, XXXII, p. 57—9; *Epistolae*, V, p. 78 şi urm.

(2) *Cron. anom*, p. 238—9; *Cron. moldo-pol.*, p. 224; tot aşà şi cele-lalte.

(3) Pentru data suiriĭ luĭ Ştefan, v. discuţiunea din Xenopol, *Ist. Rom.*, II, p. 263 şi urm. La 24 Ianuarie 1458, Petru Aron, fugar, dă un document din Cameniţa (Lewicki, II, p. 98, No. 79). Corespondenţa cu patriarchia trebue să aibă data greşită (*Magasin*, I, p. 277—8 şi Melchisedec, *Cron. Rom.*, p. 115 şi urm.).

puternicii sĕĭ vecinĭ. (1) În sfîrşit, Turciĭ începeaŭ a amenințà iarăşĭ cóstele Măriĭ Negre. Tributul turc şi tătar fu plătit regulat din Caffa şi, îngrijată, Republica genovesă ordonă, la 8 Februarie 1458, noilor magistrațĭ caffesĭ, să trăiască în linişte cu veciniĭ lor: «Împĕratul Tatarilor, Împĕratul din Trapezunt, seniorul de Theodoro şi frațiĭ sĕĭ şi Domnul saŭ oraşul Mocastruluĭ, aĭ căror supuşĭ aŭ negoț întins cu Caffesiĭ şi celelalte popóre ce ne sunt supuse». (2)

Din fericire pentru consolidarea puteriĭ luĭ Ştefan, ceĭ dintâĭ patru anĭ de domnie fură liniştițĭ. Turciĭ eraŭ ocupațĭ aiurea, în expedițiunĭ marĭ şi grele; pe veciniĭ de maĭ aprópe îĭ câştigă cu dibăcie. În fine, în acest timp de odihnă şi pregătire, el îşĭ formă óstea, crescênd-o prin chemarea țĕranilor, carĭ trebuiaŭ să aibă toțĭ, fără osebire, «săgețile, arcurile şi săbiile lor» şi să fie gata orĭ-când a se grămădi în jurul stéguluĭ domnieĭ.

Când pentru întâia óră el scóse acéstă oştire în luptă, Ştefan nu apĕrà decât indirect interesul creştinătățiĭ. Adversarul erà în aparență un Domn creştin, de aceeaşĭ limbă, un vecin, un binefăcĕtor póte, Vlad Țepeş; iar prietenul erà Sultanul. E vorba de expedițiunea luĭ Mohammed II în Muntenia la 1462 şi de atacul neisbutit al luĭ Ştefan contra Chilieĭ.

Nu se póte spune cu siguranță la ce dată a început lupta între Domnul Munteniei şi Turcĭ. O cronică venețiană, absolut confusă în ceea ce privesce cronologia, dar plină de amănunte interesante şi esacte, vorbesce de o ciocnire la Dunăre între Țepeş şi Turciĭ ce se întorceaŭ cu pradă la 1458: ar fi fost o adevĕrată panică: Sultanul însuşĭ ar fi revenit maĭ iute din expedițiunea sa moreotă. «Pe vremea aceea», ḑice autorul anonim, «eram la Constantinopole, şi oraşul acela, ca şi

(1) Dlugosz, ed. 1-a, II, col. 417; ed a 2-a, XIV, p. 495.

(2) Vigna, I, p. 815; cf. p. 831 şi urm. Frica de Turcĭ durà şi în 1459 (p. 898 şi urm., 940—2). Genovesiĭ nu îndrăsniră să priméscă în acest an, pentru a nu provocà pe Sultan, insulele Lemnos, Thasos şi Samothrake, oferite de Papa (*ibid.*, p. 937—8). Cererĭ de ajutor şi în 1460 (*ibid.*, II, p. 37—8).

Pera, eraŭ góle de Turcĭ, fugițĭ în Anatolia, așà că cu ḑece galere creștiniĭ ar fi putut luà Pera și Constantinopole, dar păcatele nóstre n'aŭ lăsat să fie atâta laudă pentru creștinĭ.» (1)

Orĭ-cum, în 1461, relațiunile dintre Țepeș și Turcĭ se stricară și maĭ rĕŭ. Nu se scie bine data la care teribilul Domn, provocat să plătéscă tribut pe treĭ anĭ și să dea 50 de copiĭ și 50 de caĭ Turcilor, și iritat de o nouă delimitare a raieleĭ Giurgiuluĭ, se înfurià, tăià pe solĭ și pe delimitator, trecù Dunărea și prădă până la gurile eĭ și în vecinătatea imediată a Chilieĭ, precum mărturisesce însușĭ, în scrisórea sa din 11 Februarie 1462. (2) Dar în 1461, încă, locuitoriĭ Chilieĭ, ca și ceĭ din Caffa și alte posesiunĭ creștine din Orient, se temură serios că asupra lor se va îndreptà marea expedițiune navală turcéscă, care supuse Sinope și Trapezuntul. (3)

După Chalkokondylas, expedițiunea luĭ Mohammed II din 1462 ar fi fost provocată de îndemnul și ofertele de concurs ale «Domnuluĭ Bogdanieĭ Negre», dar nu erà nevoie de acésta pentru a aruncà pe Turcĭ asupra Muntenieĭ. Vlad insultase într'un chip prea grav pe suzeranul sĕŭ din Constantinopole, pentru ca să maĭ pótă fi tolerat. Dacă Ștefan s'a luptat alăturĭ de ostașiĭ Sultanuluĭ la Chilia, el n'a adus însușĭ asupra celuĭ-lalt Principat românesc urgia otomană. În judecarea purtăriĭ luĭ din 1462, acéstă observațiune nu e fără însemnătate.

Expedițiunea turcéscă pornì din capitala Imperiuluĭ la 26 Aprilie 1462. Mulțĭ, și, între eĭ, chiar personagiĭ importante, ca Despotul sêrb Gheorghe, credeaŭ că furtuna se va îndreptà asupra Belgraduluĭ. O flotă de 300 de bărcĭ trecù prin Morava în Dunăre la 8 Maiŭ și coborî fluviul în direcțiunea

---

(1) Iorga, *Acte și fragmente*, III[1], p. 12—5.

(2) Publicată în Bogdan, *Vlad Țepeș*, p. 78 și urm. Ambasadorul venețian din Buda vorbesce la 4 Martie de sosirea acesteĭ scrisorĭ, a căreia autenticitate e pusă și prin acésta afară de orĭ-ce îndoială (*Col. l. Traian*, 1883, p. 34). Cf. cronica din Iorga, *Acte și fragm.*, III[1], p. 12—15 și scrisórea de sol milanes din Makuscev, II, p. 157, No. 6.

(3) Ducas, p. 340—1. În Ianuarie 1461, calea pe mare fiind închisă, ajutóre vin la Caffa pe uscat (Vigna, II, p. 105).

Vidinuluĭ, pe unde mulţĭ credeaŭ că va trece Sultanul. Trecerea se făcù însă pe la Nicopole, şi un paşă cu 60.000 de ómenĭ precedă pe Mohammed însuşĭ, cu restul oştiriĭ de 150.000, dintre carĭ 20.000 de Ienicerĭ. Vlad-Voevod îşĭ retrase ‹ţéra» la munţĭ şi începù, ca şi Mircea înainte de dînsul, o luptă de hărţuelĭ mărunte împotriva vrăjmaşuluĭ. În aceeaşĭ vreme, el cereà ajutor Ungurilor şi, la 2 Iulie, Mateiŭ Corvin anunţă locuitorilor din Pressburg că ‹în puţine ḑile va pornì contra Turcilor.

Prădând şi robind, Turciĭ înaintară spre «capitală , de sigur Tîrgovişte; dar înainte de a ajunge aicĭ, Vlad făcù un atac de nópte, care nu fu decisiv; retrăgêndu-se, cu puţine perderĭ, dar fără să fi causat perderĭ mult maĭ marĭ inimiculuĭ, Domnul muntén fu lovit de Alì-beg Michalogli, iarăşĭ fără ca lupta să fie decisivă. Armata turcéscă trecù de Tîrgovişte, se înfioră vĕḑênd un lan de ţepe pline cu cadavre musulmane, în coşurile cărora ‹păsĕrĭ îşĭ făcuse cuiburile», şi se ciocnì din noŭ cu corpul lăsat de Vlad, care plecase la Chilia.

Deconcertaţĭ un moment, Turciĭ fură ţinuţĭ pe loc de energia unuia din fiiĭ vestituluĭ Turakhan-beg, care respinge pe duşmanĭ şi se întórce, biruitor, cu capete în vîrful suliţelor. Dar, silit de fóme într'o ţéră pustiită sistematic şi atingêndu-şĭ pe deplin scopul, căcĭ Radu, favoritul Sultanuluĭ, fu instalat în locul frateluĭ sĕŭ fugar, Mohammed II se întórse spre Dunăre. Retragerea fu însă grea, căcĭ duşmaniĭ nu eraŭ nimiciţĭ şi Radu, nerecunoscut încă în tótă ţéra, nu puteà da zaherea sprijinitorilor sĕĭ. Când Turciĭ ajunseră la Adrianopole, la 11 Iulie, óstea păreà obosită şi desorganisată. (1)

---

(1) Principalele isvóre sunt Chalkokondylas şi Ienicerul sêrb (în Dethier şi Hopf, IV, p. 356 şi urm., trad. francesă, şi *Arch. ist.*, I², p. 8—11, trad. română; un studiŭ asupră-ĭ în *Századok*, 1876, p. 416 şi urm.), controlabilĭ prin scirile italiene din Makuscev, II, p. 25—6, nº 2—3; p. 157, nº 7; p. 158, nº 9; p. 206—7, nº 4; p. 222—3, nº 10; p. 223—4, nº 11; p. 224—5, nº 12; *Acta extera*, IV, p. 142; *Col. l. Tr.*, 1873, p. 36—8.

Scrisórea luĭ Mateiŭ Corvin s'a publicat de Teleky, XI, p. 28. Kritobulos din Imbros (publicat de K. Müller, în *Fragm. hist. graec.*, V şi

După ce suntem ast-fel lămuriţĭ asupra expediţiuniĭ pe uscat a Sultanuluĭ, să urmărim luptele din jurul Chilieĭ. În Maiŭ încă, Vlad scià că o flotă turcéscă se îndréptă spre gurile Dunăriĭ: el trimese un sol în Crimea pentru ajutor, şi-l găsim pomenit în socotelile Caffeĭ la 17 şi 20 Maiŭ. (1) Prin Iunie, flota turcă ajunse la Chilia şi Ştefan începù să atace oraşul despre partea uscatuluĭ.

Participarea Domnuluĭ Moldoveĭ la acéstă tentativă turcéscă e maĭ presus de orĭ-ce îndoială. Bizantinul cel maĭ bine informat pentru lucrurile de la nordul Balcanilor, Chalkokondylas, e plin de amănunte, cele maĭ multe absolut esacte. Vlad, spune el, trebuise să trimétă o parte din óstea sa «contra Domnuluĭ Bogdanieĭ Negre, pentru a oprì o eventuală năvălire a acestuia, care se luptà cu Vlad... şi chemase prin solĭ pe Sultan, spuind că e gata de răsboiŭ. Iar Sultanul s'a bucurat de spusele Domnuluĭ şi a poruncit să-l facă ast-fel comandantul sĕŭ, adecă, împreună cu căpitanul floteĭ, să atace la gurile Dunăriĭ Chilia, cetatea luĭ Vlad. Şi Domnul, adunând óste, venì la flota turcéscă de la Chilia, de-a dreptul, pentru a se unì cu căpitanul. Unindu-se decĭ cu óstea Sultanuluĭ, asediară împreună oraşul şi, lovindu-l maĭ multe ḑile, aŭ ucis pe câţĭ-va; dar, neisbutind să-l iee, s'aŭ retras şi Turciĭ şi Moldoveniĭ. Domnul Moldoveĭ voià să năvăléscă şi în Ţéra-Românéscă, dar fu oprit de partea din óste lăsată spre paza ţĕriĭ». După trecerea Turcilor pe la Tîrgovişte, Vlad, renunţând la o resistenţă deschisă, pe care o vedeà inutilă, pornì însuşĭ contra Domnuluĭ Moldoveĭ, care asedià, cum se spusese, Chilia». (2) De aicĭ încolo, cronicarul nu maĭ vorbesce de lupta cu Ştefan.

Dar maĭ avem două ştirĭ absolut autentice, venite de la isvóre din cele maĭ bine informate, carĭ stabilesc definitiv împărtăşirea luĭ Ştefan la campania din 1462.

Dethier şi Hopf, I) nu vorbesce de expediţiunea navală, nicĭ de participarea luĭ Ştefan, cum nu vorbesce nicĭ Ducas, p. 343—5. Cronicariĭ turcĭ pomenesc pe scurt alungarea în Ungaria a luĭ Caziclì (Leunclavius, *Hist.*, col. 584; *Annales*, p. 29—30).

(1) Iorga, *Acte şi fragmente*, III[1], p. 39.

(2) P. 504 şi urm.

Una e scrisórea bailuluĭ venețian din Constantinopole, datată din 28 Iulie 1462. Se povestesce înăuntru mersul oştiriĭ turcescĭ în Muntenia, aprópe ca în Chalkokondylas, şi, ca şi în acésta, se menționéză ciocnirea luĭ Vlad cu Alì-beg. La sfîrşit, găsim pasagiul următor, de cel maĭ mare interes pentru noĭ: «Flota Sultanuluĭ, împreună cu Domnul Valachieĭ-Inferióre *[Valachia Bassa;* pentru Italienĭ tot-deauna Moldova], merse să lovéscă cetatea Lycostomo, în jurul căreia stătù opt ḑile, şi n'aŭ putut face nimic, ci aŭ murit mulțĭ azapĭ şi s'aŭ întors cu ruşine şi învinşĭ.» (1)

A doua e scrisórea guvernuluĭ caffes către Regele polon Casimir, scrisă la 2 Aprilie 1462. Ea ne arată, lucru fórte important, că lupta dintre Ştefan şi Vlad începuse înainte de pornirea floteĭ şi armateĭ de pe uscat a Turcilor; că lupta acésta, de sigur, pentru Chilia, nu e o anexă a campanieĭ turcescĭ, ci un eveniment politic deosebit, cu alte scopurĭ şi altă origine. După cunóscerea acesteĭ scrisorĭ, purtarea luĭ Ştefan apare maĭ curată, maĭ îndreptățită, nu numaĭ din punctul de vedere al intereselor moldovenescĭ, ci şi din punctul de vedere românesc, creştin. N'a fost surprinderea trădătóre a prietenuluĭ în primejdie, ci continuarea uneĭ lupte anterióre, alăturĭ cu duşmaniĭ aceluĭ care erà încă de înainte duşman.

Cerênd ajutor Polonilor, guvernul Caffeĭ arată starea primejdiósă a coloniilor genovese din Marea Négră. «Şi dacă Vlad-Voevod nu ar fi declarat răsboiŭ pe față Sultanuluĭ, ceea ce le-a stricat şi turburat planurile, îşĭ pusese în minte să trimétă contra nóstră 300 de corăbiĭ cu multă putere şi pregătirĭ de răsboiŭ, cu carĭ a cucerit pe alțiĭ, maĭ marĭ decât noĭ, şi înspăimântă şi Regĭ marĭ... Am înțeles apoĭ că Ştefan-Voevod, Domnul Moldoveĭ saŭ Valachieĭ-Micĭ, se luptă cu Vlad-Voevod, care pórtă răsboiŭ fericit cu Turciĭ. Cérta

---

(1) L'armada da mare de questo signore, insieme cum el signor della Valachia Bassa, andò a combatere el castello de Lycostomo, intorno al qual stette circa zorni otto, et non li hà possuto far alcuna cosa, anzi sono stati morti azapi in grande numero, et cum vergogna son tornati et communemente tutti malmenati. În *Acta extera*, IV, p. 168,

acestora nu numaĭ ajută pe Sultan, dar, ce e maĭ primejdios, printr'însa Turciĭ capĕtă óre-cum intrarea în aceste douĕ Valachiĭ, ceea ce ar fi un fórte mare pericol, atât pentru noĭ cât şi pentru alte ţĕrĭ vecine.» Regele e rugat să facă pace între Vlad şi vecinul şi vasalul Polonieĭ, ceea ce îĭ va aduce mare mulţămită şi laudă de la Dumneḑeŭ şi de la Domniĭ acesteĭ lumĭ». (1)

Asupra expediţiuniĭ luĭ Ştefan contra vecinuluĭ sĕŭ maĭ avem douĕ lămurirĭ, acestea indirecte. La 2 Martie, prin douĕ acte deosebite, Ştefan reînnoesce legăturile de vasalitate dintre Moldova şi Polonia; într'unul el se îndatoresce a nu da pe nisce Principĭ tătarĭ, captiviĭ sĕĭ, decât Regeluĭ, şi nu «Litvanilor saŭ Basarabilor saŭ Hanuluĭ Hagi-Ghereĭ, nicĭ Turcilor saŭ Ungurilor». La aceeaşĭ dată, şi boeriĭ Moldoveĭ îşĭ fac supunerea faţă de Casimir. (2) Trebue să ne gândim că în acest timp Vlad erà bunul prieten, credinciosul vasal şi ruda de aprópe a luĭ Mateiŭ Corvin. (3) Antagonismul celor doĭ Domnĭ se oglindià şi în orientarea politică a celor douĕ Principate.

La 15 Maiŭ 1462 în fine, Ştefan se găsià la Bacăŭ, de unde dă un act. (4) Îl surprindem ast-fel în drumul sĕŭ spre Chilia, unde-şĭ comandà ostaşiĭ în Iunie următor.

Atacul turco-moldovén împotriva Chilieĭ nu isbutì. Cronicele moldovenescĭ ating fórte pe scurt, cu sfială, neisbânda, din care pomenesc numaĭ un accident al Domnuluĭ glorificat de ele. «În anul 1462, Iunie în 22», scrie cronica putnénă, «îl lovіră [pe Ştefan-Vodă] cu puşca în călcâiŭ la

(1) Leopold Hubert, *Doc. ist.*, I, Varsovia 1861, p. 5-13, de unde în Vigna, III, p. 468—70.

(2) Hurmuzaki, II², p. 694 5, No. 521; p. 696—7, No. 522; p. 698 9, No. 523.

(3) V. scrisórea luĭ din 1462 şi *Col. luĭ Traian*, 1883, p. 35, hora è homo del dito signor rè et ha tolto una sua parente per moglie . În general, pentru relaţiunile luĭ Ţepeş cu Ungaria, v. Teleki, p. 322—3, 333 4, 487 şi urm.

(4) *Uricariul*, X, p. 146—7.

cetatea Chilia.» Şi acéstă cronică şi cronica de la Bistriţa nu vorbesc nicĭ de pricina răsboiuluĭ, nicĭ de natura vrăjmaşilor. Numaĭ în versiunea polonă, tradusă de un om cult, preocupat de explicărĭ şi legăturĭ între fapte, numaĭ aicĭ notiţa îmbracă o formă cevà maĭ clară. «În anul 1462, Iunie în 22, l'aŭ rănit la picior pe Ştefan-Voevod *Ungurii* din Chilia.» (1)

Turciĭ carĭ participase la *acéstă* expediţiune, la expediţiunea pe mare contra Chilieĭ, după o sĕptĕmână de asediŭ şi maĭ multe ḑile de obosélă şi de privaţiunĭ, în smârcurile Dunăriĭ-de-jos, se întórseră în adevĕr demoralisaţĭ. De eĭ vorbesc maĭ ales scirile apusene, carĭ zugrăvesc luptele din 1462 ca un nesucces vĕdit şi sgomotos al Turcilor. După Albanesul fugit din Adrianopole, care informă pe Veneţienĭ, soldaţiĭ *veniţĭ pe Marea Négră* n'aveaŭ, în cea maĭ mare parte, caĭ şi eraŭ morţĭ de fóme şi de sete; caiĭ salvaţĭ eraŭ duşĭ cu greŭ de căpĕstru. Lipsa de caĭ e aşà de mare în Turcia, în cât nicĭ un transport de trupe nu va puté plecà până în primăvară.

După rectorul Caneeĭ în insula Creta flota ar fi sosit în stare rea» *(mal condicionata);* Sultanul şi ordonă la Galipole să se armeze din noŭ cincĭ corăbiĭ. (2) Cum erà natural să se întîmple, neisbânda limpede a uneĭ părţĭ din expediţiunea turcéscă contra Munteniei întunecă succesul relativ al celeĭlalte. De aicĭ marea reputaţiune de care Ţepeş se bucură *pentru* campania din 1462, la Apusenĭ maĭ târḑiŭ, ca Verancius, de pildă, şi apoĭ la uniĭ istoricĭ modernĭ. Apĕrarea vitéză a Chilieĭ îĭ salvase reputaţiunea. (3)

Trebue învinovăţit greŭ Ştefan pentru atacul Chilieĭ?

---

(1) Cf. *Cron. putnénă*, p. 194; *Cronica de la Bistriţa*, p. 51; *Cron. moldo-pol.*, p. 224. Cf. Ureche, p. 152 şi îndoiala luĭ Miron Costin, *ibid.*, nota 2.

(2) *Col. luĭ Traian*, 1883, p. 39, 40—1.

(3) Cf. părerea exprimată asupra luĭ Vlad de Verancius, *Chron.*, p. 126 (în ed. Kovachich, p. 90); Brutus, în *Mon. Hung. Hist.*, *Script.*, XIV, p. 20—1. Pentru personalitatea-ĭ morală, v., afară de isvórele arătate în cartea d-luĭ Bogdan, şi *Arch. f. sieb. Landesk.*, XXVII din *N. Folge*, p. 331 şi urm. (viéţa după un ms. din Lambach).

Nu atâta pe cât se pare. Se maĭ bătuse între sine pentru ispititórea graniţă de la Dunărea inferióră Domnĭ aĭ Moldoveĭ şi Ţĕriĭ-Româneseĭ.

Dacă Ştefan ajută pe Turcĭ după ce eĭ se amestecară în luptă, trebue ţinut sémă şi de faptul că aceştia umblaŭ după Chilia pentru dînşiĭ. «Atâta timp cât Chilia şi Cetatea-Albă sunt ale Valachilor şi Belgradul sêrbesc e al Ungurilor, nu vom puté învinge cu totul pe ghiaurĭ», ar fi ḑis, după Ienicerul sêrb, Mohammed II, în 1462. Presentându-se şi el sub zidurile cetăţiĭ asediate, Ştefan nădăjduià s'o ieà pentru dînsul. A Moldoveĭ saŭ a Munteniei, Chilia rĕmâneà încă o cetate creştină şi o cetate românéscă.

Radu-cel-Frumos, depravatul succesor al luĭ Ţepeş, — care fu silit să fugă de trădarea boerilor şi închis în curînd de Mateiŭ Corvin pentru o indiscutabilă scrisóre de trădare (1), — Radu păstră decĭ Chilia.

Moldova rĕmase cu Cetatea-Albă numaĭ.

Relaţiunile de comerţ cu Orientul italian reîncepură îndată, şi cu dînsele prosperitatea comercială a celor douĕ oraşe. În Marea Négră fu linişte până la 1465. (2) Nicĭ un atac turcesc nu se întîmpină în acéstă vreme, dimpotrivă, creştiniĭ se gândiaŭ serios să ieà ofensiva: Papa cerù informaţiunĭ în Orient. La întrebările sale, nisce Genovesĭ rĕspundeaŭ că, pentru a gonì pe Osmanĭ din Europa, trebue neapĕrat concursul, pe uscat, al Ungurilor «şi al tuturor vecinilor lor, cum sunt Valachiĭ şi alte naţiunĭ»; iar altul arătà că trebue făcută o flotă cam de 25 de galere pe Dunăre, pe care să se îmbarce la 20.000 de ómenĭ bine armaţĭ, ca să atace Varna saŭ Silistria» *(lo Discos)*. (3)

---

(1) V. Comentariile luĭ Piu (aşà ḑisul Gobelinus) şi *Acta extera*, IV, p. 171.

(2) Dar, după Dlugosz, a căruĭ cronologie e une-orĭ greşită, Caffesiĭ ar fi luat de la Polonĭ în 1463 soldaţĭ pentru a-şĭ apĕrà oraşul de Turcĭ, ed. 1-a, II, p. 317—8; ed. a 2-a, p. 372. Cf. indulgenţa dată Caffei în acest an, în Vigna, II, p. 177 şi urm.; Theiner, *Mon. Slavor. merid.*, I, p. 464—6 No. 657.

(3) Vigna, II, p. 238, 241.

În 1465, Ştefan-Vodă puse mâna pe Chilia, în ḑiua de 26 Ianuarie, într'o Sâmbătă. Evenimentul ne e povestit în acelaşĭ chip de tóte cronicele moldovenescĭ. Domnul sosì la Chilia, în nóptea de Mercurĭ spre Joĭ, 23 spre 24; îşĭ odihnì trupele tótă ḑiua de Joĭ; începù «a bate» cetatea Vinerĭ şi o silì să se predeà în ḑiua următóre. Cuceritorul stătù treĭ ḑile în frumósa sa stăpânire nouă, «îmblânḑì» pe locuitorĭ şi, lăsându-le Pârcălabĭ pe Isaià şi Buhtea, se întórse în scaunul Domnieĭ. (1)

Avem însă şi o altă povestire, fórte circumstanţiată, a luĭ Dlugosz. Cronicarul polon ne vorbesce de supunerea Chilieĭ, ocupate de Ungurĭ, faţă cu Radu, de disposiţiunea orăşenilor de a se da luĭ Casimir, suzeranul luĭ Ştefan, de scrisorile căpětate de acesta din partea Regeluĭ, de rugămintea Chilienilor de a se face un simulacru de asediŭ, de luarea uneĭ porţĭ căptuşite cu fier la mieḑul nopţiĭ, de prinderea unuia dintre «căpitanĭ», care erà la o nuntă, de supunerea celuĭ-lalt, care avuse timp să fugă în cetate. Turciĭ, rugaţĭ de Radu, ar fi pregătit o expediţiune contra Moldoveĭ, dar, vĕḑênd că Ştefan a pus în picióre tótă ţéra şi că e hotărît să se apere până la capĕt, Sultanul ar fi primit scusele şi oferta de tribut şi darurĭ făcută de Domn. (1)

Cum se vede, e o descriere bogată şi cu multă colóre, dar ea nu inspiră multă încredere. Intervenţiunea la fie-care frasă a Regeluĭ Polonieĭ e un act de patriotism din partea luĭ Dlugosz, şi de ea nu trebue să se ţie sémă. Dar, şi alt-fel, povestirea pare înfrumuseţată şi întregită din imaginaţiune. Cu greŭ se póte admite că Turciĭ ar fi pregătit în 1465 o expediţiune în Marea Négră fără ca vre-un isvor italian, din Caffa maĭ ales, să spună un cuvînt despre acéstă primejdie comună. (2) Şi totuşĭ instrucţiunile noilor rectorĭ aĭ oraşuluĭ

(1) Cf. *Cron. de la Bistriţa*, p. 51—2; *Cron. moldo-polon.*, p. 224; *Cron. anon.*, p. 239; *Cron. putnénă*, p. 194; Ureche, p. 152—3. «Joĭ pe la mieḑul nopţiĭ» trebue înţeles «Mercurĭ spre Joĭ», pentru a potrivì cu data de lună. De alt-fel chiar şi cronica ḑice: «şi petrecù acolo în pace Joia» (*Cron. de la Bistriţa*).

(2) Dlugosz, ed. 1-a, II, col. 344—5; ed. a 2-a, XIV, p. 408—9.

(3) Numaĭ un document ardelén pomenesce, la 28 Septembre 1466, de

vorbesc de Ştefan, la 18 Maiŭ; guvernul caffes voià să reînvie sub noul Domn afacerea Lerici; fraţiĭ Senarega făceaŭ reclamaţiunĭ şi, Ştefan rĕspundênd printr'un refus, se ordonase Genovesilor a plecà din «Album Castrum». Guvernul central ordonă să se aştepte împrejurărĭ maĭ favorabile şi să se evite primejdiósa şi dăunătórea cale a răsboiuluĭ. Încolo, despre partea Turcilor, Caffesiĭ căutaŭ să capete în acest an de la dînşiĭ voia de a trimete grîŭ la Genova. (1) «Oraşul», scriŭ Protectoriĭ Sf. Gheorghe, la 1466, «prosper din mila luĭ Dumnedeŭ în tóte, se odihnesce, cresce şi va cresce şi maĭ mult pe viitor.» (2)

În Novembre 1467, Mateiŭ, Regele Ungarieĭ, trecù munţiĭ în Moldova, pe care fu silit să o părăséscă după lupta de nópte de la Baia (15 Decembre). (3)
Abià scăpat de acéstă invasiune, pe care, ce e dreptul, o provocase prin prădăciunĭ în Ardél şi o prea evidentă aplecare de partea Polonilor, Ştefan avù grijĭ noue despre Turcĭ. Deşì Mateiŭ îl acusà, în scrisórea prin care explicà Polonilor motivele expediţiuniĭ sale, că linguşesce făţarnic pe tótă lumea, între altele şi pe Turcĭ şi pe Tătarĭ (4), relaţiunile sale cu Sultanul, numaĭ bune nu eraŭ: acum, ca şi maĭ târdiŭ, Mohammed II nu puteà tolerà sincer pe un Principe creştin, a căruia putere erà, singură, o destulă ofensă.
La 12 Februarie 1468, când vestea înfrângeriĭ luĭ Mateiŭ

Turcĭ ascunşĭ în munţĭ (Amlacher, p. 27, nº 37). — Radu erà fórte bine cu Turciĭ, carĭ căutaŭ, scrie Mateiŭ Corvin la 18 Februarie 1465, să împace prin el pe Ungurĭ (Fraknói, *Matyás Kir. levelei*, I, p. 78).

(1) Vigna, II, p. 341.

(2) *Ibid.*, p. 437.

(3) Cf. cronicele moldovenescĭ, Dlugosz, ed. 1, II, col. 417—9, 430—1, 437; ed. 2-a, XIV, p. 495—7, 510—1, 517; Bonfiniu, p. 396—7; Ranzanus, în Schwandtner, I, p. 398—9; Bachmann, *Urkk. und Actenstücke (Fontes, Dipl.*, XLII), p. 442, No. 329; *Transilvania*, VI, p. 212; Teleky, XI, p. 306—7; *Arhiv za pov. jugosl.*, IX, p. 19. Cf. Wertner (Moriz), *Die Grafen von S. Georgen und Bösing*, Viena 1891; Firnhaber, *Die Verschwörung der Siebenbürger gegen K. Matthias Corvinus von Ungern im Jahre 1467*. Cf. în *Notizenblatt*, 1852, p. 193 şi urm.

(4) Fraknói, *M. Kir. levelei*, I, p. 210—3.

în Moldova începeà abià să se rĕspândéscă, în forma fórte îmblânḑită pe care i-o dădù cancelaria regală (1), corespondentul milanes din Veneţia scrià Duceluĭ, că Sultanul a plecat din Sofia spre «Nicopole în Bulgaria, lângă Dunăre». Două ḑile după acésta, el confirmà scirea: «Turcul» plecase, într'adevĕr, din Sofia spre «Nicopole şi *Moncastro* lângă Dunăre» şi adăogeà: «Se crede că a făcut-o pentru-că în acest timp înghéţă Dunărea şi pe ghéţă pune să tréc azapĭ, carĭ ieaŭ robĭ în Ardél şi Valachia.» (2) În Iunie, se spuneà în Ardél că Turciĭ aŭ trecut Dunărea şi vin spre Carpaţĭ. (3)

La 22 Iulie, Ştefan reînnoià legăturile sale cu Polonia ca sub «Alexandru-cel-Mare»: va prestà omagiul personal în Pocuţia, nu va începe răsboiŭ fară voia Regeluĭ, dar acesta îl va ajutà «contra tuturor némurilor din acéstă lume: Turcĭ, Tătarĭ, Ungurĭ, păgânĭ şi creştinĭ», şi anume în persónă în cas de «apĕsare mare asupra nóstră». (4)

Din tóte aceste lucrurĭ, ese că atacurĭ turcescĭ la Dunărea-de-jos puseră pe gândurĭ pe Ştefan şi-l aduseră a confirmà, pentru a fi sigur de ajutor, legăturĭ pe carĭ mîndria luĭ le-a suportat cu greŭ tot-deauna.

În 1469, pe când Domnul Moldoveĭ erà reţinut de lupte cu veciniĭ sĕĭ, Tătariĭ, svonurile despre o flotă turcă menită să vie în Marea Négră apar din noŭ: la Caffa un imposit anume fu pus, pentru apĕrare, şi frica de Turcĭ erà seriósă în August. (5)

În Iunie 1469, un Tătar fu expediat de Han la Caffa pentru a anunţà că se scie de la o biremă sosită la «Saline» (lângă Chilia) că flota turcéscă se va presentà la «Album

(1) V., de exemplu, scirile date la Ragusa de solii ungurĭ (ar fi 5.000 de morţĭ din partea luĭ Mateiŭ, iar, din partea luĭ Ştefan, învins, 25.000).

(2) *Acta extera*, V, p. 94, 95 saŭ Iorga, *Acte şi fragmente*, III[1], p. 45—6. Cf. Vigna, II, p. 589, 592 şi urm.

(3) Amlacher, p. 28, n° 39.

(4) Hurmuzaki, II[2], p. 704—5, No. 526. Cf. maĭ sus, p. 130, nota 3.

(5) Vigna, II, p. 624—5, 654. Cf. *Acta extera*, V, p. 100 şi urm.— Pentru luptele luĭ Ştefan în 1469—70, v. cronicele moldovenescĭ şi Dlugosz, ed. 1-a, II, col. 450, 458; ed.a 2-a, XIV, p. 530—1, 541—2 (cf. Heidenstein, *De vita Zamoscii*, p. 289). Cf. Jablonowski, p. 28—30.

Castrum». Ea sosì îndată, prin Iulie, la «Saline». În aceeaşĭ lună, socotelile caffese pomenesc berbeciĭ, puiĭ, pânea, orzul, lumînările, vinul, date solilor trimeşĭ de Ştefan, de sigur pentru transmitere de noutăţĭ şi cerere de ajutor. (1)

În anul următor, 1470, în fine, căḑù Negroponte, «scutul şi apĕrarea tuturor creştinilor» (2), şi un strigăt de durerósă surprindere se ridică în întrégă Europă la acéstă veste. De-asupra Statelor creştine din Balcanĭ se închisese apele potopuluĭ turcesc; Ungaria erà distrasă de la misiunea sa naturală prin lupta cu Bohemiĭ; Veneţia erà acum îngenuchiată. Rîndul Moldoveĭ trebuià să vie.

Să urmărim de-ocamdată vicisitudinile celor douĕ oraşe până ce lupta între Ştefan şi Turcĭ e deschisă cu strălucire în 1475.

Îmbărbătaţĭ de succesele lor contra Veneţienilor, Turciĭ cerură o sporire de tribut la Caffa încă din 1471, şi haraciul fu urcat decĭ la 4.000 galbenĭ. (3) Dar, în acelaşĭ timp, un aliat al creştinilor apărù ca biruitor în Asia-Mică. În Martie, un sol al luĭ Uzun-Hassan venì să ofere Veneţienilor alianţă contra Sultanuluĭ şi i se rĕspunse favorabil, la 7 Martie, prin frase carĭ amintiaŭ luĭ Uzun că el e întregitorul moştenirii luĭ Tamerlan. În Aprilie, sosì, cu un ambasador polon, venind de la Roma, alt sol al Hanuluĭ turcoman şi un sol al Regeluĭ Alexandru al Iberieĭ saŭ Georgieĭ, conduşĭ de Lazaro Querini, trimis la Uzun de comandantul galerelor veneţiene din Orient. Ambasada plecase înainte de cea care sosise încă din Martie în Veneţia: «trecuse», scrie o decisiune a Senatuluĭ veneţian, «Marea Négră de la Trapezunt la *Moncastro*, de unde apucă prin Polonia». Papa expedià cu dînşiĭ un Franciscan, iar Veneţia pe cunoscutul călĕtor Cattarino Zeno. (4) Ştefan primise şi el scrisorĭ de la Han,

(1) Iorga, *Acte şi fragmente*, III¹, p. 46.

(2) *Acta extera*, V, p. 185.

(3) Vigna, II, p. 742—6, 762—4, 777 şi urm. La 1459 încă, el erà de «3.200 de galbenĭ saŭ aprópe (Vigna, I, p. 919).

(4) Cf. *Acta extera*, V, p. 212, 214, 259—60, 263—4; Enrico Cornet, *Le guerre dei Veneti nell' Asia (1470—1474)*, Viena, Tendler, 1856, in-8°,

prin care-ĭ recomendà solia ce trimeteà «către Domniĭ Frâncilor . (1) În acelaşĭ an, Veneţia umblà, printr'un emisar special, să aţîte pe Tătarĭ contra Turcilor: eĭ trebuiaŭ să prade Tracia, trecênd «prin ţĕrile de lângă Marea Négră şi Moldova, pe la malul Dunăriĭ». Neapĕrat că planul n'a avut urmare, deşì trimisul veneţian a plecat în Tataria. (2) Ba încă, în decursul acestuĭ an Tătariĭ prădară pe Moldovenĭ şi Rutenĭ. (3)

Tot în 1471, nisce scirĭ din Regensburg vorbesc despre marele cutremur din Moldova: el se simţì până la Cetatea-Albă, care e numită aicĭ nemţesce «das Weisse Schloss, Necter genant» şi până la Caffa. (4)

Trebue să adaogăm apoĭ, pentru a mântuì istoria politică a Cetăţiĭ-Albe în acéstă vreme, că, în 1472 şi 1473, solĭ noĭ aĭ luĭ Uzun veniră la Veneţia, pe urma cărora plecară doĭ alţĭ ambasadorĭ veneţienĭ în Persia: Giosafatte Barbaro

---

p. 23, No. 12; p. 25—30; p. 31, No. 18. Între forţele turcescĭ ce luptară în 1474 contra luĭ un contemporan menţionéză dodici mila Valacchi della Valacchia Bassa et d'essi era capitano uno c' haveva nome Basaraba (Ramusio, II, fol. 67). Cf. Cattarino Zeno, *ibid.*, fol. 222 V°.

(1) Scrisórea pórtă limpede data de 1459, care e neapĕrat greşită. Editoriĭ eĭ iĭ atribuesc une-orĭ o alta după plac. V. *Col. luĭ Traian*, VII, p. 464—6; *Acta extera*, VII, p. 293—5; Hurmuzaki, II², p. 124—5, No. 103. Constanţiu de Sarra, traducĕtorul eĭ, se întîmpină, ca «scriitor al guvernuluĭ» în 1461 (Vigna, II, p. 122—3). În 1460 încă, el erà notar şi fu ales «scriba et pro scriba illius protectorie et compere locorum Caffe» [2 Octobre] (*ibid.*, p. 82—3). E confirmat la 1468 (*ibid.*, p. 526, 531). Nouă confirmare la 31 August 1469 (i se ḑice şi profesor de gramatică) (*ibid.*, p. 629). În 1471, el fusese însărcinat acum cu ducerea tributuluĭ la Pórtă (*ibid.*, p. 735) şi vine la Genova (*ibid.*, p. 813—5). În 1472, e confirmat ca *scribano* (*ibid.*, p. 848—9). O afacere a luĭ în 1473, *ibid.*, III, p. 54. V. şi I, p. 760—1, 809; III, p. 190 şi urm. (1475) Scrisórea îl numesce magistru în arte» şi notar public. S'ar puté însă ca scrisórea să fie din 1474. V. capitolul VII.

(2) Cornet, *Asia*, p. 98, No. 77; p. 106—7, 112—4.

(3) Vigna, II, p. 777 şi urm,

(4) Bachmann, *Urkundl. Nachträge (Fontes, Diplom.*, XLVI), p. 171—2.

şi Ambrosiu Contarini. Unul din soliĭ persanĭ, medicul Isac, venì prin Caffa şi deci probabil şi prin Cetatea-Albă. (1)

Înainte de a trece la campaniile turcescĭ din 1475 şi la căderea coloniilor italiane din Marea Négră, e bine să adunăm la un loc ultimele relaţiunĭ dintre aceste coloniĭ şi Moldova, relaţiunĭ intime de comerţ şi vecinătate, carĭ nu puteaŭ fi amestecate cu istoria politică a cetăţilor nóstre. Notiţele ce avem sunt felurite şi, neputênd fi grupate alt-fel, le vom înşirà cronologic.

Prin Chilia şi Cetatea-Albă vor fi trecut soliĭ luĭ Vlad-Ţepeş, carĭ se găsiaŭ încă la Caffa la 18 August 1462, ceea ce arată că numaĭ după câte-va lunĭ de la expediţiunea turco-moldovenéscă teribilul Domn fu silit să trécă munţiĭ, în Ardél, şi aceeaşĭ va fi fost calea urmată de Bartolomeiŭ saŭ Barcac, trimes de Ştefan-cel-Mare în 1463. (2) În Septembre se menţionéză vechĭ reclamaţiunĭ polone pentru oprirea de către consulul din Soldaia (Sudak) a bunurilor unuĭ Lemberges care, mergênd cu corabia «de la Cetatea-Albă la Caffa», fusese aruncat acolo de furtună. (3)

În 1464—5, între soldaţiĭ străinĭ aĭ Caffei, găsim, pe lângă Radu, Stoica, Stancu, Dimitrie, Românĭ din Muntenia, pe lângă Ioan, «Valach din Sucéva», pe Bartolomeiŭ din Cetatea-Albă. (4)

În Ianuarie 1468 se presintă guvernuluĭ genoves o plângere, în care numele Chilieĭ şi Cetăţiĭ-Albe sunt dese-orĭ pomenite. Grigore de Reza, numit consul de Caffa în 1464, arătà că trecuse prin Moldova, unde făcuse un dar luĭ Ştefan, care îl rugă să-ĭ comande o sabie «după obiceiul moldovenesc» la Genova: Reza făgăduì, dar i se rĕspunse de acolo că, «obiceiul» nefiind cunoscut, sabia nu se póte face. Încunosciin-

(1) Cornet, p. 37, No. 26; p. 38, 39—48, 55. No. 3; p. 57, 60, 68 şi urm., 70, 76, 80 şi urm.; p. 118, No. 96; p. 119 şi urm. Cf., pentru pregătirile papale, Infessura, *Diaria rerum Romanarum*, ed. Tommasini, Roma 1890, ed. a Instit. istoric italian, p. 76; Cornet, p. 91—2, No. 70. Cf. Dlugosz, ed. 1-a, II, col. 330—1; ed, a 2-a, XIV, p. 626.

(2) Iorga, *Acte şi fragmente*, III[1], p. 39—40. Să fie Birtok Drágfi (v. *ibid.*, p. 106 şi nota 3)?

(3) Vigna, III, p. 471—2.

(4) Iorga, *Acte şi fragmente*, III[1], p. 40—2.

ţat prin Dorin Cattaneo, însurat la Sucéva, şi «maestrul Ioan, bărbierul sĕŭ», Ştefan spune că el n'a înţeles să céră ce erà imposibil: el acordă un paşaport fórte satisfăcĕtor tuturor Genovesilor din colonii şi-l trimise la Caffa. Reza întreţinù în tot timpul consulatuluĭ sĕŭ relaţiunĭ de prietenie cu Moldoveniĭ, primindu-ĭ bine la Caffa şi făcênd darurĭ şi presentând felicitărĭ *soluluĭ trimes de Ştefan pentru a anunţà luarea Chilieĭ.* Când fu să se întórcă, el luă calea Moldoveĭ, câmpia tătară fiind pe acea vreme puţin sigură: deşì ceruse însă un paşaport de la Ştefan prin Genovesul sucevén Conrad de Porto, printr'un cetăţén din Cetatea-Albă, un prieten, anume Gheorghe «Volata», şi prin Ioan bărbierul, Ştefan îl refusă, spuind că ajunge vechiul paşaport general, comunicat şi «jupanuluĭ de Cetatea-Albă». Aicĭ şi în alte locurĭ, Reza şi tovarăşiĭ sĕĭ de drum fură bine primiţĭ, dar se vĕḑură cu mirare arestaţĭ la hotar şi, după şépte ḑile de poprélă, trimeşĭ în care cu boĭ, înaintea Domnuluĭ. Pretextul erà că nu se presentase înaintea sa, deşì Pârcălabiĭ de la Cetatea-Albă spusese că nu e de nevoie, dacă nu-l găsesc în cale. Puşĭ sub paza a doĭ, treĭ boerĭ, prinşiĭ fură de repeţite orĭ maltrataţĭ şi despoiaţĭ. Când însă Caffa trimese la Cetatea-Albă un sol, Gulielm Centurione, împreună cu un trimes tătar, pentru a cere liberarea celor arestaţĭ, Ştefan primì bine pe dragomanul ambasadorilor, care venì la Sucéva, şi dădù drumul luĭ Reza şi tovarăşilor sĕĭ, oprindu-le însă, cu tóte protestările lor, averea. (1)

Atât fostul consul din Caffa, cât şi ceĭ ce-l întovărăşise, Baptist de Axereto şi Gentile de Camilla, cerură dreptate la Genova, arătând că numaĭ Anconitaniĭ şi Greciĭ nu-şĭ rĕsbună supuşiĭ insultaţĭ. Protectoriĭ Băncii Sf. Gheorghe, carĭ aveaŭ administraţiunea coloniilor orientale, refusară represaliile reclamate, dar trimeseră la Ştefan, «domnul Cetăţiĭ-Albe», un sol, Carol Cicogna, şi dădură ordine la Caffa pentru continuarea stăruinţelor, din partea oraşuluĭ şi din partea Hanuluĭ (15 Ianuarie 1471). Ştefan acordase un noŭ paşaport

(1) Iorga, *Acte şi fragmente*, III[1], p. 42—5. Alegerea luĭ Reza fu confirmată la 10 Novembre 1463 (Vigna, II, p. 207—8). La 30 Decembre 1465, se ieaŭ mĕsurĭ pentru succesiunea luĭ Reza, Caloccio de Ghizolfi şi Ioan Gabella *(ibid.*, p. 364 şi urm.).

Genovesilor din Caffa (prin Septembre 1470), dar zăbovise plata despăgubirilor, din causa răsboiuluĭ început de curînd cu Muntenia. La 21 Ianuarie, ordine energice se dădură pentru stăruinţe rectorilor caffesĭ. (1)

Cérta devenì tot maĭ acută între Caffa şi Domnul Moldoveĭ. Antoniotto de Gabella, noul consul din 1473, fu oprit cât-va timp, la trecerea sa, de Ştefan, care trimese în acelaşĭ an rectorilor un sol, oferind pace. I se rĕspunsė cam aspru, şi Genova recomendà, la 17 Novembre, înţelepciune şi prudenţă ofiţerilor sĕĭ. În 1474, totuşĭ, se retraseră la Caffa salv-conductele personale, acordate Moldovenilor, ceea ce atrase rectorilor oraşuluĭ, carĭ se puseseră rĕŭ şi cu Moscoviţiĭ, observaţiunĭ nouĕ de la guvernul central. Dar, la 14 Septembre, Gabella anunţă ast-fel sfîrşitul neînţelegeriĭ: «Cu Ştefan-Vodă căutăm să facem pace, aşà că în tótă ţéra luĭ aĭ noştri toţĭ să pótă face negoţ în siguranţă, şi nădăjduim să ne restitue pagubele, şi de aceea a fost trimes la el Cavallino Cavallo, care nu s'a întors încă, nicĭ n'a scris; dar sper că vor merge lucrurile bine.» (2)

La 6 Februarie 1468, socotelile Caffeĭ pomenesc din noŭ pe stipendiatul Ioan «Românul saŭ Ungurul», adecă Românul din Muntenia; în 1469 găsim şi pe ceĭ-lalţĭ soldaţĭ românĭ: Stancu, Dimitrie, Radu, Stoica. Eĭ se întîmpină şi în 1470, împreună cu «Teodor Românul Polon», Simon «Românul Polon», «Ioan de Cetatea-Albă, Polon» şi «Mateiŭ Ungurul Polon». În 1471, avem pe Teodor, pe Simon «Valachul» şi pe «Ioan de Cetatea-Albă». Ca negustor probabil, e menţionat în Iunie 1469 «Agop Arménul din Cetatea-Albă». (3)

La 9 August 1469, Caffa acordă un salv-conduct fórte larg luĭ «Gheorghe Vollata, locuitor nobil din Cetatea-Albă» şi tuturor alor sĕĭ. (4) La 30 August, se restituesc lucrurile unuĭ-

(1) Vigna, II, p. 338—9 (v. şi nota următóre); Iorga, *Acte şi fragmente*, III¹, p. 47. În Maiŭ-Iunie 1467, Cicogna se pregătià a merge pe uscat la Caffa (*ibid.*, p. 481—2, 489).

(2) Vigna, III, p. 124 (Iorga, *Acte şi fr.*, III¹, p. 52); cf. Vigna, II, p. 724—5, 729—36, 885; III, p. 31 (cf. p. 114 şi urm.), 56—7, 103—4.

(3) Iorga, *Acte şi fragmente*, III¹, p. 46—8.

(4) Vigna, II, p. 617—8. Cf., maĭ sus, p. 135.

«Valach mort» în Caffa. (1) La 26 Aprilie 1471, Protectorii Sf. Gheorghe recomandă rectorilor caffesi pe «cavalerul Theodorus Cha de Telicha» saŭ «Theodorcha de Telicha, care ar puté fi architectul de odinióră din Cetatea-Albă. În Septembre 1474, în fine, consulul Gabella scrie că a trimes multe corăbii şi mulţi negustori, pentru grâne, la Cetatea-Albă, «unde sunt destule». (2)

Interesantă e, în fine, închiderea pe la 1472 în Cetatea-Albă, probabil în urma uneĭ lupte, a Sultanuluĭ tătar Eminek, fratele luĭ Mamak, «căpitanul Campanieĭ» saŭ şeful Tătarilor din oraşul şi împrejurimile Caffeĭ. La 7 Novembre 1472, Caffesiĭ daŭ sciri luĭ Mengli-Ghiraĭ «despre Sultanul din Cetatea-Albă». La 3 Martie în anul următor, rectoriĭ daŭ un bacşiş Tătaruluĭ trimes de Mamak pentru a vestì «că Sultanul Eminek a fugit din Cetatea-Albă». (3)

---

(1) Vigna, II, p. 627: illius Vellachi mortui, gubernatoris alias per Bartholomeum de Ripalta et socium» (?).

(2) Iorga, *Acte şi fragmente*, III[1], p. 51—2; Vigna, II, p. 770, 793—5; III, p. 124. La 1471, 15 August, Ştefan acordă scutire de vamă călugărilor de la Pobrata la vadul de la Ţuţora pentru trimeterea la *Chilia* de pâne, miere, pesce şi altele *(Arch. ist.*, I, p. 115—6). — Instrucţiunile luĭ Gabella cuprindênd şi locul despre cele treĭ stăpânirĭ din Marea-Négră, citat maĭ sus, în Vigna, II, p. 867 (16 Iunie 1472). — Teodor, care locuià la Sudak, e menţionat şi pe p. 834 din Vigna, II.

(3) Iorga, *Acte şi fragmente*, III[1], p. 50—1.

CAPITOLUL VII.

Încercările Turcilor de a luà Chilia și Cetatea-Albă și căderea acestora în 1484.

Încă din 1474 se puteà prevedé un atac împotriva Moldoveĭ. Luptele luĭ Ștefan contra vecinilor sĕĭ din Muntenia, țéră căḑută cu totul în sfera de influență turcéscă, uciderea luĭ Radu, favoritul de odinióră al luĭ Mohammed II, fură considerate, firesce, de acesta ca insulte grave, carĭ trebuiaŭ rĕsbunate. La 31 Ianuarie 1474, un an aprópe înainte de lupta de la Podul Înalt, Ragusaniĭ anunțaŭ Regeluĭ Ungarieĭ că Sultanul va trimite pe eunucul Soliman-Pașa în Albania și în Moldova, al căruĭ Domn intervenise cu puterea în țéra vecină. (1)

Soliĭ Regeluĭ polon, veniţĭ pentru a împăcà pe Ștefan cu Munteniĭ, îl găsiră la Vasluiŭ, unde se întărise cu familia sa, decis să taie calea năvălitorilor: Ţéra-Românéscă erà ocupată milităresce de Turcĭ, spuneà el, și eĭ puseră garnisóne în castele. (2) Scirea acésta, transmisă de Dlugosz, e cu desăvîrșire adevĕrată: Când Paul Ogniben, trimes de Veneţienĭ la Uzun-Hasan, se înfățișă la întors înaintea Domnuluĭ, în Novembre 1474, acesta îĭ dădù o scrisóre către Papa, și scrisórea e dată din Vasluiŭ. (3)

---

(1) Thallóczy și Gelcich, la acéstă dată, p. 631.

(2) Dlugosz, II, ed. 1-a, p. 508—9; ed. 2-a, XV, p. 600—1.

(3) Hurmuzaki, II^{2}, p. 224—5, No. 202. Cf. *Mon. Vaticana historiam Hungariae illustrantia*, seria I, VI, p. 96—7.

Aşteptarea nu-ĭ fu lungă. Sultanul îĭ cerù în curînd «să-ĭ cedeze Cetatea-Albă şi Chilia, să plătéscă de acum înainte tributul şi să adaogă pe cel rĕmas în urmă, căcĭ alt-fel îĭ va fi duşman, va venì îndată şi va cucerì acele locurĭ cu puterea, chiar şi fără voia luĭ». (1) Refusul erà neapĕrat, şi făgăduiala turcéscă fu îndeplinită fără zăbavă. Soliman părăsì inutilul asediŭ al Scutariuluĭ şi, în mijlocul erneĭ, trecù Dunărea în Moldova, pe neprevĕḑute. Aveà la 120.000 de ómenĭ — cifră pe care o cuprind maĭ multe isvóre deosebite —; în smârcurile Bîrladuluĭ, unde se găsià Ştefan, aşteptà o óste destul de însemnată, 40 până la 50 de miĭ de ómenĭ, curtenĭ şi ţĕranĭ din Moldova, Secuĭ şi póte câţĭ-va Polonĭ, Trecênd prin ţéra pustiită, óstea turcéscă nu întîmpină nicĭ o resistenţă. La 10 Ianuarie însă, într'o Marţĭ, o catastrofă completă, pe carĭ nicĭ sumeţiĭ învinşĭ n'aŭ putut-o tăgăduì vre-odată, întrerupse acest mers triumfal. Turciĭ, prinşĭ din maĭ multe părţĭ, într'o vale îngustă şi mlăştinósă, flămânḑĭ şi îngheţaţĭ de frigul umed al dimineţeĭ de érnă, fură buimăciţĭ cu totul.

Bătălia trebue să fi fost scurtă: cât a trebuit ca vrăjmaşiĭ să prindă cu mintea grozăvia situaţiuniĭ în care se găsiaŭ; dar urmărirea ţinù treĭ ḑile. Cale de douĕ-spre-ḑece mile îĭ goniră din urmă ţĕraniĭ suiţĭ pe caiĭ fără stăpân: fugariĭ dispărură sub ghéţa rîurilor şi lacurilor, drumurile se umplură de trupurile lor încremenite; «stăteaŭ», spune unul din învingĕtorĭ, «ca snopiĭ pe o câmpie secerată». Prinşiĭ, dintre carĭ uniĭ oferiaŭ marĭ sume de rĕscumpĕrare, fură traşĭ în ţépă de învingĕtorul pe care primejdia încercată îl sĕlbătăcise. Într'o laconică şi mîndră circulară, Ştefan anunţă Papeĭ, Regilor vecinĭ şi altor Principĭ din Europa, din Suc éva, la 25 Ianuarie, «că a bătut pe duşmaniĭ sĕĭ şi aĭ creştinătăţiĭ, i-a împrăştiat şi i-a călcat în picióre». Acésta e lupta de la Podul Înalt, Vasluiŭ saŭ Racova. (2)

---

(1) Dlugosz, ed. 1-a, II, col. 516; ed. a 2-a, XIV, p. 609—10.

(2) V. cronicele moldovenescĭ, Dlugosz, ed. 1-a, col. 525 şi urm.; ed. a 2-a, XIV, p. 629 şi urm.; Cromer (p. 630) şi Bonfinius (p. 421); cronicele italiene şi cea austriacă a luĭ Unrest (cf. Fr. Krones, *Die österreichische Chronik Jakob Unrest's mit Bezug auf die einzige bisher bekannte Hand-*

Ceea ce ne intereséză maĭ mult în acéstă expedițiune, e sórta cetăților. În parte, pentru dînsele făcuse Sultanul acest răsboiŭ, spre a avé numaĭ pentru dînsul Marea Négră.

După Dlugosz, ele se predară de la început și, cum Ștefan îșĭ grămădise tóte forțele la Vasluiŭ, lucrul nu pare imposibil. «Și cetățile Basarabieĭ», scrie cronicarul polon, «carĭ se predase Turcilor, fură reluate de Ștefan după victorie.» (1) Dar avem și o altă dovadă, care înlătură îndoiala. La 10 Februarie 1475, massariul Oberto Squarzafico scrie din Caffa Protectorilor Sf. Gheorghe. După ce arată cum «noul căpitan al Campanieĭ», Eminek, a fost înlocuit de către Han și a fugit (de sigur, ḑice el, nu la Hordă, nicĭ în Moldova, unde a fost maĭ mulțĭ anĭ captiv) (2), Oberto vorbesce de frica ce i-o inspiră flota turcă. Din Calamita a venit scirea, printr'un brigantin sosit din Cetatea-Albă, «că acéstă localitate a fost luată de Sultan, care a asediat-o *pe uscat* pe acest timp de ghețurĭ. Decĭ, dacă așà este, Dumneḑeŭ milostivul să ne ajute și să ne ocrotéscă cu mila sa; totușĭ», mântuie el, «sper că nu va fi ast-fel». (3) Douĕ ḑile după acésta, o scrisóre a luĭ Gabella, consulul, anunță cumpĕrăturile de grîŭ ce vrea să facă «spre Chilia și Bulgaria și Cetatea-Albă». (4)

Scirea mareĭ înfrângerĭ din Moldova produse impresiune la Constantinopole, și însășĭ maștiha Sultanuluĭ o anunță soluluĭ venețian, Girolamo Zorzi, spunênd că e cea maĭ mare ce aŭ suferit vre-odată Turciĭ. (5) Sultanul nu dădù audiență maĭ multe ḑile și flota, care se pregătià să atace posesiunile venețiene, Nauplia saŭ Creta, îșĭ contenì un timp

---

schrift K. derBibl. zu Hannover, în *Arch. f. öst. Gesch.*, XLVIII, p. 421 și urm ; cu variante), în Iorga, *Acte și fragmente*, III¹, p. 96 și urm. și *Acta extera*, V, p. 300 saŭ *Col. luĭ Traian*, VII, p. 423—4. Cronicele turcescĭ în Leunclavius, *Hist.*, col. 590—1 ; *Annal.*, p. 31. Cf. Cantemir, *Ist. Imp. otoman*, ed. Ac. Rom., I, p. 158. Circulara în Iorga, *Acte și fragmente*, III¹, p. 91—2, unde și însemnarea altor edițiunĭ. Cf. Hurmuzaki, VIII, p. 18.

(1) Dlugosz, ed. 1-a, II, col. 526; ed. a 2-a, XIV, p. 621.

(2) V. maĭ sus, p. 137.

(3) Vigna, III, p. 195—6.

(4) *Ibid.*, p. 203.

(5) Iorga, *Acte și fragmente*, III¹, p. 84.

pregătirile. (1) Îndată însă natura sanguină a luĭ Mohammed îşĭ recăpĕtă energia pe care o perduse de-odată. Pregătirile floteĭ continuară, şi o armată próspĕtă de uscat începù să să se strîngă la Adrianopole. Sultanul voià să dea o mare lovitură: pe când Apuseniĭ se temeaŭ pentru Creta şi Chios, el îşĭ ţintise ochiĭ asupra Caffeĭ şi cetăţilor moldovene. (2) La 20 Maiŭ, flota plecă din Constantinopole; erà cea maĭ frumósă din câte despicase apele Măriĭ Negre; nicĭ o putere creştină nu erà capabilă de o asemenea sforţare. Gedugì-Ahmed-Paşa, căpitanul de Galipole, comandà 180 de galere, treĭ galeaţe, 170 de *fusti*, 120 de *taforese*, 100 de bărcĭ cu provisiunĭ, ducĕnd 3.000 de caĭ şi mulţime de pedestri. (3) În acelaşĭ timp aprópe, la 21 Maiŭ, Sultanul eşià din capitala sa, spre a luà comanda trupelor din Adrianopole. (4) Ştefan scià scopul mişcărilor militare ale Turcilor şi luase mĕsurĭ din vreme. Luĭ Mateiŭ Corvin, cu ostaşiĭ căruia avuse o ciocnire puţin înainte de victoria de la Vasluiŭ (5), duşmanuluĭ sĕŭ statornic, îĭ trimesese Domnul o solie, oferindu-ĭ pace şi prietenie, acum când «şi-a redobândit cea maĭ mare parte din bunurile şi moştenirea, carĭ fuseseră perdute din pricina tiranieĭ şi cruḑimiĭ Turcilor» (6), şi Regele se grăbise a-ĭ scrie bine-voitor, anunţându-l că-l va visità în curînd printr'un ambasador. (7) La Casimir din Polonia ceruse ajutor îndată ce prinse de veste că Sultanul strînge trupe la Adrianopole. Voià de la dînsul 2.000 de pedestri, pentru a apĕrà Cetatea-Albă şi Chilia, strîngerea nobilimiĭ din Rusia la Cameniţa, şi, maĭ târḑiŭ, ajutorul personal al Regeluĭ. Re-

(1) *Ibid.*, p. 87—8.

(2) Cambini, în Sansovino, fol. 159 V°; *Col. l. Traian*, 1883, p. 41—3 (cf. VII, p. 424—5); Vigna, III, p. 482.

(3) *Acta extera*, V, p. 268 şi urm.

(4) Iorga, *Acte şi fragmente*, III[1], p. 88.

(5) Dlugosz. ed. 1-a, II, col. 527; ed. a 2-a, XIV, p. 623. Cf. Berger, I, p. 44, No. 255 şi Baluze, *Miscellanea*, I, p. 502 (reprodus şi în Hurmuzaki, II, p. 7, No. 9). Pentru înţelegerea ungaro-polonă din 1474, relativă la Moldova, v. Bachmann, *Urkk. Nachträge*, p. 273; Lewicki, II, p. 185. Cf. Berger, p. 45, No. 260.

(6) Hurmuzaki, II, p. 2, No. 2 saŭ Fraknói, I, p. 313.

(7) *Ibid.*

gele polon, care se aflà în Lituania, dădù însă dovedĭ de o uimitóre indiferenţă şi de o absolută nepricepere a intereselor sale. Polonĭ, între carĭ Dlugosz, îl vĕdură cu indignare pornind din Lituania abià pe la jumătatea luĭ Maiŭ, ajungênd pe încetul la Lublin la începutul luĭ Iunie, oprindu-se aicĭ sĕptĕmânĭ de dile. Trimesese o inutilă şi ridiculă somaţiune, pentru a oprì în mersul lor armatele turcescĭ biruitóre! Aicĭ la Lublin îl găsì scrisórea luĭ Mateiŭ de Lomza, notarul trimes la Hanul Menglì-Ghiraĭ, prin care notarul acesta anunţà, din Cetatea-Albă, că, la 6 Iunie, Caffa a cădut, că poporaţiunea a fost robită şi încărcată pe corăbiĭ, împreună cu însuşĭ Hanul, afară de Latinĭ şi de agenţiĭ şi supuşiĭ luĭ Ştefan, carĭ fură decapitaţĭ. (1)

Turciĭ apăruse pe neprevĕdute înaintea oraşuluĭ la 31 Maiŭ debarcase la 1 Iunie şi, după cincĭ dile de asediŭ, sprijinul luĭ Eminek şi nemulţumirea Grecilor şi Armenilor din cetate cu guvernul latin le deschiseră porţile splendideĭ şi bogateĭ cetăţĭ. (2) Vestea sosì îndată şi luĭ Ştefan, care nu putù aflà fără durere şi spaimă cele petrecute. Cu Caffa nu steteà bine în ultimele timpurĭ: pacea nu se încheiase între dînsul şi rectorĭ, şi în zadar oferise el despăgubirĭ, cu condiţiunea uneĭ alianţe contra Turcilor şi luĭ Isac din Mangup. (3) Dar neînţelegerile nu mersese până la duşmănie deschisă şi, orĭ-cum ar fi fost Genovesiĭ, erà înspăimântător pentru dînsul să se simtă acum singur, pe tot circuitul Măriĭ Negre, înaintea Turcilor.

E adevĕrat că Alexandru, fratele Marieĭ, soţia Domnuluĭ, trimes la Mangup, isbutise a cucerì castelul şi tot teritoriul, ucigênd pe propriul sĕŭ frate, Isac, prietinul Turcilor. Pe de altă parte, boeriĭ, carĭ fusese la Regele Mateiŭ, reveniaŭ pe la mijlocul luĭ Iunie, spre Bistriţa, cu ambasadoriĭ un-

(1) Dlugosz, ed. 1-a, II, col. 527—8, 533—4; ed. a 2-a, XIV, p. 622—3, 627—9.

(2) Tóte isvórele aprópe aŭ fost adunate de Vigna, III, p. 249, şi urm. şi *Apendice*. Maĭ vedĭ şi p. 200—1, 239 şi urm. Cf. Hammer, *Gesch. der Chane der Krim*, p. 33; *Gesch. des osm. Reiches*, ed. 1-a, II, p. 138—40; ed. a 2-a, I, p. 526; *Mon. Vaticana*, ser. I, VI, p. 100 şi urm.

(3) Vigna, III, p. 203, 211. V., asupra luĭ Isac de Maugup, şi p. 767—9.

gurĭ, protonotarul apostolic Dominic, preposit de Alba-Regală, Gaspar de Othwan şi Michaiŭ de Pesta. În scrisórea luĭ Ştefan către ceĭ dintâĭ (Stanciu, Duma şi Michail), scrisóre datată din Iaşĭ, 20 Iunie, el arată că scirile i-aŭ venit prin Pârcălabiĭ din Cetatea-Albă şi acestora prin corabia italiană din Mangup, care dusese pe «cumĕtrul Alexandru». A aflat, urmézǎ el, «acum de curînd› *(de novo)* că Turciĭ vin pe apă şi pe uscat asupra Moldoveĭ şi că o puternică flotă merge înainte cu multă tărie de tunurĭ marĭ pentru a dobândì Cetatea-Albă şi Chilia şi sunt pe drum, aprópe.» Pe uscat, vine Sultanul cu «Munteniĭ» (adecă cu Ţepeluş, pretendentul muntén sprijinit de Turcĭ): are decĭ nevoie grabnică de ajutor din partea Ungurilor. (1)

Turciĭ lovise Moldova încă prin Maiŭ. Înainte de adunarea desăvîrşită a trupelor, nisce sangiacĭ, cu 15—20.000 de ómenĭ, fusese surprinşĭ şi tăiaţĭ de ómeniĭ Domnuluĭ, şi acéstă mică biruinţă avù răsunet. (2) Ast-fel, la 14 Iunie, nisce scirĭ din Corfù spun că «Sultanul trimisese nisce sangiacĭ în Valachia la locul ḑis *Chilia* pentru a luà o trecĕtóre unde trebue să méргă flota sa; aflând acésta Cara-bogdanul, merse de-ĭ atacă, aşà că nu scăpă nimenĭ». (3) Acuma însă tótă óstea de uscat şi tótă flota veniaŭ asupră-ĭ.

Doveḑĭ despre acéstă expediţiune, care ne erà necunoscută până maĭ dĕunăḑĭ, sunt multe. Fără a maĭ vorbì de povestirea poetică a luĭ Philelphus, în Amyris (4), la 4 Iulie, Leonard de Santa-Maura, fost Despot de Arta şi Ianina, anunţând şi intenţiunea Sultanuluĭ de a trece Dunărea în Moldova, scrie Veneţienilor că Mohammed a trimes îndată galerele sosite cu vestea că a căḑut Caffa, cu ordine «ca flota să méргă fără preget la Cetatea-Albă». (5) O scrisóre din Pera din 26 Iunie, reprodusă de un anonim chiot la 8

(1) *Acta extera*, VII, p. 306—7, 308—9; Dlugosz, ed. 1-a, II, col. 534—5; ed. a 2-a, p. 642. Cf. Hurmuzaki, II, p. 12—3; *Acta extera*, V, p. 267—8. Pentru Mangup, v. *Mem. soc. din Odesa*, VIII, p. 419 şi urm., iar pentru dinaştiĭ de acolo, nota din Bogdan, *Cron. mold.*, p. 257.

(2) Iorga, *Acte şi fragmente*, III[1], p. 88—9.

(3) *Acta extera*, V, p. 265—6.

(4) Dethier şi Hopf, III, p. 452, § XXXVII şi urm.

(5) *Acta extera*, V, p. 268 şi urm.

ale lunii următóre, spune că «flota trebuià să plece îndată pentru a merge la Chilia şi Cetatea-Albă, pe care le va luà de sigur, după efectul produs de luarea Caffei şi atâtor locuri vecine». (1) La 10 Iulie, reproducênd sciri din Pera şi Brussa (28—29 Iunie), Iacob Giustiniani scrie, din Chios, că «Turcii aŭ lăsat Caffa sub pază şi aŭ mers la Cetatea-Albă în Moldova, unde se crede că vor păţì o ruşine, căci sunt două-ḑeci de ḑile şi mai mult de când s'aŭ dus acolo cu óste mare». (2)

La 1 August, o scrisóre retorică a lui Laudivio de' Nobili confirmă şi ea că «de la Caffa s'aŭ dus Turcii la Geţii ce locuesc peste Dunăre spre a-i atacà şi a le luà cetatea lor cea mai tare, şi nu se scie cine va învinge». (3) După Dlugosz, vestea că Turcii şi *Tătarii* atacă Cetatea-Albă scutură pe Regele Casimir din toropéla sa şi-l făcù să alerge la Korczin, unde adună o Dietă la 2 Iulie, pe când Ştefan aşteptà din munţi şi codri resultatul luptei. (4) În sfîrşit, analele veneţiene ale lui Longo daŭ sciri preţióse asupra acestui resultat. Turcii debarcară patru tunuri, dar Moldovenii le luară nóptea, gonindu-i în apă. Plecând de aici, flota turcă încercă măcar o lovitură asupra Chiliei, dar «găsiră locul ruinat, căci îl ruinase Românii, ca să nu se facă şi aici o trădare ca în Caffa». Ahmed-Paşa plecă îndată spre Constantinopole, unde ajunsese 17 corăbii cu 1.500 de băeţi şi fete din Caffa. (5) O sută două-ḑeci şi doi de tineri aflându-se pe o corabie comandată de un Grec, acesta se desfăcù pe încetul din flota de transport: doi-spre-ḑece Turci fură ucişi, doi-spre-ḑece debarcaţi, prin înşelăciune, şi corabia, cu tóte bogăţiile ei, se îndreptă spre Chilia, de unde Genovesii fură aduşi ca robi la Sucéva şi aiurea în Moldova. (6) Cât despre Sultan, Moham-

(1) Vigna, III, p. 480—1.

(2) *Ibid.*, p. 481—2. Cf. *Col. lui Traian* pe 1883, p. 44.

(3) În Vigna, III, p. 236 şi urm. Cf. şi cronica lui Benedetto Dei, *ibid.*, p. 247.

(4) Dlugosz, *l. c.*

(5) Iorga, *Acte şi fragmente*, III[1], p. 89.

(6) Bartolomeiŭ de Piscia, citat mai departe (p. 150, nota 1); Dlugosz, ed. 1-a, II, col. 533—4; ed. a 2-a, XIV, p. 630—1. Cf. Castelnau, *o. c.*, I, p. 220, nota 1 şi Hammer, *Gesch. des osm. Reiches*, ed. 1-a, II, p. 142—3; ed. a 2-a, I, p. 527.

med II erà pe drojdiĭ; i se umflase picióreIe şi uniĭ îl credeaŭ aprópe de mórte; se auḑià apoĭ că Regele Ungarieĭ se pregătesce, aşà că armata de uscat rĕmase la Adrianopole şi se întórse, după o lungă zăbavă, fără nicĭ o isbândă. (1)

Aşà scăpară în 1475 oraşele de la Dunăre şi Marea Négră. Ştefan fusese maĭ norocos decât veciniĭ sĕĭ italienĭ. În curînd el se împăcă cu Unguriĭ şi cu aceia dintre Muntenĭ, carĭ îĭ eraŭ protivnicĭ. Din Iaşĭ, la 12 Iulie, el făceà declaraţiunea sa de prietenie către Regele Mateiŭ şi acesta rĕspundeà la 13 August printr'o declaraţiune analogă. (2) Hotarele dintre cele douĕ Principate, erà spus în acésta din urmă, vor fi însemnate «conform privilegiilor căpĕtate de la Regiĭ ungurĭ de Domniĭ Alexandru şi Mircea». (3) Mateiŭ înţelegeà să restitue în Muntenia pe Vlad Ţepeş, care se coborîse încă din 1475 în spre Carpaţĭ, căcĭ tractatul spune lămurit că Domniĭ împăcaţĭ, ale căror hotare se determină, sunt «Ştefan, Domnul moldovenesc, şi Vlad al Muntenieĭ». Vlad renunţă decĭ la Chilia, cum renunţase póte şi Mircea. Secuiĭ căpĕtară, în fine, ordin să ajute pe Ştefan (4) şi Regele pregătià, împreună cu ceĭ doĭ aliaţĭ aĭ sĕĭ, o mare expediţiune contra Turcilor, cerênd «ca un leŭ» sprijinul şi subvenţiunile Papeĭ pentru opera sfîntă. (5)

În Decembre însă, Mangupul fu luat prin asediŭ. Alexan-

---

(1) V. scrisórea luĭ Mateiŭ din Peterwardein, 3 Novembre 1475, publicată în *Acta extera*, VII, p. 310—11. Cf. *Acta extera*, V, p. 205—6; Makuscev, I, p. 548—9, No. 8. — Expediţiunea a fost cunoscută şi de Hammer, *Gesch. des osm. Reiches*, ed. 1-a, II, p. 142—3: ed. a 2-a, I, p. 326—7.

(2) Hurmuzaki, II, p. 8—10, No. 14; Teleky, XI, p. 540—2; Lewicki, II, p. 219—20. Cf. Hurmuzaki, II, p. 12—3. La 8 Septembre, însă el făcù jurămînt Polonilor (Dlugosz, ed. 1-a, II, p. 534—5; ed. a 2-a, XIV, p. 632).

(3) «Secundum antiquos terminos et consuetudines per predecessores vayvodas possessos et tentos, utrumque vayvodam, tam scilicet Stephanum Vayvodam, Moldaviensem, quam Vlad Transalpinum, secundum privilegia Alexandri et Myrse, utriusque partis vayvodarum, a regibus obtenta, confirmamus.»

(4) Hurmuzaki, II, p. 11.

(5) *Ibid.*, p. 12—3; *Acta extera*, V, p. 273; VII, p. 282 şi urm., 310—11. Cf. *Mon. Vatic.*, seria I, VI, p. 98. No. 74.

dru, cumnatul luĭ Ştefan, omorît, împreună cu tótă familia sa, afară de femeĭ şi de un copil, care trebuì să se facă Turc. (1) Încă de la începutul anuluĭ următor, o expediţiune contra Moldoveĭ se prevedeà pretutindenea. «În anul acesta », scriŭ Ragusaniĭ la 18 Februarie 1476, ‹Sultanul pare că şi-a amânat tóte cele-lalte planurĭ: spre Dunăre i se îndréptă tóte gândurile.» (2) Spre Dunăre şi spre cetăţile din sudul Moldoveĭ, carĭ formaŭ, după o scrisóre polonă din 1476, «scopul principal› al expediţiunii turcescĭ din acest an. (3)

Ca şi în anul precedent, şi maĭ mult decât în acel an, Ştefan rĕmase singur. În Apus trimesese solĭ: în Veneţia, Roma, Florenţa. Soliĭ stătură până spre tómnă în Italia: Veneţia se scusă că nu póte da nimic din baniĭ cruciadeĭ, şi alătură numaĭ pe lângă solĭ pe secretarul Emanuil Gerardo, pentru a observà la faţa loculuĭ împrejurările. (4) Papa, ascultând de rugăciunile luĭ Ştefan şi ale Regeluĭ Mateiŭ, făcù «Episcop al bisericeĭ moldovene», cu scutire de anate, pe unul din solĭ, Petru, bacalaureat în decrete. În aşteptarea ajutórelor promise, Domnul şi ţéra sa căpĕtară privilegiĭ de jubileŭ, dacă vor visità «maĭ marea biserică moldovénă». (5)

La 13 Ianuarie următor, indulgenţa fu reînnoită pentru ceĭ

(1) *Acta extera*, V, p. 345—6; corectată în Vigna, III, p. 488—9; Spandugino, în Sansovino, p. 141; Iorga, *Acte şi fragmente*, III¹, p. 55. Cf. Dlugosz, ed. 1-a, II, col. 539—40; ed a 2-a, XIV, p. 637; Fraknói, I, p. 317—8. În secolul al XVI-lea, Polonul Broniowski, căutând urme istorice în Mangup, găsì un bĕtrân preot grec, care-ĭ vorbì de luarea cetăţiĭ sub prea crudul şi prea ticălosul Împĕrat Selim al Turcilor, acum o sută şi ḑece anĭ . Preotul scià încă să spue de ceĭ doĭ din urmă dinaştĭ aĭ Mangupuluĭ, unchiul şi nepotul, din sângele Împĕraţilor din Bizanţ saŭ din Trapezunt . Pe păreţiĭ bisericilor ruinate se maĭ vedeaŭ «chipurĭ în haine bogate de Împĕraţĭ şi Împĕrătese , şi poporul maĭ povestià încă faptele nelegiuite ale familieĭ luĭ Alexios (Broniovius, *Tartaria*, p. 7).

(2) *Acta extera* şi Vigna, *ll. cc.*

(3) Publicată de Lewicki. V. p. 147, nota 3.

(4) Hurmuzaki, VIII, p. 9—10, 10 11, 15—6, 26; Makuscev, I, p. 534, No. 7. Cf. *Mon. Vatic.*, ser. I, VI, p. 100, No. 77; Hurmuzaki, II, p. 8, No. 10.

(5) *Monumenta Vaticana Hungariae historiam spectantia*, seria I, VI, p. 118; Theiner, *Monum. Hung.*, II, p. 449—51; Hurmuzaki, II, p. 13 5.

ce vor ajută, personal saŭ ba, pe Ştefan în lupta cu Turciĭ saŭ vor visità cele două biserici catedrale din Cetatea-Albă saŭ bisericile din acest oraş indicate de Episcopul Cetăţiĭ-Albe : indulgenţele se vor da în una din aceste bisericĭ şi în clădirile anexate. Episcopia latină de Cetatea-Albă se întîmpină pentru întâia óră aicĭ: póte ca Petru, un Italian credem, să fi stăruit a i se permite reşedinţa în acest oraş, occidental şi italian, ca locuitorĭ, limbă şi moravurĭ. (1)

Dintre vecinĭ, Mateiŭ Corvin se trezì ca tot-deauna prea târḑiŭ (2), iar Regele Casimir făcù iarăşĭ pe lângă Turcĭ stăruinţe bine intenţionate şi adună la sfîrşit o Dietă inutilă.

În fine, ceea ce e maĭ grav, boeriĭ începură să murmure. Scrisórea polonă citată, din 21 August, spune că «tótă Moldova, mustrând pe Domnul sĕŭ de tiranie şi de cruḑime, a refusat cu totul de a se grămădì în jurul luĭ; ba s'a scos de sub ascultarea luĭ, ḑicênd că nu s'a purtat nicĭ odată ca Domn, ci ca un chinuitor şi călâŭ. Ceea ce simţind duşmanul, a rĕspândit pretutindenea că n'a venit cu atâta tărie contra poporuluĭ, ci contra unuĭ aşà de straşnic chinuitor al némuluĭ moldovenesc». (3) Dlugosz vorbesce şi el în cuvinte clare de acéstă resistenţă a ţĕriĭ în timpurĭ aşà de grele. (4)

Atacul fu duplu: din partea Turcilor şi din partea Tătarilor, pe carĭ Veneţia-ĭ credeà bunĭ prietenĭ aĭ luĭ Ştefan

---

(1) Theiner, *Monum. Hung.*, II, p. 452—3. Pentru Episcopiĭ catolicĭ din Moldova în acest timp, v. *Akta Gr. i Z.*, V, p. 181 (Ioan, Episcop de Moldova la 1455); Hurmuzaki, II, p. 4 şi No. 6 (Ioan, Episcop de Moldova la 15 Iulie 1466); Fabritius Károly, *Pemfflinger Márk*, 1875, p. 101—3 (Michail, Episcop de Milcov, în 1477); Nagy, Páur, etc., II, p. 275 şi urm., No. 176 (Grigore, Episcop de Milcov); Theiner, *Mon. Hung.*, II, p. 372 3, No. 646 (Episcopul de Moldova» în 1480). De comparat W. Schmidt, *Rom. cath. per Moldaviam episcopatus et rei romano-catholicae res gestae*, Budapesta 1887, in-8° şi articolul fórte important al luĭ Eubel, în *Römische Quartalschrift*, XII, caiet 2. Felicitările Papeĭ către Mateiŭ, pentru bătălia de la Podul Înalt, în *Mon. Vat.*, *l. c.*, p. 122 3, No XCVII.

(2) El fusese ocupat la începutul anuluĭ cu lupta contra Turcilor, cărora le luă Şabaţul. V. *Századok*, 1872, p. 11 şi urm.; *Acta extera*, VII, p. 317, 321—2.

(3) Lewicki, II, p. 246—7.

(4) Ed. 1-a, II, col. 546; ed. a 2-a, XIV, p. 645.

şi partisanĭ ascunşĭ aĭ creştinătăţiĭ. (1) Ceĭ diutâĭ străbătură Rumelia şi Bulgaria pe uscat, pe când o flotă se îndreptà asupra celor douĕ cetăţĭ din sudul Moldoveĭ. Lucrul e întărit de unul din cele maĭ autentice isvóre cu putinţă: mărturisirile făcute de soliĭ luĭ Ştefan în Ungaria, pe la începutul luĭ Iulie. Eĭ arătară Regeluĭ Mateiŭ că ţéra şi Domnul păstréză prietenia cu Ungaria, că o mare flotă turcă a intrat în Marea Négră şi că, la plecarea lor, ea se găsià la Varna, că Sultanul voesce cu orĭ-ce preţ «să-şĭ îndrepte corăbiile (2) către cele douĕ castele ale luĭ Ştefan, Chilia şi Cetatea-Albă, carĭ sunt fórte tarĭ», că óstea de uscat va apucà prin Muntenia, pentru a ocupà pe Ştefan şi a-l oprì de a-şĭ aprovisionà şi apĕrà cetăţile şi că e nevoie de ajutor grabnic. (3) După Dlugosz, la Varna tocmaĭ venì, la Sultanul însuşĭ, un trimes polon, pentru a încercà să-l opréscă: la 22 Maiŭ, el avù audienţa; Mohammed primì bine pe curténul Regeluĭ Casimir, îĭ dădù un caftan preţios şi-ĭ vorbì cu bunăvoinţă, dar nu printr'o rugăminte polonă se puteà oprì cuceritorul Constantinopoleĭ în fruntea oştiriĭ sale. Mohammed rĕspunse că la Adrianopole ar maĭ fi fost încă timp de discuţiune (el plecase de acolo la 13 Maiŭ), dar că acum şi-a luat îndatorirĭ faţă cu Basarab-Vodă (de astă dată Laiot) şi Hanul. «Totuşĭ va primì şi se va înfrînà de la răsboiŭ, dacă Ştefan îĭ va da tributul rĕmas în urmă, îl va plătì de acum înainte, va restituì prinşiĭ şi Chilia, care se ţine de Ţéra-Românéscă.» (4) La neapĕratul refus, óstea înaintă, împreună cu flota, şi podurile fură aruncate peste Dunărea-de-jos.

Alte scirĭ, fórte seriόse, arată şi ele că unul din principalele scopurĭ ale expediţiuniĭ erà şi acum supunerea cetăţilor. O scrisóre genovesă din Pera, datată 20 Maiŭ 1476, după ce povestesce întrecerea în glume sângerόse a luĭ Mohammed şi Ştefan, arată că la urmă acesta refusă tributul, tăià şi înţepă pe prinşiĭ turcĭ din 1475, iar, ca rĕspuns, Sultanul pornì

---

(1) Hurmuzaki, VIII, p. 114—5.
(2) Originalul are: cele douĕ corăbiĭ».
(3) *Acta extera*, V, p. 316 8.
(4) Ed. 1-a, II, col. 544—5; ed. a 2-a, XIV, p. 643—4.

din Adrianopole şi începù să armeze o flotă de 100—150 de pânze. (1) Altă scrisóre, de aceeaşĭ provenienţă, cu data de 23, spune că Sultanul ceruse Chilia, prinşiĭ turcĭ, un fiŭ al Domnuluĭ ca zălog, robiĭ genovesĭ fugiţĭ la Cetatea-Albă şi haraciul pe treĭ anĭ. În urma refusuluĭ luĭ Ştefan, se armară la Galipole la 60 de corăbiĭ maĭ micĭ şi de transport cu unelte de asediŭ «pentru Cetatea-Albă şi Chilia». (2)

După raportul luĭ «Vlad, omul luĭ Dracul Voevod (3), plecat din Moldova la 28 Iulie 1476, Turciĭ trecuse de curînd Dunărea. Pe când eĭ se aflaŭ încă de cea-laltă parte a rîuluĭ, Tătariĭ trecură hotarul. O parte dintre dînşiĭ, la 10.000, veniră la Cetatea-Albă, dar fură bătuţĭ de Moldovenĭ lângă acest oraş şi perdură 5.000 de robĭ, pe carĭ iĭ luase în trécăt. Flota care se presentă la Cetatea-Albă nu isbutì, orăşeniĭ apĕrându-se bine. La Chilia nu le merse Turcilor maĭ bine: 500 de Ienicerĭ, carĭ străbătură până acolo, probabil pe uscat, fură prinşĭ toţĭ. Încunosciinţat de aceste nesuccese, Mohammed se hotărî să se mĕsóre întâiŭ cu Ştefan, «căcĭ scià că, de-l va învinge pe acesta, va dobândì uşor şi cetăţile acelea».

Domnul se aflà nu departe de Dunăre, când vestea că un alt ciambur tătăresc a trecut Prutul pe la Ştefănescĭ şi se îndréptă spre Sucéva, de unde Dómna Maria fugise la Hotin, îl chemă în nordul ţĕriĭ. Vestea sosiriĭ sale oprì pe năvălitorĭ la o jumătate de ḑi de capitala Moldoveĭ, dar, cu tóte silinţele luĭ Ştefan, ceĭ 30.000 Tătarĭ nu putură fi ajunşĭ. Eĭ dispărură cu o bogată pradă omenéscă şi Domnul trebuì să dea voie ţĕranilor din óstea sa a se întórce spre a vedé ce s'a ales din familia şi avutul lor. Cu 10.000 de curtenĭ, numaĭ, Ştefan se retrase înaintea Turcilor: întâiŭ la Vasluiŭ, apoĭ la Iaşĭ, Bacăŭ, Roman, arḑênd unul după altul oraşele pe carĭ erà nevoit să le părăséscă. Urmărit de aprópe de Sultan, care primià provisiunĭ de la auxiliarul sĕŭ muntén, el se adăpostì în sfîrşit în codriĭ Némţuluĭ şi aicĭ, la 26 Iulie, îndrăsnì să dea lupta. Fu *stropşit,* după

---

(1) Iorga, *Acte şi fragmente,* III[1], p. 55.
(2) *Ibid.,* p. 56, No. 1.
(3) Publicat în *Acta extera,* VI, la data de 7 August 1476; p. 320—1

energica expresiune a cronicarului, de mulţimea vrăjmaşilor, şi rĕmăşiţele oştirii sale, flórea boerimii moldovene, se stinseră luptând la «Pîrâul-alb,—la Răsboieni saŭ Valea-Albă». (1)

Ştefan fugì în Galiţia, unde fu vĕḑut, la Sniatin, «mâncând într'un han, cu puţinĭ boerĭ» (2), dar Sultanul nu se încredeà încă în deplinătatea victoriei pe care o câştigase. Se sfiì să-şĭ grămădéscă trupele la asediul Cetăţiĭ-Albe şi Chiliei, «temêndu-se ca nu cum-va, pe când şi-ar obosì óstea de asediŭ, să păţéscă vre-o pagubă saŭ vre-o primejdie prin iscodirile viclene ale Moldovénuluĭ . (3)

Până târḑiŭ în August, Turcii, împărţiţĭ în cete, prădară ţéra în lung şi în lat, asediând pe alocurea cetăţile, ca Némţul, şi póte şi Hotinul, arḑênd Sucéva, smomind pe boeriĭ nemulţumiţĭ, cărora le înfăţişà ca Domn pe Alexandru-Vodă, fiul luĭ Petru Aron, ameninţând cu incursiunĭ ţinuturile vecine ale Poloniei. (4)

Cam târḑiŭ, ce e dreptul, dar ajutorul venià de la prieteniĭ de peste hotare. Dacă tabăra polonă din Cameniţă păstră o atitudine de observaţiune, Ştefan Báthory, avênd cu sine pe Vlad Ţepeş, se apropià de hotare. La sfîrşitul luĭ Iulie, omul luì Vlad îĭ găsì la Mediaş în calea spre Moldova. Basarab Bĕtrânul, care venià spre ţéra Bârseĭ s'o prade, prinse de veste că se apropie creştiniĭ şi dădù de scire Sultanuluĭ. (5)

---

(1) Cronicele româneseĭ citate şi Dlugosz; Baltazar de Piscia, în *Col. luĭ Traian*, VII, p. 376—80; relaţiunea citată a omuluĭ luĭ Ţepeş; cronicele apusene în Iorga. *Acte şi fragmente*, III[1]; cele turcescĭ în Leunclavius, *Hist.*, col. 591; *Ann.*, p. 31. -Inscripţiunea de la Răsboieni publicată maĭ bine de Melchisedec în *An. Ac. Rom.*, seria a 2-a, VII, p. 171—2 saŭ *Conv. lit.*, XVI (iar destul de rĕŭ, în *Arch. rom.*, I, 94 şi nota 1). Cf. Ureche, p. 164.

(2) Piscia, *l. c.*

(3) Lewicki, II, p. 246—7.

(4) *Ibid.; Akta Gr. i Z.*, VI, p. 185, 186—7; Dlugosz, ed. 1-a, II, col. 547—8; ed. a 2-a, XIV, p. 645 6; Relaţiunea luĭ Piscia, *l. c.* Pentru arderea Suceveĭ, v. *Cron. de la Bistriţa*, p. 56; *Cron. putnénă*, p. 196; *Cron. moldo-polonă*, p. 226. După Dlugosz (col. 544 din ed. 1-a; p. 643 din a 2-a), Alexandru se ḑiceà fratele luĭ Ştefan . Relaţiunea luì Piscia vorbesce însă de un fiŭ al luĭ Petru, fost Domn al Moldovei .

(5) Cf. şi scrisórea din Lewicki citată în nota următóre.

Acesta, în armata căruia cădeaŭ ómeniĭ de fóme şi de bólă, care perduse, de furtună, o parte din flotă (1), nu se simţì în stare să dea o nouă luptă cu forţe próspete. El pornì spre Dunăre, pe care o trecù în pripă, fără a maĭ atacà în cale, cum se temeà Ştefan, Chilia şi Cetatea-Albă. (2) La 2 Octobre, Mateiŭ Corvin anunţà pretutindenea efectul pe care l'a produs numaĭ vestea apropieriĭ oştiriĭ sale. (3) Se auḑì în multe locurĭ, pe alte căĭ, că răsboiul se mântuise prin victoria creştinilor, că Ştefan ar fi prădat tabăra turcéscă, că ar fi înnecat în Dunăre pe duşmanĭ, că ar fi bătut la 8.000 de Turcĭ «veniţĭ cu corăbiĭ şi galere pentru a dobândì o cetate ce făceà Ştefan la Dunăre». (4) O retragere, care lăsà pe Ştefan în scaun şi stăpân pe Chilia şi Cetatea-Albă, erà prin ea însăşĭ o mare înfrângere, cu atât maĭ mult cu cât Sultanul crescuse însemnătatea expediţiuniĭ, punêndu-se însuşĭ în fruntea eĭ.

În Novembre, Domnul Moldoveĭ, unindu-se cu Báthory, consfinţì succesul, alungând din Muntenia pe unélta turcéscă. Vlad Ţepeş se vĕḑù, după lungĭ anĭ de închisóre şi exil, iarăşĭ în ţéra peste care domnise cu cruḑime, dar cu faimă şi rĕsunet. 18.000 de Turcĭ, carĭ sprijiniaŭ pe Laiot, fură învinşĭ, cu perderĭ marĭ. La 11 Novembre, aliaţiĭ, în fruntea a vre-o 20.000 de soldaţĭ, se găsiaŭ «lângă însuşĭ Bucurescii», probabil «Cetatea Dîmboviţeĭ» din cronicele moldovenescĭ. Oraşul cădeà după cincĭ-spre-ḑece ḑile de asediŭ, şi Vlad fu proclamat Domn de boeriĭ ţĕriĭ, carĭ se închinară cu grózǎ temutuluĭ stăpân de altă dată. Vechiĭ duşmanĭ din 1462 fraternisară, şi Mateiŭ, care află aceste scirĭ bune, la 4 Decembre, se puteà gândì cu încredere la realisarea mareĭ expediţiunĭ contra Turcilor, pe care o plănuise. (5)

---

(1) Lewicki, II, p. 249—50; Dlugosz, *l. c.*; Gerardo, in *Acta extera*, V, p. 323.

(2) Relaţiunea omuluĭ luĭ Ţepeş. Cf. scrisórea din *Col. l. Traian* pe 1883, p. 45—7.

(3) Fraknói, *Levelei*, I, p. 348—50; Teleky, XI, p. 572; Lewicki, *l. c.*

(4) V., d. ex., *Col. l. Traian*, VII, p. 380; Iorga, *Acte şi fragmente*, III[1], p. 90, 98.

(5) Iorga, *Acte şi fragmente*, III[1], p. 101—2; Teleky, XI, p. 563—5, 575—6; XII, p. 22—4; Hurmuzaki, VIII, p. 22—3; *Acta extera*, V, p. 325—6; VII,

Deşì îşĭ păstrase hotarele în 1476, Ştefan nu perdù cu totul frica uneĭ noue invasiunĭ. În 1477, el trimise la Veneţia pe ruda sa Ioan Ţamblac, pentru a povestì luptele trecute şi a explicà de ce reţinuse pe mandatarul veneţian Gerardo. «Eŭ cred», spuneà Ştefan prin mijlocul luĭ Ţamblac, «că Turcul va venì din noŭ, împotriva mea, în acest an, pentru cele douĕ cetăţĭ, adecă Chilia şi Cetatea-Albă, carĭ îl supĕră mult; de aceea vreaŭ să fiŭ ajutat acum, fiind-că împrejurările nu lasă pe Veneţienĭ a luà mĕsurĭ generale; şi Dogele póte socotì că aceste douĕ cetăţĭ sunt tótă Moldova, şi Moldova cu aceste douĕ cetăţĭ e un zid pentru Ungaria şi Polonia. Ba maĭ ḑic că, dacă aceste cetăţĭ vor fi păstrate, Turciĭ ar puté perde Caffa şi Crimea, şi ar fi un lucru uşor; dar nu spun cum, pentru a nu mĕ întinde prea mult; însă sunt gata a explicà după cerere.» (1)

De frica ataculuĭ turc, Ştefan începù a întărì Chilia, făcênd, anume, zid, nu în jurul vechiuluĭ Licostom, părăsit de cât-va timp şi ruinat, cum se va vedé, ci în jurul oraşuluĭ ce se formase în faţă, pe malul moldovén al Dunăriĭ, Chilia Nouă. «În anul 1479, Iunie în 22», scrie cronica de la Bistriţa, «începù [Ştefan-Vodă] să zidéscă cetatea Chilieĭ, şi o isprăvira într'acelaşĭ an, Iulie în 16.» (2) În *acéstă* Chilie, zidì el, la 1482, prin architectul italian Ioan Provana (Πρῆϐανα), biserica Sf. Nicolae, pe care şi astăḑĭ poporaţiunea, teribila poporaţiune poliglotă, adunată sub controlul administrativ rusesc, i-o atribue. (3) Câţĭ-va anĭ maĭ târḑiŭ, sub Pârcălabiĭ Duma şi Hrăman saŭ Hermann, el ridică în 6990 (?) de la Christos (1481—2), o biserică în Cetatea-Albă. (4)

---

p. 325—7; *Mon. Vat.*, ser. I, VI, p. 121—2, No. 98; Dlugosz, ed. 1-a, II, col. 551; ed. a 2-a, XIV, p. 651; Fraknói, I, p. 354—8, 358—60. — Pentru Ştefan Báthory, v. şi *Századok*, XXIII, p. 701 şi urm. — Rĕspunsurĭ la anunciul de victorie al luĭ Mateiŭ, în *Mon. Vaticana*, ser. I-a, VI, p. 121—2, No. XCVI.

(1) Hurmuzaki, VIII, p. 53—5. Pentru solia luĭ Ştefan la Veneţia, v. *ibid.*, p. 8—9, 16—7, 22, No. 25. Pentru cea din 1476, *Arch. soc. sc. şi lit. din Iaşĭ*, IV, p. 203—4.

(2) P. 56. Cf. Urechiă, p. 166.

(3) Inscripţiunea grécă în Murzakievicĭ, în *Mem. soc. din Odesa*, II, p. 484 şi urm.

(4) Inscripţiunea slavonă în vol. XV, p. 506 şi urm. (pârcălabiĭ sunt

În 1479, Turciĭ făcură două întreprinderĭ în regiunile Dunăriĭ şi Măriĭ Negre. O flotă de 70 de galere intră în Marea Négră şi cucerì «un castel ce nu-l maĭ putuse dobândì, aşà că tótă acea mare e acum în stăpânirea sa». (1) Castelul e, credem, Matrega, în peninsula Taman, stăpânit de familia Ghisulfi: proprietarul de atuncĭ, Zacharia de Ghisulfi, fugì întâiŭ în Moldova, unde Ştefan l'ar fi despoiat de avere. (2) În acelaşĭ timp, o expediţiune pe uscat, sub Alì-beg şi Skenderbeg, trecù în Muntenia, luă cu sine pe Ţepeluş (Basarab-cel-Tînĕr) şi pătrunse în Ardél, unde fu sdrobită în Câmpul Pâneĭ, la 13 Octobre. Învinşiĭ fură urmărițĭ până la Gherghiţa, ţéra curăţită de Turcĭ, cetăţile întărite, boeriĭ supuşĭ la jurămînt faţă cu Regele Ungarieĭ; Unguriĭ prădară, în sfîrşit, şi malul bulgar, înainte de a se întórce obosiţĭ acasă. (3)

În 1481 murì Sultanul Mohammed şi, prevĕḑênd lupta care isbucnì îndată între fiiĭ sĕĭ, creştinătatea începù să maĭ resufle. Dar, chiar pe timpul turburărilor care întovărăşiră suirea pe tron a luĭ Baiazid II, liniştea şi siguranţa nu domnì la Dunăre.

La 23 Februarie 1481, Regele Mateiŭ dă ordine, în urma sciriĭ, primite de la Ştefan, că învinsul din 1479, Alì-beg, vine prin Muntenia spre a atacà Sibiiul şi Braşovul. Domnul Moldoveĭ se declară ameninţat şi el, aşà în cât Mateiŭ

Duma şi Hermann; funcţionéză însă între 1479 şi 1481, v. *Apendicele*, No. II). În 1482, Ştefan închise la Cetatea-Albă pe diacul rus Teodor Curiţin, venit în solie la dînsul (*Arch. rusă* pe 1895, No. 1, p. 1—17, în *Revista critico-literară*, IV, p. 292).

(1) Makuscev, II, p. 185–6, No. 19.

(2) Iorga, *Acte şi fragmente*, III[1], p. 63, No. 1.

(3) Iorga, *Acte şi fragmente*, III[1], p. 102—3; Stryjkowski, în *Arch. ist.*, III, p. 11; *Col. l. Traian*, an. II, No. 31, şi, maĭ ales, scrisorile Regineĭ Beatricea, din 9 Iulie 1480, în *Acta extera*, V, p. 436—8, 438—40. Cf. *Mon. Vaticana*, seria I, VI, p. 122; Bonfinius, p. 445—6; Nagy, Páur, etc., IV, p. 437—8; *Acta extera*, V, p. 394; Dlugosz, ed. 1-a, II, col. 586—7; ed. a 2-a, XIV, p. 695—6; Fraknói, I, p. 449—51, 454; *Tört. Tár*, IX, p. 170—1. La 30 Maiŭ 1480 solĭ aĭ Mareluĭ-Maestru teutonic spun că Ştefan a anunţat Polonilor cererea de trecere liberă către Cameniţa, făcută luĭ de Sultan (Lewicki, II, p. 316). Cf. documentele slave din Braşov, N-le 89, 100.

se grăbì să céră, la 17 Aprilie, ajutor de la Papa. (1) În curînd el puteà să anunţe mórtea «celuĭ maĭ mare vrăjmaş al numeluĭ creştin». (2)

Înainte de acest eveniment, pe când se aşteptà trecerea Turcilor la Orşova, Ţepeluş «îşĭ adună óstea şi ţéra pentru a merge la Chilia să atace oraşul»; apoĭ, rĕsgândindu-se, se stabilì în munţĭ, aşteptând sosirea protectorilor sĕĭ. Voevodul Ardéluluĭ, Ştefan Báthory, credeà că vor pornì împreună contra Ardéluluĭ şi cereà, la 30 Aprilie, contingentul lor Sibienilor. (3) Însă în vara acestuĭ an, Ştefan pedepsì pe acel care voià să-ĭ ieà înapoĭ cucerirea din 1465; el bătù pe tìnĕrul Basarab, îĭ sfărmă óstea şi-ĭ luă treĭ-ḑecĭ de stégurĭ. La 7 August, Regele Mateiŭ anunţă acest succes Papeĭ: o mie de călărĭ urmăriaŭ pe Domnul fugar şi puţina sa suită. (4)

Dar póte în 1483 încă, Mateiŭ Corvin cumpĕră pacea de la Turcĭ. Într'o lungă scrisóre el anunţă Principilor Imperiuluĭ cum, după un şir de negociaţiunĭ, el a primit condiţiunile oferite. Părăsit de toţĭ, chiar de ceĭ maĭ îndatoriţĭ să-l ajute, ca Veneţia şi Imperiul, el n'a maĭ putut ţiné sémă numaĭ de interesele creştinătăţiĭ. În aşà condiţiunĭ, nu maĭ póte luptà. Dacă trebue să perim», ḑiceà el, cel puţin să nu cădem ceĭ dintâĭ noĭ şi Regatul nostru. (5)

---

(1) *Acta extera*, VII, p. 352—4. Scrisórea se află şi în Fraknói, *Levelei*, II, p. 123 5; cf. p. 125—6, 150—3; *Mon. Vat.*, seria I, VI, p. 170—1. Cea-laltă scrisóre, din 23 Februarie 1481, în Teleky, XII, p. 164—5.

(2) *Monum. Vaticana*, seria I, VI, p. 175—6. V., pentru speranţele date de acéstă mórte, *Notices et extraits*, XI', p. 90 şi urm.

(3) Teleky, VII, p. 173 4.

(4) *Cron. de la Bistriţa*, p. 57; *Cron. moldo-pol.*, p. 226; *Cron. putnénă*, p. 196; cf. Dlugosz, ed. 1-a, II, p. 562; ed. a 2-a, XIV, p. 665. Scrisórea luĭ Mateiŭ s'a publicat în *Acta extera*, IV, p. 360; VII, p. 361—3; *Mon. Vaticana*, seria I, VI, p. 181—4. Nu credem să se refere la acelaşi eveniment ca şi scrisórea Regineĭ Beatricea, dejà citată; care scrisóre e, de sigur, datată bine. V. şi Fraknói, II, p. 156—9, p. 160.

(5) Fraknói, *Levelei*, II, p. 273—5. Pentru pacea turco-ungară, de care se îndoiaŭ Ragusaniĭ, încă în primăvara luĭ 1484, v. scirile de la p. 155 nota, precum şi Szerémi György, ed. Acad. Ung., Pesta 1857, p. 19. — Plângerĭ anteriόre ale luĭ Mateiŭ pentru isolarea sa, în *Acta extera*, VII, p. 312 6 (1476), 335 (20 Maiŭ 1480).

Încheiarea păciĭ de către Mateiŭ cu Turciĭ erà condemnarea luĭ Ştefan, căcĭ din Polonia, cu care reînnoise legăturile de vasalitate în 1478 (1), Domnul nu puteà să aştepte nicĭ un ajutor altul decât pregătirĭ târḑiĭ şi intervenţiunĭ diplomatice inutile.

Nu numaĭ că Ştefan erà părăsit de Regele unguresc, dar o greşală de redacţiune — póte intenţionată — legitimà un atac al Sultanuluĭ contra Chilieĭ şi Cetăţiĭ-Albe: cancelarul Regatuluĭ, Petru, Archiepiscop de Kalocsa, nu însemnase în tractat cele douĕ oraşe din partea creştinilor. (2)

După Bonfinius, Mateiŭ ar fi fost surprins, la asediul Korneuburguluĭ, de vestea că Turciĭ ameninţă cetăţile moldovene. (3) În realitate, încă de la începutul anuluĭ marile pregătirĭ turcescĭ nu eraŭ o taină pentru nimenĭ. Avem o întrégă serie de scrisorĭ ragusane, carĭ vorbesc, la intervale scurte şi cu multe amănunte, de aceste pregătirĭ. Se scià că se arméză o mulţime de corăbiĭ la Avlona şi că trupe şi muniţiunĭ se îndréptă spre acest punct din Albania, dar în aceleaşĭ scrisorĭ se menţionéză preparativele nu maĭ puţin formidabile ce se făceaŭ pentru flotă şi armată, la Constantinopole, Pera, Galipole şi Adrianopole. Veneţieniĭ le-ar fi ajutat şi tótă lumea, înspăimântată, se chinuià să afle încotro vor pornì cele douĕ expediţiunĭ. La 8 Martie, o scrisóre vorbesce de 50 de galere şi 100 de *fuste* armate, cu sprijinul Veneţienilor, la Constantinopole: în Maiŭ, tóte corăbiile vor fi gata. Se credeà că vor merge în Siria, la Alexandria, la Rodos, la Chios, în Apulia, «în Marea Négră» chiar, după o scrisóre a unuĭ Ragusan, dată din Manfredonia, la 28 Martie. (4)

În Ragusa, domnià frică mare; Chioţiĭ stăteaŭ cu porţile oraşuluĭ închise (5); Rodieniĭ cereaŭ explicaţiunĭ Sultanuluĭ,

---

(1) Hurmuzaki, II², p. 709—10, No. 529. O trevă între Ungurĭ şi Turcĭ s'ar fi încheiat în acest an (Fraknói, *Levelei*, I, p. 382 3).

(2) Iorga, *Acte şi fragmente*, III¹, p. 63—1.

(3) Bonfinius, p. 453.

(4) Makuscev, I, p. 553—4, No. 13.

(5) Makuscev, I, p. 552—3, No. 11—12; p. 555—6, No. 15; II, p. 55—6, No. 21; p. 56—7, No. 22; p. 58, No. 23; p. 106—7, No. 18.

care dedeà solemn, de faţă cu ambasadoriĭ, ordine de desarmare floteĭ din Galipole, în Martie, şi asigurà pe Marele-Maestru prin scrisorĭ din 13 Aprilie. (1) În Iulie flota se presentà la Chilia, care cădù la 14 ale luniĭ, iar Cetatea-Albă, atacată pe urmă, se supuse la 4 August următor.

Amănuntele acestor evenimente sunt date prea divergent de deosebitele isvóre pentru a puté combinà din ele o povestire sigură. E maĭ bine să le analisăm pe rînd: scirile mărunte, de carĭ avem destule, vor servì pentru a controlà şi explicà pe cele-lalte. Vom împărţì isvórele în isvóre moldovenescĭ, turcescĭ şi apusene.

Treĭ cronice moldovenescĭ maĭ vechĭ menţionéză cu óre-carĭ amănunte luarea cetăţilor. Cronica putnénă pomenesce sprijinul dat expediţiuniĭ de Vlad Călugărul, pus cu puţin înainte în scaun de Ştefan: Cetatea-Albă ar fi cădut la 5 August. (2) Cronica moldo-polonă fixéză la 15 Martie sosirea luĭ Baiazid sub Chilia, care ar fi fost cucerită «atuncĭ», iar Cetatea-Albă în luna următore; Vlad ar fi fost stabilit tot atuncĭ de Turcĭ. «Acestea», scrie cronicarul, «s'aŭ întîmplat în Iulie şi August.» (3)

Ca tot-deauna, maĭ desvoltată, Cronica de la Bistriţa menţionéză concursul «afurisituluĭ călugăr Vlad Voevod», arată că luarea Chilieĭ s'a întîmplat la 14 Iulie, într'o Mercurĭ, fiind Pârcălabĭ în cetate Ivaşcu şi Maxim; la 5 August următor, într'o Mercurĭ, a cădut în fine şi Cetatea-Albă, comandată de Gherman şi Ónă. (4) Aceleaşĭ date se întîlnesc şi în Urechiă, care nu dă însă, pentru luarea Cetăţiĭ-Albe, diua săptămâneĭ. (5) În fine, pe un octoich bulgar stă următórea notiţă interesantă: «În aniĭ Împĕratuluĭ Baiazid lu-

---

(1) Bosio, *Storia del sacro militar Ordine di San Giovanni Gerosolimitano*, II, p. 477.

(2) P. 197.

(3) P. 227. Cf. *Cron. sêrbo-rom.*, p. 101; *Cron. anonimă*, p. 239.

(4) *Cron. de la Bistriţa*, p. 57—8.

(5) P. 166. Cf. legenda din *O sémă de cuvinte*, p. 179.

ară Turciĭ cetatea Chilia şi cetatea Belgradul şi pe ómeniĭ îĭ robiră; pe uniĭ îĭ alungară în Anatolia; pe alţiĭ îĭ tăiară; iar Domnul Ştefan nu merse la răsboiŭ, ci-ĭ aşteptă la Obluciţă [Isaccea]; iar Turciĭ fură vicleni şi nu veniră la luptă, ci se aşezară sub Chilia. Dómne, értă-mĕ ca pe un om păcătos.» (1)

Numele Pârcălabilor se constată a fi esacte (2), şi datele sunt şi ele admisibile, dacă se înlătură câte-va greşelĭ evidente. Aşà cronica moldo-polonă dă din eróre data de: Martie pentru sosirea Turcilor la Chilia, iar 5 August a cădut într'o Joĭ. Data de sĕptĕmână fiind tot-deauna maĭ probabilă, ar trebuì deci să se admită, cum am şi făcut maĭ sus, data de 4 August, şi nu 5, pentru căderea Chilieĭ. Trimeterea locuitorilor în Imperiŭ e adeverită şi de Phrantzes, care spune că Turciĭ aŭ colonisat Constantinopole şi cu locuitorĭ din Asprokastron. (3)

Cel maĭ important din isvórele turcescĭ e scrisórea Sultanuluĭ, dată la 2 August, sub Chilia. Ea e adresată Ragusanilor, carĭ o primiră la 2 Octobre, o traduseră din slavonesce în latinesce şi o rĕspândiră în Europa. E prea importantă acéstă scrisóre pentru a nu o reproduce aprópe întrégă, în traducere. Iată-o:

«Vĕ fac sciut că Ştefan, Voevodul Moldoveĭ, a fost până maĭ dĕunădĭ sluga credinciósă a rĕposatuluĭ meŭ tată şi a bunuluĭ meŭ şi că nicĭ odată nu le-a călcat poruncile; apoĭ, îndemnat de mintea luĭ cea próstă, începù să nu ne maĭ asculte. Ba, se puse să prade Muntenia, care plătià haraciŭ Împĕrăţieĭ Nóstre. Pentru care supĕrându-ne, am pornit cu

(1) Octoich bulgar din sec. al XV-lea, descris de I. Bogdan în articolul *Manuscripte slavo-române în Chiev (Convorbirĭ literare*, XXV, p. 508—9). Cf. Cr. luĭ Nichifor de Constantinopole, citată de acelaşĭ în *Cron. mold. în. de Ureche*, p. 264.

(2) V. lista de la sfîrşitul acestuĭ studiŭ.

(3) P. 308. După dînsul, probabil, Hierax *(în Bibl. graeca medii aevi* a luĭ Sathas, II, vers 724: ἐκ τοῦ Εὐξείνου Πόντου»). Şi Ragusanĭ se găsiaŭ în Cetatea-Albă (Luccari, *Annali di Ragusa*, p. 116). Analele luĭ Restius şi Gondola, publ. de Academia din Agram, nu vorbesc însă de luarea cetăţilor.

ajutorul luĭ Dumnedeŭ spre Moldova, cu tótă puterea nóstră. Cu ajutorul luĭ Dumnedeŭ am trecut şi Dunărea, unde a venit Hanul cu 70.000 de soldaţĭ şi ni s'a închinat, puindu-se cu aĭ sĕĭ la ordinele nóstre, împreună cu toţĭ ostaşiĭ munteni; şi pornirăm de acolo şi ajunserăm întâiŭ la o cetate a luĭ Ştefan, disă Chilia, care e cheie şi pórtă la tótă ţéra Moldoveĭ şi Ungarieĭ şi a ţĕriĭ de la Dunăre. Unde venì Hanul cu tabăra şi Munteniĭ, cu credinţă, în ajutorul nostru. Şi aşà, cu ajutorul luĭ Dumnedeŭ, în opt dile am luat acea cetate şi am întărit-o despre uscat şi despre apă în numele Împĕrăţieĭ Nóstre, şi am pornit de acolo şi am ajuns la altă cetate a disuluĭ Domn, cu numele de Cetatea-Albă, care e cheie şi pórtă pentru tótă Polonia, Rusia, Tataria şi tótă Marea Négră. Care cetate, cu ajutorul luĭ Dumnedeŭ, am luat-o în douĕ dile, şi am întărit-o şi pe aceea, şi de acolo, cu voia luĭ Dumnedeŭ, ne-am întors în Scaunul nostru împĕrătesc.» (1)

Scrisórea, e de sigur, autentică, şi spusele eĭ se potrivesc cu mărturia cronicelor moldovenescĭ. E de însemnat, maĭ ales, în acéstă potrivire, faptul că amîndouĕ aceste categoriĭ de isvóre pun luarea Chilieĭ *înainte* de a Cetăţiĭ-Albe, pe când sciri apusene presintă lucrul invers. O singură greutate se întîmpină: Baiazid a putut revenì prin Chilia, pentru a asistà la lucrările de la Licostomo (de care lucrărĭ va fi vorba îndată), dar data de 2 August, «die IJ Augusto», e evident falsă; la 4 August abià se luă Cetatea-Albă, aşà în cât socotim că, în loc de «IJ», trebue cetit «XJ», confusiunea paleografică, la un copist maĭ noŭ saŭ maĭ vechiŭ, fiind uşóră pentru aceste cifre romane, în scrisórea timpuluĭ.

Cronicele turcescĭ povestesc cucerirea oraşelor într'un fel asemĕnător: Sultanul se aflà la Adrianopole, făcênd clădirĭ, când se respândì între Ienicerĭ vestea, că el vreà să-ĭ ucidă cu ajutorul Achingiilor. Pentru a-ĭ potolì, Baiazid, după sfatul celor ce-l încunjuraŭ, anunţă o expediţiune. Trebuì

(1) *Acta extera*, VI, p. 36—7; Makuscev, II, p. 134—6, No. 14.

multă trudă și chezășia Vizirilor și Pașilor, pentru a-ĭ face să priméscă pe Sultan în mijlocul lor și să pornéscă la răsboiŭ. Sultanul ar fi mers pe uscat, — ceea ce se întăresce și de aiurea. Trecênd Dunărea, el lovì Chilia și lăsă o garnisónă în cetatea cucerită, apoĭ merse la Akkerman, pe care o asediă o lună. Veḑênd turnul cetățiĭ dărîmat și șanțurile umplute, orășeniĭ se supuseră. Sultanul lăsă în cetate numaĭ pe locuitoriĭ de maĭ demult, iar străiniĭ fură dușĭ la Constantinopole. Cetatea-Albă se predete la 27 Gemazì-ul-Achir (22 Iunie), care ar fi căḑut într'o ḑi de Mercurĭ, ceea ce concordă- cu mărturia cronicelor moldovene. (1)

După Hammer (2), care a întrebuințat și alțĭ cronicarĭ turcĭ decât Neșri și Seadeddin, Baiazid ar fi avut 15.000 de Tătarĭ. Atacată la 6 Iulie, Chilia s'ar fi supus la 15, iar Cetatea-Albă, asediată la 24, ar fi căḑut la 9 August. Sultanul ar fi revenit prin Chilia și Dobrogea, după ce făcù darurĭ și dădù veniturĭ aliatuluĭ sĕŭ, Hanul. În nepotrivirile dintre aceste date și cele stabilite maĭ sus, o bună parte trebue de făcut, credem, combinațiunilor greșite ale luĭ Hammer însușĭ.

Trecênd acum la isvórele apusene, cel maĭ amănunțit e, de sigur, Cambini, cunoscut de toțĭ istoriciĭ noștri de la Bălcescu încóce. (3) Deșì nu e, absolut vorbind, un contemporan al evenimentelor, căcĭ istoria sa turcéscă merge până la 1520, el trebue să fi avut la îndemână o scrisóre bine informată, pe care a denaturat-o și a banalisat-o.

Cambini nu scie nimic despre luarea Chilieĭ, pe care nicĭ

---

(1) Leunclavius (Löwenklau), *Historia*, col. 595, 626—8 (douĕ versiunì); *Annales*, p. 32; *Neuwe Chronica Türckischer Nation*, 1595, Frankfurt-pe-Main, p. 29.

(2) *Gesch. des osman. Reiches*, ed. 1-a, II, p. 288—9; ed. a 2-a, I, p. 629; *Gesch. der Chane von Krim*, p. 43—4. Cf. Cantemir, *Ist. Imperiuluĭ Otoman*, ed. Acad Rom., p. 177—8, 297, nota 89 și Cronica tatară, publicată în *Mem. soc. din Odesa*, V, p. 195. Datele luĭ Hammer, cu o greșală nouă, în nota la Albèri, XVI, p. 20.

(3) *Puterea armată*, în *Magasin*, II, p. 60—3. Traducêndu-l, Bălcescu vorbesce, bine înțeles, iarășĭ de îngroparea viitoruluĭ maritim al Moldavieĭ» în 1484.

n'o pomenesce. Expedițiunea ar fi fost la început destinată contra insuleĭ Corfù, unde Turciĭ aveaŭ înțelegerĭ: Sultanul vorbià de Cetatea-Albă și Moldova numaĭ pentru a adormì pe Venețienĭ.

Aflând însă că aceștia întărise insula, Baiazid ar fi dat o nouă îndreptare floteĭ și armateĭ sale. Flota merse paralel cu trupele de uscat, comandate de Sultan. În cale, Muntenia fu prădată, și Vlad silit să se supue, ceea ce se póte și ar ușurà sarcina de nerecunoscință ce apasă asupra memorieĭ Domnuluĭ Țěriĭ-Româneseĭ. Sosind corăbiile, óstea combinată pornì spre puternica și vestita cetate Moncastro, pe care Mohammed II o atacase în zadar timp de o lună. Orășeniĭ se apěrară cu energie și patriotism. Întâiul asalt fu respins cu săgețĭ, foc și petre, deșì Turciĭ se împrospětaŭ necontenit și deșì tunurile Sultanuluĭ făcuse o spărtură în zidurĭ, pe care eĭ o îndreptase prin zăgazurĭ și șanțurĭ. A doua ḑi, Baiazid ordonă un noŭ asalt, care nu trebuià să înceteze decât la închinarea cetățiĭ. Înainte însă de a-l începe, el făcù o somațiune din urmă Moncastresilor, promițêndu-le, în cas de supunere, libertatea persónelor și a averilor. Puținiĭ apěrătorĭ aĭ cetățiĭ se supuseră și Turciĭ observară capitulațiunea. Apoĭ Sultanul se întórse la Adrianopole. (1)

Cum se vede, totul e vag și încurcat; abià câte-va lucrurĭ nouě și probabile plutesc de-asupra. Cu totul alt-fel sunt scirile venețiene, cu carĭ vom încheià: ele sunt, de sigur, cele maĭ prețióse scirĭ apusene asupra evenimentelor din 1484.

Avem întâiŭ douě cronice: cea maĭ însemnată sunt așà numitele Anale ale luĭ Malipiero. După dînsele, flota turcéscă aveà 100 de corăbiĭ, marĭ și micĭ; óstea de uscat se compuneà din 300.000 de soldațĭ și Tătariĭ eraŭ 30.000. Se ajunse la Cetatea-Albă în ḑiua de 20 Iulie; corturile fură întinse și tunurile începură a bate zidurile din treĭ părțĭ, până le sfărâmară în ḑece ḑile. Se umplură apoĭ șanțurile, adâncĭ de

---

(1) *Historia universale dell'origine, guerre et imperio de Turchi*, raccolta da m. Francesco Sansovino, Veneția, 1654, Seb. Combi și La Noù, in-8° mare, fol. 166 V°. Reprodus și în *Arch. ist.*, I[2], p. 55 și urm.

opt picióre, ale castelului, care se apĕrà energic, fiind şi el bine înzestrat cu tunurĭ. Cincĭ fruntaşĭ aĭ Cetăţiĭ-Albe veniră, în sfîrşit, la 3 August, să ofere supunerea. Baiazid trimese o sută de Ieniceri să ocupe fortăréţa; 3.000 de Turcĭ, sub un paşă, îĭ urmară a doua ḑi, ceea ce explică data de 4 August dată de cronicele nóstre pentru ocuparea oraşuluĭ de Turcĭ. Locuitoriĭ din satele vecine, refugiaţĭ în Cetatea-Albă, fură deosebiţĭ de cetăţenĭ şi făcuţĭ robĭ. Hanul avù 2.000 dintre dînşiĭ, 1.000 fură daţĭ Ienicerilor, etc. Orăşeniĭ (după capitulaţiune) aveaŭ dreptul de a eşì cu averile lor; dar, după ce eşiră din cuprinsul zidurilor, avură şi eĭ aceeaşĭ sórtă: 2.000 de băieţĭ fură înscrişĭ în corpul Ienicerilor, 2.000 de fete merseră la Constantinopole pentru a poporà seraiurile şi tîrgurile de sclave. Din 20.000 de locuitorĭ, rĕmaseră «200 de familiĭ de pescarĭ» între ruinele falniculuĭ oraş de odinióră.

De aicĭ, ar fi mers Sultanul la Chilia, pe care o asedià cincĭ ḑile. Locuitoriĭ rĕmaseră, dar fură siliţĭ să lucreze la «refacerea Chilieĭ Vechĭ, aşezate pe un ostrov în Dunăre». Sultanul venì într'o Vinerĭ (6 August de sigur), se închină în vre-o biserică prefăcută în moschee şi, lăsând ordine să se fortifice Chilia, plecă înapoĭ de unde pornise, la Adrianopole. În anul următor, 90 de corăbiĭ merseră la Chilia «să facă un castel şi să închidă trecerea Polonilor». (1) Faptul din urmă e întărit şi de o scrisóre polonă din 13 Martie 1485. (2)

Acéstă povestire face cea maĭ bună impresiune; e scurtă, precisă şi plină de miez. Data e însemnată fórte bine; sórta locuitorilor din Cetatea-Albă e descrisă întocmaĭ ca în cronicele turcescĭ.

Până şi cucerirea Chilieĭ pusă după a Cetăţiĭ-Albe se explică: de la Moncastru, Baiazid se întórse, în adevĕr, la Chilia, şi l'am vĕḑut scriind de aicĭ Ragusanilor, la 11 August.

Maĭ scurtă e expunerea din «scrisórea unuĭ secretar al luĭ Sigismund Malatesta» (condotier în serviciul Veneţieĭ), «despre lucrurile făcute în Morea de Mohammed II», scrisóre

(1) Reprodus în Iorga, *Acte şi fragmente,* III[1], p. 89—90.
(2) Publicată de Lewicki, la acéstă dată, II, p. 332.

publicată de Sansovino. (1) Flota se pregătì la Constantinopole şi Galipole şi erà compusă din 350 de pânze; óstea de pe uscat erà sprijinită de Tătarĭ. Ţéra fu pustiită, Chilia luată prin trădarea Pârcălabuluĭ «Mamalacco» (Maxim?); de acolo Turciĭ merseră la Cetatea-Albă, care capitulă cu condiţiune de a se respectà persónele şi averea locuitorilor. Capitulaţiunea fu însă călcată, şi Baiazid duse 500 de familiĭ la Constantinopole. Povestirea sémĕnă cu a luĭ Malipiero şi are avantagiul de a pune cucerirea celor douĕ oraşe în ordinea esactă.

Douĕ scirĭ prin scrisorĭ veneţiene ni s'aŭ maĭ păstrat încă. Sanudo ni-a conservat în *Ḑiarele* sale cuprinsul scrisorilor bailuluĭ şi secretaruluĭ Republiceĭ la Constantinopole: Piero di ser Lorenzo Bembo şi Giovanni Dario. Sultanul ar fi luat întâiŭ «cetatea fórte tare ḑisă Chilia, înfrângênd 25.000 de călăreţĭ trimeşĭ de Ştefan», Cetatea-Albă s'ar fi supus pe urmă de bună voie, «vĕḑênd cruḑimile făcute de Sultan la Chilia». Nicĭ n'ar fi fost lupte la a doua cetate. (2)

Sanudo revine maĭ departe în 1485 asupra evenimentelor din «Iulie trecut»: Turciĭ eraŭ 300.000 şi flota aveà 100 de pânze (ca în Malipiero); numĕrul Tătarilor erà de 30.000 (tot aşà). În Moncastro eraŭ 20.000 de locuitorĭ; ceĭ din Chilia s'ar fi predat pe urmă «după o lungă bombardare» şi «Chilia Veche» ar fi fost refăcută în cincĭ ḑile, înainte de întórcerea Sultanuluĭ la Adrianopole. Cum se vede, Sanudo a avut la îndemână aicĭ isvórele de care s'a servit şi contemporanul sĕŭ Malipiero. (3)

---

(1) Ed. citată, fol. 286. Povestirea secretaruluĭ merge până la pacea veneto-turcă din 1491.

(2) Hurmuzaki, VIII, p. 27, No. XXIX.

(3) *Ibid.*, p. 28, No. XXXI. Cf., ca isvóre unguresci, Bonfinius, ed. citată, p. 453, iar, ca isvóre polone, *Listy o Polsce Wincentego Dominica, pisane do senatu genueńskiego (1483—4)*, *Bibl. Ossolińsk*i, *pocz. nowy*, II (citat în Bibliografia luĭ Finkel; o deosebită lipsă de noroc m'a făcut să nu pot vedé cartea nicĭ în bibliotecele străine carĭ o posedă). N'aŭ nicĭ o însemnătate scurtele menţiunĭ din opere târḑiĭ, ca Giovio, *Commentario de le cose de Turchi*, MDXXXVIII, nepaginat; Erasm Vitelli, în Reussner, *Orationes*, I, p. 72; Ienicerul sêrb, în Dethier şi Hopf, IV, p. 370.

Mântuiŭ cu expunerea, în unele părţĭ interesantă, pe care o dă scrisórea humanistuluĭ polon Ioan Ursinus din Cracovia către Cavalerul Gheorghe Montanus. E datată din 30 Iunie 1484, ceea ce e, de sigur, o greşélă.

După Ursinus, óstea de uscat a Sultanuluĭ se înfăţişă la 15 Maiŭ înaintea Chilieĭ. Baiazid erà hotărît să cuceréscă importanta cetate dunăréną, căcĭ crede că, dacă o va dobândi, va supune lesne regiunile vecine şi chiar şi Polonia». Asediul fu fórte strict de la început. Când şi flota apărù înaintea zidurilor, gróza cuprinse pe asediaţĭ: locuitoriĭ suburbiilor se îngrămădiră, înspăimântaţĭ, cu tot avutul lor, în cetate; grîul verde fu cules pentru a hrăni poporaţiunea încunjurată. Dar, cu tóte enormele ghiulele de pétră pe carĭ le aruncaŭ tunurile numeróse ale Sultanuluĭ, zidurile şi turnurile rĕmâneaŭ acoperite de apĕrătorĭ. Ba, Ursinus afirmă că nişte călăreţĭ polonĭ ar fi apărut, alungând pe Turcĭ până în tabăra lor. Totuşĭ, după câte-va ḑile, un noŭ atac, şi maĭ înverşunat, se dete: turnurile şi o parte mare din ziduri că-ḑură. Oraşul erà cucerit, şi Turciĭ făptuiră, faţă de învinşĭ, obicĭnuitele lor ticăloşiĭ: robiĭ şi róbele fură îndreptaţĭ apoĭ către Constantinopole. «Aşà s'a întîmplat», mântue Ursinus, «lucrul, întocmaĭ.» (1)

Cum se vede, acéstă descriere contemporană cuprinde şi elemente utilisabile, dar amîndouĕ datele ce se întîmpină — una din ele, data apariţiuniĭ Turcilor, trebue apropiată de a *Cronicei moldo-polone* — sunt cu totul false şi nu pot fi admise, faţă cu potrivirea în sens contrar a celor-lalte isvóre felurite, şi contemporane ca şi acesta.

Aşà căḑu Chilia şi Cetatea-Albă. Marea Négră devenì tótă turcéscă, şi nimenĭ nu maĭ putù străbate într'însa fără voia

(2) *Modus epistolandi eximii medicine doctoris et legum licentiati Ioannis Ursini Cracoviensis, cum epistolis exemplaribus et orationibus annexis,* cap. XXII.

Din acest incunabul, pe care-l posedă Biblioteca Curţiĭ din Viena, reproducem, la *Apendicele* de documente, încă două scrisorĭ, în carĭ se amintesce numaĭ cucerirea cetăţilor nóstre.

Sultanuluĭ. Moldova, lovită puternic economicesce, erà îngenuchiată din punctul de vedere politic: calea erà deschisă Turcilor spre nord, orĭ-când ar fi voit eĭ, pentru răsboiŭ şi pentru pradă. (1)

(1) Pentru părerea că Ştefan ar fi primit, în locul cetăţilor perdute, pe cele două din Ardél, v. *Apendicele* No. I.

CAPITOLUL VIII.

Istoria celor două cetăţĭ până la 1538 şi formarea raielei lor în acest an.

Vestea cuceririĭ celor două cetăţĭ străbătù repede pretutindenea, prin sciri particulare, prin scrisorile de tânguire ale luĭ Ştefan şi prin proclamaţiunile de biruinţă ale Sultanuluĭ. O solie turcéscă venì, în Septembre, pentru a da de scire Veneţienilor, carĭ se grăbiră să felicite pe învingĕtor. (1) De la Doge va fi aflat lucrul Papa, care scrise Regeluĭ Mateiŭ despre «cucerirea unor oraşe ale Valachieĭ la Dunăre» şi-ĭ amintì exemplul întregeĭ luĭ vieţĭ de luptă pentru credinţă. (2) Ungaria ajutase tot-deauna, de la 1475 încóce, pe Domnul Moldoveĭ în nevoile sale şi de la dînsa aşteptà el, de sigur, ajutorul cel maĭ repede şi maĭ efectiv şi acuma, pentru a redobândì cele perdute. Mateiŭ Corvin însă erà prea ocupat cu lupta împotriva Imperiuluĭ pentru a puté întinde cu energie mână de ajutor aliatuluĭ sĕŭ din Rĕsărit.

Totuşĭ, Bonfinius afirmă că, la scirea că Turciĭ aŭ atacat cetăţile, Regele trimese în grabă o oştire de nobilĭ, care află, înainte de a ajunge la Oradea-Mare, căderea Chilieĭ şi Cetăţiĭ-Albe. (3) După scrisórea luĭ Mateiŭ din 17—18 Novembre 1485, ajutorul ar fi fost şi maĭ însemnat: se dădură ordine trupelor ce se găsiaŭ în Ardél, provincia întrégă erà gata

(1) Hurmuzaki, VIII, p. 27, No. 30.
(2) *Mon. Vatic.*, ser. I, VI, p. 221—3, No. 176.
(3) P. 453.

să-şĭ ajute vecinul, o a doua armată străbătuse până aicĭ, şi el însuşĭ se pregătià, cu tótă puterea, să alerge la Dunărea-de-jos, când scirea că opera de cucerire e terminată, şi decĭ Sultanul s'a întors înapoĭ, făcù inutile tóte aceste sforţărĭ. (1)

Afirmaţiunile pot fi adevĕrate, cu însemnate restricţiunĭ şi scăderĭ. Ceea ce nu se înţelege e că până în tómna luĭ 1485 nicĭ un soldat unguresc nu venì să lupte alăturĭ de Domnul Moldoveĭ contra garnisóneĭ din cetăţĭ, care ar fi putut fi gonită fără greutate. E adevĕrat că Mateiŭ jurase pacea cu Turciĭ, dar pregătirile din 1484, dacă aŭ fost făcute, aveaŭ şi ele de scop o rupere a armistiţiuluĭ şi reînceperea lupteĭ cu Baiazid.

În schimb, Regele Ungarieĭ, urmând exemplul din 1475 al luĭ Casimir, fu fórte darnic în intervenţiunĭ diplomatice. Ni s'a păstrat scrisórea prin care el acusà pe Sultan de călcarea credinţeĭ şi-l somà să dea înapoĭ «castelele furate óre-cum», fără de care el va ridicà iarăşĭ arma contra celor ce nu sciŭ să-şĭ ţie cuvîntul dat. Colecţiunile de scrisorĭ ale luĭ Mateiŭ cuprind şi rĕspunsul, de sigur autentic, al Sultanuluĭ: acesta protestà contra calificativelor date de Regele Ungarieĭ şi dovedià, anexând o copie a tractatuluĭ, că în el nu se vorbesce nimic de cele douĕ Principate. Pe acestea consimte a le cruţà pe timpul cât va ţiné pacea, şi garnisóna din cetăţile de curînd cucerite va primì poruncă să nu prade; dar nu se pot restituì Chilia şi Cetatea-Albă, «dobândite cu multă trudă şi cu multă perdere de vieţĭ». Regele, aflând scusa Sultanuluĭ şi convingêndu-se că e întemeiată, lovì cu mâna sa pe cancelarul Petru, Archiepiscopul de Kalocsa, şi-l aruncă, până la sfîrşitul ḑilelor luĭ, în închisóre. (2)

Dar aicĭ se mărginì tot. Mateiŭ nu se maĭ gândì la Ştefan şi la păsurile acestuia decât atuncĭ, când, perḑênd răbdarea, Domnul Moldoveĭ se întórse la politica sa de înaintea anuluĭ 1475. Aflând de jurămîntul solemn din Colomea, făcut Regeluĭ polon, Mateiŭ trimese o circulară furiósă tu-

(1) Iorga, *Acte şi fragmente*, III¹, p. 103 şi urm.
(2) *Ibid.*, p. 63—5.

turor Principilor cu carĭ stăteà în relaţiunĭ maĭ strînse: într'însa se plângeà de Polonĭ, carĭ îĭ furase vasalul şi nu se pricepuse să-l apere decât printr'un simulacru ridicul de expediţiune; dar, în acelaşĭ timp, Domnul transfug erà acoperit şi el de învinuirĭ false. Se ḑiceà de dînsul, că, deşì cuprins în armistiţiŭ, el se desfăcuse din pacea generală încheiată de Ungaria cu Turciĭ, provocând nebunesce pe aceştia; că apoĭ, cuprins a doua óră într'o pace recentă (al căreĭ rost e o enigmă, dacă afirmaţiunea precedentă e adevĕrată), el ascultă de sfaturile înşelătóre ale Polonilor şi, «obrăsñicindu-se şi maĭ mult» *(factus insolentior)*, rĕspândì vestea că şi-a căpĕtat un sprijin şi chemă iar asupră-şĭ urgia Sultanuluĭ, care nu se maĭ gândià la dînsul. (1)

Pe când plângerile acestea rĕsunaŭ până şi înaintea Sfîntuluĭ Scaun (2), Mateiŭ întreţineà cele maĭ bune relaţiunĭ cu Turciĭ. În Iulie 1486, un sol al luĭ Baiazid, venit cu douĕḑecĭ şi cincĭ de caĭ, se află la Buda. (3) În 1487, Regele trimese el un mandatar la Pórtă, care fu ucis în Serbia, şi Sultanul expedià un noŭ ambasador, probabil pentru a se îndreptăţì. (4) În fine, în 1489, Baiazid trimeteà móşte aliatuluĭ sĕŭ din Ungaria. (5) Până la mórtea sa (6 Aprilie 1490), acésta fu politica luĭ Mateiŭ, şi e limpede că un atât de bun prieten al Turcilor nu puteà să céră credinţă şi statornicie de la acela care erà ḑilnic ameninţat de dînşiĭ şi simţià încă atât de dureros rana din 1484.

Fără silinţe extraordinare, Polonia făcù, dimpotrivă, cevà pentru recâştigarea cetăţilor şi ajutorul luĭ Ştefan.

Luĭ Casimir i se adresase Domnul îndată după perderea celor douĕ porturĭ: cereà ca Turciĭ să fie atacaţĭ până nu întăresc maĭ bine cuceririle lor şi străbat maĭ adînc în Moldova. Mĕsurĭ se luară fără întârḑiere de Regele Poloniei: clerul şi nobiliĭ i se oferiră pentru acéstă luptă şi se credeà

(1) *Ibid.*, p. 103 şi urm.
(2) *Mon. Vaticana*, seria 1-a, VI, p. 231—3, No. 182.
(3) *Acta extera*, VI, p. 123.
(4) *Ibid.*, p. 376.
(5) *Ibid.*, VII, p. 397.

în Regat că Poloniĭ, sub comanda luĭ Casimir însuşĭ, vor pornì după Pasce spre Moldova. (1)

Regele dorià însă să se asigure de credinţa aceluĭ pe care voià să-l ajute, să-l facă a confirmà, personal şi public, legăturile cu Polonia, să-l desfacă pentru tot-deauna de Ungurĭ. Expediţiunea nu se făcù în primăvara luĭ 1485, dar, la 4 Septembre, Casimir aşteptà la Colomea pe Domn, căruia îĭ dădù un paşaport, pe numele slugeĭ *(servo)* şi prietenuluĭ nostru iubit, Ioan Ştefan, Palatin şi Domn al Ţĕriĭ Moldoveĭ . (2) La 12 ale acesteĭ lunĭ, Domnul făceà omagiul Regeluĭ Casimir. Două acte fură încheiate pentru a-l constatà. Actul iscălit de Rege pórtă data de 15 Septembre: între alte clause, obicĭnuite în asemenea documente, întîlnim una prin care Casimir se îndatoresce «a nu tractà şi face pacea fără sciinţa luĭ Ştefan-Voevod *în lucrurile carĭ privesc graniţele Ţĕriĭ-Românescĭ şi Moldoveĭ*». (3) Actul eliberat de Ştefan, scris în românesce şi apoĭ tradus în slavonă şi latină, cuprinde îndatoririle cunoscute: el pórtă data de 16, şi a fost utilisat de toţĭ istoriciĭ noştri. (4)

După ce Ştefan se umilise înaintea Regeluĭ, rupênd în chip evident cu politica sa de rĕcélă faţă cu Poloniĭ, el avù ajutórele de carĭ simţià nevoie; în proporţiune mică, dar le avù. În tómna anuluĭ 1485, lupte se dădură la Dunăre pentru stăpânirea cetăţilor şi Poloniĭ participară şi eĭ la dînsele.

Împotriva aserţiunilor ciudóse ale luĭ Mateiŭ Corvin, nicĭ de astă dată provocarea nu venì de la Ştefan. Anume, Baiazid trimese, pe când Ştefan se găsià în Polonia, pe eunucul Ali-Hadîm, beglerbeg al Rumelieĭ, pentru a prădà, cu 30—40.000 Ienicerĭ, Silihdarĭ, Spahioglanĭ şi Achingiĭ. Eĭ străbătură prin Muntenia, îşĭ îndepliniră sarcina, arḑênd Sucéva la 19 Septembre, şi reveniră pe la sfîrşitul luniĭ următóre, la Adrianopole. (5)

---

(1) Lewicki, II, p. 332.

(2) *Ibid.*, p. 332—3.

(3) *Ibid.*, p. 334—5.

(4) *Ibid.*, p. 335. Cf. Hurmuzaki, II², p. 711—2, No. 530 şi, pentru povestire, cronicele polone.

(5) Leunclavius, *Hist.*, col. 595—6; *Annal.*, la data de 890 d. Heg. Cf.

Năvălitorii adusese cu eĭ pe un pretendent cu numele de «Hronet» saŭ «Hruet» orĭ «Hromot», care s'ar puté să fie Alexandru, fiul luĭ Petru Aron, de care a maĭ fost vorba. (1) În curînd, pornì o a doua expediţiune turcéscă, care erà comandată de Iskender-Beg, fratele luĭ Alì-Beg Mihalogli şi de Balibeg Malcocĭ-Oglu, acesta din urmă un vestit căpitan turc. Ca tot-deauna, Vlad Călugărul fu de partea celuĭ maĭ tare. Turciĭ porniră de la cetăţile cucerite din noŭ şi începură iarăşĭ a prădà Moldova în lung şi în lat. (2) Poloniĭ trimeseră în grabă, de astă dată, ajutor luĭ Ştefan, ba încă o Dietă anume fu convocată la Thorn pentru afacerile moldovene, şi se cerură contingente până şi Mareluĭ-Maestru teutonic. Cu aceste trupe şi cu ale sale, Ştefan dădù o luptă în câmp deschis luĭ Malcocĭ, la Cătlăbuga (Catalpug), în ḑiua de 16 Novembre, şi-ĭ ucise mulţĭ soldaţĭ (după un isvor polon 8.000, faţă cu 3.000 de morţĭ în tabăra creştină). Năvălitoriĭ fură fugăriţĭ peste Dunăre, dar cetăţile rĕmaseră în mâna lor, creştiniĭ fiind, se pare, prea slabĭ pentru a le atacà. (3)

Lupta pentru Chilia şi Cetatea-Albă nu se oprì însă aicĭ. Turciĭ îşĭ rĕsbunară, revenind cu pretendentul lor în érna luĭ 1486, dar fură bătuţĭ iarăşĭ, la Şcheia, în ḑiua de 6 Martie, care fu cea de pe urmă din viéţa luĭ «Hronet-Hruet-Hromot», căcĭ Ştefan îĭ taie capul după luptă. (4)

Dar pe când el apĕrà ast-fel tronul şi ţéra sa, aliatul noŭ se arătà tot aşà de nestatornic ca şi cel vechiŭ. Exemplul păciĭ încheiate de Mateiŭ cu Turciĭ fu contagios pentru Regele Casimir. Încă din 1485, el umblà să se îmbuneze cu

---

Cron. putnénă, p. 197; *Cron. de la Bistriţa*, p. 58; *Cron. moldo-pol.*, p. 227.

(1) P. 150.

(2) Cronicariĭ turcĭ, *l. c.*

(3) Aşà reese lucrurile din isvórele turcescĭ şi moldovene citate maĭ sus şi din cronicele prusiene *(Danziger Chronik vom Pfaffenkriege; Caspar Weinreichs Danziger Chronik)*, în *Script. rer. prussicarum*, IV, p. 687, 754, 756.

(4) *Cron. de la Bistriţa*, p. 58 (data din Urechiă, p. 169); *Cron. moldo-polonă*, p. 227 (15 Februarie); *Cron. putnénă*, p. 197 (fără dată de lună). Pentru ipotesa greşită a d-luĭ Picot asupra luĭ «Hromot», v. Bogdan, *Cron. mold.*, p. 264.

aceştia, trimeţênd un sol,—pentru a reclamà cetăţile, pretindeà Regele. Lupta din Novembre indispuse însă pe Sultan, care îĭ dădù drumul, fără rĕspuns. Dar Casimir nu se descurajă; cu o sinceritate uimitóre, el povestì, în Iulie 1486, Veneţienilor, prin solul sĕŭ, cele întîmplate, şi-ĭ rugă să-l stărostéscă pe lângă Baiazid, cum cereà şi Împĕratul: amîndurora, ḑiceà *Callimachus*, Filip Buonaccorsi din Florenţa, trimisul regal, le erà ruşine să céră singurĭ reînceperea negocierilor.

Veneţieniĭ se arătară dispuşĭ pentru mijlocirea cerută şi ordonară luĭ Ioan Dario, secretarul lor la Constantinopole, să facă paşiĭ necesarĭ. Buonaccorsi rĕmase în Veneţia să aştepte resultatul, care fu, din fericire pentru Ştefan, nul, căcĭ Dario apucase a plecà înapoĭ spre ţéra sa. La 5 Septembre, Senatul permiteà plecarea ambasadoruluĭ polon. (1)

Atuncĭ Casimir, care acusase pe Ştefan de pripire şi neprevedere, trebuì să continue, fără voia sa, lupta alăturĭ cu acesta. În 1487, după îndemnul Papeĭ, care scrià Polonilor să atace «cetatea întărită de Turcĭ» şi le expedià ajutóre de ómenĭ şi banĭ, Casimir trimese pe fiul sĕŭ Albert, prin Cameniţa, în Moldova, pentru acest scop. Se dădù o luptă la 8 Septembre şi alta puţin maĭ târḑiŭ: după scirĭ umflate din Polonia, Turciĭ şi Tătariĭ ar fi perdut într'una 5.000 şi în alta 1.500 de ómenĭ, iar creştiniĭ numaĭ 50 de toţĭ. Casimir însuşĭ s'ar fi gândit, spuneaŭ soliĭ polonĭ la Dieta prusiană din Elbing, la 15 Septembre, «să mérgă în Moldova, dacă va fi nevoie». (2)

Nicĭ în anul următor, Ştefan n'avù motiv să se plângă. La Dieta din Piotrkow, la 7 Maiŭ 1488, în presenţa solilor ungurĭ şi boemĭ, un ambasador turc cu o suită de 40 de călăreţĭ venì pentru a oferì pace. (3) Cronicarul prusian Weinreich afirmă că «Regele n'a vrut totuşĭ să facă pace, dacă Turciĭ nu vor restituì întâiŭ castelele şi oraşele, pe carĭ le luase cu viclenie în Moldova». Un trimes polon, Nicolae Firley de Dambrowycza, plecă, pentru a le cere Sultanuluĭ. Acesta aveà instrucţiunĭ fórte onorabile pentru Rege.

(1) *Acta extera*, VI, p. 134—5, 136—7.
(2) Weinreich, în *Scr. rer. prussicar.*, IV, p. 766—7.
(3) Weinreich, *ibid.*, p. 768.

Erà să arate că în Polonia nu se scie nimic de vre-o provocare a luĭ Ştefan, care e, după dreptul ginţilor, supus polon; că, în împrejurărĭ analóge, tot «pentru vre-o neplăcere», Sultanul Mohammed II, venit în Moldova, n'a ocupat nicĭ o cetate, ci s'a satisfăcut alt-fel; că libertatea de comerţ făgăduită nu ajunge Regeluĭ, care cere numaĭ decât *castelele*, pentru a căror întreţinere de la 1484 încóce ar consimţì să despăgubéscă pe Turcĭ. (1)

Două lucrurĭ se întîmplară însă în 1489—90, care stricară bunele relaţiunĭ dintre Moldova şi Polonia şi deteră iarăşĭ o nouă îndreptare politiceĭ cumpĕnite şi sigure a luĭ Ştefan. Întâiŭ, Casimir *isbutì* a încheià pace cu Turciĭ (2); apoĭ Regele Mateiŭ murì, şi între ceĭ ce prétindeaŭ succesiunea luĭ erà şi un Principe polon, Vladislav, fiul luĭ Casimir.

A fi încunjurat de două părţĭ de Iagellonidĭ, de prieteniĭ Turcilor, acésta n'o înţelegeà Domnul: maĭ bine decât aşà, o înţelegere directă şi onorabilă cu Sultanul. Pe de o parte, el se puse în serviciul Regeluĭ Maximilian, adversarul luĭ Vladislav, concurentul sĕŭ în Ungaria (3); pe de alta, între două năvălirĭ turco-tătare, el lovì Pocuţia. Papa, scrie Weinreich, îl deslegase de jurămînt, «căcĭ Poloniĭ nu puteaŭ să-l ajute împotriva Tătarilor şi Turcilor, cum îĭ făgăduise». (4)

În 1492, Ştefan plătià tribut Turcilor, dar nu înţelegeà încă să-ĭ ajute contra prietenilor din ajun. La 15 Iunie din acest an, o scrisóre veneţiană din Constantinopole spune, că, «deşì tributar al Sultanuluĭ», el refusă trecerea Tătarilor prin Statele sale, cum îĭ cereaŭ Turciĭ. (5) El cruţă, din partea luĭ, pe Polonĭ şi după ce noul Rege Ioan-Albert (de la 1492) trimese solĭ la Pórtă şi reînnoì pacea pe treĭ anĭ, la 1493. (6) Însă relaţiunile sale cu Ungaria rĕmaseră maĭ bune,

---

(1) Hurmuzaki, II², p. 306—8 (după Szujski, în *Mon. Pol. Hist.*, II², p. 291—3).

(2) Hammer, *Gesch. der Hane v. Krim*, p. 43.

(3) *Arch. f. öst. Gesch.*, III, p. 410—11, 441, 458.

(4) V. şi Lewicki, II, p. 368—9, 489, 490 (menţiunea unuĭ pretendent refugiat în Polonia). Cf. *Cron. moldo-pol.*, p. 228 şi Jablonowski, p. 32—3, No. 10.

(5) Hurmuzaki, VIII, p. 28, No. 32.

(6) Iorga, *Acte şi fragmente*, III¹, p. 66 şi nota 2.

deşì succesorul luĭ Mateiŭ Corvin, Vladislav, erà fratele luĭ Ioan-Albert; în politica pur unguréscă a luĭ Vladislav, Ştefan găsià un sprijin pentru propria sa situaţiune. În 1494 şi 1495, întîmpinăm soliĭ moldovene în Ardél. (1)

Doĭ anĭ după acésta se întîmplă expediţiunea luĭ Ioan-Albert în Moldova. Regele polon pornì prin Iulie spre Nistru, rĕspunse îngăimat uneĭ soliĭ moldovene, care venià să se convingă de scopul răsboiuluĭ, arestă fără motiv pe ceĭ ce formaŭ a doua ambasadă, trecù Prutul, asedià Sucéva,—pe când Ştefan îşĭ adunà trupele la Roman,—de la 26 Septembre până la 19 Octobre, adecă peste treĭ sĕptĕmânĭ; primì, silit de starea rea a oştiriĭ sale, armistiţiul impus de Voevodul Ardéluluĭ, în fruntea a 12.000 de ómenĭ, şi, continuând a prădà şi în retragerea sa, după tractat, fu lovit de Moldovenĭ la 26 Octobre «în marginea făgetuluĭ de la Cosmin», în memorabila bătălie de la Dumbrava-Roşie, cea din urmă mare vînătóre răsboinică a bĕtrânuluĭ leŭ moldovén. (2)
Acésta e, în puţine liniĭ, campania polonă din 1497. Ceea ce ne intereséză e sinceritatea motivuluĭ, care, după Albert, i-a determinat expediţiunea: redobândirea Chilieĭ şi Cetăţiĭ-Albe, «desbaterea lor de la Turcĭ», cum se exprimă Ureche.
Regele însuşĭ a susţinut tot-deauna că la acésta s'a gândit dintru'ntâiŭ. Ast-fel, la 17 Iunie, el vorbesce, într'un privilegiŭ acordat Lemberguluĭ, de intenţiunea ce are de a luà «Caffa, Chilia şi Cetatea-Albă, pentru creştinĭ». (3) În instrucţiunile solilor sĕĭ la Dieta din Friburg, în primăvara luĭ 1498, el susţine că voià să îndeplinéscă făgăduiala data de Casimir luĭ Ştefan de a-ĭ redobândì cele douĕ cetăţĭ. (4) În instrucţiunile solilor trimeşĭ în Ungaria, instrucţiunĭ de o făţărnicie

---

(1) Engel, *Gesch. der Moldau*, p. 147—8.

(2) Cea maĭ bună povestire e, fără îndoială, a cronicelor moldovenescĭ, maĭ ales a celeĭ de la Bistriţa, p. 58—62, reprodusă de Ureche (p. 173); cf. *Cron. moldo-pol.*, p. 227—8. [importantă]; *Cron. putnénă*, p. 197.

Maĭ v., pe lângă Michowski, Wapowski, Tubero (col. 210 şi urm.) şi Leunclavius; (Tocilescu în *Rev. p. ist., arch. şi fil.*, III, p. 486; Iorga, *Acte şi fragmente*, III[1], p. 106—7.

(3) *Akta Grozkie i Z.*, IX, p. 152—3 (şi în Hurmuzaki, II[2], p. 385—6).

(4) Iorga, *Acte şi fragmente*, III[1], p. 66. Cf. Lewicki, II, p. 449 şi urm.

admirabilă, în care se vorbesce de persistența luĭ Ştefan în a se declară vasal turcesc, de «înaintarea încétă a oştiriĭ», ca distracțiune până la rĕspunsul Regeluĭ Ungarieĭ, consultat, de sobrietatea trupelor, care *n'aŭ* atacat nicĭ o cetate, de retragerea sa, în fine, pentru a dovedì că lumea îl calomniază, atribuindu-ĭ scopurĭ rele,—în acéstă scrisóre, el confirmă că intențiunea sa eră să reieà «cele două castele luate de Sultan de la Voivodul Moldoveĭ, înaintea cuceririĭ cărora nu se făceà nicĭ un atac în Regatul nostru şi intrarea eră închisă vrăjmaşuluĭ». (1) Marele-Maestru teutonic fu convocat pentru o expedițiune contra «Turcilor păgânĭ , carĭ ar fi intrat în Moldova; svonurĭ se rĕspândiră despre atacurĭ turcescĭ în Pocuția (la carĭ se adaose maĭ târḑiŭ participarea luĭ Ştefan). (2) Într'o scrisóre din Corfù, datată din 3 August, se vorbià de o ligă moldo-polonă-lituană-ungurescă contra Turcilor şi se afirmà că Ştefan, ajutat de «Regele Rusieĭ», ar fi luat Cetatea-Albă prin predare. (3) Acest svon fu fórte rĕspândit încă din 1496, când (vara), se vorbià la Pera despre victoriĭ ungurescĭ şi despre «óstea pe care o pregătià contra Chilieĭ Regele Ungarieĭ şi Boemieĭ». O scrisóre din Chios (25 Iunie) repetă cucerirea celor două cetățĭ de Regiĭ Ungarieĭ şi Polonieĭ, carĭ ar fi luat şi Lerici. La 24 Octobre, consuliĭ chiofĭ scriŭ că pregătirile celor doĭ Regĭ aŭ adus trimiterea, în două rĕstimpurĭ, la Chilia şi Cetatea-Albă de ienicerĭ şi de şépte-spre-ḑece corăbiĭ maĭ micĭ cu tunurĭ; beglerbegul Grecieĭ primise comanda şi plecase şi el. În Septembre se vorbià de pregătirĭ ale Turcilor pentru a *reluà* cetățile şi tot aşà spune şi o scrisóre constantinopolitană sosită la 14 Octobre în Veneția. (4) Cronicele moldovenescĭ sciŭ tóte că Regele «înşelà cu vorbe pe Ştefan că se duce împotriva Turcilor să le ieà cetățile Chilia şi Cetatea-Albă». (5) Tot aşà e explicată expedițiunea şi în Tubero, cronicarul

(1) Lewicki, II, p. 442 şi urm.
(2) *Liborius Nakers Tagebuch,* in *Script. rer. prussicar*, V (Leipzig 1874), p. 290, 296, 297, 299, 301—2.
(3) Sanudo, în *Tört. Tár,* XIV, p. 14.
(4) Sanudo, *Diarii,* ed. italiană, I, p. 295, 740, 744, 756—7, 809, 846.
(5) V. p. 175, nota 1.

ungur. (1) În fine, până şi cronicariĭ turcescĭ aĭ luĭ Leunclavius spun că Ştefan ar fi poftit pe Rege să ieà cetăţile de odinióră ale Moldoveĭ, cucerite de Baiazid. (2)

S'ar puté crede că intenţiunea dintâiŭ a fost părăsită pe timpul expediţiuniĭ, şi Ioan-Albert a invocat întâiŭ pedecile aduse de Ştefan expediţiuniĭ, apoĭ două prădăciunĭ făcute de acesta cu Turciĭ, de carĭ vorbesce, în parte, şi cronicarul prusian (numind numaĭ pe Turcĭ). (3) Însă acelaşĭ cronicar, de la care scim că în August încă a început a se şoptì printre nobilĭ adevĕratul scop al răsboiuluĭ, afirmă cu putere că toţĭ credeaŭ în hotărîrea luĭ Albert de a pune pe frate-sĕŭ Sigismund în Moldova şi-şĭ explicaŭ ipocritele luĭ asigurărĭ virtuóse prin frica ce aveà de a nu însciinţà din vreme pe Ungurĭ. (4)

Credem că o părere dréptă ar fi acésta: Ioan-Albert erà un om tînĕr, fórte inimos şi fórte romantic; el steteà pe acel timp sub influenţa luĭ Callimachus, un scriitor bombastic şi un spirit superficial din timpul Renasceriĭ. (5) Visurile de glorie ale idealistuluĭ tînĕr şi ale uşurateculuĭ bĕtrân puteaŭ merge departe. De ce numaĭ Chilia şi Cetatea-Albă? Saŭ de ce numaĭ Moldova? Pentru minţĭ ca ale lor, nu se puteà nimic maĭ lesne decât a le face pe *amîndouĕ* pe rînd şi a creà o Polonie mare până la Dunăre. De Turcĭ uitaŭ, de Ungurĭ aprópe, şi în Ştefan le erà permis să nu vadă o pedecă seriósă.

Urmă, încă în 1497, o mare năvală de Turcí şi Tătarĭ, cărora Ştefan le dădù trecere prin ţéra sa. (6) În primăvara

---

(1) Tubero, în Schwandtner, II, p. 210.

(2) Leunclavius, *Hist.*, col. 636 şi urm.

(3) Iorga, *Acte şi fragmente*, III[1], p. 66; Naker, *l. c.*, p. 299.

(4) Naker, *l. c.*, p. 306--7, 310, 312; cf. Wapowski, p. 24. — Nu pare întemeiată aserţiunea luĭ Sanudo după scrisorĭ din Constantinopole (*Tört. Tár*, XIV, p. 7), că, la 20 Ianuarie 1497, un sol al Regilor Ungarieĭ şi Polonieĭ ar fi confirmat pacea cu Turciĭ.

(5) Schiemann, *Russland, Polen und Livland bis ins 17. Jahrhundert* (în colecţiunea Oncken), Berlin, 1886, in-8°, I, la acéstă dată.

(6) Iorga, *Acte şi fragmente*, III[1], p. 66—7. Cf. Sanudo, în *Tört. Tár*, XIV, p. 14—5; Wapowski, p. 33—4.

anuluĭ următor, se audià de pregătirile Sultanuluĭ contra Rusieĭ, de acele pe carĭ le făceaŭ treĭ şefĭ tătarĭ împotriva Lituanieĭ. Prin Maiŭ—Iunie, susţinuţĭ de Domn, barbariĭ străbăteaŭ în amîndouĕ provinciile, umplêndu-le de jafurĭ şi de grózā. Teribilul ‹Malcocĭ luptà, de data acésta, alăturĭ cu Ştefan. (1) Succesul întreprinderiĭ se şi atribuì acestuia. Comitele de Veglia scrie, la 31 Ianuarie 1499, că Turciĭ isbutise, ‹pentru că Ştefan al Moldoveĭ trădase pe Regele Polonieĭ, şi un voevod turcesc se înţelese cu el, şi puseră pe Polonĭ la mijloc şi-ĭ bătură›. (2) Însă, la începutul luĭ 1499, Poloniĭ cerură pace Moldoveĭ saŭ, maĭ curînd, încurajară din tóte puterile sforţările de mediaţiune ale Regeluĭ Vladislav. Ştefan nu maĭ dădù trecere Turcilor şi aceştia intrară, maĭ puţin hotărîţĭ, pe altă cale în Polonia, pe când «Alì-beg (cetesce Balì-beg Malcocĭ-Oglu) rĕmăsese la pasurile Moldoveĭ cu 20.000 de Turcĭ, de frica luĭ Ştefan al Moldoveĭ». (3) La 18 Iulie următor, Domnul întărià, din Hârlăŭ, pacea cu Ioan-Albert, cel maĭ mîndru din tóte tractatele ce le-a încheiat vre-odată: (4) îndatoririle eraŭ de o reciprocitate absolută între Rege şi «Domn» *(dominus)*, şi Ungaria nu intervenià ca suzerană care impune o pace, ci ca mijlocitóre şi prietenă. Unguriĭ şi Poloniĭ se îndatoriaŭ să-l apere până la viitórea expediţiune, pe care Vladislav trebuià s'o facă în Ţéra-Românéscă, iar Ioan-Albert, cu fraţiĭ sĕĭ Alexandru şi Sigismund, în Turcia, prin vadul de la Oblucīţă (Isaccea) şi aiurea. În schimb, el făgăduià informaţiunĭ şi se obligà să resiste cât va puté la cererile de

---

(1) Iorga, *Acte şi fragmente*, III[1], p. 68—71 şi Cron. luĭ Ioan de Comarovo, în *Arch. f. öst. Gesch.*, XLIX, p. 418. Cf. Racziński, *Cod. dipl. Lith.*, p. 378—9. V. şi cronicele moldovene *(Cron. de la Bistriţa*, p. 62; Ureche, p. 174; cf. ed. Picot, p. 200, nota) şi Leunclavius, *l. c.*, col. 636 şi urm.

(2) Sanudo, în *Tört. Tár*, XIV, p. 28; în *Arkiv za povjestnicu jugoslavensku*, V, p. 23, 27; cf. p. 28—9, 30 (scirĭ false).

(3) Sanudo, în *Tört. Tár*, XIV, p. 26, 36—7, 39, 57, 92. Cf. acelaşĭ, în *Arkiv za pov. jugosl.*, p. 53, 91, şi Leunclavius, *Hist.*, col. 636 şi urm.

(4) În Hurmuzaki, II[2], p. 421 şi urm., No. 366; p. 439 şi urm., No. 371 şi p. 719 şi urm., No. 532. Cf. Jablonowski, p. 33—9.

concurs militar făcute de Sultan contra Regilor. De cetăţĭ nu se vorbesce nicĭ un cuvînt şi nimic nu face alusiune la dînsele.

După ce relaţiunile bune între Ştefan şi Polonĭ fură astfel restabilite, lupta comună contra Turcilor reîncepù, dar domol, şi fără acţiunĭ strălucite, de o parte saŭ de alta. Scirĭ italiene ne vorbesc de prădăciunĭ ale luĭ Ştefan pe pămînt turcesc în Maiŭ şi Septembre 1500, de participarea la expediţiunea unguréscă asupra Semendrieĭ în Novembre şi de hotărîrea luĭ de a luptà înainte. (1) În 1501, el promite, după aceleaşĭ isvóre, sprijinul sĕŭ luĭ Vladislav, care-l ceruse. (2) Dar, în Octobre al anuluĭ următor, Ştefan ocupă prin surprindere Pocuţia şi declară că n'o lasă «odată cu capul» *(ad gutur meum)*. (3)

Aşà în cât, cu tóte stăruinţele Papeĭ, care trimesese pe Cardinalul de Reggio la Regiĭ Ungarieĭ şi Polonieĭ (4), negocierile cu Turciĭ începură îndată, din partea creştinilor desbinaţĭ şi obosiţĭ. În Decembre 1502, Sanudo menţionéză un sol polon venit la Constantinopole, pentru pacea între Sultan şi ceĭ doĭ Regĭ fraţĭ. La 10 Decembre, un sol ungur se aflà la Ciorlì, cale de treĭ ḑile de capitala luĭ Baiazid. Ştefan şi Radu din Muntenia sprijiniaŭ aceste silinţe de împăcare. (5) Tractatul fu încheiat, în sfîrşit, între Ungaria şi Turcĭ la începutul anuluĭ 1503, şi ambasadoriĭ veneţienĭ din Constantinopole îl puteaŭ anunţà guvernuluĭ lor la 22 Februarie. La 20 August următor, Vladislav confirmà actul, întregit şi desvoltat. (6)

Tractatul însemnà renunţarea la cetăţile perdute. Între po-

(1) Sanudo, în *Arkiv za povjetstnicu jugoslavensku*, V, p. 123, 147, 159; în *Tört. Tár*, XIV, p. 105—6, 137, 187 8.

(2) Hurmuzaki, VIII, p. 33 4.

(3) Ulianicki, p. 225—7.

(4) Theiner, *Mon. pol.*, I, p. 269 şi urm.

(5) Sanudo, în *Tört. Tár*, XXIV, p. 97; în *Arkiv za povjestnicu jugoslavensku*, VI, p. 225, 232.

(6) Întâia versiune în Sanudo, ed. din *Tört. Tár*, XXIV, p. 61 şi urm.; (cf. p. 57); a doua, *ibid.*, p. 83 şi urm. (şi în Hurmuzaki, II[1], p. 20—2). Cf. relaţiunea luĭ Gritti, în Albèri, *Relazioni*, XIV, p. 29.— Pentru pacea polono-turcă din 1502, *Inventarium*, ed. Rykaczewski, p. 144.

sesiunile turcescĭ, alăturĭ de Rahova, Nicopole, Giurgiu, Rusciuc (nu însă Brăila), găsim «şi castelele Ak-Kirman, adecă Cetatea-Albă şi Chilia, cu tóte dependinţele lor». În acelaşĭ timp, situaţiunea de tributarĭ turcescĭ a amînduror Domnilor erà recunoscută oficial, de dînşiĭ, carĭ negociase tractatul, şi de Ungaria, care-l ratificà. În versiunea turcéscă se spune «că nu se vor cere de la Domnĭ alte serviciĭ, saŭ dărĭ saŭ plăţĭ, decât cele anterióre», iar în versiunea maĭ desvoltată din Iulie cetim: «Domniĭ vor continuà a rĕspunde Sultanuluĭ tributul şi darul şi serviciile ce i le făceaŭ şi până acuma; iar maĭ mult să nu se céră de la dînşiĭ, nicĭ să nu li se arunce vre-o năpaste; de asemenea», urmà tractatul, înaintând o evidentă minciună, care salvà aparenţele pentru Ungurĭ, «ne vor plătì şi nouĕ cele ce ne plătiaŭ până acum, şi maĭ mult de la eĭ să nu cerem.»

Un an după acest tractat, care erà o durerósă, dar inevitabilă renunţare, Ştefan închideà ochiĭ, la 2 Iulie 1504. (1) Consciinţa luĭ trebue să fi fost pe deplin liniştită, căcĭ făcuse tot ce sta prin putinţă unuĭ om superior pentru a zăbovì fatalitatea.

Până aicĭ subiectul nostru însuşĭ a avut o legătură intimă şi o unitate pe care n'o maĭ póte avé de acum înainte. Schimbarea în materia de tractat trebue să aducă decĭ şi o schimbare în felul de expunere. De la mórtea luĭ Ştefan-cel-Mare până în secolul nostru vom urmărì de acum înainte cronologic vicisitudinile celor douĕ oraşe şi vom da astfel cronica vieţiĭ exterióre a Chilieĭ şi Cetăţiĭ-Albe.

Din loc în loc însă, probleme interesante ne vor oprì, întrerupênd monotonia acesteĭ povestirĭ nelegate. În 1538, s'a format raiaua acestor cetăţĭ; Turciĭ aŭ anexat Moldova sud-estică, vechia Basarabie, aşà că va trebuì să privim din punctul nostru de vedere lupta dintre Sultanul Soliman şi Rareş. Incursiunile Cazacilor, duelul secular dintre aceştia

(1) *Cron. putnénă*, p. 197; *Cron. moldo-pol.*, p. 228; *Cron. anonimă*, p. 239. În ultimele timpurĭ, nouă mediaţiune ungurécă cu Polonia, Sanudo, în *Tört. Tár*, *l. c.*, p. 92, 93, 94.

şi Tătarĭ, de multe orĭ pe pămîntul Basarabieĭ (1), va trebuì să ne intereseze, ca şi încercările Domnilor din secolul al XVI-lea de a recâştigà porturile vechĭ ale Moldoveĭ. La începutul véculuĭ următor, se impune discuţiunea asupra împrejurărilor în carĭ Tătariĭ, stabilițĭ de mult în Dobrogea, unde-ĭ întîlnim documentar la 1512 (2), şi pe malul Nistruluĭ opus Cetăţiĭ-Albe, unde dăm de dînşiĭ ca «Tartari Bialogrodenses» încă din 1510 (3), s'aŭ stabilit în Basarabia, întâiŭ trecĕtor, apoĭ durabil, pentru două secole aprópe, impuindu-ĭ numele tătar de Bugéc, schimbându-ĭ nomenclatura geografică, modificând radical întréga înfăţişare a ţĕriĭ, orientalisată de dînşiĭ în chipul cel maĭ desăvîrşit. Vor venì apoĭ răsbóiele creştine de recuperare din secolul al XVII-lea. În urmă, după începerea răsbóielor ruso-turce, vom asistà la tentativele de cucerire a Bugéculuĭ şi pe urmă la anexarea-ĭ către Rusia, anexare în care a tras tótă Moldova dintre Prut, Nistru şi Dunăre; vom urmărì eliminarea vechiuluĭ element dominant tătar şi înlocuirea luĭ prin poporaţiunea pestriţă, fără amintirĭ istorice şi fără părerĭ de rĕŭ saŭ speranţe, care locuesce acum în acele locurĭ de lungì lupte gloriose pentru némul nostru. Şi, pe de-asupra celor treĭ secolĭ din urmă, vom aruncà o repede ochire, încă din ultimele pagine ale capitoluluĭ de faţă, — din evenimentele de la 1538, carĭ ne închiseră în tot latul ţĕriĭ aprópe calea la Dunăre,—asupra mariĭ schimbărĭ de cale pe care trebuì s'o facă negoţul moldovén de aicĭ înainte, asupra creăriĭ de drumurĭ nouĕ şi de nouĕ intreposite în partea rĕmasă din sudul ciuntit al Moldoveĭ.

La 1510, sub domnia luĭ Bogdan, care se găsià faţă cu Turciĭ în aceeaşĭ situaţiune ca şi Ştefan în ultimiĭ anĭ aĭ

(1) Încă de la 1524, abià organisaţĭ, Cazaciĭ, cei din Cercask, pradă pe nisce negustorĭ din Caffa şi provócă plângerĭ din partea Hanuluĭ (*Acta Tomiciana*, VII, p. 51).

(2) Scrisóre a Regeluĭ polon Sigismund, în aceeaşĭ culegere, II, p. 103; cf. II, p. 129; III, p. 112, 170.

(3) Scrisórea aceluiaşĭ, *ibid.*, I, p. 100.

vieţiĭ sale (1), cetăţile câştigă o însemnătate prin rĕscóla luĭ Selim, fiul cel maĭ mic al bĕtrânuluĭ Baiazid. Auḑind că tatăl sĕŭ îĭ preferă la moştenire pe fratele maĭ mare, Ahmed, care trăise pe lângă dînsul, Selim îşĭ părăsì sangiacatul din Magnesia, se îmbarcă la Trapezunt şi venì la socrul sĕŭ Hanul (2), cu hotărîrea de a începe un răsboiŭ civil, dacă nu i se vor satisface cererile. Prin Iulie, Bogdan spuneà unuĭ sol al Regeluĭ Polonieĭ cá s'a şi început cérta între ceĭ doĭ tinerĭ Principĭ otomanĭ, că Selim se pregătesce să vie în Europa şi că «şi-a ales pentru locuinţă Chilia». Înspăimântat de acéstă alegere, el semnalà primejdia Regeluĭ Polonieĭ şi-l rugà să se înţelégă cu vecinul sĕŭ din Ungaria pentru a ajutà Moldova. (3) Planul luĭ Selim erà să reunéscă sub mâna sa, cu voia Sultanuluĭ saŭ alt-fel, «cetăţile de lângă Dunăre şi Nipru», pentru a trăì din prada oştilor sale în Ungaria şi Polonia. (4) Se credeà chiar că ambiţiunea sa

---

(1) Adecă plătià tribut. În privinţa luĭ Ştefan, am dat doveḑĭ maĭ sus, p. 177, şi el singur o mărturisià, după Naker *(l. c.*: comparaţiunea cu osul aruncat între doĭ cânĭ). Maĭ mult, el trimese, la Pórtă, ca zălog, condiţiune pusă de obiceiŭ tributarilor de către Turcĭ, pe fiul sĕŭ Alexandru, care murì póte acolo, lăsând în locu-ĭ pe fiul sĕŭ Ştefan, ḑis apoĭ Lăcustă (acesta e «*fiul* de la Turcĭ , de care vorbesc, la mórtea luĭ Ştefan-cel-Mare, Ureche şi raportul veneţian din Hurmuzaki, VIII, p. 40). Cf. şi Callimachus, *Oratio,* în Reusner, *Orationes,* II, p. 110 şi expunerea luĭ Miedzilecki către Papa Leon X (1514), care afirmă că «vulpea şirétă», cum îĭ ḑiceaŭ Turciĭ, a plătit la urmă tributul în sumă de 8.000 de galbenĭ *(Acta Tom.*, III, p. 170—1). Cât despre Bogdan, ajungă o singură dovadă, din 1511: la 7 Aprilie din acest an, Sigismund al Polonieĭ scrie căpitanuluĭ de Cameniţa despre plângerile Domnuluĭ, că Poloniĭ îĭ smomesc şerbiĭ prin oferte de libertate; aceştia se duc bucuros «ab eodem *[Bogdano]*, ob eam rem quod ipsos ad exercitum *ac ad solvendum Turco tributum cogat (ibid.*, p. 157).

(2) Căsătoria se făcŭ în 1502, când Selim erà sangiac de Caffa (Hurmuzaki, VIII, p. 37). O nouă legătură de familie se stabilì în 1511. Veḑĭ maĭ departe.

(3) *Acta Tom.*, I, p. 96. Pentru rĕscólă, cf. Leunclavius, *Hist.*, col. 666 şi urm.; *Pand.*, p. 200; Verancius, în *Mon. Hung. Hist.*, XXXII, p. 189; Cambini, p. 169; Giovio, *Commentario,* nepaginat.

(4) *Acta Tom.*, I, p. 223—5.

ar merge maĭ departe şi că ar voì să ieà pentru sine tótă Moldova. (1)

La 1 Maiŭ 1511, Selim venì cu o armată seriósă înaintea Cetăţiĭ-Albe şi o cucerì, pe când fiul aliatuluĭ sĕŭ Hanul stăteà cu trupele sale la Daşov, gata să se arunce asupra Moldoveĭ. În Polonia se luară mĕsurĭ de ajutor, la cererile desperate ale luĭ Bogdan, şi concursul Ungarieĭ fu cerut, nu fără succes: la 27 din acéstă lună, Vladislav, anunţând luĭ Ştefan Hedervåry luarea ‹castelului nostru Neszterfejérvár , arătă că e decis a adunà jumătate din contingentele Regatuluĭ în Iunie la Oradea-Mare pentru a le pornì contra ‹fiuluĭ Împĕratuluĭ turcesc›. (2)

Prin Iunie însă, primejdia trecù pentru moment. Vestea morţiĭ Sultanuluĭ făcù pe Selim să trécă de la Cetatea-Albă în Bulgaria; fiul Hanuluĭ se retrase la Oceacov. (3) Îndată după acésta se auḑì că Baiazid, care trăià încă, a împăcat pe fiul rebel, dându-ĭ Semendria şi alte cetăţĭ de graniţă către Ungaria. (4) Selim nu se astîmpĕră totuşĭ, fu bătut, de trupele Sultanuluĭ şi silit să se retragă, pentru a-şĭ reface óstea şi a petrece érna, iarăşĭ la Cetatea-Albă, de unde pornise. (5) În Decembre acéstă hotărîre erà cunoscută în Polonia şi Regele adunà, pentru a se sfătuì cu nobiliĭ sĕĭ asupra celor de nevoie, o Dietă la Cracovia. (6) Chilia se găsià şi ea în stăpânirea luĭ (7), şi Bogdan trăià în frica vecĭnică a unuĭ atac din partea fiuluĭ revoltat al suzeranuluĭ sĕŭ.

Silit de împrejurărĭ, Domnul Moldoveĭ încercă să împace pe noul sĕŭ vecin. Selim servì apoĭ de mijlocitor pe lângă Han, care, cu tótă dorinţa sa de a prădà din noŭ Moldova, încheià un armistiţiŭ de-ocamdată cu Bogdan, rĕmâind ca

---

(1) V., d. ex., *ibid.*, I, p. 181—2, 221.

(2) *Acta Tom.*, I, p. 193—4; Pray, *Dissertationes*, Viena 1774, in-4°, p. 150—1; *Epistolae procerum*, I, p. 78—81; cf. Sanudo, ed. italiană, XII, col. 508—9, 511.

(3) *Acta Tom.*, I, p. 197, 201, jos.

(4) *Ibid.*, p. 221; Sanudo, *ed. cit.*, XII, col. 520—1.

(5) *Ibid.*, II, p. 4—5, 6—7; cf. I, p. 234—5.

(6) *Ibid.*, II, la acéstă dată.

(7) V. nota 4. «Albo Castro et Kilia potitur (*Acta Tom.*, II, p. 13—4); «Albam ad Nester nuper intercepit et Kiliam vadit intercepturus» (*ibid.*, p. 14).

pacea să se statornicéscă după Sfîntul Gheorghe. Ajutóre polone neputênd fi trimise până la acéstă dată, pacea se şi iscălì. (1) Iar, puţină vreme după acésta, Selim, căruia în Aprilie se credeà că i se crease un guvern din tóte cetăţile «începênd de la Caffa şi mergênd până la Nicopole» (2), luă tronul, întâiŭ alăturĭ cu bĕtrânul Baiazid, apoĭ, după ce-l înlătură póte însuşĭ, prin otravă, singur. (3)

Selim însă, care, după concepţiunea obicĭnuită în Imperiul turcesc, nu recunosceà îndatoririle luate de predecesorul sĕŭ (4), inspiră multă vreme îngrijirĭ seriόse vecinilor sĕĭ: Polonia şi Moldova. Încă din 1512, Bogdan cereà stăruitor sprijinul luĭ Sigismund şi acesta i-l promiteà, după ce mustrà pe Domn pentru neutralitatea sa suspectă pe timpul năvăliriĭ tătare în Regat şi pentru oprirea, chiar prin asasinat, a treceriĭ spionilor polonĭ la «Cetatea-Albă saŭ în Turcia». (5) Se scià şi în Polonia, în Martie următor, că Sultanul noŭ, sub pretext că Bogdan i-ar fi ucis ostaşiĭ fugarĭ în 1511, voià să-l «nimicéscă», îndată ce va avé linişte în Împĕrăţie. (6) Tătariĭ făcură, în adevĕr, o straşnică năvălire în 1513, prădând până la Iaşĭ. (7) În Novembre, Domnul însuşĭ considerà situaţiunea sa ca desperată (8), şi cereà dreptul de a se retrage în Polonia la o nevoie. (9) Cu tótă pacea polono-turcă din 1514, încheiată pe treĭ anĭ, pace care trebue să fi cuprins şi pe Bogdan (10), el fu prădat de Tă-

---

(1) *Acta Tom.*, II, p. 41, 53—4, 59, 66—7, 72, 75, 83, 92, 94. Cf. I, p. 180—1 şi anul 1511, *passim;* Hurmuzaki, II³, No. 455, p. 699—700.

(2) *Acta Tom.*, II, p. 64, 65—6.

(3) *Ibid.*, p. 100—2, 108, 115, 119, 126. Cf. Albèri, XIV, p. 54.

(4) Poloniĭ se gândiaŭ la 1512 cu témă că n'aveaŭ armistiţiŭ *(inducie)* cu el *(ibid.*, II, p. 119).

(5) *Ibid.*, p. 112—4.

(6) *Ibid.*, p. 183—4; cf. p. 205, 215.

(7) Cf. *Cron. moldo-pol.*, p. 229 şi *Acta Tom.*, II, p. 243, 244, 218, 249—250, 253, 258.

(8) *Ibid.*, p. 266; cf. p. 218, 222, 224, 227, 239—41.

(9) *Ibid.*, III, p. 14.

(10) Pentru pace (solul e trimes în Februarie şi resultatul comunicat de Rege luĭ Vladislav în Iunie), v. *ibid.*, p. 23—5, 27, 43, 153—4. Atuncĭ probabil s'aŭ întărit şi condiţiunile acordate Moldoveĭ sub Ştefan-cel-

tarĭ şi în acest an, şi în primăvară se aşteptà o expediţiune personală a Sultanuluĭ peste Dunăre. (1) În 1516, Regele Ungarieĭ se temeà încă de un atac turcesc contra Principatelor, carĭ şi-ar fi perdut guvernul lor separat. (2) Doĭ anĭ după aceea, altă năvălire de Tătarĭ din Perekop în Moldova. (3) Siguranţa fu câştigată de noul Domn al Moldoveĭ abià în 1519, când pacea ungaro-turcă cuprinse şi Principatele, aĭ căror Domnĭ trebuiaŭ să plătéscă şi de acum înainte «tribut şi peşcheş *donum* şi să facă serviciŭ Sultanuluĭ . Între posesiunile turcescĭ, se însémnă şi de astă dată «Giurgiu, Chilia şi castelul ḑis pe turcesce Ak-kirman, iar pe unguresce Neszterfejérvár, cu dependenţele şi vadurile lor». (4)

Încă de la 1509, Papa Iuliu II îndemnà pe Regele Polonieĭ la luptă contra păgânilor. (5) Succesorul sĕŭ, Leon X, isbutì să câştige pentru idea cruciateĭ pe Regele Franciеĭ şi pe Împĕrat. La 1517 în tómnă, întîlnim un proiect imperial, care trebuià comunicat Principilor pentru discuţiune. O armată cosmopolită trebuià să aducă în treĭ anĭ distrugerea completă a Imperiuluĭ turc: treĭ armate eraŭ să lucreze în Asia, Africa şi Europa. În 1518, Regele Polonieĭ, unit cu Moldoveniĭ, Munteniĭ şi Tătariĭ *(sic)*, ar fi atacat Semendria şi *Chilia*, unde ar fi luat cvartire de érnă; în 1519, ar fi intrat aliaţiĭ în Bosnia, s'ar fi unit cu óstea francesă şi ar fi cucerit Tracia; apoĭ, în 1520, ar fi luptat, alăturĭ cu óstea africană victoriósă şi cu Şahul, contra Constantinopoleĭ şi restuluĭ posesiunilor Sultanuluĭ. (6) O versiune fran-

---

Mare, cam în forma dată de Neculcea. O împăcare cu Turciĭ se vede şi din neîncrederea Polonilor de acum înainte faţă cu Bogdan. V. *Acta Tom.*, an. 1514, *passim*, dar, maĭ ales, p. 302 (dar şi p. 371—2).

(1) *Cron. luĭ Macarie*, p. 200. Cf. *Acta Tom.*, III, p. 52 şi urm. Pacea erà încheiată la acestă dată.

(2) Pray, *Ep. Proc.*, II², p. 28.

(3) Ureche, p. 186. Cf. Gelcich, p. 682.

(4) Pray, *l. c.*, p. 29, No. 31; Theiner, *Mon. Hung.*, II, p. 626; cf. p. 628.

(5) *Acta Tom.*, I, p. 46—8.

(6) N° 1 din Hurmuzaki, XI, sub presă. Hanul erà supĕrat pentru că Soliman nu-ĭ luase fata, peţită pentru el încă de Selim (*Acta Tom.*, VI, p. 43, n° 35).

cesă pune ca scop al expedițiunii din anul întâiŭ și *Cetatea-Albă*. (1)

În 1521—2, frica de Turcĭ apare iarășĭ în Moldova. Solul polon la Dieta din Nürnberg, cerênd ajutor, spune ‹că Sultanul [acum vestitul Soliman] are óste gata pentru acésta la Chilia și Cetatea-Albă, pentru a sdrobì Moldova, a luà Camenița și a prădà hotarele Regatuluĭ . (2) Sangiacul din Silistria aveà paza Dunăriĭ, și Turciĭ, supĕrațĭ pe Ștefănită, care nu-ĭ ajutase contra Ungurilor, ocupase acum ‹partea de jos» a Moldoveĭ, pe care Domnul trebuì s'o rĕscumpere, corupênd pe trimesul luĭ Soliman. (3) La 1523, póte ca mĕsură de apĕrare, găsim pe Carabĕț «căpitanul Moldoveĭ-de-jos . (4) În anul următor, o scrisóre a luĭ Ștefăniță către Regele Poloniei ne destăinuesce că un șef turc anume «Thasule› stă încă între *Chilia și Cetatea-Albă*, și adună trupe contra Poloniei. (5)

În 1525, Regele Sigismund trimete la Pórtă pe Stanislav de Sprowa, ale căruĭ instrucțiunĭ sunt interesante și pentru noĭ. Se cereà Vizirilor să nu crédă calomniile luĭ Ștefăniță, care ar fi afirmat că Poloniĭ aŭ intențiunĭ dușmănescĭ și că «ar fi vrut să ieà Chilia și Cetatea-Albă». Pe de altă parte, se presintaŭ plângerĭ contra «Tătarilor din Cetatea-Albă , carĭ prădaŭ în Regat, une-orĭ împreună cu conaționaliĭ lor din Perekop. (6)

În 1526, pe când Turciĭ pregătiaŭ marea lovitură contra Ungarieĭ, se svonise că eĭ vor atacà Ardélul, prin Moldova. În Martie, se vorbià că aŭ făcut pod la Oblucițā, apoĭ se aflā că treĭ podurĭ aŭ fost aruncate la Nicopole; în fine, de la însușĭ Domnul Munteniei, că aŭ sfărâmat acestea și ma-

(1) Charrière, *Négoc. dipl. de la France dans le Levant*, I, p. 49 și urm. (saŭ Hurmuzaki, *Supl.* I[1], p. 1, No. 1). Cf. Brewer, *Letters and papers of the reign of Henry VIII* (col. *Master of Roles)*, II[2], 1864, p. 1197.

(2) *Acta Tom.*, VI, p. 30, n° 27; p. 36; cf. p. 55, n° 47 și V, p. 386—7.

(3) Hurmuzaki, III[3], p. 715—6.

(4) *Acta Tom.*, VI, p. 325, n° 297.

(5) Hurmuzaki, II[3], p. 724; XI, p. 3, n° IV *(Tassà-Bașa)*.

(6) *Acta Tom.*, VII, p. 281.

terialul l'aŭ dus la Dunărea-de-jos, unde fac pod la Chilia (nunciul scrie «şi Cetatea-Albă!»). (1)

La 1528, în expunerea negocierilor cu Vizirul Ibrahim ale luĭ Hieronim Laski, trimes de Regele Ferdinand, întîlnim, pe de o parte, cea dintâiŭ pomenire de prădăciunĭ căzăcescĭ în Basarabia (documentul vorbesce de oile furate de la «păstoriĭ noştri») şi, pe de alta, menţiunea robilor polonĭ trecuţĭ de Tătarĭ prin Chilia şi Caffa: eraŭ atâţia în cât în ultimiĭ doĭ anĭ vămile acestor oraşe dăduse un prisos de 30.000 de galbenĭ peste venitul lor obicĭnuit. (2)

În 1531, Ioan Zápolya, Regele ungur din Ardél, afirmă că el a scăpat Moldova de prefacerea în «sangiacate», cum aveà de gând Sultanul. (3) În 1532, scirĭ din Dalmaţia vorbesc de intenţiunea ce ar fi avut Soliman de a «împinge destule trupe spre Moldova». (4) Însă, în 1533, căpitanul de Cameniţa mustrà pe Domnul acesteĭ ţĕrĭ, atuncĭ Petru Rareş, că a prădat, cu Tătariĭ, un sat polon şi a vîndut robiĭ «la Cetatea-Albă». (5)

Cincĭ anĭ după acésta, Domnul se simţià destul de tare pentru a încercà ceea ce nu isbutise luĭ Ştefan-cel-Mare: el lovì Chilia şi-ĭ arse marginile. (6) Soliman rĕspunse prin expediţiunea din 1538 şi luarea Basarabieĭ.

Acel care ne-a dat scirea asupra ataculuĭ îndreptat de Rareş contra Chilieĭ, Cantemir, adaoge şi câte-va lămurirĭ. Causa conflictuluĭ ar fi fost o cértă pentru lemne între locuitoriĭ din Chigeciŭ şi Tătarĭ: ceĭ dintâĭ, fugărind pe ceĭ din urmă, ar fi ajuns până la Chilia, căreia îĭ deteră foc. (7)

Se póte ca acesta să fi fost pretextul invocat de Sultanul, însă umilirea Moldoveĭ, încunjurarea Chilieĭ şi Cetăţiĭ-Albe

---

(1) *Mon. Vat.*, ser. a 2-a, I, p. 359—60; Theiner, *Mon. Hung.*, II, p. 759, 764—5; Brewer, *o. c.*, IV[1], 1870, No. 2027.

(2) Hurmuzaki, II[1], p. 54—5, 56.

(3) Gairdner, *Letters and papers* (col. *Master of Roles)*, V, No. 471.

(4) Sanudo, în *Starine*, XXI, p. 157.

(5) Hurmuzaki-Bogdan, I, p. 75.

(6) Cantemir, *Descriptio Moldaviae*, p. 42.

(7) *Ist. Imp. Otoman*, I, p. 295—7 şi nota 87.

printr'o bandă de teritoriŭ, care să le protégă şi să le întreţie cu hrană, stăteà, de sigur, maĭ de demult, precum arată şi svonurile menţionate înainte, în vastele planurĭ de întărire şi consolidare a Imperiuluĭ, pe carĭ le concepuse Soliman.

Din expediţiunea de la 1538, ne intereséză maĭ mult resultatul final. De aceea va ajunge o scurtă aruncătură de ochiŭ asupra evenimentelor răsboinice:

Încă din Februarie, Soliman pregătià, pentru o ţintă necunoscută, o mare expediţiune pe apă şi pe uscat. (1) La 16 Aprilie, Veneţieniĭ, carĭ credeaŭ că furtuna se va năpustì asupra lor, cerură ajutor tocmaĭ Regeluĭ Anglieĭ. (2) În Iulie, Sultanul se găsià la Adrianopole, şi anunţà Polonilor că a plecat împotriva «necredinciosuluĭ Moldovén». (3) Aveà la vre-o 150.000 de ómenĭ, puţinĭ Ienicerĭ însă, şi puţină óste bună, răsboiul din Asia înghiţind şi el multe trupe. Soliman duceà cu el doĭ fiĭ aĭ sĕĭ maĭ micĭ, pe beglerbegul Grecieĭ, pe sangiacul de Belgrad, pe Lutfì-Paşa, pe un Mihalogli şi alţiĭ. Podul se făcù, nu la Chilia saŭ la Silistria, cum credeaŭ uniĭ (4), ci la Oblucița. Avan-garda trecù Dunărea cu câte-va ḑile înaintea Sultanuluĭ, care călcă pămîntul Moldoveĭ la 23 Iulie. Petru Rareş aveà cetăţile aprópe góle de apĕrătorĭ serioşĭ: Poloniĭ îl atacaŭ la nord, şi Tătariĭ trecură Nistrul. (5)

Resistenţa erà imposibilă. Tătariĭ fură, într'adevĕr, respinşĭ (6), dar tocmaĭ prin Septembre Poloniĭ se îndurară a cedà rugăminţilor Regeluĭ Ferdinand şi făcură pace cu Domnul Moldoveĭ, însă fără a consimţì să ajute pe duşmanul de

---

(1) *Calendar of state papers, Venice*, V, 1873, No. 177.

(2) *Ibid.*, No. 179.

(3) Hurmuzaki-Bogdan, I, p. 110.

(4) Theiner, *Mon. Slavor. merid.*, I, p. 643.

(5) Cf. *Tórt. Tár*, pe 1878, I, p. 222, 223—5; pe 1889, p. 183; Verancius, *Epistolae; Script.*, IX, p. 22—3, 27; Theiner, *Mon. Pol.*, I, p. 524, No. 583; Hurmuzaki, II[1], p. 178—9, 185, 188—9, 192—3; Gayangos, *Calender of letters*, VI, 1890, p. 9; Verancius, ed. Acad. Ung., p. 84.

(6) *Cron. moldo-pol.*, p. 200—1.

atâta vreme al Regatuluĭ. (1) Prin ţéra pustiită, lunga oştire turcéscă, cu sutele sale de tunurĭ şi numerósele sale cămile, străbătù în voie. Sucéva fu ocupată de păgânĭ, iar Petru, respins póte de la Hotin (2), trecù munţiĭ în Ardél, unde-l aşteptà închisórea. În cale se oprise la mănăstirea Bistriţa şi se rugase pentru cea din urmă óră în cuprinsul ţĕriĭ sale: «Şi, intrând în sfînta biserică», spune el într'un document din a doua Domnie, «am căḑut la pămînt înaintea sfintelor icóne, şi mult am plâns, aşijderea şi egumenul şi tot soborul plângeà împreună cu mine, cu fierbinţĭ lacrămĭ.» (3)

Soliman cruţa provincia cucerită: cum nu se aşteptà nimenĭ, el se sfiì a o preface în sangiacat (4), şi puse, în locul luĭ Petru, tot un Domn, un Domn de ţéră, pe Ştefan Alexandrovicĭ Lăcustă, care erà prin tatăl sĕŭ, Alexandru saŭ Sandrin, nepot al luĭ Ştefan-cel-Mare. Lăsându-l în Sucéva cu o gardă de 5.000 de Turcĭ (5), Sultanul călărì spre Tighina, pe care puse să o întăréscă, zidind în pórta noueĭ cetăţĭ o pétră care amintià călcarea învinsuluĭ «sub potcóvele cailor turcescĭ» şi ‹supunerea Moldoveĭ›. (6) În Octobre, el anunţà biruinţa Regeluĭ Polonieĭ din lagărul de ‹pe rîul Prut›. (7) La 4, el treceà Dunărea înapoĭ pentru a petrece érna la Adrianopole. (8)

Înainte de plecare însă, el ceruse luĭ Ştefan-Vodă cel noŭ plată pentru stabilirea luĭ în domnie şi glóbă pentru necre-

---

(1) Hurmuzaki, II[1], p. 169, No. 123; p. 170, 173—4, 175, 183, No. 134; p. 186—7; *Tört. Tár, l. c.*, p. 236, 238, No. 20.

(2) Verancius, ed. Ac. Ung., p. 92.

(3) *Uricariul*, IV, p. 421—4.

(4) Sangiacul trebuià să fie Mehemed-beg. V. Hurmuzaki, II[1], p. 171—3; *Supl.* II[1], p. 141, 181—2 şi nota următóre.

(5) *Ibid.*, p. 188, 193—4, 195, No. 148; p. 196—7, 200 -1, 202, No. 157; p. 202—3, 206, No. 162. Cf. Verancius, ed. Acad. Ung, p. 85

(6) Publicată în *Mem. soc. din Odesa*, XIII, p. 263—4.

(7) Hurmuzaki-Bogdan, I, p. 111—2.

(8) *Tört. Tár*, an. 1878, I, p 239, No. 21; cf. Hurmuzaki, II[1], p. 200—1, No. 155 şi Gairdner, XIII[2], No. 693 şi 949; Gayangos, VI[1], p. 107 (scirĭ false despre înfrângerea Sultanuluĭ).

dința și rebeliunea luĭ Petru. Din Prut până în Nistru, tótă laturea dela nordul Dunăriĭ fu deslipită de Moldova și formă raiaua Cetățiĭ-Albe, unde fu statornicit un sangiac. Maiacul, Ciubărciul, oraș înfloritor, locuit de Ungurĭ husițĭ, emigrațĭ pe timpul luĭ Alexandru-cel-Bun și Ștefan-cel-Mare (1), Căușaniĭ (2) trecură în stăpânirea guvernatoruluĭ turc al Moldoveĭ sudice. Pârcălăbia moldovenéscă, strămutată, după 1484, din Chilia și Cetatea-Albă la Ciubărciu, unde aflăm la 8 Aprilie 1526 pe Fătul și la 22 Martie 1535 pe Tomșa (3), se confundă de acum înainte cu cea din Soroca -- citată d. ex. la 1510 și 1522 (4), — care cetate, odată clădită contra Tătarilor (5), devenì și punctul de sprijin spre sud, de partea Turcilor.

Un fapt fórte însemnat acéstă dintâiŭ ciuntire a țěriĭ nóstre, care se păstrase întrégă până atuncĭ, de o parte și de alta a Milcovuluĭ, dacă se exceptéză anexarea câtor-va orașe de graniță tot de către Turcĭ. Și totușĭ amintirea împrejurărilor în carĭ s'a săvîrșit hrăpirea se întunecă ușor și repede: pe vremea luĭ Sobieski se credeà că expedițiunea luĭ Żolkiewski în Moldova și înfrângerea luĭ avuse ca urmare perderea Basarabieĭ (6), iar Cantemir, Domn moldovén și învěțat Domn moldovén, amestecà așà de mult rěspunderile, în cât făceà din Basarabia, și din Tighina chiar, un peșcheș făcut Turcilor, împreună cu douě-spre-ḑece sate, de Aron-

(1) Cf., pentru istoria interesantă a acestuĭ oraș, *Mon. Slav. mer.*, XVIII, p. 76; Hurmuzaki, II¹, p. 430; *Századok*, 1868, p. 582—3; 1873, p. 538 și urm.; Timon, *Additamenta*, p. 21; Pray, *Dissertationes*, p. 121; Zöld, în *Ungrisches Magazin*, III, p. 105 și urm.; Bandini, ed. Urechiă, p. 198, 330; *Col. l. Traian*, 1883, p. 152, 262. Iar, pentru Husițiĭ în Moldova, Fermendžin, *Mon. Bosnae*, p. 246—8; Melchisedec, *Cron. Rom.*, I, p. 19 și urm. (cf. Dousa, p. 82); *Ungarische Revue*, 1887, p. 813—4.

(2) Dacă existaŭ pe acest timp, ceea ce e probabil, judecând după numele sěŭ românesc. De alt-fel, poporațiunea erà rară în aceste părțĭ. În charta luĭ Reichersdorf nu se află Căușaniĭ.

(3) *Uricariul*, XVIII, p. 116—7; *Mem. soc. din Odesa*, II, p. 563 saŭ *Arch. ist.*, I, p. 83.

(4) Hurmuzaki, II¹, p. 629; II³, p. 719; Hurmuzaki-Bogdan, I, p. 9.

(5) Hurmuzaki, II³, p. 699—701, No. 455.

(6) Dupont, in *Biblioteka Krasiński*, VIII, p. 4.

Vodă, a căruia memorie n'avea nevoie, de sigur, şi de acéstă pată. (1) Până astăḑĭ anexarea Tighineĭ nu erà fixată cronologic, şi nu sciŭ să se fi preocupat cine-va de vremea când ziḑurile acestea de cetate s'aŭ ridicat spre a priveghià asupra Moldoveĭ şi a o ţiné în frîŭ.

Totuşĭ doveḑile sunt multe, şi pentru anexarea Basarabieĭ, şi pentru a Tighineĭ.

Avem întâiŭ mărturia boerilor moldovenĭ, carĭ, indignaţĭ de uşurinţa, explicabilă de altmintrelea, cu care Lăcustă iscălise mutilarea teritorială, îl uciseră, ridicând în scaun pe Cornea, un fiŭ din florĭ al luĭ Bogdan Orbul. (2) Eĭ spun că aŭ primit pe Ştefan, precum ar fi primit «pe un Ţigan saŭ Arap», numaĭ să nu-ĭ prade Sultanul, dar s'aŭ convins în curînd că aŭ a face cu un adevĕrat Turc (precum îĭ erà şi crescerea) şi cu un om care duceà ţéra la peire. «Am băgat de sémă», ḑic eĭ, în vorbe pline de un patriotism naiv, «că a început puţin câte puţin a da Împĕratuluĭ pămîntul ţĕriĭ; voià să-ĭ deà tótă cósta de la Dunăre până la munţĭ, precum şi Nistrul tot; şi, vĕḑênd acésta ţéra, s'a deprins să-l cunóscă şi a vĕḑut că Domnul e maĭ cu priinţă Turcilor decât nouĕ creştinilor», aşà că, după treĭ rĕscóle, l'aŭ ucis într'o nópte, cu Turciĭ sĕĭ cu tot. (3)

Nu maĭ puţin explicit e Sultanul, în scrisórea sa din Martie-Aprilie 1541 către Regele Sigismund. După ce amintesce mĕsurile ce a luat odinióră când «nisce ómenĭ de lângă Bialogrod» aŭ prădat în Polonia, apoĭ povestesce cum «nisce rĕŭ făcĕtorĭ dintre supuşiĭ noştri Moldovenĭ» s'aŭ rĕsculat, aŭ tăiat pe Domn şi, împreună cu câţĭ-va Polonĭ, «aŭ năvălit în ţéra de lângă Cetatea-Albă şi Tighina, aŭ prădat câte-va sate, aŭ ucis pe mulţĭ, aŭ furat oĭ şi alte dobitóce, aŭ prădat multe mărfurĭ şi aŭ fugit în ţéră la tine». (4)

---

(1) *Descr. Mold.*, p. 10, 14—5. După el, Sulzer, I, p. 441—3 şi de la acesta Hammer (v. p. 189, nota 2). Până şi Miron Costin numesce pe Soliman «acel Sultan care ni-a luat Tighina» (Bogdan, *Cron. inedite*, p. 194).

(2) V. şi Hurmuzaki-Bogdan, I, p. 144—5, 147—8; Szilágyi Sándor, *Nádasdy Tamás, 1540*, Budapesta 1876, p. 22—3 (în Disertaţiunile» publicate de Acad. Ung.).

(3) Hurmuzaki-Bogdan, I, p. 141—2.

(4) *Ibid.*, la data de 29 Martie—26 Aprilie 1541.

Cronicele moldovenescĭ cunosc şi ele anexarea. Ast-fel, cronica moldo-polonă vorbesce «de luarea sub stăpânire [de către Sultan] a uneĭ cetăţĭ moldovenescĭ, anume Tighina» şi de cotropirea sub Ştefan Lăcustă «a uneĭ jumătăţĭ din ţéră» de către Turcĭ. (1) Leunclavius, care resumă saŭ traduce pe analiştiĭ turcĭ, e tot aşà de lămurit. Sultanul «a întins hotarele Împĕrăţieĭ sale până la rîul Prut. Erà pe cel-lalt mal (?) un orăşel care erà fórte potrivit pentru un scaun de sangiac. De aceea a şi pus sangiacul acolo.» (2) În fel analog se exprimà alţĭ analiştĭ turcĭ: Pecevì, Aalì, Gelalzadè, Ferdì, întrebuinţaţĭ de Hammer. (3)

Dintre Apusenĭ, în fine, Verancich, care povestesce fórte pe larg expediţiunea din 1538, spune că Soliman «a ocupat partea aceea din Moldova care se întinde de la rîul Prut până la rîul Nistru şi a alipit-o la Cetatea-Albă; pentru că e şi îmbelşugată în turme şi folositóre pentru a stăpânì Moldova tot-deauna». (4) Giovio, şi el un contemporan, adaoge că nimic nu s'a adaos la tribut, dar, în schimb, «a luat o óre-care parte de pămînt, care erà aprópe de Cetatea-Albă» (5) şi un raport de nunţiu din Viena, datat din 11 Februarie 1541, reproducênd o convorbire cu Archiepiscopul de Erlau, îl face să spue că Soliman «a făcut o fortăréţă la hotarul Moldoveĭ de spre Polonia», unde voià să pue cu de-a sila o garnisónă de 5.000 de boerĭ (?), ceea ce face ca nobilimea moldovenéscă să se rĕscóle, să ucidă «pe Voevodul turc cu aĭ sĕĭ». «Şi aŭ mers unde Turcul, după ce a luat ţéra de spre Marea Négră, îşĭ

(1) P. 230—1. Evident că în Macarie, panegiristul luĭ Rareş, nu se vorbesce nimic despre desmembrare (v. p. 210—11). — Restituirea teritoriuluĭ hrăpit în 1541 e însemnată din greşélă, şi aicĭ şi în Leunclavius. V. nota 2.

(2) *Annales*, p. 50—1.

(3) Hammer, *Gesch. des. osm. Reiches*, ed. a 2-a, II, p. 152, care vorbesce de presentarea tributuluĭ la doĭ anĭ *personal* şi de rezidirea Chilieĭ, arsă de Rareş (după Cantemir, *l. c.* la p. 184, nota 7, Sultanul ar fi refăcut-o cu materialele poduluĭ), de fortificarea Cetăţiĭ-Albe.

(4) Ed. Acad. Ung., p. 114—5; ed. Kovacich, în *Script. res. hungaricar. minores*, II, Buda 1798, p. 80.

(5) *Historiae*, II², p. 319, 320—1; cf. *Arch. ist.*, II, p. 26 şi urm.

ţine de obiceiŭ multe vite, pentru bogăţia păşunelor, şi aŭ prădat la 100.000 de oĭ şi la 80.000 de capete de alte dobitóce. (1) Alte dovedĭ se vor presentà în curînd. De-odată adaogem numaĭ atât că la 1539 întîlnim cea dintâiŭ pomenire a unuĭ «sangiac de Cetatea-Albă», şi anume într'o scrisóre a Sultanuluĭ însuşĭ, iar, la 1541, întîlnim pe «Malcocievicĭ» (Malcocĭ-Oglu) ca sangiac al Chilieĭ, ale căreia suburbiĭ fusese arse de Cornea. (2).

La 1540, Petru-şĭ dregeà afacerile la Constantinopole, şĭ căpĕtà voie să vie acolo. Vestea rĕscóleĭ din Moldova, cerceiĭ daţĭ la nunta feteĭ luĭ Soliman, darurile, aşà de bogate în cât Rareş cheltuì cu ele 100.000 de galbenĭ şi venì în ţéră cu o datorie de alţĭ 50.000, iĭ dădură înapoĭ Moldova. (3) Trebuià însă să deà Porţiĭ un tribut de 12.000 de scudĭ, să ţie pe lângă el o gardă de 500 de Turcĭ ca şi Lăcustă, să-şĭ trimétă fiul la Pórtă şi să accepte situaţiunea teritorială creată Moldoveĭ în 1538. (4) Domnia e dulce, şi Petru se înduplecă s'o aibă şi aşà. În Februarie erà Domn.

Dar, de uitat, nu uità acela în sufletul ambiţios al căruia strălucià încă o scânteie din geniul luĭ Ştefan-cel-Mare. Se supuse, dar scrâşnind din dinţĭ. E onorabil pentru Rareş că pe nimenĭ nu l'a durut maĭ adînc rana din 1538 decât pe dînsul. De la început trădă, cum erà dator să trădeze. La 13 Martie 1541, Laski, anunţând luĭ Ferdinand numirea luĭ Rareş, spune: «Sciŭ că se va rĕsculà pentru pricinile ce le-am scris înainte, dar are nevoie de ajutorul de tunurĭ şi muniţiunĭ al Mărieĭ Tale şi de cevà puşcaşĭ ungarĭ ca să atace cetatea Tighineĭ, din noŭ clădită.» (5) La 30 Martie, acelaşĭ spune: «Se va rĕsculà, dacă va avé de la Măria Ta câte-va tunurĭ şi pedestri pentru a atacà cetatea Tighineĭ, din noŭ zidită.» Moldoveniĭ, urmézà el, «nu pot suferì nicĭ într'un chip că

(1) *Mon. Hung. Hist.*, *Diplomataria*, XVI, p. 205.

(2) Hurmuzaki-Bogdan, I, p. 129–31; II, p. 223, No. 189; cf. Hurmuzaki, II[1], p. 215, No. 174.

(3) Della Valle, p. 52; Verancius, *Epistolae*, IX, p. 98.

(4) Hurmuzaki, *Supl.* I[1], p. 3, No. 5. Hurmuzaki, II[1], p. 214, No. 173; p. 225, No. 192.

(5) Hurmuzaki, II[1], p. 215, No. 175.

li s'a luat cea maĭ frumósă parte a Moldoveĭ şi vor îndemnà pe Domn la rĕscólă, iar el nu va puté să se împotrivéscă acestor cererĭ, dacă vor sci eĭ că Măria Ta vreĭ să-ĭ ajuţĭ›. (1) «Deşì slujesc pe Împĕratul turcesc», scrie Rareş însuşĭ, la 22 Ianuarie 1542, ‹tot mi-ar păré maĭ bine să n'am din tóte părţile decât creştinĭ în jurul Statelor mele. În Maiŭ 1542, un dragoman polon primià de la el o declaraţiune de prietenie pentru creştinĭ, de o îndrăsnélă care arată cât de jignit erà Domnul de Turcĭ în cele maĭ adîncĭ şi maĭ puternice simţeminte ale sale. (2)

Evenimentele din 1538 despărţiră pe încetul Chilia şi Cetatea-Albă şi economicesce de Moldova, cu care până acum stătuse încă în legăturĭ strînse. Moldoveniĭ şi negustoriĭ străinĭ carĭ treceaŭ prin Moldova, opriţĭ de noua graniţă, îşĭ formară un alt drum, pe teritoriul care maĭ aparţineà Domnilor: prosperitatea comercială a celor două porturĭ basarabene trecù asupra altora, carĭ înainte de 1538 n'aveaŭ nicĭ o însemnătate. Cu cât cresceaŭ acestea ca poporaţiune şi bogăţie, cu atâta scădeaŭ Chilia şi Cetatea-Albă. În secolul al XVII-lea, ele ajunsese să deservéscă numaĭ mărfurĭ tătare saŭ pentru Tătarĭ; pescăriile marĭ de odinióră eraŭ decădute şi părăsite.

În tot vécul al XV-lea însă, prosperitatea lor de odinióră sub Genovesĭ se menţinù şi crescù póte. Câtă vreme Chilia a fost munténă, ea formà debuşeul principal la Dunăre pentru negustoriĭ din Ţéra-Românéscă şi pentru Braşovenĭ, ceĭ maĭ privilegiaţĭ dintre Saşĭ în ceea ce privesce comerţul oriental. (3) După anexarea la Moldova, în 1465, ea trebue să fi scădut ca însemnătate în profitul Brăileĭ, care erà în-

---

(1) *Ibid.*, p. 217, No. 178.

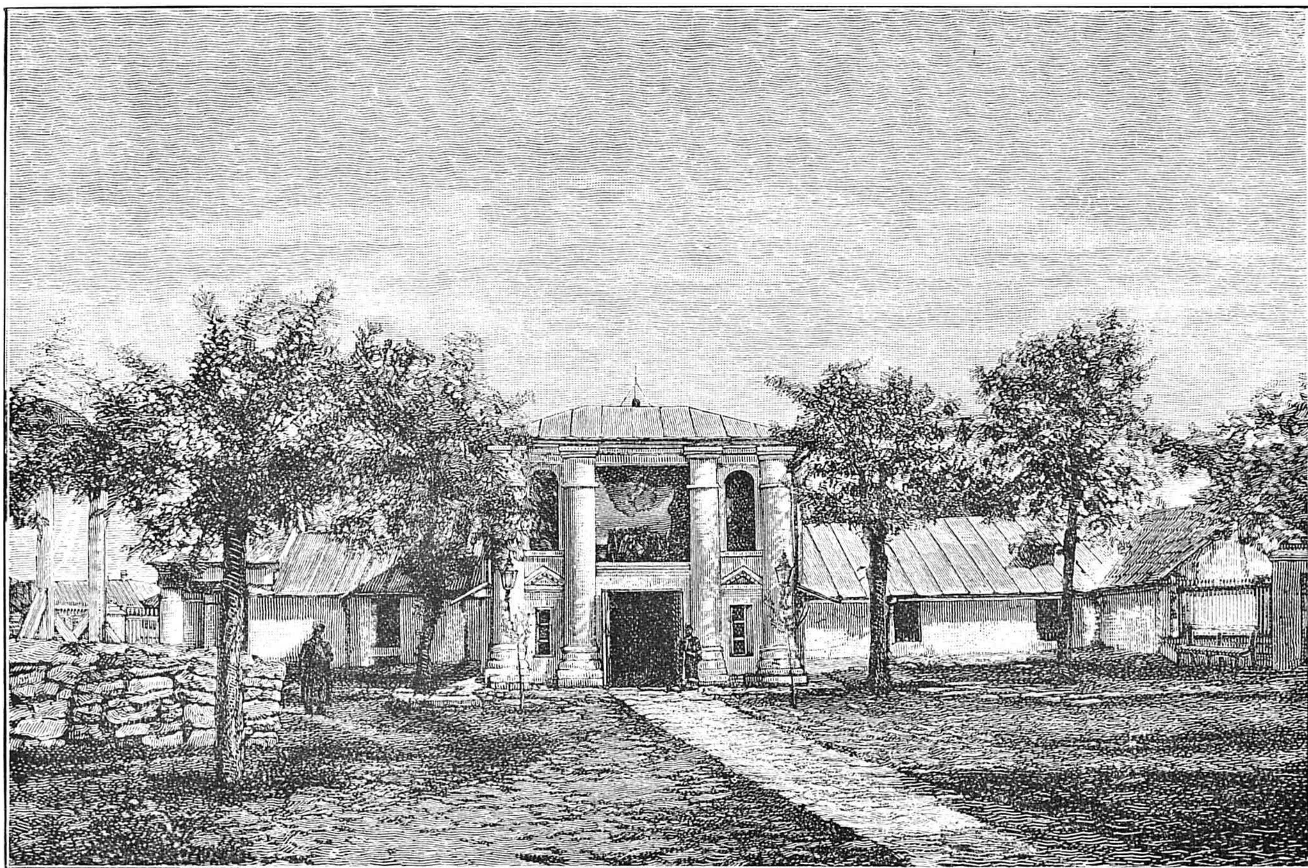
(2) Hurmuzaki-Bogdan, I, p. 159, No. 80. Cf. *ibid.*, p. 154, No. 77; II, p. 22—4, No. 191.

(3) *Transilvania*, 1833, II, p. 103; V, p. 163; *Arch. f. sieb. Landesk.*, *A. F.*, III, p. 271; Fejér, X², p. 294 — Cf. Teutsch, *Aus dem sächsischen Leben, vornehmlich Hermannstadts, am Ende des XV Jahrhunderts*, în *Archiv f. sieb. Landesk*, *N. F.*, XIV¹, p. 176 şi urm.; studiele asupra Saşilor în secolul XIII—XIV-lea în *Századok*, XXVI şi Frederic Hann, *Zur Gesch. des siebenb. Handels v. 927—1845*, in *Arch. f. sieb. Land.*, *A. F.*, III², p. 139 şi urm.; III³, p. 267 şi urm.

floritóre încă din 1462, după mărturia luĭ Chalkokondylas. (1) Subordonată Cetățiĭ-Albe ca port, ea întreceà însă pe acésta în pescăriĭ, și până pe la mijlocul seculuĭ al XVII-lea pescăriile acestea eraŭ vestite. (2)

La Cetatea-Albă țintià unul din cele două drumurĭ marĭ comerciale carĭ legaŭ furnisórele de fabricate germane ale Orientuluĭ, Cracovia și Lembergul, maĭ ales Lembergul, cu Marea Négră. Unul din aceste două drumurĭ treceà prin Luck și Vladimir și ajungeà la Caffa, cu care, pe timpul Regeluĭ Casimir, și chiar cu mult timp înainte, legăturile eraŭ numerόse și continue. Al doilea apucà prin Colomea și Halicz, treceà prin Siret, Sucéva, Bîrlad și atingeà marea la Cetatea-Albă. Unul erà drumul în «Tataria , cel-lalt drumul în «Valachia . Chiar înainte de 1475, anul căderiĭ Caffeĭ, cel din urmă drum trebue să fi fost cel maĭ frecuentat: de la Cetatea-Albă erà maĭ apróре drumul spre Constantinopole și Pera, unde se duceaŭ bucuros Poloniĭ și Moldoveniĭ și de unde negustorĭ veniaŭ adese-orĭ în Moldova și Polonia. După căderea Caffeĭ, rĕmasă oraș turcesc în țéră tătăréscă, negustoriĭ carĭ nu voiaŭ să aibă a face cu hrăpitoriĭ vameșĭ aĭ Sultanuluĭ apucară *numaĭ* prin Cetatea-Albă, chiar și pentru comerciul cu țĕrile tătărescĭ. (3)
În tótă acéstă epocă de dominațiune moldovenéscă orașul presentà o înfățișare viόie și colorată. Cruciațiĭ din 1445 aflară aicĭ representanțĭ de-aĭ tuturor popórelor carĭ stăpâniaŭ comerțul Levantuluĭ: alăturĭ de poporațiunea moldovénă, Grecĭ, Armenĭ și atâția Genovesĭ, în cât nepotul comandantuluĭ floteĭ burgunde, Jean de Wavrin, care ne-a transmis povestirea

(1) P. 505.
(2) V. maĭ departe.
(3) Rasp, *Beiträge zur Gesch. der Stadt Lemberg*, în *Arch. f. öst. Gesch.*, XLIII (cf. XXXIX, p. 29, 132 și urm.); *Akta Gr. i Z.*, III, V, VI, VII; *Arch. f. öst. Gesch.*, XXXII, p. 44; XXXIII, p. 203 și urm.; *Codex diplomaticus civitatis Cracoviensis*, I (Cracovia 1879; în «Mon. medii aevi hist. res gestas Polonor. illustrantia»); Raczyński, *Cod. dipl. Maioris Poloniae*, p. 174, 354; Berndt Stegmann, *Hanseatische Chronik*, în *Script. rer. prussic.* V, p. 498; *Acta Tom.*, I, p. 212; *Columna luĭ Traian*, I, No. 39, etc.

Biserica armenéscă din Cetatea-Albă, după Batiușcov, *Basarabia* și Arbure, *Basarabia*.

isprăvilor făcute de cruciaţĭ pe Dunăre, afirmă — ceea ce pare imposibil — că oraşul *aparţineà* politicesce chiar Genovesilor. (1) Cât despre Armenĭ, carĭ păstrară şi în secolul al XVIII-lea în rîndul întâiŭ sarcina de mijlocitorĭ de comerţ între Polonia şi Principate, eĭ formaŭ o colonie numerósă, care se înmulţì încă sub guvernul direct al Turcilor. (2) La 1693, s'a putut afirmà că în Sucéva Armeniĭ eraŭ 3.000 faţă de 20.000 de Moldovenĭ: cu puţin timp înainte, misiunea liovénă (lembergesă) aveà în resortul eĭ Benderul, *Cetatea-Albă* şi Ismailul, «carĭ aveaŭ fie-care o biserică armenéscă şi un preot..., tóte treĭ sub jurisdicţiunea Episcopuluĭ armenesc din Moldova». (3)

Amănunte asupra vămilor din Cetatea-Albă se întîmpină în privilegiile, identice, în acéstă privinţă ca şi în multe altele, ale luĭ Petru Aron, din 1456, şi Ştefan-cel-Mare, din 1460. (4) În amîndouĕ se spune că Lembergesiĭ carĭ vor trece spre «Tataria» vor plătì vămĭ la Sucéva, Iaşĭ şi Lăpuşna, iar la Cetatea-Albă o jumătate de rublă de argint; în cas când n'ar trece pe aicĭ, vama s'ar plătì numaĭ la Lăpuşna, şi nu la Tighina. Oile însă ce s'ar cumpĕrà la Bacăŭ, Roman, Baia, Némţ şi altele, vor plătì numaĭ la locul de cumpĕrare, ca şi porciĭ şi pieile. Căcĭ vama tătăréscă ce erà la Cetatea-Albă le-am ertat-o Liovenilor, şi am hotărît să nu plătéscă nicĭ un bănuţ, chiar şi pentru 60.000, fie că pe acel timp fiul Impĕratuluĭ tătăresc va fi acolo saŭ ba.»

În ambele privilegiĭ se fixéză drepturile ce se vor percepe de la negustoriĭ din Lemberg, «carĭ ar vré să plece la Brăila saŭ la Chilia, pentru a cumpĕrà pesce .

(1) Wavrin, *Anch. Croniques*, ed. Hardy, V, p. 65; ed. Dupont, II, p. 95.

(2) Cf. *Urkunden zur Gesch. der Armenier in Lemberg* hggb. v. dr. Ferd. Bischoff, în *Arch. f. öst. Gesch.*, XXXII, p. 1 şi urm.; Gorecki, în Papiu, III, p. 213; *Akta Gr. i Z.*, VII, p. 134--6; IX, p. 116—7.

(3) Cf. *Ungrisches Magazin*, III, p. 104, nota; *Col. l. Traian*, I, No. 73.

(4) Hurmuzaki, II², p. 680—3, No. 517 (cf. *Akta*, VII, p. 226—7, 228 -31 şi Hurmuzaki, *l. c.*, p. 672—3, No. 515: privilegiul vag, care citéză pe fraţiĭ Ştefan şi *Petru* şi deosebesce ast-fel pe Aron de cel-lalt Petru Alexandrovicĭ); *ibid.*, p. 689—92 (cf. *Arch. ist.*, II, p. 171—6; *Akta*, *l. c.*, p. 237—9).

Am spus că prosperitatea dispărù pe încetul de la 1538 înainte. În locul Chilieĭ şi Cetăţiĭ-Albe se ridicară Galaţiĭ şi Brăila. Cea din urmă, oraş vechiŭ, citat în secolul al XIV-lea încă (1), trecù în stăpânirea Turcilor pe la mijlocul secoluluĭ al XVI-lea, fu stricată de Michaiŭ-Vitézul, care găsì o pradă de un milion într'însa (2), dar se ridică repede din ruinele sale, ca şi castelul cu şépte turnurĭ, care o dominà. (3) Bandini scrie despre dînsa în secolul al XVII-lea: «Acest oraş e portul tuturor mărfurilor, unde vin corăbiĭ din Marea Négră.» Aveà pe atuncĭ 5.000 de case, 15.000 de locuitorĭ şi un Episcop armenesc. (4)

Cât despre Galaţĭ, tîrg *(oppidum)* sub Petru Rareş şi Ilie Rareş (5), îl întîmpinăm ca o localitate de mâna a doua în 1562 şi 1564. (6) În timpul luptelor dintre creştinĭ şi Turcĭ la finele secoluluĭ al XV-lea, el fu ars de către Han, înainte de 1596. (7) În vécul următor, el progresă repede. Macarie de Alep găsì acolo corăbiĭ din Trapezunt şi Sinope, venite pentru grâne. (8) Mărfurile se taxaŭ după declaraţiune, şi plata vămiĭ se făceà la Iaşĭ. (9) Corăbiĭ cu treĭ catarte sosiaŭ aicĭ, şi la Galaţĭ chiar se construiaŭ corăbiĭ. (10) Un vameş moldovén şi un delegat al naziruluĭ de Chilia îşĭ taxaŭ fie-care conaţionaliĭ în secolul al XVIII-lea, când Galaţiĭ

---

(1) V., d. ex., Schiltberger: Ein Stadt die ist genandt Üebereyl, und die leytt auff der Thonau, und do haben die Kocken und die Galein ir Niderlegung, die Chauffmanschafft pringen auss der Haidenschafft» (ed. Langmantel p. 52; cf. ed. Neumann, p. 92). Cf., pentru Brăila în 1368, Hurmuzaki, I^2, p. 144; Fejér, IX^4, p. 148—50.

(2) Bandini, p. 203; v. şi maĭ departe, p. 210.

(3) Kleemann, p. 35, nota 1.

(4) *L. c.* Cf. şi Hurmuzaki, IV^2, p. 569, No. 666. Despre un sangiac de Brăila în 1616, v. Hurmuzaki-Bogdan, I, p. 393. În 1569 încă, i se ḑiceà Brăileĭ şchelea Munteniéĭ şi Moldoveĭ. Hurmuzaki, II, p. 589, No. 570.

(5) Reichersdorf, în Papiu, III, p. 142; v. capitolul următor, p. 196.

(6) Hurmuzaki, II^1, p. 424, 512.

(7) Hurmuzaki-Bogdan, I, p. 402; cf. *ibid.*, p. 347.

(8) T. II, partea VIII, p. 408; cf. p. 413, 416, 417.

(9) Tavernier, *Voyages*, I, p. 421.

(10) Kleemann, p. 35 şi nota 2.

ajunsese, ḑice un raport moldovenesc oficial, «schelea corăbiilor ce vin de la Ţarigrad . (1)

Aşà se formă şi dispărù prosperitatea Chilieĭ şi Cetăţiĭ-Albe şi în acest chip trecù moştenirea lor comercială asupra altor porturĭ rĕmase românescĭ cu totul saŭ maĭ românescĭ decât acelea.

(1) Hurmuzaki, *Supl.* I[1], p. 607, No. 881 şi raportul boerilor către Generalul Elmpt, în *Arch. rom.*, I, p. 140.—Cf. Hurmuzaki, IV[2], p. 536, No. 630; V[2], p. 242, No. 376; *Supl.* I[1], p. 260, No. 384; I[2], p. 179; I[8], p. 101, nota 1; *Arch. rom.*, I, p. 246; Avril, în Papiu, III, p. 192; Peyssonel, II, p. 195. — Melchisedec explicase destul de bine prosperitatea Galaţilor prin căderea porturilor basarabene (*Cron. Rom.*, I, p. 132).

CAPITOLUL IX.

Chilia şi Cetatea-Albă în secolul al XVI-lea de la 1541 înainte.

În tot restul secoluluĭ al XVI-lea, atât Chilia cât şi Cetatea-Albă fură cetăţĭ turcescĭ, şi Bugécul, raiaua lor, avù, sub guvernul sangiaculuĭ din cea din urmă, o poporaţiune românéscă. Cetatea-Albă însă, în vecinătatea imediată a Tătarilor, carĭ ocupaŭ malul opus al Nistruluĭ, Câmpiile Pustiĭ, căpĕtà tot maĭ mult o înfăţişare tătăréscă, erà tot maĭ mult frecuentată şi chiar locuită de «Bialogrodeniĭ» din faţă. Relaţiunile între Tătarĭ şi Turcĭ aveaŭ loc adesea pe aicĭ: ast-fel, când Pórta trimese pe ascuns ca Han al Crimeeĭ pe Devlet-Ghirai, el debarcă la Cetatea-Albă. (1)

Nisce reclamaţiunĭ turcescĭ relative la o delimitare cu Polonia ne-aŭ păstrat numele sangiaculuĭ din Cetatea-Albă, la 1542: se numia Osman-Şah. (2).

În 1545—6, socotelile Braşovuluĭ menţionéză Chilia: în Aprilie 1545, Dimitrie «Tschupra» e trimis de oraş la Chilia «pentru a vedé dacă Turciĭ gătesc un pod acolo», iar, în Iunie al anuluĭ următor, un curier e trimes pentru a cumpĕrà vin oriental, *moscatello*, de la «Galaţĭ saŭ Chilia». (3)

În 1553, boeriĭ din Vrancea vorbesc de prada făcută în

(1) Hammer, *Gesch. der Krim*, p. 54—5.
(2) *Inventarium*, ed. Rykaczewski, p. 148.
(3) *Rechnungen der Stadt Kronstadt*, III, p. 264, 347.

Ardél de «200 de Tătarĭ din cetatea Chilieĭ, ticăloşĭ şi nedeprinşĭ cu răsboiul». (1)

«Sangiacul de Cetatea-Albă» e pomenit, alăturĭ cu Domniĭ, în tractatul turco-polon din 3 August 1553, confirmat de Rege la 12 Martie al anuluĭ următor. (2)

Dacă erà o durere pentru Domniĭ bunĭ şi conscienţĭ de misiunea lor, raiaua turcéscă din sudul Moldoveĭ erà pentru ceĭ-lalţĭ un noroc. Bătut de Despot, părăsit de aĭ sĕĭ, cruntul Lăpuşnénu fugì la sangiacul dunăréu, care-l trimese la Pórtă. Ureche spune că Alexandru «s'a pogorît la Chilia , Forgách îl face să fugă «la Chilia şi Cetatea-Albă». Un document contemporan arată că fugarul a găsit adăpost, pentru el, familia şi ultimiĭ sĕĭ aderenţĭ, «într'o cetate a Sultanuluĭ lângă Dunăre, ḑisă Chilia». (3).

Din Iaşĭ, la 30 Novembre 1561, câte-va ḑile după victorie, ‹Ioan-Vodă , noul Domn, ordonă starosteluĭ Ioan Golia («Bole») să călăréscă cu aĭ sĕĭ «spre malul Dunăriĭ , pentru a prinde pe ‹păcătosul de Alexandru» şi a *«mângâià poporul acela din partea mea»*. El cerù, într'adevĕr, intervenţiunea «sangiaculuĭ de Chilia», adecă locoţiitoruluĭ în Chilia al sangiaculuĭ din Akkerman, pentru confirmarea sa de către Pórtă, ca Domn tributar. Într'o altă scrisóre, rĕspuns către «mărețul şi ca un tată, sangiacul de Chilia», el îl asigură că «sĕrmaniĭ supuşĭ aĭ ferictuluĭ Împĕrat , locuitoriĭ raieleĭ, nu vor fi supĕraţĭ; el reînnoià cu acest prilej protestările sale că va fi un Domn bun şi un credincios supus al Sultanuluĭ. (4)

Dar visurile sale mergeaŭ departe, ca ale unuĭ om de o inteligenţă şi de o cultură neobicĭnuită. Pe când Forgách,

---

(1) Hurmuzaki, II[1], p. 312. Cf. prădăciunile din 1537 ale Bialogrodenilor în Ungaria şi Polonia; *Inventarium*, ed. cit., p. 147.

(2) *Inventarium*, ed. Rykaczewski, p. 151; Hurmuzaki-Bogdan, I, p. 204.—Aceeaşĭ clausă se întîmpină şi în tractatele următóre turco-polone. V. Hurmuzaki-Bogdan, I, p. 253, 261. Menţiunea «beiuluĭ› de Akkerman la 1564, *ibid.*, p. 245.

(3) Ureche, p. 212; Forgách, ed. Acad. Ung., p. 226—7; Hurmuzaki, II[1], p. 390.

(4) Hurmuzaki, II[1], p. 392, No. 366; p. 394, No. citat şi No. 367.

atuncĭ Episcop de Oradea-Mare (1), propuneà Împĕratuluĭ să încredinţeze nouluĭ Domn moldovén sarcina de a cucerì Ardélul, *peste care ar fi numit Principe*, dându-i-se şi câte-va moşiĭ (2), el se gândià la cucerirea Munteniei, la incursiunĭ până la Varna, la rĕscularea Sêrbilor şi a Bulgarilor. (3) Înainte de tóte însă, el simţià pentru Moldova nevoia graniţeĭ dunărene, care ar fi făcut-o mult maĭ cu greŭ de atacat din partea Turcilor. În anacronica proclamaţiune din Februarie 1562, care amintià boerilor moldovenĭ originea romană, nu aşà de cu totul uitată de către Româniĭ de atuncĭ (4) — «voĭ voinicilor şi răsboinicilor, ce vĕ coborîţĭ din vitejiĭ Romanĭ, carĭ aŭ făcut să tremure lumea» —, în acea rară şi preţiósă proclamaţiune aflăm frase ca acestea, de o mare importanţă pentru cercetările nóstre: «Scopul meŭ nu e altul, decât să fie Dunărea hotar al ţĕriĭ mele Moldova, şi să mĕ lupt ḍi şi nópte cu necredincioşiĭ şi blestemaţiĭ de Turcĭ», şi: «Cu ajutorul şi sprijinul ce voiŭ avé de la neînvinsul Împĕrat Ferdinand, stăpânul meŭ prea milostiv, nădăjduesc să câştig în scurt timp cetăţile Moldoveĭ mele pe carĭ le posedă păgânul, adecă malul Dunăriĭ, şi nu numaĭ acelea, ci şi Muntenia şi tótă Grecia». (5)

Şi acestea nu eraŭ cuvinte deşerte, căcĭ bailul veneţian din Constantinopole ne spune că el întărì «douĕ cetăţĭ la hotarele Turcieĭ, una la hotarele Tătarilor şi a patra către Polonia», puind în ele tunurĭ bune, arme, muniţiunĭ, provisiunĭ şi o garnisónă de peste 400 de soldaţĭ credincioşĭ şi bine plătiţĭ: Germanĭ, Grecĭ, Italienĭ, Spaniolĭ şi Arnăuţĭ. (6)

În 1563, găsim plângerĭ ale Sultanuluĭ către Regele Poloniei pentru prădăciunile făcute de «nisce hoţĭ şi trădătorĭ», «în câmpiiile bogate în păşune ale Bialogroduluĭ», unde ju-

(1) V. Bunyitay, *A váradi Püspökök*, I, Oradea-Mare, 1883, in-8°, p. 419 şi urm.

(2) *Arch. f. siebenb. Landesk.*, *N. F.*, I³, p. 289 şi urm.

(3) Hurmuzaki, II¹, p. 384.

(4) Călugăriĭ de la Dél povestiră luĭ Gritti despre descendenţa romană şi despre Traian, după Della Valle, p. 23.

(5) Hurmuzaki, II¹, p. 415—6.

(6) Raportul final al luĭ Marcantonio Donini (1562), în Albèri, XIV, p. 206.

póie oile şi mieiĭ şi pradă pe ciobanĭ, ruinând fiscul turcesc din aceste regiunĭ. (1) Câmpiile «Bialogroduluĭ» se întindeaŭ dincolo de Nistru, iar «hoţiĭ şi trădătoriĭ» sunt Cazaciĭ, duşmaniĭ de fie-ce clipă a Tătarilor, vitéza poporaţiune de *guerilleros* de graniţă, carĭ încă de la 1557 turburaŭ comerţul musulman al Măriĭ Negre, prădaŭ la Caffa în 1562 şi în 1568 până la Astrahan. (2)

Se scie cum hatmanul lor, Dimitrie Vişnievţchi, voì să se facă, în 1563, Domn în Moldova. Invasiunea sa în acéstă ţéră fu denunţată Regeluĭ Polonieĭ de sangiacul de Cetatea-Albă. (3) Tot sangiacul anunţă la Pórtă în 1568 că Poloniĭ luĭ Albert Laski, neastâmpĕrul personificat, aŭ împrăştiat pe Tătariĭ prădalnicĭ şi asediază la Nipru Oceacovul. (4)

În acelaşĭ an, 1568, Sultanul scrie Domnuluĭ Moldoveĭ că a aflat despre apariţiunea de piraţĭ «în apropierea cetăţiĭ Chilia». Domnul primise ordin de a face pregătirĭ la Galaţĭ, pentru a ajutà pe Paşa de la Silistria şi flotila de «şalupe din Chilia şi Brăila». (5)

La 1569, Andreiŭ Taranowski, prietenul de maĭ târḑiŭ al luĭ Michaiŭ-Vitézul şi un fórte cunoscut diplomat polon, trecênd prin ţéră, însémnă în descrierea sa de călĕtorie Chilia şi locul din Dunăre, unde se prind moruniĭ, la treĭ césurĭ de oraş. (6)

În 1572, «begul» din Akkerman, între alţiĭ, stabilià în Moldova pe Ioan-Vodă cel Cumplit. (7) Doĭ anĭ după suirea luĭ pe tron, acesta se rĕsculă, fiind-că nu puteà face alt-fel. «Umplêndu-se de mânie», scrie Ureche, «cu foc aŭ ars Tighinea şi Cetatea-Albă şi multă pradă aŭ făcut şi mult plean

(1) Hurmuzaki-Bogdan, I, p. 226, No. 115.

(2) Veraucius, *Epistolae*, IV, p. 262; Hurmuzakì, *Supl.* I[1], p. 18, No. 33; *Inventarium*, ed. Rykaczewski, p. 154.

(3) *Inventarium*, ed. Rykaczewski, p. 152.

(4) Hurmuzaki, II[1], p. 581.

(5) Copie de documeut turcesc diu Coustautiuopole, la Bibl. Acad. Rom. — La 1566, Turciĭ luase mĕsurĭ peutru ca Voevodul moldovéu şi şefiĭ turcĭ diu Silistria şi Akkermau să lupte împreună peutru apĕrarea hotarelor contra Imperialilor *(ibid.)*.

(6) Hurmuzaki, II[1], p. 595, No. 576; XI, p. 79—80, No. 123. Există şi o tipăritură a aceste descrierĭ de călĕtorie (Nüruberg, Dieterich Gerlatz, 1571, iu-12°), de care ue-am folosit.

(7) Hurmuzaki, II[1], p. 618, No. 599; Lasicki, în Papiu, III, p. 268.

şi robĭ aŭ scos... Iar Cazaciĭ nu se lecuiaŭ, ce câmpiĭ Bugéculuĭ pururea cercaŭ şi multă pradă făceaŭ....» (1)

Povestirea luĭ Ureche e esactă numaĭ în parte, şi se vede de la început că tótă colórea e modernisată, potrivită după starea lucrurilor din secolul al XVII-lea, când există un Bugéc şi în el Tătarĭ, pe carĭ creştiniĭ îĭ puteaŭ prădà fără mustrare de cuget. În realitate, în acéstă a doua campanie a luĭ Ioan-Vodă, pe când Domnul atacà Tighinea, căreia putù să-ĭ ardă numaĭ suburbiile, Cazaciĭ, aliaţiĭ sěĭ, luară, pe 25 de şeicĭ, calea lor obicĭnuită spre Dunărea-de-jos, cuceriră Cetatea-Albă, o prădară şi-ĭ deteră foc, de arse la jumătate din oraş. (2) Totuşĭ, îndată după acésta, Cazaciĭ retrăgêndu-se, în Akkerman se formă expediţiunea turco-tătară contra Domnuluĭ, expediţiune din care făceà parte şi sangiacul local. (3)

Se scie că Ioan îşĭ perdù la urmă tronul şi viéţa. Simpatiile Moldovenilor pentru el fură pedepsite printr'o cumplită năvălire de Tătarĭ între Prut şi Nistru . (4) În curînd, un céuş venì în Polonia să se plângă de arderea Cetăţiĭ-Albe de către supuşiĭ Regeluĭ. (5) Se rěspunse Sultanuluĭ, la 18 Septembre, că acéstă ardere erà necunoscută înainte de sosirea trimesuluĭ şi că, în orĭ-ce cas, Cazaciĭ nu eraŭ supuşiĭ niměruia, ci o glótă de aventurierĭ fără stăpân. (6) Atuncĭ, fiul Hanuluĭ sosì la Akkerman pentru a organisà o expediţiune de rěsbunare: Rusia fu jefuită de hordele tătărescĭ. Iar, după acésta, céuşul Geafer sosì pentru a ordonà Principeluĭ musulman să plece din cetate şi să nu maĭ năvăléscă în Statele Regeluĭ polon. Un alt céuş, Ahmed, dădù lămurirĭ în acéstă privinţă Voevoduluĭ Podolieĭ la 22 Octobre, arătând că totul s'a petrecut din propriul impuls al Tătarilor, pe carĭ

(1) P. 227 Beguluĭ i se adreséză comandautul trupelor polone Iaslowiecki (Iorga, *Acte şi fragmente*, I, p. 111).

(2) Gorecki, în Papiu, III, p. 230, 238; Paprocki, *ibid.*, p. 280—1; Hurmuzaki, II¹, p. 706, No. 680; p. 709, No. 683; p. 716; VIII, p. 180, No. 263.

(3) Hurmuzaki, II¹, p. 709, No. 682; Gorecki, *l. c.;* Paprocki, *l. c.*

(4) Ureche, p. 229.

(5) Hurmuzaki, VIII, *l. c.*

(6) Hurmuzaki, II¹, p. 726.

Sultanul, firesce, îĭ desaprobă. (1) În curînd însă duşmăniile ascunse fură potolite de tractatul din 29 Decembre 1574: Turciĭ promiteaŭ prin acest act că de acum înainte vor fi opriţĭ de a prădà Tătariĭ din Crimea. Nogaiĭ, ceĭ din Oceacov, *din Cetatea-Albă, din Tighinea şi Chilia.* (2) Tătariĭ, de carĭ e vorba, eraŭ însă neapĕrat soldaţĭ, apĕrătorĭ aĭ cetăţilor, şi nu încă locuitoriĭ pămîntuluĭ, cum vor fi maĭ apoĭ.

Dar Cazaciĭ reveniră. Eĭ pradă sub Rozinski în Tataria la 1575. (3) La 25 Novembre 1576, marele ministru al luĭ Selim II, Mohammed Sokolli, arătà că, după spusele luĭ Rizvan, prea vestitul şi prea cinstitul sangiac de Cetatea-Albă , la 35 de caice cu hoţĭ» aŭ venit la acest oraş, aŭ pus scările pe zidurĭ şi aŭ prins până la 28 de Musulmanĭ. După aceştĭ jefuitorĭ, alţiĭ se adunară sub Hmil «Mischeth» şi Hmil «Usach pentru a continuà prădăciunile la Bender (Tighinea) şi Gianchirmen, furând turmele şi devastând câmpiile» până la Oceacov. (4) O scrisóre nedatată a aceluiaşĭ către acelaşĭ menţionéză alte călcărĭ de pace, făptuite de «hoţiĭ› din Demirova, Bar, Braclav şi Winnice, între carĭ «un hoţ căruia îĭ ḑic Istiosovicĭ», cu doĭ fiĭ şi la o mie la Cazacĭ. La 25 Maiŭ, jefuitoriĭ aŭ prădat un sat lângă Bender. Alţĭ o mie de «hoţĭ se coborîră «spre Akkerman şi Ozù» (Cetatea-Albă şi Oceacov), turburară comerţul musulman în aceste părţĭ, despoiară, uciseră saŭ prinseră pe negustorĭ, între carĭ se menţionéză, ca prins, un Suliman-Emir. (5) Pe acelaşĭ timp, Poloniĭ se gândiaŭ dacă ar puté să capete «amîndouĕ Valachiile..., cu tóte ţĕrmurile lor, carĭ se întind până la Marea Négră , şi pusese acéstă condiţiune luĭ Ştefan Báthory, ales Rege în Decembre 1575. (6)

Deşì Regele trebuì să se scuseze de repeţite orĭ pentru prădăciunile «glóteĭ din Câmpiile Deşerte , Nizovilor, ele continuară şi deveniră un fenomen regulat la Nistru, ca şi

---

(1) *Ibid., Supl.* I[1], p. 277, 284—5.
(2) Hurmuzaki-Bogdan, I, p. 279; Hurmuzaki, II[1], p. 732—3.
(3) Gorecki şi Paprocki în Papiu; *Acte şi fragmente,* I, p. 113.
(4) Hurmuzaki-Bogdan, I, p. 285—7.
(5) Szádecky, *Báthory István,* p. 442—3.
(6) Pray, *Epistolae procerum,* III, p. 227.

prădăciunile, peste acéstă apă, ale Tătarilor «bialogrodenĭ» şi «dobrogenĭ». Pe când Ştefan scrià, cu desvinovăţirĭ îndreptăţite, Hanuluĭ (29 Decembre 1576) (1), Sultanuluĭ, Viziruluĭ, sangiaculuí de Akkerman (22 Ianuarie şi 5 Februarie 1577) (2) (care se plânsese la Thorn prin solul sĕŭ Mustafà, venit în Decembre) (3), lucrurile se petreceaŭ ca şi înainte şi inguvernabiliĭ Cazacĭ ascultaŭ numaĭ de dorinţa lor de jafurĭ şi de aventurĭ. Vorbind tocmaĭ pe acéstă vreme despre Cetatea-Albă, demnitarul polon Sieninski se exprimă cam ast-fel: Prin Bialogrod trece drumul frecuentat şi vestit spre Oceacov. Pe aicĭ maĭ ales trec caravanele de neguştorĭ turcĭ şi tătarĭ. Pe aicĭ, adesea din ordin regal, pradă Cazaciĭ pentru a avé scirĭ de la neguştoriĭ, pe carĭ îĭ duc în pripă la căpeteniile lor, une-orĭ cu faţa întórsă, pentru a li se perde urma (?). Deşì sunt prinşĭ şi eĭ adesea-orĭ, nu se desbară de obiceiul ce aŭ. De-ĭ întrebĭ de ce înfruntă aşà de uşor primejdia, eĭ îţĭ rĕspund: «Să nu fie alt folos şi tot ne-ar ajunge că ne mângăiem tinereţele cu o petrecere ca acésta.» A fost odată Cetatea-Albă un vestit tîrg, la care ómeniĭ noştri veniaŭ adesea. Căcĭ, pe vremea Regeluĭ Casimir, eĭ mergeaŭ până în Cipru cu corăbiĭ încărcate cu grîŭ din Podolia. Acum, Poloniĭ cobóră abià pe Nistru, cu primejdia vieţiĭ, scândurĭ pentru barbarĭ. (4)

Cu tot tractatul turco-polon din 1577, în care e cuprins şi sangiacul de Akkerman, alăturĭ cu colegul sĕŭ din Silistria (5), prădăciunile urmară, complicate cu năvălirile de

---

(1) Szádecky, *l. c.* p. 453—4.

(2) Iorga, *Acte şi fragmente*, I, p. 24—5; Hurmuzaki, XI, p. 591, No. xx şi pp. şi n-le următóre.

(3) Pawiński, *Księgi Podskarbińskie*, în *Żródło Dziejowe*, IX, Varsovia 1881, I[1], p. 94.

(4) Forma a fost dată notelor luĭ Sieninski de Sarnicki, şi pasagiul de care e vorba se cuprinde în *Index Tabulae Sarmatiarum*, publicat la sfîrşitul luĭ Dlugosz (II, col. 1890). A fost tradus şi comentat de d-l Hasdeŭ, în *Col. l. Traian*, an. 1870, No. 51. Pentru comerţul dintre Cetatea-Albă şi Caffa, v. maĭ sus.

(5) Hurmuzaki, III[1], p. 5—6; IX, p. 598—9, No. xxvi; Reusner, *Epistolae*, IV, p. 13. V. *Inventarium*, ed. Rykaczewski, p. 154. Pentru neguştoriĭ evreĭ în Chilia, *ibid.*, p. 149.

Domnişorĭ, carĭ forméză agrementul domnieĭ palide a luĭ Petru Şchiopul. Deşì Regele Ştefan dădù în 1576 o organisare Cazacilor, deşì luă mĕsurĭ contra lor în 1578, el trebuì să audă nouĕ plângerĭ de la Sultan în acest din urmă an. «Hoţiĭ neastâmpĕraţĭ», spuneà scrisórea, aŭ luat în doĭ anĭ din «Câmpiile Cetăţiĭ-Albe» 700.000 de oĭ, aşà că aprópe n'aŭ maĭ rĕmas turme; eĭ aŭ distrus cetatea Islam-Kerman, pe care fostul Han o ridicase pentru a apĕrà stepa şi păstoriĭ tătarĭ dintr'însa. (1) În 1579, cu tóte protestările Polonilor, Turciĭ făcură, pentru a se puté apĕrà, o fortăréţă nouă lângă Bendĕr, dincóce de Nistru. (2)

În 1579—80, întîlnim pentru întâia óră, trimeterea de orz şi grîŭ Turcilor, după poruncă, ca rechisiţiune de răsboiŭ, din ambele Principate, «la gurile Dunăriĭ». (3)

Turciĭ refusând să dărâme cetatea de lângă Tighinea, Regele Ştefan aruncă iarăşĭ, în Iulie 1583, pe Cazacĭ peste Nistru: data acésta, nu eraŭ maĭ puţinĭ decât 8.000, după socotéla comandantuluĭ expediţiuniĭ moldovene de ajutor, Bartolomeiŭ Brutti, saŭ chiar până la 9.000, cum se credeà la Constantinopole. Eĭ asediară în regulă Benderul, uniţĭ cu vre-o 2.000 de Polonĭ, şi-ĭ arseră suburbiile. Petru Şchiopul trebuì să alerge în ajutorul sangiaculuĭ tighinén, şi pornì din Iaşĭ la 6 Iulie, dar Benderul fu luat şi ars, iar sangiacul, rănit de mórte, fugì. Turciĭ pregătiră atuncĭ o flotă de cincĭ galere, cu 1.000 de ienicerĭ şi 500 de spahiĭ, şi porunciră Hanuluĭ şi comandantuluĭ Achingiilor să plece spre Basarabia. Petru-Vodă se retrăsese înaintea năvălitorilor, carĭ se întinseră până la Dunăre, arătând că ar îndrăsnì s'o trécă:

---

(1) Gerlach, col. 551; Hurmuzaki. III¹, p. 14, 18. Pentru mĕsurĭ, v. Janicki, *Acta hist. res. gestas Steph. Bathorei illustrantia* (Varsovia 1881), p. 31 şi urm. şi *An. Ac. Rom.*, ser. a 2-a, XIX, Secţ. ist, p. 204.

(2) Hurmuzaki, III¹, p. 40—1; XI, p. 634 şi urm. Tot pe atuncĭ Anseinbeg, sangiac de Cetatea-Albă, anunţă din Bender Regeluĭ, că a înfrînat pe «Tătariĭ» ce sunt sub puterea luĭ şi-ĭ cereà a strunì pe Cazacĭ (Janicki, p. 208).

(3) Hurmuzaki, IV², p. 107, No. 23; p. 110, No. 31.—Alte asemenea trimeterĭ, fără menţiune de loc, se pomenesc în copiile de piese turcescĭ din Constantinopole la Bibl. Ac. Rom.

Cetatea-Albă fu iarăşĭ temeinic prădată, împreună cu tóte aşezările maĭ micĭ din vecinătate şi begul «Turkali», comandantul flotileĭ dunărene, omorît cu aĭ săĭ. (1)

Poloniĭ se scusară iarăşĭ, iar în tómnă vedem înjghebându-se o nouă bandă de Cazacĭ, ceea ce făcù pe însuşĭ beglerbegul Greciei să se gătéscă de cale. (2) Deşì un sol anume fu expediat la Pórtă de Regele Ştefan şi prada fu restituită, Turciĭ îşĭ răsbunară printr'o năvălire a Cazacilor» lor: Tătariĭ, în anul următor. (3)

În 1587, în fine, năvala cea mare din 1583 fu reeditată cu succes, de 7.000 de prădătorĭ. Dar Oceacovul fu prădat întâiŭ, luându-se de Cazacĭ 30 de tunurĭ. Apoĭ», scrie cancelarul Zamoyski, dădură foc castelului Tighinea, cu tótă ţéra Cetăţiĭ-Albe, şi făcură marĭ ucidérĭ, luând şi mulţĭ robĭ. Afară de acésta, Cazaciĭ prinseră o corabie cu marfă, ce venià din Constantinopole, şi o arseră, după ce o jefuiră, şi uciseră pe toţı ceĭ ce eraŭ în lăuntru.» Trebuì ca Petru Şchiopul să dea 3.000 de care şi 15.000 de salahorĭ, pentru a drege cetatea Oceacovuluĭ, împreună cu sangiacul de Silistria. (4).

În acelaşĭ an, Hanul Islan-Ghirai murì subit la Tighinea şi fu îngropat «în marea moschee de la Cetatea-Albă». (5)

În 1585, avem cea dintâiŭ descriere maĭ întinsă a Cetăţiĭ-Albe făcută de un călĕtor. François de Pavie, Baron de Fourquevaux, după o călĕtorie în Orient, se îmbarcă la Constantinopole pe o corabie, care-l duse la gurile Dunăriĭ. Aicĭ

---

(1) Cf. Hurmuzaki, XI, p. 166—7; IV², p. 118, No. 44; p. 120, N-rele 47, 48; cf. Leunclavius, *Annal.*, p. 85, 87 (confusiune cu Potcóvă). După Hammer, *Gesch. des osm. Reiches*, ed. 1-a, IV, p. 152 (cf. 117), Turciĭ ar fi pus în 1582 ca sangiac de Akkerman pe Ardelénul pribég Markhazy, ceea ce e fals (v. Hurmuzaki, XI, *loc. cit.;* cf. raportul imperial din 30 Iulie, pe p. 667 şi cel din 13 August pe p. 669; v. şi p. 682, No. CXXIX).

(2) Hurmuzaki, IV², p. 120, N-rele 47 şi 48.

(3) Hammer, *Gesch. der Krim*, p. 65; Leunclavius, *Annal.*, p. 88; Hurmuzaki, III¹, p. 88—90; XI, p. 673 şi urm.

(4) *Vraye Relation*, la acéstă dată; cf. Hurmuzaki, III¹, p. 102, No. 88; p. 134, No. 69; XI, p. 697—8, No. 155; p. 700.

(5) Hammer, *Gesch. der Krim*, p. 67.

vĕḑù pescăriile cele marĭ, pomenite şi de Andreiŭ Taranowski: morunul se vindeà doĭ soliḑĭ de monetă francesă; produsul pescuituluĭ, extrem de îmbelşugat, servià maĭ ales la scóterea icrelor şi la facerea de pesce sărat. Ceea ce e interesant e faptul că Fourquevaux pomenesce încă de la acéstă dată, dealungul ţĕrmuluĭ dunărén, «familiĭ rătăcitóre după bogăţia păşunelor»: mergeaŭ pe căruţa cu patru róte, în carĭ aveaŭ până şi móra de vînt pentru făina trebuitóre. E imposibil să se admită că aceştĭ nomaḑĭ eraŭ Moldovenĭ: avem a face maĭ de grabă cu Tătarĭ, carĭ, cu mult înainte de aseḑarea lor în sate, sub forma de coloniĭ agricole, vor fi cutreerat în clasicele căruţe mongolice pămînturile băltóse, maĭ mult pustiĭ, prin care se mântuie la Dunăre şesul basarabén.

De acolo; călĕtorul se întinde asupra Insuleĭ Şerpilor, unde se oprì corabia, şi menţionéză Chilia, fără amănunte. La 70 de mile de aicĭ el însémnă gura Turleĭ saŭ Nistruluĭ (1): la alte 10 mile în susul apeĭ, se întîlnesce «oraşul Creman saŭ Magraman , unde debarcă sangiacul noŭ, care adusese într'una din galiotele sale pe Fourquevaux şi tovarăşiĭ sĕĭ de drum.

Urméză descrierea cetăţiĭ, care e acésta: «Creman e un oraş în Moldova, pe care Sultanul l'a supus sunt acum 95 de anĭ, luându-l de la Genovesĭ. E aşezat, cum am spus, pe malul rînuluĭ Turla şi are la un capĕt o fortăréţă, cu multe tunurĭ, zidurĭ îndoite şi şanţurĭ adîncĭ. E făcută după obiceiul vechiŭ, dar bine întocmită, ceea ce se póte. Suburbiile sunt mult maĭ marĭ decât oraşul şi casele-s clădite de sus până jos din lemn, căcĭ nu se póte avé pétră pe acolo decât cu greutate. Înainte i se ḑiceà Monte-Castro saŭ Cetatea-Albă.» De la Cetatea-Albă înainte, călĕtorul, care nu putù găsì în oraş nicĭ caĭ nicĭ trăsurĭ, ci numaĭ un car cu boĭ pentru lucrurĭ şi provisiunĭ, făcù o ḑi pe jos, prin ţinuturĭ de păşune, străbătute de numeróse turme «de vite, boĭ, caĭ, oĭ şi capre ,

---

(1) Numele acesta e comun la Turcĭ pentru Nistru, dar se întîmpină şi la scriitoriĭ creştinĭ, ca Zamoyski; v. *Vraye relation* şi scrisórea luĭ Sokolli din 12 August 1578: «fluvium Turli nuncupatum» (Hurmuzaki, III[1], p. 39).

până la granița Moldoveĭ: «satul ḑis *Porcaer* (1), care desparte țéra Turculuĭ de țéra Moldoveĭ». Mult încă după acéstă graniță, persistà frica de Cazacĭ, și drumeții fură sfătuiți să nu poposéscă nóptea fără a pune străjĭ, care să-ĭ apere de o surprindere neplăcută din partea pribegilor. (2)

În primăvara anuluĭ 1588, Horda se aflà «între Tighinea și Cetatea-Albă», dar în același an, spre tómnă, Cazaciĭ riscară o năvălire. În număr de 4.000, eĭ prădară patru sate turcescĭ de lângă Bender, dar fură ajunșĭ la Nistru de Turcĭ, tăiațĭ uniĭ, alțiĭ înnecațĭ saŭ pușĭ pe fugă. Ca pedépsă pentru Polonĭ, Tătariĭ prădară tocmaĭ patru sate de dincolo de Nistru. Iar, cât despre Cazacĭ, eĭ eraŭ așteptațĭ, încă în timpul erneĭ, și se luaŭ mĕsurĭ la Bender prin Octobre. (3)

În Iunie 1589, Cazaciĭ prădară, pe timp de bâlciŭ, Coslovul și li se rĕspunse printr'o năvălire a Tătarilor, carĭ fură bătuțĭ la întors de veciniciĭ lor antagoniștĭ. (4) Hidir-Pașa, beglerbegul Grecieĭ, venì apoĭ în tómnă pe la Cetatea-Albă și jefuì ținuturile vecine ale Polonieĭ, atacate din altă parte și de Tătarĭ. Sniatinul fu ars, dar Hidir se retrase înaintea luĭ Zamoyski, hatmanul Regatuluĭ, și petrecù érna la Silistria. Pe când Poloniĭ aruncaŭ încă odată în vînt vorbe marĭ despre întinderea granițeĭ până la Dunăre (5), beglerbegul trimeteà la Pórtă scirea că «părțile Benderuluĭ, Ozuluĭ, Akkermanuluĭ și Moldoveĭ sunt tóte în siguranță». (6)

---

(1) Peyssonel citéză și el satul *Pourkar* între Akkerman și Bender (I, p. 308).

(2) Iorga, *Acte și fragmente*, I, p. 34—6.

(3) Cf. Hurmuzaki-Bogdan, I, p. 295, No. 152 și Hurmuzaki, III[1], p. 113—4, No. 100; XI, p. 174 și urm., N-le 174 și urm.

(4) Zamoyski, *Vraye relation*, p. 2—3. Cf. Rosinus, *Cont. Chron. Drexleri*, p. 107; Hurmuzaki, XI, p. 726— ; cf. pp. următóre.

(5) Leunclavius, *Türk. Chron.*, p. 148.

(6) Hurmuzaki, IV[2], p. 148, No. 95; Hurmuzaki-Bogdan, I, p. 297, 308; Gyúlafi Lestar, *Chron.*, ed. din *Mon. Hung. Hist., Script.*, XXXI, p. 24; Zamoyski, *Vraye relation*, p. 12; *De transitu Tartarorum per Pocutiam anni MDXCIIII*, în Reusner, *Epist.*, III[2], p. 80; Iorga, *Acte și fragmente*, I, p. 122—4: Leunclavius, *Türck. Chron.*, p. 147—8.

În 1590 fu vorba iarăşĭ de clădirea uneĭ cetăţĭ lângă Bender (1), dar pacea se încheià la 15 Ianuarie 1592: e vorba în tractat de «ciobaniĭ de oĭ» turcĭ, carĭ vin în Polonia, dar nu se arată de carĭ anume e vorba. (2)

Răsboiul început între Turcĭ şi Imperialĭ la sfîrşitul secoluluĭ al XVI-lea făcù să se vorbéscă adese-orĭ de cetăţile turcescĭ de la Dunăre, şi decĭ şi de Cetatea-Albă, vecină cu dînsele. Ca tóte cele-lalte posesiunĭ ale Sultanuluĭ din apropierea provinciilor rĕsculate, Chilia şi Akkermanul fură de repeţite orĭ atacate, împrejurimile prădate şi pustiite de oştirile, prietene saŭ vrăjmaşe, carĭ îşĭ găsiaŭ drum pe acolo. Împĕratul încheià îndată un tractat cu Cazaciĭ, la carĭ trimese o solie cu un stég imperial pentru expediţiunile viitóre. (3) La rîndul sĕŭ, Papa se gândì la sprijinul pe care l'ar puté da causeĭ creştine acéstă aglomeraţiune îndrăsnéţă de prădătorĭ. Un Croat, preotul Komulović, italienisat Comuleo, căpĕtă însărcinarea de a visità pe voiniciĭ, carĭ, ḑic instrucţiunile, «sbóră ca vulturul, când icĭ, când colo» şi stăpânesc prin gróză tóte împrejurimile. Ar trebuì să lovéscă pe neaşteptate Cetatea-Albă saŭ Coslovul şi să-şĭ urmeze calea de foc de-alungul Măriĭ Negre. (4)

Pe când se redactaŭ aceste instrucţiunĭ, Cazaciĭ se şi puseră în mişcare, de la sine. La 24 Decembre 1593, eĭ se iviaŭ, iarăşĭ pe timp de bâlciŭ, la oraşul «Qrihovo» saŭ «Harcowa», unde-va în apropierea Nistruluĭ, pe lângă Moldova. Prada ţinù treĭ ḑile: comandantul erà Slobodka. Altă cétă devastă împrejurimile Tighineĭ şi provocă plângerile luĭ Aron-Vodă. (5)

(1) Hurmuzaki, IV², p. 151, No. 101. E curiósă persistenţa cu care scriitoriĭ din sec. al XVI-lea şi al XVII-lea vorbesc de anexarea Tighineĭ sub Aron. Nicolae Costin dă data de 1590 (Kogălniceanu, III, p. 455). Să fi fost în acest an o încălcare de teritoriŭ din partea sangiaculuĭ?

(2) *Ibid.*, III¹, p. 160—2.

(3) Rački-Pierling, *L. Komulovica izvjestajilistovi o poslanstvu njegovu o Tursku, Erdelj, Moldavsku i Pojku* (extras din *Starine* de la Agram, XIV, an. 1882), p. 44.

(4) *Starine*, XVI, p. 225, 227. Cf. Hurmuzaki, III², p. 37 (la altă dată).

(5) Iorga, *Acte şi fragmente*, I, p. 134—6; Hurmuzaki, III², p. 40, No. 55 («Wreyna» .

Turcii se uniră atuncĭ cu Tătariĭ «bialogrodenĭ» şi trecură în Rusia, unde se luară mĕsurĭ de apĕrare, fără zăbavă. (1) Eĭ nu pătrunseră maĭ departe, dar, în aceeaşĭ érnă, pe când un ciambur tătăresc apucà spre Ungaria, alte cete, sub un Geviz-Aga, stăteaŭ, gata pentru orĭ-ce întîmplare, în vecinătatea Cetăţiĭ-Albe. (2) Cu tótă alianţa dintre Moldovenĭ şi Cazacĭ, încheiată de Komulović (3), Tătariĭ străbătură în Moldova, asediară în ultima ḑi a luĭ Iunie 1594 pe Aron-Vodă în Iaşĭ, îl siliră să se rĕscumpere şi porniră apoĭ, arḑênd, spre Pocuţia. (4)

În acest timp, Komulović organisà expediţiunea Cazacilor în Basarabia. Pe când un corp se adunà lângă Cameniţa, spre marea grózā a *aliatuluĭ* lor Aron, ameninţat şi de Tătarĭ, altul merse în primăvară, «spre gurile Dunăriĭ şi spre Nistru, pentru pradă . Un om trimes, prin Aprilie, pentru ştafete, de Palatinul de Chiev, aduse vestea că eĭ ‹sunt la Marea Négră, aşteptând vre-un prilej să intre în gurile Dunăriĭ; carĭ nu sunt nicĭ 2.000 de ómenĭ›. Pentru a scăpà pe Domnul Moldoveĭ de incomoḑiĭ sĕĭ vecinĭ, emisarul Papeĭ se gândì să-ĭ trimétă şi pe ceĭ dintâĭ la «satele turcescĭ, carĭ nu eraŭ prea departe . Cevà darurĭ şi multe făgăduelĭ determinară pe aventurierĭ; fără să maĭ aştepte, cum erà vorba, alţĭ Cazacĭ de la Nipru, eĭ veniră prin Iulie sub zidurile Chilieĭ.

Pe când Komulović însă pregătià un corp de ajutor polon, pe care l'ar fi condus căpitanul de Sniatin, Nicolae Iaslowiecki, 8.000 de Cazacĭ intrară, spre mirarea tuturor... în Moldova, ‹pentru a se unì cu Aron contra Turcilor». *Neînţelegêndu-se* cu dînsul, Cazaciĭ îl atacă, îl bat, îĭ ieaŭ tunurile şi-l fac să fugă spre munţĭ. ‹Acuma», continuă raportul luĭ Komulović, din 17 Novembre, «cu tunurile luate, se vor îndreptà spre Moncastru, Chilia şi alte cetăţĭ ale Sultanuluĭ şi vor face, cred, lucrurĭ bune». Nu se scie dacă speranţele luĭ Komulović aŭ fost îndeplinite măcar de astă dată, dar

(1) Iorga, *Acte şi fragmente, l. c.*, p. 134.
(2) Hurmuzaki-Bogdan, I, p. 327—8; cf. p. 338.
(3) Rački-Pierling, *l. c.*, p. 13.
(4) Iorga, *Acte şi fragmente,* II, p. 731—2.

Cazacii se împăcară cu Aron întâiŭ, aşà cum se împăcase şi Tătarii în Iunie, prin peşcheşurĭ imposante. (1)

Venindu-ĭ ajutóre din Ardél cu Emeric Becz», Aron începù, prin érna de la începutul anuluĭ 1595, o campanie de recuperare în Basarabia, la care colaborară, cum nicĭ nu se puteà alt-fel, pedépsa vecĭnică a Turcilor din aceste regiunĭ, Cazaciĭ. (2)

Asupra acesteĭ campaniĭ avem un isvor excelent în scrisórea luĭ Aron însuşĭ către Sigismund Báthory, Principele Ardéluluĭ. Scrisórea e datată din 28 Februarie, probabil de înaintea Cetăţiĭ-Albe. El povestesce cum trupele moldo-transilvane aŭ atacat Tighinea şi ar fi luat-o, dacă n'ar fi reclamat-o Cazaciĭ, ca o pradă care le revine de drept. Mascând-o cu câte-va trupe moldovenescĭ, Aron plecă spre Cetatea-Albă, pe care începù a o bate energic cu tunurile. În cale, el împrăştiase pe Tătariĭ carĭ se întorceaŭ spre Nistru, cu familiile lor, şi bătuse pe «begul de Cetatea-Albă», care eşise înaintea duşmanilor: ar fi scăpat numaĭ el şi încă opt din tótă óstea, creştiniĭ puind mâna pe spoliĭ bogate: stégurĭ, trîmbiţe, tobe. Doue cete moldovenescĭ trecură Dunărea în doue locurĭ şi revenirĭ cu pace, aducênd doue stégurĭ dobândite. «Eŭ», mântuie Domnul, «sunt însumĭ lângă Dunăre cu ostaşiĭ Măriеĭ-Tale.» (3) Un curier al luĭ Michaiŭ, venit la «Curte» în Martie, dă numele «Paşeĭ de Cetatea-Albă: acest sangiac se chemà Hassan şi óstea sa bătută se compuneà din 20.000 de Tătarĭ. (4)

Oraşul fu luat şi prădat; Tătariĭ fugarĭ se înnecară în

(1) Račkі-Pierling, p. 20—5, 26, 28, No. 11; p. 28, No. 30; p. 44. Cf. Gyulafi, p. 97, 102 (No. 34).

(2) V., asupra expediţiuniĭ, afară de isvórele ce vor fi citate anume, în notele următóre: Selaniki, în Hammer, *Gesch. des osm. Reiches*, ed. 1-a, IV, p. 254; ed. a 2-a, II, p. 607; Ioan Decius Barovius, *Commentariorum de rebus ungaricis ac transylvanicis decas decima* [dedicată luĭ Sigismund Báthory], în Kovachich, II, p. 233 şi urm. saŭ în *Mon. Hung. Hist., Script.*, XIV, p. 146; Walter, în Papiu, I, p. 22; Hurmuzaki, III¹, p. 226, 229, 232.

(3) Scrisórea e publicată în latinesce, *fără dată*, de Reusner, *Epistolae*, IV, p. 122. Data o avem în traducerea germană din Hurmuzaki, III¹, p. 227 («Prag» e, de sigur, indicaţiunea provenienţeĭ traduceriĭ).

(4) Hurmuzaki, III¹, p. 228.

Nistru, a căruia ghéţă fusese spartă de creştinĭ. (1) Însă cetatea, ca şi maĭ tóte cetăţile turcescĭ din Moldova, resistă, Aron nedispuind de tunurile carĭ i-ar fi trebuit pentru a o sfărâmà. (2)

În schimb, Andreiŭ Barcsai, unul din comandanţiĭ transilvănenĭ, lovì Ismailul saŭ, cum îĭ ḑiceaŭ Moldoveniĭ, Smilul, oraş format după anexarea Bugéculuĭ, dar care în puţină vreme ajunsese să fie unul din principalele centre de poporaţiune şi din cele maĭ tarĭ cetăţĭ ale regiuniĭ. Fortăréţa, garnisonată de 4.000 de Turcĭ, cădeà la 22 Martie şi apĕrătoriĭ eraŭ măcelărițĭ. 2.000 de Moldovenĭ eraŭ lăsaţĭ spre paza Ismailuluĭ, care fu perdut, de sigur, după cât-va timp. Între cele 15 tunurĭ de aramă luate, unele purtaŭ marca luĭ Ioan Corvin, altele a Regeluĭ Ferdinand, contemporanul luĭ Rareş în Ungaria imperială. (3).

Cazaciĭ veniră îndată la Tighinea, se reuniră cu soldaţĭ ardelenĭ şi moldovenĭ şi începură iarăşĭ atacul, pe când Munteniĭ puneaŭ mâna pe Brăila — oraş şi cetate — şi prădaŭ pentru un milion în aur. (4) Sangiacul din Tighinea, nepotul şi cumnatul Hanuluĭ, creḑù că oraşul se va perde şi cerù grabnic în Crimea un ajutor, care i se refusă. (5) Însă, cu tóte svonurile de cucerire a Tighineĭ şi frica ce domnià şi la Constantinopole, în acéstă privinţă (6), asediaţiĭ — o frumósă óste de vre-o 20.000 de ómenĭ — se retraseră, ne maĭ nădĕjduind să pue mâna pe cetate. (7) Prin Iunie, expediţiunea creştină din Moldova erà încheiată şi Aron făcù să

---

(1) Hurmuzaki, III[1], p. 225.

(2) V. notele următóre. V., maĭ ales, Hurmuzaki III[1], p. 228: auszer desz Schlosz .

(3) Hurmuzaki, III[1], p. 230, 231, 232; III[2], p. 95; Iorga, *Acte şi fragmente*, I, p. 139—40. Pentru oraş, v. Dousa, *Iter*, p. 17—9.

(4) Hurmuzaki, III[1], p. 234, 476, No. 41; III[2], p. 97, No. 119; IV[2], p. 199, No. 159. Svonurĭ despre luarea Brăileĭ în 1594, *ibid.*, III[2], p. 69; Iorga, *Acte şi fragmente*, I, p. 130. Pentru rezidirea din cărămidă a castelului, în acelaşĭ an, de Turcĭ, Hurmuzaki-Bogdan, I, p. 364.

(5) Heidenstein, *De vita Zamoscii*, p 121; cf. p. 128.

(6) Hurmuzaki, III[1], p. 471; IV[2], p. 193.

(7) Cf. *ibid.*, III[2], p. 101, No. 122; Heidenstein, *l. c.*, p. 121.

se presinte la Alba-Iulia, în ḑiua de 8 ale acesteĭ lunĭ, nouĕ stégurĭ şi douĕ tunurĭ cucerite. (1)

Maĭ îndĕrĕtnicĭ fură Cazaciĭ, pentru carĭ, în acéstă văpaie care cuprindeà tot Orientul, se deschideaŭ minunate perspective de pradă. Încă din timpul erneĭ, eĭ pusese mâna pe Oceacov (2): 300 de şeicĭ ale lor veniră pe neaşteptate în Iunie la Cetatea-Albă; patru galere turcescĭ fură prinse şi tunurile căzăcescĭ începură a bate cetatea, pe care se aşteptaŭ s'o ieà uşor. Se auḑì şi despre Cetatea-Albă că ea ar fi căḑut, ca şi Benderul. Dar cavaleria uşóră a Cazacilor nu scià meşteşugul cetăţilor şi, când nu le puteà surprinde cu porţile deschise, ele scăpaŭ tot-deauna. (3)

În acelaşĭ an 1595, Turciĭ pregătiră o campanie de rĕsbunare contra cuceritorilor momentanĭ aĭ Basarabieĭ. Încă de la 20 Iunie, a doua ḑi după scirile dese ale biruinţelor neaşteptate, se află în Veneţia că o parte din óstea turcéscă ar pornì spre Dunăre, nu departe de Marea Négră, pentru a luà înapoĭ ceea ce cuprinsese Româniĭ cu Ardeleniĭ . (4) La 16 Septembre, Papa scrià nunciuluĭ în Polonia că Tătariĭ vor debarcà póte la Cetatea-Albă şi că Poloniĭ ar trebuì să se gândéscă la propria lor apĕrare măcar: nunciul dăduse de veste la 25 August că o sumă de Tătarĭ s'aŭ imbarcat la Caffa, pentru a trece de acolo, prin «gurile Dunăriĭ , în Moldova şi Ungaria, unde se aflaŭ conaţionaliĭ lor. (5) În 1595 încă, un şef de Tătarĭ se află în Basarabia şi căută să atragă prin făgăduelĭ meşteşugite pe Michaiŭ-Vodă. (6)

---

(1) Hurmuzaki, III¹, p. 239; Iorga, *Acte şi fragmente*, I, p. 140—1. Pentru o solie, aprópe simultanee, a Cazacilor, *Tört. Tár*, an. 1893, p. 131; Gyulafi, în *Script.*, p. 27.

(2) Hurmuzaki, III¹, p. 476, No. 41; III², p. 141, No. 164; IV², p. 199, No. 159.

(3) Hurmuzaki, IV², p. 201, No. CLXI: raportul de bail din Constantinopole, datat 1 Iulie 1595, utilisat şi în expunerea evenimentelor precedente. Nicăerĭ nu se spune că cetatea ar fi fost luată.

(4) Hurmuzaki, III², p. 113, No. 132.

(5) *Ibid.*, p. 131—2. Cf. mărturia ambasadoruluĭ engles la Constantinopole, despre intenţiunea Hanuluĭ de a venì, când Dunărea va fi îngheţată, de la Cetatea-Albă şi Bender către Muntenia şi Ardél (1595, fără ună şi ḑi), *ibid.*, p. 158.

(6) Walter, în Papiu, I, p. 39.

În acest timp sórta Moldoveĭ se fixase la Pórtă. Ţéra haină trebuià împărţită: «partea vecină cu Tătariĭ ar fi fost reunită cu posesiunile acestora, trecênd sub administraţiunea fiuluĭ celuĭ maĭ mare al Hanuluĭ; restul ar fi format sangiacatul luĭ Ahmed-Paşa, guvernatorul de Bender, căruia i se dăduse, pe lângă acésta, şi Chilia. (1)

În séra de 13 Octobre, Hanul trecea Nistrul lângă oraşul de reşedinţă al luĭ Ahmed; aveà cu dînsul pe fratele sĕŭ şi o mare óste cu tunurĭ, dintre carĭ cincĭ din Bender, patru din Chilia, patru din Cetatea-Albă», şi alte douĕ tot din Bender. Sangiacul se unì cu ruda sa, aducêndu-ĭ soldaţiĭ ce comandà: 2.000 de beşliĭ, dintre carĭ parte veniţĭ din cele douĕ cetăţĭ de la sud. (2)

De mult timp, Papa îndemnà pe Polonĭ să nu pérdă prilegiul de a se întinde la sud, ajutând în aceeaşĭ vreme şi pe Germaniĭ în luptă cu Turciĭ slăbiţĭ. La 10 Iunie 1595, instrucţiunile nunciuluĭ de San Severo menţionéză dorinţa Papeĭ de a vedé Polonia întinḑêndu-se până la Marea Négră, căpĕtând ast-fel un bun punct de razim pentru lupta contra Tătarilor din Crimea. (3) În alte instrucţiunĭ ale aceluiaşĭ, din 28 Octobre, se spune: «Înaintea Polonilor stă Moncastro, Belgrad (*sic*), Falconara (!), Licostomo şi alte cetăţĭ, carĭ tóte sunt dependinţe de ale Moldoveĭ; să se ocupe de ele, şi să-şĭ întindă puterea Republiceĭ lor până la Marea Négră, căcĭ nimenĭ nu va invidià gloriósele lor cucerirĭ.» (4)

De altmintrelea, acésta erà şi dorinţa ascunsă a Polonilor, pe carĭ îĭ dureà amar să vadă pe un Principe ardelén luând titlul de «Domn al Ţĕriĭ-Românescĭ şi Moldoveĭ». Dacă nu

(1) Reusner, *Epistolae*, IV, p. 173 (afirmaţiunea e a luĭ Zamoyski). Ahmed pórtă titlul de sangiac în tractat chiar, şi aşà-l numesce şi Zamoyski, în scrisórea către Sinan-Paşa. V. notele următóre.

(2) Povestirea unuĭ Sêrb prins lângă Tighinea (17 Octobre), în Hurmuzaki-Bogdan, I, p. 352—3. — În 1598, se dădù momentan Hanuluĭ guvernul Silistrieĭ (Hammer, *Gesch. der Krim*, p. 87). În 1581, Tătariĭ cereaŭ Moldova ca rĕsplată pentru serviciile ce li se cereaŭ în Persia (Hurmuzaki, III[1], p. 61; XI, p. 108, No. 176; p. 649, nota 2; *Supl.* I[1], p. 56, No. 104).

(3) Hurmuzaki, III[2], p. 107.

(4) *Ibid.*, p. 142.

puteaŭ păstrà niciĭ o speranţă despre Muntenia, unde veghià Michaiŭ-Vitézul, o încercare asupra Moldoveĭ păreà maĭ lesne de făcut, şi eĭ înţelegeaŭ, cel puţin, să n'o vadă cădênd în stăpânirea directă a vre-unuĭ vecin, orĭ-care ar fi fost el, fie chiar Turciĭ.

În Iulie, când Dieta germană de la Spira discutà asupra răsboiuluĭ contra ‹inimiculuĭ ereditar›, Poloniĭ făceaŭ să atârne alianţa lor, între altele, de condiţiunea că, «fiind învins vrăjmaşul şi cucerindu-se ţĕrĭ asupra luĭ, carĭ ar trebuì împărţite între confederaţĭ, Polonia cere pentru sine Moldova şi Ţéra-Românéscă, cu părţile vecine de la Marea Négră». (1) Iar, în 1596, Octobre, istoricul Heidenstein, secretar regal, se exprimà ast-fel, într'o scrisóre către Electorul de Brandenburg: «Regele şi Dieta şi-aŭ reservat, de la început, Ţéra-Românéscă şi Moldova, împreună cu alte locurĭ de lângă Marea Négră, ca şi plutirea pe acéstă mare». (2) Cereaŭ amîndouĕ ţĕrile, ca să aibă măcar una.

Idea de a perde cu totul Moldova, contopită de acum înainte cu provinciile turcescĭ şi tătare, în deplinul înţeles al cuvîntuluĭ, erà intolerabilă pentru Polonĭ. Fără a fi autorisat la acésta, hatmanul Zamoyski alergă în pripă, pentru a oprì stabilirea sangiaculuĭ Ahmed în scaunul domnesc de la Iaşĭ. Oştile se întîlniră la Ţuţora, şi Tătariĭ, prinşĭ pe neprevĕḑute, împroşcaţĭ de tunurĭ, trebuiră să se plece. Ahmed renunţă solemn la situaţiunea sa în Moldova prin tractatul din 21 Octobre, şi Sinan-Paşa, Marele Vizir, fu însciinţat de înţelegerea stabilită cu «Îndurarea Sa Ahmed-beg, sangiac de Tighinea şi Chilia». Ahmed şi colegul sĕŭ de la Cetatea-Albă se întórseră înapoĭ în guvernele lor şi Hanul trebuì să renunţe la îndeplinirea ordinuluĭ imperial, care-ĭ spuneà să erneze în aceste douĕ sangiacate. (3) Ieremia Movilă,

(1) Iorga, *Acte şi fragmente*, I, p. 141, No. 3.
(2) *Ibid.*, p. 151—3.
(3) Cf. Hurmuzaki, III[1], p. 215, 245; IV[2], p. 218—20; Heidenstein, *De Vita*, p. 124 şi urm.; declaraţiunea luĭ Zamoyski în Dieta din Varsovia, la 1596, în Reusner, *Epistolae*, IV, p. 176—8 (cf. p. 86 şi urm.) saŭ Papiu, III, p. 55 şi urm. (traducere germană); Hurmuzaki-Bogdan, I, p. 357-8, 359, 366; Dousa, *Iter*, p. 17; Iorga, *Acte şi fragmente*, I, p. 146—7, 149—51.

noul Domn, ales sub presiunea Polonilor victorioşĭ, *ajunsese,* de alt-fel, la Han, dându-ĭ «cele şépte sate de ţéră, ce se ḑic hănescĭ , şi promiţêndu-ĭ un peşcheş anual de miere şi «alte darurĭ». (1)

În 1596 însă, Hanul, după ce petrecù Bairamul la Oceacov, redobândit, pradă Muntenia şi, întorcêndu-se, maĭ mult saŭ maĭ puţin prietinesce, prin Moldova, cu tóte rugăminţile Voevoduluĭ Ieremia, se îndreptă spre Chilia şi Cetatea-Albă, unde se credeà că va petrece érna. (2)

În 1597, întîlnim de repeţite orĭ svonurĭ de atacurĭ tătărescĭ contra Munteniei şi Ardéluluĭ. (3) Ieremia însuşĭ credeà în ele şi scrià, la 21 Septembre, luĭ Zamoyski, că în curînd Hanul va sosì «sub Bialogrod şi Tighinea . (4) Iar maĭ târḑiŭ, la 26 Novembre, el anunţă aceluiaşĭ protector al sĕŭ că, îndată ce va îngheţà Dunărea, «Cerchez-beĭ, sangiacul de Bialogrod , va pornì la răsboiŭ. (5)

Se scie că, în 1598, Báthory începù negocierĭ inutile cu Tătariĭ şi că Imperialiĭ, luând Ardélul, le continuară, prin Michaiŭ-Vodă, admiţênd şi eĭ superstiţiunea că Tătariĭ ar fi în inima lor bine dispuşĭ pentru creştinĭ şi duşmanĭ aĭ Turcilor. Negocierile se făcură între trimesul ardelén, Pangratie Sennyei, şi delegaţiĭ Hanuluĭ la Cetatea-Albă. (6)

Ca şi în 1598, şi în 1599 întîlnim mişcărĭ militare turcescĭ şi tătărescĭ pe la Cetatea-Albă. Hanul erà aşteptat acolo în érna acestuĭ an. (7)

Prin mijlocirea luĭ Ieremia-Vodă, un tractat se încheiă între Polonĭ şi Tătarĭ la 8 Octobre 1599: Regele se înda-

---

(1) Miron Costin, ed. Kogălniceanu, p. 251. — V. întărirea luĭ Ieremia de către Sultan, în Hurmuzaki-Bogdan, I, p. 411. Despre informatorĭ aĭ sĕĭ la Tighinea şi Cetatea-Albă înainte de domnie, *ibid.*, p. 343.

(2) Szamosközy, în *Tört. Tár*, 1889, p. 46; Hurmuzaki-Bogdan, I, p. 405—6.

(3) Iorga, *Acte şi fragmente*, I, p. 153 şi urm.

(4) Hurmuzaki-Bogdan, I, p. 428.

(5) *Ibid.*, p. 437. Despre un tractat al luĭ Ieremia cu Poloniĭ în acest an, v. *Uricariul*, V, p. 277—9.

(6) Hurmuzaki-Bogdan, I, p. 453, 455, No. 242. Cf. *Tört. Tár*, an. 1878, II, p. 561 şi urm.

(7) Hurmuzaki-Bogdan, I, p. 463—4, 467—8, 469, No. 251; p. 532, No. 277; p. 569, No. 302.

torì a face anual un dar de banĭ şi lucrurĭ Hanuluĭ şi a-l trimete la Cetatea-Albă. (1) În August încă, înaintea ratificăriĭ actuluĭ, Giantimir-Aga, unul din trimeşiĭ tătarĭ, primì, de la delegaţiĭ luĭ Ieremia, peşcheşul regal şi-l trimese la Cetatea-Albă, în adevĕr. (2).

În acelaşĭ an, Michaiŭ puse mâna pe Ardél şi, câte-va lunĭ după acésta, el erà Domn al Moldoveĭ, în Maiŭ 1600. Fel de fel de sgomote umblaŭ atuncĭ asupra intenţiunilor acestuĭ om extraordinar, ale căruia visurĭ stăteaŭ la înălţimea talentuluĭ sĕŭ militar şi-l întreceaŭ chiar cu mult. Uniĭ vorbiaŭ în Ardél de planul luĭ de a se împăcà cu Sigismund, făcêndu-şi-l ginere, ceea ce e naiv din tóte punctele de vedere, — alţiĭ de gândul ce are de a cere pentru Pĕtraşcu pe fata luĭ Ieremia, «făcênd una din Ardél, Polonia, Moldova şi Muntenia». Până atuncĭ, el şi-ar fi pus în minte «să gonéscă pe Tătarĭ peste Dunăre până la Cetatea-Albă şi rîul Nistru şi ast-fel să-şĭ créscă şi să-şĭ întindă domnia . (3) La Viena, chiar, se credeà în intenţiunea din urmă atribuită cuceritoruluĭ; de aceea pentru mulţĭ neapĕrata prudenţă faţă cu Turciĭ, pe care Domnul, lipsit de orĭ-ce sprijin în afară, trebuià s'o observe pentru moment, fu interpretată rĕŭ, ca un indiciŭ de «trădare». «Aŭ crescut bănuelile», spune o scire vienesă din 24 Iulie 1600, «căcĭ se credeà ca sigur că Michaiŭ, intrând în Moldova, va pătrunde până în Basarabia spre Marea Négră, gura rîuluĭ Nistru şi Bialogrod saŭ Moncastro, al căruĭ castel e garnisonat de Turcĭ şi teritoriul, locuit odată de Tătarĭ, a fost pustiit în ultimele răsbóie de Cazacĭ. Şi el puteà s'o facă fără nicĭ o greutate, şi totuşĭ n'a făcut-o; de aceea se crede aicĭ că nu vreà să se strice cu Turciĭ, deşì el afirmă că va face şi acésta când va vedé vreme potrivită.» (4)

(1) *Inventarium*, ed. Rycaczewski, p. 166; Barovius, p. 204—5 (cu data de 4).

(2) Hurmuzaki-Bogdan, I, p. 544.

(3) *Chron. Fuchsio-Lupino-Oltardinum*, I, p. 155.

(4) Hurmuzaki, III², p. 359—60. Totuşĭ Michaiŭ trimesese la 4 Iunie pe Baba Novac «către rîurile Nistru şi Dunăre, pentru a nimicì cu foc şi fer pe aceĭ carĭ n'ar voì să jure credinţă luĭ Michaiŭ-Vitézul» (Raport din 12 Iunie al unuĭ Ungur venit din Iaşĭ; Hurmuzaki, IV¹, p. 72, No. 59).

CAPITOLUL X.

Chilia și Cetatea-Albă în secolul al XVII-lea: Cronica cetăţilor, așezarea Tătarilor în Bugéc, expediţiunĭ de recuperare moldo-polone în Basarabia.

Necontenitele campanii tătăresci contra Cazacilor, Munteniei și Ardélului, aduseră așezarea Tătarilor în Bugéc. Încă de la începutul secoluluĭ al XVII-lea îĭ vom găsì fixaţĭ în acéstă provincie, fixaţĭ până la un óre-care punct, până la exprimarea de plângerĭ maĭ energice din partea Polonilor, până la stăruinţe maĭ dibace și maĭ bine întovărășite de darurĭ din partea Domnilor moldovenĭ, înspăimântaţĭ de o asemenea vecinătate. Primiţĭ să se așeze la Dunărea-de-jos, fără o autorisare limpede, eĭ eraŭ scoșĭ solemn din noua lor ţéră la asemenea împrejurărĭ. Tătariĭ bugecenĭ se înţelegeaŭ însă tot-deauna cu ceĭ carĭ primiaŭ însărcinarea de a-ĭ gonì și sciaŭ să facă ast-fel în cât evacuarea să fie o satisfacţiune maĭ mult formală. De altmintrelea, și ceĭ goniţĭ se întorceaŭ ușor înapoĭ, trecênd simplu Nistrul din «câmpiile bialogrodene» saŭ rĕmâind la întorsul din vre-o expediţiune. Fertilitatea nouelor așezărĭ îĭ atrăgeà, și ea-ĭ influenţase într'atâta în cât părăsise vechiul obiceiŭ mongolic de a trăì din produsul turmelor mânate tot înainte, pe stepă; și începură a lucrà minunatul pămînt moldovenesc. Basarabia săvîrșì acéstă minune: făcù din vecĭniciĭ drumeţĭ și din păstoriĭ exclusivĭ nisce locuitorĭ în sate și nisce plugarĭ.

Afară de funcţionariĭ turcĭ, corupţĭ prin bacșișurĭ pentru a se face că uită pe Tătarĭ în teritorul de unde trebuiaŭ

să-ĭ scótă, Statul turcesc însuşĭ, Imperiul Otoman, aveà nevoie de Tătarĭ în Bugéc. Aicĭ, óstea de pradă turcă puteà spionà în fie-care clipă şi respinge orĭ-când óstea de pradă polonă. Pentru a avé hotarele pacĭnice şi cetăţile de graniţă asigurate, nu folosià nicĭ un tractat: Tătarul trebuià să se găséscă în faţa Cazaculuĭ, pentru a-l oprì, saŭ pentru a rĕsbunà imediat asupra patronuluĭ acestuia năvălirea făcută.

Şi nicĭ odată Cazaciĭ nu arătară atâta îndrăsnélă ca pe vremea când poporaţiunea tătară începù a pătrunde pâlcurĭ, pâlcurĭ în pustiile basarabene. În 1601, eĭ măcelăresc pe locuitoriĭ-din Soroca; în 1602 pradă Constanţa şi cetăţile basarabene; în 1603, se aşteptà o năvălire a lor în Moldova, pe lângă cea din Crimea: eĭ veniră, într'adevĕr, spre Dunăre şi făcură cenuşă Ismailul şi Oblucița; în 1606, prădăciunĭ, în Basarabia; în 1612, 60 de şeice de ale lor prădară Babadagul şi merseră, ardênd, de-alungul măriĭ până la Varna şi Mesembria; în 1614, eĭ jefuesc Sinope, pradă în Moldova şi spre Marea Négră», unde bat pe Turcĭ; în 1616, eĭ se înfăţişéză iarăşĭ la Nistru, dar sunt respinşĭ de Moldovenĭ şi de Tătarĭ; în acelaşĭ an, o flotă întrégă pornì contra lor sub Cigala-Zadè; în 1617, eşiră de lângă Oceacov 80 de şeicĭ şĭ prădară.

Tractatul încheiat, în tómna acestuĭ an, între Polonĭ, carĭ căutase să capete voia de comerţ în Cetatea-Albă, şi Turcĭ, cuprinde de treĭ orĭ îndatorirea din partea celor dintâĭ de a oprì pe Cazacĭ, în coborîrea lor pe Nipru. Însă îndată după aceea Turciĭ se vĕd siliţĭ să întăréscă împotriva lor Oceacovul, pe când cete de Cazacĭ cutezaŭ să distrugă un castel împĕrătesc de pe Bosfor. Un răsboiŭ turco-polon isbucnì din pricina Cazacilor în 1620 şi eĭ profitară: 300 de luntri de ale lor atacară flota de pază din Marea Négră, înnecară 12 galere, urmăriră pe cele-lalte până la Constantinopole. Opriţĭ iarăşĭ de a prădà printr'un tractat, eĭ intră în Moldova încă în anul acesta (1621). În 1623, noŭ tractat turco-polon: Cazaciĭ pradă Samsunul, în Asia-Mică. În 1626, expediţiune de 400 de şeicĭ; în 1627—8, mĕsurĭ de pază turcescĭ contra lor la gura Nipruluĭ, unde se zidesce Daşovul; în 1629, eĭ sprijină rĕscóla fraţilor Mohammed-Ghirai şi Şahin-Ghirai contra nouluĭ Han, cucerind un moment până şi Caffa

şi prădând, în acelaşĭ an, lângă capitala Imperiuluĭ. În 1631, Poloniĭ consimţiaŭ a scóte pe incorigibiliĭ prădătorĭ din ostróvele lor, dar, în 1634, eraŭ siliţĭ să se îndreptăţéscă faţă cu Turciĭ pentru prădăciunĭ nouĕ. În 1640, aliaţĭ cu Ruşiĭ moscoviţĭ, eĭ pregătiră o mare expediţiune, care emoţionă tótă lumea turcéscă. Şi în 1641 şi în 1658, se maĭ pomenesc încă mişcările lor: în acest din urmă an, eĭ se ciocniră cu Tătariĭ. (1)

E evident că în asemenea împrejurărĭ făgăduelile Turcilor că vor gonì pe Tătarĭ din Bugéc nu puteaŭ fi fórte seriόse, precum şi îndatoririle luate de Polonĭ în privinţa Cazacilor eraŭ şi trebuiaŭ să fie cuvinte góle.

Tătariĭ din Bugéc sunt menţionaţĭ chiar de la începutul secoluluĭ al XVII-lea: un raport veneţian din Constantinopole spune la 15 Iulie 1601 că s'a dat ordinul de a trece în Muntenia sangiacilor de Silistria, Cetatea-Albă şi Bender «şi Tătarilor ce locuesc acolo . (2) În acelaşĭ an, pe când se aşteptà o năvală a Cazacilor la Akkerman, doĭ fraţĭ aĭ Sul-

(1) Cf. Hurmuzaki-Bogdan, II, p. 4, No. 3; p. 164—5, 270—1; p. 305, 336; IV², p. 334, No. 350; *Supl.* I¹, p. 176, No. 266; IV¹, p. 549—50; IV², p. 288, No. 279; VIII, p. 364—5; *Supl.* II², p. 398—9, No 204; *Supl.* I¹, p. 173; *Supl.* II², p. 427; *Chron. Fuchsio-Lupino-Oltardinum*, I, p. 287—29, 292; Hurmuzaki, *Supl.* II², p. 441, No. 215; p. 431—3, 442; *Supl.* I¹, p. 176—7, No. 268—9; p. 181, No. 275—6; *Supl.* II², p. 468; Bzovius, *Annales ecclesiastici*, la data de 1620 (jurnalul luĭ Mateiŭ Titlewski); Besoldus, *Historia constantinopolitano-turcica*, Strassburg 1634, în 16, p. 1308 şi urm.; Hurmuzaki, *Supl.* II², p. 472; Iorga, *Acte şi fragmente*, I, p. 56 şi urm.; *Inventarium*, ed. Rykaczewski, p. 159; Hurmuzaki, IV², p. 390, No. 430; *Supl.* I¹, p. 219, No. 319; IV², p. 414, No. 467; Kovachich, I, p. 285; Hurmuzaki, *Fragmente*, III, p. 88; *Török-Magyarkori Állam-Okmánytár*, II, p. 112 3, 116—7; *Tört. Tár*, an. 1887, p. 40; an 1892, p. 449; Hammer, *Gesch. der Krim*, p. 109—10; Bisaccioni, în Sansovino, p. 389—90, 402; *Inventarium*, ed. citată, p. 160—3; Hurmuzaki, *Supl.* II², p. 608—10, 624; VIII, p. 491—2; *Tör.-Mag. Áll.-Okm.*, III, p. 69—70; *Tört. Tár*, an. 1893, p 438—9. — Cf. Miron Costin, în *Let.*, I, p. 281; Barozzi şi Berchet, *Relazioni*, I, p. 215, 283 şi Bisaccioni, *l. c.*, fol. 293 (atac al tributuluĭ Moldoveĭ). Acest tribut se dedeà după M. Costin înainte de a doua domnie a luĭ Radu Michnea la Bender şi Cetatea-Albă ienicerilor trimeşĭ pentru acésta (p. 287).

(2) Hurmuzaki, IV², p. 38, No. 34.

tanuluĭ Calga revoltat se refugiază aicĭ. (1) După dînşiĭ, pe la Cetatea-Albă, pe la Bender şi pe la Maiac, trecură trupele Hanuluĭ, şi noul Calga, în cértă cu Hanul, venì şi el tot aicĭ. (2) În 1602, pe când negocierile cu Poloniĭ continuaŭ în Akkerman, Hanul însuşĭ vine la Cetatea-Albă, şi în Iulie-August, maĭ multe miĭ de Tătarĭ Nogaĭ se aflaŭ în oraş. (3) În primăvara acestuĭ an, Cazaciĭ fusese în Basarabia, gonise lângă Chilia o mică flotă turcéscă şi prinsese o corabie de negoţ din Caffa lângă Cetatea-Albă, unde fură reţinuţĭ de vînt maĭ multe ḑile, spre marea grózà a sangiaculuĭ Zenek-Beg şi a subordonaţilor sĕĭ, carĭ făceaŭ ḑile amare soluluĭ polon Piaseczinski. Patru galere turcescĭ veniră prea târḑiŭ pentru a-ĭ urmărì.

Turciĭ din cetate mustraŭ pe sol că a venit să céră Hanuluĭ o întindere de hotare «până la Marea Albă». (4) Aveaŭ dreptate, căcĭ, după căderea luĭ Michaiŭ-Vitézul şi rĕsunătórele biruinţe ale luĭ Zamoyski în Principate, contra rebeluluĭ, Poloniĭ puteaŭ face pretenţiunĭ faţă cu Turciĭ. Îĭ şi vedem reclamându-le, în Maiŭ 1602, cele douĕ provinciĭ dunărene «şi douĕ saŭ treĭ cetăţĭ turcescĭ de la gurile Dunăriĭ, ca unele ce se ţin de ele . (5)

O altă versiune a acestor pretenţiunĭ cuprinde explicit: Chilia, Cetatea-Albă, Ismailul şi Benderul. (6)

Se rĕspunse mîndru soluluĭ că ele sunt cucerirea luĭ Soliman, că aceĭ ce le-aŭ luat n'aŭ murit încă cu toţiĭ, că nu se póte da nimĕruĭ «locul unde aŭ săpat copitele cailor oştiriĭ turcescĭ învingĕtóre.» (7)

După un raport din Praga către Archiducele Maximilian, Turciĭ eraŭ dispuşĭ să dea altora Principatele şi «tótă ţéra de la Nicopole până la Chilia şi Cetatea-Albă : anume Ha-

(1) Hurmuzaki-Bogdan, II, p. 46.
(2) *Ibid.*, p. 59, No. 35; p. 65, 66, No. 38. Cf. p. 115, 119.
(3) *Ibid.*, p. 135, 164—5, 167—8, 172, 174, 190, 196—7, 200.
(4) *Ibid.*, p. 153—4 —Pentru un alt sol polon la Cetatea-Albă, în 1600, Adrian Rembowski, v. *ibid.*, I, p. 617.
(5) Hurmuzaki, IV², p. 260—1, No. 233.
(6) Inedit în Archivele din Innsbruck.
(7) Hurmuzaki, IV², p. 264—5; cf. p. 277.

nuluĭ, dacă ar supune Ţéra-Românéscă, însă numaĭ pe viéţă. Cu acéstă restricţiune, scirea s'ar puté admite ca adevĕrată. (1)

În 1603, când se credeà că Sultanul are acéstă intenţiune, Hanul venì iarăşĭ cu trupe sub Cetatea-Albă›. Tributul polon sosise încă din Ianuarie, în acest oraş, prin carele domnescĭ ale luĭ Ieremia Movilă, carĭ îl duseră până la Ciubărciŭ. (2)

În acest an, numele ‹Tătarilor din Bugéc e pomenit pentru întâia óră: boeriĭ muntenĭ din partida luĭ Radu Şerban rógă pe Moise Székely, revoltatul ardelén, la 11 Iunie, să stărue pe lângă «*Tartari Bucyakienses*» ca să-ĭ lase în pace. La 11 Iulie (?) o cerere asemĕnătóre e făcută de însuşĭ Domnul muntén. (3)

În 1604, aflăm Polonĭ în serviciul turcesc la Cetatea-Albă. (4) În 1606, Cazaciĭ pradă şi ard Bugécul şi chiar Cetatea-Albă şi Chilia, ceea ce înfurie teribil pe Turcĭ. (5) În 1607, soldaţiĭ francesĭ revoltaţĭ contra Imperialilor în Ungaria sunt trimeşĭ «la gura Dunăriĭ› contra Cazacilor. (6) În 1608, agentul luĭ Gavril Movilă arată Turcilor că, dacă ruda luĭ, Constantin, va fi lăsat în scaunul moldovenesc, ‹Cazaciĭ vor luà în scurt timp Benderul şi Chilia, cetăţĭ pe Dunăre *(sic)*, din carĭ nu vor maĭ puté fi apoĭ goniţĭ». (7) Constantin e Domnul, care, crescênd tributul, isbutì să capete înapoĭ cele şépte sate moldovenescĭ cedate Hanuluĭ de Ieremia. (8)

În 1612, avem prădăciunĭ de «Tătarĭ rebelĭ» în Moldova, şi chiar peste Dunăre. (9) În 1614, beglerbegul Rumelieĭ

(1) Inedit în Archivele din Innsbruck.

(2) Hurmuzaki-Bogdan, II, p. 249—50, 252—3, 293—4, 310—11.

(3) Szamosközy, III, p. 183; Pray, *Epist. procerum*, III, p. 262. Cf. Szamosközy, *l. c.*, p. 183—4. — Dar la 1606 şi 1620, Tătariĭ din Bugéc nu sunt menţionaţĭ, ci numaĭ ceĭ din Crimea, Dobrogea, Chilia, Bender, Nogaiĭ şi Bialogrodensiĭ (Sobieski, *De bello chotiniensi*, p. 172, 187—8).

(4) Hurmuzaki-Bogdan, II, p. 328.

(5) *Ibid.*, IV[2], p. 288, No. 279.

(6) *Ibid.*, *Supl.* I[1], p. 127, No. 192.

(7) *Ibid.*, IV[2], p. 295, No. 290.

(8) *Ibid.*, p. 304—5, No. 308.

(9) *Ibid.*, p. 335, No. 351.

venit cu trupe la Silistria, aveà sub dînsul şi ‹3.000 de ieniceri călări şi 3.000 de alţiĭ pe jos, din provinciile Cetatea-Albă, Chilia şi Tighinea . (1) Tătariĭ trecură şi eĭ Nistrul în dreptul Cetăţiĭ-Albe: expediţiunea erà îndreptată contra Cazacilor, carĭ prădase şi în Dobrogea. (2) Hanul maĭ venise odată, prădând, pentru a asedià în Cetatea-Albă pe rĕsculatul Şahin-Ghirai, pe care-l atrage şi-l omóră. (3) În 1615, Polonii goniră pe Ştefan Tomşa II, apĕrat de Tătarĭ şi de sangiacul de Bender. (4) În domnia fórte scurtă a luĭ Alexandruţ Movilă, pus de Polonĭ (1615—6), unul din susţinĕtoriĭ acestuia, Korecki, supuse pe Orcheieniĭ revoltaţĭ şi asediază «oraşul şi cetatea Bialogrod, aşezate pe rîul Bug *(sic)* şi *ocupate de Tătariĭ din Perekop*, cu o garnisónă de ienicerĭ : pribegiĭ moldovenĭ reuşesc totuşĭ a-l gonì, primejduindu-ĭ şi viéţa. Prinsă de Tătarĭ — Hanul erà lângă Akkerman în Februarie 1616 (5) — soţia luĭ Korecki fu închisă mult timp la Cetatea-Albă. (6)

În 1617, avem lupte de ale luĭ Skender-Paşa şi Tătarilor în *Bugéc*. (7) Un raport frances de la Constantinopole afirmă ast-fel, la 5 Maiŭ 1618, presenţa Tătarilor în Basarabia: ‹În Moldova locuesc acum câţĭ-va Tătarĭ de ceea parte a Nistruluĭ: de la gură cale de douĕ ḑile în sus s'aŭ stabilit de curînd 15.000 de Tătarĭ, în locurĭ pustiĭ, pe care eĭ le vor stăpânì de acuma.» (8) Guvernul Cetăţiĭ-Albe fusese reunit în acest an cu al Silistrieĭ şi uneĭ a treia cetăţĭ, ca guvernămînt pentru un Vizir, care se creḑù înjosit prin acéstă numire. (9)

---

(1) Hurmuzaki-Bogdan, II, p. 386.
(2) *Ibid.*, IV[1], p. 554, No. 471 ; *Supl.* I[1], p. 164, No. 253.
(3) *Ibid.*, *Supl.* I[1], p. 163, No. 252.
(4) Iorga, *Acte şi fragmente*, I, p. 189; cf. p. 52—5.
(5) Papiu, II, p. 152; Hurmuzaki-Bogdau, II, p. 393.
(6) Baret (Joppecourt), în Papiu, II, p. 62, 77 şi urm.
(7) Sansovino, p. 273 (adaosul); *Tört. Tár*, an. 1882, p. 436.
(8) Hurmuzaki, *Supl.* I[1], p. 179, No. 272; cf. p. 177, No. 270 şi *Fontes rer. austriacar.*, *Dipl.*, XXV, p. 87 şi urm. saŭ Hurmuzaki, IV[1], p. 596 şi urm.: relaţiunea luĭ Polo Minio.
(9) Hurmuzaki, *Supl.* I[1], p. 183, No. 280.

În 1620, întâia óră după Aron-Vodă, o armată creştină,— Gaşpar-Vodă cu aliaţiĭ sĕĭ, Poloniĭ luĭ Žolkiewski,— se gândì la un atac contra Tighineĭ şi Cetăţiĭ-Albe. Se hotărî însă a întărì de-ocamdată tronul luĭ Gratiani. Se scie că acéstă campanie fu fórte nenorocită pentru creştinĭ. (1)

Încă de pe vremea scurteĭ stăpânirĭ în Ardél a luĭ Moise Székely, dăm de mîrzacul Cantemir, ca şef de Tătarĭ. (2) La 1618, avem menţiunea uneĭ ciocnirĭ între acest mîrzac şi Polonĭ. (3) La suirea sa pe tron, Sultanul Osman îl făcù Paşă de Silistria. (4) Acest Cantemir e cel dintâiŭ cap recunoscut de Turcĭ şi durabil al Tătarilor din Bugéc; el adună sub acelaşĭ guvern cetele rĕsleţe, le crescù prin contingente aduse de rudele sale din Crimea saŭ venite de la sine şi-ĭ aruncă timp de cincĭ-pre-ḑece anĭ (5), în ciuda tuturor tractatelor turco-polone, menite să-l îndepărteze, asupra Regatuluĭ. Bugécul devenì pe timpul puteriĭ sale ceea ce eraŭ ostróvele» la Nistru pentru creştiniĭ din aceste regiunĭ: un loc de refugiŭ, un lagăr gata tot-deauna de luptă, o ascunḑĕtóre de bogăţiĭ prădate. Ţĕrile vecine tremuraŭ la numele sĕŭ şi, multă vreme după peirea luĭ, ele-şĭ maĭ aduceaŭ aminte cu spaimă de vitézul şi sĕlbaticul lor vecin de odinióră.

Un misionar catolic, care a descris Principatele pe timpul luĭ Vasile Lupu, ne transmite o mulţime de lămurirĭ auḑite în ţéră asupra aceluia, care, în fruntea celor 40.000 de Tătarĭ aĭ sĕĭ, «cugetà ruina întregeĭ creştinătăţĭ . (6) Miron Costin vorbesce pe larg de dînsul (7), iar cronicarul muntén Constantin Căpitanul, pomenind cu amănunte despre *Cantemir Mîrzea*, «carele erà vestit şi vitéz», ni-l arată ca un mic Suveran independent, maĭ pre sus de ordinele Hanilor şi de instrucţiunile de la Pórtă. (8)

---

(1) Hurmuzaki-Bogdan, II, p. 486. Am descris-o în *Anale*, XXI.
(2) Szamosközy, III, p. 75.
(3) Hurmuzaki-Bogdan, II, p. 461.
(4) Sansovino, *Adaos*, p. 308.
(5) Bandini, p. 203.
(6) V. maĭ sus, nota 5.
(7) Ed. Kogălniceanu, p. 288—9.
(8) *Magasinul istoric*, I, p. 293—5. Cf şi Dupont, *l. c.*, p. 7.

Îndată după expedițiunea din 1620, la începerea căreia se credeà că avuse un rol de frunte (1), Polonii stăruiră cu energic pentru îndepărtarea aceluia care primejduià continuŭ provinciile Regatuluĭ vecine cu Moldova. În 1622, la negocierile din Constantinopole, Vizirul apĕră însă cu căldură pe «Pașa de Silistria, pe care-l privià ca pe copilul sĕŭ», promițênd și darurĭ soluluĭ, dacă va contenì cu plângerile împotriva luĭ. Cu tóte serviciile pe carĭ Cantemir continuà să le aducă Turcilor, eĭ trebuiră să simuleze desaprobarea solemnă a prădăciunilor luĭ, pe carĭ Regele Polonieĭ ar avé dreptul de a le oprì de-acum înainte cu arma. Câte-va lunĭ după acésta, el erà confirmat ca Pașă «și guvernator al cóstelor Măriĭ Negre, în spre gurile Dunăriĭ». (2)

Tractatul turco-polon din 1624 cuprindeà clausa explicită că, «de óre-ce pacea e maĭ adesea-orĭ vătĕmată din pricina Tătarilor carĭ locuesc în hotarul Moldoveĭ, în Cetatea-Albă, pentru înlăturarea conflictelor, némul Tătarilor să fie mutat atât din Bugéc cât și din hotarele țĕriĭ Moldovenilor și nicĭ într'un chip să nu maĭ fie lăsațĭ a sta acolo . (3) Un simulacru de expedițiune, sub comanda luĭ Șahin-Ghirai, fratele Hanuluĭ, se și făcù în 1624, dar Cantemir cu 10.000 de Tătarĭ prădă fără frică în Țéra-Românéscă, amenințând și Ardélul, pe când Cazaciĭ, póte aliațiĭ sĕĭ pe ascuns, ardeaŭ Brăila și Ismailul. (4) Însă, în Martie 1625, Șahin anunțà că mîrzacul a fost rechemat din Bugéc, așà că Poloniĭ nu se maĭ pot îndreptățì pentru prădăciunile Cazacilor, carĭ pătrund până la Scutari și înaintea Arsenaluluĭ din Constantinopole. (5)

---

(1) Negocierĭ ardelene la Cetatea-Albă cu Calga în 1621, în *Tör.-Mag. Áll. Okm*, I, p. 286—91. Presența luĭ Skender-Pașa aicĭ în același an, în Miron Costin, *l. c.* p. 275.

(2) Cf. Hurmuzaki-Bogdan, I, p. 194, No. 265—6; p. 196, No. 297; p. 203, 207, No. 306; p. 210, No. 309; p. 211, No. 310; p. 215; p. 229, No. 326.

(3) Rosznyay David, *Rĕmășițe istorice*, în *Mon. Hung. Hist., Script.*, VIII, p. 188, 194.

(4) Hurmuzaki, *Fragmente*, III, p. 78; *Doc.*, IV², p. 406—7, No. 459. Cf. Kraus, *Sieb. Chroniken* (în *Fontes rer. Austr.)*, I, p. 73, 75.

(5) Hurmuzaki, *Fragm.*, III, p. 79—80.

În 1626, aflăm pe Han la Akkerman şi la Bender, pe când Cantemir ajutà pe Şahin-Ghirai contra Cerchesilor, carĭ îl bătură aşà de straşnic în cât se rĕspândì vestea că a fost ucis. (1) El pare că-şĭ retrăsese într'adevĕr ómeniĭ din Basarabia.

În curînd însă, ţerile de la Dunăre-l vĕḑură iarăşĭ în fruntea Nogailor sĕĭ. Prea mult fusese pusă la încercare răbdarea Turcilor de îndrăsneţele năvălirĭ căzăcescĭ. În 1627, Sultanul adresà în acéstă privinţă Regeluĭ Poloniеĭ o lungă scrisóre, care pentru noĭ are o însemnătate deosebită.

Se amintiaŭ asigurările polone că s'aŭ ars şeicele Cazacilor şi că eĭ aŭ fost obligaţĭ să nu maĭ ésă pe Marea Négră. Acésta ar fi fost şi o datorie pentru Rege, căcĭ el, Sultanul Osman, a fost acela care a ordonat Hanuluĭ «să nimicéscă pe Cantemir şi să strămute în Crimea pe Tătariĭ din Bugéc, chiar fără voia lor , pentru a asigurà liniştea locuitorilor vecinĭ aĭ Polonieĭ, ceea ce erà, de sigur, «o mare binefacere . Cantemir a fost, în urma acesteĭ poruncĭ împĕrătescĭ, bătut, dar Cazaciĭ aŭ continuat cu provocările lor, prădând acum în urmă cu 60 de şeicĭ. Bătuţĭ, eĭ nu s'aŭ astâmpĕrat încă. Precum Turciĭ aŭ observat tractatul, «strămutând pe Tătariĭ din Cetatea-Albă, Tighina şi Bugéc», aşà trebue să facă şi Poloniĭ, puínd frîŭ Cazacilor, căcĭ alt-fel pacea nu póte dăinuì. (2)

La 4 Iulie, amiralul turc erà la Chilia, cu ḑece galere şi 250 de şeicĭ. Sacagì-Paşa, «căpetenia supremă a luntrilor de pe Dunăre , rĕmase aicĭ cu 300 de alte şeicĭ. *Cantemir şi aĭ sĕĭ trecură iarăşĭ în Bugéc* şi începură să se gătéscă de răsboiŭ. Domnul Moldoveĭ fu invitat să participe la acéstă expediţiune făcută pentru pedepsirea Cazacilor.

Domn erà atuncĭ în Moldova Miron Barnowski, un Movilă după mamă, dar Polon după tatăl sĕŭ. Ajuns la Oceacov în Iulie, el petrecù aicĭ vre-o doue lunĭ, unind stăruinţele sale pentru pace cu ale unuĭ trimes special al Regeluĭ Sigismund. Silinţele acestea isbutiră: Capudan-Paşa se întórse

---

(1) *Tört. Tár,* an. 1881, p. 106; Hurmuzaki, IV[2], p. 415, No. 469.
(2) Hurmuzaki-Bogdan, II, p. 580—3.

înapoĭ, promiţênd pace pentru un an de ḑile, dacă nu va fi nicĭ o năvală căzăcéscă în acest rĕstimp. (1).

Abià se întorsese Domnul la Iaşĭ, în Octobre, şi află de nouĕ călcărĭ de pace din partea Cazacilor şi ofiţerilor regalĭ, carĭ făceaŭ să se prade turmele în Bugéc, unde Tătariĭ rĕmaseră, cu consimţemîntul Polonilor óre-cum. (2) Cantemir nu-şĭ păstră numaĭ posiţiunea, dar şi-o asigură îndată. Hanul Mohammed fiind mazilit, el se împotrivì şi cerù, prin fratele sĕŭ, Şahin, sprijinul Cazacilor, carĭ prădară iarăşĭ în Marea Négră şi asediară Caffa. Contra lor fu întrebuinţat Cantemir-Paşa cu aĭ sĕĭ, ajutat pe urmă şi de serdarul Mehemed. Hanul cel noŭ învinse, predecesorul sĕŭ fiind ucis şi Şahin silit să fugă. (3)

La 1630, Cantemir erà la Chilia, şi pîrià pe Miron-Vodă, «fârtatul» şi bunul sĕŭ prieten de altă dată. El fu chemat de Turcĭ şi pentru campania din Ardél. De formă însă, se oferià Polonilor, dacă vor scóte pe Cazacĭ din ostróve, gonirea din Bugéc «a celor 3.000 de Tătarĭ rĕmaşĭ în Moldova, unde venise pentru a intrà în Polonia». (4).

Acésta fu perióda cea maĭ gloriósă din viéţa puterniculuĭ Tătar: prădà când voià şi unde voià. În maĭ multe rîndurĭ, provinciile vecine ale Polonieĭ fură devastate de el însuşĭ saŭ de fiul sĕŭ, în fruntea unor oştirĭ numeróse. (5) Faţă de ţĕrile vecine ale Moldoveĭ şi Munteniei, el jucà un rol de protector saŭ de stăpân temut. El aduse, cu o óste de Bugecenĭ, fermanul de mazilie luĭ Moise Movilă în întâia

---

(1) *Ibid.*, p. 539—40, No. 244; p. 545—6, 551, 561, 565—6.

(2) Sultanul vorbind în scrisórea sa de Tătariĭ de aicĭ. Hurmuzaki-Bogdan, II, p. 568—9, 571—2, 576—7.

(3) *Tört. Tár*, an. 1883, II, p. 260—1, 270; Hurmuzaki, *Supl.* I[1], p. 229, No. 331—2; p. 230, No. 434; Sansovino, *Adaos*, p. 384—5 (după autorul adaosuluĭ, Maiolino Bisaccioni, Cantemir ar fi fost exilat la Rodos înainte de 1629 şi s'ar fi retras pe urmă, după întâiele victoriĭ ale Cazacilor, la Sinope).

(4) Hurmuzaki, IV[2], p. 444, No. 503; p. 448—9, No. 511; *Tört. Tár.*, a. 1895, p. 658—9. Pentru prietenia cu Miron, v. Miron Costin, p. 288—9.

(5) M. Costin, p. 288, 299; *Anon. rom.*, în *Magasin*, IV, p. 320; Hurmuzaki, IV[2], p. 470, No. 534. Pentru prădăciunĭ pe timpul luĭ Miron-Vodă, Miron Costin, p. 288.

domnie; tot el puse în lanţurĭ, atuncĭ la 1632, pe acelaşĭ Domn care se credeà că ar puté să fugă. (1)

Poloniĭ gândiaŭ să-l opréscă printr'un noŭ tractat. Încheiat în 1633, el prevedeà că mîrzacul şi aĭ sĕĭ «vor părăsì ţéra Bugéculuĭ, pentru a pune capĕt năvălirilor ce făceaŭ în Polonia. Şi, dacă eĭ n'ar vré să plece, Turciĭ şi Hanul să-şĭ unéscă puterile pentru a-ĭ gonì». Natural că în schimb se făgăduià liniştirea Cazacilor. (2)

Ordine de plecare s'ar fi dat luĭ Cantemir încă din Novembre al anuluĭ următor, după ambasadorul frances la Constantinopole. (3) În 1636, un sol polon venì la Pórtă anume pentru a cere «pedépsa şi strămutarea de fapt a luĭ Cantemir». Dar Sultanul trimese cam pe aceeaşĭ vreme o sabie şi un caftan temutuluĭ Tătar, «cu un ferman care-l întărià în guvernul sĕŭ de la gurile Dunăriĭ.» Toţĭ eraŭ convinşĭ că solul polon stăruise de géba, ca toţĭ predecesoriĭ sĕĭ, în acéstă privinţă: pe lângă folósele cele-lalte pe carĭ le aduceà, Cantemir puteà servì la întîmplare contra Hanuluĭ, căruia îĭ erà duşman vechiŭ şi neîmpăcat. Caimacamul rĕspunse trimesuluĭ că lucrul nu se póte aşà în grabă, dar că se gândesce fórte serios să depărteze pe mîrzac «unde-va dincolo de mare», şi acésta cât maĭ iute. Când Polonul plecă în August, îl întovărăşià şi un céuş turc, care trebuià să... invite pe Cantemir a nu maĭ prădà în Polonia. (4)

Aşà de tare erà situaţiunea «guvernatoruluĭ gurilor Dunăriĭ» în 1636. Totuşĭ căderea sa se apropià, şi ḑilele bĕtrânuluĭ şef tătar eraŭ numĕrate. Prădăciunile sale îĭ crease duşmanĭ pretutindenea, şi eĭ găsiră mijloc să se facă ascultaţĭ la Pórtă. Poloniĭ, carĭ nu-l puteaŭ ertà nicĭ odată, nu sciaŭ, ce e dreptul, să vorbéscă cu Turciĭ. Scià însă Hanul şi, maĭ

(1) Ureche, p. 292; Hurmuzaki, *Fragm.*, III, p. 90 (Hurmuzaki ḑice greşit: Alexandru Iliaş).

(2) Bisaccioni, în Sansovino, fol. 433.

(3) Hurmuzaki, *Supl.* I¹, p. 234, No. 347.

(4) Hurmuzaki, *Supl.* I¹, p. 234, No. 342; p. 235, N-le 343—4; *Fragm.*, III, p. 100; *Doc.*, IV², p. 488—9, No. 560. — Pentru oferte înşelătóre de supunere, făcute de Tătariĭ din Bugéc Polonilor, v. *Tör-Mag. Áll.-Okm.*, II, p. 451—2.

bine decât dînsul, Domnul Moldoveĭ, pe atuncĭ Vasile Lupu. Mîndrul Albanes, pe care un asemenea vecin trebuià să-l umiléscă des, insinuà la Turcĭ, cu inima tot-deauna deschisă pentru bănuială, că prea multă óste se adună în Bugéc, că prea mulţĭ supuşĭ tătarĭ se răpesc Împĕratuluĭ şi că póte aceste silinţe de întărire ale luĭ Cantemir aŭ scopurĭ duşmănescĭ faţă cu Pórta: odată, mîrzacul refusase a se supune la un ordin de pornire la răsboiŭ; ce ar fi acum, când se simte aşà de tare şi de sigur? (1) Din partea luĭ, Hanul expuneà causele sale de nemulţămire cu supusul sĕŭ revoltat şi lăsà afacerea la apreciarea Sultanuluĭ.

Acesta erà decis să facă linişte între Tătarĭ, suprimând şi pe Cantemir şi pe rivalul sĕŭ, Hanul. Cel dintâiŭ fu chemat la Pórtă, pentru a se îndreptăţì, dar el trimese numaĭ pe fiul sĕŭ, care fu ucis. În Aprilie, după somaţiunĭ nouĕ, Cantemir însuşĭ venì să-şĭ plece capul înaintea Împĕratuluĭ. Şahin-Ghirai fu adus din Rodos şi afacerile mîrzaculuĭ păreaŭ că merg bine, căcĭ se vorbià să fie trimes în Persia. Sultanul lovì cu petre în cadavrele celor doĭ fraţĭ aĭ Hanuluĭ, ucişĭ la vînat de un nepot al luĭ Cantemir, şi puse să le arunce în apă. Şahin fu proclamat apoĭ, şi vechiul Han, care venì supus la Constantinopole, fu gâtuit. Cantemir plecase spre guvernul sĕŭ asiatic, când trimesul împĕrătesc îl ajunse. Adus înapoĭ la Constantinopole, i se tăià gâtul înaintea Sultanuluĭ, care se găsià la o petrecere. (2)

Tătariĭ din Bugéc trebuiră să afle cu o adîncă durere mórtea tragică a aceluĭ care dusese pe copiiĭ stepeĭ în Canaanul Bugéculuĭ. Eĭ se grămădiră în jurul frateluĭ celuĭ omorît, care se vĕḑù încunjurat de 6.000 de familiĭ de Nogaĭ, cu carĭ ridică stégul revolteĭ.

Sultanul erà însă decis să mântuie cu nesupuşiĭ de la Dunăre. Un fost Mare-Vizir, Mehemed-Paşa, căpĕtă poruncă să

(1) Bandini, p. 203.

(2) Hurmuzaki, VIII, p. 455, 457, No. 651; p. 458, No. 652; p. 459, No. 654; p. 460, No. 655. Cf. Bandini, Miron Costin şi Bisaccioni, *ll. cc.* De mult, Paşă de Silistria erà un altul (în 1634, d. ex.; v. Hurmuzaki-Bogdan, II, p. 608).

vie în aceste părţĭ pentru a sfărămà rĕscóla, care puteà da nascere la complicaţiunĭ periculóse. Sosit «la gurile Dunăriĭ» în Octobre, Mehemed putù să anunţe în curînd că şépte şefĭ aŭ primit să părăséscă ţéra, pentru a trece, ca supuşĭ aĭ nouluĭ Han, în vechia patrie, Crimea, şi la Don. Treĭ alţiĭ fugiră, probabil în Polonia. Pornirea numerósei poporaţiunĭ de pribegĭ, exodul dureros al Tătarilor, începù fără zăbavă. Pe drum, o cétă se oferì Polonilor, cerêndu-le, cu «crucea de lemn pe pept ca semn de închinăciune , pămînturĭ roditóre, şi eĭ fură aşezaţĭ la Nipru. Alţiĭ îşĭ găsiră sălaş pe aceeaşĭ apă, maĭ în jos, şi petrecură acolo érna; dar în primăvară Paşiĭ şi Domniĭ românĭ fură convocaţĭ la Cetatea-Albă, pentru a-ĭ gonì. Însă, luaţĭ cu binişorul de Han, eĭ se îndemnară a plecà. Şefiĭ lor de odinióră, Cantemiresciĭ, fusese ucişĭ toţĭ, afară de unul, şi Generalul polon, care asistà la hotare, în fruntea uneĭ armate, la strămutarea Tătarilor, aveà dreptate să mulţăméscă luĭ Mehemed «pentru că a scos din cuibul lor de la graniţă pe aceĭ carĭ altă dată prădase atât de sĕlbatec Polonia». (1)

La 1644, întîlnim pe un Murad-Paşa, «sangiac şi paznic al malurilor Dunăriĭ». (2) Paza luĭ şi succesorilor ce va fi avut póte erà însă fórte puţin efectivă. Câţĭ-va anĭ trecură abià, şi Bugécul se umplù iarăşĭ de Tătarĭ, atraşĭ de dorul semănăturilor mănóse pe carĭ nu le maĭ găsiaŭ aiurea. «După cât-va timp de pace senină», scrie Bandini, care visità aceste părţĭ tocmaĭ pe atuncĭ, Tătariĭ veniră iarăşĭ cu duiumul în Bugéc, Dumnedeŭ scie de ce; de sigur că nu

---

(1) Hurmuzaki, VIII, p. 462—3, No. 657; p. 464, No. 659; p. 465, No. 661; p. 466; IV², p. 493, No. 567; p. 496, No. 571; IV¹, p. 637—8, No. 564; *Supl.* I¹, p. 237, No. 347; Const. Căpitanul, *l. c.*, p. 298; *Anon. rom.*, *l. c.*, p. 322; Hammer, *Gesch. der Krim*, p. 117—8; Cantemir, *Ist. imp. otom.*, p. 539, nota 98; acelaşĭ, *Collectanea orientalia*, p. 5; Bandini, Miron Costin, Bisaccioni, *ll. cc.* Nisce scirĭ din Ardél arată şi ele, în Ianuarie 1638, că în ultimele timpurĭ Turciĭ aŭ ridicat pe Tătariĭ aşezaţĭ în Bugéc şi i-aŭ adus iar în Crimea» (Hurmuzaki, IV¹, p. 639, No. 566).

(2) *Inventarium*, ed. Rykaczewski, p. 163. Menţiunea Cetăţiĭ-Albe în 1645, la Hurmuzaki, IV², p. 541.

pentru binele, ci pentru peirea ţĕrilor creştine şi, în întâiul rînd, al vecineĭ Moldove . (1)

În 1648—9, Bugecenii› pradă iarăşĭ, ca în timpurile luĭ Cantemir, în Polonia şi Moldova, şi Vasile-Vodă se rĕscumpĕră, îndatorindu-se a plătì vecinilor sĕĭ un dar anual, *balcibeşlicul*. (2) Pe acel timp, se înfăţişă într'o Dietă polonă o scrisóre de la un Tohai-beĭ, mîrzac, care se întitulà «Principe al Tătarilor din Bugéc». (3) Macarie, Patriarchul de Alep, găsì tot locul între Soroca şi graniţa Bugéculuĭ ars de năvălirea Tătarilor de sub Vasile Lupu. (4)

Turciĭ nu se gândiaŭ să gonéscă pe aceştĭ óspeţĭ nepoftiţĭ. Svonurile de intenţiunĭ ale Polonilor şi Moscoviţilor asupra Cetăţiĭ-Albe, Benderuluĭ, Oceacovuluĭ făceaŭ presenţa lor în Basarabia maĭ degrabă plăcută. (5)

Istoria Chilieĭ şi Cetăţiĭ-Albe până la 1683 se póte grupà numaĭ sub formă de cronică. În tot acest rĕstimp, ele continuă a fi oraşe administrate directe de Turcĭ în ţéra redevenită tătară. Hammer asigură, că pe la 1670 Tătariĭ ar fi fost iarăşĭ scoşĭ de un trimes special al Sultanuluĭ, céuşul Ssaribec Mohammed-Aga, şi că o nouă descălicătóre s'ar fi făcut numaĭ pe la sfîrşitul secoluluĭ sub un noŭ Cantemir, prădalnicul Gazi-Ghirai, fratele Hanuluĭ Devlet; dar nicĭ o altă mărturie nu întăresce acéstă afirmaţiune, basată, fără îndoială, pe interpretarea vre-unor confuse isvóre osmane. (6)

La 1655, Tătariĭ din Crimea, Dobrogea şi Bugéc sunt întrebuinţaţĭ de Paşa de Silistria contra Cazacilor. (7) În 1657,

---

(1) Bandini, p. 203.

(2) Hurmuzaki, IV², p. 569, No. 667; Miron Costin, ed. cit., p. 317 şi urm; Nic. Costin, *Tractaturile*, în *Letopiseţe*, III, p. 457—8; Iorga, *Acte şi fragmente*, I, p. 62, 200.

(3) Rudawski, *Hist. Pol. ab excessu Vladislai IV libri IX*, Varsovia-Leipzig, 1755, in-4°, p. 16.

(4) Traducerea citată, I, partea II, p. 162.

(5) Hurmuzaki, IV², p. 553, No. 644; Hammer, *Gesch. der Krim*, p. 134. Între 1647 şi 1648, Vasile Lupu refăcù biserica Sf. Nicolae din Chilia (inscripţiunea în *Mem. soc. din Odesa*, I, p. 293 col. 1 şi planşa V).

(6) Hammer, *Gesch. der Krim*, p. 150—1, 176.

(7 Hurmuzaki, V², p. 19, No. 23.

eĭ sprijină pe Polonĭ contra Domnilor coalisațĭ aĭ celor treĭ Principate. În acest an, eĭ se găsiaŭ sub Sultanul Nureddin și sub un Subhankazi-Aga, care ieà, într'o scrisóre latină către Regele Polonieĭ, titlu de «Palatinus hordarum bialogrodensium». (1) După o informațiune din 1658, eraŭ la 25.000 de ómenĭ armațĭ. (2)

În Februarie 1659—60, eĭ ernaŭ în «provincia Akkerman». (3) În anul 1658 încă 50.000 de Tătarĭ din Bugéc ar fi ajutat, sub Calga Hanuluĭ din Crimea, pe Domnul Moldoveĭ, bĕtrânul Gheorghe Ghica. (4) Expedițiunĭ de ale lor, poruncite de Turcĭ, se întîmpină în 1661, 1663, 1664. (5)

În acest din urmă an, într'o scrisóre din 24 Decembre, Gheorghe Ștefan reveléză tractatul pe care-l încheiase ca Domn al Moldoveĭ cu Marele-Duce al Moscoveĭ. Acesta se obligă a nu cere țĕriĭ nicĭ un tribut și a *reunì cu dînsa Bugécul*. «Locurile, teritoriile și cetățile pe carĭ Turcul le-a desbinat de Moldova, precum sunt Cetatea-Albă, Chilia, Tighinea și provincia bugecénă, le va recuperà Marele-Duce cu arma și le va înapoì Principatuluĭ Moldoveĭ pentru totdeauna *(iure haereditario)*.» (6)

În 1666, Hanul fu destituit pentru că supĕrà pe Nogaiĭ din Bugéc: «satele hănescĭ», redobândite, nu scim cum și când, de către Tătarĭ, fură scóse de sub administrațiunea Hanuluĭ noŭ și prefăcute într'un voevodat turc, arendat Nogailor. (7) Aceștia, pe când stăteaŭ rĕŭ cu «Crâmleniĭ», se gândise să facă o ligă cu Cazaciĭ, și eĭ împăcațĭ acum cu Turciĭ, și să-ĭ ajute a ocupà în primăvara luĭ 1666 «nisce cetățĭ turcescĭ de la hotarele Moldoveĭ . (8)

---

(1) Iorga, *Acte și fragmente*, I, p. 246—7 saŭ Papiu, III, p. 78; Kraus, I, p. 294; Hammer, *l. c.*, p. 142.
(2) Kraus, I, 367. Cf. *ibid.*, p. 365.
(3) Hurmuzaki, IX[1], p. 116, No. 175.
(4) Kraus, I, p. 369. Cf. Miron Costin, la acéstă dată (p. 358 și urm.).
(5) Kraus, II, p. 152. Cf. Iorga, *Acte și fragmente*, I, documente din Berlin la datele de 1663 și 1664.
(6) Hurmuzaki, IX[1], p. 217, No. 297; cf. X, p. v, nota 6.
(7) Hammer, *l. c.*, p. 151.
(8) Hurmuzaki, IX[1], p. 236, No. 322.

La 1667, într'un tractat cu Poloniĭ, Hanul ieà îndatorirea de a înfrînà pe «Nogaiĭ din Bugéc şi Cetatea-Albă, turburătorĭ îndrăsneţĭ aĭ păciĭ şi aĭ ţĕrilor Republiceĭ». (1) În anul următor, Paşa de Silistria, autoritatea turcéscă supremă la nordul Dunăriĭ, scóse din ordin imperial, din Moldova, o hordă de 2.000 de Nogaĭ, carĭ se aşezase dincolo de hotarele Bugéculuĭ. (2) La 1670, Bugeceniĭ pradă iar în Polonia. (3)

În érna de la începutul anuluĭ 1672, pe când Sultanul se pregătià să trécă Dunărea la Oblucița, pentru a venì asupra Cameniţeĭ, Ştefan Petriceicu, Domnul Moldoveĭ, adresă Regeluĭ polon Michail, în numele sĕŭ şi al vecinuluĭ sĕŭ, Grigorie Ghica din Muntenia, o scrisóre, în care vedem apărênd iarăşĭ dorinţa de a avé Bugécul. «Dar, cu ajutorul luĭ Dumnedeŭ», scrie Domnul, «ar trebuì chiar acum érna să adunaţĭ oştĭ la Dunăre, aşezându-le în oraşul dunărén Renĭ şi de acolo în sus de-alungul Prutuluĭ, încunjurat tot cu oraşe şi sate avute, unde armata se póte menţiné în tótă mulţămirea, avênd pâne multă şi destulă hrană pentru caĭ. Pe dată s'ar puté cuprinde tóte oraşele: Cetatea-Albă, Tighina, Smil; şi apoĭ, desgheţându-se Dunărea, óstea fără pericol, cu sabia în mână, ar înaintà până la Constantinopole; iară, dacă Sêrbiĭ ar aflà despre trecerea Dunăriĭ, şi eĭ încă s'ar rĕsculà contra Turcilor.» (4) Ideile acestea ale Domnuluĭ eraŭ întemeiate pe o cunoscinţă solidă a trecutuluĭ Basarabieĭ, şi-l vedem cu mirare amintind maĭ târdiŭ (30 Martie st. v. 1673) Genovesilor stăpânirea lor medievală în aceste regiunĭ. (5) În 1672 Turciĭ grămădiră o flotă importantă la Chilia — 29 de galere — aşteptându-se póte la un atac. (6)

---

(1) Zaluski, *Epistolae* (Brunsberg 1709), I, p. 10, 14; Hammer, *l. c.*, p. 154.

(2) Hurmuzaki, *Fragmente*, III, p. 271.

(3) Zaluski, I, p. 243.

(4) *Arch. istorică*, I, p. 25—6. Cf., pentru data probabilă, Hurmuzaki, *Supl.* I[1], p. 260, No. 384; Iorga, *Acte şi fragmente*, I, p. 83, 292—5.

(5) *Col. luĭ Traian* pe 1882, p. 477—8. E curios că documentul acesta lipsesce din archivele genovese, unde l'am căutat în zadar.

(6) Hurmuzaki, *Supl.* I[1], p. 257. Menţiunĭ ale Bugecenilor în 1674 şi 1678, *ibid*, V[1], p. 87, No. 95; IX[1], p. 298, No. 421.

Înainte de a ne ocupà de campaniile de recuperare creştină după asediul Vieneĭ şi de stăruinţele polone pentru a dobândì la pace Bugécul, să ne oprim asupra celor două maĭ bune descrierĭ al acesteĭ provinciĭ în secolul al XVII-lea. Avem întâiŭ pe Macarie de Alep, care se întórse din călĕtoria sa în Principate şi în Rusia la 1659. (1) Patriarchul sirian se coborî de la Renĭ, pe atuncĭ şi el oraş turcesc, închinat «mănăstiriĭ *(sic)* din Khâsikia» (2), pe la Ismail, oraş cu 12.000 de familiĭ românescĭ şi bulgărescĭ, guvernat de «un prefect» (probabil beiŭ) turc, şi apucă apoĭ cu luntrea pe Dunăre, de-alungul câmpiilor mlăştinóse, «însemnate de mânia luĭ Dumneḑeŭ , până auḑì muezzinul chemând la rugăciune din moscheele Chilieĭ. «E o vestită cetate», scrie redactorul călĕtorieĭ, Paul de Alep, «cu un castel larg şi măreţ din vechĭ, fórte puternic, cu construcţiunea cea maĭ solidă; bine înzestrat cu tunurĭ. Se ḑice că a fost zidit de Frâncii Genovesĭ, pe carĭ Greciĭ i-aŭ chemat în ajutor, dându-le acest castel, împreună cu castelul Caffeĭ, carĭ amîndouĕ aŭ rĕmas în mânile lor o bucată de vreme. Aicĭ se face cercetare pentru corăbiĭ şi echipagiŭ şi mărfurĭ. E hotarul Dobrogeĭ şi gura canaluluĭ Măriĭ Negre.» Macarie vĕḑù marile pescăriĭ de lângă oraş, cele patru-spre-ḑece îngrăditurĭ de parĭ în carĭ se prindeà morunul, care erà ucis apoĭ cu pariĭ. Pescăriile eraŭ arendate, dar Sultanul aveà în oraş un vameş, care luà vama pesceluĭ sărat şi icrelor. Se prindeaŭ atât de mulţĭ morunĭ în cât acest funcţionar îĭ dedeà gratuit corăbiilor carĭ treceaŭ. În comerţ, un pesce de 80 de oca se vindeà

---

(1) *Mem. Ac. Rom.*, ser. a 2-a, Secţ. ist., XIX, p. 231.

(2) După N. Costin, Reniĭ ar fi fost *deosebiţĭ* de Moldova abià în 1688 (*Tractaturile, l. c.*, p. 459), ceea ce se vede că e fals. Alţiĭ daŭ alte date false pentru anexarea Renilor. Miron Costin afirmă limpede, că pe timpul sĕŭ nicĭ Reniĭ, nicĭ tîrguşorul Troian nu maĭ făceaŭ parte din Moldova (*Arch. ist.*, I, p. 172—3; Bogdan, *Cron. ined.*, p. 203). Bandini, în aceeaşĭ epocă, numĕră şi el Reniĭ între oraşele turcescĭ (p. 202, 308); Miron Costin pretinde că anexarea Renilor s'a făcut pe la începutul secoluluĭ, după expediţiunea Sultanuluĭ Osman la Hotin: «Reniĭ ar fi fost închinaţĭ mormîntuluĭ luĭ Mohammed» (Bogdan, *l. c.*, p. 199). Cf. *Commentarium Chotinensis Belli* de Iacob Sobieski, Danzig, Forster, 1646.

obicĭnuit cu un galben veneţian, iar icrele se desfăceaŭ pe un preţ scăḑut, de vameş, la Galaţĭ. (1)

De la Chilia, Macarie trecù spre vĕrsarea Dunăriĭ. Trecerea din braţul rîuluĭ în mare erà grea, şi corăbiile din Egipt şi Turcia, carĭ veniaŭ la Chilia pentru a încărcà grâne saŭ productul pescăriilor, luaŭ cu ele din oraş o luntre, pe care încărcaŭ, în momentul critic, o parte din povară, pentru a uşurà vasul. (2)

Afirmaţiunile Patriarchuluĭ, atât de circumstanţiate, sunt fórte esacte, în genere: ele se potrivesc cu scirile date de Fourquevaux şi de Taranowski înainte de dînsul şi cu notiţele luĭ Tavernier, care visità cevà maĭ târḑiŭ Basarabia. După acesta, ‹la Chilia se face în fie-ce an cel maĭ mare pescuit de morunĭ». (3)

Descrierea cea maĭ preţiósă e însă a luĭ Petru Stanislavov, Episcop latin de Nicopole. El vorbesce întâiŭ, cu amănunte bogate şi aflate din propria-ĭ experienţă, de *Chilia Nouă*, zidită, ‹cum se spune, de Genovesĭ . Cetatea are douĕ porţĭ de fer şi douĕ punţĭ carĭ se ridică; e locuită exclusiv de 1.600 Turcĭ, în 300 de case, cu patru moschee. Suburbiile sunt fórte întinse: în ele se cuprind 500 de case de Tătarĭ, saŭ 3.000 de ómenĭ, şi cincĭ moschee de lemn, 400 case de schismaticĭ›, de diferite naţiunĭ, saŭ 1.600 de ómenĭ, şi douĕ bisericĭ şi treĭ case de catolicĭ, plus cincĭ altele de Ragusanĭ; de toţĭ, uniĭ şi alţiĭ, 30 de suflete.

Cât despre Akkerman, Episcopul de Nicopole scie că cetatea e zidită de Genovesĭ, ‹cum spun locuitoriĭ›. «Zidurile aŭ şanţurĭ aşà de adîncĭ, în cât o aruncătură de săgétă abià ar întrece înălţimea acestor ziduri›. În cetate locuesc numaĭ bărbaţĭ, 1.700 de ostaşĭ turcĭ aleşĭ, în 200 de case, cu douĕ moschee. Şi aicĭ, suburbiile sunt fórte încăpĕtóre, adăpostind 4.000 de Turcĭ şi Tătarĭ, în 700 de case, cu 13 moschee de lemn, afară de creştiniĭ «schismaticĭ», în 50 de case, cu o biserică, şi de 15 catolicĭ stabiliţĭ. Ragusanii veniaŭ şi

(1) Trad. cit.. II, partea VIII, p. 419—20.

(2) *Ibid.*, p. 418.

(3) *Les six voyages de Jean Baptiste Tavernier* (de la 1663 la 1703), ed. din 1712, I, p. 415.

eĭ mulţĭ ca negustorĭ, dar nu formaŭ o poporaţiune statornică. De aceea, la Cetatea-Albă ca şi la Chilia, nu erà nicĭ biserică, nicĭ preot, ci slujià numaĭ Episcopul, când făceà visitaţiunea sa.

Stanislavov pomenesce şi Ismailul şi spune că aicĭ se exiléză Patriarchiĭ grecĭ de Constantinopole, când sunt maziliţĭ, de Sultan. «Trăesc din mila schismaticilor, de carĭ se şi îngrijesc sufletesce, şi de aceea se chémă Episcopĭ de Ismail.» Cetatea-Albă e supusă şi ea, ḑice el maĭ departe, «Episcopuluĭ ismailitén, proin Patriarch de Constantinopole». (2)

Acéstă menţiune a Episcopatuluĭ basarabén ne aduce natural să vorbim de dînsul.

Luând în stăpânire Bugécul, în 1538, Turciĭ înţeleseră să-l deslipéscă de Moldova sub tóte raporturile, şi sub cel spiritual. Un pămînt împĕrătesc nu puteà fi administrat nicĭ într'un chip de o autoritate residând într'o ţéră vasală. Se stabilì decĭ un Episcop basarabén, care luà, când titlul de «al Brăileĭ şi Ismailuluĭ», când acela de «al Brăileĭ şi Renilor». Prelatul pentru cetăţile turcescĭ şi raiaua lor stăteà saŭ la Brăila, saŭ la Ismail, saŭ la Renĭ, saŭ chiar la Galaţĭ.

Se cunosc numele a patru Episcopĭ: Întâiŭ, avem pe Ioanichie, care se certà în 1715 cu Orest din Huşĭ pentru Dubasarĭ şi douĕ sate de la hotarul moldo-tătar, invocând principiul că «tóte locurile ocupate de Turcĭ, atât pe marginea Dunăriĭ, cât şi înăuntrul Basarabieĭ, precum şi acele de peste Nistru, trebuesc să fie sub ascultarea unuĭ Episcop tot din olaturile turcescĭ». După mórtea «Brăilénuluĭ» Daniil, eparchia sa fu împărţită la 1771 între a Buzĕuluĭ şi a Huşuluĭ, care luă Bugécul (Hotinul, cuprins şi el în eparchia desfiinţată, trecù de-ocamdată la a Rădăuţilor). Generalul rus care guvernà ţéra pe atuncĭ, Rumienţov, aprobă acéstă mĕsură, în chip provisoriŭ, la 1773 (25 Aprilie). Totuşĭ eparchia fu restabilită îndată, şi o cârmuià la 1777 Episcopul Ioachim. Între 1788 şi 1790 păstorià succesorul acestuia Chiril, care

(1) *Mon. spect. Slavor. merid.*, XVIII, p. 265.
(2) *Ibid.*, p. 264.

trăià încă, dar retras, la 1808. Rușiĭ creară înainte de 1792 o episcopie specială a Akkermanuluĭ pentru Gavril Bănulescu, care devenì Mitropolit al Moldoveĭ în acest an. După anexarea Basarabieĭ la Imperiul rusesc, în fine, Bugécul atârnă spiritual de mitropolia noŭ creată a «Chișinĕuluĭ și a Hotinuluĭ» (1813), iar Episcopul Brăileĭ, devenit, pe la 1818, al Brăileĭ și Silistrieĭ, păstrà autoritatea asupra raielelor din Țéra-Românéscă, ca «exarch al întreguluĭ mal dunărén».

Episcopia, redusă ast-fel, cuprindeà și Chilia-Veche, câtă vreme acésta maĭ fu a Turcilor. Cunóscem doĭ Episcopĭ: Calinic și Antim. La 1828, când cetățile dunărene fură restituite Principatuluĭ Munteniei, eparchia trebuì neapĕrat să fie desființată cu totul. (1)

Succesul pe care-l avură la despresurarea Vieneĭ, consciința că aŭ în fruntea lor un om neobicĭnuit, Regele Ioan Sobieski, dădură Polonilor, de la 1683 încolo, speranțe marĭ de a puté căpĕtà de la Turcĭ ceea ce rîvnise încă de pe la sfîrșitul seculuĭ al XVI-lea, când cu cea-laltă ligă creștină contra Osmanilor: Moldova, Țéra-Românéscă și Bugécul.

În tómna anuluĭ 1683, Bugécul erà gol de Tătarĭ, dintre carĭ parte se găsiaŭ sub Camenițâ, iar ceĭ maĭ mulțĭ, sub însușĭ Hanul, Murad-Ghirai, în Ungaria. (2) O expedițiune combinată, moldovenéscă și căzăcéscă, fu pusă la cale de Polonĭ. Pribegiĭ, cu Petriceicu și boeriĭ sĕĭ, Ilie Moțoc și Savin Smucilă, între alțiĭ, eraŭ în numĕr de 10.000 de călărĭ și 1.000 de pedestri. Eĭ se găsiaŭ, la 28 Novembre (8 Decembre), la Chiperescĭ, de unde înscciințaŭ pe Cantemir, viitorul Domn,

---

(1) Cele spuse despre eparchia Brăileĭ (saŭ *Proilavuluĭ*) se razimă aprópe exclusiv pe cercetările rĕposatuluĭ Episcop Melchisedec (v. *Cronica Hușilor*, I, p. 98—9, 188—9, 318, 366—7; II, p. 148 și urm., 152 și urm., 160 și urm., 167, 312—7; *Cron. Rom.*, I, p. 107, nota; II, p. 28—9). Cf. *Revista Rom.*, III, p. 304; *Cron. luĭ Naum Rîmnicénu*, în Erbicénu, *Mitr. Mold.* saŭ *Cron. grecĭ*, p. 280, la data de 1808. — Întâia mențiune a eparchieĭ e din 1641, când biserica Sf. Nicolae din Ismail e despărțită de dînsa (Melchisedec, *Cron. Hușilor*, II, p. 152).

(2) Miron Costin, p. 25. V. și notele ce urméză.

şi alţĭ tovarăşĭ de exil să încalece şi să vie, cu aĭ lor, «să fărămăm păgânul, să ne rĕscumpĕrăm pămîntul nostru, care dentr'însa ne străinaseră păgâniĭ». (1) Kunicki, şeful suprem al Cazacilor, venì prin Basarabia cu 6.000 de ómenĭ, pe când un alt corp, sub polcovnicul Tirasco—21.000 de Cazacĭ cu 28 de tunurĭ—, se coborià pe malul stâng al Nistruluĭ. La Chişinĕŭ, cele douĕ némurĭ se înfrăţiră; prădând, óstea comună înaintă spre Bugéc. În grabă, comandantul ţĕrmuluĭ, Ialì-Agasi, şeful tătar din Bugéc, strînse la 30.000 de Turcĭ şi Tătarĭ şi eşì înaintea năvălitorilor la un sat cu numele de «Tilgrotin».

Creştiniĭ învinseră: prinşĭ de viscol, Tătariĭ bătuţĭ nu putură fugì. Ialì-Agasi cădù şi, împreună cu el, Azà-beĭ de Tighinea şi Aga spahiilor, apoĭ ḑece mîrzacĭ. Tighinea fu arsă, şi scăpă numaĭ castelul, în care se refugiară 1.000 de ienicerĭ. Cazaciĭ şi Moldoveniĭ străbătură apoĭ până la marginile Bugéculuĭ, pe care-l găsiră de o admirabilă fertilitate: «plin peste mĕsură de grîŭ, orz şi meiŭ, cu adevĕrat rivalul Egiptuluĭ şi grînarul Constantinopoleĭ». Caiĭ fură luaţĭ, robilor li se dete drumul, familiile tătărescĭ duse, în locul lor; bĕtrâniĭ şi bolnaviĭ ucişĭ. Óstea creştină se presintă sub zidurile Cetaţiĭ-Albe, unde se refugiaseră ómeniĭ şi averile, şi aveà de gând să atace apoĭ Ismailul şi Chilia şi să se lovéscă chiar cu Hanul, care alergase în pripă, dar trebuise să se opréscă, obosit de drum, la Giurgiu. (2)

Rĕsbunarea Tătarilor fu grabnică. Hanul se ciocnì cu Kunicki la Tobac şi acesta, nemulţămit de auxiliariĭ sĕĭ moldovenĭ, se întórse înapoĭ, deşì Petriceicu îl îndemnà la o nouă expediţiune contra Bugéculuĭ. 10.000 de Tătarĭ intrară

---

(1) Scrisórea, fórte interesantă, s'a publicat de d-l I. Tanovicénu, în *Arch. Soc. sc. şi lit. din Iaşĭ*, VIII, p. 715—6.

(2) Raportul luĭ Kunicki din Bender, 7 Decembre 1683, în *Arch. ist.*, I, partea II, p. 28 (după Lünig, *Sylloge;* dar e tipărită şi în fóie volantă: *Copia litterarum ducis Cossaccorum Kunicki*, Ratisponae, litteris Pauli Delnsteineri, fără an); raport din Cracovia, 1 Ianuarie 1684, în Hurmuzaki, IX[1], p. 307—311 (cu date asupra Basarabieĭ). Cf. *ibid.*, V[2], p. 167, No. 257; Mustea, p. 83; Miron Costin, p. 33 şi Cantemir, *Ist. Imp. Otoman*, la acéstă dată.

în Moldova, pe când Hanul ernà la Chilia, goniră pe Domnul pus de Polonĭ până la Dorohoiŭ şi Sucéva, în Aprilie 1684, şi ocupară Iaşiĭ. Dar, în tómnă, Regele Poloniei se decise a venì în persónă pentru a atacà Bugécul, legătura dintre Turcĭ şi Tătarĭ, a-l golì de Musulmanĭ şi a-l alipì la Moldova, reservată pentru anexarea la Regatul sĕŭ. El venì în Septembre la Nistru, avù câte-va lupte uşóre cu Tătariĭ şi Turciĭ, în tabăra cărora venì apoĭ şi Hanul, dar fu silit să se retragă în Octobre, din causa ploiĭ continue, bolilor şi lipseĭ de provisiunĭ. Nicĭ Nistrul nu fusese trecut, deşì Sobieski visà să ajungă la Cetatea-Albă. A doua campanie de recuperare a Basarabieĭ se mântuie maĭ rĕŭ decât întâia, care fusese măcar însemnată prin victoriĭ. (1)

În 1685, deşì se scia că Regele Polonieĭ n'a renunţat la planurile sale contra Bugéculuĭ, nu întîlnim decât ciocnirĭ cu Turco-Tătariĭ în Moldova, aşà de prădată de aceştia, încât, de la hotarul Pocuţieĭ până la Iaşĭ, Dupont, un om al luĭ Sobieski, nu găsì nicĭ un locuitor. (2)

În anul următor, se făcură pregătirĭ marĭ, de amîndouĕ părţile. Tătariĭ se adunară în mare numĕr, din Bugéc şi alte provinciĭ ale Hanuluĭ, sub Nureddin-Sultan. Sobieski, din parte-ĭ, manifestà intenţiunea de a năvălì asupra Tătarilor din Cetatea-Albă şi Chilia, pentru a se stabilì la Marea Négră. Se credeà că Poloniĭ ar puté să câştige «cel puţin hotarul Dunăriĭ. O năvălire a Cazacilor de la Don în Crimea erà proiectată. (3)

Rĕŭ aprovisionată, o óste polonă, sub conducerea personală a Regeluĭ, pornì încet prin Iulie, ridicând întăriturĭ în

---

(1) V., pentru aceste evenimente, afară de cronicĭ, Hurmuzaki, VIII, p. 311—2, No. 435—6; IX[1], p. 322, No. 454; Ciampi, *Lettere militari del rè Sobieski*, Florenţa, Borghi, 1830, p. 47; Zaluski, I, partea II, p. 859—60; Iorga, *Acte şi fragmente*, I, p. 297 şi urm.

(2) Dupont, p. 197—8, 204; Hurmuzaki, V[1], p. 109 şi urm. Cf. Zaluski, I, partea II, p. 923.

(3) Zaluski, I, partea II, p. 962, 988; Dupont, p. 206—7 (care contestă că Sobieski ar fi voit să gonéscă pe Tătarĭ din Bugéc), 209—10; Ciampi, p. 61—3, 64, 65; Theiner, *Mon. Pol.*, III, p. 700, No. 716.

calea eĭ. La 9 August, Sobieski erà la Stepanoviţa (Iaşĭ) (1), pe care o fortifică. În Septembre, óstea ajungeà la hotarele Bugéculuĭ, pe care se pregătià să-l prade. Tătariĭ se retraseră înaintea năvălitorilor, carĭ se găsiră cu totul lipsiţĭ de hrană. O secetă de treĭ anĭ, scrie Regele luĭ Teleki, la 16 ale luniĭ, golise rîurile şi făcuse sterpe câmpiile. Cercetaşiĭ carĭ înaintară până la Dunăre găsiră un pămînt gol, dogorit de sóre, «prefăcut în cenuşă şi cărbunĭ». Localniciĭ eraŭ morţĭ de fóme şi mâncaŭ crud grîul pe care li se întîmplà să-l descopere. Poloniĭ muriră ceĭ maĭ mulţĭ: infanteria fu perdută tótă. Prin Octobre, Regele mântuì nenorocósa campanie întorcêndu-se spre Lemberg. Vina neisbândeĭ o aruncà asupra climeĭ şi lipseĭ de sprijin serios şi sincer din partea Domnilor din Principate. (2)

În anul următor, 1687, Tătariĭ, deveniţĭ îndrăsneţĭ, apărură, sub Nureddin, la Nistru, pe la Cameniţa, şi Poloniĭ trebuiră să ieà mĕsurĭ de apĕrare. (3) La o nouă tentativă în Bugéc, după ce le mersese aşà de rĕŭ în expediţiunile precedente, nu se maĭ gândiaŭ aceştĭ din urmă. Domnul Moldoveĭ se adresă în zadar Regeluĭ la 1688, oferindu-ĭ concursul sĕŭ «pentru a gonì pe Tătarĭ din Bugéc». (4) Sobieski se convinsese că eĭ nu se pot scóte de dînsul singur cu armele. Cantemir însuşĭ făceà propunerea fiind-că scià că nu va fi primită: în fond, el erà convins, şi o şi spuse luĭ Şerban Cantacuzino, că nicĭ o expediţiune până la Balcanĭ n'ar fi în stare să scótă pe Tătarĭ din aşezările lor dunărene. (5)

---

(1) «Oppidum Estepnicz, in confinibus Moldaviae», scrie Forgách (ed. Ac. Ung., p. 222); Stepanovetia vel Iassi (Broniovius, *Descr. Tartariae*, p. 2).

(2) *Mon. Hung. Vatic.*, seria a 2-a, II (1886), p. 65, 99, 142, 178, 193, 201, 230, 266; Zaluski, I, partea II, p. 978, 986; *Tört. Tár*, an. 1888, p. 365—7. 368; Ciampi, p. 61. Coyer, în *Histoire de Jean Sobieski*, III, Varsovia-Parìs, 1761, ieà tóte scirile asupra relaţiunilor luĭ Sobieski cu Moldova din Dupont.

(3) Iorga, *Acte şi fragmente*, I, p. 302, No. 1.

(4) Hurmuzaki, IX[1], p. 340, No. 482.

(5) Dimitrie Cantemir, *Vita Constantini Cantemirii*, p. 46 (v. şi Papiu, III, p. 190). — Cf. pentru mişcările Tătarilor din Bugéc în 1688 şi Hurmuzaki, V[1], p. 173; Dupont, p. 207; — pentru cele din 1689, *ibid.*, V[2], p. 177, No. 273; IX[1], p. 346, No. 492; *Tör.-Mag. Áll-Okm.*, VII, p. 618—9.

În 1689, Sobieski cerù ajutorul Germanilor pentru a-şĭ împlinì vechia dorinţă. El arătà Papeĭ că răsboiul e numaĭ decât necesar şi că «spada nu trebue băgată în técă, până ce Mohamedaniĭ nu vor fi goniţĭ dincolo de Mare şi Tătarul, care nimicesce tóte provinciile creştine, de o parte şi de alta a Dunăriĭ, scos cu totul din cuiburile Bugéculuĭ şi Crimeeĭ». Ruşiĭ, Germaniĭ şi Poloniĭ ar trebuì să colaboreze la acéstă operă folositóre pentru creştinătate, împărţind profitul teritorial între sine. (1) «E vorba», spune el, în altă scrisóre către Papă, «de dus oştĭ în ţĕrĭ fórte îndepărtate şi pustiĭ, e vorba de întins stăpânirea creştină până la Marea Négră şi Dunăre, e vorba de stîrpit cu totul pe Tătarĭ, de carĭ e legat norocul Turcilor, de gonit pe Turciĭ înşiĭ din tótă Europa şi de a-ĭ aruncà în vechile lor tainiţe din Asia.» (2) Nunciul la Viena presintă propunerile de conlucrare în Bugéc, cerênd pentru Polonĭ 6.000 de pedestri germanĭ şi provisiunĭ din Ardél, dar Leopold rĕspunse evasiv, iar cancelarul refusă neted orĭ-ce concurs militar. Cât despre provisiunĭ, le vedem încuviinţate, în schimb pentru plată, în 1690. (3)

Tot în 1689 începuse negocierile aliaţilor pentru pacea cu Turciĭ. Propunerile creştinilor, atât Germaniĭ cât şi Poloniĭ, sunt interesante pentru istoria Bugéculuĭ. Regele cereà restituirea Cameniţeĭ şi Podolieĭ ocupate de Turcĭ, Moldova (saŭ, în loc, Muntenia) şi Bugécul: la nevoie, consimţià, ca, în ceea ce privesce acéstă provincie, Tătariĭ să fie numaĭ goniţĭ dintr'însa. Din partea sa, Împĕratul cereà ca Bugécul, evacuat de Tătarĭ, *să fie dat Moldoveĭ, care şi-ar fi redobândit vechile hotare*, dar se scià că Bugécul ar fi cedat Polonilor, carĭ eraŭ consideraţĭ ca avênd drepturĭ asupra luĭ, numaĭ Muntenia să rĕmâe Imperiuluĭ. (4)

(1) Theiner, *Mon. Pol.*, III, p. 717—8.

(2) *Ibid.*, p. 715.

(3) V. isvórele citate până aicĭ şi cele din notele următóre.

(4) *Ibid.*, p. 710; Hurmuzaki, *Fragmente*, III, p. 329, 337—8; *Doc.*, *Supl.* I¹, p. 277—8; IX¹, p. 341, No. 485; p. 342, No. 486—7; V¹, p. 233, 234—5 (raport al Comiteluĭ Starhemberg, care credeà că Bugécul e un castel: «das Schlossz Butschiak»).

În 1690, pretenţiunile Polonilor se ridicară, şi stăruinţele lor la Constantinopole şi Viena fură presintate şi maĭ energic. Răsboiul trebuià continuat până la desfacerea de Imperiul Otoman a celor treĭ Principate (şi Ardélul) şi a Bugéculuĭ. Împĕratul trebuià să dea Regeluĭ 3.000 de infanterişti şi provisiunĭ din Ardél pentru expediţiunea ce acesta propuneà s'o facă în Bugéc, unde ar atacà Cetatea-Albă şi Chilia, «de la luarea cărora atârnă nu numaĭ stăpânirea Dunăriĭ şi siguranţa celor cucerite de Imperialĭ, ci despărţirea de óstea turcéscă a Tătarilor, carĭ sunt un braţ al prea puterniculuĭ corp otoman . Polonia ar avé din pradă — o modestie! — Moldova şi Muntenia, ţĕrile locuite de Tătarĭ, cu Cetatea-Albă, aşà în cât hotar să fie Dunărea . Sultanul rĕspunse oferind restituirea Cameniţeĭ, iar Împĕratul, refusând ajutorul de soldaţĭ cerut, trimeteà, la 2 Septembre, urărĭ căldurόse aliaţilor sĕĭ pentru campania în Basarabia: Moldova pot s'o ieà, însă Muntenia va fi imperială. (1)

În 1692 şi 1693, Poloniĭ continuară cu propunerea de a atacà Bugécul, dar Imperialiĭ sciaŭ bine şi greutatea lucruluĭ — cucerirea atârnând de luarea celor douĕ cetăţĭ, fórte puternice — şi gradul de seriositate al oferteĭ. Oficial, Regele persistà în vechile sale cererĭ de graniţă, dar se scia, de ambasadorul frances la Pórtă, că el s'ar mulţumì cu Moldova, Cameniţa şi Podolia turcă, Ukraina şi scóterea Tătarilor din Bugéc. (2)

În 1694, câte-va lupte, de o importanţă secundară, se dădură în Bugéc. O cétă de 1.600 de Polonĭ prădă provincia, luând caĭ şi turme. Urmăriţĭ de Tătarĭ, eĭ putură să-ĭ respingă de douĕ orĭ în şesul Ţuţoreĭ. Dar, Ialì-Agasi, lăsând în locul sĕŭ pe un Beg-Mirza, se îndreptă spre Cameniţa, în Iunie. În fine, deşì Hanul venì însuşĭ la Dunăre, în tim-

---

(1) Hurmuzaki, V[1], p. 300—4, 324—5, 336 şi urm., 355; V[2], p. 192, No. 300; p. 193, 194, No. 303; p. 202, 234, No. 363; *Fragmente*, III, p. 523, nota.—Pentru mişcările Tătarilor din Bugéc în 1690, v. *ibid.*, *Supl* I[1], p. 283 şi urm. Se scie că in 1691 Sobieski venì pentru a doua óră în ţéră.

(2) Hurmuzaki, *Fragm.*, III, p. 373, nota 1; p. 377, 379, nota e; *Doc.*, V[1], p. 368—9, 410, 423—4; *Supl.* I[1], p. 306, 315. — Pentru asediul Soroceĭ de Tătarĭ în 1692, v. Theiner, *Mon. Pol.*, III, p. 737; Iorga, *Acte şi fragm.*, I, p. 96 -7.

pul verii, cevà maĭ târḑiŭ, Colonelul cazac Pally trecù Nistrul între Tighinea şi Cetatea-Albă şi jefuì Bugécul. După dînsul, Generalul cazac Samus trecù pe la Soroca şi făcù o incursiune fórte roditóre în pămînturile Orcheiuluĭ şi Lăpuşneĭ, pe carĭ Hanul le încălcase, stabilind pseudo-Cazacĭ recrutaţĭ dintre Moldovenĭ sub un «hatman» cu numele de Stecĭ. (1) Data încheeriĭ păciĭ între Polonĭ şi Turcĭ erà însă apropiată, ceĭ dintâĭ fiind cu totul incapabilĭ de a maĭ continuà lupta şi scăḑêndu-şĭ decĭ simţitor pretenţiunile. Din partea lor, Turciĭ deşertară în 1699 Cameniţa, ale căreia provisiunĭ, muniţiunĭ şi unelte de răsboiŭ fură duse de Moldovenĭ la Tighinea, Cetatea-Albă şi Chilia. (2) Pe acest timp, Tătariĭ, înţercaţĭ de pradă, prin armistiţiŭ, se revoltară, şi Hanul, Paşa din Tighinea şi Domniĭ Principatelor primiră ordin a-ĭ scóte din Bugéc. Eĭ rĕspunseră prădând Ismailul şi Reniĭ, smomind soldaţiĭ Hanuluĭ şi silindu-l să se întórcă fără ispravă în Crimea. «Iară Nohaiĭ aŭ mers pe la casele lor fără vătĕmarea ţĕriĭ.» (3)

În 1698 Poloniĭ presintaŭ ultimele lor condiţiunĭ: dacă nu se pot da Principatele şi Bugécul, măcar Moldova tótă şi trimeterea Bugecenilor în Asia, saŭ şi numaĭ cetăţile moldovene ocupate de oştirile regale: Cernăuţiĭ, Sucéva, Hotinul şi Soroca şi ca hotar Nistrul până la vĕrsarea luĭ în mare. Tractatul erà încheiat la 24 Novembre 1698 (4) şi confirmat la 26 Ianuarie al anuluĭ următor. Articolul 6 sună ast-fel:

«În timpul acestuĭ răsboiŭ, Bugeceniĭ şi alţĭ Tătarĭ, eşind din sălaşele lor şi intrând pe pămînturile Moldovenilor, se pórtă ca duşmanĭ cu Moldoveniĭ şi Moldova; ceea ce, fiind contra sfintelor capitulaţiunĭ acordate maĭ înainte vreme Regilor Polonieĭ, trebue să înceteze, şi Tătariĭ trebue scoşĭ din

(1) Hurmuzaki, IX¹, p. 351—2; V², p. 253, 255, No. 398; p. 270; Zaluski, I, partea II, p. 1345; Theiner, *Mon. Pol.*, III, p. 760; Mustea, *Letopisețe*, III, p. 27—8.

(2) Nic. Costin, *ibid*, II, p. 38. Cf. şi maĭ departe.—Cf. Amiras, *ibid.*, III, p. 142.

(3) Mustea, în *Letopisețe*, III, p. 27—8. Cf. Hurmuzaki, *ll. cc.*

(4) Hurmuzaki, V¹, p. 494—5, 519; V², p. 300, No. 462; p. 301, No. 463; *Fragm.*, III, p. 421—2; *Doc.*, IX¹, p. 353—4 (cf. p. 357, No. 507).

orĭ-ce locurĭ şi posesiunĭ şi moşiĭ şi ernatece din Moldova, saŭ ocupate saŭ făcute din noŭ, şi să locuiască în locurile lor de origine *(nativis propriis locis)* şi să vieţuiască în pace şi să nu maĭ facă nicĭ o supĕrare.» (1)

Erà vorba de hătmănia basarabénă şi de aşezările luĭ Geaun-Mîrza şi altor Principĭ tătarĭ lângă Chişinĕŭ «până în Nistru» (2), dar terminul de «nativi proprii loci» erà ambiguŭ şi permitea Polonilor să-l traducă, nu prin Bugéc, ci prin Crimea. De altmintrelea, eĭ speraŭ că Tătariĭ nu vor cedà locurile usurpate şi că vor indignà pe suzeranul lor, care-ĭ va scóte *şi din Basarabia.*

Tătariĭ refusară într'adevĕr de a se strînge în vechile hotare şi *se rocoşiră*, oferindu-se Ruşilor, carĭ, negociând atuncĭ şi eĭ cu Sultanul, îĭ refusară. Hanul fu numit atuncĭ Seraskier contra rebelilor şi i se dădură ca ajutóre Domniĭ din Principate, Paşiĭ de Oceacov şi de Cameniţă. Antioch Cantemir ajunse însă abià la Fălciŭ (3), când află că rĕscóla se potolise. Hanul trecù Nistrul la Tighinea; «şi Tătariĭ, cariĭ s'aŭ fost tins, de şi-aŭ fost făcut Geaun-Mîrzea şi cu alţĭ mîrzacĭ sate la ţinutul Lăpuşneĭ, din jos de Chişinĕŭ, pe de ambe părţile de Bîc, — încă aŭ lăsat locul ţeriĭ şi aŭ lipsit de acea stăpânire». (4)

Turciĭ fusese corecţĭ şi observase prescripţiunile tractatuluĭ. Poloniĭ ţinură să mântuie comic tragi-comedia răsboinică şi diplomatică pe care o începuse în 1683: eĭ găsiră drept şi folositor să se plângă la Pórtă, în Iulie 1700, că Tătariĭ aŭ fost *abià* scoşĭ din locurile usurpate în Moldova, pe când, conform tractatuluĭ, eĭ trebuiaŭ duşĭ din Bugécul însuşĭ în vechia lor ţéră, Crimea. Turciĭ, ómenĭ de bun simţ, lăsară acéstă tânguire fără rĕspunsul pe care, de sigur, nu-l merità. (5)

---

(1) Hurmuzaki, V[1], p. 226. Cf. *Supl.* I[1], p. 347, No. 512; p. 348.

(2) În 1686, oraşul erà cu totul distrus de Tătarĭ: «ora nemmeno si vedono le minime vestigie di essa [città]» (Ciampi, p. 61).

(3) V. maĭ departe, nota 4.

(4) Nic. Costin, în *Letop.*, II, p. 43—4. Cf. Amiras, *ibid.*, III, p. 112; Hurmuzaki, *Supl.* I[1], p. 349, No. 514; p. 350, No. 516—7; p. 311, No. 518.

(5) Hurmuzaki, *Supl.* I[1], p. 352, No. 520. Pentru o rĕscólă a luĭ Gazì-Ghirai din Bugéc contra frateluĭ sĕŭ Devlet, v. Hammer, *Gesch. der Krim*, p. 175—6.

CAPITOLUL XI.

Chilia și Cetatea-Albă în secolul al XVIII-lea și al XIX-lea. Vicisitudini politice. Schimbarea poporaiițiun Bugéculuĭ. Obiceiurile și guvernul Tătarilor bugecenĭ. Comerciul provincieĭ sub dînșiĭ.

Bugécul fu locuit de Tătarĭ, aprópe în tot decursul secoluluĭ al XVIII-lea. Eĭ nu părăsiră așezările lor decât atuncĭ când provincia nu maĭ fu supusă unuĭ potentat musulman și trecù în stăpânirea Rusieĭ. Locuitorĭ statornicĭ aĭ vecheĭ Basarabiĭ, Bugeceniĭ nu maĭ avură însă, ca în secolul al XVII-lea, o existență aprópe independentă, sub mîrzacĭ carĭ nu dădeaŭ socotélă nimĕruĭ de faptele lor. Ţéra pe care o locuiaŭ, vecinătățile acesteia, noua ocupațiune agricolă pe care o îmbrățișară sĕlbaticiĭ vînătorĭ de robĭ îĭ domoliră, îĭ civilisară, dar le slăbiră în aceeașĭ vreme nota răsboinică și revoltată. Tătariĭ din Bugéc sunt, după începutul secoluluĭ al XVIII-lea, în directa atârnare a Hanilor: aceștia, carĭ intraŭ altă dată în provincie numaĭ în fruntea uneĭ oștirĭ de Crîmlenĭ, căpĕtară atâta putere în cât pronunțaŭ și îndepliniaŭ ordine de strămutare față cu supușiĭ lor basarabenĭ, fără nicĭ un pericol. Așà, nu maĭ puțin de 800 de familiĭ fură trimese peste Nistru (1), în 1701, în urma uneĭ scurte revolte. Capiĭ mișcăriĭ putură fi dușĭ la *Ordie*. Ieniceriĭ ernară în Bugéc, spre pedépsa Tătarilor, «rîḑêndu-șĭ

(1) Hammer, *Gesch. der Krim*, p. 178.

aevea de femeile şi de fetele lor». Cu acésta însă, mĕsura erà întrecută: o nouă rĕscólă, condusă de fratele unuĭ Han mazil, isbucnì în 1701; «olatul» Chilieĭ fu prădat, Reniĭ arşĭ, ca şi în anul precedent, şi Seraskierul otoman trebuì să se închidă în Ismail înaintea barbarilor indignaţĭ. Apoĭ, ca de obiceiŭ, între veriĭ bunĭ, ce eraŭ Turciĭ cu Tătariĭ, lucrurile se potoliră fără vre-o straşnică vĕrsare de sânge. (1)

Până la tractatul încheiat de Dimitrie Cantemir cu Petru-cel-Mare nu maĭ găsim în Bugéc decât întăririĭ de cetăţĭ, trecere de Domnĭ mazilĭ, mişcărĭ militare la graniţă. (2) Expediţiunea luĭ Antioch-Vodă în 1707 ne lămuresce asupra hotaruluĭ ce despărţià Moldova de Statul turcesc din sud la acéstă dată. Cronicarul contemporan ne spune că Domnul, pornind de la Chişinĕŭ, apucă «în gĭos pe Bîc, *pe marginea ţĕriĭ*, până în ţĕrmurile Nistruluĭ, la sat la Davida, *la hotarul ţĕriĭ*», viind apoĭ la Bender. (3)

În tractatul ruso-moldovenesc care precedă campania de la Prut, avem o nouă dovadă că Moldova sĕlbătăcită şi umilită nu-şĭ uità perderile teritoriale, nu renunţă la întregirea trupuluĭ sĕŭ mutilat. Ceea ce dorise Alexandru Cornea şi Petru Rareş, fusese visul luĭ Despot, luĭ Aron-Vodă, luĭ Michaiŭ-Vitézul, luĭ Gaşpar Gratiani, al luĭ Petriceicu, şi acuma el mângâià şi pe cel din urmă dintre Domniĭ conscienţĭ aĭ Moldoveĭ înainte de regenerarea naţională. În ambele versiunĭ ale actuluĭ, întîlnim îndatorirea luată de Rusia de a ne da înapoĭ Bugécul. «Ţéra Moldoveĭ cu Nistrul să-ĭ fie hotar, şi Bugécul şi cu tóte cetăţile tot a Moldoveĭ să fie», scrie Nicolae Costin. Iar redacţiunea ruséscă stiliséză ast-fel articolul XI din tractat: «Hotarele Moldoveĭ, după vechile eĭ drepturĭ sunt acele formate de Nistru ([cu] Cameniţa, Bender, cu teritoriul Bugéculuĭ), Dunărea, Muntenia,

(1) Neculce, p. 271—2; Nic. Costin, p. 47—8; Hammer, *Gesch. der Krim*, p. 184. Cf. Hurmuzaki, *Supl.* I¹, p. 356, No. 528.
(2) Nic. Costin, p. 55, 69; Neculce, p. 285.
(3) Nic. Costin, p. 53.

Ardélul şi Polonia, după hotărnicia făcută.» (1) Cine ne făgăduià o Moldovă maĭ mare!!

Domnul anunţà Moldovenilor gândul sĕŭ de revoltă şi, în proclamaţiunea sa, ca şi în cea, anterióră cu peste un véc, a luĭ Despot, se aruncà împotriva Turcilor mustrarea răpiriĭ de teritoriŭ din 1538. Alăturĭ de noiĭ lor suzeranĭ, boeriĭ şi locuitoriĭ ţĕriĭ trebuiaŭ să lupte pentru recâştigarea Tighineĭ, Chilieĭ, Cetăţiĭ-Albe, Ismailuluĭ. (2)

Ţarul erà sfătuit de uniĭ să atace Oceacovul, iar de acolo să se îndrepte asupra Cetăţiĭ-Albe, orĭ să cobóre Nistrul contra-Tighineĭ. Carol XII, care aţîţase expediţiunea turcéscă, se retrase la Chilia, iar familiile tătăresci fugiră «tocma la ghiolurĭ, după Cetatea-Albă, despre Marea Négră». (3) Se scie că Ruşiĭ fură opriţĭ în drumul lor spre Dunăre de armata Mareluĭ-Vizir, care-ĭ bătù la Stănilescĭ, cum nu se aşteptà maĭ nimenĭ.

Contra hainilor, orĭ-ce erà permis, şi trebuì persistenţa şi deşteptăciunea şirétă a luĭ Nicolae Mavrocordat pentru a scutì ţéra de încălcărĭ maĭ durerόse decât acele carĭ urmară după rĕsvrătirea luĭ Cantemir. (4)

Întâiŭ, chiar în anul ce urmă după campania de la Prut, vedem pe un *alaĭ-beĭ* şi alţĭ Turcĭ din Cameniţa (*Căminicenĭ*) cerênd, în schimb pentru o arendă, Soroca şi «o parte

---

(1) Cf. Neculce, p. 306 şi Sturdza, I¹, p. 17. — În 1718, delegaţiĭ muntenĭ carĭ rugaŭ pe Germanĭ să-ĭ cucerescă (lăsându-le însă Domn pămîntén pe viéţă) îĭ îndemnaŭ să reţie pentru ţéră Brăila (*Magasin*, IV, p. 189 şi urm.).

(2) În proclamaţiune maĭ e vorba de câte-va localităţĭ, carĭ, sub tóte variantele ce posedăm, nu se pot identificà, şi de Galaţĭ. Menţiunea acestuĭ oraş se explică prin faptul că, după părerea Episcopuluĭ Melchisedec, Turciĭ ocupase din acest oraş mahalaua Badalanuluĭ, ca şi lacul Brateş (*Cron. Rom.*, II, p. 29; cf. *Arch. rom.*, I, p. 140; cf. şi *Arch. ist.*, I, p. 170). — Proclamaţiunea în Hurmuzaki, *Supl.* I¹, p. 396—7, 398; IX¹, p. 456.

(3) Nic. Costin, p. 98—9; Neculce, p. 305. — Transporturĭ militare turcescĭ prin Akkerman la 1710. Hurmuzaki, VII, p. 73, No. 38.

(4) Sub Cantemir, hotarul erà format de rîul Prut până la Troian, apoĭ de Val, de rîul Botna şi de o linie dréptă, de aicĭ la gura Bîculuĭ (*Descr. Moldoveĭ*, p. 4).

de loc» din vecinătate. Stăruind pe lângă patronii, *stăpânii séĭ*, amintind prescripţiunile tractatelor celor maĭ recente, puind să mijlocéscă pungĭ făcĕtóre de minunĭ, Nicolae-Vodă isbutì să zădărnicéscă acéstă nouă tentativă de desmembrare. (1)

Dar, în vara luĭ 1713, Seraskierul Abdi-Paşa luă cu dînsul pe Regele polon Stanislav, care petrecuse o parte din érnă măcar la Cetatea-Albă, şi pornì, în fruntea oştirilor sale, către Camenițâ, cu gândul să facă vre-o expediţiune contra Augustiştilor. Oprit pe drum de motive carĭ nu se pot determinà cu siguranţă, el se gândì să nu mântuie fără nicĭ un folos o expediţiune de la care se aşteptà mult. Stanislav căpĕtă poruncă să se întórcă la Bender, unde fu închis, iar Turciĭ şi cu auxiliariĭ lor moldovenĭ, conduşĭ de însuşĭ Domnul, începură să repare cetatea Hotinuluĭ, destinată să servéscă de sprijin pentru vre-o viitóre lovitură în Polonia. Seraskierul ernă în Hotin şi fu numit muhafiz al cetăţiĭ. Orĭ-ce stăruinţe fură inutile: noua cetate turcéscă îşĭ căpĕtă în curînd şi raiaua, smulsă din ţinutul moldovenesc al Cernăuţilor. (2)

În acelaşĭ timp, Tătariĭ din Bugéc — şi acésta ne interesézâ pe noĭ aicĭ — pretextară că nu pot încăpé în hotarele vechĭ, dintre Dunăre şi «hotarul luĭ Halil-Paşa» (probabil cel care fu fixat în 1700, după tractatul cu Poloniĭ). Eĭ arătară că satele vecine ale Moldoveĭ sunt pustiĭ şi că n'ar supĕrà decĭ pe nime aşezându-se acolo. Geaun-Mîrza, — care locuise şi el când-va în locurile usurpate peste hotar,— acum beiŭ de Oceacov şi de Tighinea, un a-tot-puternic funcţionar otoman în aceste părţĭ, le dădù sprijinul sĕŭ, şi graniţa fu ast-fel călcată. (3) Sub Michaiŭ Racoviţă acéstă lăţire

(1) Axenti Uricarul, p. 131—2.

(2) Pentru anexarea Hotinuluĭ, v. Amiras, p. 122—3; Axenti Uricarul, p. 158 şi urm.; Mustea, p. 51—3; Nic. Costin, *Tractaturile*, p. 461; Neculce, p. 345; Hurmuzaki, *Fragm.*, III, p. 25—6; Cantemir, *Descr. Mold.*, p. 16; *Hronicul*, p. 304; *Rev. p. ist. arch. şi fil.*, II, p. 142. Al doilea Paşă fu Mustafà. Boeriĭ reclamaŭ în 1770 ţinutul la Petersburg (*Arch rom.*, I, p. 223). Cf. şi Hurmuzaki, *Supl.* I[1], p. 426, No. 623.

(3) V. p. 242.

a Bugéculuĭ fu recunoscută în chip solemn: Tătariĭ căpĕtaŭ, pentru cultură şi pentru păşunat, bucata «de la hotarul luĭ Halil-Paşa şi până la Nistru», o făşie de teritoriŭ moldovén lungă de treĭ-ḑecĭ şi douĕ de césurĭ şi lată de douĕ (1); pentru a da un caracter provisoriŭ cesiuniĭ, Domnul dobândì de la încălcătorĭ dijma bucatelor *(uşurul)* şi o dare anume pentru păşune, anume *alămul*. (2)

Urmă răsboiul cu Imperiul, care se termină prin pacea de la Pojarevać saŭ Passarowitz. Prin tractatul din 27 Iulie 1718, Germaniĭ căpĕtaŭ voia de a navigà pe Dunăre, dar corăbiile lor trebuiaŭ să se opréscă la Vidin, Rusciuc, etc., şi nu puteaŭ trece în Marea Négră nicĭ într'un chip. Negustoriĭ creştinĭ puteaŭ însă face comerţul cu Crimea, Trapezunt, Sinope şi alte porturĭ ale acesteĭ mărĭ, dar pe îmbarcaţiunĭ turcescĭ, carĭ trebuiaŭ naulisate la Brăila, Isaccea, *Chilia* «şi alte porturĭ». (3) Comerţul creştin pe Dunăre începù, serios, de la acéstă dată.

Pe timpul domnieĭ luĭ Grigore Ghica în Moldova (în 1727), o nouă rĕscólă isbucnì în Bugéc, şi ea fu provocată de vecĭnica cestiune a Tătarilor. După cât se pare, Domnul căpĕtase de la Pórtă sosirea unuĭ Capigì-başa, pentru fixarea hotarelor, necontenit încălcate de Tătarĭ. Acesta scóse pe usurpatorĭ din câte-va sate saŭ *câşle* şi, după plecarea luĭ, Domnul dărâmă locuinţele părăsite, între altele şi o moschee. Pe lângă acésta, el judecà şi pedepsià personal, şi nu prin agentul pe care Bugeceniĭ îl aveaŭ la Iaşĭ, pe aceia dintre dînşiĭ carĭ comiteaŭ vre-o vinovăţie. Fostul Calga, Aadil-Ghirai, profită de nemulţămirea Tătarilor cu Ghica

(1) Amiras, p. 138—9. Cf. Nic. Costin, *Tractaturile*, p. 460.

(2) V. şi maĭ departe, p. 249. Pentru suma produsă de aceste dărĭ în 1769, v. *Arch. rom.*, I, p. 146—7 (unde cetim: «bucatele (în sens de *vite)*... carĭ pasc »). Cf. Ghibănescu, în *Archiva Soc. sc. şi lit. din Iaşĭ*, VIII, p. 364 şi Hasdeŭ, *Magnum Etymologicum*, la cuvîntul *alăm*; D. Greceanu, *Archiva de la Stânca*, în *Opinia*, gazetă politică din Iaşĭ, anul 1897, No. 73. Pentru *uşurgiĭ*, culegĕtoriĭ «uşuruluĭ », v. şi Melchisedec, *Cron. Huşilor*, I, p. 53.

(3) Sturdza, I[1], p. 42. Cf. d'Ohsson, *État de l'Empire Ottoman*, p. 456. Hanul erà la Chilia la 16 Februarie 1718 (Hurmuzaki, VI, p. 209, No. 139).

pentru a-ĭ face să se ridice în favórea frateluĭ sĕŭ, Hanul mazil Caplan. Se adunară la 8.000 de ómenĭ, carĭ, ca de obiceiŭ, călăriră către cetăţile turcescĭ din provincie şi devastară împrejurimile lor, precum şi pămînturile vecine ale ţinutuluĭ Lăpuşneĭ.

O expediţiune de represiune fu organisată fără întârḑiere: compusă din Han, Paşiĭ cetăţilor de la Dunăre, Nistru şi Nipru şi din Domniĭ din Principate, Ghica şi Nicolae Mavrocordat, ea trebuià să fie condusă de Mustafà-Paşa de Hotin, care lăsă apoĭ comanda luĭ Abdullah, probabil colegul sĕŭ de la Oceacov. Crîmleniĭ trecură pe la Tighinea, Moldoveniĭ sé coborîră la Fălciŭ: tóte trupele aveaŭ să se adune la Ismail. Vĕḑênd ast-fel de pregătirĭ, aflând că Vizirul sprijînă pe Menglì-Ghirai, noul Han, Aadil perdù curagiul. El se înfăţişă, la Ismail, înaintea Seraskieruluĭ, care-l îmbrăcă «cu conteş de blană de pântece de vulpe de Mosc» (!) şi-l trimise la Iampol, unde murì după puţin timp. Rĕsculaţiĭ se supuseră toţĭ nouluĭ Calga, Toctamiş, fiul Hanuluĭ Menglì; dar acesta din urmă petrecù mult timp în mijlocul lor, strivindu-ĭ cu dărĭ grele. (1)

Pe când Hanul se găsià în Bugéc şi Tătariĭ nu puteaŭ cârtì, Ghica dobândì rectificarea hotaruluĭ, nu numaĭ de spre Bender, ci şi de partea Bugecenilor. Hotarul luĭ Halil-Paşa fu recunoscut ca singurul legal şi ceĭ stabilițĭ dincolo de dînsul începură a fi strămutaţĭ. (2)

Moldova n'ar fi putut păstrà multă vreme acest teritoriŭ, căcĭ Tătariĭ nu s'ar fi găsit tot-deauna sub controlul Hanuluĭ. Pe de altă parte, conferinţa ţinută la Ismail între Han şi Paşa de Oceacov dădù un resultat favorabil Bugecenilor, cărora lĭ se confirmă «bucata de pămînt, cedată de şépte-spre-ḑece anĭ şi confirmată cu şépte anĭ în urmă, între Prut şi Nistru, în lăţime de douĕ césurĭ», promiţênd, în schimb, a păstrà liniştea. La 6 Septembre 1729, Domnul încheià în acest sens un con-

(1) Radu Popescu, în *Magasin*, IV, p. 154—66 şi urm.; Neculcea, p. 366—7; Mustea, p. 73; Amiras, p. 160—6; Hurmuzaki, *Supl.* I[1], p. 464—5, No. 682; p. 465, No. 683; p. 466, No. 684—5; p. 468, No. 689; Hammer *Gesch. der Krim*, p. 195—6

(2) Amiras, p. 166.

tract cu şefiĭ Nogailor. Concesiunea bucăţiĭ suplementare erà întărită, în schimbul celor [două dărĭ tradiţionale pentru pămînturile ocupate: alămul şi uşurul. Maĭ mult, pentru un alăm îndoit, Tătariĭ puteaŭ păşunà vitele, cu voia ofiţerilor de la hotare, şi în încălcările recente pe carĭ le părăsise, câtă vreme ele nu vor fi ocupate de nimenĭ,... ceea ce însemnà tot-deauna. (1) Peste câte-va ḑile, Caplan-Ghirai erà făcut Han de Patrona-Calil. (2)

Moldova rĕmâneà decĭ ciuntită (3) şi maĭ mult decât în vécul din urmă. Eraŭ totuşĭ boerĭ carĭ o credeaŭ încă prea mare. Nesocotiţiĭ aceştia oferiaŭ, în 1730, Hanuluĭ, dacă acesta ar consimţì să-ĭ sprijine a-şĭ alege Domn dintre dînşiĭ, «ţéra din Prut încolo», care să fie de aicĭ înainte «loc tătăresc». (4)

Noul răsboiŭ cu Ruşiĭ nu păgubì mult Bugécul. Generalul Münnich se coborì în acéstă provincie, dar nu atacă cetăţile, deşì se auḑise că va asedià Akkermanul. (5) Cele «doao ciasurĭ» rĕmaseră în stăpânirea Bugecenilor şi după încheiarea păciĭ, şi *uşurgiiĭ* continuară să percépă pe pămînturile cultivate, în acest teren, de Tătarĭ, *dijma* şi *pânea domnéscă.* (6) Numaĭ în 1766, Domnul Moldoveĭ căpĕtă de la Pórtă un ordin care interḑiceà Tătarilor pascerea vitelor şi turmelor peste hotar, ceea ce aduse, natural, o rĕscólă în Bugéc. (7)

Consciinţiósa carte a luĭ Peyssonel, maĭ ales, ne ajută a înjghebà o cronică a Bugéculuĭ până la noul răsboiŭ rusoturc din 1768—74.

---

(1) Hammer, *l. c.;* Amiras, p. 174—9.
(2) Hurmuzaki, *Supl.* I[1], p. 471, No. 693.
(3) Adaosul de 32 de césurĭ lungime şi 2 lăţime fu confirmat de Domnĭ în maĭ multe rîndurĭ: ast-fel de Ioan Calimach (Canta, p. 189), de Constantin Moruzi (*Uricariul*, III, p. 162 şi urm.). Maĭ veḑĭ *Arch. rom.*, I, p. 141, şi art. citat din *Opinia.*
(4) Neculce, p. 369.
(5) Hurmuzaki, *Supl.* I[1], p. 506, No. 739; p. 521, No. 761.
(6) Documentul publicat de G. Ghibănescu în *Arch. Soc. sc. şi lit. din Iaşĭ*, VIII, p. 360 şi urm. — Pentru hotarul după pace, v. Peyssonel, II, p. 224.
(7) Hurmuzaki, *Supl.* I[1], p. 736, No. 1041.

În 1757, móre Seraskierul de Bugéc, Hagì-Ghirai. Succesorul sĕŭ, Seadet-Ghirai, se revoltă contra Turcilor, e bătut, respins de la Bender, de Ienicerĭ, şi stă la Chilia, ascuns, până la mazilirea tatăluĭ sĕŭ, Alâm-Ghirai. Sultanul Nureddin administră provincia până la sosirea nouluĭ Han, Crim-Ghirai şi el fost Seraskier al Bugéculuĭ. Acesta prădă ţinuturile vecine ale Moldoveĭ şi ale Ţĕriĭ-Româneseĭ. (1) La 1764 şi 1768, Haniĭ Arslan şi Caplan se găsiaŭ în Căuşanĭ, care începe a fi privit ca un fel de a doua capitală a Hanatuluĭ şi ca principalul centru tătar din Bugéc. (2)

În campania din 1770, Ruşiĭ atacară sudul Moldoveĭ. Chilia, garnisonată de 3.000 saŭ 4.000 de Ienicerĭ, se predă la 30 August Principeluĭ Repnin, care puse mâna pe 91 de tunurĭ, 400 de butóie cu praf de puşcă «şi alte muhematurĭ şi zaherele», scrie un boer muntén de pe acea vreme. Garnisona fu petrecută până la Tulcea, conform capitulaţiuniĭ. (3)
· Cetatea-Albă, păzită de 6.000 de ómenĭ, fu asediată de brigadirul Igelström; ea resistă ḑece ḑile, cu patru maĭ mult decât Chilia, şi căḑù la începutul luĭ Octobre. Garnisóna, care capitulase, lăsă duşmanuluĭ 70 de tunurĭ, 1.000 de mĕsurĭ de praf, 8.000 de glónţe, 2.000 de bombe şi «18 pioă». (4)
Se scie că, la pace, Ruşiĭ restituiră tóte cuceririle ce făcuseră. Un moment, prin 1772, fusese vorba să se dea independenţa Tătarilor, acordându-le cetăţile turcescĭ din Crimea şi Bugéc, fără carĭ nu puteaŭ fi stăpânĭ la eĭ acasă. (5) Pe de altă parte, în raportul lor către Generalul rus Elmpt,

---

(1) Peyssonel, II, p. 341—70. În tocmaĭ aşà şi în Castelnau, II, p. 87—91.

(2) Tott, partea II, p. 114 şi urm. V. şi maĭ departe, p. 257 şi urm.

(3) Kleemann, p. 39, nota 1; *Cronica luĭ Dumitrache Clucerul*, în *An. Ac. Rom.*, ser. a 2-a, Secţ. ist., X, p. 378; Hurmuzaki, *Fragmente*, V, p. 331—2; Hammer, *Gesch. des Osman. Reiches*, ed. a 2-a, IV, p. 607; Bartoszewicz, p. 162, 164, 165, 173. Pentru închiderea luĭ Grigore Calimach, Domnul mazil al Moldoveĭ, în Chilia, la 1769, I. Kogălniceanu, p. 262.

(4) *Cron. cit.*, p. 378; Hurmuzaki, *Fragmente*, V, p. 333—4.— Cf. Hammer, *l. c.*, p. 608; I. Kogălniceanu, p. 264; Hurmuzaki, *Supl.* I[1], p. 813, No. 1166; p. 818—9; p. 820, No. 1177; p. 828.

(5) Hurmuzaki, *Supl.* I[3], p. 27, No. 13.

boeriĭ moldovenĭ insistase asupra faptuluĭ că vechile hotare ale țĕriĭ fusese Nistrul și Dunărea și că decĭ ale Moldoveĭ eraŭ tóte cetățile stăpânite de Turcĭ în aceste regiunĭ: și Tighinea, și Ismailul, și Hotinul, și Cetatea-Albă, și Chilia. (1)

Articolul XVI din tractatul de la Cuciuc-Cainargi sună așà: «Împĕratul Rusieĭ dă înapoĭ Porțiĭ Basarabia tótă, cu orașele Cetatea-Albă, Chilia, Ismail și cu tîrgurile și satele și tot ceea ce cuprinde acéstă provincie, precum îĭ restitue și cetatea Bender. De asemenea, Împĕratul Rusieĭ restitue Porțiĭ cele două Principate: Țéra-Românéscă și Moldova, cu tóte cetățile, orașele, tîrgurile, satele și tot ce cuprind.» După eșirea Rușilor din Principate, trebuiaŭ restituite și cetățile dunărene, în genere. (2)

Prin privilegiul acordat Principatelor în anul când se încheià pacea (4 Novembre), se hotărî că la Galațĭ de acum înainte vama va fi percepută numaĭ de agențiĭ Domnuluĭ, și nu, ca până acum, și de *ghiumrucgiiĭ* naziruluĭ din Chilia și șefuluĭ turc din Isaccea. (3) Acéstă clausă fu confirmată apoĭ în 1784. (4)

Teritoriul bugecén revenià decĭ Porțiĭ, dar Tătariĭ dispăruseră, în cea maĭ mare parte, dintr'însul. La 6 August 1770, 26 de mîrzacĭ, delegațĭ de Tătariĭ din Bugéc, se închinară, sub Tighinea, luĭ Repnin, cu condițiune că se vor păstrà națiuniĭ vechile sale privilegiĭ. Eĭ oferiaŭ să supue Împĕrătesei și pe conaționaliĭ lor din Crimea. Pe când eĭ lăsaŭ ostaticĭ și trimeteaŭ o deputațiune la Petersburg, Rușiĭ se ocupaŭ de trimeterea lor peste Nistru, ceea ce se și făcù, pentru mulțĭ, de sigur. (5)

---

(1) *Arch. rom.*, I, p. 191, 278; cf. p. 143.

(2) Sturdza, I[1], p. 131, 135. Cf. Hurmuzaki, *Supl.* I[1], p. 876, No. 1243.

(3) *Ibid.*, p. 144, 269—70. Vameșul turc se introdusese la Galațĭ (ca și la Hotin) încă din secolul al XVII-lea (v. maĭ sus, și Miron Costin, în *Arch. ist.*, I, p. 167).

(4) Sturdza, I[1], p. 198.

(5) Ienache Kogălniceanu, p. 265—6; Hurmuzaki, *Supl.* I[1], p. 812, No. 1165; Bartoszewicz, în *Col. Krasiński*, p. 171—2; *Cron. luĭ Dumitrache, l. c.*, p. 378.

Urmară câţi-va anĭ de pace: la 1786, întâia corabie germană sosì la Chilia (1); iar, în 1786, Rusia stabilesce un vice-consul în Chilia, în persóna unuĭ Maior, care fusese odinióră un boer moldovén pribég, Atanasie. El fu arestat în 1787, când ostilitățile începură între Pórtă şi Austro-Ruşĭ. (2) De Akkerman se credeà în 1782, la Viena, că Turciĭ îl vor face port-franc. (3)

În August 1789, Potemkin luă Akkermanul, — eveniment răsboinic obscur. (4) Din contra, luarea Chilieĭ, la 23 Octobre a anuluĭ următor, făcù mult sgomot, nu prin importanța resultatuluĭ, ci prin greşelile făcute şi prin inutila perdere de timp şi de ómenĭ ce costă.

Un detaşament din armata luĭ Potemkin — 10 batalióne de grenadierĭ, 8 de puşcaşĭ, 4 de vînătorĭ, 36 de escadróne de cavalerie şi 2.000 de Cazacĭ, de toțĭ o frumósă óste de 15.000 de ómenĭ — fu pus sub comanda bĕtrânuluĭ General de artillerie Müller, un Livonian de 70 de anĭ, şi trimes spre Chilia, apărată de 3.500 de Ienicerĭ şi de o flotilă de şalupe şi «bombarde», condusă de însuşĭ Capudan-Paşa. (5) Se perdură întâiŭ câte-va sĕptĕmânĭ, fără vre-o causă binecuvîntată, apoĭ, din ordinul Generaluluĭ suprem, asediul începù în ḑiua de 14 Octobre. Trupele Generaluluĭ-Maior Meknop trebuiaŭ să atace suburbiile în nóptea de 16 spre 17; comanda se dădù, din nenorocire, nepotuluĭ luĭ Potemkin, Principeluĭ Samoilov. Cele 12 batalióne înaintară în 5 colóne spre suburbiile apĕrate numaĭ de un şanț mediocru. Pe când Turciĭ se retrăgeaŭ, o învălmăşală se produse între soldațiĭ ruşĭ; aripa dréptă şi cea stângă începură a trage asupra centruluĭ, unde erà Samoilov, care, dat jos în îngrămădélă, fu călcat în picióre de regimentele carĭ se aruncaŭ înainte. Cele 40 de cartuşe ce se dadură trupeĭ eraŭ mântuite, când, intrând în

(1) Hurmuzaki, *Supl.* I², p. 19, No. 32.

(2) Hurmuzaki-Iorga (X), p. 33—4, No. 32.

(3) Iorga, *Acte şi fragmente*, II, p. 202, No. 2.

(4) Castelnau, II, p. 195. Cf. A. Wolf, *Beschr.*, p. 190. Inscripțiunea luĭ Potemkin de la Golia îl numesce: «cuceritorul Basarabieĭ, Oceacovuluĭ, Benderuluĭ, Akkermanuluĭ, Chilieĭ, Ismailuluĭ» (Melchisedec, *Not. archeol*, p. 242).

(5) Hurmuzaki, *Supl.* I², p. 75, No. 134; p. 78, No. 140.

suburbiĭ, Ruşiĭ se convinseră că n'avuse nicĭ un duşman în faţa lor.

Piaza rea însă continuà. În loc să deschidă tranşea comandată de Müller, Samoilov poruncì atacul asupra cetăţiĭ. Sub focul Ienicerilor şi flotileĭ, el n'avù unde să se retragă. Müller alergă în grabă pentru a face ordine, dar un glonţ de carabină îl lovi în pept, mortal. Întorcêndu-se în lagăr, cu perdere de 8—900 de ómenĭ, comandantul lăsă să se ardă casele din cale, carĭ, dispărênd, lăsară pe Ruşĭ descoperiţĭ. Tranşeele, făcute târḑiŭ, fură făcute rěŭ, aşà în cât abià după opt ḑile de bombardare Chilia se dàdù Locotenentuluĭ-General Gudovicĭ, succesorul luĭ Müller, care permise garnisóneĭ a se retrage la Ismail. Ruşiĭ rĕmaseră sub zidurile oraşuluĭ cucerit. (1)

Deşì Chilia, Akkermanul şi Bugécul intrase în fel de fel de combinaţiunĭ, ele fură restituite pur şi simplu prin tractatul de la Iaşì din 1792, analog în acéstă privinţă cu cel din 1774. (2) Un noŭ privilegiŭ cuprindeà prescripţiunea din acest din urmă an relativ la vama Galaţilor. (3)

Îndată ce redobândiră Chilia şi Cetatea-Albă, Turciĭ avură grijă să le întăréscă. (4) Eĭ mulţămiaŭ călduros, în 1798, luĭ Alexandru Calimach, Domnul Moldoveĭ, de ostenéla ce-şĭ dase «pentru zidirile cetăţilor Akkermanuluĭ şi Chilieĭ, ca să sfîrşescĭ în curîndă vreme acele poruncite douĕ hambare». (5)

În 1802, privilegiile Principatelor fură reînnoite solemn. Întîlnim în acest noŭ act clausa privitóre la vama Galaţilor. Între adaosurĭ, e unul prin care se restitue proprietarilor vechĭ pămînturile ocupate pe nedrept în raiaua Giurgiuluĭ, Brăileĭ, Turnuluĭ şi Hotinuluĭ. Despre Bugéc nu se vorbesce nimic. (6)

(1) Hurmuzaki, *Supl.* I[3], p. 94—5; cf. p. 112. Cf. *ibid.*, I[1], p. 841 (1771); Castelnau, II, p. 197.

(2) Sturdza, I[1], p. 221.

(3) *Ibid.*, p. 239.

(4) Hurmuzaki, *Supl.* I[2], p. 85, No. 155; p. 102, No. 177.

(5) Sturdza, I[1], p. 237.

(6) În Sturdza, I[1], p. 276, trebue cetit Cule=Turnu (şi nu Chilia). V. şi Hurmuzaki, *Supl.* I[2], p. 262.

În 1806, un noŭ răsboiŭ începù între Ruşĭ şi Turcĭ, acela care trebuià să realiseze, în sfîrşit, pofta celor dintăĭ de a se întinde în paguba Moldoveĭ. Încă din anul dintâiŭ al ostilităţilor, cetăţile basarabene căḑură. La 11 Decembre, Ducele de Richelieu, General în serviciul Ţaruluĭ, pornì spre Cetatea-Albă: din cale, el trimese pe Colonelul de geniŭ Förster şi pe Atamanul Cazacilor de Don, Principele Cantacuzin, să céră comandantuluĭ, Arnăutul Tahir, predarea oraşuluĭ. A doua ḑi, la ḑece verste de Akkerman, Generalul primì vestea că Akkermanul s'a supus fără nicĭ o greutate. Ruşiĭ intrară în mare paradă şi Tahir primì pe musafirul sĕŭ cu cafea şi ciubuc. Un Maior fu numit comandant al cetăţiĭ căḑute în atât de glorióse circumstanţe.

Richelieu apucă de la Cetatea-Albă spre Maiak. În drum, un adjutant al Generaluluĭ Zass venì cu vestea că atât Hagì-Hussein-Aga, comandantul Chilieĭ-Nouĕ, cât şi colegul sĕŭ de la Ismail cer ajutorul Ruşilor şi ocuparea de dînşiĭ a celor douĕ cetăţĭ, ameninţate de «tâlhariĭ din Bulgaria». Zass căpĕtă poruncă de plecare. Aveà patru ḑile pentru a ajunge la Chilia cu dragoniĭ sĕĭ şi treĭ batalióne de infanterie, cu şése tunurĭ. Ajunse în treĭ şi ocupă fără nicĭ o resistenţă cetatea, la 21. Dacă s'ar fi luat şi Ismailul, istoricul campanieĭ, Langeron, asigură că toţĭ Tătariĭ (pe carĭ îĭ socóte la 30.000 de soldaţĭ) «ar fi trecut în Rusia». (1)

Langeron însuşĭ fu numit comandant al Chilieĭ, cu ordin să scótă pe Turcĭ dintr'însa şi să reguleze cestiunea Tătarilor cum va crede maĭ bine. O ciocnire avù loc, între aceştia şi Ruşĭ la Kinbey, în 1807. Urmarea fu dispariţiunea Bugecenilor: ceĭ maĭ mulţĭ — patru cincimĭ — trecură sub oblăduirea ruséscă, ceĭ-lalţĭ — la 3—4.000 soldaţĭ — se închiseră în Ismail. (2) Asf-fel «Tătariĭ dispărură. Emigrară în massă. Tîrgurile lor periră cu dînşiĭ. Eĭ distruseră singurĭ multe case, şi cele pe carĭ nu le dărâmară, fiind făcute din vălătucĭ, căḑură de la sine. După o lună, nu vedeaĭ nicĭ urma imenselor sate, carĭ împoporaŭ Basarabia; numaĭ

(1) Hurmuzaki, *Supl.* I[3], p. 112—2, 114 şi nota 1, p. 120.
(2) *Ibid.*, p. 121—7; cf. p. 145; II, p. 388—9.

doar érba erà maĭ tufósă şi de un verde maĭ închis... Eĭ lăsară în satele lor tóte animalele domestice, carĭ periră cele maĭ multe de fóme. Când te apropiaĭ de o casă părăsită, audiaĭ strigăte, urlete, şi o mulţime de pisicĭ, de curcanĭ, de găinĭ, de gâsce, de raţe, veniaŭ să céră mila omuluĭ, protectorul lor firesc. Multă vreme Cazaciĭ şi soldaţiĭ ruşĭ nu se hrăniră decât cu pasĕrĭ.» (1)

Deşì Langeron pretinde că «Tătariĭ din Rusia şi locuitoriĭ din Hotin, Bender, Akkerman şi Chilia», aŭ fost aduşĭ înapoĭ înainte de a se începe negocierile de pace (2), e sigur că Tătariĭ nu s'aŭ maĭ întors în ţinuturile pe carĭ fuseseră siliţĭ să le părăséscă. Tot Langeron spune, la 1826, că Tătariĭ «aŭ fost distruşĭ în cea maĭ mare parte în Bugéc». (3) Mulţĭ vor fi trecut în Turcia, când acéstă trecere a fost îngăduită. (4)

La 1812, tractatul din Bucurescĭ despărţià Moldova în două, şi Ruşiĭ luaŭ partea rĕsăriténă, frumósele regiunĭ dintre Prut şi Nistru, cu Hotinul străvechiŭ, cu Tighinea, cu Cetatea-Albă şi Chilia, plămâniĭ economicĭ aĭ Moldoveĭ luĭ Ştefan-cel-Mare (5), — «tot câmpul şi inima ţĕriĭ», se tânguiaŭ «decădutiĭ» boerĭ de la 1812,— «isvorul vitelor, magasia ţĕriĭ, îndemânarea şi adăpostirea pămîntenilor». Hrăpirea erà şi un fals: întinsele câmpiĭ smulse Moldoveĭ eraŭ trecute sub rubrica modestă a Basarabieĭ. (6)

Rusia căpĕtă Chilia-Nouă împreună cu insulele din braţul cu acelaşĭ nume, între Chilia şi Ismail, ca fiind maĭ aprópe de malul stâng decât de cel-lalt. Aceste insule nu puteaŭ fi locuite, ci formaŭ o zonă de pustietate între cele două Imperiĭ, ca şi «marile ostróve» din aceeaşĭ gură a Chilieĭ, până la o oră de distanţă de ţĕrmul stâng. Totuşĭ, Turciĭ stăteaŭ încă în Chilia-Veche, în castelul genoves de altă dată, devenit un amestec sărăcăcios de case de pescarĭ, şi nicĭ o

(1) *Ibid.*, p. 125.
(2) Hurmuzaki, *Supl.* I³, p. 157, nota 1.
(3) *Ibid.*, p. 65, nota 1. Cf. Gamba, I, p. 5, nota 1.
(4) Sturdza, I¹, p. 297—8, art. 7 din tractatul de la 1812.
(5) *Uricariul*, III, p. 343—57.
(6) Sturdza, I¹, p. 297—8, art. 7 din tract. de la 1812.

protestare nu se ivì contra presenţeĭ lor aicĭ până la 1817. (1) O comisiune de hotare, în care Turcia erà representată printr'un funcţionar ignorant, fu numită pentru stabilirea definitivă a hotarelor în 1815.

În 1817, ambasadorul rus la Constantinopole, Strogonov, cerù Turcilor o parte din Deltă. El se oferià să dovedéscă, împreună cu Colonelul rus care ridicase charta localităţilor de la noul hotar, că braţul Chilieĭ «îşĭ schimbă une-orĭ cursul şi face decĭ graniţă nesigură». Divanul refusă cu indignare acéstă cerere nouă a uneĭ diplomaţiĭ insaţiabile; totuşĭ, ca tot-deauna, Turciĭ cedară. Întâiŭ se admise idea uneĭ conferinţe, decĭ se recunoscù implicit utilitatea unor negocierĭ în acéstă privinţă, declarând totuşĭ sus şi tare, că o cesiune de teritoriŭ otoman e «cu totul imposibilă»: pentru a se îndeplinì însă litera tractatuluĭ, Reis-Efendì propuse strămutarea locuitorilor din Chilia-Veche la distanţa de malul stâng prevĕdută de pace. Dar nu trecù o lună, şi, la 2 Septembre, Pórta primià ca hotar, cum voià Curtea din Petersburg, braţul Sulineĭ. (2) Convenţiunea de la Akkerman, în 1826, întărià decisiunile conferinţeĭ din 1817, fără a le pomenì limpede. (3) Iar tractatul din Adrianopole (1829) dădeà Rusieĭ tótă Delta şi-ĭ întindeà hotarele până la Tulcea. (4)

Înainte de a aruncà o privire asupra vicisitudinilor ulteriόre ale Chilieĭ şi Cetăţiĭ-Albe până în dilele nóstre, să ne întórcem în urmă pentru a vedé ultimele descrierĭ ale celor două oraşe, până la anexarea de către Ruşĭ, şi a cercetà viéţa în Bugéc şi relaţiunile comerciale ale provinciilor sub stăpânirea Tătarilor.

Avem întâiŭ pe Peyssonel, consul frances în Crimea şi, de sigur, cel maĭ bun cunoscĕtor al Bugéculuĭ în vremea sa. Cartea sa a fost terminată în 1762.

---

(1) Pentru cele două cetăţĭ în 1816, v. *Mem. soc. din Odesa*, VII, p. 302 şi urm.—Pentru ocuparea militară a Chilieĭ-Vechĭ de către Turcĭ, v. Hurmuzaki, *Supl.* I[2], p. 746, No. 976.

(2) Iorga, *Acte şi fragmente*, II, p. 506 şi urm.

(3) Sturdza, I[1], p. 311.

(4) V. *ibid.*, la acéstă dată.

Vederea Chiliei după Kleeman

În privința Chilieĭ, el arată că orașul atinge aprópe, ca poporațiune și mărime, Cetatea-Albă. Deși garnisonat cu mulțĭ Ienicerĭ, el are numaĭ zidurile genovese în ruină; portul bun și sigur de odinióră e înomolit în multe locurĭ. Bogăția principală i-o forméză și acum pescuitul morunilor, luat de cele maĭ multe orĭ în arendă de vameș, care primesce cu plăcere, în loc de banĭ, mărfurĭ. Se prind pe an atâția morunĭ, în cât pescele sărat produce la 100.000 de leĭ venit (fie-care pesce, trăgênd obicĭnuit 60—70 de ocale, se vinde cu 3½—4 leĭ); icre se vînd 10.000 de *cântare* anual (ocaua costă 8—12 parale). Pescele sărat se exportă în restul Turcieĭ, în polobóce de 18—20 de cântare; icrele, maĭ próste decât cele din Crimea și Circasia, găsesc debit maĭ mult în Moldova și în orașele dunărene. (1)

Cetatea-Albă, devenită Akkermanul turco-tătar, e un oraș turc, garnisonat de Ienicerĭ, sub un muselim, care atârnă de Pașa din Oceacov saŭ Babadag. (2) Poporațiunea întrece 20.000 de locuitorĭ: maĭ musulmană decât Chilia, ea are numaĭ 4—5.000 de Armenĭ și câțĭ-va Evreĭ saŭ Moldovenĭ, față de 15.000 de Tătarĭ și Turcĭ. Greciĭ n'aŭ voie să se așeze în cetate. Portul e bun și póte adăpostì érna corăbiile micĭ; locuitoriĭ întrețin 40 de corăbiĭ; există și șantiere. Fără a fi de întâia ordine, acest port póte avé, în alte împrejurărĭ, un viitor, maĭ ales dacă prin el comerțul polon s'ar revĕrsà în Marea Négră. (3)

Kleemann, negustorul german care se coborî pe Dunăre până la Chilia, în 1768, ne-a lăsat un desemn representând orașul (4), și următórea descriere: «Orașul se vede frumos de către Dunăre; e fórte bine situat pentru navigațiune, fórte întins și împodobit cu multe moschee. Armeniĭ schismaticĭ aŭ aicĭ douĕ bisericĭ. Zidurile ce încunjură Chilia,

(1) I, p. 307.
(2) Reședința-ĭ erà când într'un loc, când într'altul.
(3) *Ibid.*, p. 305—6.
(4) O gravură representând Akkermanul la sfîrșitul secoluluĭ XVIII, e reprodusă de Batiușcov în scurta sa istorie ruséscă a Basarabieĭ. Ambele sunt reproduse, împreună cu o vedere a Akkermanuluĭ actual (din Batiușcov), în acest volum.

sunt próste, dar este spre Dunăre un castel puternic şi încăpător.»

De la Kleemann avem şi câte-va scene din viéţa Chilieĭ în secolul al XVIII-lea: *Giumrucgì-Aga*, şeful vămiĭ, desfăcênd bucată cu bucată mărfurile nenorocituluĭ negustor străin, pentru a vedé de nu-s puscĭ pentru Muscalĭ saŭ lucrurĭ de contrabandă; crescênd vama, fără să-ĭ pese de vre-o intervenţiune, fie şi a Hanuluĭ, şi oprindu-şĭ bacşişul legal; poporaţiunea trândavă şi lacomă, grămădindu-se, printre Ienicerii de pază, în nădejdea că se va alege cu cevà din acéstă straşnică cercetare vamală; negustorul evreŭ, oferindu-şĭ serviciile ca tâlmaciŭ; bairacele ieniceresci trecênd spre Bender în pocnetul puscilor şi pistólelor, prădând magasinele deschise, în carĭ aruncaŭ saŭ ba, după plac, un preţ óre-care, desbrăcând de blănĭ şi de haine pe Armenĭ, şi chiar pe Francĭ, — o serie de tablourĭ orientale, carĭ arată că nimic românesc nu maĭ rĕmăsese aprópe în Chilia de la 1768. (1)

Atât Chilia cât şi Akkermanul sunt zugrăvite, în stilul sĕŭ vioiŭ şi vesel, de Langeron, care le-a cunoscut fórte bine, cevà maĭ târḑiŭ. Iată întâiŭ locul privitor la primul din aceste oraşe:

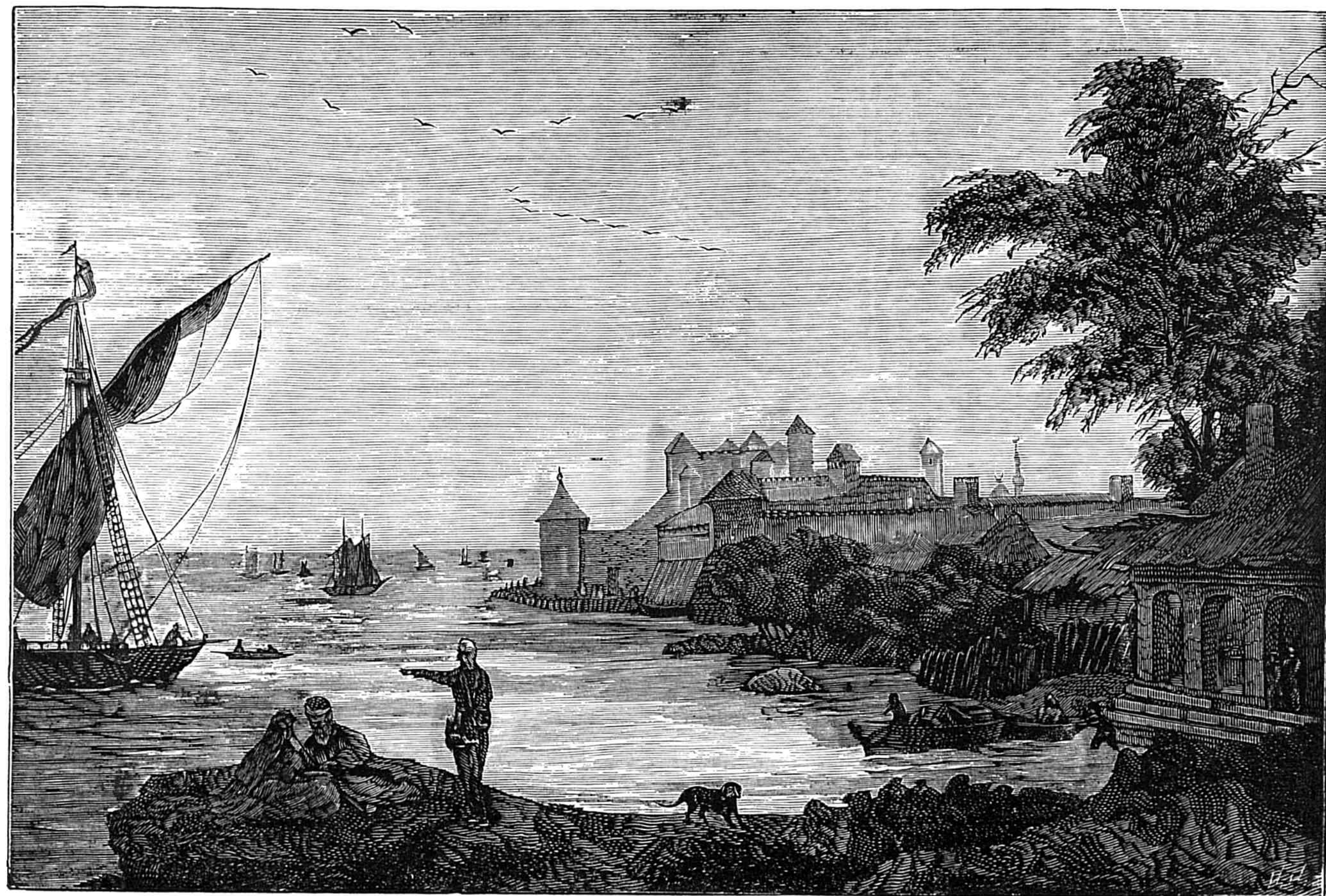
«Chilia e un oraş vechiŭ, zidit de Genovesĭ, când căpĕtară, sub Împĕraţiĭ grecĭ, comerciul exclusiv pe Marea Négră şi Dunăre, ceea ce-ĭ silià să aibă cetăţĭ pentru a pune comptuórele şi magasinele lor la adăpost de năvălirile barbarilor din împrejurimĭ. Chilia e fórte mică; n'are decât vre-o sută cincĭ-ḑecĭ de case próste, închise de un zid stricat, fórte vechiŭ, la colţurĭ cu patru turnurĭ, unele pătrate, altele rotunde. Principala-ĭ apĕrare e un şanţ fals. Înăuntru erà un mic castel, cu patru turnurĭ. Despre Dunăre nu e decât un zid. Are o posiţiune bună pentru apĕrare, în general; se află aşezată pe o înălţime care domină, cât veḑĭ cu ochiĭ, o câmpie netedă şi stérpă.»

Akkermanul e descris ast-fel:

«E situat pe o stâncă fórte înaltă; a fost zidit de Genovesĭ,

---

(1) P. 40 şi urm.

Cetatea-Albă, după o acuarelă reprodusă în Batiușcov, *Basarabia* și Arbure, *Basarabia*.

carĭ, odinióră stăpânĭ pe comerţul Măriĭ Negre, zidise pe malurile eĭ o mulţime de cetăţĭ. Fortificaţiunile îĭ sunt gotice. Genovesiĭ aŭ grămădit aicĭ zid peste zid, tóte straşnic de înalte. Şanţul, tăiat în stâncă, are nouĕ coţĭ de adîncime şi e fórte îngust. Aceste zidurĭ imense se pot însă dărâmà uşor şi fórte iute cu tunul, dacă s'ar aşezà nisce bateriĭ fórte aprópe, căcĭ suburbiile ating cetatea. Chiar de i s'ar da foc [de apĕrătorĭ], ar rĕmâné încă destule dărămăturĭ pentru a adăpostì pe lucrătorĭ, şi uliţele ar fi în loc de tranşee; dar un asalt e imposibil din capul loculuĭ. Cetatea e maĭ tare despre liman decât despre uscat şi, de óre-ce limanul îngheţă une-orĭ, acéstă precauţiune erà de nevoie (?). Împrejurimile sunt împodobite de grădinĭ cu pomĭ şi viĭ fórte îmbelşugate. În cetate nu-s decât două treĭ case locuibile, dar în suburbiĭ sunt multe case turcescĭ frumuşele, bine clădite, cu zugrăvelĭ pe pereţĭ şi cu grădinĭ de jur împrejur». (1)

În sfîrşit, Castelnau, care a trăit lângă Cetatea-Albă cât-va timp, *după* cucerirea ruséscă, descrie ast-fel oraşul: «Akkerman e un vechiŭ castel zidit pe malul rîuluĭ, care aicĭ are douĕ leghe de lăţime. Principala întăritură e un şanţ căptuşit cu petre, adînc de peste 60 de picióre şi lat în proporţiune... Situaţiunea castceluluĭ e frumósă; posiţiunea ocupată astăḑĭ de sat e dintre cele maĭ fericite şi interesante. Împrejurimile sunt pitorescĭ.» (2)

Precum nu e fără interes nicĭ pentru istoria Moldoveĭ, în genere, studiul istorieĭ politice a Tătarilor bugecenĭ, tot aşà nu póte fi fără folos cercetarea împrejurărilor în carĭ aŭ trăit pe pămîntul ţĕriĭ veciniĭ noştri forţaţĭ de douĕ secole. Ne vom oprì maĭ mult, se înţelege, asupra feluluĭ de organisare şi de viéţă a Tătarilor din Basarabia în secolul al XVIII-lea, când aşezarea lor în provincie a devenit durabilă şi felul lor specific de administraţiune şi de traiŭ s'a fixat maĭ bine.

---

(1) Hurmuzaki, *Supl.* I³, p. 112.

(2) I, p. 48—9; II, p. 195.— Descrierĭ fără importanţă în Büsching *Erdbeschreibung*, II, ed. 1788, p. 803—4; Sulzer, I, p. 459—62.

În acéstă epocă, de drept ca și de fapt, Hanul exercită autoritatea supremă asupra Bugéculuĭ. El îșĭ are aicĭ o reședință, «palatul» de vălătucĭ din Căușanĭ, unde se opresce înaintea expedițiunilor în Polonia saŭ după aceste expedițiunĭ. (1) Afară de cetățĭ, supuse direct Turcilor, guvernate de ofițeriĭ lor cu nume variate: muselimĭ, muteveliĭ, emirĭ, beșlegĭ, «căpitanĭ», atârnând de sangiac *(care dispare însă de la* o *vreme)* (2), restul țĕriĭ ascultă de poruncile luĭ. El are veniturile sale propriĭ în Bugéc: «baniĭ mieriĭ», balcibeșlicul (Bal Accesi), pe care-l plătesc încă de pe timpul luĭ Vasile Lupu Domniĭ Moldoveĭ (3), presenturile acestora, arenḑile: 8.000 de leĭ pe an de la Hatmanul de Dubasarĭ, 15.000 de la Ialì-Agasi, 4.800 de la «guvernatorul de Căușanĭ». Bugécul e în adevĕr, în acest timp o provincie a Crimeeĭ. (4) Două din cele patru triburĭ *(horde)* tătărescĭ locuesc în Basarabia: tribul Iedsan ocupă ambele malurĭ ale Nistruluĭ, regiunea de lângă Bender, ca și, la Nipru, regiunea Oceacovuluĭ. Tribul Bugéculuĭ e așezat în restul Tatarieĭ moldovenescĭ. (5) După obîrșie, tribul se împarte în némurile Orak-ogli și Orumbet-ogli, fiiĭ luĭ Orak și fiiĭ luĭ Orumbet. (6) După guvern și locuințe, triburile se subdivid în *cete,* și acestea în *aulurĭ* saŭ *sate.* Cetele aŭ fost mult timp patru în Bugéc (7); numĕrul satelor a crescut de la 60, câte eraŭ

---

(1) Axinte Uricarul, p. 154; Ienache Kogălniceanu, p. 234—6; Hurmuzaki, *Supl.* I[1], p. 805, No. 1152; Castelnau, II, p. 97; Hammer, *Gesch. der Krim,* p. 214 (un Han mort la Căușanĭ), p. 223; Tott, ed. in-8°, partea II, p. 60; Kleemann, p. 53, nota 1, p. 65; Peyssonel, I, p. 305; *Mem. Soc. din Odesa,* XII, p. 455 și urm.

(2) Reusner, *Orationes,* IV[1], p. 106; *Arch. rom.,* I, p. 219; *Cod. brâncovenéscă,* ed. Aricescu, p. 737, 1307; Cantemir, *Descr. Mold.,* p. 22; Sulzer, I, p. 455—7.

(3) V. p. 229, și Peyssonel, II, p. 240—3. Domniĭ continuaŭ a întreține relațiunĭ cu Bugécul, unde făceaŭ daniĭ bisericilor (v. *Mem. soc. din Odesa,* II, p. 484 și urm.; Melchisedec, *Cron. Hușilor,* II, p. 1657).

(4) Peyssonel, II, p. 240—3.

(5) Tott, partea II, p. 36—40; Peyssonel, I, p. 322; Castelnau, I, p. 337—8.

(6) Cantemir, *Descr. Mold.,* p. 19 și urm.

(7) Peyssonel, II, p. 300—1.

pe vremea luĭ Bandini, la maĭ bine de 300. (1) Alăturĭ cu dînşiĭ, vechia poporaţiune românéscă se maĭ menţineà în *cătune*, şi până astăḑĭ partea de către Dunăre a Basarabieĭ e plină de nume românescĭ. (2)

Fie-care sat îşĭ are feudalul sĕŭ, mîrzacul, care probabil dă dreptatea şi conduce călăreţiĭ auluĭuĭ la luptă. Anume părţĭ din provincie aŭ o organisaţiune superióră deosebită: Aşà hătmania Dubasaruluĭ, cuprinḑênd oraşul cu acest nume, jumătate din tîrgul Balta şi la 40 de sate, între Nistru şi raiaua Benderuluĭ. Hatmanul fusese altă dată un Cazac, maĭ mult saŭ maĭ puţin autentic; maĭ târḑiŭ arendaşul funcţiuniĭ erà maĭ adese-orĭ un Armén saŭ un Grec, căcĭ trebuià să fie creştin, ca şi majoritatea administraţilor sĕĭ. De la Bender, dar în jos, de-alungul Nistruluĭ, eraŭ iarăşĭ sate creştine, locuite de Moldovenĭ, şi aceste *Ialì-Kioiler* formaŭ guvernămîntul unuĭ al doilea arendaş al Hanuluĭ, *Ialì-Agassi*, Tătar acesta, cu rangul de Voevod. (3) La Căuşanì, în fine, peste sate tătărescĭ, comandà un subaşi, care şi el îşĭ ţineà dregătoria în arendă. (4)

Peste mîrzaciĭ satelor şi şefiĭ de teritoriŭ aveà autoritatea supremă locotenentul Hanuluĭ, *caimacamul* sĕŭ. Poporaţiunea tătară fiind însă o *armată*, gata tot-deauna a pornì pentru pradă saŭ răsboiŭ, caimacamul purtà titlul de Seraskier, generalisim. Erà tot-deauna un însemnat mîrzac crîmlén şi aveà demnitatea de Sultan. El îşĭ aveà reşedinţa, nu la Căuşanì, ca Suveranul sĕŭ, pe care-l represintà, ci la Han-Câşla, cale de patru leghe de la Cetatea-Albă. Pentru

---

(1) Ed. cit., descrierea Bugéculuĭ, p. 202; Marsigli, în Hurmuzaki, V[1], la data de 28 Februarie 1691.

(2) «Oppida et pagi pleni sunt moldava gente» (Cantemir, *Descr. Mold.*, p. 19 şi urm.) Cf. Marsigli, raportul din 1691, 28 Februarie, în Hurmuzaki, V[1]. Daniel Krumann (1708—9) aflà Românĭ şi la Oceacov, pe lângă Tătarĭ, Grecĭ şi Turcĭ (*Mon. Hung. Hist.*, *Script.*, XXXIII, p. 576). Totuşĭ pustiile nu eraŭ rare pe timpul când Bugécul fu luat de Turcĭ (v. Orest Popescul, *Doc.*, p. 26—8). Cf. şi C. Hurmuzaki, în Sturdza, VI[1], p. 316.

(3) Peyssonel, I, p. 301—3; II, p. 262.

(4) *Ibid.*, I, p. 308; II, p. 240—1, 262; Hase, în *Not. et extr.*, IX[1], p. 374, nota 2.

întreţinerea sa, «Sultanul-Seraskier al Bugéculuĭ» percepeà câte un leŭ de fie-care casă şi câte o óie de fie-ce sat, afară de presentul de instalare, care stăteà în 500 de boĭ, din partea Hordeĭ întregĭ. Dar Sultanul acesta aveà şi alte veniturĭ: de la el cumpĕraŭ Domniĭ Moldoveĭ liniştea şi pribegiĭ sprijinul şi refugiul. (1)

Locuitoriĭ musulmanĭ carĭ trăiaŭ în acest cadru administrativ nu maĭ eraŭ cu totul Tătariĭ tipicĭ, rătăcind fără frîŭ cu «coşurile» în carĭ îşĭ adăpostiaŭ familia (2) şi turmele înainte, bĕutoriĭ de lapte de cal şi mâncătoriĭ de carne de cal, cărora Michaiŭ-Vitézul trebuià să le furniseze pentru hrană «caĭ de ambe sexe» *(utriusque sexus)* (3), pentru a le face pe plac. Dacă instinctul nomaduluĭ nu dispăruse cu totul la dînşiĭ şi-ĭ vedeaĭ pregătind la nevoie beşicile pe carĭ să-şĭ trécă familia peste Nistru (4), eĭ devenirĭ statornicĭ locuitorĭ de pămînt.

De prădat, prădaŭ şi acuma; acésta le stăteà în sânge. Serdariĭ şi căpitaniĭ moldovenĭ pândiaŭ necontenit la pasurĭ, aşteptând o năvălire. (5) Ciocnirile cu Codreniĭ, voiniciĭ Chigheciuluĭ de la Prut, furnisoriĭ lor gratuiţĭ de lemne, — eraŭ încă dese. (6) O largă bandă de pustie despărţià pe Tătar de Moldovén şi nu puteà încă să apere cu totul pe cel din urmă. (7) Satele eraŭ pline de robĭ creştinĭ din ţĕrile vecine, şi poporul vorbià cu grózĭ de Tătariĭ şi Căpcăuniĭ din Bugéc carĭ mâncaŭ carnea prinşilor, după ce-ĭ îngrăşaŭ în

---

(1) Peyssonel, II, p. 257—8, 301; Tott, partea II, p. 29, 32, 36—40; Erbiceanu, *Cron. grecĭ*, p. 73; Hurmuzaki, *Supl.* I³, p. 17; *ibid.*, I¹, p. 525, No. 766; p. 719, No. 1015; *Cron. brânc.*, p. 201.

(2) Cf. «Kosz, corpus exercitus», în Zaluski, I, partea II, p. 1345.

(3) *Arch. f. sieb. Landeskunde*, II³, p. 454 saŭ Szádecky, *Mihály Vajda*, ed. 2, p. 291, No. 17,

(4) Marsigli, raport din 28 Februarie 1691, în Hurmuzaki, V¹, p. 368—9.— Pentru tipul vechiuluĭ Tătar, Callimachus, în Reusner, *Orat.*, II, p. 117; *Atti della Soc. ligure di st. patria*, XVII, p. 311 şi urm.

(5) Miron Costin, în *Arch. ist.*, I, p. 170; *Arch. rom.*, I, p. 141; Melchisedec, *Cron. Huşilor*, I, p. 48—9; Cantemir, *Hronicul*, I, p. 303, 339.

(6) *Arch. ist.*, I, p. 172—3; Cantemir, *Descr. Mold.*, p. 30, 124.

(7) De ex., pe vremea luĭ Elmpt, boeriĭ afirmaŭ că din tîrgul Tecucilor *(sic!)* «n'a maĭ rĕmas nicĭ o casă *(Arch. rom.*, I, p. 140).

ocóle, «ca pe vite». (1) Şi adĭ a maĭ rĕmas vorba în Moldova, maĭ dese-orĭ prădată de dînşiĭ: «Doar nu daŭ Tătariĭ!»

Jefuitoriĭ eraŭ însă acasă la eĭ nisce săteni pacinicĭ şi cinstiţĭ, nisce bunĭ crescĕtorĭ de vite şi nisce agricultorĭ harnicĭ şi pricepuţĭ. Cine cunoscea pe Turc şi pe Tătar dădeà tot-deauna preferinţă acestuia din urmă, şi Tătariĭ înşişĭ aveaŭ un fel de consciinţă de superioritate faţă de cuceritoriĭ şi stăpâniĭ lor. (2) *Aulurile* nu făceaŭ impresiunea de sălaşe-momentane, pe carĭ capriciul saŭ nevoia le strămută într'o clipă aiurea. Când se coborà cine-va spre şesurile dunărene, în căruţa de postă, tótă numaĭ din lemn, condusă de un Tătar călare, ţiind pe ceĭ-lalţĭ doĭ caĭ de ştréngurĭ (3) el întîmpinà sate în tótă forma, cu case din vălătucĭ acoperite cu paie, cu ferestrele góle vara, acoperite cu hârtie érna. (4)

Dacă intraĭ într'una din aceste case, găsiaĭ o ospitalitate, largă şi sinceră; femeile cu obrazul descoperit (5) n'aveaŭ frica de străin a femeilor din Turcia. În casă, eraŭ mobile: paturĭ, scaune, mese, — mobile de carĭ Tătarul din Crimea n'aveà nicĭ o idee. (6) De sigur, Tătărimea cea maĭ acceptabilă — în limitele aptitudinilor rasseĭ — erà la hotarele nóstre.

Turmele Bugecenilor continuaŭ să fie admiraţiunea străinilor: rassa cailor erà bună în Basarabia (7), vitele, oile, caprele eraŭ vestite şi rĕmaseră tot-deauna ast-fel. (8) Călĕtorul vedeà cu mirare, alăturĭ cu aceste ciredĭ şi turme, ciredĭ de dromadarĭ şi de cămile (9), carĭ, cu urîtul păstor Nogaĭ care le păzià — Nogaiul «cu faţa de babă , cel maĭ slut

---

(1) Şăineanu, *Studiĭ folklorice*, p. 181.

(2) Kleemann, p. 52, 68; Bruce, *Tartaria*, p. 6.

(3) Kleemann, p. 51.

(4) Tott, partea II, p. 36—40. El descrie şi marile vînătorĭ ale Mîrzacilor; Peyssonel, Langeron, *passim*. Cf. şi Macarie de Alep, partea I, p. 41—2. Cf. Sulzer, I, p. 462—4.

(5) Tott, partea II, p. 185 şi nota 1.

(6) *Ibid.*, p. 188—90.

(7) Cantemir, *Descr.*, p. 8, 19 şi urm.; *Cond. brânc.*, p. 190.

(8) Cf. Stryjkowski, în *Arch. ist.*, II, p. 5; Dupont, p. 207.

(9) Tott, *ed. cit.*, partea II, p. 36—40.

om de pe fața pămîntuluĭ (1) — dădeaŭ o nuanță asiatică acestuĭ colț al Europeĭ rĕsăritene.

Dar Bugécul avé şi țarine frumóse. În vreme de secetă, Moldoveniĭ aduceaŭ «pâne» şi «de la Tătarĭ». (2) Tott, autorul cunoscutelor «Memoriĭ» asupra Tătarilor, ne spune că eĭ exportaŭ şi grîŭ, «pe care-l culeg cu îmbelşugare». (3) Bugécul rĕmâné pămînt fertil sub noiĭ stăpânĭ, pe carĭ îĭ convertise la muncă şi-ĭ dusese la bogăție.

Comerțul trebuià deci să fie activ în centrele principale ale țĕriĭ: Ismailul, Cetatea-Albă, Chilia, Căuşaniĭ, Tobacul, Reniĭ, Troianul, Câşla, unde trăià din sarcina de misițĭ o întrégă poporațiune de Armenĭ şi de Evreĭ. Drumul de comerț la Constantinopole trecea prin Isaccea şi străbătea astfel Bugécul. (4)

Cantemir încă numesce Chilia «tîrg fórte renumit, frecuentat de toțĭ, nu numaĭ de corăbiile cetăților maritime vecine, ci şi de altele maĭ depărtate, din Egipt, Veneția şi Ragusa . Bugécul exportà printr'însa céră şi pieĭ de boŭ nelucrate. Când o navigațiune europénă fu permisă — chiar şi cu restricțiunĭ — pe Dunăre şi în Marea Négră, mişcarea comercială crescù în Basarabia..(5) Kleemann venise în Bugéc cu ferăriĭ, pânze, postavurĭ, pentru a le schimbà cu blănĭ, pieĭ brute, céră. La Ismail, Tătariĭ exportaŭ, ḑice el, şi multe pieĭ lucrate. (6) Tott vorbesce de exportul de grîŭ, de pieĭ (lucrate la Ismail), de lână tunsă şi pe piele, de blănĭ de iepure, carĭ aduceaŭ Tătarilor din belşug galbenĭ olandesĭ şi țechinĭ de Veneția. (7) Raportul Tarasconesuluĭ Paris din 1801, care propunea un vice-consulat frances în Chilia — un «subcomisariat», — arată că prin Akkerman se exportaŭ: grâne,

(1) Castelnau, II, p. 345—6; cf. I, p. 347.
(2) Neculce, p. 224.
(3) Tott, partea II, p. 60; cf. p. 190. Şi Marsigli vorbesce de semănăturile Tătarilor, la 1691 *(l. c.)*.
(4) Kleemann, p. 36.
(5) *Descr. Mold.*, p. 22.
(6) P. 36, 55.
(7) Partea II, p. 60—1, 190—1.

postav prost, unt, sĕŭ, céră, vin, cânepă, lemne, în schimb pentru zahăr şi cafea, postavurĭ şi stofe luxóse, băcăniĭ, marochinăriĭ, pânze colorate, hârtie. (1) Un raport frances din 1802 înşiră aceleaşĭ obiecte pentru export şi import şi afirmă că ar fi folositóre stabilirea uneĭ case francese la Bender şi a uneĭ alteia la Cetatea-Albă, cu factorĭ la Chilia, Ismail şi Brăila. (2) Despre Chilia scim că exportà în deosebĭ sare de mare, în cantitate însemnată. (3)

Peyssonel, în fine, acel care s'a ocupat maĭ pe larg de importanţa comercială a Bugéculuĭ, dă cam aceeaşĭ listă de articole. Şi el, cu mult înaintea luĭ Paris şi raportoruluĭ din 1802, erà de părere să se stabiléscă un magasin frances, maĭ ales pentru schimbul postavurilor cu productele indigene, la Cetatea-Albă saŭ la Bender orĭ în alt tîrg bugecén. Factoriĭ ar fi residat la Chilia, Căuşanĭ, Ismail şi la Nogaĭ. (4)

Cea dintâiŭ grijă a Ruşilor în Basarabia› autentică şi propriŭ ḑisă fusese să înlocuiască pe Tătariĭ dispăruţĭ printr'o poporaţiune creştină, care *să nu fie* românéscă. Némurile cele maĭ deosebite deveniră vecine pe acest vechiŭ pămînt moldovenesc. «Contora străinilor», biuroul de colonisare, aduse întâiŭ Nemţĭ, şi chiar Italienĭ, — Germaniĭ formaŭ pe timpul luĭ Demidov cincĭ comunităţĭ agricole, — apoĭ Armenĭ, Cazacĭ, Lipovenĭ, Bulgarĭ. Un ucaz din 29 Decembre 1819 regulamentà situaţiunea acestora, ceĭ maĭ numeroşĭ dintre coloniştĭ, faţă cu Statul. Eĭ trebuiaŭ să aibă privilegiile coloniştilor fixaţĭ în secolul al XVIII-lea dincolo de Nistru: scutire temporară de bir şi maĭ târḑiŭ mărginirea acestuia la 22 de copeicĭ de argint anual de fie-ce desetină, ca dare funciară, şi la 24 altele pentru fie-ce bărbat, ca dare personală; scutirea completă de armată; concesiunea gratuită a uneĭ moşióre de 60 de desetine de familie. Centrul colonieĭ agricole devenì Bolgradul, tîrg care-ĭ datoresce formarea

(1) Hurmuzaki, *Supl.* I², p. 216—7.

(2) *Ibid.*, p. 232.

(3) *Ibid.*, p. 186; I³, p. 523. — V. şi lista luĭ Castelnau, II, p. 278. — Pentru vin de Cetatea-Albă, Peyssonel, I, p. 298.

(4) Cf. I, p. 310, 312, 323. — V. şi de la Primaudaie, *Hist. du commerce de la Mer-Noire* (Paris 1848, in-8⁰), p. 217—9.

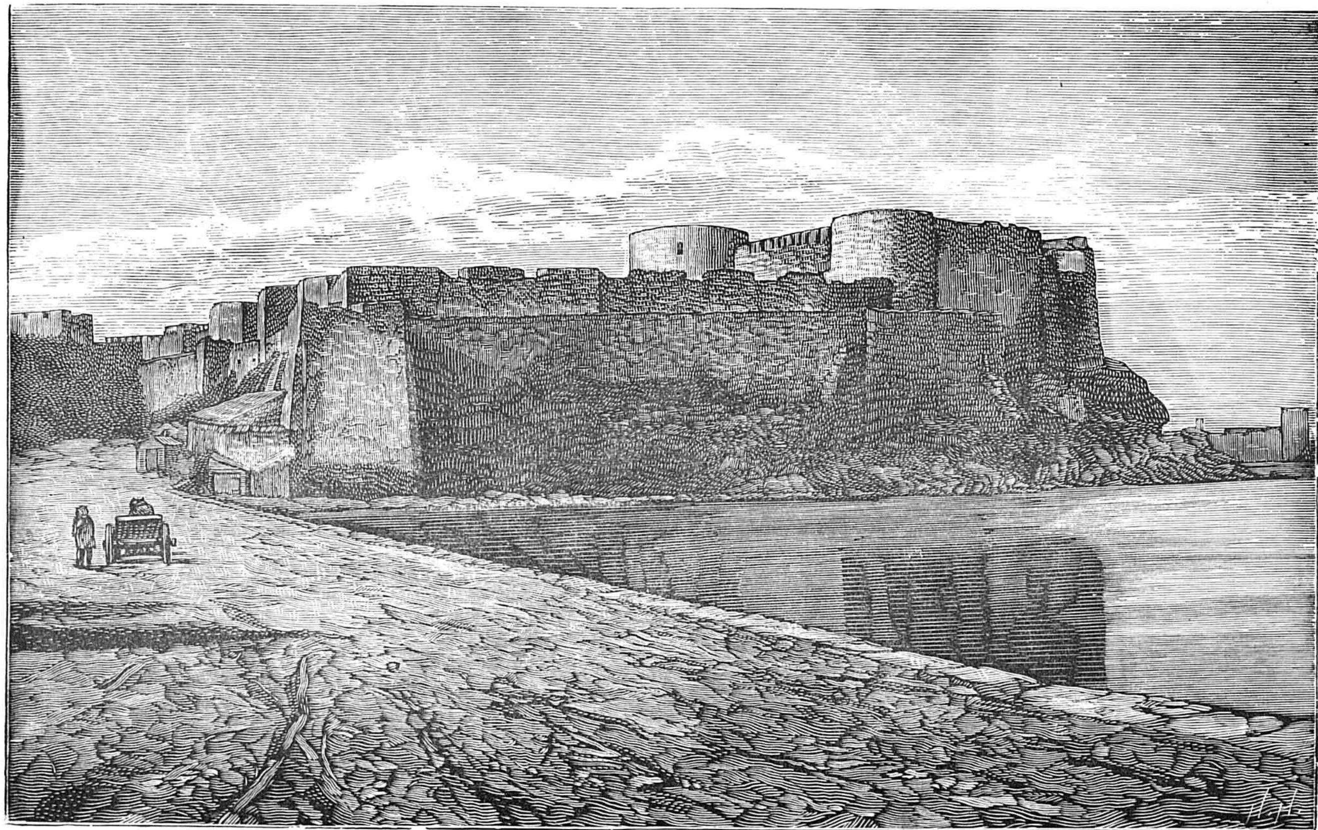
sa; membriĭ coloniei, împărțiți în ḑece cantóne de câte ḑece sate, ocupaŭ nouĕle *ocóle* Prut, Cahul, Ismail și Bugéc. După mântuirea răsboiuluĭ din 1828, Bulgariĭ și Rumelioțiĭ compromiși trecură Dunărea, spre a se adăpostì, ceĭ maĭ mulțĭ în Muntenia, dar destuĭ și în Bugéc. (1)

Resultatul fu că în 1857, când Bugécul revenì Moldoveĭ, eraŭ 83 de sate bulgărescĭ într'însul, locuite de privilegiațĭ aĭ administrațiuniĭ rusescĭ, carĭ înțelegeaŭ să păstreze tot sub noul guvern, pe care-l disprețuiaŭ: limbă bulgară în biserică, limbă bulgară în școlele inferióre și în școla superióră care trebuià întemeiată la Bolgrad, administrațiune particulară electivă cu limbă bulgară în relațiunile cu colonia, tóte acestea până se vor deprinde cu «trebuinciosul dialect moldovenesc», pe care declaraŭ cu mîndrie că «nu-l sciŭ nicĭ cum». Deputațiĭ, carĭ sprijiniaŭ în Divanul ad-hoc al Moldoveĭ aceste cererĭ, eraŭ toțĭ representanțiĭ provincieĭ câștigate, adecă — ce colecțiune interesantă de nume! — Dimitrie Vasiliev Romov, «deputat al coloniilor bulgare și domeniilor Statuluĭ», Lazăr Galiardi, Timofti Sacalov, Constantin Știun, Ioan Roșca și Pandelachi Croitorul. Despre alegĕtoriĭ lor, Kogălniceanu puteà să afirme «că, de nu maĭ mult, cel puțin o pătrime eraŭ *și* catolicĭ saŭ armenĭ», iar altă dată el erà silit să recunóscă cum că «coloniștiĭ și domeniile Statuluĭ representéză partea cea maĭ importantă a poporațiuniĭ din Basarabia».

În ședința de la 21 Decembre, Divanul avù curagiul să înlăture considerațiunile de înaltă metafisică politică și de sentimentalism și să voteze propunerea Teriachiu, care înlătură pentru moment cestiunea privilegiilor bulgare, ca una ce nu făceà parte din organisarea constituțională a Moldoveĭ, ci din orînduirile administrative ce trebuiaŭ fixate ul-

---

(1) Sturdza, III, p. 957, 994, 1073, 1083—4; Hurmuzaki, *Supl.* I[1], p. 444; Démidoff, *Vogage dans la Russie méridionale*, p. 260—1; *Statutele coloniilor bulgare din Besarabia, anexată către Moldova după tractatul de Paris din anul 1856*, Bolgrad 1866, p. 17 și urm.; Iorga, *Acte și fragm.*, II, p. 729—30. V., pentru obiceiurile acestor Bulgarĭ, *Mem. soc. din Odesa*, IV, p. 450 și urm. Limitele ocoluluĭ Bugéc, în *Statute*, p. 22—3.

Cetatea-Albă, după o fotografie reprodusă în Batiușcov, *Basarabia* și Arbure, *Basarabia*.

terior. Dar la 1861 Alexandru Ioan I trebuià să acorde coloniilor un fel de administrațiune particulară, sub Ministeriul de Finanțe, și scutirea de óste. În privința școlelor, li se acordase de Căimăcămie, încă din 1858, că, în satele cu majoritate de poporațiune bulgară, se va învĕță carte bulgăréscă, «cu aceea însă ca și pentru acésta învĕțătura limbeĭ române să fie obligatorie». Oficial, noul Stat român recunosceà desnaționalisarea Bugéculuĭ, infiltrarea adîncă a elementuluĭ străin pe care ni-l hărăzise Rușiĭ. Aveà dreptate Negri, când în ședința de la 12 Novembre 1857 spuneà, cu durere: «Sciŭ ce aŭ fost și ce sunt coloniile de prin prejurul nostru.» (1)

Articolul 21 al Tractatuluĭ din Paris alipià la Moldova tot teritoriul deslipit de la Rusia, deci și Delta Dunăriĭ. (2) Pe urmă, însă, diplomațiĭ europenĭ credură că e maĭ bine a se încredință Turcilor paza gurilor fluviuluĭ. În a doua conferință explicativă a tractatuluĭ, se hotărî a se lăsà Moldoveĭ ca hotar brațul Chilieĭ numaĭ până la Vîlcov, unde acest braț se ramifică în opt. De-aicĭ înainte, noul teritoriŭ moldovén se întindeà numaĭ până la gârla Gâsceĭ saŭ Gheșova și aveà numaĭ proprietatea asupra apelor acesteĭ gârle.

Acésta însemnà că se dădeaŭ Moldoveĭ orașe riverane fără apele spre carĭ mergea comerțul acestora, orașe vestite prin pescăriĭ fără locurile unde se prindeà pescele, punctele carĭ dominaŭ Dunărea-de-jos fără cursul însușĭ al acestuĭ rîŭ. Pentru a se vedé cât de artificială și ridiculă erà despărțirea, ajunge să spunem că pescariĭ din Chilia nu puteaŭ exercità meseria care-ĭ făceà să trăiască, căcĭ pescăriile orașuluĭ eraŭ turcescĭ, ca și Chilia-Veche din față, și Pórta le arendase, după sistemul sĕŭ de înaintea anuluĭ 1812, unuĭ Armén. Iar pescariĭ din Vîlcov nu se puteaŭ întórce decât prin gârla Oceacov, turcéscă și acésta, unde-ĭ

---

(1) Sturdza, III, p. 1133—4; VI[1], p. 29—30, 32, 81, 137—9, 140, 227, 238, 246, 252, 487—8, 490; *Statutele coloniilor bulgare, passim.*

(2) Delimitarea precisă în Sturdza, II, p. 1081. Partea retrocedată aveà după Thouvenel o poporațiune de 320.000 de ómenĭ (*ibid.*, III, p. 1013).

aşteptaŭ vameşiĭ Sultanuluĭ de câte-orĭ reveniaŭ cu productul osteneliĭ lor.

Constantin Hurmuzaki făcù raportul în acéstă cestiune la Divanul *ad-hoc*. El invocà, pentru a cere «îndreptarea hotarelor de o comisiune europénă», drepturile pe carĭ Principatele le-aŭ avut tot-deauna asupra maluluĭ Dunăriĭ, chiar şi după capitulaţiunĭ, faptul că Basarabia (în sensul noŭ al cuvîntuluĭ), cu ţinuturile Bugéculuĭ, Ismailuluĭ, Akkermanuluĭ şi Chilieĭ», forméză «a treia parte din Moldova» şi că, prin urmare, şi Delta fluviuluĭ «a fost proprietatea necontestată a Principatuluĭ Moldoveĭ».

Argumentele nu eraŭ nediscutabile şi, când Kogălniceanu adaose unul noŭ, în şedinţa următóre: anume că matca Dunăriĭ — *Ana-Duna* — ar fi, după hatul din 1774 chiar, hotarul dintre Turcia propriŭ ɖisă şi Principatul vasal al Moldoveĭ, el schimbà, póte cu sciinţă, înţelesul pasagiuluĭ invocat, căcĭ acesta fixà graniţa între *Muntenia* şi paşalîcul de Silistria. Causa erà însă o causă dréptă, din tóte punctele de vedere. Divanul adoptă în unanimitate propunerea de a protestà solemn pe lângă Puterĭ contra luăriĭ înapoĭ a unuĭ dar, care erà, cel puţin cât privià insula Leti, o restituţiune, o satisfacţiune. (1)

Protestul celor slabĭ nu fu auɖit, şi darul din 1857 al Europeĭ rĕmase un dar necomplet, care nu erà făcut mărinimos şi din tótă inima. Desvoltarea economică a provincieĭ alipite iarăşĭ la Moldova fu împedecată prin restricţiunile acestea, iar deşteptarea uneĭ consciinţe naţionale prin diversitatea, produsă în chip artificial, a naţionalităţilor ce-ĭ locuiaŭ pămîntul. Arlechinul etnografic anexat în 1857 nu erà autenticul fiŭ perdut întorcêndu-se la vatra părintéscă.

Cele treĭ judeţe eraŭ însă *pămînt* românesc; redobândirea lor erà împăcarea parţială măcar a unor îndreptăţite reclamaţiunĭ, îndulcirea pentru noĭ a uneĭ încălcărĭ pe care n'o meritasem nicĭ într'un chip. Din puncte de vedere superióre intereselor practice şi imediate, judeţele basarabene trebuiaŭ

---

(1) Sturdza, III, p. 1031, anexa; p. 1121; VI[1], p. 315- 6, 319, 320, nota; p. 321—3, 325—6, 333—4.

să ne rĕmâe şi nu puteaŭ fi «schimbate» pentru nimic. Chilia nu e doar pentru Românĭ numaĭ un tîrguşor de Lipovenĭ, precum Cetatea-Albă, pe care n'o avurăm înapoĭ, nu e numaĭ un asil de şerbĭ fugarĭ din Rusia (1), nicĭ Sucéva un orăşel de provincie austriac!

Totuşĭ, alt-fel a vrut norocul altora şi continua, neexplicabila nóstră lipsă de noroc. Boerilor supuşĭ, îndatoritorĭ şi *pravoslavnicĭ* din 1812, li s'a luat ca rĕsplată Basarabia cea mare; ţĕriĭ primitóre, credinciósei aliate, soldaţilor vitejĭ din 1877, li s'a smuls, ca mulţumită, Basarabia cea mică. Şi póte ar fi naiv să credem că nu pentru tot-deauna, — amîndouĕ.

(1) V. Reclus, *o. c.*, p. 557—8.

APENDICE.

I.

Despre pretinsa despăgubire a Moldoveĭ cu Ciceul şi Cetatea-de-Baltă, pentru Chilia şi Cetatea-Albă.

A fost o părere curentă în Ungaria că Mateiŭ Corvin a despăgubit pe Ştefan pentru perderile sale de teritoriŭ din 1484 prin infeodarea luĭ cu douĕ castele ardelene, dintre carĭ unul destul de apropiat de munţiĭ moldovenescĭ, anume Ciceul şi Cetatea-de-Baltă (Csicsö şi Küküllöwár).

Părerea a fost exprimată întâiŭ de Verancics, care trăià în întâia jumătate a secoluluĭ XVI-lea, decĭ destul de aprópe de evenimente. El povestesce cum Petru, Archiepiscopul de Gran *(sic)*, cancelar al Regatuluĭ, a lăsat la o parte, din greşélă, Chilia şi Cetatea-Albă în pacea cu Turciĭ şi cum aceştia aŭ profitat pentru a le luà. Pe urmă, el arată că Moldoveniĭ, bănuind buna-credinţă a Regeluĭ, i s'aŭ plâns violent, îndrăsnind a ameninţà chiar cu revolta, trecerea la Sultan şi refusarea tributuluĭ obicĭnuit către Ungaria *(sic)*, dacă Mateiŭ nu le va restituì cetăţile luate saŭ nu-ĭ va despăgubì cu altele». Regele îşĭ apĕră reputaţiunea de cavalerism prin întemniţarea pe viéţă a cancelaruluĭ şi infeodarea luĭ Ştefan cu Ciceul şi Cetatea-de-Baltă. (1)

Dar acéstă opiniune nu se întîlnesce numaĭ într'o istorie din acest timp, ci şi într'un act public, emanat de la Regele

---

(1) Ed. Kovachich, II, p. 81—2; ed. Ac. Ung., p. 115—6.

Ferdinand. Rĕspunḑênd unuĭ sol al luĭ Rareş, Ioan Diacul *(litteratus)*, care cereà cetăţile ardelene înapoĭ, Regele vorbesce de «castelele Ciceul şi Cetatea-de-Baltă, în Ardél, date în locul Chilieĭ şi Cetăţiĭ-Albe, ocupate de Turcĭ». (1) Cu óre-carĭ greşelĭ nouĕ, părerea se întîmpină şi la un cronicar polon din a doua jumătate a secoluluĭ al XVI-lea, Gorecki, biograful luĭ Ioan-Vodă cel Cumplit (2) şi, în fine, la cronicarul ungur Simigianus, puţin maĭ târḑiŭ. (3)

Dimpotrivă, Engel fixéză, pentru luarea în stăpânire a Ciceuluĭ şi Cetăţiĭ-de-Baltă, data de 1468 (4), şi o pune ast-fel în legătură cu expediţiunea neisbutită a luĭ Mateiŭ Corvin în Moldova şi cu prădăciunile ulterióre ale Voevoduluĭ Moldoveĭ dincolo de munţĭ. (5)

Iată cum stă lucrul în realitate, căcĭ ambele date sunt false şi achisiţiunea din Ardél nu stă în legătură nicĭ cu expediţiunea de la Baia, nicĭ cu perderea cetăţilor de la Dunăre.

Am vĕḑut că Ştefan s'a împăcat cu vecinul sĕŭ din Ungaria, în vara anuluĭ 1475, după bătălia de la Podul-Înalt. Amenințat încă de Turcĭ, şi într'un chip fórte serios, el rupse întâiŭ ghéţa, scriind Regeluĭ Mateiŭ o scrisóre prietenéscă. Îĭ cereà ajutor contra Turcilor şi, în acelaşĭ timp, temêndu-se să nu fie gonit de Sultan, Ştefan îşĭ arătà dorinţa de a avé un loc de refugiŭ în Ardél, la o întîmplare. În adevĕr, în rĕspunsul sĕŭ, Corvin arată că solul ce va trimite în curînd, îĭ va vorbì şi în privinţa casteluluĭ cerut». (6)

După împăcarea solemnă, castelul acesta fu acordat. Domnul Moldoveĭ dobândì ast-fel Ciceul. Încă din anul 1475, se

(1) Szilágy, *Nádasdy*, p. 46—8.

(2) În Papiu, III, p. 212.

(3) În Eder, *Script. rerum transylvanicarum*, II, p. 271.

(4) Engel, II, p. 136.

(5) De altmintrelea, nicĭ nu s'ar potrivì, fiind-că expediţiunea din Ardél, în care Ştefan tăià pe Petru Aron, s'a făcut la 1469 (Dlugosz, ed. 1-a, II, col. 445; ed. a 2-a, XIV, p. 525). Engel a fost înşelat de cronicele moldovenescĭ: *Cron. putnénă* spune că Domnul căpĕtă castelele după o scurtă trecere de vreme» de la expediţiunea luĭ Mateiŭ (p. 195). După un articol din *Arch. f. sieb. Landesk.*, *N. F.*, VI, cedarea Ciceuluĭ şi Cetăţiĭ-de-Baltă s'ar fi făcut abià după lupta luĭ Ştefan cu Ioan-Albert.

(6) V. maĭ sus p. 145 şi nota 2.

pomenesc «castellani Chycho (1)», şi se scie că Moldovenii aveaŭ obiceiul de a ţiné tot-deauna în cetăţile lor, nu *un* castelan, ci *doĭ*.

Cât despre Cetatea-de-Baltă, ea fusese amanetată de Regele Ungarieĭ în 1471 luĭ Ioan Pongrácz de Dengelö, Voevodul Ardéluluĭ. Acesta, luând dărĭ extraordinare asupra supuşilor sĕĭ, provócă o rĕscólă de Sĕcuĭ. La 9 Novembre 1478, Mateiŭ, silit să intervie, hotărî că prisosul, perceput peste veniturile obicĭnuite, se va scădé din suma împrumutată Corónei. El declarà, în acelaşĭ timp, că-şĭ reservă a luà mĕsurĭ pentru rĕscumpĕrarea castelului la sfîrşitul luĭ Ianuarie următor. (2) Pe acea vreme, murind Pongrácz, cetatea fu şi ea dăruită luĭ Ştefan, atuncĭ încă un credincios aderent al Regeluĭ. (3)

Să urmărim acum istoria întăririlor ulterióre din partea Regilor Ungarieĭ până la sfîrşitul domnieĭ luĭ Ştefan.

Ne oprim întâiŭ asupra Ciceuluĭ.

Deşì ambele cetăţĭ eraŭ reclamate de particularĭ ungurĭ carĭ credeaŭ că posedă drepturĭ asupra lor – anume, pentru Ciceŭ: Michail Desöffy de Losoncz cu fiiĭ, şi vĕduva luĭ Marc Bethlen, Ana; iar, pentru Cetatea-de-Baltă, vĕduva luĭ Pongrácz, Elisabeta, cu fiul şi fiica eĭ, — noul Rege Vladislav confirmă luĭ Ştefan şi fiuluĭ sĕŭ Alexandru († 1496) ambele posesiunĭ printr'un act din 25 Aprilie 1492. (4) Opt anĭ după acésta, la 1-iŭ Maiŭ, Vladislav întărià luĭ Ştefan ambele cetăţĭ şi despăgubià prin acordare de alte feude pe Michaiŭ Imreffy de Szerdahely, un noŭ pretendent la stăpânirea Ciceuluĭ. (5)

La rîndul luĭ, Ştefan înlătură, la 13 Ianuarie 1502, printr'o despăgubire de 400 de florinĭ de aur, pretenţiunile moştenite de Sofia de Zob, nepóta de fiŭ a luĭ Ştefan De-

(1) *Arch. für sieb. Landesk., N. F.*, VI, p. 79.

(2) Colecţiune maghiară; indicaţiune pierdută. Cf. *Archiv. l. c.*, p. 63 şi urm.

(3) V. maĭ departe plângerea Caterineĭ Pongrácz (1508); cf. *Archiv, l. c.*, p. 82.

(4) *Transilvania*, VII, p. 19—20.

(5) Hurmuzaki, II, p. 18—19, No. 22; cf. *Archiv, l. c,*. p 89.

sôffy (1), iar în 1503 el obţinù şi renunţarea luĭ Nic. Bethlen. Ast-fel, Ciceul rĕmase, fără nicĭ o contestaţiune, stăpânirea drĕptă şi ereditară a luĭ Ştefan. (2)

Cât despre Cetatea-de-Baltă, ea fu confirmată Domnuluĭ Moldoveĭ la 1492. (3) În 1507 însă Caterina, fiica Voevoduluĭ Pongrácz, se plânse Palatinuluĭ Ungarieĭ că Bogdan, noul Domn, îĭ deţine stăpânirea ereditară. Chemat prin crainicĭ să stea la judecată, Bogdan refusă, neapĕrat, şi fu osîndit în lipsă la o amendă de 400 de florinĭ de aur către reclamantă şi la perderea feudelor sale ardelene (24 Ianuarie 1508). (4) Neapĕrat că osîndirea rĕmase literă mórtă şi fu o mângâiere fórte slabă pentru Caterina.

În sfîrşit, legăturile ulterióre ale castelelor cu Moldova pot fi resumate în cele ce urméză.

La 1527, Ciceul erà moldovenesc, şi avem numele Postelniculuĭ Petru care erà castelan în acest an. (5) Se scie că Zápolya adause la aceste posesiunĭ pe a Bistriţeĭ, cu ţinutul, şi a Unguraşuluĭ şi că Regele Ferdinand recunósce acéstă danie, reînnoind vechile donaţiunĭ ale Regilor Ungarieĭ, în 1535, la 13 Iunie. (6) Dar, când Petru fu scos din scaun de Sultanul Soliman, Baltasar Bornemissa luă de la Moldova Cetatea-de-Baltă. (7)

În 1552, şi Ciceul erà perdut, şi Ştefan Rareş cereà, de sigur în zadar, posesiunile ardelene ale familieĭ sale Regeluĭ Ferdinand. (8)

(1) *Codex diplomaticus comitum Károlyi de Nagy-Károly* de Géresi Kálmân, III (1491—600), Budapesta, 1885, No 32, pp. 51—3.

(2) Engel, II, p. 156 saŭ *Archiv, l. c.*, p. 91, nota 69. Cf. Engel, II, p. 146—7; *Archiv, l. c.* p. 93—4; Hurmuzaki, II, p. 19—20, No. 23.

(3) V. maĭ sus şi Engel, II, p. 146—7; cf. p. 148, nota.

(4) *Archiv, l. c.*, p. 82, nota 50; p. 96—7 şi nota 83. Cf., pentru o confirmare din 1505, *Archiv, l. c.*, VI, p. 94—5; p. 95, nota 79. V. şi Engel, II, p. 159.

(5) *Archiv, l. c.*, p. 95, nota 80.

(6) Hurmuzaki, II, p. 91, No. 65 (data de pe margine e greşită); *Transilvania*, VII, p. 129; Pray, *Epist. procerum*, I, p. 156—7; *Cron. moldo-polon.*, p. 230; *Cron. luĭ Macarie*, p. 204—5. Cf. Iorga, *Documente românescĭ din archivele Bistriţeĭ*, I (Socec, 1899), p. xxx.

(7) Kemény, *Fundgruben*, I, p. 27.

(8) *Arch. ist.*, I, partea II, p. 152—3.

Cronica moldo-polonă afirmă că cetăţile s'ar fi luat de Ungurĭ sub Lăpuşnénu, dar nu se pare că ar maĭ fi avut ce luà la acéstă dată. (1)
În scurta sa domnie, Despot, aşà de setos de a întinde hotarele ţĕriĭ pe care i-o dăduse norocul, făcù cererĭ la Viena pentru cele două cetăţĭ, pe carĭ le-ar fi dobândit póte, în nevoia de aliaţĭ contra Turcilor pe care o aveà Regele Ferdinand, dacă stăpânirea i-ar fi ţinut maĭ mult timp. (2) Ca un ecoŭ îndepărtat al acestor revendicărĭ, întîlnim, în fine, la 1568, un ordin turcesc către Principele Ardéluluĭ Ioan-Sigismund pentru restituirea Ciceuluĭ şi Cetăţiĭ-de Baltă către Moldova. (3)

II. (4)

Guvernatoriĭ Chilieĭ şi Cetăţiĭ-Albe până la 1484.

A. *Stăpânire genovesă în Chilia.*

6 Maiŭ	1381	Conrad Donato, consul.
2 Septembre	1382	Petru Embrone, consul.
Înainte de 18 Maiŭ	1403	Nicolae Fieschi, consul.
Înainte de 15 August	1403	Iacob Bontempo, massariŭ.

(1) *Cron. moldo-pol.*, p. 233.

(2) Hurmuzaki, II, p. 383; p. 419—20, No. 388—9; p. 424; Forgách, ed. Ac. Ung., p. 259.

(3) Verancius, V, p. 264.

(4) Pe timpul stăpâniriĭ muntene trebue să fi fost de sigur Pârcălabĭ în Chilia: numele lor însă nu ni s'a păstrat. O listă de sangiacĭ aĭ Basarabieĭ şi de Sultanĭ-Seraskierĭ aĭ Bugéculuĭ nu se póte formà (deşĭ pentru unele provinciĭ otomane, ca Bosnia, lucrul s'a dovedit posibil: C. Peez, *Die ottomanischen Statthalter in Bosnien*, în *Wissenschaftliche Mittheilungen aus Bosnien und der Hercegovina*, II. B., 1894; *Notizen aus I. Theil*, Viena, Gerold, 1894, p. 33). N'am credut util să daŭ numele rĕsleţe ale puţinilor funcţionarĭ turcĭ şi tătarĭ pe carĭ le cunóscem. Semnul * însémnă documentele inedite, pe carĭ mi le-a făcut cunoscute d-l I. Tanovicénu; iar semnul † arată că provenienţa documentuluĭ care dă numele de Pârcălab a fost spusă înainte, la Cetatea-Albă. Unde nu e nicĭ citaţiune, nicĭ semn înainte, isvorul a fost indicat

B. *Stăpânire moldovenéscă în Cetatea-Albă.*

	9 Iunie	1374	Iacşa Litavor.
		1438	Luţian Herman.
	6 Martie	1443	Iurghicĭ.
	14 Maiŭ	1443	»
	30 Maiŭ	1443	»
		1449—51	Bogdan.
	8 Septembre	1456	X [*Arch. ist.*, I[1], p. 154].
	9 Iulie	1466	Zbierea [*ibid.*, p. 114—5].
*	20 Ianuarie	1467	»
	11 Septembre	1467	Stanciu [*Uricariul*, XVI, p. 282—5].
	28 Iulie	1468	» Hurmuzaki, II[2], p. 706—7, No. 527].
	26 Octobre	1469	Mîrzea şi Zbierea [*Uric.*, XVIII, 36].
	7 Maiŭ	1470	Zbierea [*Rev. p. ist., arch. şi fil.*, VII, p. 378—9].
	10 Septembre	1470	Luca şi Blăco [Uljanicki, p. 108].
*	13 August	1471	Luca şi ‹Blăca›.
	5 Iunie	1472	» » «Bălco» [*Rev. p. ist., arch. şi fil.*, III, p. 700—1].
	3 Septembre	1472	Luca şi «Balcu» [Popescul, p. 10—13].
*	7 Maiŭ	1475	» Hrăman
	22 Maiŭ	1476	? ? [*Col. luĭ Traian*, VII, p. 559-60]. (Cf. *Uric.*, XIV, p. 68—70).
*	11 Septembre	1479	Duma şi Hrăman.
*	15 »	»	[»] » »
*	15 Octobre	»	Duma » »
	27 Maiŭ	1480	» » » [*Uric.*, XIV, p. 70—2].
	5 Octobre	1480	Gherman şi Ónă [*Arch. ist.*, I[1], p. 116].
	1 Februarie	1481	» » » [*ibid.*, p. 75—6].
*	? Septembre	1482	» » »

în memoriŭ la data respectivă.—Documentele inedite de la Bibl. Ac. Rom. n'aŭ fost întrebuinţate prin cercetare proprie, ele fiind amestecate pentru regestele în preparaţiune. La Archivele Statuluĭ n'am cules material însumĭ, «organisarea actuală a acesteĭ lamentabile instituţiunĭ, fórte puţin publice, împedecându-mĕ.

* 17 Februarie 1483 Gherman şi Ónă.
* 13 Maiŭ 1484 » » »
14 Maiŭ » » » » [*Uricariul*, XVIII, p. 42—3].
5 August 1484 Gherman şi Ónă.
Diplomă fără an, a luĭ Ştefan-cel-Mare, cu «Goian» în Cetatea-Albă, *Rev. p. ist., arch. şi fil.*, VII, p. 373—5.

C. *Pârcălabiĭ de Chilia sub stăpânirea moldovenéscă.*

26 Ianuarie 1465 Isaia şi Buhtea.
† 9 Iulie 1466 » » » [greşit Bucium].
10 Ianuarie 1467 » › [*Uricarul*, XIV, p. 67—8].
* 20 Ianuarie 1467 Isaia şi Buhtea.
† 11 Septembre 1467 » » »
† 28 Iulie 1468 » » » [numaĭ ca Vornic].
* 2 Octobre › » » »
† 26 » 1469 Goia şi Paşco.
† 7 Maiŭ 1470 » » »
10 August 1470 Goian [Hurmuzaki, II^2, p. 707—8, No. 528].
† 10 Septembre » Négu şi Ivaşco.
* 13 August 1471 Négu şi Ivaşco.
† 5 Iunie 1472 » » »
† 3 Septembre » » › »
* 7 Maiŭ 1475 » » »
† 22 » 1476 [Négu] » »
* 11 Septembre 1479 Maxim şi Ivaşco.
* 15 » » » » »
† 15 Octobre » » › »
† 27 Maiŭ 1480 » › ›
† 5 Octobre » » » »
† 1 Februarie 1481 » » »
* ? Septembre 1482 » › »
* 17 Februarie 1483 » » »
* 13 Maiŭ 1484 » » »

† 14 Maiŭ 1484 Maxim şi Ivaşco.
14 Iulie » » » »
[Un fals Pârcălab de Ismail (?) şi Chilia, Teodor Cantemir, menţionat de presupusul sĕŭ descendent Dimitrie-Vodă, în *Descr. Mold.*, p. 107.]

APENDICE DE DOCUMENTE.

I.

Nos B., Sancte Mediolanensis Eclesie Archiepiscopus, ducalis ianuensis gubernator, Consilium Antianorum et Officium Provisionis Romanie civitatis Ianue egregio et prudentibus viris consuli et massariis, Consilio, Communi et Universitati civitatis Caffe, dilectis nostris, salutem. Attentis probitatibus probi viri Iacobini Velachi eiusque meritis, decrevimus eundem Iacobinum, qui illuc accedit suis armis bene munitus, scribi per vos et annotari in arguxium et pro arguxio civitatis illius Caffe, cum salario, commodis, honoribus et obventionibus prout similes arguxii soliti sunt habere. Mandamus itaque vobis expresse quatinus, visis presentibus, pretactum Iacobinum, omni exceptione remota, in dictum arguxium recipiendo, sibi pro toto tempore quo ibidem steterit, de salario suo mense quolibet respondeatis et responderi faciatis eumque benigne tractantes. Ceterum, nolumus dictum Iacobinum esse subpositum aliquibus aliis angariis quam illis quas occasione guerre ipse Iacobinus facere tenetur. Registratis presentibus ad cautellam in actis cancellarie Communis Ianue nostrique sigilli munimine roboratis. Data Ianue, MCCCCXXXI, die III Martii.

(Genova, *Arch. di Stato,* *Litterarum* II (1427—31), fol. 353 V°, No. 862.)

II.

Exemplum epistole historie narrative. Capitulum XI. Iohannes Ursinus Georgio Montano, Equiti aurato. Salutem p. d.

Idibus Maiis Turcorum Imperator, ingenti exercitu Mysiam ingressus, Kyliam urbem munitissimam obsedit; putat enim, si hac potitus fuerit, finitimas regiones ipsamque Poloniam facile dicioni sue posse subicere. Ut autem facilius caperet Kyliam incoleque celerius in eius se potestatem traderent, aditus custodit prohibetque ne frumentum et alia que ad victum attinent, in urbem ducerentur. Cum antem nunciatum esset populo Turcorum classem apparere extensisque velis navigare ac ad oppugnandam urbem contendere, tota civitate trepidatur populique clamore cuncta resonant, omnis quoque plebs que in suburbio erat cum suppellectili urbem intrat. Frumentum crudum (nondum enim messis tempus aderat) quod urbem circumdabat, prout cuique facultas fuit, populus eradicat, colligit et in domos portat. Turcus autem, collocatis omni ex parte tormentis, que Bombarde appellantur, urbem oppugnat, assidueque in loca edificiis frequentiora ingencia saxa machinis torquet. Erat quidem populo ingenti terrori, qui in urbe tam grandes globos saxeos conspiciebat; non enim parvam anxietatem id civibus incussit, plus tamen noctu quam interdiu terroris attulit. Dum hec Turcus ageret, cives robustiores, turres murosque conscendentes, acerrime se defendunt. Vehementer ibi aliquot diebus pugnatum est. Tandem, civibus laborantibus, celeriter missi a rege equites, Turcos in fugam vertere, paucis interfectis, frequentibus vulneratis. Illi in castra redierunt multitudineque convocata, paucis interiectis diebus, urbis pociunde desyderio conpulsi, superiorique repulsa accensi, urbem grandiori conatu, arte et ingenio aggrediuntur. Turres iactu machinarum demoliuntur, magnaque pars muri deicitur, ita ut liber erat Turcis in urbem ingressus. Capta igitur ea, arma omniaque bellica instrumenta que intus erant efferunt, plebem autem dinumerant, matronas pudicissimas stuprant, puellas innuptas

viciant et abducunt, pueros virosque robustiores ac sacerdotes vendunt. Habes historiam, et eam quidem verissimam, ut res acta est. Vale. Data Cracovie, pridie Calendas Quintiles. Anno 1484.

III.

Exemplum epistole in genere sinthematico: hoc est severo. Capitulum XXII. Iohannes Ursinus Iohanni Luprancio iureconsulto. Salutem p. d.

Nudius tercius cum Regi nostro Casimiro nunciatum esset Turcorum imperatorum ingentibus copiis terra marique Mysiam invasisse Belgradumque ac Kyliam urbes munitissimas intra paucos dies cepisse et citra Danubium Valacchos et Moldaviam subiugasse, omnes quoque civitates Russie, copiarum magnitudine Turci perterritas, iam non in virtute, sed in fuga spem habere, Rex, trepidus atque de statu rerum sollicitus, optimates regni convocat, ineuntque consilium essetne cum Turco bellum gerendum, an, quia infestissimus hostis acerrimusque sit, fedus potius ineundum, consultant. Graves atque varie sententie dicuntur. Tandem nihil potius in re fieri decernunt quam bellum gerere ac eligere probatissimum imperatorem, qui et auctoritate sua labantes ac fractos animos subditorum confirmaret, et virtute atque animi magnitudine tanto hosti obviam iret. Omnibus itaque suffragiis ad tale negocium ydoneus imperator designatur Iohannes Albertus, Regis filius, qui superiore hieme ingentem Tartarorum exercitum prostravit, quique non minus ob vite integritatem, quam ob rerum gestarum magnitudinem et belli periciam clarus habetur. Comparato igitur exercitu, armis, commeatu festine atque sine mora in bellum proficiscetur. Hec diebus istis apud nos acta sunt. Que post hec gerentur ad te quam diligentissime perscribere curabo. Vale. Date Cracovie, tercio Nonas Maias.

IV.

Exemplum epistole consolatorie. Capitulum XXV. Iohannes Ursinus Francisco Corvino. Salutem p. d.

.... Videmus enim hec tera nostra a deo calamitosa luctusque ac miseriarum plena, ut mori potius quam vivere sit optandum: Duo enim pestiferi et impii Christi hostes populum christianum maximis detrimentis et erumnis affecerunt quotidieque afficiunt: Turci et Sarrhaceni, quorum alteri Egyptum, Syriam, Iudeam, tres opulentissimas provincias, per nostram negligentiam occupaverunt. Turci vero permagnam orientalis imperii partem ceperunt, Thraciam et Hellespontum totamque Greciam possederunt ac multa oppida, que quondam florentissima fuere, ab eis nunc prostrata et diruta ante oculos iacent. Polonis Kyliam et Belgradum, urbes munitissimas Mysie, que citra Danubium est, abstulerunt Valacchosque et Moldaviam subiugaverunt. Reliquas quoque finitimas oras in dies magis magisque populantur, quin, si velint, ad paucos annos totam Europam possidere poterint. Hii propterea hostes crudelissimi spurcissimique, quo nihil abominabilius vel dici vel excogitari possit, hominibus christianis pro calonibus et lyxis dumtaxat, sed pro iumentis etiam utuntur: his vehunt, his arant, his fodiunt, his abiectissima exercent omnia erubescendaque ministeria, hos denique omnibus iniuriis ac probris afficiunt. Quod, si tot preclarissima regna occupata esse, si tot opulentissimas provincias ademptas, si de imperio christianorum tantam diminutionem factam, si denique nomen christianum tam tetro, tam horribili tamque detestabili dedecore a nefariis illis immanibusque et spurcissimis beluis scelerari miti animo ferimus...

Un şir de neaşteptate descoperirĭ, făcute de mine în vacanţa anuluĭ 1899, îmĭ permite a prelungì acest Apendice cu documente de o valóre uşor apreciabilă asupra Cetăţiĭ-Albe (încă din secolul al XV-lea), asupra Bugéculuĭ, asupra deosebitelor puncte de istorie teritorială şi economică atinse în acéstă carte.

A. LEMBERG. (1)

a)

I.

[1470]

Calyan de Albo Castro. Domini consules.

Dy Hern Ratmanne haben czu Calyan dem Krychen von Weissenborg xxx lapides piperis genomen off enn Jar, den Stenn czu vij florenis und enn *Ort,* als der Hern Ratmannen Schult-Briff ausweiset, den sy em ober sich gegeben haben. Actum feria iij^cia vigilie Nativitatis Domini [27 decembris]. Item anno sequenti [1471], feria iiij^ta in octava Epiphaniarum Domini [16 ianuarii], haben em dy Hern mit paren Gulden beczalet hundert und ij ungerische Gulden. Item eodem anno, feria iiij^ta post Conversionis Sancti Pauli [30 ianuarii], datis ad commissionem suam Laurencio Kosner quadraginta florenos in pecunia. Item eodem die datum Caliano quinquaginta marcas et xvj lat. *(sic)* g. pro lx et

(1) V. alte documente, carĭ completéză pe acestea, în studiul meŭ *Relaţiunile nóstre cu Lembergul,* care se tipăresce în revista *Economia naţională* şi va apăré şi în tiragiŭ a parte de o sută de exemplare.

xvj florenos; sic totum debitum, videlicet ij^c et xviij floreni, sunt soluti.

(Lemberg, Archivele orașuluĭ, *Najstarsza Księga Miejka*, IV, p. 255.)

II.

[1471.]

Calyan Grecus de Albo Castro. Domini consules.

Domini consules receperunt anno preterito in vigilia Nativitatis Domini [24 decembris] a Calyano (1) Greco de Albo Castro xx lapides piperis, lapis pro vij florenis et uno· *Ort*, prout litera dominorum consulum obligatoria cavit, quam eidem Calyano dederunt. Item racionem dicti debiti dederunt sibi circa festum Sancte Agnetis [28 ianuarii] centum et ij florenos, quam raciocinacionem et ulteriorem solucionem vide anno precedenti. (2)

(Ibid., p. 278.)

III.

[1484.]

(Mĕsurĭ de spionagiŭ și apĕrare proprie luate de Lembergesĭ la vestea căderiĭ cetăților moldovene.)

Itinerancie et donaria anni presentis...

Item Zacharka Armeno misso ad explorandum versus Valachiam...

Exposita de pecuniis ducentarum marcarum civitati per Maiestatem Regiam donatarum eo tempore dum Kylia et Byelogrod per Turcos capte sunt et eodem tempore taraszniza longa et hufnicza que dicitur cardinalka cum klenodio domini olim cardinalis huc de Cracovia sunt adducte per notarium civitatis:

Primo vectori ab adduccione bombardarum predictarum et minere sive cupri xxx czentner cum uno quartali et xiij czentner plumbi et aliis necessariis dati sunt viginti floreni.

Item domino Hilario în Wratislaviam, ad comparandum arma pro civitate dati sunt xxx^ta floreni.

Item Mathiaschek, pro parva tarasznicza vj floreni.

Item pro salletra domino Hanneswalach ad racionem... *(sic)* lapidum dati sunt xij floreni.

---

(1) V. și documentul precedent. — Kaloianni.

(2) Ultimul membru de frasă e șters.

Item Iohanni pixidario pro vj lapidibus salletre cum tribus ƀz., duo floreni et unus *Ort.*

Item Iohanni pixidario, pro una maiori hakownicza una marca.

Item pro octo ereis parvis hautpmen norimbergensibus vij floreni.

Item pro prenominatis xxx czenthner cum uno quartali et xiij czenthner plumbi dati sunt centum floreni cum tribus florenis et unus *Ort.*

Item ad comparandum hakownicze domino Nikel Karle de Cracovia dati sunt LXta floreni.

Item pro salletra et pulveribus civi kameneczensi, aput cum emptis, xxv floreni.

(*Ibid.*, p. 461,460.)

IV.

[1485.]

(Warsius Michowski, sol la Sultan. Sosirea Regeluĭ cu fiiĭ sĕĭ.)

Item Logofet cum aliis nuncciis de Valachia, unum vas cervisie, j bovem, carucum cum feno, quatuor truciones ave[ne], et ollam malvatici et ollam vini...

Item domino Stano (1) cum notario civitatis, in Colomiam missis dum Stephanus Woyevoda Moldavie omagium fecit, pro expensis date sunt IX marce. (2)

(*Ibid.*, p. 478.)

V.

[1486.]

Item nuncciis domini Palatini Valachie ad Regiam Maiestatem in convencione Pyetrkoviensi euntibus dono date sunt unum vas cervisie, quatuor trunci avene pro V g., duo currus feni.

(*Ibid.*, p. 493.)

VI.

[1487.]

[Se scie că, în 1487, Principele polon Albert venì în ajutorul Moldovenilor, contra Turcilor. (3) Îl aflăm la Lemberg în ḑiua de 30 Iunie încă. Dar în acelașĭ an trec prin Lemberg Lassoczky și Filip, solĭ polonĭ la Sultan.]

(*Ibid.*, p. 505.)

---

(1) Saŭ *Stephano?*

(2) Cf. în text, p. 167 și urm.

(3) *Ibid.*, p. 170.

VII.

[1497.]

.... Et domino... *(sic)*, redeunti de Turcia in legacionem domini regis, datum est vas cervisie pro j sexagena et duo olle malvatici et olla vini pro 1 g.

Item ... *(sic)* date sunt due olle malvatici cum eo existenti.

Item domino archiepiscopo in adventu...

Item domino Potoczky...

Item in alio adventu domino archiepiscopo, dum venit cum rege, unum lapidem piperis.

Item pro duabus lapidibus rizi domino regi donatis dati sunt duo floreni...

Item ... *(sic)* domine Pallatinisse, videlicet capitanei nostri uxori, in primo ipsius huc adventu data est una pecies tele.

(Ibid., p. 718.)

[1497.] VIII.

Anno quo supra, pro adventu Serenissimi domini Iohannis Alberti, regis nostri Polonie, etc., dum primum post coronacionem huc venit, feria sexta ante festum Beatissime Trinitatis [19 maii]. (Darurĭ luĭ şi suiteĭ.)

Iohannes auriga currus, ad bellum super expedicionem bellicam versus Kyliam, etc., conventus ad ducendum currum super unam septimanam, pro quinque g. Ad rationem sui precii data est sibi una marca, feria quarta ante festum Sancti Iohannis Baptiste [21 iunii].

Item domino Georgio pro comparandis necessariis ad currum media marca.

Item famulis pro expensis dati sunt x floreni.

Item ab equis apreciatis ad ducendum necessaria pro dicto curru victualia j flor.

Item pro ferris ad currum datis ij marce.

Item Sabato ante Elisabet [18 novembris] solutum est ei totum servicium et data est ei una marca sive quattuor grossi.

Thomas conventus ad eandem expedicionem.

Feria quarta ante Iohannis Baptiste [21 iunii] conventus ad unam septimanem pro vij g.

[1497.] *Hufnicza.*

Fusa est per pixidarium regalem, cui pro dono ratione laboris sui data est una marca.

Anno domini 1497, dominica post festum S. Martini [12 novembris], cum rex Serenissimus Iohannes Albertus ex Valachia rediisset, sunt dono data:

Item Serenissimo regi eques *(sic)* quattuor cum curru, valoris quinquaginta fl.

Item piperis unum *(sic)* lapis pro quattuor sexagenis solutis de pecuniis census.

Item duas libras croci pro v fl. solutis de pecuniis census.

Item Sigismundo unum stamen panni mechaliensis rubei pro xvıj fl.

Item pro uno vase cervisie donato domino Przerempszkj vicecancellario 33 g.

Item pro uno vase cervisie regi donatum *(sic)* triginta duos g.

Item pro una *(sic)* vase cervisie donato domino marsalco triginta duos gr.

Item pro malvatico et vino donatis regi et aliis dominis xııj flor.

Item pro vase cervisie donato Palatino j Schock. (1)

(Ibid., p. 724, 725.)

IX.

[1498.]

Alia singula percepta et exposita ex iussu dominorum consulum, et signanter propter multitudinem et varietatem expositorum tempore illo geworrarum, conscripti sunt ad singulare registrum....

(Ibid., p. 742.)

X.

[1500.]

Exposita pro necessitate Regie Maiestatis. Primo Georgio misso cum litteris regalibus in Kamenecz ad Palatinum Moldavie, ttis. *(sic)*. Pro expensis et fatiga data est j marca. (Menţiune de «exploratores» fără destinaţiune.)

Item Sabbato ante Nativitatis Marie [5 septembris] missis exploratoribus ad resciendum de Tartaris ııj florenos de pecuniis *Czappengelt*.

Dominus Mathiasch a Regia Maiestate portavit pro expediendis nuncciis Tartarorum triginta fl. in auro et xl fl. in mediis gr.; exposita. (Din cele ce urméză, se vede că erà un singur sol.)

(Ibid., p. 785, 787.)

---

(1) V. în text, p. 172 şi urm. Alte documente nouĕ le daŭ în despărţirea *Königsberg*, ce urméză.

XI.

[1502.]

Legacio Palatini Moldaviensis.

Item czu dem ersten ist kommen Illia Steckle und het enn Gleutbryff von dem Woyewode, data czu der Kolomey, brecht an den Mytwoch nocte [post] Omnium Sanctorum [2 novembris].

Item der Herre der Woyewode het ewch entpoten alz seyner Frunden das Ir wellet lessen dy Kawfflewte yn seyn Lanth wyder czyhen, alz vor aldirsz her kegen Moltau, kegen Turken; we[n] ymant bedurffende ist; und sulen sich nicht foerchten ummb das clēynste Dyngk.

Item das yderman seyne Czalunge thv dem Woyewoden ummb Hawzen und Wax beczal und wyder seyn Czalunge neme; wenne her wil keyn Kryck haben mit dem Koenige; her het seynes Grosfaturz Lanth yngenommen, das ym dorfoer antlicher man mit Gewalt hot genommen. (1)

(Ibid., p. 810.)

b)

XIII.

[1464.]

Dorinus Italicus de Soczavia. Cokcza Armenus de ibidem.

Quomodo spectabilis Iulianus Gebeletus de Caffa (2), ad requisicionem providorum Georgii Pollo de Albo Castro et Georgii Göbel, notarii nostri, ad presentiam nostram consularem accersitus et vocatus, interrogatusque quid sibi constaret de racionibus negociorum inter nobilem dominum Dorinum Cathaneum, camerarium et theloniatorem terre Moldavie (3), et providum Cokcza Armenum Soczaviensem,—qui Iulianus sub onere conscientie sue deposuit et recognovit in registro in quo scribebat racionem thelonei predictorum Dorini et Cokcza, quod registrum tenebat ad fideles manus, se propria manu scripsisse in folio manualis centesimo sexto partitas racionis inter prefatas partes et omnia contenta in dicto centesimo sexto folio, per que ipse Cokcza restavit ipsi Dorino debitus ducatos quadringentos sedecim. Non recordatur tamen qua de causa; in capite illarum

---

(1) Cf. Ulianicki, p. 225—7 şi maĭ sus, în text, p. 176

(2) V. studiul citat asupra relaţiunilor nóstre cu Lembergul.

(3) V. Iorga, *Acte şi fragm.*, III[1], p. 43.

partitarum scriptum est in abacho 346 et extra; sunt ducati ccccxvj. Actum feria sexta in crastino Assumpcionis, etc. *[sic;* 16 augusti 1465.]

(Ibid., Protocóle, p. 85.)

XIV.

[La 5 Maiŭ 1466, Petru Velluti, într'un proces cu Ainolfo Tedaldi (1), declară că a primit ca perceptor al *supparilor* de Drohobycz şi Lemberg, vameşĭ de Grodek, de la diferiţĭ negustorĭ, suma de 205 ughĭ, rĕmâindu-ĭ datorĭ, între alţiĭ, «Lukinus de Caffa (2), fideiussor pro Iacobo Italico de Sancto Salvatore», «Michel Koler de Soczavia , «Pascalis Walacha», «Colojani Walata de Albo Castro».] (3)

(Ibid., p. 118.)

XV.

[1469.]

Martinus Kuchta cum Margareta, uxore sua. Dymitr Walate de Albo Castro filius.

Constitutus Martinus Kuchta cum Margareta, uxore sua, recognoverunt se teneri certi et veri debiti septuaginta duos florenos hungaricales, pro novem lapidibus piperis provido Demetrio Walathe de Albo Castro. In quibus LXXIJ flor. sibi obligaverunt domum eorum penes domum Fogel ab una et domum olim Clener Institoris partibus ab altera sitam,— obligaverunt tali condicione quod, si ipsi Demetrio pro festo Sancti Michaelis [29 septembris] cum promptis florenis non fecerint solucionem, extunc dominus Arnestus, confrater noster consularis, etiam coram nobis constitutus, promisit ipsi Demetrio dictos LXXIJ fl. hungaricales exolvere et debebit in eisdem LXXIJ florenis in eandem domum recipere intromissionem, tanquam in pignus omni mxe *(sic)* (4) consecutum. Si vero pro prefato termino Sancti Michaelis ad percipiendum solucionem dictorum florenorum hic presens non fuerit, extunc ipse Kuchta vel dominus Arnestus predictus nuncio dicti Demetrii, qui presentem nostram litteralem recognicionem eis ostendet et presentabit, tenebitur facere solucio-

---

(1) V. studiul citat pe p. 282, nota 1.
(2) Acest Lucchino are în 1467 un proces cu Ainolfo *(ibid.,* p. 141—2)
(3) V. maĭ sus, p. 282—3.
(4) *Mode?*

nem, ipseque nuncius, habita solucione, potens erit eos liberos racione dicti debiti pronunciare. Actum feria IIIj[a] ante Georgii [19 aprilis 1469].

XV.

[1469.]

Martinus Kuchta cum Margaretha. Demetrius, Walathe filius de Albo Castro.

Constituti Martinus Kuchta, civis noster, cum Margaretha, uxore sua, recognoverunt se obligasse et inpignorasse septuaginta unum zlothnik auri in septuaginta quinque fl. hungaricalibus provido Demetrio, Valathe de Albo Castro filio, sigillis dicti Martini Kuchta et dicti Demetrii sigillati, quos LXXV fl. hungaricales promiserunt dictus Martinus Kuchta cum eadem Margaretha, uxore sua, sibi Demetrio aut nuncio suo, qui presentem nostram litteralem recognicionem eis ostenderit, pro festo Assumpcionis Sanctissime Virginis Marie [15 augusti] plenarie exolvere; sua ab ipso Demetrio aut nuntio suo vadia pretacta redimendo. Actum die quo supra.

(Ibid., p. 175,182.)

XVI.

[1471.]

Dominus Arnest. Dymitr Walata de Albo Castro.

Coram nobis constitutus dominus Arnest, recognovit quod ad mandatum magnifici domini Raphaelis de Iaroslaw, capitanei Leopoli, fideiubet coram nobis pro domino Aynolpho, suppario et the[lo]neatore le[o]ppoliensi, domino Dymitr, domini Iurgii Walata filio, de Albo Castro, centum et XXIIIj fl. hungaricales pro quindecim et medio lapidibus piperis, quelibet lapis per octo florenos, solvendi ad festum Sancti Michaelis proxime instans [29 septembris], et [non] alio modo; quod, si pro eodem termino festi S. Michaelis dominus capitaneus leopoliensis aut prefatus dominus supparius prefatus j[c] XXIIIj fl. dicto Dimitr Walata non persolverint, ex tunc eandem summam j[c] XXIIIj florenorum idem dominus Arnest dicto domino Dymitr pro eodem termino S. Michaelis promisit integraliter solvere et pagare. Actum Sabato infra Conductum Sollennem Pasce [27 aprilis 1471]. — 1472 ante Carnisprivium [10 februarii] Nigel Armenus venit et recognovit ex parte dicti Caliani quod dominus Arnest predicti debiti sufficientem fecit solutionem.

(Ibid., p. 213.)

[1472.]

XVII—XVIII.

Herre Arnst. Her Ainolphus der Zawpnik. Dymitr, domini Iurgi Walata de Albo Castro filius.

Nigel der Ormenige, in Macht Dymitr, Here Jurgi Walata von Weysenborg Zones, hot bekant das em Her Arnst dy hunder und fyr und czwenczig ungerische Gulden beczalit hot, dy her vor xvj lapides piperis, den lapis czu viij Gulden, vor Herre Aynolphen dem Zawpnik (1) Dymytren geborgit hott, und hat en der Schult frey und ledig gesagt. Actum Sabato diei Conversionis Sancti Pauli [25 ianuarii 1472].

Iwaschko Turizin et Steczko, Iacub filius. Calyan Walata de Albo Castro.

Iwaschko Turczin et Steczko, Iacub filius, Armeni, recognoverunt se manu coniuncta teneri Caliano Walata de Albo Castro sexingentos duos fl. hungaricales auri et iusti ponderis, quos promittunt sibi exolvere indilate pro festo Nativitatis Domini proxime instanti [25 decembris]. Actum feria iiij[ta] ante Purificacionis Sanctissime Virginis [29 ianuarii 1472].—1473. Sabato ante Katedre S. Petri [20 februarii], dictus Calian Grecus recognovit ab ipso Iwaszkone Turczin et Steczkone plenam habuisse solucionem.

(*Ibid.*, p. 229.)

[1473.]

XIX.

[«Iwaschko Turczin et Steczko, Iacub Armeni filius», recunosc că datoresc până la 15 August suma de 200 de ughĭ «domino Calyani de Albo Castro, Walata»; 15 August e data «nundinarum Iaroslaviensium». 20 Februarie 1473.]

(*Ibid.*, p. 250.)

[1476.]

XX.

[«Baltazar cum Cristkone, sacerdote Armenorum, et Iacub; Temerbasch filius, cum matre sua, Mugalchatun» (2), recunosc o datorie de 175 ughĭ către «domino Dymitri Walata de Albo

(1) *Zupparius.*

(2) Mugal-Catun.

Castro»; terminul de plată e 25 Decembre, și datornicii zălogesc nisce case. 1 Martie 1476.] (1)
(Ibid., p. 310.)

XXI.

[1476.]

[«Ffortat, Armenus noster leopoliensis, cum Cristanno et Zacharia, filiis suis», recunosc o datorie de o sută de ughĭ către «domino Dymitr de Albo Castro», de plătit la 18 Februarie 1477. 6 Martie 1476.—Plata se face la 25 Februarie 1478.]
(Ibid., p. 311.)

XXII.

[1476.]

[«Her Nicolas Eberko» recunósce către Dimitrie o datorie de patru-ḑecĭ de ughĭ, a se plătì la 25 Decembre. 9 Martie 1476. — Plata se face luĭ «Dymitrasch» la 29 Ianuarie 1477.]
(Ibid.)

XXIII.

[1479.]

Dominus Migu,l cancellarius terre valachiensis. Kalinik Armenus, concivis noster.

Veniens personaliter ad presenciam nostri consulatus Kalinik Armenus, concivis noster, obligatus est coram nobis generoso domino Migul, cancellario terre valachiensis, tanquam factori legittimo magnifici domini Hermanni, capitanei Albi Castri (2), sufficiens documentum et probacionem portare quod ipse eidem domino capitaneo Albi Castri in centum florenos satisfecisset et, si ipse Kalinik huiusmodi documentum et probacionem non attulerit ab eodem domino capitaneo, quod sibi in centum florenos plenam solucionem fecisset, extunc eidem dominus Migul in aliis centum florenis absque illis prioribus pro pena succumbere debet, sibi nullo obstante soluturum. Actum feria ɼj ante Nativitatis Marie Virginis [6 septembris 1479]. (3)

(1) La 31 Ianuarie 1477, se prelungesce terminul plățiĭ, după rĕspunderea uneĭ părțĭ din datorie *(ibid.*, p. 329).
(2) V. lista ofițerilor de Cetatea-Albă, p. 275.
(3) Pentru Mihu, v. maĭ sus, p. 120 și nota 1.

XXIV—XXVII.

[1479 80.]

Steczko et Iwaschko, Armeni. Kylianus de Albo Castro.

Venientes personaliter Steczko et Iwaschko, Armeni, recognoverunt manu coniuncta et divisa se obligari veri et iusti debiti in centum et quinquaginta florenis ungaricalibus ffamoso Kyliano, negociatori de Albo Castro; quos florenos dicti Armeni obligati sunt coram nobis eidem Kyliano solvere a festo Pasce proxime venturo [2 aprilis] per decursum unius anni indilate, nullo colore dilacionis evadendo. Actum feria ıj[a] post festum Circumcisionis Domini [3 ianuarii] 1480.

Caspar Mikosch. Kylianus de Albo Castro.

Veniens personaliter Caspar Mikosch, Armenus, recognovit quomodo ffamoso Kyliano, negociatori de Albo Castro, in ducentis florenis ungaricalibus veri et iusti debiti obligaretur et vigore presencium se teneri fassus est. Quos ipse Caspar eidem Kyliano solvere et reponere obligatus est coram nobis a festo Pasce proxime venturo per decursum unius anni indilate; nullo sub pignore aut alio colore excogitato evadendo. Actum feria ıj post festum Circumcisionis Domini 1480.

Caspar Mikosch. Kylianus de Albo Castro.

[Gaşpar recunósce o datorie de 200 de ughĭ de la Kaloianni. Ambele date ca în documentele precedente.]

Feria quarta post Agnetis 1482 [23 ianuarii], Duka, filius Kalian, recognovit quod Caspar Armenus predictus plenam cc florenorum predictorum fecit solucionem, de quibus eum quittat per presentes.

[«Iwaschko, gener Migne et Iacobus, filius Chaczik», recunosc o datorie de o sută de florinĭ către «ffamoso Kaliano Greco de Albo Castro ... ; quos obligati sunt coram nobis eidem Kaliano solvere et reponere indilate, dum et quomodo ipse Kalianus testitudinem *(sic)* eidem Iwaskoni vacuam et expurgatam faciat» (14 Ianuarie 1480)].

(Ibid., p. 393—4.)

XXVIII—XXIX.

[1481.]

[«Famosus dominus Petrus Lindnar» recunósce o datorie de 200 de ughĭ «famoso domino Kalyan Greco (şters: «Armeno»)'

de Albo Castro», pe timp de un an, începênd de la 2 Februarie, «sibi aut filio suo Luca *(sic)*»; dacă nicĭ tatăl nicĭ fiul nu se vor presintà la termin, baniĭ vor fi depuşĭ «hic in pretorio»; se pun nisce case zălog.—Duca primesce plata la 6 Martie 1482.]

[«Providi viri Thomas, filius Iacobi et Michno, filius Andronyk Armeni», recunosc o datorie de 301 florinĭ către «ffamoso Kalyan de Albo Castro»; plata o va primì acesta saŭ fiul, Duca, la 25 Decembre 1482. — 7 Martie 1481.]
(Ibid., p. 420.)

XXX.

[1482.]

[«Petrus Bedros, Armenus», garantézǎ pentru «Iwanis Armenus», care împrumutase 68 de ughĭ de la «Kaliano Greco»; plătesce, în numele aceluia, la 11 Martie 1482.]
(Ibid., p. 444.)

XXXI—XXXVI.

[1483.]

[«Michno, filius Andronik, Armenus, cum Thuman Armeno», recunosc o datorie de 301 de florinĭ faţă de «Kaliano Greco», care refusă de a primì de la Michno jumătate numaĭ din datorie.— 20 Februarie 1483.]

[«Steczko Woytowicz et Thuman, Armeni», recunosc o datorie de 360 de florinĭ către «Kaliano Greco», de plătit la 18 Aprilie 1484. — 3 Aprilie 1483.]

[«Ffortat pater et Christoff filius» recunosc o datorie de o sută de ughĭ de la «Kaliano Greco», pentru acelaşĭ termin, de plătit creditoruluĭ saŭ fiuluĭ sĕŭ. — Data de maĭ sus.]

[«David, filius Moysi, Armenus», recunósce către acelaşĭ o datorie de patru-ḑecĭ de ughĭ, pentru acelaşĭ termin. — Data de maĭ sus.]

[«Iwascho Armenus cum filio suo Iacobo» recunosc o datorie de 200 de ughĭ către acelaşĭ, pentru acelaşĭ termin. — Data de maĭ sus.]

[«Simon Wolkowsky» recunósce o datorie de 48 de ughĭ către acelaşĭ, pentru acelaşĭ termin. — Data de maĭ sus.]
(Ibid., p. 457—8.)

XXXVII—XLI.

[1489.]

[«Duka, Kalianis Son von Weysenborg», recunósce că «Iwaschko, MigolisEidem, der Armenige», i-a plătit datoria de o sută de ughĭ; 26 August 1489.]

[Acelaşĭ dă chitanţă pentru 60 de ughĭ luĭ «Iwaschko, Moyses Son, der Armenige».]

[Acelaşĭ dă chitanţă pentru 48 de ughĭ luĭ «Wolkowsky der Armenige».]

[Acelaşĭ dă chitanţă pentru 360 de ughĭ luĭ «Steczko und Thomas, beyde Bruder, dy Ormenige». Datele tóte ca maĭ sus.]

[Acelaşĭ dă chitanţă pentru o sută de ughĭ luĭ «Furtat der Armenige». 29 August.]

(Ibid., p. 560—1.)

XLII.

[1498.]

Memoriale Thurcorum.

Item Dominica ante Zophie, ipso die Servacii [13 maii], fuerunt citra quadraginta milia Thurcorum foribus illam famosam civitatem,devastando inclitam terram Russie, quamplura opida, villas, allodia ac suburbia istius civitatis, equitando ferme per totum diem circumquaque in eminentissimis montibus, conspiciendo et explorando civitatem, exercendo preludia, et, regran. *(sic)* ac volen. *(sic)*, nil alias attemptarunt contra siquidem civitatem. Sed mox, die sequenti, videlicet feria secunda [14 maii], in ancora recesserunt. (1)

(Ibid., p. 774.)

XLIII.

[1499.]

Copia salviconductus a Regia Maiestate magnifico Domino Iohanni Stephano, Pallatino moldaviensi, subditis suis mercatoribus dati.

Iohannes Albertus, Dei gratia rex Polonie, supremus dux Litvanie, Russie, Prussieque dominus et heres, etc.

Significamus tenore presencium quibus expedit universis quia de certa sciencia nostra magnifico Iohanni Stephano, Pallatino

(1) V. în text, p. 175.

Moldavie, subditisque suis mercatoribus cum mercibus generis et maneriei cuiuslibet ad civitatem nostram leopoliensem mercature gratia veniendi seu mittendi in eademque civitate nostra leopoliensi mercandi et merces quaslibet, quas secum adduxerint seu illas duxerint, exponendi, vendendi, res pro rebus commutandi et cambiandi et tandem in eadem civitate nostra standi, mercandi et pausandi, quamdiu res et merces ipsorum vendiderint vel pro rebus aliis commutaverint exindeque ad propria cum rebus et mercibus eorum, si illas habuerint, redeundi tute, libere, secure et pacifice sub tutela et proteccione nostra, personis et rebus universis ipsorum salvis, nostrum presentem salvum conductum christianicum regium dedimus et concessimus damusque et concedimus. Quem quidem salvum conductum nostrum in omnibus punctis inviolabiliter tenere promittimus et ab universis subditis nostris teneri precipimus presentibus. Sic tamen quod theloneis introitibusque consuetis nostris more mercatoris satisfacere teneantur, harum quibus sigillum nostrum est subappressum testimonio literarum. Datum Cracovie, feria sexta in vigilia Epiphanie Domini [4 ianuarii], anno eiusdem millesimo quadringentesimo nonagesimo nono, regni vero nostri ver. *(sic)* septimo. (1)

Creslaus episcopus et regius procancellarius subscripsit.

Ad mandatum Maiestatis Regie.

(Ibid., p. 782.)

c)

XLIV.

[1571.]

Chaimus Cohen. Andreas Bariczka cum aliis vectoribus.

Venientes ad Officium advocatiale leopoliense providi Andreas Bariczka de Sącz, Martinus de Camieniecz et Olesko de Kalecza Gura, suburbanus leopoliensis, vectores, ex pacto et conducto, obstrinxerunt se sexaginta quinque centenarios certarum mercium in Kiliam, turcicam civitatem, Chaimo Cohen, Iudaeo Constantinopolitano, equis et currubus eorum deducturos, salvas et integras. A quibus mercibus pro ductura ipse Chaimus Cohen medium alterum florenum a singulis centenariis soluturum se eisdem obstrinxit, tum etiam ex Kilia Leopolim idem Chaimus Cohen dictis vectoribus alias merces ad vehendum dare tenebitur similemque mercedem a quolibet centenario eisdem solvet.

(1) V. maĭ sus, p. 175—6.

Quod, si ipse Chaim in Kilia merces non habuerit et vacuos eosdem vectores inde dimiserit, extunc ibidem, ab iis mercibus quas nunc in Turciam vehunt, ad singulos centenarios per grossos quindecem addere eisdem vectoribus tenebitur. Denique omnia telonea et vectigalia, tam a mercibus quam ab equis et curribus per Turciam et Valachiam et in Polonia et Russia, tantum a mercibus, solus Chaim expedire iuxta consuetudinem negotiatorum aliorum solvere debebit. Vectores vero ea vectigalia in Russia solvent quę ab equis et currubus solvere consueverunt. Solutionem vero mercedis prefatae Leopoli in presentiarum dimidiatam et in Valachiam reliquam ipse Chaim facturus est vectoribus prefatis. In Kilia vero prefati vectores ad summum in quintum diem impositionem mercium expectaturi sunt. Ubi vero plures dies expectaverint, ipse Chaim et vectoribus cum aurigis, et iumentis seu equis eorum, cibos ex pecunia propria parare obligabitur. Quod etiam in terra Valachie singulis Sabbatibus facere debebit, propter moram quę causa Iudei factoris ipsius Chaimi circa merces destinati sunt *(sic)*. Actum ut supra [feria tercia ante Sancti Petri ad Vincula [16 ianuarii], anno Domini M°D°LXXI°.

(Ibid., Advocatialia, V, p. 360—5.)

B. CRACOVIA.

I.

De anno 1489.

Sultan Baiasith, Dei gratia Asiae, Greciae, etc. Imperator Maximus, Illustrissimo et Excellentissimo domino Casimiro, regi Poloniae, salutem. In questi giorni la Excellentia Vostra hà mandato el suo ambassatore Nicolao Ferli con la honorata sua lettera. El qual hà referedo molte bone parole circa la causa de l'amicitia e la pace *que inter nos est;* la qual è accresuta più che prima et aiuti domandato capituli *in çertitudinem* de la pace; al presente per confirmar la amicitia, vi havemo mandato cum lo nostro ambassatore lettere che da nostra' parte *sunt scriptae in fidem et certitudinem.* Et, a Dio piacendo, anche la Excellentia Vostra per confirmar la amicitia, in presentia del mio servó et fidel' homo, ella simelmente curarete et mandaretene iscreta *(sic)* li capituli dela pace, segondo che nui havemo mandato cum lo vostro ámbássadore. E da quì inanzi *intra utramque partem* segondo el tenor de capituli se habia a observar; e da

quì inanzi, se i vostri homini e ambassadori vorano venir, posano liberamente et expeditamente venir. Et i vostri mercatandi posano venir e traficar nel mio paese et andarsene senza alcuno impedimento. Et da quì dananzi le porte siano haverte per la bona pace e amicitia. Ex Constantinopoli, die ultimo mensis martii anno Iesus 1489.

[Urméză traducerea polonă.] (1)

(Museul Czartoryski, ms. 611, p. 27.)

II.

Copia ex originali de anno 1489.

Lieu du turra, chyfre de l'empereur, en turc.

Sultan Bayasit, Asiae, Graeciae, etc., Imperator Maximus, Illustrissimo et Excellentissimo domino Casimiro, regi Poloniae, salutem. Pel el pasato fù asaltado alcuni nostri mercatandi, li quali cum mercatandi andavano di Caffa nel paize della Excellencia Vostra, et queli furono asasinadi et morti, et li lor parenti, subditi dell' imperio mio, sono recorsi alla mia Porta; et per l'amore et optima pace che è infra lo mio [imp]erio e la Excellencia Vostra amorevelemente scrivemo ala Excellentia Vostra in favor de queli pover' omeni, che li faciati restituire le sue robe o la valuta, et sì como più largamente intenderete dal nostro sciavo. Ex Constantinopoli, die ultimo martii anno Iesu MIIIIcLXXXVIII[I]. (2)

(Ibid., p. 31.)

III.

[1576.]

Risvan Bech, Sendziacus Benderiensis et Techinensis..., Potentissimo principi domino Stephano, regi Poloniae, etc.

Postquam huc veneram, ex mandato altissimo foelicissimi imperatoris, domini mei, ad gubernacula arcis Tehinia ad illamque villarum pertinentium, dumque iam illam in protectionem meam suscepissem, tunc temporis ex parte Honoratissimae Maiestatis Vestrae servitor suus hic venerat, quo tempore, vel paucis die-

(1) Cf. textul, p. 171. — Ms. are, pe p. 23, tractatul cu Turciĭ din 1464, pe p. 25 pe acel din 1487, pe p. 29 (copia ex originali») ordinul Sultanuluĭ pentru armistițiul de doĭ anĭ (22 Martie 1483; traducere din 1789, după original).

(2) Urméză (p 33) tractatul din 22 Februarie 1492 (în polonesce), cel din 6 Aprilie 1497 (p. 35 și urm.), în latinesce, și apoĭ alte tractate, de dată ulterióră.

bus antea, duas villas antiquitus ad Tehiniam pertinentes ac penes fluvium Nester ab ea parte Boristenis collocatas ac fundatas homines latrones, ex arcibus Maiestatis Vestrae venientes, devastarunt; qui quidem supranominatus homo Maiestatis Vestrae illud factum scelusque patratum sine licentia voluntateque sua esse factum affirmavit promisitque illos patratores sceleris per Maiestatem Vestram castigaturos fore captivosque liberos facere damnaque sibi illata persolvere. Ego igitur, tanquam affeccionatus, quamprimum hunc nuncium Maiestatis Vestre audivi, promissioni Suę Regiae acquievi expectavique ut promissio ex parte Maiestatis Vestre facta finem suum sortiretur. Hoc dum ita fuerat, Imperatoriam Maiestatem, dominum meum, certiorem reddideram, Maiestatem Vestram iam omnia sub potestatem obedientiamque suam certe subegisse. Iamque extunc nihil suspicabar, nisi quod utrorumque regnorum populus ac miseri subditi in pace publicaque tranquillitate vivere debebant. Verum praeter spem meam inopinate, 18 die lunae octobris, media nocte, venerunt 600 homines in naviculis sub arcem Oczakow praefectusque illorum, kniasz (1) Miszko (*șters:* una cum fratre), capitaneus circasiensis, una cum iuniori fratre, aderant, illic suburbiųm eius arcis incęnderunt atque in ϙinerem redigerunt substantiasque diversas hominibus pauperibus abstulerunt, ipsos quoque homines, numero viginti, in captivitatem abduxerunt. Praeterea per gradus secum ąllatos maenia arcis ascendere volebant, arcem occupare volentes; tandem, usque ad lucem diei cum custodibus et militibus arcis preliantes, non habentesque tantas vires ut arcem accipere possint, iterum naviculas conscenderunt, iterque publicum, ubi diversi variique homines cum mercibus praeterire solebant, occupantes, plurimos homines, iter progredientes, trucidarunt atque spoliarunt. Hoc cum ita agitur, si imperatoris, domini mei, licentia voluntasque Maiestatis Vestrae fuisset, procul dubio ego quoque potuissem ac tantas vires habuissem aggredi illas arces hominesque in illis habitantes profligari, sed non est mihi data potentia nec licentia ab imperatore, domino meo, hoc in negotio. Quoniam vero Maiestatis Vestre promissionibus hucusque fidem adhibui ac verbo regio credidi, eam ob causam ad Altissimam Portam nihil dęnunciavi, sed ex nunc, licet non lubens id facere astrictus sum, nam omnium subditorum haec

---

(1) V. maĭ sus, p. 201. *Chinel* represintă decĭ, nu *Chmel*=Hmil, cum am credut, ci *Chines*, *Knez*, Principele. Scrisórea citată e de pe la 15 Novembre 1576, nu chiar din acea ḑi.

est unanimis vox, sicque, et non aliter sentiunt et credunt, hoc factum esse voluntate atque licentia Maiestatis Vestre. Igitur Maiestas Vestra principales huius facti atque sceleris tanti patratores, una cum praefecto Circasiensis, Bialocerehensis, Canioviensis, Braslaviensis, Barensisque arcium, castigare debet, uti publice pacis perturbatores, quoniam illorum instinctu et consilio ceteri omnia scelera perpetrant ac damna facere non desinunt, habentes ab illis et victuaria et omnia necessaria. Imperator quidem, dominus meus, fidem adhibet Maiestati Vestre; etenim, si non credidisset, utique nos etiam, subditi et servi eius, ipsas arces expugnare sceleratosque homines castigare potuissemus. Nunc iterum magna caterva hominum conquerendi causa de iniuriis sibi illatis per supranominatas arces ad Imperatoriam Maiestatem iter arripere volebant; ego autem illos vi intertenui, expectans certius responsum a Maiestate Vestra. Hoc quoque Maiestas Vestra scire debet quod propter damna subditis Imperatorie Maiestatis illata nomen et fama Maiestatis Vestre varie inteligitur, eo quod sub potestate Maiestatis Vestre eae arces sunt. Si ergo Maiestas Vestra iustitiam idoneam de illis sceleratis non fecerit neque administraverit, certe postea hoc factum non ad bonum finem deducetur. Etenim, istis saucis *(sic)* huc venientibus, ex supranominatis arcibus praefecti, non solum modo legumina ad victum pertinentia, verum et arma omnis generis praebere audent. Cum quibus, silente Maiestate Vestra, illi sine intermissione scelera patrare damnaque inferre non desinent; unde nihil aliud nisi magne difficultates ac detrimenta Maiestati Vestre crescere videntur. Etenim non solum modo voluntarii, sed ipsimet etiam servitores conductitii capitaneorum incursionem faciunt confitenturque sine pudore eosdem esse talis et talis capitanei hucque venisse cum licentia atque voluntate illorum. Sic ergo Maiestas Vestra Lucentissima his de rebus sciat. Caeterum vitam in sanitate in annos quam plurimos imperiique augmentum faelix semper et in aevum exopto Maiestati Vestre. Ex. Tehinia.

[V°:] Tureczka.

Risvan Begh,
Sendziacus Benderiensis Tehinensis.

(Ibid., ms. 1659, p. 267—9.)

IV.

Beglerbegul Hidir către Ioan Zamoyski. Ex castris, 10 Septembris [1589].

(Plângerĭ contra Cazacilor, carĭ mărturisesc a fi în serviciul Polonilor.)

Isti latrones Caesari multa damna quolibet anno fecerunt, subditis Serenissimi Caesaris nostri, et praesertim iis annis elapsis arces Thehinam et Ocakovam una (?) ac in districtu Moncastri combusserunt et homines promiscui sexus occiderunt ac captivos fecerunt; ex istis finibus multae querelae habitae sunt apud Serenissimum Caesarem Turcarum, sed semper expectavimus ut rex Serenissimus cum Senatu iustitiam administrarent; ista nostra diuturna expectatio vana fuit, et, quid amplius, nobiles existentes in his finibus pessimis latronibus omne adiutorium contra cives Thehinę et ceteros subditos nostros dederunt... Nos non sumus discessuri usquequaque exitum istorum latronum videbimus. Spero quod rex Serenissimus et Dominatio Vestra finem dabunt istis nostris iniuriis habitis ab istis pessimis Kossakis, et, si hoc videbimus, sciat Dominatio Vestra Illustrissima quod amicitia nostra in aeternum manebit, quemadmodum semper fuit. Caesar Serenissimus iussit nobis ut curam haberemus ut nullus ex istis latronibus his finibus nostris damna faciat. (De ar fi venit solul când erà el la Adrianopole, n'ar fi prădat nicĭ Tatariĭ. Sultanul póte stăpânì pe numeroşiĭ sĕĭ supuşĭ; de ce nu póte şi regele ţiné în frîŭ pe ómeniĭ sĕĭ?) Aliud dicam: isti latrones ausi sunt etiam comburere navem prope Moncastrum, que erat plena mercimoniis, et homines et res in nonnullis oppidis in finibus vestris adduxerunt, cum consensu nobilium... Aliud dicam Dominationi Vestre Illustrissimę: mense iunio ausi sunt isti pessimi Kossaczy fines egredere, civitatem Kosłoviam, sub imperio Scitarum positam, devastarunt et multa damna fecerunt. Si pessimi hoc non fecissent, Scitae provincias vestras non invasissent et tam magna damna pauperibus fecissent quemadmodum fecerunt. Opus est ut iugum ponatur istis latronibus; quod si vos non feceritis, necesse est ut nos faciamus... Si rex Serenissimus operam dabit extirpare Kossakos et nonnullas arces in finibus Podoliae et Volyniae funditus destruere, ubi isti solent manere, nostra amicitia in perpetuum erit, quando nobiscum Illustrissimus legatus res istas optime tractaverit.

(*Ibid.*, ms. 340, p. 147—9; copie contimporană.)

V.

[1759.]

Instrucțiunĭ pentru solul polon Potocki.

.... 13) Des sujets polonois ayant été venus dans les échelles du Danube, Kilia, Galaz, Isakdji, Moncasto et Ismail, où ils ne payoient autrefois que trois piastres de droit pour le baril de vin, les fermiers et receveurs s'étant permis d'en demander jusqu'à 40, on demande le redressement de ces griefs...

Firman à expedier conformément au VIII article [de la paix].

.... 14) Le mouteweli d'Isakdji ayant confisqué l'heritage d'un sujet polonois mort à Moncasto, la restitution est demandé[e]. La teneur du VIII article est claire en faveur de la demande (1)....
(Ibid., ms. misiuniĭ Potocki, p. 644.)

C. KÖNIGSBERG.

(Staatsarchiv.)

I.

Marele-Maestru al Ordinuluĭ Teutonic recomandă pe Guillebert do Lannoy Regeluĭ Franciеĭ și Ducеluĭ Burgundiеĭ.

[Marienburg, 24 Februarie 1414.]

.... Spectabiles mores et virtutes egregie nobilis viri Gilberti de Lannoy, quibus eum insignitum iam certa experiencia didicimus, et operosa exhibicio, qua nos ac nostrum Ordinem, tam hic in Prusia, quam in Lyvonie partibus, prosecutus est...
De quo eciam, multa de probitatibus suis enunctians, Illustris princeps Witaudus, dux Littwanie, nobis scribendo narravit....
(Copialbücher, VIII, p. 2.)

II.

Svidrigailo către Marele-Mareșal al Ordinuluĭ.

[«Tracken , 16 Martie 1431.]

Despre întórcerea Polonilor de la Camenița spre Bracław.
(Schublade XVII, nº 187.)

---

(1) Cf., pentru misiunea luĭ Potocki, Iorga, *Călătorĭ, ambasadorĭ și misionarĭ* (extras din «Buletinul Soc. Geogr.», 1898, sem. II; p. 42 și urm.).

III.

«Voith czum Brathean» *către Marele-Maestru.*

[«Mosty», 2 Februarie 1432]

Arată că, la 1-iŭ, Svidrigailo a refusat solilor polonĭ participarea sa la Dieta pentru pace, dacă se exclud, cum s'a făcut, Ordinul Teutonic şi «die Herren us der Walachey» din salv-conduct, cu tóte că şi eĭ sunt cuprinşĭ în armistiţiul de un an ce va începe la 24 Iunie.

(*Schublade* XVI/a, nº 15.)

IV.

Svidrigailo către Marele-Maestru.

[«Tracken», 30 Martie 1432.]

Recomandă pe «den namhafftigen und strengen Herren Gedigolt, Woyewoden zur Wyllen», plenipotenţiarul sĕŭ.

(*Schublade* XVII/a, nº 93.)

V.

«Voith zum Brathean» *către Marele-Maestru.*

[Slonyn», 27 Iulie 1432.]

Aŭ sosit în acea ḑi la Svidrigailo Reybenitcz şi Focha, solii Ordinuluĭ în Moldova, carĭ aŭ fost fórte bine primiţĭ de «dy Heren der Walachye». Aceştia aŭ promis a trimete Mareluĭ-Maestru o solie.

(*Schublade* XXIV/a, nº 11.)

VI.

Comandatorul de «Mewe», fratele Ludovic de Lannsee, anunţă, la 21 Decembre 1432, din «Weitwiske», intenţiunea pe care o are «der Herr us der Walachie» a pornì cu tóte forţele pentru a «visità» pe Polonĭ, «după puterĭ», în Ianuarie 1433.

(*Schublade* XVII/a, nº 101.)

VII.

Marele-Maestru îndémnă pe Svidrigailo a lucrà pentru o ligă în contra Poloniei, în care ligă să intre şi «die Walachen» (17 Iunie 1433).

(*Copialbücher,* XIII, p. 10.)

VIII.

Comandatorul de Osterrode scrie, din «Soldaw», la 5 August 1433, Mareluĭ-Maestru, desminţind vestea că Moldoveniĭ («dy Walachen») s'ar fi împăcat cu Poloniĭ.

(Schublade XVII/a, nº 42.)

IX.

[11 Novembre 1433.]

Scirĭ-sosite comandatoruluĭ de Thorn, că «der walachische Woywode», unit cu Svidrigailo, a făcut pagube neauḑite Regeluĭ Poloniel, în Rusia.

(Schublade XXI/a, nº 116.)

X.

[1497.]

(Pe dosul socoteleĭ pentru expediţiunea în Moldova:)

Anno 1497 ist von Landt und Stedter verwilliget, von eines jden Einkommens von der Marcken Firdungk dem Homeister zugeben.

(Schublade LXXXVIII, nº 119.)

XI.

[20 iunii 1497.]

Homeisters Stadthalder und Gross-Kumpthur.

Lieber Her Kumpthur. Wann, of manchfaldige Erforderunge Ko. Mt., den uncristlichenn Turkenn zu widdersteenn, unnser G. H. Homeister, noch Macht gerustet, von Konnigsbryk awssgezoginn,|von Ortelssburg fordan von Ko. Mt. Sendeboten unnd Geleitzman of weyternn Zog angenomen, — Got gebe zw Gluck zw volenden —, hiezw dy Hulfe, awss unnsers Ordenns Landenn getan, vast zw wenig, alz ir selbist wisset, och dass unnsir G. H. awss der Masaw wnss scriftlich hot thuen erkennen, nach dem, grosser Hulfe zu erhalden, eyn Tagefart warth vonameth habenn, der halbenn of nehst konftigenn Dinstag nach Visitacionem Marie der Hulfe halbenn zw handelnn vorgenomen begerenn, of dem Montagk do vor offm Obend bey unns zw Konigssbrg thuet erscheinen, sulchs ewres Gebittis Lewthenn erkundet, zwene von den Steten, zwene von den Landenn, mith ganczer Macht der andernn, wy gewonlich, nicht awssbleibenn. Vorhoffenn dissze

unnsers G. H. hartliche Rostunge unnd sweren Zog in fromde Lande werdenn, ausshen seinem Gnaden trostlich Hulfe zw thuen, woldet vormanen, irem naturlichenn Herrenn unnd Landis Furstinn, wellcher vor ssye dy Cristenheit noch Vormogenn zw vorfechtenn Lieb unnd Gut dorzw nicht hot vormedenn, och umb sonderliche Beistand unnd Gnade von Gote zw erlanngenn. Nach Begir unnd Befel unnsers G. H. Homeisters losset of unnsers Ordinns Hewsserenn dissze drey nachgescribene Messen singen, alz de Sancta Trinitate, de Sancto Spiritu et de Assumptione Beate Virginis. Dor an geschit uns unnd unssrem G. H. Homeister zw Gefallenn. Gebenn zw Konigsberg, am Dinstage noch Viti unnd Modesti, anno, etc. XCVIj-stenn.

[V° :] Dem Comethur zw Balge.

(*Ibidem* alta: «Dem Compthur zu Reyn.»)

(*Schublade* LXIX, 31.)

XII.

[24 iunii 1497.]

Bruder Wollther von Plettemberg, Meister zw Leifflandt Deutsch Ordens.

Dem edlnn, wollgeborn, wirdigem und geistlichen Hern Wilhelm, Graff und Herre zw Eissenburg, Grosscompthur Deutsch Ordins und nu Stadhelther unnssers· erwirdigen gnedigenn Hernn Hoemestrs, unsserne besunder lieben holdenn guten Frundt.

Unnsern fruntlichen Gruus, mit Vermogunge alles Gutten stets zuvorn. Edeler, wolgeborner, wirdiger und geistlicher lieber Her Grosscompthur und Stadthalther. Unsser erwirdige, gnediger Her Hoemeister hot uns nu kortcz gescreben wie das Seine Erwirdige Gnade, uff Vorderung des allerdurchlauchtigstenn Hern Konigs zw Polen, des Mitwochs in der Octaven Corporis Cristi nestvorliddem, mit ij° Pherdenn und ein Zall zw Fusse widder die Turken, zu Hulff und Trossthe der Cristenheit, aussgezogen sei und Euwr Gnad uber Landt und Leuthe in seiner Erwirdigen Gnaden Abwessenn vor einen Stadthelther gezatcz habe, unns derhalben mitsompt unnsrn Mitgebitgen scrifflich angelangen zw zuelcher verren swerenn Reisse mit einer Sumen Geldes Zeiner Gnade mit dem Allererschen, do mit sie die Eren dest bas in der Arbeit, Kumers und Noth enzetczen moge, zuversorgenn und, wes sich Seine Erwirdige Gnaden disses zw uns und unssrn Mitgebitgenn moge vorlossen, Ewr Wirdikeith ein solchs in Seiner Gnaden Abwessenn unvorzoglich scrifftlich Antwerth wol-

den entdecken. (Arată că are de lucru cu Ruşiĭ, şi se scusă.) Gebenn auss unnsers Ordinns Hawsze zw Wenden, am Obent Iohannis Baptiste, im, etc. *(sic)*, XCVIj-stenn.

(Cu *P. S.*, cerênd ajutor, din «andern Tag noch Petri und Pauli Apostolorum» [30].

Urméză informaţiunile despre Ruşĭ.)

(Schublade XXIX [L. S.] 45; copiĭ contimporane.)

XIII.

[2 iulii 1497.]

Bruder Hans von Tieffenn, Hoemeister Dutschs Ordins.

Unsernn fruntlichenn Gruss stets zuvorenn. Wirdigenn unnd geistliche lieben Gebietger. So wir denn, uss uwem der Herrnn Prelaten, Lande unnd Stete Rathe uff Erfordernn Ko. M., unnd nach Innhalt des ewigenn Friedis, den sweren ferren Czugk wedir die ungloubigen Türken uff unns gnommen, unnsers Alders nicht geschonet habenn, der unns ferrer Wege unnd Tewrunge halbenn gantz swer gefallenn, wissen ouch noch eigenntlich nicht wie weit unnd lange Zceit sich unnser furgenomen Wergk will verweilen, — denn Ko. Ma. teglich fur sich zeuht nach Camynitcz, gross Folk versammelt, unns ane eynigerley Hulff ader Ussichtunge nach zu czichenn fordert, wie wir das one Hulff unnser Lande unnd Stete erlichenn fulenden, mogent ir mercken unnd abnehmen, werdennt ouch durch unnsern Herrnn Stadhelder unnd Her Catwitcz, unsernn Undercompan, diesser Dinge Gelegenheit wel weiter berichtet. Hirummb ist unnser vleissige Bete unnd Begir, se wollet allesampt mit den Hernn Prelaten, Landen unnd Steten Vleiss ankeren, unnd in die Zach selenn wir also durch uch unnd sie mit gnugsamer Hülff unnd Stewer in diessen ferren Landen unnd tewrer Zceit nicht hulffloss gelassenn, sunder versorget mit Gott das unns gehulffen werde; wir den unsernn diesenn Czugk, ummb Gnade unnd Friede den Landen zu behalteun, obir unns gnommen, erlichenn fulenden mögen, unnserm Ordenn unnd unns allen czu Gute. Alls wir das einen gantzen Vertrawenn czu uch allenn habenn, sy notnu nicht werdennt lassenn. Das wollenn wir in Allem gutwilliglich verschuldenn. Gote bevolenn. Gebenn zw Bischkowitcz, am Tage Visitacionis Marie, im etc. *(sic)* XCVIj-ten Jar. Begern mit Her Cat-

witcz eyn eigentlich Antwort, waruff wir unns mogenn vertrostenn, etc. *(sic)*.

[V°:] Denn wirdigenn erbarenn unnd geistlichenn Herrenn Erasmo von Reitczensteyn, Obirstenn-Marschalk, und allenn andernn Gebietigernn in Prewssenn, Dutschs Ordenns.

(Schublade LXIX, n° 33.)

XIV.

La 29 Iulie 1497, sinet al ofiţerilor superiorĭ aĭ Ordinuluĭ către Iacob Reiff, zis Welter, *Pfloger* la Sötzen, pentru 1000 de ughĭ, daţí de el pentru expediţiunea contra Turcilor.

(O. A. S.)

XV.

[8 augusti 1497.]

Bruder Hanns vonn Tieffenn, Hoemeister Dutschs Ordenns.

Unnssernn fruntlichen Gruss stets zuvorn. Erbar unnd geistlicher, lieber Herr Compan. Fugen euch wissenn das wir virtzehen Tag unnd zwen Tag im Velde vor Halitz bey dem Wasser Nester genant gelegenn unnd unnser Botschafft, den Compthuren vonn Osterrode, bey Koniglicher Maiestat gehabt unnd widerumb zu Antwurt erhaldenn, unns alsso lanng alhir uffhaldenn zollenn, bas Konigliche Maiestat unns forder schrifftlich oder muntlich Beschede gibt, wornach wir unns richten mogen. Unns komen manicherley Zceittung an ytzt, wy des Grosfurstenn Volck ein gross Menig der Taternn, ytz wyder des Koniges Volk ein grosse Menig der Turken erslagen habenn: wes die gantze Warheit doran ist, konnen wir noch nicht wissen. Unnser Bgir ist ob Ir eine Summa Geldes mit euch brecht adder bey euch hett, das yn Gehaym unnd Stille — ouch die Summ nymant offenwaren wollet — unnd mit Rath unnsers Wirtz zw Loeblyn Vleis ankeren, wie unns solch Gelt durch Weichsel zwn Handen kommen, dovon nicht vil Geschrie wurde; wo unnsser Wirt ssambt mit euch Rat finden unnd solch Sum Geldes durch Wechsel one gewisse Kouffleut in die Rewsche Lembergk ane merglichen Schaden mocht verschafft werdenn, verhoffen wir als denn wol aldo von dannen bey unns brengen; wo ir aber in diessen Wegen und Syn nicht möcht Rath finden, sso last unns solch Gelt in gewiss Vorwarüng, Brife und Sigel von dem Helder des Geldes vordert, und den, mit ander uwernn Bevelen unnd Ausrichtung, wie Ir uss Prewssen gescheden Zeit mit euch brenget, ane Seymenn

unns aller Zachen Gestalt möget berichten. Doran thut ir unns zw Dancke. Geben unndter unnserem Signeth, im Velde vor Halitz, am Dinstage nach Dominici.

[V° :] Dem erbaren unnd geistlichenn Herren Hanns Cottwitz, unnserm Unnder-Compann Deutschs Ordenns.

(Schublade LXIX, n° 35; *Copialbücher,* XVIII b, p. 552.)

XVI.

[15 augusti 1497.]

Se ad vota semper spondet, egregie domine fautor et amice. Accepit hesterno vesperi dominus meus R[everendissimus] novitates quas mihi, ab amico habitas, placuit Vestre Excellencie facere communes. Inprimis quomodo dominus Serenissimus noster rex habet milia centum et viginti simul bellatorum. Obsedit Kilia et Bialigrodt uno die; isti *(sic)* duo: arx videlicet et opidum, per Turcos multis victualibus sunt munita, sed non superfluis militibus; expulsus est omnis populus qui prius possiderat hec loca, et positi fuerunt in eis novi cives propter precedimenta. Deus ipsius (?) fortunet inceptum suum, pariter et itinera magnifici domini nostri magistri generalis... Inter hec scribemus: vide epistolas in qua (!) continentur Turcarum mine posite Reverendissimo nostro regi et suis; quas tempus... Ex Heilsberge, ipso die Assumpcionis Beate Virginis..., anno XCVIj.

Vestre Excellentie

Georgius Wehr, plebanus ut supra.

[V° :] Egregio et Illustrissimo viro domino Michaeli, magnifici principis et domini, domini magistri generalis, cancellario, decretorum doctori, domino suo et fautori sincere observato.

(Schublade LXX, 32.)

XVII.

[25 augusti 1497.]

Marele-Maestru către Regele Poloniei.

.... Meines Leibes Unmögenheit unnd Abnehmenn der Creffte hot Ewr Konigliche Maiestat vonn dem grossmechtigen unnd gestrengen Herren Stentzel von Chadetz, Lembergischen Herren unnd Houptman zu Halitz, ouch uss dem erbaren unnd geistlichen Herren Cumpture von Ostirrode, meins Ordenns und Gesanten, on Zweifel wol vornehmmen. Nü lege ich alhir in der Gewalt des Almechtigen Gotes, sseines gotlichen Willen vor-

wartende. (Atacul rus în Lituania. Chemat înnapoĭ. Cere şi el acésta.) Geben in der Lemborg, am Tage nach Bartholomej, anno, etc., XVIj, etc.

[Hanns de Tieffenn.]

(*Copialbücher*, XVIII b, p. 513.)

XVIII.

[16 decembris 1497.]

Erlauchter, hochgeborner Furst, etc. Wir thun Ewer Gnaden zu wissenn das Ko. Mt. vonn Polann einem Anschlag widder die Turckenn hot aussgehenn laessen, dorczu den hochwirdigen unsernn G. H. Hoemeister zeliger durch merg iche seine Bodschaft ermanenn; der Seiner K. Wird, in Meinung widder die Turcken, mit Macht noch Vormügen czu Hulff geczougenn, uff der Reissen gestorben. Got czur ewigenn Zelickeit bevolhenn. Gleichwol die Seinen in geschribener Meinung furth czu czihenn verssold unnd verordennt, etc. *(sic)*. Inn wasserley Urzach aber K. M. widder die wallachischen Hern und Houptman mit Czorne erwecketh, denselbigen seine Undersassen und Land mit Heres Craft gewaldiglich obirczougen ist, unns noch czur Czeit nicht eigentlich czu schreibenn. Zunder thun E. G. warliche Berichtung das die Hrnn *(sic)* unnd gute Leuthe unsers Ordens, vonn unsrm G. H. obgeschrieben abgefertigt an der Meinung, dess mehrnen Teilhs erschlagenn unnd ausblieben sein. Unnd haben unns vil grösser Erschrecken in irem Beywessen geschen gessagt: das K. M. im Abeczuge noch dem Fried vom wallachssenn Woyawoidenn geschlagenn, wol bey vj^m verdackte Herwagenn, ane alle Czall der andern, verlouren habe. Dorczu vil Hernn unnd guter Leuth doe bey: die Unsrnn, zovil der gebliebenn ist, nichts dann gewunthe Pferd unnd zulochtenn Harnisch brocht habenn; inn ganczer Bssorgung ssitczen, die Turckenn Ko. M. zu Poln, ouch Preussen, bessüchenn werdenn. Wann sie haben, Got erbarm es, nemlich den Deutschen vil angewonen, zo sie inn Ausszuge mit irer Wagenburg zum Letczten verordent unnd geschickt worenn. Nu ist es nicht weiniger, zo die Thurcken erweckt sein unnd Nochfolgung als czu besorgenn thun werden, ist E. G. unnd allen Fursten auff die Lande Preussenn, die vor den Ungloubigenn liegenn, helffenn zu behalten vonn Notenn unnd Beyssorg czu habenn. Angessehenn was grösser Ehre der gemeinenn Deutschen Nacion unnd Notcz des hohen und niddernn Adels am Land zu Preussenn haben zu vormercken, das die Deutschenn kein Land

gewonnen und noch ine habenn dann Preussen, durch welcher Ehr und Manheit sich die Turckenn biss noch czur Czeit merglichenn beförchtenn. Inn ganczer Zuvorsicht E. F. G. werd das mit ihren Verwanthenn herczlich betrachten unnd, zo es die Nod erfordrt, der heiligen Cristenheit czum Bestenn, disse Land, czum Ehren unnd Nucz des deutschen Nacion, bey dem Cristenthum helffen behalten unnd vertedingenn, ouch bass unnd tieffer dann wir schreiben bedencken. Wir wolten E. G. vil lieber, besser unnd lostbarlicher Czeitung, dann wir iczt wissenn, schreibenn. Wo aber wir E. G. zu Dienst sein konnenn, wollenn alczeit willig erfunden werden. Kenne Got, der dieselbig E. F. G. in Freud unnd Gessuntheit lange Czeit enthalten gerwche. Gegeben, etc. [Apoi:] Am Sonnabend nach Lucie Virginis, in, etc. *(sic)* XVCIj-ten Järe.

(Ibid., p. 514.)

XIX.

[16 decembris 1497.]

Denn Ertczbischoven Collen unnd Trier, anno, etc. XCVIj-tem, Sabbato post Lucie virginis. (1)

Willige all unnseres Vermögenns Irbietunge fruntlicher Dienste mit beheglichem Willen stets zcuvornn. Allererwirdigster in Got Vater, irluchster, hochgeborner Fürsst, gnedigster Herre. Wass wemütiger unnd der Cristenheit erschrecklichenn Geschichtenn werden wir vorursacht, nicht alleyn Uwern Fürstlichenn Gnaden, sunder alln Stendenn der heiligenn Cristenheit czu schreibenn unnd czu eröffnen, wie (2), uff Erfordernn des durchluchtenn Hernn Konigen von Polan, etc., wedir die unglaubigenn Türken, unnser gnediger Herr Hoemeister, nach Pflicht unsers Ordens, etc. *(sic)* (3), in achten Tage des heiligen Leichnams nechst vergangen, gerust mit etczlichem Felke, beylewfftig funnffhundirt Reissigen unnd etzlich Fussknecht, in die Padolie obir hondirt Meylen dem Hernn Konnige nach geczogenn, mit Krangheit bevallenn, seyn gerust Folk (4) hinder ime bey dem Konige gelassenn unnd also schwach in wenniger Zcall czu rück in die Rewssche

(1) *Şters:* Unnsere willige fruntliche Dienste mit allv...
(2) *Şters:* Unnser gnediger Herr Heemeister in Got versturben.
(3) *Şters: înainte de* etc.: ouch des Friedens.
(4) *Şters:* das fordan.

Lemborgk kommen, aldo versturbenn unnd gen Kenigsberg in Prewssenn todt gefurt unnd am Sonnabende nach Mathej Apostoli begraben ist; Got geruch der Zelen gnedig seyn. So aber der genant Herr Konnigk von Polan in Versamelung vil Folk, alss man spricht, obir hundirt tusint Man, wissen nicht uss was Ursach, in die Walachey seynen Czugk geseczt (1), Willen an dem walachisschn Woiwoden czu erhaldenn, das denn ime gefelet unnd nichts guts geschaffet, sunder von Not (2), Kummer (3) unnd Gebruch Vitalien von dannen czu rück hat müssen mit grosser Macht gesynnen *(sic)*, die frende Türken, Tatternn, Walachen unnd andere uncristlich diet im nochfolgenn, sie angegriffenn, vil Hernn und guter Lewte (4) gefangenn und jommerlich erslagenn, dem Konnige unnd de seynen obir sechs tusint vordackte Wagen (5), der andernn keyne Czall genomen (6), unsers Ordens Hern unnd gute Lewte alle ire Wagenn, unnd was sie gehabt, verloren haben: nicht die Helffte an der Zcall zovil behabt, mit czerbrochen Pferden und Harnisch, alss des ist, heym kommen seyn; Got wolle seyner Cristenheit beystehenn. Bisorgenn unns aber mit diesser (7) Nidderlege unnd Verlust (8) die Turkenn unnd Ungleubigenn, also gereitzet und von der Nam *(sic)* gerüst, nicht (9) uffhoren, vil meher, alss ire Art ist, der Cristenheit czu Schaden forder gedencken (10), Got verbiete die Propheczeyen, wie lange geschrieben nicht war wert denn, dann sie jczt an mugerley Verhindenn durch ebene Lande biss ze Crakow unnd an die Wessell czihen mögen. Diss habenn wir Uwern veterlichenn Gnadenn, zam der heiligenn Cristenheit (11) unnd des Reichs Kürfurst unnd (12) Mitbeschirmer, im Besten nicht mogen furhalden. Dann unserm Ordenn in Prewssenn unnd Leifflanndt die Last unnd Anfechtunge der Ungleubigenn, an allem Eyll (?) der abgesunderten Rewssenn in der Muschkow

(1) *Şters:* het in Meynung seynen.
(2) *Şters:* und.
(3) *Şters:* Vitalien.
(4) *Cuvînt şters, apoĭ şters:* gislag.
(5) *Şters:* genomen haben.
(6) *Şters:* habenn; *apoĭ şterse câte-va cuvinte*
(7) *Şters:* nicht.
(8) *Şters:* nicht ir.
(9) *Şters:* werden.
(10) *Şters:* das.
(11) *Şters:* Stende.
(12) *Şters:* ersch (?).

unnd Turkenn im Reich czu Polen, die Lenge (1) czu swer will gefallen; herumb bittenn wir E. F. G., alss unsern gnedigsten Hernn, die geruche diesse Ferrlikeit unnd Not der Cristenheit an den Enden, do es billich verhandelt soll werden, fürsetczenn unnd gnediglich helffen verfugen, so es czu bsorgenn ist die Not erferder der heiligen Cristenheit unnd diesem gentcz (?) Landenn Hulff unnd Rettige widderfaren mögen unnd den Ungleubigen irs Furnehmens und Inbruchts gewert werde, uff das sie nicht weiter dütsche Lande besüchen unnd beschedigen. Das wollen wir umb E. F. G. williglich verdynen. Der Got Almechtiger lange Gesunt enthalden geruche czu enhafftenn Zceit.

Bruder Wilhelm, Graff unnd Herre czu Eyssenburgk, Hoemeisters Stadhelder unnd Grosscompthure, unnd alle andere Gebietiger in Prewssen.

(Ibid., p. 516—7.)

XX.

[Circa 16 decembris 1497.]

Dem Landcompthure an der Etsch in etc. XCVIj-ten Jare, am *(sic).*

Menţiune că: «ane die Hulff unnd andere mehre, unmogelich ist die Lenge der abgesundertenn Rewssen unnd Turken Grawssamkeit Wedirstandt zcu thun».

(Ibid., p. 537.)

XXI.

[26 decembris 1497.]

Dem Rümischen Königke, im etc., XCVIj-ten Jare, am Dinstage Stephani *(şters întâia óră).*

Allirdurchluchtigster (2) Fürst, grossmechtigister Konigk, allergnedigster Herr, meine (3) willige undertanige Dienste mit pflichtigen all unnsers hechstenn Vermogenns Erbietunge stets zuvornn emphanngenn. Allergnedigster Her. Uss Wemuth unnd erschrecklicher Angst werden wir, alss Pfeiler unnd Mawern der heiligenn Cristenheit an denn Ortenn der unglaubigenn Turken, Tattern und Rewssenn, geursacht E. K. M., in zam der Cristenheit Beschirmer, unnd allenn Stendenn (4), sundern der dütschenn Nacion, zcu

(1) *Şters:* an der heiligenn Cristenheit czu swer.

(2) *Şters, înainte:* Meine.

(3) *Sus e adaus:* unnsere.

(4) *Şters:* der Cristenheit unnd.

eröffnen clagelich Geschicht diss Jare ergangenn (1), wie unnsers Ordens loblicher Furst unnd gnediger Herr, Hanns von Tieffen, Hemeister (2), uss Rath unnd (3) Fulbort seyner Herren Prelatenn, Gebietiger (4) und Lande unnd Stete (5), von dem Durchluchstenn Hernn Konigen von Polan, etc. (6), wedir die Turkenn czu gebenn (7), sich (8) mit swerer Unkost gerüst, Hernn unnd gute Lewten samelt (9), in der Meynung, unnd nicht anders, denn (10), czu Heil seynn Czele (?) unnd die Cristenheit czu beschirm, den altenn Man doran ze setczenn, angenomen unnd in ferre Reisse obir hundert Meylen, nach unsers Ordens Vermogenn, beylewfftig unnd deroben funff hundert Man wol gerust Seiner Gnaden nach gefurt, mit Krangheit bevallen, in der Reuschen Lemborgk versturbenn, in Prewssenn begraben, Hernn unsers Ordenns, gute Lewte unnd seyn Dyner hinder ime (11) bey dem Konige von Polan gelassen; der denn, uss Urzach uns unwissende, nicht wedir die Türken, sunder dem walachischem Waiwoden in seyn Landt geczogenn ist (12), aldo durch Hungers Nöt unnd von manglicher des Konigs von Ungern Botschafftt (13), welchem Reich die Walachey, alss sie vermeynen, sey underwurffenn (14), das fientlichenn Furnehmen abzcustellen ermanet unnd hartlich anngezoegenn eynen Fredenn czu machenn unnd zcu rückczuczihenn genötiget (15), und von dem Walochenn gewarnet (16).

(Ibid., p. 557.)

---

(1) *Şters* : Konigliche Wirde, unser gnedigster Herr von Polen.
(2) *Şters:* Unsers wirdigen Ordenns.
(3) *Şters:* Ihenen.
(4) *Şters:* und Bruder.
(5) *Şters:* het auff Erforderenn unsser.
(6) *Şters:* den pflic...
(7) *Şters:* der Pflicht unsers Ordens nach.
(8) *Şters:* gerust.
(9) *Şters:* unnd.
(10) *Şters:* seynen alter Man.
(11) *Şters:* gelassenn.
(12) *Şters:* in Meynunge den czun underbringen.
(13) *Şters:* der ein Herr unnd Beschirmer des Lands der Walochen czu sec...
(14) *Şters:* unnd anhenglich vort von dem.
(15) *Şters:* ist und.
(16) *Şters:* unnd doch.

XXII.

[26 decembris 1497.]

Dem Romischen Konige, post salutem.

Allergnedigster Herr. Uss erschrecklichen Angsten unnd Wemuth werdènn wir, alss Pfeiler unnd Mawern an den Örternn der ungloubigenn Turken, Tatternn unnd Rewssenn, geursacht E. K. [M.], in zam der Cristenheit Beschirmer, unnd allen Stenden, besundern der dütschen Nacie, czu eröffen wie unnsers gemeynen Ordenns lieblicher frommer Furst, Herr Hans von Tieffen, Hemeister, uf Rath ùnnd Fulbort seiner Herrnn Prelaten, Gebietiger, Lande unnd Stete, von dem durchluchstenn Hernn Konige von Polan, etc., widder die Türken czu czihenn ernstlich erfordert (1), mit swerer Unkest sich gerüstet (2), Bruder unnd Ordens Ritter und Knecht versammelt, czu Heill seyner Zelen unnd (3) Beschirm der Cristenheit seins Alters nicht geschönet, uss grossmutigenn guten Herczenn eyne ferre Reysze obir anderhalb hundirt Meylen firgènomen (4) unnd angefangenn, in der Podolien mit Krangheit bevallenn, in der Rewschenn Lembergk versturbenn (5), in Prewssenn gefurt unnd aldo nach Gewonheit begrabenn ist (6); die selbigen unsers Ordens Bruder (7), Ritterschafft unnd Dyner hinder ime bey dem Hernn Konige von Polan gelassenn, die denn in der Walochey, neben des Herrnn Konigs grossem Macht, die niddergelegt ist, dass mehrer Teyll von den Türken, Tatternn, Walechenn erslagenn seyn, alle ire Wagen unnd Habe verloren habenn, das unns unnd allenn diessen Ort, Landenn nicht weningk thut erschreckenn, unnd steht czu bsorgenn dieselbige Ungleubige diet also mit kostbar Wagenborgk unnd andere Kriges Waffen (8), dem Hernn Konige unnd den Unsernn angewonnen, gestercket unnd gereitczet, an den Enden forder, wie ire Art ist, gedenckenn werdenn der Cristenheit zcu Schadenn; unnd, so der Gros-Furst uss der Muschkav sulchin der Cristenheit Unfall erferet, wirt seynen Obirmuth unnd Tyrannikeit an den (9)

---

(1) *Şters:* ermanet.
(2) *Şters:* Hern und gute Lewte.
(3) *Şters:* zu.
(4) *Şters:* unnd Not.
(5) *Şters:* und.
(6) *Şters*: und.
(7) *Şters:* und.
(8) *Şters*: unnd Garthe.
(9) *Şters:* Land.

cristlichenn unsers Ordens Landenn, Leifflandt, wie die sich teglich des vermüten, vorsüchenn unnd beweissenn, villeichte von den Turken unnd Tattern, die unsers Ordens Bruder in der Slachtunge an iren Wapen-Röcken vermerckt, Rechunge zcu süchen (1), mit dem Grossfursten uss der Muschkow eyn Verstentniss machen unnd den Cristenlanden czu schadenn gedencken: diesse betouerte Geschicht, den (2) unsers Ordens gemeynen Obirstenn unnd Landsfurstim Vorlust (3), Bruder unnd (4) Ritterschafft unsers Ordens, ouch Angst (5) der ungloubigen Turken, die an eynem Ort unnd die abgesundertenn Rewssenn am andern Ort uunsers Ordens Lande unnd die Cristenheit understehenn czu obirczihenn, wir nymands billicht wissenn czu clagenn denn Uwer Kaiserlichen Majestät, Beschirmer der heiligenn Cristenheit. Die wir mit hohem Vleiss diemütiglich anruffen uund bittenn mit den jrluchstenn Herrnn Kurfurstenn unnd (6) Stendernn der Cristenheit in die Zachen gnediglich sehenn gerüche unnd Rath zcu fynden, wie diessen Ferlikeiten (7) weisslich fürzcukommen, domit der Cristenheit von den Ungloubigen nicht forder Inbruch geschee (8) unnd diesse Ort, Lande unsers Ordens (9) entsaczt werdenn, dann wir alley[n] zcu Nutcze der heiligen Cristenheit, unnd Herrn der dutschen Nacion, unnd seynen gemeynen Adell, wie wir uns pflichtig erkenn noch unserm hochsten Vermögenn Leip unnd Gut ungespart williglich darstrecken, etc. E. K. [M.] geruche sich hirinnen gnediglich beweisen wollen, wie in allen *(neinteligibil)* williglich. (10)

(Ibid., p. 562.)

XXIII.

[26 decembris 1497.]

Dem Burgermeister und Rathmannen der Stadt Lemborgk in Rewssenn.

Unsernn fruntlichenn Grwss mit Erbietunge allis Guten stets zuvornn. Ersame, volweissenn unnd vorsichtigenn guten Gonner

(1) *Şters un cuvînt neinteligibil.*
(2) *Şters:* Todt.
(3) *Şters:* Hernn.
(4) *Şters:* guter Lewte.
(5) *Şters:* vor.
(6) *Şters:* den.
(7) *Şters:* fur.
(8) *Şters un cuvînt neinteligibil.*
(9) *Şters:* gereth.
(10) *Şters:* Bitten... gnedige unnd tröstlich...

unnd Frunde. Wir dancken uch vleissigk unnd hoechlich aller Ere unnd Weltat unnsern loblichenn Fursten bey uch in Got verstorbenn, besundernn grosses Vleiss, Gunst und Dienste unnsser Ordins Herrnn Brudernn unnd Dynernn in irem Unfall unnd Not mildiglich beweisset. Wo wir unnd unnser Orden ummb uwer Stadt unnd ire Inwoner mogen konnen unnd sollenn, sein ungeczwivelt gneigt williglich (1) im allem Besten czu erkennen. Wann wir denn von den Unsernn, uss der ungluckseligenn Niderlege heym kommen, bericht werdenn wie etzlich unser gnedigen Hernn Hoemeisters seliger Hoffdyner (2) in der Walachey gefanngenn sein, die wir gerne woltenn gefriet (3) unnd erlosset wissenn, — habenn czu Uwer Weissheit gross Czuvorsich, Rath, Weisse unnd Wege wisset zcu finden (4), do durch sie, ane gross Beswerniss unsers Ordens, der doch süst diesses unnd anders Umfallen merglichenn Schaden genomen het, mechtenn gelesset werdenn; dann sie gute arme Dienstlewten sein, nicht anders denn Habe unnd Pferdt gehabt, unnd die verlorn haben. Hirummb bittenn wir mit gantczen Vleiss fruntlich, Uwer Liebe wolde uss reiffenn Rath weisslich in die Zache sehenn unnd unserm Orden zcu gute, beqeme unnd czu den Dingen wissende, alss von uch selbst oder wie ir das im Nücztenn erkennet, ussschickenn, eigentlich ummb dy Gefangenn, wie vil unnd wer sie sein, Förschunge thun unnd uff eyn Summ Gelts irer Lössunge handilnn lassen, woruff das mocht kommen, unnd unns zcu wissenn werdenn: wollenn gerne dornach seyn unnd sulch Gelt czusampt uwer Unkost derzcu gethan ussrichtenn unnd die gutenn (5) arme Gefangen nicht verlassenn. Wo (6) sie ouch durch Uwer Weissheit Anrichtung ummb eyn beqweme Summ machtten gefreiet unnd (7) desselben Gelt von uch dargeleget werdenn, gebenn wir unnd unser Orden das gutlich an Widderrede zcu beczalen. Es ist auch noch bey uch unsers Ordens Herrn unnd Bruder krangk hinder stellenn, bitten den in seyner Not nicht zcu lassen. Soll wol vergulden werden. Euwer Ersamkeit hirinn sich ummb unsers Ordens Wille vleissm *(sic)* beweisse; wie wir

(1) *Şters:* zu.

(2) *Şters înainte:* Dyner; *în urmă:* Ordens Dienslewte, gute, arme, erbare Dienstlewte.

(3) *Şters:* freie.

(4) *Şters:* erdenckenn.

(5) *Şters:* Lewte.

(6) *Şters:* die Gefangenn.

(7) *Şters:* von.

ynen bewertenn Trost zcu uch haben, wollenn wir umb uch unnd die Uwern nimmer vergessen, sunder in Allen gut gedencken. Geben, etc. *(sic)*. (1)

(Ibid., p. 563.)

XXIV.

[20 maii 1498.]

Regele Ioan-Albert către Gheorghe, Duce de Saxonia.

Cracovia, ‹ Dominico die Rogationum [20 maii], anno Domini millesimo CCCCLXXXXVI[to] *(sic)*, regni nostri sexto».

Ceterum Vestram Illustritatem nostre moderne ac nove turbationis certiorem facio, quod, nobis non opinantibus, Turcus, Tartarus ac Volachus, simul conspirati, mag[n]is et, certe, numerossissimis copiis comparatis, partem regni nostri opulentissimam impetuose ac ex tempore invasere, igneque ac ferro devastaverunt, et veremur quod praedis onerati salvi evadent, nam eorum subitam celeritatem, ob longam distanciam, insequi non possimus. Sed suspicamur quod post eorum egressum novi hostes similia patraturi venient, annixuri ut sibi ad cristianos infestandos liberum iter patefaciant et praesertim ad germanice nationis opes, quarum ipsi sunt cupidissimi; sed, Deo adiuvante, nos paratiores invenient quam isti qui modo · crudeliter vastarunt, quibus pro viribus nostris annitemur iter quod querunt prohibere, tametsi, mutuo conspirati, potentissimi sunt et superiores viribus nostris. Qui, si (quod omen Deus avertat) me superaverint, reliqua facillime quae cupiunt perficient, atque ideo omnium vicinorum principum esset virtus ignem vicinum ardentem ac flammam propagantem adiuvare extinguere sibique alteri benefaciendo prodesse. Vestra Illustritas hec secum recenseat pro alti sui ingenii excellentia et aliquando in noticiam sui Illustrissimi domini genitoris, discipline belligerendi hominis peritissimi, ac aliorum principum Germanie, hoc ingens commune reipublice cristiane periculum deducat et persuadeat eis ut nos non deserant auxiliis, donec aduc vires nostre aliquid roboris habeant. En ipsi hostes hac vice in Hungaria, in Lithuanie magno ducatu inque regno meo crudeliter praedaverunt, nostras vires debilitantes, ut ad reliqua faciliorem ac commodiorem aditum habeant. Et, cum

---

(1) Pe p. 559 se află o scrisóre din 2 Ianuarie 1498, către Papă, în care se vorbesce de duşmaniĭ Ordinuluĭ : Turcĭ, Tătarĭ şi Ruşĭ.

Vestra Illustritas secum hoc reputaverit, diligenter procul dubio cognos[c]et quid hoc negotium requirat (1)...

(Schublade XXVIII, n° 35; 70, n° 16.)

XXV.

[1499.]

Aller gnedigister Koningk. Der edle, wolgeborne unnd geistlich Herr Wilhelm, Graff unnd Herr czu Eyssenbuergk, unsers Ordens Hoemeisters Stedthelder unnd Grosscompthure, het Uwern Koniglichenn Gnaden am nehstin schrifftlich gebetenn unnd angelanget, Rath unnd Hulff begert, wie unnser Gefangen in der Walachey möchtenn gefreiet unnd loss werdenn. Wann denn dieselbigenn von der gewegistenn Ritterschafft unnsers Ordins, von unserm gnedigstenn Herrnn Hoemeister ussgefürt, eynsteyls erslagenn unnd etczlich gefangen seyn, wirt der Herr Stadhelder und unnser Ordenn von derselbigenn gefangen Frunde hartlich unnd wemutiglich angelanget Vleiss unnd Arbeit nicht zu sparen, die gelässet möget werdenn, wie das unnser gnediger Herr Hoemeister unnd unnser Orden verbrieffet unnd verschriebenn het; unnd, wo wir dorinne lessigk erkant wurde, mehr Widderwille unnd Umglimpff unserm Orden daruss erwachssenn. Do bittenn der Herr Stadhelder, Prelaten unnd Gebietiger, E. K. M. wolle gnediglich in die Zach sehinn (2)..., Rath unnd Hulff mitteylenn, wie die gefangenn gute Lewte mogen gelosset unnd nicht lenger in Gefengknus gehalden werdenn. (3)

(Copialbücher XVIII [b], p. 564.)

XXVI.

[1499.]

Instrucțiunĭ pentru ambasadoriĭ Ordinuluĭ în Polonia.

.... Es had aber mit Seiner Ff. Gnaden disse Gestalt, das Sein Ff. Gnade des Ordens Lande in grosser Beswerung, Schulden und Unrath befunden, nicht allein von den alten Krigen, die etwan

(1) Ducele Gheorghe erà fiul Duceluĭ Albert şi verul primar al Electoruluĭ de Saxonia Frideric V. Böttiger, *Gesch. von Sachsen* (în col. Heeren şi Ukert), I (Hamburg, Perthes, 1830, in-8°), *passim.* — Regestul documentuluĭ în publicațiunea, adese-orĭ citată, a luĭ Lewicki.

(2) *Şters:* unnd...

(3) În locul Mareluĭ-Maestru mort, fu ales Ferdinand de Saxonia. V. felicitările ce i se trimit din Rodos pentru alegere, *ibid.,* K. I., n° 6.

zwicsten dem Reich zu Polan und dem Orden gehalten herkummend, sunder auch von der Verlust die der nest in Got verscheiden Heenmaister E. K. Gnaden czu Gefallen in der Walachei erlieden hadt, als dan der selbt in Got verscheiden Hoemaister selliger und lublicher Gedechtnus sampt dem gantzen Orden all das jeninge zum Ernst dinend, an Pferden, Harnisch, Leuten, Buchssen, Yezelden, Wegen und Anderm, beschedigt und verloren, das sich der Orden noch nicht erholt und in [k]einer Zeit zu erholen ward. (1)

[V°:] Instructio Ern Zesar Palinskj.

(Schublade XXIX [a], p. 49.)

XXVII.

«Hans Nymesgar» către «Bartolt won Altma[n]shoffen, Hawskuntir czu Raynneyth»; Vilna (Wille), 23 Aprilie 1503.

... Szo wisset, wirdiger Her, das iczunt dy Czeytunge alhy ist wyder, dy Boten dy der Konigk [von Polen] yn dy Moskaw gesickt hat, jczunder uff dem Wege sint und widder heym kommen und habin mit denen Mosquiter (2) Fride gemacht. vj. ummbgeende Jar langk. Und szo hot der walachsche Woywode och seyne Boten czw ym Konige gesant, sunder das ist uff geschobin bas ken Krokaw, das sy do sollen czw ym kommen ....

(Lag bey LXX [a]», 34.)

XXVIII.

[30 August 1538.]

Illustrissime princeps, domine, domine [dux] gratiosissime,

.... Nova quę in aula Serenissimi principis mei versantur accipiat Illustrissima Dominatio Vestra velim. Serenissi[mi] Romanorum et Hungarie reges, missis nunctiis, significant imperatorem Turcarum, magnis coactis copiis, recta Moldawiam contendere, qua, et regione Transalpina, occupata et Palatinis suis collocatis, in Hungariam penetrare illicque hiberna agere decrevisse, orantes ut Palatino Moldawię, cuius vires sibi accessuras scribunt, Maiestas Regia in praesentia parcat et commune bellum non impedi-

---

(1) În altă versiune, cu multe îndreptărĭ: «nicht allein von den alten Krigen herkumed, sunder auch von der neste Raise, sze Seiner Gnad Vorfare E. K. M. zu Gefallen in die Wallachei nachgezogen und mit vil andern sweren Burden beladen», pe paginele următóre.

(2) Ivan III.

at, se omnium dampnorum et sumptuum vades pro eo ponentes. Orator Maiestatis principis mei, dominus castellanus Brzestensis, ad Imperatorem Turcarum missus, rediturus, praemisso ad Maiestaten Regiam nunctio, eandem Turcarum expeditionem et decretum confirmat. Palatinus Moldawie, petitis subinde et prorogatis indutiis, nihil agit; exercitus noster arcem Choczym XVIII augusti obsidione cinxit, que ab omni oppugnatione et tormentorum ictibus atque igne dicitur esse tuta. (1) Magnificus tamen dominus castellanus Cracoviensis, frater meus, cuniculis, non sine pociundi spe, adorsus est eam....

Datum Cracovię, penultima mensis Augusti 1538.

Eiusdem Illustrissime Dominationis Vestrę
servitor,
Spitek de Tharnow (2),
manu sua scripsit.

[P. S.] Obsignatis iam ad Vestram Illustrissimam Dominationem litteris, accurrit celer nuncius et retulit Tartaros, qui predas in ditionibus Maiestatis Regie agebant, per nostros milites fusos esse, ex illisque insigniores quosdam ex Caphensi et Oczakoviensi sectis, quas vulgo ordas appellant, caepisse, qui, questionibus subiecti, retulerunt Caesarem Turcarum totis viribus in regnum Hungariae invasurum et totam vim Scytarum cum magna parte exercitus sui in ditiones Maiestatis Regie missurum, sed ex his ipsis captivis, quos in singulas horas expectamus, certiora habebimus. Quicquid allatum ab illis fuerit, faciam postea Vestram Illustrissimam Dominationem certiorem.

(Ibid., Corespondenţa polonă; scrisorĭ primite.)

XXIX.

[6 martii 1539.]

Illustrissime princeps et domine, domine observandissime,

.... De rebus novis tristissima queque ad nos perferuntur. Aiunt enim Turcarum tyrannum pontem quo ripas Danubii iunxerat

(1) Pentru încercarea luĭ Rareş, fugar, de a intrà în Hotin, v. şi studiile citate asupra relaţiunilor nóstre cu Lembergul (un proces relativ la aceste evenimente în 1541).

(2) Spitek erà fratele Hatmanuluĭ Ioan, învingătorul din 1531 asupra Moldovenilor. El scrie Duceluĭ şi la 23 Iulie 1538. De la Ioan, avem o scrisóre către Albert din 16 Martie al aceluiaşĭ an, «Skrzynno»; ambele în corespondenţa polonă din Königsberg. Cf. şi Iorga, *Acte şi fragmente,* I, p. 10.

anno proxime superiori, cum in Valachiam esset irrupturus, eundem in locum nunc deportandum curasse, ita ut certum hoc sit, eum proxima insequenti aestate in Valachiam esse rediturum; inde quorsum se conversurus sit, nihil dum certi habemus. Sunt qui existiment eum recta in Hungariam cum exercitu progressurum, alii vero per regnum nostrum in Silesiam invasurum. Non desunt etiam qui affirment eum Prussiae potiunde desyderio teneri, precipue vero portus gedanensis, ex quo facilis ei futura esset transmissio in omnes terrarum partes. Deus Optimus Maximus avertat truculentum tyrannum hunc a cervicibus nostris. Illud pro certo et indubitato allatum est quod in ipsis regni nostri finibus futurus est, ita ut vacuo a metu animo esse non possimus. Cum autem periculum hoc aeque attingat Vestram Illustrissimam Dominationem atque nos, qui sumus illi paulo viciniores, aequum est ut provideat diligenter ne quid regnum detrimenti capiat, cui nihil potest separatim accidere a ducatu Illustrissime Dominationis Vestrae.

Datum Cracovie, VI martii, anno Domini MDXXXIX.

Eiusdem Vestre Illustrissime Dominationis
obsequens capellanus
episcopus cracoviensis (1) subscripsit.

(Ibid.)

XXX.

[20 iunii 1539.]

Illustrissime princeps et domine, domine colendissime,

.... Nova nulla video quae perscribam Illustrissimae Dominationi Vestrae, nisi quod auditus est hisce diebus nuncius Valachiae satrapae, qui non mediocres iacit terrores Caesaris Thurcarum. Ait eum tres habere collectos exercitus, quorum uno Sophi, Persarum regem, alio Germaniam, tercio Hungariam adoriri statuerit. Dicit ripas Danubii ponte eum iunxisse, quo minore negocio transire queat exercitus; arcem extruxisse munitam in Valachia, non procul a Belgrado; mandasse preterea Tartaris ut in ditiones Sacrae Regiae Maiestatis impetum faciant et arcem Braczlaw, que est in finibus, obsidione cingant, quasi potiti sint,—quod Deus omen obruat,—sibi eam tradant, quod ei ad multa futura sit opportuna. Hisce novis per hunc nunciatis, non usquequaque fides per nos habetur, sed pro certis illis et

(1) Ioan. Asupra tuturor acestor persóne şi a acestor evenimente sper a revenì într'un studiŭ asupra răsbóielor luĭ Petru Rareş, basat pe isvóre negligiate la noĭ saŭ inedite. V. *Literatură şi Artă română*, pe aniĭ 1899 şi 1900.

indubitatis adfirmat seque a satrapa suo missum esse dicit ut pro amicitia facere Sacram Maiestatem Regiam de his cerciorem, quo mature rebus suis prospiceret. Esse autem haec allata per eos qui reversi sunt in Valachiam a legato quem habet satrapes sive Vaiwoda apud Turcarum tyrannum. Sed habet Sacra Maiestas Regia suum quoque apud eundem nuncium; eius reditus in propinqua est expectacione; quod is attulerit, id pro certo sumus habituri... Datum Cracoviae, XX[a] Iunii, anno Domini M°D°XXXIX°. Eiusdem Illustrissimae Dominationis Vestrae mancipio deditus: Samuel Macyewskj, decanus cracoviensis et vice-cancellarius. (1)

[P. S.] Scriptis iam et obsignatis literis meis ad Illustrissimam Dominationem Vestram, venit nuncius a praefecto arcis Camenecensis, qui scripsit significasse sibi Valachiae satrapam Turcarum tyrannum ex hac vita excessisse, filium eius in acie interfectum, exercitum universum a Sophi, Persarum rege, fusum esse et ad internicionem usque deletum (2) petiisseque ut in hac rerum turcicarum perturbatione copias sibi daret auxiliares praefectus, quo possit satrapes iste, quae sibi erepta sunt per Turcas, ea asserere atque inpedire quominus quae caepta est aedificari arx in Valachia (3) ea perfici queat. Sed haec nova magis etiam quam priora illa suspecta nobis sunt. Cum certius erit aliquid allatum perscribam Illustrissimae Dominationi Vestrae.

(Ibid.)

XXXI.

Ioan Tarnowski către Duce. — Sandomir, 11 Aprilie 1540.

[Pentru liga contra Turcilor.]

Ac, si quando ea statuendi commodum futurum esset, certe hoc tempus videtur eius generis ut, si christiani principes, eciam non omnes, et aliqui saltim, qui et possent et vellent, hoc onus pium ac vere christianum institutum suscipere sibi invicem et coniunctis viribus non deessent atque id unum quod Reipublicae utile futurum esset sentirent, essent omnia faciliora: priusquam

(1) Se pare că înlocuià pe Luca Gorski, care scrie, cu Cancelariul, la 2 Martie 1538.

(2) E inutil a spune în maĭ multe cuvinte că e un svon fals despre campania din Persia.

(3) Benderul (Tighinea).

enim [Turca] vires extenderet suas, in hac Danubii parte sibi arces edificare et locari iussit, collectis viribus animisque, minori cum negocio procul repelli possit. Et inter caetera loca, in quibus commode et extra maius periculum cum eo decertari possit, ea sane in quibus arces collocavit, meo iudicio, perquam opportuna essent. Quae quidem facile redegi in potestatem possent ac, ubi recuperatae fueriut, et ex his et Hungaria caeterisque locis christianorum invadendis arceri possit. Quod, si gentibus et arcibus suis ferret suppecias, quod sine dubio faceret, quando eas videret a christianis principibus oppugnari et sibi eripi, facilius in eo loco quam alias secum esset confligendum. Haberent enim adiuncta eciam sibi moldavicae gentis auxilia, quod in illis locis sint, qui et libenter et utiliter christianis praesidio non essent defuturi. Quare effectum esset ut Dei Optimi Maximi patrocinio vinci hostis immanis possit. Qui, etsi non parum valet amplissimis copiis, tamen hoc nomine non esset reformidandus, nam potencia et viribus nullam unquam nec caepit, nec aggressus est provinciarum alio pacto quam cum videret principes secummet ipsos dissencientes, pugnantes, ferro et armis decertantes: tum demum animum et audaciam sumsit alterutrum eorum ut opprimeret, diciones subiiceret, civitates vastaret. [Dar se teme că răsbóiele vor oprì încheiarea ligei.]

Orator Sacrae Maiestatis Regiae iam e Turcia redit; hodie in Camyenyecz, arcem finitimam Sacrae Maiestatis Suae, venisse fertur; quid ferat, nondum mihi est certum. (1)

[Se spune resultatul soliei în *P. S.;* dar el nu ofere interes pentru noĭ. Tarnowski se ocupă şi de păşunarea oilor bugecene peste Nistru.]

Praedones eciam quos Kozakos vocant, qui incursiones in dicionem Sacrae Maiestatis Regiae facere solebant, cum absolveretur orator, imperator comprehendi iussit et capitis pena mulctari...

Capitaneum Thehynensem, qui Pretfficz (2) et subditos Suae Maiestatis Regiae affecerat minis, quod id ausus fuerit invito

---

(1) Toma Sobocki, solul: «tribunus lanciciensis [Lentschitz], regni pocillator», scrie Ducelui la 1-iŭ Maiŭ 1540, după întórcerea sa.

(2) Acest German în serviciul Poloniei, ca Voevod al Podoliei, e pomenit adese-orĭ în corespondenţa polonă. Cf. şi Hurmuzaki-Bogdan, I, p. 125 şi urm., nº LXVII. În 1561 se întîmplă curiosul cas al morţii luĭ aparente; deşteptându-se din letargie, duşmanul Tătarilor făcŭ o straşnică petrecere, care nu-l împedecă de a murì de-a binele şése anĭ maĭ târḑiŭ, în 1567, când fiul sĕŭ Iacob anunţă lucrul Ducelui.

imperatore, eiiciendum aliumque sufficiendum mandavit pontemque in littore Sacrae Maiestatis Regiae factum Sądzyakomj suffecto dirimendum et deiiciendum mandavit. Interminatusque est ne Sądziak in littus regium aliquem ingredi permitteret. [A ordonat Crâmlenilor a nu prădă.]
(Ibid.)

XXXII.

[30 octobris 1540.]

Illustrissime princeps, domine, domine michi clementissime,

[Primejdie turcéscă pentru Ungaria şi alte ţĕrĭ.]

Nempe et in ora moldavitica, in contigua vicinitate nostratibus consistente, idem Thurcarum imperator iis non ita pridem actis diebus partem terre Vayvode illi Moldavorum ademit dicionique sue subegit: eam videlicet ab Nistri fluvii ad Danubii littora intermediam consistentem, quindecem in latum et viginti in longum milliarium distancia atque spacio extensa[m] atque protensa[m].

In terra deinde transalpinensi seu Multanorum, ex ea parte Danubii, civitatem magnam et opulentam, Brahylow nuncupatam, idem Thurca, ademptam, dicioni sue subiugavit ibidemque arcem muro erigendam construere occepit.

Ad littora tum demum Nestri, a confiniis Sacre ac Serenissime Regie Maiestatis, domini nostri, consistentibus, arcem Thehynya nuncupatam, defense cum primis accommodatissime provisam, muro constructam, erexit. Adhuc vero, pro futura in proximo estate, alteram quoque arcem in loco dicto Horeyow, ab ipsa priori arce erecta versus nostratum oram superius tendendo, septem milliarium, ab arce vero confinitanea Braczlaw, dicionis Sue Sacre ac Serenissime Maiestatis Regie, domini nostri, ad magnum ducatum Lithvanie pertinente, decem octo milliarium distancia consistentem, erigendam velle dicitur. Successive, proch dolor! hostis ille serpit versus nostratum oram. Deus ipse Optimus Maximus scire dignetur qui[d] nobiscum tandem futurum sit.

Moldavie vero modernus Vayvoda Stephanus non ita pridem actis diebus cum duobus sese nominantibus et contendentibus heredes Moldavie fore, qui sub ipso unus post alterum in Vayvodam prefici tentabant, manus conserebat. Alter horum erat filius Petri quondam Vayvode, non ita pridem expulsi, alter vero filius olim Stephani, Vayvode eciam Moldavie; iis utrisque instructis aciebus victis, capitibus plexit, una cum omnibus fac-

tionis illius auctoribus, diverso penarum genere morti traditis: iam ad presens respirat.

Senatus vero terre illius moldavitice, de iis duobus obtenta victoria, obsequia sua Vayvode illi suo in recenti prestita asserentes, iis verbis Vayvodam suum aggressi sunt: «Hoc», inquiunt, «impresenciarum propter te fecimus, quod duos istos inimicos et hostes tuos, auxiliante Christo, prostravimus; sed, si partem terre illius per Thurcum ademptam non reacceperis dicionique tue restituendam Thurco non opposueris, futurum est, tercio quopiam hoste tuo ad fasces Vayvodatus anhelabundo sese offerente, nos procul dubio a te ad eum deffecturos esse persuadeas. Et neque te amplius nobis pro domino seu principe et, ut ipsorum vocabulo utar, Vayvoda, habere reputareve velle. Illi siquidem pocius obedire et servire vitamque, sanguini et rebus omnibus non parcendo, in et pro patria paternaque ora exponere mallemus, quam quod nobis christianis, proch dolor! gentis nephandissime princeps imperare patrimoniave nostra deoccupare, debeat.» Ad hec Vayvoda inter cetera illis fertur respondisse, pollicitatus illos protegere partemque terre illius ademptam redimere et in dicionem suam restituere; solum duorum annorum ab illis sibi ad hoc perficiendum dari peciit induciarum spacium, eas potissimum illis adducens in medium raciones: primam famem in terra illorum impresenciarum magnam seviisse, alteram nondum sese thezaurorum, qui nervi, ut ayunt, belli existunt, copiam habere; terciam nondum sese certo scire, uter in regimento Ungarie rex iam tum demum sufficiendus sit. (1) «O utinam», inquit, «regno illi rex belligerundus idemque magnanimis atque locuples sufficiatur, ad quem reffugium habuerim, illiusque atque Polonie regis et a ceteris cristianis principibus consiliis et auxiliis supplicabundus uti velim. Habito siquidem ab ipsis aliquid suppeciarum, commode satis Thurcarum imperatori possem resistere. Quod absque ipsorum regum et ceterorum principum christianorum suppeciis non ita commode, et ymmo difficile perfici possit et frustra forsan tentandum.» Acquievit Senatus ille Vayvode sui persuasionibus prefatis infra duorum annorum spacium defensam sibi illam expectaturum.

Mea vero sentencia, si a principibus christianis non habuerit auxilia, procul dubio senatores illos suos hosti nephandissimo illi proditurus est, vite periculo exponendos, tamquam contra eius imperialem actores factionis potestatem, ex aggrarico *(sic)* ordine

---

(1) Ioan Zápolya móre la 22 Iulie 1540 (Fessler-Klein, III, p. 498).

alios dignitarios subministraturus; Thurcarum vero imperator maiorem partem terre moldavitice, eam videlicet nostratum confinia contigue respicientem, sue dicioni subiugaturus suspicatur, Vayvoda illo in aliqua parte mediterranea illius relicto. Utinam autem principes christiani Vayvode illi suppecias laturi sint! Ex iis siquidem duabus terris, Moldaviensi videlicet et Transalpinensi, illorum apparatu solito, pro armis capiendis centum millia equitum, necessitatis tempore sese offerente, exire certum est, qui, christianorum principum auxilia habendo, Danubio fluvio, qui terras illas utrasque alluit, in sua potestate habito, magnum inde principium sunt habituri, arces omnes illas Turco impresenciarum obedientes, circumcirca Danubium consistentes, commode possent a Turco eripere sueque (1) dicioni subiugare exercitusque tum demum thurcicos per Danubii undas tentantes transmeaturos prohiberent. Deus Optimus Maximus inspiret corda cristiana hosti illi nephandissimo iamiam unitis viribus resistere debere.

Dicitur preterea, Petrus ille, quondam Vayvoda Moldavorum, non ita pridem expulsus, apud Thurcam esse illique filium suum in pignus obsidionis dedisse, ea sub condicione ut, si rursus dicionem moldavicam possit adipisci, qua pulsus est (quod sibi Cesar ille annuere affirmatur), quod esset obediens in omnibus Cesari Thurcarum. Ad quid devenire suspicatur status noster cristianus Deus ipse solus scire dignatur.

Quid tandem innovatum certi precipue fuerit, non negligam Vestre Illustrissime Dominationi scriptis meis pro temporis exigencia significare. In iis siquidem et in aliis omnibus licitis obsequiis Vestra Illustritas, dominus dominus meus clementissimus, me servitorem suum semper paratum invenire obtemperabundumque dignabitur. Humiliter rogo ut Vestra Illustrissima Dominatio mihi esse clementissimus dominus et me pro uno suo servitore reputare dignetur. Cuius me gratiae commendo. Ex Halicz, penultima octobris anno Cristi 1540.

Eiusdem Vestre Illustrissime Dominationis obsequiosissimus: Nicolaus Syenyawski, castellanus Belzensis, exercituum Reipublice campestris Haliciensis, Colomiensisque capitaneus.

[Pe V°, adresa latină către Ducele Prusieĭ şi nota următóre: «Ankommen durch Jhon Politzkj zu Ortelsspurgk, den 4 Decembris. Ist den 8 Januarii widerumb beantwort.»]

(Ibid.)

(1) Ms. are: *q°*.

XXXIII.

[15 ianuarii 1541.]

Illustrissime princeps, domine, domine meus clementissime,

.... Valachi Palatinum suum, cum Turco sencientem, occiderunt et omnes Turcos, qui in dicione illa iam se locaverant, ad unum interfecerunt resque illorum et Cezaris maximo lucro diripuerunt...

Datum Vilne, xv Ianuarii, anno Domini 1541.

Eiusdem Illustrissime Vestre Dominationis servitor,

Petrus Opaliensky,

Curie magister.

[Către Duce.]

(Ibid.)

XXXIV.

[21 ianuarii 1541.]

Illustrissime princeps, domine, domine clementissime,

.... Novarum rerum nichil habemus preter hec : Vayvoda Moldaviae in arcae *(sic)* Szoczawa, quem Turcarum imperator ante biennium instituerat, a suis noctu necatus est, ob hoc quod certam partem dominiorum suorum imperator Turcarum sub potestatem Szandziaczi Nisteralbensis tradere constituerat.

Electus est ab eis ipsis alter, nomine Allexander, filius olim Bochdani Vayvode, qui, cum huic loco sufectus esset, sub arcem Nisteralbensem turcicam aliquod millia hominum misit praedatum, qui, profligatis octingentis aequitibus Turcarum et abactis quam plurimis pecoribus, ad sua iam redierunt. Quid inde futurum est, expectamus.

[Menţiunea întórcerii la Curte, de la Sultan, a soluluĭ Wilamowski, cu «Armenus interpres regius idiomatis turcici .]

Vilnę, 21 Ianuarii, anno Domini 1541.

Eiusdem Illustrissime Dominationis Vestre

addictissimus servitor,

Thomas Soboczkj, tribunus

lanciciensis, Regie Maiestatis pocillator.

[Către Duce.]

(Ibid.)

XXXV.

Toma Sobocki către Ducele Albert. — Vilna, 12 Martie 1541.

.... Interpres regius sermonis turcici ex Turcia rediit; eduxit secum 59 homines captivos, quos Tartari nisteralbenses e dominiis et regno Regie Maiestatis abegerant; eos rursum imperator Turcarum, ob federa et pacta cum Regali Maiestate sibi intercedentia, repertos, remisit (1)....

(Ibid.)

XXXVI.

«Ambrosy Kurczpach către Ducele Albert. — Vilna, 5 Aprilie 1541.

.... Der Vayda Peter der Volochaj ayn gnumen hat un[d] den Alexendrovycz (2) hat gyekepft, der naglest Vayda vur, doch myth tyrkyem Gyehelff; dy Tyrkyen zeint gancz hamlich...

P. S. Der thyrkiszi Poczavt kumt morgyen myt zamt enn volochiszer Potszovt: hot der tyrkyszy Poczszavt XI Pffert un[d] der Valach 14 Pferd...

Datum zu der Vylnn, am Dinstag for Palmarum [5 aprilis] 1541.

(Ibid.)

XXXVII.

Iacob Przyluckt, notar de Przemyśl, «Illustrissimi domini Pallatini Cracoviensis, etc., familiaris», către Ducele Albert. — Cracovia, 1 Martie 1550.

.... Heri allatum est huc partim triste, partim letum nuncium; primi enim tabellarii ex finibus Russiae missi nunciabant Pretvicium in Bar a Valachis et Turcis obsessum esse, ut non conquieturi essent, donec vivum comprehenderent Turcarumque

(1) E alipită şi o traducere germană.

(2) Cetesce: «Bogdanovycz»: se confundă *Alexandru* Cornea cu Ştefan Lăcustă *Alexandrovicĭ*.

imperatori, ante aliquot menses Coustantinopolim ex Persia reverso, adferrent. Secundi autem ad 5.000 ipsorum Turcarum et Valachorum a Palatino Belsensi et ipso Pretvicio fusa esse certo referebant. Ita hic nos, inter spem metumque positi, nescimus pacemne an certum bellum expectemus cum illo tyranno, qui liberorum principum professus hostis est. Duo autem sunt quae his novitatibus, huc certo alioqui allatis, fidem abrogent: et quod legatus Turcae, qui Persam victum esse (1) referebat, nuperrime hic secessit et quod Bogusz, capitaneus Crasnostaviensis regius, ibidem legatus, nondum ab imperatore reversus sit....

(Ibid.)

XXXVIII.

Stanislas Boianowski către Ducele Albert. (2) *—1549—50.*

.... Ab extra hec sunt que ego scio. Misit huc Palatinus Moldavię, dicens se duo mandata ab imperatore Turcarum, quia ad primum non fecisset, habuisse: ut ad regem mitteret atque resciret an voluntas regis fuerit, vel scitum, quod nostri Kozakj incursionem versus arcem suam Oczakow atque damna subditis eius facerent, etc. Dixit eciam idem orator privatim quod duo Czaussi turcici hos Tartaros, qui nuper Wolhiniam vastarunt et spoliaverunt, ex domibus eorum fustibus, invitissimos ad id, expulerunt. Metuimus igitur maiorem eorum incursionem propterea que castellanus Cracoviensis ex Russia nondum rediit.

[Se trimete la Turcĭ, ca sol, «Bogvsh.»] (3)

(Ibid.)

XXXIX.

Stanislas Boianowski către Ducele Albert.—Lublin, 7 Iunie 1551.

.... Certe periculum ex Valachia sive per Valachiam a Turcis maximum pro foribus est, tam certum, si quidpiam aliud. Non quidem vulgare illud periculum, qualia multa sepius ab incursionibus extemporaneis vidimus; sed de subiugacione et tyrannica

(1) Sultanul Soliman se întorsese victorios din expediţiunea sa în Persia la jumătatea luĭ Decembre 1549 (Hammer, III, p. 287).

(2) Scrisórea, fără dată, e pusă la începutul anuluĭ 1549, dată care póte fi admisă. Dar menţiunea plecăriĭ luĭ Bogusz o arată nu cu mult anterióră precedenteĭ.

(3) V. şi scrisórea ce urméză.

perpetuo possessione res agitur. Primum, quod nullus rex Polonię fecit, ter in Turciam pro pace sive induciis obtinendis modernus rex legatos misit, nec tamen obtinuit; que quidem et ob hanc nostram, quam Turce probe norunt, ignaviam et discordiam et ob Palatini Valachie ad se deffectionem, quam illi iam olim facturam sperabant, de qua Illustrissimę Celsitudini Vestre aliquocies scripsi et que iam effectum sortita est, negate sunt, deinde ob illatas per Pritwicz et alios nostrates Cozakos in finibus iniurias, ut illi dicunt, pro quibus componendis iam sepius utrinque commissari deputati fuerunt, sed numquam aliquid tale effecerunt. Manifestissimum nobis a longo iam tempore minabantur, se videlicet ulcisci velle. Nunc Palatinus Valachię cum duobus sandziakis et turcico exercitu in proditam a se patriam redit, suscepta apud Cesarem mahometica religione, a quo, dum abesset, omnes primarios *(sic)* et mediocris Ordinis homines defecerunt, audientes eum Turcam esse factum; illorum magna pars ad nos vènit, suo et reliquorum nomine rogans ut eos rex pro suis agnoscat et illos paucis equitibus aut pauca pecunia iuvet; se velle suo et suorum extremo periculo Turcis resistere, nec tam perfidum dominum quondam suum amplius admittere. Et ut illis rex credere possit, volunt primarias quatuor arces in potestatem regis dare, ut illis suos preficiat capitaneos, etc. *(sic)*. Nos quidem sentimus illos ut christianos et confederatos nephas esse desere[re]. Metuimus tamen Turcas, non animadvertentes quod, eciam si (1) illos summo studio observemus et illis in hac et in aliis rebus gratificari velimus, idque maiori nostro periculo, nos illos amicos nequaquam habituros et per omnem occasionem hostes experturos. Sed, in diem viventes (si hoc est vivere), omnia pericula non fortitudinis, sed virtute ignavię contemnimus, mulieribus magis inermes, nec de ullo defensionis modo cogitantes; qui apud nos duplex in usu semper fuit: mercenario, scilicet, milite, pro quo scribendo nulla prorsus est pecunia, et generali tocius nobilitatis regni convocacione, quam practici aulici nequaquam facere audent. Ex Valachia itaque hec sequentur. Restituitur in suum locum Palatinus Turcę; subditi eius, praesertim primores, fugient; qui ad nos certe, exceptis paucis, qui, ex vicinitate, in Hungariam, ibunt aut iam iverunt. Mittentur ad nos nuncii ut illorum subditos restituamus. Si facimus, perpetuos hostes ex illis habemus et contra Deum et hominum fidem infidelibus christianos trademus, ut dedecus dedecori addamus. Si non

(1) Cuvintul e repetat de două orĭ.

restituimus, apertum bellum habemus, quamquam, eciam si restituamus, idem sit nobis sperandum. Sunt igitur et imminent pericula, si umquam fuerunt. Tamen nos omnia hec deseruimus sic indifferenter et sine omni cura et ordine putamusque magis officii nostri et debiti esse cereos nigros sive tedas in meridie accendere atque in omnibus villis templatis per totum iter descendere ac circa nefandissimum cadaver pedibus ire (1)....

(Ibid.)

XL.

[24 augusti 1551.]

Illustrissime princeps, domine ac domine clementissime,

Prosperam valetudinem ac felicissimam Reipublice administracionem et gubernacionem a Deo Optimo Maximo assidue opto. Quod tam diu ad Tuam Celsitudinem, clementissime princeps, non scripsi, id non mea negligencia accidisse Tua Celsitudo reputet, sed partim meis occupacionibus, quas Reipublice causa sustineo, partim vero quod Zyczynsky, Tue Celsitudinis minister, me inscio, discedebat ex Russia. Nunc autem Tue Celsitudini ea scribo que sine magno dolore scribi et dici non possunt, quia videntur minari ruinam Reipublice christiane. Elias, olim Pallatinus Valachie, suasu turcici tiranni allectus est ad impietatem machiometicam: abnegata fide christiana, circumcisionem suscepit. Cui turcicus tirannus multas arces dedit et civitates: inprimis Kiliam, deinde Albam sev Byalogrod et Theinia et Oczakow, que sita est supra mare, inter duo flumina, nempe Nestr et Borístenem, deinde, ultra Danubium, Silistra, deinde Baba et Oblvczycza; item Thulcza; circiter quindecim arces et oppida. Postquam ista occupavit prefatus Elias, collata a Cesare turcico, deinde quoque in Valachia multa occupavit, ut civitatem Czvburcza, item Galacz civitatem, supra Danubium sitam; item civitatem Ren, quoque super Danubium, item Lopusno civitatem, item Kygietz, non parvam, abundantem piscibus et pecoribus,—ea omnia a Valachia abstulit. Interea temporis frater eius minor natu, Stefanus, subrogatus est a quibusdam in locum fratris, eos autem qui sibi contrarii fuerunt interfecit et in dies maximam tirannidem exercet; quoscumque suspectos habet, gladio ferit, nam non ignorat superstitem esse filium Pallatini olim Valachie Stefani, qui vocatur Ivan (2); hunc itaque tota Valachia Pallatinum esse cupit,

(1) Se face alusiune la mórtea Regineĭ Barbara.

(2) Joldea, concurentul luĭ Lăpuşnénu, pe care Joldea Socotelile braşovene (în Hurmuzaki, XI) îl numesc «Ioan-Vodă». Cf. şi prefaţa mea la *Scrisorĭ românescĭ din archivele Bistriţeĭ*, I, p. XLIX.

et precipui domini ei adherent; qui olim erant apud Pallatinum Elliam in officiis, ad prefatum Ivan convenerunt, expectantes Regie Maiestatis gratiam, et se paratos offerunt ad defendendam patriam contra tirannum turcicum. Si tantum eos Regia Maiestas benigne et clementer in suam protectionem susciperet! Quare, Illustrissime princeps, dignetur Tua Celsitudo patrocinium Valachie suscipere ad Regiam Maiestatem, ut sine dilacione subveniat aflicte Valachie, porigentis ei ultro manus et spem totam post Deum Optimum Maximum in Sacre Regie Magestatis clemencia et protectione collocantis. Nam, si Regia Magestas differet subvenire aflictis, turcicus tirannus interea occupabit omnem Valachiam arcesque et loca munita ac presidia firma collocabit, et sic tota illa bellicosa gens valachica cogetur arma ferre contra christianos, cum tamen hactenus pro christianis fortissime pugnavit et maximas sepe clades Turcis intulit et omnibus Sacre Regie Magestatis dominiis veluti invictum propugnaculum fuit. Si itaque Regia Magestas tempestive in suam tutelam susceperit prefatum Ivan, quem tota Valachia Pallatinum optat, et eum introduxerit in provinciam, faciet imprimis rem Deo Optimo Maximo gratam, deinde et toti regno maximopere utilem, nam multa milia christianorum, qui nunc anima et corpore periclitantur, liberabuntur ab oppressione turcica et impietate machiometica, ad quam facile est obficere in tantis calamitatibus. Quanta vero sit utilitas sequutura tote christianitati, hinc Tua Celsitudo intelliget, quod Valachia contra hostem habere quinquaginta milia equitum et paulo minus milia peditum. Si itaque tantum commodum dilatione et procrastinatione amitetur, quod Deus omni mentat *(sic)*, tot sumus cito habituri hostes, quod pro nobis, si servati fuerint, pugnaturi cum hostibus erunt. Huc accedit si Regia Magestas, quod speramus et optamus et speramus, mature opem tulerit et constituerit Pallatinum optantis Valachie et colla ultra subicientis, quod et Multhania, que est huic vicina regio, provincia magna et potens, que ingemiscit sub tyrannide turcica, illa quoque mallet subesse christiano principi, christiana existens, quam turcico tiranno, quem detestatur et equo contra christianos bellum gerere invita compellitur. Nihil dubito, Illustrissime princeps, de Tue Celsitudinis sapienti salutarique consilio, quod in rebus tantis ad Reipublice tutamen et defensionem spectantibus suppeditare Regie Magestati potest, ut ille princeps, qui non tantum ea que gerantur optime perspicis, sed eciam ventura, et bona et mala, ex circumstantiis sapiente[r] consideras. Et olim Deus Optimus Maximus salutare tuum con-

silium et pium de Reipublice conservacione conatum ac laborem cumulate pensabit, ac tot milia christianorum, partim iam tiranide oppressa, partim eciam opprimenda, Deo gracias agent et nomen eius celebrabunt, pro liberacione et restitucione. Commendo me, Illustrissime princeps, clemencie et optato favori Tue Celsitudinis ac mea officia promptissima et perpetua defero. Deus Optimus Maximus servet te, inclite princeps, una cum clarissima coniuge et dulcissimis liberis, ad longa tempora incolumem et florentem. Datum in Brzezany, die et festo Sancti Bartholomei Apostoli, anno Domini 1551.

Vestre Illustritatis
servitor deditissimus,
Nicolaus a Szyenyawa,
Pallatinus Belzensis, Halyeziensis
Vlamyensisque capitaneus.

Illustrissimo principi, domino, domino marggrabio Olbrycht z Bramburk ac Bvrkvlabv Zynobzkv ac duci Prussie, etc., domino mihi clementissimo. (1)

[Pe V°, resumat german și: «Bei Pretwiz Diener (2) wider beantwort.»]

(Ibid.)

XLI.

Nicolae Sieniawski către Ducele Prusieĭ.—«Ex Brzezani, 28 Iulie 1555.

.... Novarum rerum hic nihil habetur que digna essent ad significandum Celsitudini Vestre; hoc solum quod Turcam aiunt in Amaza eo tempore esse, quindecim dierum spatio a Constantinopoli, narraturque ab his qui de Constantinopoli veniunt eundem faedus ad aliquod annos cum rege Persarum, alias Zophi, inire etiam in animo constituisse, omnes suas vires convertendas

(1) Din aceste documente resultă că Ilie, turcindu-se, păstră speranța de a stăpânì Moldova și, când, înaintea întórcerii luĭ «Mehmet» de la Pórtă, boerii aleseră pe Ștefan Rareș, Turciĭ despăgubiră pe próspĕtul lor coreligionar, dându-ĭ, cu Silistria, supraveghiarea asupra Bugéculuĭ și guvernul Oceacovuluĭ, adecă provincia mărginașă a Principatelor, pe care o stăpânìră în secolul XVII Abaza și alțĭ Pașĭ de Silistria și Oceacov. Se pare că, profitând de ocasiunea ce se oferì, Turciĭ rotunḑiră la 1551 dominațiunea lor din sudul Moldoveĭ cu Ciubărciul, Chigheciul și o parte din Galațĭ (v. și în text, în acéstă privință).

(2) V. maĭ sus, p. 322, nota 2.

contra principes christiani nominis et futuro vaere vel estate Hungariam invadere et ad finem illam totam in potestatem suam adducere. Nunc vero mandavit Palatinis seu Waiwodis Moldawię et Multaniae Turcisque Bialogrodecensibus, Tehinensibus, Sylistriensibus, una cum Tartarorum copiis, ut, si Serenissimus filius regis Ioannis Hungarię pro autumno proxime futuro non intrabit in terras Transsilvaniarum, ad eiusdem vocationem et postulata, iam non semel per eius nuntios facta(m), et nunc denuo per oratorem Serenissimi regis Gallie (1) renovata[m], ut illas terras Transilvaniarum omnes prefati invaderent et vastarent ferro et igne; quod Deus omnipotens avertat et eorum conatus et tyrannidem illam in nihilum redigere pro sua clementia dignetur (2)....
(Ibid.)

* * *

Discorso di Giulio Ruggieri, protonotario apostolico, intorno alli aiuti di Polonia a favore della Santissima Lega. MDLXXII.

[Menţionarea relaţiunilor dintre Moldova şi Polonia sub Ştefan-cel-Mare.]

Il Valacco parimenti è christiano et è offeso non poco dal Turco, il quale gli occupa violentemente Bielogrodo et Kyli, benchè egli hora lo riconosca per supremo signore, mosso più tosto da paura che da benevolenza, et Stefano, uno de' suoi predecessori, guerreggiò più volte con Mahomete et Baiazete, a'danni de' quali si congionse ancora con Cazimiro et Giovanni Alberte, rè di Polonia...

Non essendo trà le ultime parti della Podolia, soggetta al rè di Polonia, et Bialogrodo, posseduto dal Turco, altro mezo o impedimento che il fiume Niester, molto commodo et facile a passarsi, viene ad haver quel rè gran commodità di assarlirlo con gente fresca et provista di vittovaglie et, occupato che havesse quella città, passare più oltre per la Bassarabia sino al Kyli, ove, valicato il Danubio, può di là arrivare a Constantinopoli in otto giornate, overo, pigliando il camino della Taurica Chersonesso, assalire Capha.

[Dacă nu se face decât o alianţă a Regeluĭ Polonieĭ cu Împĕratul, nu pot fi atinse marĭ resultate.]

Perciochè, incamminandosi l'essercito polacco verso Bialogrodo et Kyli nella Bessarabia, o verso Capha, nella Taurica Cherso-

(1) V. Hurmuzaki, XI, p. 54, nº LXXVII.
(2) V., pentru aceste lucrurĭ, Hurmuzaki, XI, la acéstă dată de 1555.

nesso, gli sarebbe necessario, non solo di superare li presidiĭ che tiene il Turco in quella città, ma li Tartari ancora, li quali, essendo stipendiati dal Turco, se gli opporrebbero gagliardamente in quelli confini et, per essere vicini alle loro abitationi potrebbono havere continovi rinfrescamenti di gente et di vettovaglie; le quali sarebbono anche loro somministrate dal Valacco, tributario del Turco, et negate all' essercito polacco; il quale, per tale ragione, si trovarebbe posto in molto necessità; et finalmente sarebbe astretto a combattere parimente il Valacco, il quale, oltre all' obligo che tiene col Turco, si moverebbe ancora per interesse proprio, dubitandosi di perdere il stato per le ragioni che vi pretende il rè di Polonia et per la disubbidienza sua verso quella Corona (1)....

(Arch. Vaticanuluĭ, *Politica*, XXXV, f° 1 şi urm.; după o copie făcută pentru d-l Al. Em. Lahovary şi aflătóre la Bibl. Ac. Rom.)

* * *

Stephanus, Dei gratia Waywoda et heres terre moldawiensis, salutem. Reverende in Christo nobisque honorande. Accedet ad Vestram Reverendam Dominationem egregius Bernaldinus, castellanus castri nostri de Kikwllwar, in certis et arduis nostris negociis Vestre Reverende [Dominationi] referendis. Quare petimus Vestram Reverendam Dominationem velitis eidem castellano nostro predicto fidem adhibere creditivam in dicendis, tanquam ab ore nostro prolatis, cui et optatam relacionem, precipue Serenissimi domini nostri regis Romanorum et nostri gratia, facere velitis rogamus. Date in Bohlowia, in die Rogacionum, anno domini millesimo quadringentesimo nonagesimo octavo. (2)

[V°:] Reverendo domino Bernardino de Pelheim, preposito ecclesie temesiensis, nobis honorando.

[Pecetea cu boul şi legenda: + печать Іѡ Стефана Воеводы и гн.] (3)

---

(1) Autorul pomenesce, după «fedi publiche nell' Archivio del rè», tractatul din 1440 între Moldova şi Polonia *(sic)* (v. maĭ sus, p. 96—7), cel din 1469 (p. 131), cel din 1485 (p. 168). —Asupra luĭ Ruggiero, v. Iorga, *Acte şi fragmente*. I, p. 14 şi E. Rykaczewski, *Relacye nuncyuszow*, I, Paris-Berlin, 1864.

(2) Cf. text, p. 174 5; *Apendicele* I şi Prefaţa la *Docum. rom. din arch. Bistr.*, p. IX.

(3) După o fotografie a originaluluĭ, aflător la Neuhaus (Boemia), în colecţiunea de autografe a Comiteluĭ Czernin, fotografie dăruită Academieĭ Române de d-l Andreiŭ Veress, profesor la Deva.

DOCUMENTE POLONE.

a) CRACOVIA. (1)

I.

Piotr, z Bozey laski Hospodar ziemi Moldawskij Pan i dziedzic.

Zdrowia dobrego i na wszem sczesliwego powodzenia od Pana Boga wszechmogaczego w. m. wiernie miecz zycze na wielie liath pothomnych, etc.

Dospzedl mie listh terasz niedawno od w. m. s kthoregom wszitko wyrozumial wielką przyazn, w. m. naprzeczïwko nam za kthorą w. m. wielcze dziekuiem że nasz w. m. nie raczysz przepomynacz pisaniem swem. A czos w. m. tesz raczyl pisacz do nasz o the Kozaki kthorzy byli w wiezieniu v nas kthorzy byli z miasth pogranicznych K. I. M. tedy thak bylo iak powiedali. Bo oni, tho lotrowstwo nimaią zadney powscziągliwosczi w ziemi K. I. M. i prze-

Petru, cu mila luĭ Dumnedeŭ, Domn şi moştenitor al Moldoveĭ.

Îţĭ urez cu credinţă sănătate bună Domnieĭ Tale şi isbândă fericită în tóte cele, pentru mulţĭ anĭ, şi altele.

Am primit de puţin timp scrisórea Domnieĭ Tale şi am înţeles tot prieteşugul cel mare ce-l aĭ Domnia Ta pentru noĭ; de care fórte-ţĭ mulţumim Domnieĭ Tale că nu ne-aĭ uitat cu scrisórea Domnieĭ Tale. Iar cât despre ceea ce-mĭ scriĭ Domnia Ta despre aceĭ Cazacĭ din cetăţile de hotar ale Măriei Sale Craiuluĭ, carĭ aŭ fost la noĭ în prinsóre, aşà a fost cum dic eĭ. Fiind-că aceĭ lotri n'aŭ nicĭ un traiŭ în ţĕrile Măriei Sale Craiuluĭ; decĭ se bulucesc din tóte

(1) Datoresc revisiunea pe manuscript a releĭ mele copiĭ de necunoscĕtor al limbeĭ polone d-luĭ Bibliotecar al Museuluĭ Czartoryski, Dr. Biskupski. Traducerea a fost făcută de d-l Skupiewski, căruia i se datoresce şi traducerea documentelor polone din *Suplementul* II al Colecţiuniĭ Hurmuzaki: am archaisat-o însă, ca vocabular şi sintaxă.

tho się sprzatywaią zewsząd. I nikth ich nieukracza bo iesth w ziemi I. K. M. wielkie swowolienstwo. A wszagze gdy s kthorego miastha wydzie tho lotrostwo a vczynią potrzebe iaką thedy bić im naiduią panowie i powiedaią ze tho moi liudzie vęzinili poslugę. A kiedy vtraczą a oni się ich zabić przą tedy tho dziwno czlowiek ma sądzicz. Alie then rosthirk i tha pomstha czo się dziewa w ziemi naszey aby tho na thego spadlo i na pothomek wszitek je° s kogo tho pochodzy thakowy rostyrk. A wszagze czi lotrowie dadzą sprawe przed Czesarzem. Czoby Panowie pogranicznі mogli zabiegacz they swey woli, kthora się dzieie z ziemie Jego K. M. A isz nąm thesz w. m. raczysz pisacz powiedaiącz zebie stal poswarek jakis w ordzie miedzy czarowiczami i miedzy pany radnymy thego niemasz zaprawdę tho więm i oznaimuię w. m. ze then lotr Lukian Kozak, kthory byl terasz wthargnąl w ziemie naszę poszedl pod Oczakow i wzial tho i osmdziedziath koni; s thego się tho sthalo i poszla Ie° K. M. niechczą pusczicz asz się im tho nagrodzi; poniewasz ze się tho dzieye nad pacta kthore posthanowil K. I. M. s czarem thaharskim. Czo pothym wyszedl ieden czarowicz, na imie Alepkiran na polia Oczakowskie, i tham aztraz trzima dlia thych liudzi, alie niesthak wielia liudzi, jako w. m. raczysz pisacz ze 2000 thisieczi Thathar. Bo ich nie moze bycz nigdy thak wielie. Wszakęm ja

părţile. Şi de aceea nu-ĭ înfrînéză nimenĭ, căcĭ în ţĕrile Mărieĭ Sale Craiuluĭ este mare volnicie. Şi, totuşĭ, când aceşti lotri ies din vre-un oraş şi fac vre-o ispravă saŭ bătaie, se găsesc totdeauna domnĭ, carĭ spun că sunt ómenĭ de-aĭ Dumilor Sale şi ca ómeniĭ meĭ aŭ popritslugile Dumilor Sale. Şi aŭ trebue să se mire cine-va dacă, eĭ năvălind, aĭ noştri voiesc să-ĭ ucidă? Dar acéstă dihonie şi duşmănie care se întîmplă la noĭ în ţară să cadă asupra celuĭ de la care pornesce acéstă dihonie şi asupra urmaşilor unuia ca acela. Ci lotriĭ aceia vor da samă înaintea Înpĕratuluĭ. Domniĭ de la hotare ar puté pune capĕt acesteĭ volniciĭ ce se face din ţĕrile Măriei Sale Craiuluĭ. Şi, fiind-că Domnia Ta-mĭ scriĭ despre o céртă care ar fi la Hordă între fiiĭ Împĕratuluĭ şi Dumnélor Sfetniciĭ [Împĕratuluĭ], acésta nu este, ci cu adevĕrat sciŭ şi-ţĭ vestesc Dumitale că acest tâlhar Luchian Cazacul, care năvălise de puţin timp în ţéra nóstră, s'a dus spre Oceacov, luând cu sine şi opt-ḑecĭ de caĭ. De aceea nu vor Tătariĭ să lase pe solul Măriei Sale Craiuluĭ până nu vor fi despăgubiţĭ, fiind-că acésta se face înpotriva legăturilor ce Măria Sa Craiul le-a făcut cu Împĕratul tătăresc. Maĭ scriĭ Domnia Ta că un fiŭ al Înpĕratuluĭ, anume Alp-Ghiraĭ, a ieşit în câmpiile Oceacovuluĭ şi stă acolo pentru aceştĭ ómenĭ [prădaţĭ?]. Ci n'are atâţia ómenĭ câţĭ scriĭ Domnia Ta: douĕ miĭ (de miĭ) de Tătarĭ;

wydzial wszitko ich wóisko na ókó swe kiedy v nasz szam woiowali, gdy syl sąm czarz sthary z osmnasczią synow. Awdy ich nie bylo thak wielie a czosz theraz. I powiedasz w. m. zeby sie then liud mial zlączicz s kozaki y s them lotrem czo niegrzeczy zeby sie mial zlęczycz wilk z owczą, ado nasz przyscz woiowacz, niewierz w. m. themu. Bocz oni maią przysiege s nami y tributh im thesz dawamy wedlug vsthawy. Jakosz oni niesmieią nicz czinicz bez dozwolienia czeszarza thureczkiego. Wszakosz jeden pąn miedzi nimi byl vczinil poswarek alie się zaś pogasyl i nicz s thego sie niedzieie. A izesmy thesz w. m. oznaimil ze sie then lotr Kosthathin obroczil na Niepr tho bycz moze. Thelo ja w. m. prosze iako przyaczielia swego Jesliby się czo thakowego odnowilo racz mi w. m. dacz znacz a ia tho będę powinien zadzialowacz w. m., w czym nicz niewatpię, a zathym się lascze a przyazni dobrey w. m. zalieczam. Dan z Wasluia, dnia 5 Decembri, roku Bozego 1578.

W. M. we wszem zyczliwy przyaczieł.

(Pecete rotundă, roşă, ruptă.)

Vo: Iego Msczi Panu Panu Mikolaiowi Brzeskiemu z Brzezecz,

căcĭ nicĭ odată nu pot eĭ să fie atâţia. Am vĕḑut eŭ cu ochiĭ meĭ tótă óstea lor, când aŭ făcut răsboiŭ aicĭ la noĭ, când a fost însuşĭ bĕtrânul Împĕrat cu opt-spre-ḑece feciorĭ, şi tot n'aŭ fost atâţia (1); d'apoĭ acuma! Şi spuĭ Domnia Ta că acest neam s'ar fi legat cu Cazaciĭ şi cu lotrul acela, ceea ce n'are rost: ca lupul să se unéscă cu óia, ca să vie la noĭ să facă răsboiŭ; să nu creḑĭ Domnia Ta acest lucru! *Fiind-că eĭ aŭ legatură cu noĭ şi le platim şi tribut, după învoială.* (2) Apoĭ eĭ nu îndrăsnesc să facă nimic fără de voia Împĕratuluĭ turcesc. Unul dintre domnĭ a stîrnit între dînşiĭ cérta, dar s'a potolit, şi nu va ieşĭ nimic dintr'acésta. Iar ceea ce ţi s'a (3) vestit Domnieĭ Tale, că acel lotru Constantin s'a îndreptat spre Nipru, acésta se póte. Dar te rog pe Domnia Ta, ca unul ce-mĭ eştĭ pricten, să-mĭ daĭ de scire, dacă s'ar maĭ uneltĭ aşà cevà, şi-ţĭ voiŭ fi cu recunoscinţă Domnieĭ Tale; şi nu mĕ îndoiesc că aşà veĭ face. Şi acuma mĕ închin Domnieĭ Tale. În Vasluiŭ, 5 Decembre, anul de la Christos 1578. (4)

Al Domnieĭ Tale cu totul binevoitor prieten.

[Petru-Vodă.]

Domnieĭ Sale Domnuluĭ Nicolae Brzeski de Brzesk, general al

(1) Probabil în 1574, când cu stabilirea, şi de Tátarĭ, cu Hanul, a luĭ Petru, împotriva luĭ Ioan-Vodă. Veḑĭ prefaţa la vol. XI din colecţiunea Hurmuzakiĭ p. xxv şi nota 1.

(2) *Balci-beşlicul.* Veḑĭ p. 214, 229, 260.

(3) În traducerea d-luĭ Skupiewski stă: *ţi-am vestit.*

(4) Scrisórea e puţin posterióră luptei luĭ Petru-Vodă cu Constantin, Constantin-Vodă Ştefanovicĭ Lăcustă. Veḑĭ Prefaţa citată, p. XLIII.

generalowi ziemi Podol. i Kamienieczkiemu, etc. starosczie, Panu przyaczieliowy nam wielcze milemu naliezy.
(Ms. 2460 b, p. 89 şi urm.)

ţĕriĭ Podolieĭ, staroste de Cameniţă şi altele, Domnieĭ Sale prea milostivuluĭ nostru prieten.

II.

Petrus, Dei gratia Princeps terre Moldavie, Dominus ac verus heres, etc.

Serenissime domine, domine amice ac vicine nobis semper observantissime, salutem, amititiam ac vicinitatis bone omniumque prosperum successum comendamus.

Thak iako w. k. m. niebarzo dawnego czaszu raczyl poslacz sluge swego do Nas i raczyl Nas w. k. m. ządacz aby byl przewodnikamy i podwodamy odprowadzon aze do sedziaka Bialogrodzkiego thagze i do czara Perekopskiego. Mychmy tho gwoly w. k. m. s checzia radzi vczinili, ze iesth przeprowadzeny. A isz tesz teraz posyla sedziak Bialogrodzky do w. k. m. slugę z domu swego w potrzebach swych, s kthorego powiesczichmy wyrozumielichmy, ze posel w. k. m. tusz iedzie. s kthorego w. k. m. wszitko liepiei wyrozumiesz.

Precum, nu de mult, Măria Ta Crăiască te-aĭ îndurat a ne trimete o slugă a Măriei Tale şi a ne cere să-l îndreptăm, cu călăuză şi cu care, la Sangeacul de Cetatea-Albă şi la Împĕratul din Perecop,—noĭ aşà am făcut bucuros, după voia Măriei Tale Crăiescĭ, şi l'am dus. Iar Sangeacul de Cetatea-Albă trimete acum la Măria Sa Crăiască pe o slugă, casnic al sĕŭ, pentru nevoile luĭ. De la care slugă am înţeles că solul Măriei Tale Crăiescĭ vine şi el din urmă, şi veĭ aflà Măria Ta Crăiască de la dînsul tóte cele maĭ bine. (1)

Eandem Serenissimam Regiam Maiestatem Vestram benigne feliciterque valere cupimus. Datum ex opido nostro Iassi, die xxxi Marci, anno Domini millesimo quingentesimo septuagesimo nono.

Sacrae Maiestatis Vestre fidus amicus ac vicinusque *(sic)*.

Ex proprio mandato Petri Principis terre Moldavie, etc.

[Scris pe o fóie mare :]
Serenissimo domino domino Stephano, Dei gratia regi Pollo-

(1) Solul polon oprit de Han. Veḑí scrisórea precedentă.

niae, magno duci Lithvaniae, Russiae, Prussiae, Masoviae, Samoiciae, Infflantiae, necnon principi Transilvaniae, domino domino nobis semper observantissimo, etc.

Litterae ad S. N. B. vel minus necessariae (de altă mână).

Fără pecete.

(Ibid., p. 123.)

III.

Wielmozny Msciwy Panie Kanclerzu, panie panie a przyiacielu mnie Milosciwie laskawy.

Sluzby swe powinne y nawszem powolne w laszke w. m. swego m. pana pilnie zalecam.

Dziekuie w. m. swemu m. panu wielcze isz mie w. m. slugi swego piszaniem swym nieprzepominaianć do tego wiesć racysz, abym Kr. Ie° Msci y W. M. swoim m. panom kolo szpraw y potrzeb vkrainnych tutecznych cesto dawal znać, to zawsze mam v siebie na dobrei piecy a zwlasca wcym pewnym a K. Ie° M. wiedzieć potrzebnym nie omieskiwam. Co sie dotycze Tatar yz naprzod od kogo ynszego Kr. Iego Msć. o wtargnieniu ych pod Czerkassy wiedzieć racyl natym barzo mało gdysz nienowina y niepirwszy raz Tatarom y po kilka razow na iednym Thydniu pod zamkiem vkrainnym bywać, tym sie niebespiecznosć zadna panstwom K. I. M. nieokazała ani tesz sie miastu y poddanym K. I. M. skoda zadna niestała, by sie o takowych trwoszkach zawsze miało dawać znač za kazdym nazem pewnie ze by y poslancow prze dalekosć y niebepiecznosć drogi niestawało. Piszać,

Puternice şi milostive Dómne Cancelariŭ, Dómne şi prietene milostiv şi bine-voitor pentru mine.

Mĕ închin stăruitor Domnieĭ Tale, după cuviinţă şi cu tótă ascultarea, milostive Dómne.

Îţĭ mulţămesc, milostive Dómne, că, neuitându-ţĭ sluga cu scrisórea Domnieĭ Tale, îmĭ daĭ prilej a vorbì Mărieĭ Sale Craiuluĭ şi Domniilor Vóstre, milostiviĭ meĭ domnĭ, despre trebile şi nevoile acestor ţĕrĭ de la hotare,—lucru de care am grijă tot-deauna, maĭ ales luând aminte la cele sigure şi trebuinciόse, ca să le scie Măria Sa Craiul. Cât despre Tătarĭ, că Măria Sa Craiul a aflat înainte de alţiĭ despre năvălirea lor spre Cercasc, acésta n'are însemnătate, nefiind un lucru noŭ şi neîntîmplându-se Tătarilor pentru întâiaşĭ dată să vie de câteva orĭ pe sĕptĕmână sub castelul de la hotar; dintr'acésta nu iese nicĭ o primejdie pentru ţĕrile Măriei Sale Craiuluĭ, nicĭ nu s'a făcut vre-o pagubă oraşuluĭ saŭ supuşilor Măriei Sale Craiuluĭ. Dacă am sta să dăm scire în fiesce-care dată despre asemenea grijĭ, n'ar maĭ ajunge, de sigur, trimeşiĭ, pentru depărtare şi pentru primej-

mi w. m. moi M. pan racysz ysz tu zasz K. I. M. Iance° posyłać aby pieniadze Nizowcom byly dane, tedy nietak pieniedzy, ale y Iancego Kozacy docekać sie niemogli, a iam ych tesz dluzei sadzierzeć niemogl zadną miara sli wszysci na Niz vcynilem byl wolei y rozkazaniu K. I. M. dosyć zem ych byl wszystkich do Czerkass zwiodl, ale snadz prze niedbalosć poslancow K. I. M. abo niewiem zacym ynnym ta roszprawa kozacka omiesskała acz Kozacy wszysci mnie przyrzekli y obieczali nad wola K. I. M. nic nieczynić Tatarom y na Lhusy niebyc ale temu do konca wierzyc nietrzeba, gdysz to iest lud swowolny. Zrozumialem tesz s pisszania w. m. moiego m. pana, ze mie tam iakis niebaczny czlowiek niewiedzac szprawy ani obyczaiow tutecznych vkrainnych, iako sie w cym zachowao y w tych potrzebach K. I. M. z takimi ludzmi postepowac odnioszl, iako mu sie widzialo albo mu to czymic przystalo do uszu K. I. M. pana mego y do W. M. moich m. panow y rad y vrzednikow K. I. M. zle a nieprzystoinie, czo mnie z mlodosci od zadnego na swiecie niepotykało, gdysz ia wiem iakom poczał z mlodych lat moich K. I. M. panu swemu y Rzeczp. sluzyć wiernie v cziwie, iako na moi dom slachecki przyslusza, terazem na siwy wlosz moy y na dawne zasluzone lata moie na takowego mlodzika niebacznego sprawe przysedl, yzbym z Thowarzystwem Lukianowym iakie spolki mial

dia drumuluĭ. Domnia Ta, milostive Dómne, îmĭ scriĭ că Măria Sa Craiul trimete pe Jance, cu banĭ, la Nizovĭ; ci Cazaciĭ n'aŭ dat cu ochiĭ nicĭ de banĭ, nicĭ de Jance, şi nicĭ eŭ nu i-am maĭ maĭ putut ţiné; se duceaŭ cu toţiĭ spre Nij; destul am făcut că, după dorinţa şi porunca Măriei Sale Craiuluì, i-am strîns pe toţĭ la Cercasc; dar, probabil din zăbava trimeşilor Măriei Sale Craiuluĭ, saŭ nu sciŭ de ce alta, acéstă trébă a Cazacilor s'a zăbovit, deşì toţĭ Cazaciĭ mi-aŭ făgăduit că nu vor face nimic Tătarilor fără voia Măriei Sale Craiuluĭ, şi nu vor merge la Oceacov; dar nu trebue să credĭ mult în vorba acésta, pentru că acest neam e fórte neastâmpĕrat. Am înţeles iarăşĭ din scrisórea Domnieĭ Tale, milostive Dómne, că un om fără cumpĕt, care nu cunósce nicĭ împrejurările, nicĭ felul nostru de traiŭ, de aicĭ de pe hotar, şi nu scie cum trebue să se pórte cine-va în afacerile acestea ale Măriei Sale Craiuluĭ, cu nisce ómenĭ ca aceştia, m'a pîrît, după capul saŭ gândul luĭ, către Măria Sa Craiul, Domnul meŭ, şi către Domniile Vóstre, Domniĭ meĭ milostivĭ, şi către Sfetniciĭ şi dregĕtoriĭ Măriei Sale Craiul, că nu mĕ port bine; lucru care nu mi s'a întîmplat de la nimenĭ de pe lume, din tinereţile mele; cunoscênd că, după ce am slujit din tinereţe, cu credinţă şi cu cinste, pe Măria Sa Craiul, Domnul meŭ, şi Ţéra, cum se cuvine Înălţateĭ mele Case, acum, când

mieć y wtym ych lotrostwie ym dobrze tuszyć a od nich dzieci murzy iakiego mieć temu W. M. pan moi M. panowie wiary niedaianć yako zmyslonei rzecy. Pokornie prosze W. M. swego M. pana, abys mie W. M. y przed K. I. M. laszkawie obmawiac racyl, wiedzac to odemnie zapewne, ze ten Lukian z towarzystwem swym bywszy w Wołoszech do panstwa K. I. M. prosto posli y tam sie rosprosyli a tu, do Czerkasz zaden niebyl. Daie tesz w. m. mswemu Msciwemu panu znać o Tatarach Białogrodzkich, ktorzy za namową moią takie zemną postanowienie vcyniwszy obieczali być skoro po wielkiei noczy tu do zamku K. I. M. Cerkasz a stad zasie na posluge K. I. M. ysc wowac na Moskwe, z ktorymibym tesz y ia zapomoca Boga wsechmogacego ysc chciał, cego besz wolei K. I. M. vcynic niewagać prosze, aby mi na to wola K. I. M. oznaimiona była. Czo mi tesz z laski Jego K. M. za listem przypowiednym kazano dać na rote pultora sta koni pieniedzi o cym listy były K. I. M. do pana Safarza ziemie Ruskiei y do pana piszarza polnego piszane, tam mi pieniedzy niedano dla tei przyćyny, yzby pieniadze poborowe

am albit şi am în urmă munca mea de anĭ de ḑile, am căḑut supt pîrile unuĭ tînĕr necumpĕtat, cum că adecă aş fi înţeles cu tovarăşiĭ luĭ Luchian şi că aş fi cu prîinţă hoţiilor ce le fac eĭ şi că aş fi primit de la dînşiĭ copiiĭ unuĭ mârzac. (1) Să nu creḑĭ acésta, nicĭ Domnia Ta, nicĭ milostiviĭ meĭ domnĭ, fiind-că e un lucru închipuit. Te rog cucernic pe Domnia Ta, milostive Dómne, să mĕ îndreptăţescĭ şi de faţă cu Măria Sa Craiul, sciind acésta cu siguranţă de la mine că acest Luchian cu tovarăşiĭ, după ce a fost în Moldova (2), s'a dus de-a dreptul în ţéra Mărieĭ Sale Craiuluĭ, iar aicĭ, la Cercasc, n'a fost nicĭ unul. Îţĭ daŭ iarăşĭ de scire Domnieĭ Tale, Domnul meŭ milostiv, despre Tătariĭ din Cetatea-Albă, carĭ, după stăruinţele mele, aŭ făgăduit că, îndată după Pascĭ, vor venì aicĭ la castelul Măriеĭ Sale Craiuluĭ, la Cercasc, de unde, în slujba Măriеĭ Sale Craiuluĭ, vor merge să se lupte cu Muscaliĭ, cu carĭ aş vrea şi eŭ să mĕ duc, cu ajutorul luĭ Dumneḑeŭ cel a-tot-puternic; — ceea ce nu cutez însă a face fără voia Măriеĭ Sale Craiul; mĕ rog să mi se aducă la cunoscinţă voia Măriеĭ Sale Craiuluĭ în acéstă privinţă.

(1) Wiszniowiecki, fratele luĭ Dumitraşcu, cunoscutul Hatman de Cazacĭ şi pretendent la tronul moldovenesc, mort în 1563 (v. Iorga, *Nouveaux matériaux pour servir à l'histoire de Jacques Héraclide, dit le Despote*, Bucurescĭ 1900, in-16), nu spuneà adevĕrat. Avem doveḑĭ că ceĭ doĭ Ghiraiḑĭ fusese oprîţĭ de dînsul. V. Prefaţa citată, p. XLIX.

(2) Cu Constantin. V. prima scrisóre.

Rzecp. na sie wziela. Besz ktorych wolei daó niemozem a ynakszych pieniedz y natencasz K. I. M. u siebie nie mamy a ia będąc pewien laszkawei obietnicze K. I. M. wsystek pocet ludzi zwiodszy yusz dwie czwierci sluze, w cemem sie barzo zawiodł y zadluzyl niemaianc na to z skarbu Jego K. M. wieczei iedno pieć set zlotych y to lewkowymi talarmi dawano po zlotemu y po groszu, na ktorychem skodować musial po piaci grosy, azem swymi wlasnimi pieniedzmi dokladal, gdziebym mogl mieć sluzač K. Iego M. y Rzecip. pozytek iaki, tu mi iesce wietsa szkode przynioszlo. Pilnymi prozbami swymi W. M. swego M. pana prosze, aby sie W. M. w to laskawie do K. I. M. obietnicze byly dane, za ktorymibym ia tym sposobniei mogl K. I. M. y Rzecip. sluzyć a ia przy ynszych wielkich laszkach w. m. swego M. pana y te skluzbami swymi na wselakie roszkazanie kwoli W. M. zaslugować będę. A stym y po drugie samego siebie y sluzby swe nawsem zycliwe powinne lasce W. M. swego M. pilnie zalecam. Z ktorei prosze, abym opuscon niebyl. Datum z Cerkasz, 8 Aprilis. Anno D-ni 1579.

Din mila Măriei Sale Craiul, prin scrisórea de vestire, s'a poruncit a mi se da banĭ pentru un polc de o sută cincĭ-ḑecĭ de caĭ; pentru care aŭ fost scrisorile Măriei Sale Craiuluĭ către domnul intendent al Rusieĭ şi către domnul secretar al lagăruluĭ; nu mi s'aŭ dat acolo baniĭ, fiind-că Republica ar fi luat asupră-şĭ toţĭ baniĭ de contribuţiune, fără carĭ n'avem ce face; şi acum n'avem la noĭ alţĭ banĭ aĭ Măriei Sale Craiuluĭ. Şi eŭ, fiind sigur pe făgăduiala milostivă a Măriei Sale Craiuluĭ, am adunat toţĭ ómeniĭ, şi eĭ slujesc acuma de şése lunĭ, în care timp am fost mult înşelat şi am făcut datoriĭ, neavênd, din vistieria Măriei Sale Craiuluĭ, decât 500 de florinĭ, şi încă în leĭ, carĭ se dădeaŭ drept un florin şi un gros, păgubind eŭ cincĭ groşĭ, şi am fost nevoit să pun de la mine; pe când, în slujba Măriei Sale Craiuluĭ, s'ar cădé să ies eŭ în folos, mi s'a pricinuit încă şi maĭ mare pagubă. Te rog stăruitor pe Domnia Ta, milostive Dómne, să puĭ cuvînt pentru ca să se împlinéscă făgăduiala Măriei Sale Craiuluĭ, cu care aş puté maĭ lesne să slujesc Măriei Sale Craiuluĭ şi Ţĕriĭ. Şi eŭ, afară de alte multe şi marĭ mile ale Domnieĭ Tale, milostive Dómne, voiŭ fi mulţămitor şi pentru acéstă milă, împlinind orĭ-ce slujbă a Domnieĭ Tale. Acum, mĕ închin stăruitor încă odată, împreună cu slujbele mele smerite, mileĭ Domnieĭ Tale, de care vĕ rog să

W. M. swego M. pana zydiwy y powinny sluga y przyiaciel

Michal Wisniowieczki,
Starosta Czerkaski y Kaniowski.

[Adresa:]

Wielmoznamu Panu Ie° Msci Panu Janowi Zamoiskiemu, kanczlerzowi koronnemu, Belskiemu Knysynskiemu, etc. Staroscie, panu a przycielowi mnie milosciwemu.

(*Ibid.*, p. 159 şi urm.)

nu fiŭ lipsit. În Cercasc, 8 Aprilie, anul 1579.

Al Domnieĭ Tale, milostive Dómne, supus şi ascultător slugă şi prieten

Michaiŭ Wieszniowiecki,
Staroste de Cercasc şi Caniev.

Puterniculuĭ Domn, Domnieĭ Sale Domnuluĭ Ioan Zamoyski, cancelariŭ al Coróneĭ, staroste de Bielz, Knyszyn, etc., domn şi milostiv prieten al meŭ.

IV.

Andreiŭ Taranowski către Zamoyski. — Constantinopole, 8 Aprilie 1579.

.... A tak mi Crol Ie° Mcz rozkazuie, zebich zatrzymawszy szię Instructią nazad odeslal, az do inszeĝo rozmyslu Cro: Ie° M. etc. (*sic*). By mię ty listy bely zastaly Woloszech, albo stamtę stronę Donaia, tedybich woliey y rozkazaniu Cro: Ie° M. doszicz vczynil...

... Czar Tatarsky szyna ktoregokolwiek, albo brata z iakiemkolwiek woiskiem wespolek s Tatary Bialogrodzkiemi przy woisku Cro Ie° M poslal... Tezem doszicz szerocze powiedzial okolo tego zamku, ktory na tę sztronę Niestru szędziak Tehinski zbudował na gruncziech Cro. I. M. y ządalem aby bel znieszion, wedlug instructiey mnie podancy, etc. (*sic*).... Atak to mieiscze

.... Deci, Măria Sa Craiul îmĭ poruncesce ca, oprindu-mĕ [în cale], să trimet instrucţiunile înapoĭ, până la o altă chibzuire a Măriei Sale Craiuluĭ, etc. (*sic*). Dacă aceste scrisorĭ m'ar fi găsit în Moldova saŭ dincóce de Dunăre, aş fi împlinit bucuros porunca Măriei Sale Craiuluĭ...

Împĕratul tătăresc a trimes, pe lângă trupele Măriei Sale Craiuluĭ, un fiŭ al sĕŭ orĭ un frate, cu nisce trupe, împreună cu Tătarĭ din Cetatea-Albă... Am povestit iarăşĭ [Turcilor] destul de pe larg despre acest castel ce l'a clădit Sangeacul de Bender dincóce de Nistru, pe pămîntul Măriei Sale Craiuluĭ, şi am cerut să se dărâme, cum spuneà în instrucţiunile ce mi s'aŭ dat, etc. (*sic*)...

na ktorem zamek terasz zbudowano, zawzdy Tureczkie belo, y na grunczie Tureczkiem, bo tam wiesz przedtem Tureczka bywala y folwark do Tehini przynaliezączy, iedno ze ią Kozacy kilkakrocz spalili, y potem yliekrocz szię zbudowala zawzdy naiazdy czynily. A tak dlia tey przyczyny na tem mieisczu, gdzie folwark bel, zamek zbudowano dlia tich zlodziey y Kozakow, ktorzy nie szą poddani Cro: Ie° M. A wszakosz chczą rozkazacz sędziakowi Tehinskiemu, y zeby tego przestrzegal, aby od tego zameczku zadney szkody w Panstwie Cro: Ie° M. niebelo, gdzieby iaką skodę mieli, tedy nikt inszy o to karan nie będzie, iedno sędziak na oszobie szwei, iesli dogliędacz nie będzie....

(Ibid., p. 239.)

Așà dar, acest loc, pe care s'a clădit castelul acela, a fost tot-deauna turcesc și pe loc turcesc și o moșie ţiind de Tighinea, însă Cazaciĭ l'aŭ ars de maĭ multe orĭ, și, de câte-orĭ s'a ridicat iarășĭ, aŭ făcut tot-deauna năvălirĭ. Așà dar, de aceea, pe locul unde a fost moșia, s'a clădit acest castel, peutru tâlhariĭ aceia de Cazacĭ, carĭ nu ascultă de Măria Sa Craiul. Dar vor poruncì Sangeaculuĭ de Tighinea ca din acest castel să nu se facă nicĭ o pradă pe pămîntul Măriei Sale Craiuluĭ; dacă ar ieșì vre-o pagubă, nu va fi pedepsit pentru acésta nimenĭ altul decât Sangeacul însușĭ, dacă nu va băgà de samă. (1)

V.

Naiasznieiszi Mcziwi Kroliu, Panie Panie mnie Mcziwi,

W the przeslą niedzielie dosli mie ssam listi z Turek od Pana Taranowskiego, ktore W. K. Mczi poszilam.

Dnya wczorayszego drugie zaszie listi od pana Taranowskiego dosli mie, ktori my tesz odpi-

Prea luminate și milostive Rege, domnul domnul meŭ milostiv,

Sĕptĕmâna trecută, mi-aŭ sosit de la domnul Taranowski, din ţéra turcéscă, scrisorile ce trimet Măriei Sale Crăiescĭ.

Iar erĭ mi-aŭ ajuns alte scrisorĭ, tot de la domnul Taranowski (2), care-mĭ rĕspunde că avu-

(1) Pentru solia luĭ Taranowski, v. *Apendicele* I la vol. XI din Hurmuzaki. — Adaog la cele spuse acolo că Trimesul regal erà la Taranowycze încă la 28 Ianuarie, când scrie despre Turcĭ (ms. Czartoryski, n° 1659, p. 372). La 12 Martie el scrie luĭ Zamoyski, din Adrianopole, cu scirĭ despre nisce negustorĭ din Lemberg și despre caiĭ ceruţĭ de Turcĭ tributarilor (acest ms., p. 209).

(2) Cf. scrisórea precedentă și nota precedentă.

szuie, ze iusz mial audientią u Czesarza, kiedi go iusz thi listi od W. K. Mczi dosli, ktorem ya zą nim przeslal, tegosz dnia kiedy my ye then Tatarzin oddal, czo do Ordi od W. K. Mczi jachal, tho iest 5 Martii. Rozumiem themu ze do tich czaszow iest W. K. M. Jlya z gonczem Czarza Przekopskiego. Pana Broniowskiego, s poslem Czarza Przekopskiego, tesz szie ssam czo i czasz spodziewami. Oth Czarza Przekopskiego niespodziewam szie, aby mogl tak wielie liudzi kn potrzebie W. K. M. poslacz, iako przed thim bywalo, bo Czesarz Tureczky wielkie mu vpominky postampil, abi mu liudzi czo nawieczey do Persiey wypravil. Respons na thi listi do Dzierzawczow dobr W. K. Mczi s stroni tey expeditiey przecziwko Moskiewskiemu, iako bende mogl naprečzey od nich miecz, nieomieszkam W. K. M. przeslacz, ktore listi dopiero my w the przeslą sobothe Szaparowski komornik W. K. M. oddal.

Woiewoda Wolosky przed thimi Nizowimi Kozaki a Konstantinem bardzo szie trwozi. Acz szié ia o thim z Panem Starostam Braczlawskim czesto porozumiewam, dobrze ze by tesz W. K. Mcz do Pana Hetmana Polnego o tim pisącz raczil aby tesz mial na tho pilne oko, iakosz widze ze na nym nicz w tey mierze nieschodzi, iedno isz w kupie liudzi slu-

se acuma audienţă la Împĕratul, când i-aŭ sosit scrisorile acelea ale Măriei Tale Crăiescĭ, pe carĭ le-am trimes eŭ după Dumné-luĭ în ḑiua când mi le-a dat Tătarul ce se duceà la Hordă din partea Măriei Tale Crăiescĭ, adecă la 5 Martie. Cred că până acuma va fi şi ajuns la Măria Ta Crăéscă Ilie cu curierul Împĕratuluĭ din Perecop. Aşteptăm aicĭ în curînd pe d-l Broniowski cu trimesul Împĕratuluĭ aceluia. Nu cred să pótă trimete Împĕratul, pentru trebuinţa Măriei Tale Crăescĭ, atâţia ómenĭ câţi trimeteà înainte, căcĭ Împĕratul turcesc i-a trimes marĭ darurĭ ca să-ĭ expedieze cât se póte maĭ mulţĭ Tătarĭ în Persia.

Voiŭ trimete fără greş Măriei Tale Crăiescĭ rĕspunsul la scrisorile către arendaşiĭ moşiilor Măriei Tale Crăiescĭ în privinţa oştiriĭ contra Muscaluluĭ, îndată ce voiŭ primì acel rĕspuns. Carĭ scrisorĭ mi le-aŭ dat la mână din Sâmbăta trecută (1) Szaparowski, Cămăraşul Măriei Tale Crăescĭ.

Voevodul Moldoveĭ se teme fórte de aceĭ Cazacĭ Nizovĭ cu Constantin. Deşì în acéstă privinţă eŭ staŭ mereŭ în înţelegere cu domnul staroste de Braclav, ar fi bine să scrie Măria Ta Crăiască cevà pentru acésta Dumi-sale Hatmanuluĭ de lagăr, ca şi Dumné-luĭ să pórte de grijă. În adevĕr, vĕd că, despre acésta, nu-ĭ lipsesce nimic, numaĭ că din pricina hraneĭ

(1) 25 Aprilie.

zebnich dlia ziwnosczi miecz niemoze, i iezli ze by tho niemoglo bycz, ze by in genere vsisczi ziwnoscz zolniiezom dawali wedlie vstawi, tedi by dobrze ze by W. K. M. raczil universali poslacz do wsitkich dzierzawczow dobr Krolewskich, ktorich szam w ziemi Podolskiey malo niewieczei nisz dziedzicznich, tedi by mogli dobrze tego zolnierza wiziwicz, bo zaprawde zadnim obiczaiem zolnierz na tak malim zoldzie szam witrwacz niemoze, iezliby poboczney ziwnosczi nie mial. S thim unizone sluzbi m z wierna poddanosczią W. K. M. zalieczam. Dan z Kamiencza 29 Aprilis 1579.

W. K. Mczi nanissi sluga i wierni poddani Mikolai Brzesky z Brzeczze, ziemie Podolskiey general starosta Kamieniczki.

Ręką swoią.

(Ibid., p. 317.)

nu póte ţiné la un loc pe slujbaşiĭ luĭ şi, dacă nu s'ar puté ca, după lege, tótă lumea să dea hrană ostaşilor, ar fi bine să trimeţĭ scrisorĭ Măria Ta Crăiască la toţĭ arendaşiĭ moşiilor regale, carĭ, în provincia Podolieĭ, sunt aprópe maĭ mulţĭ decât proprietariĭ de vecĭ: Aşà, ostaşul ar puté fi bine hrănit, căcĭ, ce e drept, cu atât de puţină léfă, nu se póte ţiné ostaşul, dacă n'are şi un adăoşag de hrană. Închin Măriei Tale Crăiescĭ slujba mea smerită şi credinţa mea supusă. În Cameniţa, 29 Aprilie 1579.

Al Măriei Tale Crăiescĭ cea maĭ smerită slugă şi credincios supus, Nicolae Brzesky de Brzezce, Hatman al Podolieĭ, staroste de Cameniţa.

Cu mâna luĭ.

---

b) KÖNIGSBERG. (1)

I.

[7 Aprilie 1539.]

Vszmoszny *(sic)* panye panye mnye myloszczyvy, po zalyiczeniu slusb mogych zdrovia y panovanya sczaslywego wmi zprzyyam, panu mnye myloszczywemu.

Z granycze novyn w. x. m. nyemam pyszacz; gynszych y odno

Nic. Iskrzyczki scrie din Cameniţa că Voevodul Moldoveĭ aştéptă de multă vreme solia Regeluĭ şi se teme că nu va sosì; are scire de la Kierdey din Adrianopole că creştiniĭ aŭ pus mâna pe 300 corăbiĭ ale Sultanuluĭ;

(1) Copia mea a fost revědută de d-l archivar Paul Karge din Königsberg, dar, textul rĕmâind, în unele pasaje, fórte puţin inteligibil, am putut căpĕtà numaĭ un resumat din partea d-luĭ I. Bogdan.

ze szobye czynymy zprawyedlyvoscz nyeodwloczną, day panye boze, aby thalz *(sic)* dlugo. Woyevoda zylnu *(sic)* vadplyvoscz myal w thym, aby poszlovye krolia Ie° Myloszczy myely gycz *(sic)* do nyego a tho ze thak dlugo gych nye bylo. W tha sobota przessla przynyeszyono my lysth od Kierdeya. Kierdey my nye pysze zadnych novyn, lecz szluzebnyk yego pysze kv mnye, kthoremu lysthu data z Endrnopolya wstepna nyedzyelya, yss Cesarzovy Chrzesczyyanye wszyaly 300 okrathow, ledwa ych ssie trzy wroczyly, a wszagsze roskazal Cesars okrathy drugye czo nayrychlyey gothovacz; panu woyevodzye walaschkyemu roszkazal Todora wroczycz, w czym zadzyerszal poszla gyego y nye chcze go pvssczycz ass Todora a szyna szwego by Cesarzovy poszlal; pyethnasczye sorokow soboly w dary Cesarzovy poszlal, a panum then posszel roszdal; pysze then szluzebnyk o pyethnaszczye thysyacz zlothych ve zloczye, dlya przyczyny o Pokvczye; gyyescze ma darow nyemalo Basum a zadza koni, lecz Cesarza szobye szylno roszgnyeval tym Todorem; na voyna Cesars roskazal sye gothovacz, lecz y zamy Thurczy nye moga vyedzyecz dokad. Dobruczczy, Byalogroczczy Thurczy gothuya sie na lyatho do Podolya za harany; yessly ze gym gych nye wrocza a czo zyvo provadzy sie na myeskanye za Dunay w thy pusthe polya ku Braczla-

acesta a poruncit să pregătéscă altele; a maĭ poruncit Voevoduluĭ moldovenesc să dea îndĕrĕt pe Todor şi pe fiul acestuia, căcĭ alt-fel nu-ĭ slobóde pe solul sĕŭ; Voevodul a trimes Sultanuluĭ în dar 40 soróce de sobolĭ; Kierdey îĭ maĭ scrie de nisce 15.000 florinĭ în aur, pentru Pocuţia; Turciĭ din Dobrogea şi Cetatea-Albă se gătesc să intre pe vară în Podolia; Sultanul vrea să înainteze prin Braclav spre Lublin în Lituania. (1).

(1) Nu sciŭ cine póte fi Kierdey. În documentul din 22 Martie 1535 al luĭ Rareş avem ca marturĭ doĭ boerĭ cu numele de Tudor *(Arch. ist.*. I¹, p. 83). Pentru solie, cf. Hurmuzaki, II¹, p. 207, n° 164.

vyu, a tham chcze Cesars thady uczynycz droga prostho na Braczlaw ku Lyttwye ku Lublyny.
Zalyczam sie lascze w. p. m., panu panu mnye myloszyvemu.
Ex Camyenycz, feria secunda Pasche [7 Aprilis] anno 1539.
Nicolas Iskrzyczki, succamerarius et capitaneus camenecensis.

[Pe V° : adresa latină.]

Dyser polnischer Brieff ist von Nicolay Volsskj durch Konglicher Majestät zu Polen, etc. Diener, meinem gnädigsten Herrn, zugeschickt worden; helt newe Zeyttungen vom Turcken und andere mer in sich; ist obgedachtem Nicolao Volsski durch den Isskritzkj zugeschrieben worden. Ankommen zu Konigsspergk den 27 Aprilis; darauff ist vilgemeltem Volssky in meines gnedigen Herrn Namen geschrieben worden, den 1 May 1539.

VII.

Către Stanislav Odrowąż, Palatin de Podolia. — 19 Martie 1541.

Racz V. V. vyedziecz yssh w then Pyatek przeszly byly u mnye Volochovye z Soczavy, ktorzi my za pewne povyadaly, yssh Pyotr Vayvoda Valaski yako w then Pyathek thidzien mynal dal straczicz Myhula Heythmana y Pyotraska Commissa zienczia yego, Tolthrushana Logofetha vyelkyego y Koszime, Logofetha mnyeysshego, ktory byl myloszynycze yego poyal.

Na myesczu Myhulovym Pyotra Varthika Heythmanem y starostha Soczawskyem posthavyl, na myesczu Tholthrvsshanovym Mathiaska Vysternyka Logofethem vyelkyem, a vysthernykyem Thome Logofetha posthavyl.

Nicolae Sieniawski scrie din Bolshow că Moldovenii din Sucéva i-aŭ comunicat că Petru Voevodul Moldoveĭ, Vinerĭ a fost o sĕptĕmână (1), a tăiat pe Mihul Hatmanul, pe Petrașcu Comisul, ginerele luĭ, pe Trotușan Logofĕtul-Mare și pe Cosma Logofĕtul Mic; în locul luĭ Mihul a pus Hatman și Staroste de Sucéva pe Petru Vartic, în locul luĭ Trotușan pe Matiaș Vistierul, iar Vistiernic a pus pe Toma Logofĕtul; pe Șeptilicĭ l'a lăsat în viĕță, luându-ĭ stărostia Hotinuluĭ; în locul luĭ a pus pe Hîra Cămărașul. Pe Alexandru, care fusese ales Domn, l'a tăiat, deși mărturisise că nu el a voit să se facă Domn, ci

(1) 11 Martie.

Sshepthelicza thego zosthavyl przi gardlye, alye mu wzyal stharosthfu Choczinskye, a na yego myesczu Hyre komornyka, ktory ss nyem byl w Thurczech, posthavyl.

Alexander, ktory byl obran voyevodą, prosszil aby mu byl noss ursznacz dal a zivo pusczycz w manastyr myedzi kalohory, chcząez Jän *(sic)* Boga proszycz i povyadayacz, zem ya nye chczyal bycz Hospodarem, yedno mye Myhul k themv gwalthem przivyodl. Povyedzial mv Pyotr Vayvoda : Nyechay tho na thego dusshi bandzie kto czie przivyodl k themu, y dal go za them sczyacz.

Ma przi sobye Pyotr Vayvoda thiszyacz Thurkow yesznych a trzistha pyesszich, nad kthoremy yesth Heythmanem Vseyn aga, then kthory go w voyevodsthfo wvyezoval; od Dunaya ych dzyevyecz thyssyenczi pusczyl nazad, y kthorzi przi nyem therasz szą y thych opusczi wrychlye, by yedno yem omysslyl *(sic)* a myal skąnd zaplaczicz za ych szlvsszbe.

Do Thatharow poslal posla, na ymye szundzara szwego, a dwu Thurczynu thessz sz nyem; then Vseyn aga posslal przikazuącz aby yego ziemye nye voyovali, bo yesth poddanym czesarskyem, a Thabucza stharosthe Soroczskyego aby pvsczyl.

Et cum iis mę et servicia mea gracie V. Ill. ac Magnifice D. commendo.

Ex Bolshow, Sabbato proximo ante Oculi, anno 1541.

Mihul l'a indemnat la acésta. — Petru-Vodă are 1.000 de Turcĭ călărĭ şi 300 pedestri pe lângă sine; Hatman peste eĭ este Hussein-Aga, cel care l'a adus în domnie; de la Dunăre a trimes îndĕrĕt alte 9.000 şi va trimite şi pe ceĭ-lalţĭ, îndată ce le va plătì slujba. — A trimes sol la Tătarĭ; Hussein a trimes şi el la aceştia, cu poruncă să nu prade ţéra luĭ [a Voevoduluĭ Moldoveĭ], căcĭ e supusul Sultanuluĭ; va sosì în curînd o solie la Regele, dar nu se scie cu ce.

După scrierea acestor noutăţĭ, sosesce un sol de la Voevodul Moldoveĭ: Burlă, care merge la Regele, odată cu solul Sultanuluĭ, trimes de Hussein-Aga, să spue Regeluĭ că Sultanul a ertat pe Petru-Vodă şi i-a poruncit să trăiască în bună pace cu Regele, şi în acelaşĭ timp să-l róge să-ĭ erte greşelile de maĭ înainte. S'a aplanat şi cérta pentru incursiunile Moldovenilor în teritoriul Cetăţeĭ-Albe şi Oceacovuluĭ.

Din partea Voevoduluĭ, Burlă a avut însărcinarea să-mĭ spue că Sultanul l'a ertat şi ĭ-a întors ţéra ce ĭ-o luase şi Tighinea, numaĭ cât are să plătéscă pentru zidirea cetăţiĭ Tighinea 10.000 zlotĭ. El vrea să trăiască în pace cu mine şi doresce să intervin pe lângă Rege şi magnaţĭ, ca să-ĭ erte greşala făcută, căcĭ se va purtà de acì înainte alt-fel faţă de Rege şi-l va pǎzì de orĭ-ce duşman. Se rógă de Rege să-l împrumute cu câte-va miĭ de zlotĭ pentru rĕscumpĕrarea Tighineĭ şi pen-

Eiusdem Vestre Illustrissime ac Magnifice Dominationis.

Do Krolya yego Mczi slye w poszelsthfye kyczore y tholmacza Burla, Kthorych yesth o dwanasczie kony, thych szie czo y dzyen u gzybye nadzyevan *(sic)*. Jescze nye vyem s czem do krolya yego Mczi ydą, alye gdy u mnye bandą, czo sz nych vyrozumyem a bande vyedzyal, v. v. oznaymycz nye omyeskam.

Servitor:
Nicolaus Syenyawski, castellanus Belzensis, etc.

[Pe o fóie adaosă :]

V. Mczy oznaymuye, ysz po napysczanyu lysthu thego przyal gaywo gonyecz od Woyewody walaskyego na ymye Burlya, kthory yedzie do Crolya yego Mczi z gonczem thureczkyego Czessarza, kthorego poslal s czesarskyego roskazanya Uscheyn aga kthory przynyosl Pyotra Woyewode na woyewoczsthwo; gdzie nyesye tho poselsthwo od czessarza do Crolya yego Mczi opowyedayacz, yss Pyotra Woyewode Czessarsz w laske przyial a przikazal mu abj s Crolyem jego Mczą w dobrey przyazny myeskal, a Crolya yego Mczy proschącz, aby nan laskaw byl a wisthepky, kthore pyervu czynyl brzeczywko Crolyowy yego, aby mu odpusczyl. Vyrozumyalem thess ysz y o thi yezdy kthore Wolochowye czynyly pod Byalogrod y pod Oczakow, ysz sye wymawyaly przed Thurky, ze thesz byly lyudzie tru alte cheltuelĭ ce-a făcut. Cu aceeaşĭ solie merge Burlă şi la Rege. (1)

(1) E de observat că acest document confirmă strălucit mărturia luĭ Ureche asupra schimbărilor făcute de Petru-Vodă la restabilirea sa. Pentru Petru Vartic, şi Hurmuzaki, II[1], p. 207—8. Pentru Nicolae Burlă şi Cosma Şeptelicĭ Ghenga, *Arch. ist.*, I[1], p. 33. Afirmaţiunea luĭ Rareş că i s'aŭ restituit locurile încălcate se află şi într'o scrisóre a luĭ (*Doc. din arch. Bistr.*, I, p. XXXVI). Eftimie pomenesce şi el pe Matiaş (Bogdan, *Vechile cronicĭ*, p. 213).

Bana nasego tham; gdzie thesz o tho ma poselsthwo, aby thi skody oprawowaly. Wskazal do mnye Pyotr Voyewoda, abychmy ssye znaly k themu, abo s thego nycz nye bendzie. Alye zadny czlowyek z nachey zyemye any z lythewskyego kxyesthwa tham nye posthal. A thak tho yess pyerwszi kuss pana Pyotrow ze nasch czcze thesz w tho wmyesacz boye sye, ze w tliey przyasny bendzie nan trzeba pyeczą myecz.

Myal thesz then Burlya do mnye zamyerzaczym lysthem poselsthwo od Pyotra Woyewody, naprzod ze my powyedzal laske czesarską ze go czessarsz w laske przyal, a the zyemye ktliorą byl wzyal y Thehynya zasye m. v. wroczyl, yeno ma dacz za budowanye zamkv Thehynskyego dziesyecz thissyacz zlothich.

Thesz ku mnye roskazal proschącz, abych s nym dobrą przyazn zachowal, a on thakye chcze se mną, abych szie thesz przyczynys ząnyl *(sic)* ku Crolyowy yego Mczy y ku panom radam, aby naylaskawy byly, a then vysthepek, kthory pyervu czynyl przeczywko Crolyowy jego Mczy, aby mu odpusczic raczil, a on chcze yvss ynakschym obyczayem sye przeczywko Crolyowi jego Mczi zachowacz, a szwey strony chcze od kazdego nyeprzyaczelyą *(sic)* strozem bycz pansthvu jego Crolyewskyey M. By tho prawda, thedycz by nye zlye thesz wskazal, abych ssye przyczynyl ku panom radam, aby sye przyczynyly kv Crolyowy Jego Mczy y samy aby k themu pomogly, aby mu poziczono bylo kylko dziessyath thyssyacz zlothich na odkupyenye Thehynyey y na pomocz thich nakladow kthore uczynyl, stharayacz ssye o swazyenye ze go sthogy przesz stho a dwadzesczya thiszyacz zlothich; thak povyeda a on chcze placzicz volmy y czym bendzie mogl.

Then Bvrlya thesz do Crolya Jego Mczy yedzie s thym poselsthwem, yako y mnje powyedzial, mala roznoscz.

[Pe altă hârtie:]

V. Mczi proscze Pana mego, yeslyby v. m. nye slal therass do jego Mczi Pana Crakowskyego kogo, thedy proscze aby v. mcz raczil thi lysthi roskazacz odeslacz do Gortyczyny a pysacz Tharanowskyemu, aby ye ye *(sic)* besz omyeskanya odeslal do je°, bo thess do je° M. pysse.

[Către Stanislas Odrowanski, Palatinul Podolieĭ.]

(Ibid.)

VIII.

[28 Martie 1541.]

Jaszny a wyelmoszny Panye panye moy mylosczywy. Zalyeczywssy szluschby moye powolne

Nic. Sieniawski scrie luĭ Odrowanski că-ĭ trimite scrisórea luĭ Pretficz asupra uneĭ incursiunĭ

w laszką w. w. pana mego myloszczywego, etc.

Poszylam w. w. lyszth Prethffyczow, s chtorego w. m. wyrozwmyecz raczy o nyeprzyaczyelyu, czy czo braly wynnyczkyey wloszczy, nye pysze poczthu wyelye gych bylo, wssakze rozumyem, ze nye wyelky poczeth: thrzy albo czthyry stha kony, a czy pobrawssy nazad poszly; alye thych thrzeba szyą wyszthrzegacz, yako Prethffycz pyschę *(sic)*, ze na polyu szą. Bo thoczy lyudzye, czo byly poszly do Woloch, alye Woyewoda Wolosky poszlal do nych, y then Thurczyn, czo go przyprowadzyl na woyewoczthwo, aby nye chodzyly do zyemye yego, a thak thrudnoby szyą zdzyerzecz myely, aby nymyely szkody yakyey uczynycz w zyemy Crolya yego mczy, a ya yako na thym thego dnyu wyeszdzam na Myąndzybosch. A bendą myal sobą thrzy stha kony, albo czthyrzy s thamthymy Podolymy. Jedno yeszly ze gych bendzye thak wyelye yako pysche, thedy nasz przymnyeyszym na nye. A wssakosch yednak panu bogu szyą poruczywssy, na zagon yaky bendą czyhal. Jeszly ze czy lyudye therasz nye bendą, a zdzyerzą tho przymyrze, thedy mozemy gym na drugy rok wyerzycz, alye szyą ya nye nadzyewam po nych they cznothy.

Czo szyą dothycze kxyąndza Prunskygo, iako byly chlopy uczynyly, tho sthanye therasz mu zaszyą nye dopuszczyly zadney zywnoszczy sz myasztha, a wolayą

de treĭ, patru sute de călăreţĭ duşmanĭ (turcĭ) în ţinutul Winnica; aceştia sunt ómeniĭ ce merseseră în Moldova; opriţĭ să prade în acéstă ţéră şi neputênd să stea fără pradă, aŭ intrat în teritoriul Regeluĭ polon. Va merge împotriva lor spre Międzyboże.

Despre Laski (1), Voevodul şi Turcul (Hussein-Aga) spun că nu e la nicĭ o închisóre, ci sub pază; Sultanul nu e supĕrat pe el. Cât privesce faptul că Sultanul cere 10.000 de zloţĭ pentru Tighinea şi că Voevodul ar vrea să trăiască în pace cu noĭ, aş da eŭ însumĭ 100 zloţĭ ca Turciĭ să nu maĭ fie aşă de aprópe de Międzyboże.

---

(1) Ieronim. V. şi Iorga, *Documente geografice*, I (extras din «Buletinul Societăţiĭ geografice» pe 1899, nº 4).

yą nany yecz z choroda *(sic)*, bo czyą spalymy, y uthopyly therasz krolyowey yey mczy mithnyka, a szlyschą ze mu krol Je° m. kazal, zeby zyechal do Jego krol. Mczy. Gdzye przyszlal Crol yego m. dwu dworzanow na thy zamky, a thak nye wyem yeszly ze gych bendą chczyecz przyąncz. Za thym szyą zalyeczam w laszką w. m. y szluszbamy szwemy yako szwemu mylosz. panu. Datum in Brzezani, feria secunda post Dominicam Letare anno Domini 1541, Martii 28.

Eiusdem Vestrę Illustrissime ac Magnifice Dominationis servitor obsequentissimus Nicolaus Syenyawskj, castellanus Belzensis, etc.

[Pe o fóie anexată :]

O panu Laskyem thez woyewoda do mnye wskazal y then Thurczin powyeda, yz nye yesth w szadney wyezyenyu, yedno poth sthroza, a dosthathky mu wszyczky daya wedlye potrzeby; then Thurczin thuszy, yze wyydzye rychlo; abo powyeda, ze nan Baszowye barzo laskawy y Czeszarz szye nan nye gnyewa, yednego tho poszelsthwo wszilo o Budzin *(sic)*. Czo szye dothycze, yz Czeszarz chcze dzyeszyeczi thiszyeczy za Thehinya, by tho bila prawda zeby sz namy Pyothr chczyal dobrze zycz, thediby nam nye wadzylo pomocz na nye, y ya bych szam dal stho zlothych szwe, aby Thurczy nye bily thak blysko Myedziboze, Orhy, Dzarpicze; czo szye ych voyewoda Walasky upomina, zeby uczyekly skarby, czy sza wynnyczkye wlosszy, a mala korzyscz po nych, bo zlodzyeye lyapyeby ym kazacz dalyey, a yeszlyby skarby myely, yako Pyothr pysze, thedyby ym ye kazacz zabracz a wroczycz ye Pyotrowy, a zabywsdy prze the przyczine chczyalby sz namy bycz dobrze.

[Pe alta :]

Vyelmozny panye a panye moy M., etc. Przithem n. panye, yakom v. m. pyervo pyșsal o Thatharech, thedy racz v. mczi vyedzecz, ze yako dzysz byorą w wlosczy vynnyczyey, ja bym rad posedl, za nymy czyhacz na nych, alye chlopy naszi nye chczą pusczicz any sz szamku any z myastha, any sluzebnykow mych nye chcą pusczicz do mnye. A thesz yakom pyervu pysal v. mczi, ze bych nyebyl przy kxyazeczyu yego Mczi, thedy by go dawno dybyly a spalyly z tamkyem *(sic)*. A thak Mczywy panye, rad bym posedl za ymy, yakom visschey pysal, jeno ze mye nye chczą pusczicz any sluzebnykow moych do mnye. A thak racz v. m. vyedzecz yze lyvdzie lyezą na solyv okolo Bohu a okolo Czereszkyescheny asz do yngulu *(sic)* osm abo dzewyen thiszieczi, kthorzi thesz thymy czassy maya bracz. Gdzie y czlovyek od nych uczyekl kthorego byly wziely w woloschech, kthory povyeda ze ynaczey nye yesth. A thak racz v. Mcz o them vyerziecz, a stharacz sye o thim yakoby v. mcz mogl lyudzy zebracz mogl. A s thim sye

lascze v. v. poruczam n. M. pany. Datum in Vynnicza, feria tercia post Oculi [22 Martii] a. Domini 1541.

Bernat Prethfficz, naimyeyschy sluzebnyk v. v.

[Către Sieniawski, care, la rîndul luĭ, comunică scirile luĭ Odrowanski.]

(Ibid.)

INDICE BIBLIOGRAFIC.

Akta *Grodzkie i Ziemskie, z czásow rzeczypospolitej polskiej, z Archiwum tak zwanego bernardyńskiego we Lwowie,* III, V, VI, VII, IX; Lemberg, 1872, 1875, 1876, 1878, 1883.

Albèri (Eugenio). *Relazioni degli ambasciatori veneti al Senato,* Florenţa, 1839—77, 7 vol. in 8º.

Amlacher (Albert). *Urkundenbuch der Stadt und des Stuhles Broos,* Sibiiŭ, 1879, in 8º.

Ariceseu (C. D.). *Condica de veniturì şi cheltuelĭ a Vistieriei de la lêtul 1694-1704* (vol. III din *Revista istorică a archivelor Românieĭ),* Bucurescĭ, Imprimeria Statuluĭ, 1873, in 8º.—Citat: *Condica brâncovenéscă.*

Bachmann (A.). *Urkundliche Nachträge,* în *Fontes rerum austriacarum, Diplomata,* XLVI.

Bachmann (A.). *Urkunden und Actenstücke,* în *Fontes rerum austriacarum, Diplomata,* XLII.

Bălcescu (N.). *Puterea armată şi arta militară la Românĭ,* în *Magasin,* II şi în *Istoria Românilor sub Michaiŭ-Vodă Viteazul, urmată de scrierĭ diverse,* ed. **Odobescu.**

Baluze (St.). *Miscellanea,* Paris, 1678—1715, 7 vol. in 8º [a doua ediţiune, de Mansi; Lucca, 1761, 4 vol. in fol.]

Barovius (I. Decius). *Commentariorum de rebus ungaricis decas decima,* ed. Academieĭ maghiare, Budapesta, 1866, in 8º.

Barozzi (N.) şi **Berchet (Guglielmo).** *Le relazioni degli stati Europei . . . nel secolo XVIIº, Turchia,* Veneţia, 1871, un vol. in 8º.

Bartoszewicz (Iulian). *Listy wojciecha Jakubowskiego do*

Jana Klemensa Branickiego z lat 1758—71, în *Publicațiunile Fundațiunii Krasiński*, Varsovia, 1882, in 8°.
Becker (P.). *Tiras și Tiriți*, în *Memoriile Societății din Odesa*, II².
Belgrano (L. T.). *Prima e seconda serie di documenti riguardanti la colonia di Pera*, în *Atti della società ligure di storia patria*, XIII.
Berger (Albert). *Urkunden-Regesten aus dem alten Bistritzer Archive*, 3 seriĭ în *Programm des evangelischen Obergymnasiums zu Bistritz* pe 1893, 1894, 1895, in 8°.
Nuova serie di documenti sulle relazioni di Genova coll' im perio bizantino, raccolti dal Can. **Angelo Sanguineti** e pubblicati con molte aggiunte dal Prof. **Gerolamo Bertolotto**, în *Atti della società ligure di storia patria*, XXVIII, fasc. III.
[K. A.] Bernárdfy János *krimiai kövétsége 1598-ban*, în *Történelmi Tár* pe 1878, II, p. 561 și urm.
Besoldus (Christ.). *Historia constantinopolitano-turcica*, Strassburg, 1634, in 16.
Bianu (I.). *Ștefan-cel-Mare (documente din Milan)*, în *Columna lui Traian* pe 1883.
Bischoff (Ferd.). *Urkunden zur Geschichte der Armenier in Lemberg*, în *Archiv für österreichische Geschichte*, XXXII, p. 1 și urm.
Bogdan (I.). *Ein Beitrag zur serbischen und bulgarischen Geschichtsschreibung*, în *Archiv für slavische Philologie*, XIII.
Bogdan (I.). *Cronicele moldovenești înainte de Urechiă*, Bucurescĭ, 1890, in 8°.
Bogdan (I.). *Cronice inedite*, Bucurescĭ, 1895, in 8°.
Bogdan (I.). *Vlad Țepeș*, Bucurescĭ, 1896, in 8°.
Bogdan (I.). *Manuscripte slavo-române în Chiev*, în *Convorbirĭ literare*, XXV.
Bogdan (I.). *Diploma bârlădénă din 1134 și Principatul Bârladuluĭ*, în *Analele Academieĭ Române*, seria a 2-a, XI, p. 65 și urm.
Bogdan (I.). *Cincĭ documente slavo-române din Biblioteca Imperială de la Viena*, în *Analele Academieĭ Române*, seria a 2-a, Secț. ist., XI, p. 29 și urm.
Bonfinius (Anton). *Rerum hungaricarum decades IV*, ed. din Colonia, 1690, in fol.
Boscovich (Rugg.-Giuseppe). *Giornale di un viaggio da Costantinopoli in Polonia*, Bassano, Remondini, 1784, in 8°. [Cf. Hurmuzaki, X, p. XC și **Antonii Mariae Gratiani** *De scriptis invita Minerva*, ed.

Lagomarsini, I, Florența, 1745, in 4°, p. 356, nota 1.]

Bosio (Iacob). *Storia della sacra religione di San Giovanni gerosolimitano*, Roma, 1594—602, 3 vol. in fol.

Botero (Ioan). *Le Relazioni universali, divise in quattro parti*, Brescia, 1598, in 8°.

Brewer (J. S.). *Letters and papers of the reign of Henry VIII*, în «Colecțiunea Maestruluĭ Rolurilor», Londra, in 8°.

Broniovius (Martin). *Tartariae descriptio*, Colonia, 1595, in fol.

Brun (Filip). *Marea Négră* (rusesce).

Brun (Filip). *Vechia topografie a Rusieĭ sudice și a Basarabieĭ* (rusesce).

Brun (Filip). *Geographische Bemerkungen zu Schiltbergers Reisen*, în *Memoriile Academieĭ din München*, pe 1869, II.

Brun (Filip). *Tyras*, în *Memoriile societățiĭ din Odesa*, III, p. 47 și urm.

Brun (Filip). *Guillebert de Lannoy, recensiune*, în *Memoriile societățiĭ din Odesa*, III, p. 432 și urm.

Brun (Filip). *Beregul Măriĭ Negre*, în *Memoriile societățiĭ din Odesa*, IV, p. 244 și urm.

Brun (Filip). *Viéța Sfîntuluĭ Ioan Novi*, în *Memoriile societățiĭ din Odesa*, IX, p. 149 și urm.

Brusius (Wilh.). *De Tartaris diarium*, Frankfurt, 1598, in 4°.

Brutus (I.-M.). *Historiae*, în *Monumenta Hungariae historica, Scriptores*, t. XII—XIV; Budapesta, 1863 și urm., in 8°.

Buchon (J. A. C.) și Tastu (J.). *Notice d'un atlas en langue catalane*, în *Notices et extraits des manuscrits de la Bibliothèque du Roi*, XIV, partea 2.

Bujdosó (Valentin). *Régi magyar helynenek*, în *Századok* pe 1875, p. 348—50.

Büsching (Ant.-Frederic). *Erdbeschreibung*, II, Hamburg, Bohn, 1788, in 8°.

Bunyitay (V.). *A váradi püspökök*, Oradea-Mare, 1883—4, 3 vol. in 8°.

Monumenta Hungariae Vaticana, seria a 2-a, II, *Relationes cardinalis* **Buonvisi**, *anno MDCLXXXVI exaratae;* Budapesta, 1886, in 4°.

Bzowski (Bzovius; Fr. Abr.). *Annales ecclesiastici post Baronium*, Colonia, 1621—30, 8 vol. in fol.

Calender *of State Papers. Venetian;* edițiunea «Maestruluĭ Rolurilor»; Londra, in 8°.

Cantacuzin (Ioan). *Chronicon*, ed. Bonn, 1829—30, 2 vol. in 8°.

Cantemir (Dimitrie). *Hronicul Romano-Moldo-Vlachilor*, Iașĭ, 1835—6, 2 vol. in 8°.

Cantemir (Dimitrie). *Vita Constantini Cantemyrii, cognomento senis, Moldaviae principis;* în *Operele Principeluĭ Dimitrie Cantemir,* VII; Bucurescĭ, Tipografia Academieĭ Române, 1883, in 8°.

Cantemir (Dimitrie). *Collectanea Orientalia;* după precedenta (cu paginaţiune deosebită).

Cantemir (Dimitrie). *Descriptio Moldaviae,* ed. Academieĭ Române, în *Operele principeluĭ D. Cantemir,* I; Bucurescĭ, Tipografia Curţiĭ, 1872, in 8° [editor **A. Papiu Ilarian**].

Cantemir (Dimitrie). *Istoria imperiuluĭ otoman,* I, trad. **Iosif Hodoş,** Bucurescĭ, 1876, ed. Academieĭ Române.

Caro (Iacob). *Aus der Kanzlei Kaiser Sigismunds,* în *Archiv für österreichische Geschichte,* LIX, p. 1 şi urm.

Caro (Iacob). *Liber cancellariae Stanislai de Czołek,* în *Archiv für österreichische Geschichte,* XLV şi LII; Viena, in 8°.

Carra (Jean-Louis). *Histoire de la Moldavie et Valachie,* Iaşĭ *(sic),* 1777, in 12.

Castelnau (G. de). *Essai sur l'histoire ancienne et moderne de la Nouvelle-Russie,* ed. a 2-a, Paris, 1827, 3 vol. in 8°.

Ceruti (Antonio). *L'Ogdoas di* **Alberto Alfieri,** *episodi di storia genovese nei primordii del secolo XV,* în *Atti della società ligure di storia patria,* XVII, p. 311 şi urm. Genova, Tipografia dei surdomuti, in 8°, 1885.

Chalkokondylas (Laonikos). *Chronicon,* ed. Bonn, 1843, in 8°.

Charrière (E.). *Négociations de la France dans le Levant, 1515—1589;* Paris, 1848—60, 4 vol. in 4° (în «Coll. des documents inédits»).

Chmel (I.). *Briefe und Actenstucke zur Gesch. der Herzoge von Mailand von 1452 bis 1513,* în *Notizenblatt* pe 1856, p. 30 şi urm.

Choniates (Nicetas). *Chronicon,* ed. Bonn, 1835, in 8°.

Chronica *serbica despotae Georgii Brancović e codice serbico latine reddita,* operante **L. B. Francisco Xav. Pejačevič,** în *Arkiv za povjestnicu jugoslavensku,* III, Agram, 1854, in 8°.

Cronicon *Fuchsio-Lupino-Oltardinum,* ed. Trausch, 2 vol., Braşov, 1847—8, in 8°.

Chronicon *Gyöngyösiense,* în **Fermendžin,** *Chronicon observantis provinciae Bosnae Argentinae, Ordinis Sancti Francisci,* în *Starine* din Agram, XXII.

Chytraeus (David). *Saxonia,* Leipzig, 1611, in fol.

Ciampi (Sebastiano). *Lettere mi-*

litari del rè Sobieski, Florenţa, Borghi, 1830, in 8°.
Cipariŭ (Timoteiŭ). *Archiva pentru filologia şi istoria*, Blaj, 1867, in 8°.
Cociubinski (Al.). *Inscripţiunĭ lapidare din sec. XV-lea din Cetatea-Albă*, în *Memoriile societăţiĭ din Odesa*, XV, p. 506 şi urm.
Codrescu (Th.). *Uricariul*, 22 vol. in 8°; Iaşĭ, 1852—92.
Comnena (Ana). *Alexias*, ed. Bonn, 1839, 1878, 2 vol. in 8°.
Condaraki (V.). *Mangup-Kalè*, în *Memoriile societăţiĭ din Odesa*, VIII, p. 416 şi urm.
Conduratu (Gr.) *Relaţiile Ţěreĭ-Româneseĭ şi Moldoveĭ cu Ungaria*, Bucurescĭ, 1898, in 8°.
Cornet (Enrico). *Le guerre dei Veneti nell' Asia (1470—4)*; Viena, Tendler, 1856, in 8°.
Corpus *inscriptionum latinarum.*
Corpus *inscriptionum graecarum.*
Coyer (abbé). *Histoire de Jean Sobieski*, 3 vol. in 8°, Varşovia-Paris, 1761.
Cromer (Martin). *De origine et rebus gestis Polonorum*, ed. din Basel, 1558.
Cronicele române :
a) moldovene; **Kogălniceanu**, *Chronicele Românieĭ*, 3 vol. in 4°, Bucurescĭ, Imprimeria naţională, 1872—4.
b) muntene; în **Laurian** şi **Bălcescu**, *Magasinul ist. pentru Dacia*, 5 vol. in 8°, Bucurescĭ, 1845—7.
Cronicarĭ ungurĭ în:
Schwandtner (F. G.). *Scriptores rerum hungaricarum veteres et genuini*, Viena, 1746—8, in fol.
Czołowski (Alex.). *Pomniki dziejowe Lwowa z archiwum miasta*, I, *Najstarsza Księga miejska (1382-1388)*; II, *Księga przychodów i rozchodów miasta, 1404-14*; Lemberg, 1892, 1896, 2 vol. in 8°.
Démidoff (Anatole de). *Voyage dans la Russie méridionale et la Crimée*, Paris, Bourdin, 1841—2, 4 vol. in 8°.
Dethier (Anton) şi **Hopf (K.).** *Culegere de isvóre relative la luarea Constantinopoleĭ de Turcĭ* (ediţiune *retrasă* de Academia maghiară). 4 vol. in 8°.
Dionisie Eclesiarchul. V. Papiu (t. II).
Dlugosz (I.). *Historiae polonicae libri XII*, Frankfurt, 1711, 2 vol. in fol.; în *Opera omnia cura* **Alexandri Przedziecki**, 14 vol. in 8°, Cracovia, 1863-87.
Dogiel (M.). *Codex diplomaticus regni Poloniae et magni ducatus Lituaniae*, Vilna, 1758—64, 3 vol. in fol.
Belagerung und Eroberung von Constantinopel in Jahre 1453, aus der Chronik von

Zorzi Dolfin, *herausgegeben von* **Georg M. Thomas**, München, 1868, in 8°.

Dousa (Gh.). *De itinere suo constantinopolitano*, Leyden, 1599, in 8°.

Ducas. *Chronicon*, ed. Bonn, 1834, in 8°.

Dudik (B.). *Archive im Königreiche Gallizien und Lodomerien*, în *Archiv für österreichische Geschichte*, XXXIX, p. 1 şi urm.

Dupont (Philippe). *Mémoires pour servir à l'histoire de la vie et des actions de Jean Sobieski, III du nom*, în Publicaţiunile Fundaţiuneĭ Krasiński, Varsovia, 1885, in 8°.

Eckhel (Iosif). *Doctrina nummorum veterum*, Leipzig, Weigel, 1792—8, 9 vol. in 8°.

Eder (Iosif-Carol). *Scriptores rerum transylvanicarum*, Sibiiŭ, 1797—1800, 2 vol. in 8°.

Edrisi, tradus de **Joubert**, în *Recueil de voyages et de mémoires, publié par la Société de géographie*, Paris, Bertrand, 1840, in 8° mare.

Ellissen (C. A.). *Analekten der mittel- und neugriechischen Literatur*, Leipzig, 1855—62, 5 vol. in 12.

Engel (Joh.-Christ. von). *Geschichte der Moldau, Geschichte der Walachei* şi *Neuere Geschichte der Walachei*, Halle, Gebauer, 1804, in 8°.

Ephrem. *Chronicon*, ed. Bonn, 1840, in 8°.

Erbiceanu (C.). *Cronicariĭ greci cariĭ aŭ scris despre Românĭ*, Bucurescĭ, Tipografia Cărţilor bisericescĭ, 1890, in 4°.

Erbiceanu (C.). *Istoria Mitropolieĭ Moldoveĭ şi Suceveĭ*, Bucurescĭ, Tipografia Cărţilor bisericescĭ, 1888, in 4°.

Esarcu (C.). *Documente istorice inedite descoperite în archivele din Veneţia*, în *Revista pentru istorie, archeologie şi filologie*, II.

Esarcu (C.). *Document din Archivele dei Frari din Veneţia*, în *Archiva societăţeĭ sciinţifice şi literare din Iaşĭ*, IV.

Eubel (Conrad). *Intregirĭ la Schmidt*, în *Römische Quartalschrift*, XII, caiet 2.

Fabritius (Károly). *Pemfflinger Márk*, în «Disertaţiunile» publicate de Academia maghiară; Budapesta, 1875, in 8°.

Fejér (Gh.). *Codex diplomaticus Hungariae*, 11 părţĭ în 40 de vol. in 8°, şi treĭ altele de indice. Buda, 1829-66.

Fermendžin (Eusebiu). *Acta Bosnae, potissimum ecclesiastica*, în *Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium*, Agram, 1892, in 8°.

Fermendžin (Eusebiu). *Acta Bulgariae ecclesiastica, ab anno 1565 usque ab annum 1799*, în *Monumenta spectantia hi-*

storiam Slavorum meridionalium, XVIII, Agram, 1887, in 8°.

Fessler (Ign.-Aurelius). *Geschichte von Ungarn*, ed. Ernest Klein, t. II-III, Leipzig, Brockhaus, 1869, 1874, in 8°.

Finkel (Ludovic). *Bibliografia hist. polskiej*, Lemberg, 1891, 2 broşurĭ in 8°.

Firnhaber (Frederic). *Die Verschwörung der Siebenbürger gegen K. Matthias Corvinus von Ungern im Jahre 1467*, în *Notizenblatt* al Academieĭ din Viena, 1852, p. 193 şi urm.

Firnhaber (Frederic). *Beiträge zur Geschichte Ungerns, 1430 — 1526*, în *Archiv für österreichische Geschichte*, III, p. 375 şi urm.

Forgách (Francisc, de Ghymes). *Rerum hungaricarum sui temporis commentarii*, Pressburg-Caşovia, 1788, in 8°. [A doua ediţiune, dată pentru Academia maghiară de Fidel Mejer, în *Monumenta Hungariae historica, Scriptores*, XVI.]

Fraknói (V.). *Mátyás király levelei*, 2 vol. in 8°; Budapesta, 1893 şi urm.

Frähn (C. M.). *Ibn-Foszlans und anderer Araber Berichte*, Petersburg, 1823, in 8°.

Gairdner (James). *Letters and papers, Henry VIII*, în «Colecţiunea Maestruluĭ Rolurilor», in 8°.

Gayangos (P.). *Calendar of Letters;* ediţiunea «Maestruluĭ Rolurilor», Londra, in 8°.

Gelcich (Iosif) şi Thallóczy (Lajos). *Diplomatarium relationum reipublicae ragusinae cum regno Hungariae*, Budapesta, 1887, in 8°.

Géresi (Kálmán). *Codex diplomaticus comitum Károlyi de Nagy Károly*, Budapesta, 1882, 1897, 5 vol. in 8°.

Gerlach (St.). *Tag-Buch einer in die Türckey 6-järigen röm. keyserl. Gesandtschafft*, 1674, in fol.

Ghibănescu (Gh.). *Document din 7263, Sept. 25 (1754)*, în *Archiva Societăţiĭ ştiinţifice şi literare din Iaşĭ*, VIII, p. 360 şi urm.

Giomo. *Rubricario*, în *Archivio veneto*, XVII, XXIII, XXXI.

Giovio (Paul). *Comentario de le cose de Turchi. MDXXXVIII.*

Giovio (Paul) *Historia sui temporis*, Basel, 1567, 3 vol. in 8°.

Greceanu (D.). *Archiva de la Stânca*, în ḑiarul *Opinia* din Iaşĭ, n° 73, pe anul 1897.

Gregoras (Nicephorus). *Chronicon*, ed. Bonn, 1829—30, 2 vol. in 8°.

Gregoras (Nicephorus), ed. ultimeĭ cărţĭ, de **Parisot**, în *Notices et extraits des manuscrits de la Bibliothèque du roi*, XVII, partea 2.

Gyulafi (Lestár). *Chronicon*, în

Monumenta Hungariae historica, Scriptores, XXXI; Budapesta, in 8°.
Hammer (Iosif de). *Geschichte des osmanischen Reiches,* 10 vol. in 8°, Pesta, 1827 şi urm.; a doua ediţiune, prescurtată, 4 vol. in 8°, Pesta, 1834—6.
Hammer (Iosif de). *Geschichte der goldenen Horde,* Pesta, 1840, in 8°.
Hammer (Iosif de). *Geschichte der Chane der Krim,* Viena, 1856, in 8°.
Hann (Frederic). *Zur Geschichte des siebenbürgischen Handels von 972—1845,* în *Archiv für siebenbürgische Landeskunde Alte Folge,* III², p. 139 şi urm., III³, p. 267 şi urm.
Hasdeŭ (B. P.). *Archiv istoric* şi *Codice diplomatic,* în *Columna luĭ Traian,* I-II.
Hasdeŭ (B. P.). *Archiva istorică a Românieĭ,* Bucurescĭ, Imprimeria Statuluĭ, 1865 şi urm., 4 părţĭ in 4°.
Hasdeŭ (B. P.). *Documente inedite din Biblioteca Doria-panfiliană din Roma, relative la istoria catolicismuluĭ în România, 1601-6,* în *Columna luĭ Traian,* VII.
Hasdeŭ (B. P.). *Etymologicum magnum Romaniae,* 3 vol. in 4°, şi prefaţa vol. IV; Bucurescĭ 1887—98, ed. Academieĭ Române.
Hasdeŭ (B. P.). *Notiţă la relaţiunea contimporană despre Ştefan cel Mare descoperită de C. Esarcu,* în *Columna luĭ Traian,* VII, p. 380.
Hasdeŭ (B. P.). *Istoria critică a Românilor,* I, Bucurescĭ, 1874, in 4°.
Hasdeŭ (B. P.). *San Giorgio şi Calafato,* în *Columna luĭ Traian,* I, p. 57.
Hasdeŭ (B. P.). *Treĭ lune peste munţĭ,* în *Columna luĭ Traian,* V, n° 6.
Hase (C.-B.). *Chronique de N. Costin,* în *Notices et extraits des manuscrits de la Bibliothèque du roi,* XI².
Hase (C.-B.). *De trois pièces satyriques imitées de la nécyomantie de Lucien,* în *Notices et extraits des manuscrits de la Bibliothèque du roi,* IX.
Heidenstein (R.). *De vita Ioannis Zamoiscii,* ed. Działyński, Posen, 1861, in 4°.
Herodot, *Ἱστορίαι.*
Hertzberg (G. F.). *Geschichte der Byzantiner und des osmanischen Reiches,* în Colecţiunea Oncken, Berlin, 1883, in 8°.
Heyd (W.). *Histoire du commerce du Levant au moyen âge,* ed. Furcy-Raynaud, Leipzig, 1885—6, 2 vol. in 8°.
Hierax. *Διὰ τὴν τῶν Τούρκων Βασιλείαν,* în **Sathas (C.).** *Bibliotheca graeca medii aevi,* I, 1872, Veneţia, in 8°.
Hirsch (Th.), Töppen (Max.) şi

Strehlke (Ernest). *Scriptores rerum prussicarum*, Leipzig, 1861—74, 5 vol. in 4°.

Hopf (Karl). *Griechenland im Mittelalter*, 2 vol. in 8° (în Enciclopedia luĭ Ersch şi Gruber).

Horváth (Mihály). *Magyar regesták (1118—1605)*, în *M. Történelmi Tár*, IX, p. 1 şi urm.

Hubert (Leopold). *Documente istorice* (în polonesce), Varsovia, I, 1861.

Hüllmann (Karl-Dietrich). *Geschichte des byzantinischen Handels bis zum Ende der Kreuzzüge*, Frankfurt-pe-Oder, 1808, in 12.

Hüllmann (Karl-Dietrich). *Handelsgeschichte der Griechen.*

Hurmuzaki (Eud. de). *Documente privitóre la Istoria Românilor*, 27 vol. in 8°, Bucurescĭ, Socec, 1876—97.

Hurmuzaki (Eud. de). *Fragmente zur Geschichte der Rumänen*, Bucurescĭ, Socec, 1878—86, 5 vol. in 8°.

Iaţimirski (Al.). *Notiţe bibliografice*, în *Revista critico-literară*, IV, p. 292.

Infessura (St.). *Diaria rerum romanarum*, ed. **Tommasini**, Roma, 1890, in 8° (în Publicaţiunile «Institutuluĭ istoric italian»).

Inscripţiunile *murale din Braşov şi Sibiiŭ*, în *Archiv für siebenbürgische Landeskunde, Alte Folge*, IV[1], p. 110—30.

Inscripţiunĭ *slave în biserica Sf. Nicolae din Chilia*, în *Memoriile societăţiĭ din Odesa*, I, p. 293.

Inscripţiunea *turcéscă de la Bender*, în *Memoriile societăţiĭ din Odesa*, XIII, p. 263—4.

Inventarium *omnium et singulorum privilegiorum, etc., quaecunque in archivo regni in arce cracoviensi continentur*, ed **Rykaczewski**, Paris, 1862, in 8°.

Iorga (N.). *Acte şi fragmente cu privire la istoria Românilor*, Bucurescĭ, Imprimeria Statuluĭ, 1895-7, 2 vol. şi o fasciculă, in 8°.

Iorga (N.). *Călătorĭ, ambasadorĭ şi misionarĭ în ţĕrile nóstre şi asupra ţĕrilor nóstre;* extras din «Bul. Soc. Geografice» pe 1898, sem. II; in 8°.

Iorga (N.). *Călătoriile luĭ Domenico Sestini*, în *Archiva Societăţiĭ sciinţifice şi literare din Iaşĭ*, IV.

Iorga (N.). *Documente românescĭ din Archivele Bistriţeĭ (scrisorĭ domnescĭ şi scrisorĭ private)*, partea I, Bucurescĭ, Socec, 1899, in 12.

Iorga (N.). *Notes et extraits pour servir à l'histoire des croisades au XV-e siècle*, Paris, Leroux, 1899, 2 vol. in 8° [al treilea va eşì în 1900].

Iorga (N.). *Philippe de Mézières et la croisade au XIV-e siècle,* Paris, Bouillon, 1896, in 8°.

Iovius. V. **Giovio.**

Iurghevicĭ (V.). *Inscripţiunea grécă de la Ciubărciŭ,* în *Memoriile societăţiĭ din Odesa,* XIII, p. 7 şi urm.; *Monedele din Tyras, ibid.,* XV, p. 1 şĭ urm.

Jabłonowski (A.). *Sprawy wołoskieza Iagiellonow,* în *Zródla Dziejowe,* Varsovia, 1878, in 8°.

Janicki (I.). *Acta historica res gestas Stephani Bathorei illustrantia,* Varsovia, 1881, in 8°; în Publicaţiunile Fundaţiuniĭ Krasiński.

Jireček (C. I.). *Buletin al lucrărilor relative la Slaviĭ de sud, în* **Jastrow,** *Jahresberichte* pe 1897, III.

Jireček (C. I.). *Geschichte der Bulgaren,* Praga, 1876, in 8°.

Jireček (C. I.). *Zur Würdigung der neuentdeckten bulgarischen Chronik,* în *Archiv für slavische Philologie,* XIV.

Kalužniacki (E.). *Dokumenta moldawskie i mantańskie z archiwum miasta Lwowa,* Lemberg, 1878, in 8°; extras din *Akta grodzkie i ziemskie,* VII.

Kanitz (F.). *Donau-Bulgarien und der Balkan,* Leipzig, 1875, 3 vol. in 8°.

Károlyi (Árpád). *Fráter Gyorgy levelezese,* în *Történelmi Tár* pe 1878, partea I, p. 209 şi urm.

Katona (St.). *Historia critica regum Hungariae stirpis mixtae,* 1788 şi urm., Buda-Pesta, Pressburg şi Caşovia, etc., 23 vol. in 8° mic.

Kedrenos. *Chronicon,* ed. Bonn, 1838—9, 2 vol. in 8°.

Documente din colecţiunea **Iosif Kemény,** în *Transilvania,* V, VI.

Kemény (**Iosif**). *Deutsche Fundgruben der Geschichte Siebenbürgens,* 1839—40, 2 vol. in 8°.

Kerler (**D.**). *Deutsche Reichstagsakten unter Kaiser Sigmund,* în colecţiunea *Reichstagsakten,* VIII şi IX.

Khitrowo (**Dómna de**). *Itinéraires russes en Orient,* Genève, Fick, 1889, in 8°.

Kiepert (**R.**). *Lehrbuch der alten Geographie.*

Kleemann (**Nik. Ernst**). *Reisen von Wien über Belgrad bis Kilianova (1768—1770),* Leipzig, 1773, in 8°. [Şi traducere francesă: Neuchâtel, 1780, in 8°.] V. la «Anexe».

Köhler. *Τάριχος ou recherches sur l'histoire et sur les antiquités des pêcheries de la Russie méridionale,* în *Nouveaux mémoires de l'Académie impériale de Pétersbourg,* ser. 6ᵉ, I, 1842, p. 347—490.

Kogălniceanu (**M.**). *Archiva Ro-*

mânească, ed. a 2ª, Iaşĭ, 1860, in 8⁰, 2 vol.

Kogălniceanu (M.). *Bătălia de la Războienĭ şi pricinile eĭ*, în *Archiva Românească*, I, p. 70 şi urm.

Kovachich (Martin Gh.). *Scriptores rerum hungaricarum minores*, 2 vol. in 8⁰ mic, Buda, 1708.

Kraus (Gh.). *Siebenbürgische Chroniken*, în *Fontes rerum austriacarum, Scriptores*, III, IV; Viena, 1862, 1864, 2 vol. in 8⁰.

Kritobulos din Imbros. Βίος τοῦ Μωάμεθ β', în **C. Müller**, *Fragmenta historicorum graecorum*, V.

Krmann (Daniel). *Oroszországi utjának leirása*, în *Monumenta Hungariae Historica, Scriptores*, XXXIII, Budapesta, 1894, in 8⁰, p. 423 şi urm.

Krones (Franz). *Die österreichische Chronik Iacob Unrest's, mit Bezug auf die einzige bisher bekannte Handschrift der k. Bibl. zu Hannover*, în *Archiv für österreichische Geschichte*, XLVIII, p. 421 şi urm.

Quellen der Stadt Kronstadt. Braşov, 1886 şi urm., 4 vol. in 8⁰ mare.

Krumbacher (K.). *Geschichte der byzantinischen Litteratur*, ed. a 2-a, Leipzig, 1837, in 8⁰.

Copia litterarum ducis Cossacorum **Kunicki**, Regensburg, Paul Delnstainer [1683], in 8⁰.

Langeron. V. **Hurmuzaki.** *Documente, Supl.* I, vol. III.

Lannoy (Guillebert de). *Voyage*, ed. **J. Webb**, în *Archaeologia* XXI (1826); ed. **C. P. Serrure**, Mons, 1840 şi ed. **Potvin**, în *Œuvres de Guillebert de Lannoy*, Louvain, 1879, in 8⁰.

Lelewel. *Géographie du moyen âge, Atlas*, Bruxela, 1857, in 8⁰.

Leon (Diaconul). *Chronicon*, ed. Bonn, 1828, in 8⁰.

Leonardus Chiensis. *De urbis Constantinopoleos iactura captivitateque epistola*, deosebite edițiunĭ, menționate maĭ jos, p. 112, nota 2.

Leunclavius (Hans). *Historiae musulmannae Turcorum de monumentis ipsorum exscriptae libri XVIII*, Frankfurt-pe-Main, Wechel, 1591, in 4⁰.

Leunclavius (Hans). *Annales Sultanorum otmanidarum*, Frankfurt - pe - Main, 1596, in 4⁰.

Leunclavius (Hans). *Neuwe Chronica türckischer Nation*, 1595, Frankfurt-pe-Main, in 8⁰.

Lewicki (Anatol). *Codex epistolaris saeculi decimi quinti*, Cracovia, 1891, 1894, 2 vol. in 8⁰.

Lewicki (Anatol). *Index actorum saeculi XV ad res publicas Poloniae spectantium quae quidem typis edita sunt*, Cracovia, 1888, in 8⁰ (în *Mo-*

numenta medii aevi historica res gestas Poloniae illustrantia).

Ljubić (Sima). *Listine o odnošajih izmedju južnoga slavenstva i mletačke republike,* în *Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium* din Agram, 10 vol. in 8°.

Luccari (Iacob), *Copioso ristretto degli Annali di Ragusa,* Veneţia, 1605; a doua ediţie, Ragusa, 1790.

Macarie (din Antiochia). *The travels;* trad. Balfour; Londra, 1836, in 4°.

Makuscev (Vincenţiu). *Monumenta historica Slavorum meridionalium vicinorumque populorum e tabulariis et bibliothecis italicis deprompta,* Varşovia, 1874, in 8°; *Monuments historiques des Slaves méridionaux et de leurs voisins, tirés des Arch. et des Bibl. publ. d'Italie,* II, Belgrad, 1882, in 8° [în Гласник al Academieĭ Sêrbescĭ, seria a 2ª, XIV—V].

Manfroni (Camillo). *Le relazioni frà Genova, l'impero bizantino e i Turchi;* în *Atti della società ligure di storia patria,* XXVIII, fasc. III, seria III.

Mannert (M. Konrad). *Geographie der Griechen und Römer,* Nürnberg, 1788 — Leipzig, 1825, 14 vol. in 8°.

Marcellinus (Amian). *Rerum gestarum libri.*

Marczaly (Henrik). *Regestak a külföldi lêvêltárakból,* în *Történelmi Tár* pe 1878, t. II, p. 419 şi urm.

Marian (Sim. Fl.). *S. Ioan cel Noŭ,* Bucurescĭ, 1895, in 8°.

Mela (Pomponius). *De situ orbis.*

Melchisedek (episcopul). *Catalogul mss. Nêmţuluĭ,* în *Revista pentru istorie, archeologie şi filologie,* III.

Melchisedek (episcopul). *Cronica Huşilor,* Bucurescĭ, 1869, in 8°.

Melchisedek (episcopul). *Cronica Romanuluĭ,* 2 vol. in 8°, Roman, 1874—5.

Melchisedek (episcopul). *Inscripţiunea de la Răsboienĭ,* în *Analele Academieĭ Române,* seria 2-a, VII, saŭ în *Convorbirĭ literare,* XVI, saŭ, aparte, Bucurescĭ, Tipografia Cărţilor bisericescĭ, 1882.

Melchisedek (episcopul). *Mitropolitul Grigore Ţamlac,* în *Revista pentru istorie, archeologie şi filologie,* III.

Melchisedek (episcopul). *Notiţe istorice şi archeologice,* Bucurescĭ, 1885, in 8°.

Melchisedek (episcopul). *Viaţa Sfântuluĭ Ioan cel Noŭ,* în *Revista pentru istorie, archeologie şi filologie,* II.

Meltzl (Oscar). Az *erdélyi szászok ipara és kereskedelme*

a XIV és XV században, în *Századok*, XXVI, p. 633 şi urm, 720 şi urm.

Miechowski [Michovius; Mateiŭ]. *Chronica Polonorum*, Cracovia, 1521, in 8° şi—adaosurĭ— *Scriptores rerum polonicarum*, II, Varsovia, 1872, in 8°.

Miklosich (Fr.) şi Müller (Ios.). *Acta patriarchatus constantinopolitani (1315—402)*, Viena, 1860—62, 2 vol. in 8°.

Mileticĭ (L.) şi Agura (D.). *Documente româno-slave*, în *Sbornik*, Sofia, IX, 1893, in 8°.

Minio (Polo). *Scrittura presentata nell' Eccelso Collegio*, în *Fontes rerum austriacarum, Diplomata*, XXVI, p. 87 şi urm. saŭ Hurmuzaki, IV[1], p. 596—600.

Monumenta *Vaticana historiam Hungariae illustrantia*, seria I, VI: *Matthiae Corvini, Hungariae regis, epistolae ad Romanos pontifices datae et ab eis acceptae*, Budapesta, 1891, in 4°.

Müller (A.). *Der Islam*, în Colecţiunea Oncken; Berlin, 1885—7, 2 vol. in 8°.

Müller (C.). *Fragmenta historicorum graecorum*, Paris, Didot, 1841—70, 5 vol. in 8° mare.

Müller (C.). *Geographi graeci minores*, Paris, Didot, 1855-61, 3 vol. in 8° mare.

Murzakevicĭ (N.). *Istoria coloniilor genovese* (în rusesce), Odessa, 1847.

Murzakevicĭ (N.). *Călĕtorie la insula Şerpilor*, în *Memoriile societăţiĭ din Odessa*, I, p. 549 şi urm.

Murzakevicĭ (N.). *Documente moldo-valache*, în *Memoriile societăţiĭ din Odessa*, II, p. 562 şi urm.

Murzakevicĭ (N.). *Materiale pentru istoria Moldoveĭ*, în *Memoriile societăţiĭ din Odessa*, IV, p. 320 şi urm.

Murzakevicĭ (N.). *Inscripţiunea grecéscă din Cetatea Albă*, în *Memoriile societăţiĭ din Odessa*, II, p. 480 şi urm.

Nagy, Páur, Rath şi Véghely. *Codex diplomaticus patrius*, Raab şi Budapesta, 1865 şi urm., 8 vol. in 8°.

Nagy (Iván) şi Nyáry (Albert). *Magyar diplomácziai emlékek Mátyás király korából (1458—1490)*, în *Acta extera*, publicate de Academia maghiară, Budapesta, 1875—8, 4 vol. in 8°.

Neaga (I.). *Vechia biserică din Căuşanĭ*, în *Memoriile societăţiĭ din Odessa*, XII, p. 455 şi urm.

Nestor. *Cronica*, ed. Leger, Paris, 1884, in 8° mare.

Nicephorus (Constantinopolitanus). *Chronicon*, ed. de Boor, 1880, in 8°.

Nöldeke. *Traducerea luĭ Neşri*,

în *Zeitschrift der deutschen morgenländischen Gesellschaft*, XV.

ó — o. *Oklevelek a magyar-bulgár összeköttések*, in *Történelmi Tár* pe 1898, p. 357 şi urm.; cf. acelaşi, în *Századok*, 1898, p. 113 şi urm.

Officium Gazarie, în *Monumenta Historiae Patriae* din Turin, *Leges*, II.

Ohsson (M. C. d'). *Des peuples du Caucase et des pays au nord de la Mer Noire et de la Mer Caspienne dans le dixième siècle, ou voyage d'Abou-el-Casim*, Paris, Didot, 1828, in 8°.

Ohsson (Mouradgea d'). *État actuel de l'empire ottoman* (vol. ultim din *Tableau de l'empire)*, Paris, 1824, in 8°.

Onciul (D.). *Iuga-Vodă*, în *Convorbirĭ literare*, XVIII, p. 1 şi urm.

Onciul (D). *Chestiunea luĭ Iuga-Vodă*, în *Convorbirĭ literare*, XX, p. 266 şi urm.

Onciul (D.). *Document*, în *Revista pentru istorie, archeologie şi filologie*, VII, p. 367—70.

Onciul (D.). *Originile Principatelor române*, Bucurescĭ, 1899, in 8°.

Ovidiu. *Epistolae ex Ponto.*

Ovidiu. *Tristia.*

Pachymeres (Gh.). *Chronicon*, ed. Bonn, 1835, 2 vol. in 8°.

Paleolog (M.). *Dreptul şi obiceiurile Bulgarilor din Basarabia*, în *Memoriile societăţiĭ din Odesa*, IV, p. 450 şi urm.

Paleolog (M.). *Skylax din Karyanda*, în *Memoriile societăţiĭ din Odessa*, III, p. 130 şi urm.

Paleolog (M.). *Skymnos din Chios*, în *Memoriile societăţiĭ din Odesa*, III, p. 135 şi urm.

Panaretos (Mih.). *Chronicon*, ed. **Fallmerayer**, în *Memoriile Academieĭ din München, Abhandlungen, hist. Classe*, IV, p. I, 1844, in 8.

Papadopol-Calimah (Al.). *Doue acte vechĭ*, în *Convorbirĭ literare*, XV.

Papadopol-Calimah (Al.). *Dunărea în literatură şi în tradiţiunĭ*, în *Analele Academieĭ Române*, Seria 2-a, Secţ. ist., VII.

Papiu Ilarian (A.). *Tesauru de monumente istorice*, 3 vol. in 8°, Bucurescĭ, 1863—4.

Pawiński (Adolf). *Księgi podskarbińskie z czasów Stefana Batorego*, în *Zródla Dziejowe*, IX; Varşovia, 1881; 2 vol. in 8°.

Peez (C.). *Die ottomanischen Statthalter in Bosnien*, în *Wissenschaftliche Mittheilungen aus Bosnien und der Hercegovina, II. B., Notizen aus I. Theil*, Viena, 1894, in 8°.

Periplus *Ponti Euxini octuplus*, Viena, 1836, in 8°.

Pesty (Frigyes). *Krassó vármegye története*, 3 vol. in 8°, Budapesta, 1883—4.

Pesty (Frigyes). *A szörény vármegyei hajdani oláh kerületek*, Budapesta, 1876, in 8°, în *Történettudományi osztály köréből.*

Peysonnel (de). *Traité sur le commerce de la Mer Noire*, 2 vol. in 8°, Paris, 1787.

Phrantzes (Gh.). *Chronicon*, ed. Bonn, 1838, in 8°.

Picot (Émile). *Chronique d'Uréchi*, Paris, 1878, in 8°.

Picot (Émile) şi Bengesco (Gheorghe). *Alexandre le Bon, prince de Moldavie*, Viena, 1882, in 12.

Piekosiński (Francisc). *Codex diplomaticus civitatis cracoviensis*, în *Monumenta medii aevi historica res gestas Poloniae illustrantia*, 2 vol. in 8°; Cracôvia, 1879.

Pigafetta (Filip). *Viaggio*, în *Starine*, XXII.

Pii Secundi *Commentarii rerum memorabilium quae suis temporibus contigerunt libri tres*, Roma, 1584, etc.

Plinius (Bĕtrânul). *Naturalis historia.*

Polybiu. Ἱστορίαι.

Popa (Gh.). *Insula Şerpilor*, în *Revista pentru istorie, archeologie şi filologie*, VII, p. 390 şi urm.

Popescu (Radu). V. **Cronicele române.**

Popescul (Orest). *Câte-va documente moldovene*, Cernăuţĭ 1895; o fasciculă in 8°.

Porphyrogenetes (Constantin). *De administratione imperii*, ed. Bonn, 1829, 1830, 1840; 3 vol. in 8°.

Potocki (J.). *Recherches sur la Sarmatie*, I, Varsovia, fără an.

Pray (Gh.). *Dissertationes historico-criticae in Annales veteres Hunnorum, Avarorum et Hungarorum*, Viena, 1774, in folio.

Pray (Gh.). *Epistolae procerum regni Hungariae*, Pressburg, 1806, in 8°, 3 vol.

Preller (Lud.). *Über die Bedeutung des Schwarzen Meeres für den Handel und Verkehr der alten Welt.* Dorpat, 1842, in 8°.

Prochaska (Anton). *Codex epistolaris Vitoldi*, în *Monumenta medii aevi historica res gestas Poloniae illustrantia*, Cracovia, 1882, in 8°.

Procopiu. *Opera*, ed. Bonn, 1838 şi urm., 3 vol. in 8°.

Primaudaie (Élie de la). *Histoire du commerce de la Mer Noire*, Paris, 1848, in 8°.

Rački (Fr.) şi Pierling (P.). *L. Komulovica izvještajlistovi o poslanstvu njegovu u Tursku, Erdelj, Moldavsku i Poljsku*, extras din *Starine*, pu-

blicată de Academia din Agram, XIV, 1882, in 8°.
Raczyński (Ed.). *Codex diplomaticus Lithuaniae*, Breslau, 1845, in 4°.
Rambaud (Alfred). *L'empire grec au dixième siècle. Constantin Porphyrogénète*, Paris, 1870, in 8°.
Naum Râmniceanu. V. **Erbiceanu (C.).** *Mitropolia Moldoveĭ* şi *Cronicariĭ grecĭ.*
Ramusio (G.—B.). *Navigazioni e viaggi*, Veneţia, 1554-606, 3 vol. in fol.
Ranzanus. V. **Schwandtner** (t. I).
Rasp (C. Wilh.). *Beiträge zur Geschichte der Stadt Lemberg*, în *Archiv für österreichische Geschichte*, XLIII, Viena, in 8°.
Recueil *des historiens des croisades*, publicat de Academia francesă, V, 1895, in fol.
Reclus (Élisée). *Nouvelle géographie universelle: l'Europe scandinave et russe*, Paris. 1888, in 8° mare.
Reichersdorf. V. **Papiu** (t. III).
Relaţiunile *Ruşilor cu Tătariĭ din Crimea*, în *Memoriile societăţiĭ din Odesa*, V, p. 178 şi urm.
Restius şi Gondola, *Chronica ragusina*, în *Monumenta spectentia historiam Slavorum meridionalium*, Agram, 1893, in 8°.
Retovschi (O.). *Inscripţiunĭ genovese din Caffa*, în *Memoriile societăţiĭ din Odesa*, XIX, p. 14—26.
Reussner (Nic.). *Selecte orationes et consultationes de bello turcico*, 2 vol. in 4° mic, 1596.
Rinaldi (Odorico). *Annales ecclesiastici*, Lucca, 1738-46, ed. Mansi, 38 de vol. in fol.
Rosetti (Radu). *Statul bârlădên*, în *Revista nouă*, II, p. 464 şi urm.
Rosetti (Radu). *Ţĕra Moldoveĭ*, în *Revista nouă*, III, p. 102 şi urm.
Rosinus. *Continuatio Chronici Dreschleri*, în *De rebus turcicis*, Frankurt, 1598.
Rosznyay (David). *Rĕmăşiţe istorice*, în *Monumenta Hungariae Historica, Scriptores*, VIII, Budapesta, in 8°.
Rudawski (L. J.). *Historiarum Poloniae ab excessu Vladislai IV libri IX*, Varsovia-Leipzig, 1755, in fol.
Rykaczewski. *Relacye nuncyuszow*, Paris-Berlin, I, 1864.
Rykaczewski. V. *Inventarium.*
Sacy (Sylvestre de), în *Mémoires de l'Académie des inscriptions et belles-lettres*, VII (1824), p. 292 şi urm.
Sacy (Sylvestre de). *Pièces de Gênes*, în *Notices et extraits des manuscrits de la Bibliothèque du roi*, XI[1].
Şăineanu (L.). *Studiĭ folklo-*

rice, Bucurescĭ, Socec, 1896, in 8⁰.

Saint-Génois (Jules de). *Les voyageurs belges*, Bruxelles.

Sainte-Marie Mévil. *Caffa et les colonies gênoises de la Crimée*, 1856.

Historia universale dell'origine, guerre et imperio de Turchi, raccolta da messer **Francesco Sansovino**, Veneția, 1654, Sebastian Combi și La Noù, in 8⁰ mare.

Sanudo (Marino). *Diarii*, în *Történelmi Tár*, XIV.

Sanudo (Marino). *Diarii*, în *Arkiv za povjestnicu jugoslavensku*, V, VI, IX.

Sanudo (Marino). *Diarii*, ed. «Deputațiunii de istorie a patrieĭ» din Veneția (neterminată).

Sanudo (Marino). *Vite dei duchi*, în **Muratori (L.-Ant.).** *Rerum Italicarum Scriptores*, XXII, Milan, 1733, in fol.

Sarnicki (Stan.). *Index Tabulae Sarmatiarum*, în ed. in fol. a luĭ Dlugosz (v. acest nume), II.

Sarnicki (Stan.). *Annales polonici, ibid.*

Schiemann (Th.). *Russland, Polen und Livland bis ins 17. Jahrhundert;* în colecțiunea Oncken; 2 vol., Berlin, 1886, in 8⁰.

Schiltberger (Hans), ed. **K. Fr. Neumann**, München, 1859, in 8⁰; **Langmantel**, Nürnberg, în *Bibliothek des litt. Vereins in Stuttgart*, Tübingen, 1885, in 8⁰.

Schmidt (W.). *Romano-catholici per Moldaviam episcopatus et rei romano-catholicae res gestae*, Budapesta, 1887, in 8⁰.

Scriptores *rerum prussicarum.* V. **Hirsch**, *Töppen* și *Strehlke.*

Scadeddin. *Chronica dell'origine e progressi della Casa ottomana*, trad. **Bratutti (Vincenzo)**; I, Viena, 1649; II, Madrid, 1652, 2 vol. in 8⁰.

Serristori. *Illustrazione di una carta del Mar Nero del MCCCLI*, Florența, 1857.

Sestini (Dom.). *Classes generales geographiae numismaticae*, Leipzig, 1797, 2 vol. in 4⁰.

Zur Geschichte des **siebenbürgischen** *Handels*, în *Archiv für siebenbürgische Landeskunde, Alte Folge*, III, p. 271 și urm.

Skylitzes. *Chronicon*, ed. Bonn, [cu Kedrenos], 1838—9, 2 vol. in 8⁰.

Sobiecki (Marc). *Commentaria chotinensis belli*, Danzig, 1646, in 8⁰.

Sokolowski (August) și **Szujski (Iosif).** *Codex epistolaris saeculi decimi quinti*, în *Monumenta medii aevi historica res gestas Poloniae illus-*

trantia, Cracovia, 1876, in 8⁰. — V. şi Szujski.

Stanojević (St.). *Die Biographie Stefan Lazarević's*, în *Archiv für slavische Philologie*, XVIII, p. 409 şi urm.

Statutele *coloniilor bulgare din Besarabia anexată către Moldova după tractatul de Paris din anul 1856;* Bolgrad, 1866, in 8⁰.

Statutul *genovesdin 1449*, în *Memoriile societăţii din Odesa*, V, p. 632 şi urm.

Stojanović (Ljubomir). *Cronicele sêrbescĭ*, în *Glasnik* din Belgrad, ser. I, LIII.

Strabon. *Geographica.*

Sturdza (D. A.), **Sturdza** (D. C.) şi **Ghenadie Petrescu**, apoĭ **Sturdza** (D. A.). şi **C. Colescu-Vartic**, *Acte şi documente relative la istoria renascerii Românieĭ*, I², II — VII, Bucurescĭ, Tipografia C. Göbl, 1888-96, 8 vol. in 8⁰.

Sulzer (Fr.-Iosif de). *Geschichte des transalpinischen Daciens*, Viena, Gräffer, 1781—2, 3 vol. in 8⁰.

S — z. *Vorschlag des Bischofs von Grosswardein, wie das Fürstenthum Siebenbürgen mit geringer Müheüberfallen und erobert werden könnte*, în *Archiv für siebenbürgische Landeskunde, Neue Folge*, I, p. 289 şi urm.

Szabó (Károly). *Báthori István erdélyi vajda*, în *Szazádok*, XXIII, p. 701 şi urm.

Szádeczky (Lajos). *Báthory István lengyel kiralylyá választása*, Budapesta, 1887, in 8⁰.

Szádeczky (Lajos). *Erdély és Mihály Vajda története, 1595-1601. Oklevéltárral*, Timişóra, Nyomatott a Csanádegyházmegyei Könyvsajtón, 1893, in 8⁰ (ed. a doua).

Szádeczky (Lajos). *Sobieski és Teleki levelezése*, în *Történelmi Tár* pe 1888, p. 160 şi urm., 334 şi urm.

Szamosközy (St.). *Rerum hungaricarum libri qui extant*, în *Monumenta Hungariae Historica, Scriptores*, XXI, XXVIII, XXIX, XXX, Budapesta, 4 vol. in 8⁰.

Szerémy (György). *Chronicon*, ed. Academieĭ maghiare, în *Monumenta Hungariae Historica, Scriptores*, t. I, Budapesta, 1857, in 8⁰.

Szilady (Aron) şi **Szilágyi** (Sándor). *Török-Magyarkori Allam-Okmánytár*, publicat de Academia maghiară, Buda-Pesta, în *Török-magyarkori történelmi emlékek.*

Szilágyi (Sándor). *Levelek és okiratok Bethlen Gábor utolsó évei torténetéhez*, în *Tortènelmi Tár* pe 1887, p. 1 şi urm.

Szilágyi (Sándor). *Nádasdy Tamás, 1540,* în «Disertaţiunile» («tört. osztály körebol»), publicate de Academia maghiară, Buda-Pesta, 1876, in 8°.

Szujski (Iosif). *Codex epistolaris saeculi decimi quinti; pars posterior;* în aceleaşĭ *Monumenta Poloniae historica,* Cracovia, 1876, in 8°.

Tafel (P. L. Fr.) şi Thomas (G. M.). *Urkunden zur älteren Handels- und Staatsgeschichte der Republik Venedig mit besonderer Beziehung auf Byzanz und die Levante vom 9. bis zum Ausgang des 15. Jahrh., herausg. von . . . ,* în *Fontes rerum austriacarum, Diplomata,* t. XII — XIV; Viena, 1856—7, 3 vol. in 8°.

Tanoviceanu (I.). *O scrisóre a boierilor Ilie Moţoc şi Savin Smucilă, zis şi Smucicâne, către Clucerul Cantemir, din 1683,* în *Archiva societăţiĭ sciinţifice şi literare din Iaşĭ,* VIII, p. 714—6.

[Taranowski (Andreĭ).] *Beschreibunge einer Reyse oder eins Zuges eins fuernemlichen polnischen Herrn, von koeniglicher polnischen Wirden botschafftsweiss gen Constantinopol und von dannen inn die Tartarey gezogen. Mit Bericht und Meldunge mancherley seltzamer Hendel und grossen Schaden, so die Türcken dazumal erlitten, sehr nuetzlich unnd wol zu lesen. Gedruckt zu Nuernberg, durch Dieterich Gerlatz,* MDLXXI.

Tavernier (J. B.). *Les six voyages en Turquie, en Perse et aux Indes,* Paris, 4 vol. in 8°.

Teleky (Iosif). *A hunyadyak kora magyaroszágon,* Pesta, 1852—7, 9 vol. in 8°.

Teutsch (Fr.). *Aus dem sächsischen Leben, vornehmlich Hermannstadts, am Ende des XV. Jahrhunderts,* în *Archiv für siebenbürgische Landeskunde, Neue Folge,* XIV[1], p. 176 şi urm.

Thaly (Kálmán). *Bessarábiai magyarok,* în *Századok* pe 1868, p. 582.

Thaly (Kálmán). *Bay Mihály és Pápay Gáspár naplója tatárországi követségükről,* în *Századok* pe 1873, p. 538 şi urm.

Thaly (Kálmán). *János király szamadása,* în *Történelmi Tár,* pe 1889, p. 188 şi urm.

Theiner (Aug.). *Vetera monumenta Slavorum meridionalium historiam illustrantia,* Roma, 1863, 2 vol. in fol.

Theiner (Aug.). *Vetera monumenta historica Hungariam sacram illustrantia,* Roma, 1859—60, 2 vol. in fol.

Theiner (Aug.). *Vetera monumenta Poloniae et Lithua-*

niae gentiumque finitimarum historiam illustrantia, Roma, 1860—4, 4 vol. in fol.
Thomas (G. M.). *Periplus des Pontus Euxinus*, în *Memoriile Academieĭ din München*, cl. I, t. X, partea I.
Thomas (G. M.). *Diplomatarium Veneto-Levantinum... a. 1300-350*, în *Monumenti storici pubblicati dalla R. deputazione veneta di storia patria*, 1-a serie, *Documenti*, V [am întrebuinţat şi partea a 2-a, încă neapărută].
Thúry (I.). *Török történetirók*, Budapesta, 1893 şi urm., 2 vol. in 8° *[Török-Magyarkori Történelmi Emlékek*, II. *Irok*, I şi II.*]*
Thwrocz. V. **Schwandtner (I.).**
Timon (Samuel). *Imago novae Hungariae*, Viena, 1754, 2 vol. in 4°.
Tocilescu (Gr. G.). *Manual de Istoria Românilor*, Bucurescĭ, 1899, in 8°.
Tocilescu (Gr. G.). *Raport*, în *Analele Academieĭ Române, Desbaterĭ*, XVIII, p. 334—5.
Tocilescu (Gr. G.). *Studie critice asupra cronicilor române*, în *Revista pentru istorie, archeologie şi filologie*, III.
Török-Magyar, etc. V. **Silady.**
Tomaschek (W.). Articolul *Aspron*, în *Real-Encyclopädie des classischen Alterthums*, condusă de **Pauly** şi **Wissowa.**
Acta **Tomiciana**, *Epistole, legationes, responsa, actiones, res geste Serenissimi principis Sigismundi I, regis Polonie, 1507—1526*, Posen, 1852—60, 1876, 1899, 10 vol. in 8°.
Tott (baron François de). *Mémoires sur les Turcs et les Tartares*, Maestricht, 1785, 5 vol. in 12; Amsterdam, 1785, 5 vol. [trad. germ. Frankfurt-Leipzig, 1787, 2 vol. in-8°.]
Tubero. V. **Cronicariĭ** ungurĭ.
Ukert (Fr. Aug.). *Geographie der Griechen und Römer, von den frühesten Zeiten auf Ptolemaeus*, Weimar, 1816—46, 6 vol. in 8°.
Uljanickij (V. A.). *Materiale pentru istoria Rusieĭ, Polonieĭ, Moldoveĭ, Ţĕriĭ-Românescĭ şi Turcieĭ, în secolele XIV—XVI* (rusesce), Moscva, 1887, in 8°.
Ungarische *Geographische Gesellschaft, Bericht*, în *Ungarische Revue* pe 1887, p. 813—4.
Urechiă (V. A.). *Istoria evenimentelor din Orient, cu referinţă la Principatele Moldova şi Valachia, din anii 1769—1774, scrisă de biv vel Stol. Dumitrache;* în *Analele Academieĭ Române*, Ser. 2-a, Secţ. Ist., X; şi a parte, Bucurescĭ, 1889.
Urechiă (V. A.). *Codex Bandinus*, în *Analele Academieĭ*

Române, Ser. 2-a, XVI şi separat, Bucurescĭ, 1894, in 8°.

Modus epistolandi eximii medicine doctoris et legum licentiati Ioannis **Ursini** *Craconiensis, cum epistulis exemplaribus et orationibus annexis;* incunabul.

Della Valle. *Narrazione della grandezza, etc. dell'Illustrissimo signor Andrea Gritti*, în *Magyar Történelmi Tár*, III, p. 1 şi urm.

Cazania luĭ **Varlaam** din 1643.

Venelin (I.). *Documente dacobulgare*, 1840, in 8°.

Verancius (Anton). *Ratio itineris quod est a Vienna ad Constantinopolim*, în *Monumenta Hungariae Historica, Scriptores*, t. XXXII, p. 57—9.

Verancius (Anton). *Epistolae*, în *Monumenta Hungariae Historica, Diplomataria*, t. III, IX, X, XIX, XX, XXIV, XXVI; 7 vol. in 8°.

Verancius (Anton). *De apparatu Ioannis regis* în **Kovachich**, şi în *Verancii Opera*, tipărite de Academia maghiară, *Monumenta Hungariae Historica, Scriptores*, t. II; Budapesta, in 8°.

Vigenère (Blaise de). *La description du royaume de Poloigne*, Paris, 1573, in 4°.

Vigna (Amadeo). *Codice diplomatico delle colonie tauroliguri durante la Signoria di San Giorgio*, Genova, 1868-73, 3 vol. in 8°; extras din *Atti della società ligure di storia patria*, t. VI, VII, partea 1-a şi a 2-a.

Listy o Polsce **Wincentego Dominica**, *pisane do Senatu genueńskiego (1483-4)*, în *Bibliotheka Ossolińskí, pocz. nowy*, II.

Über den walachischen Woiwoden **Wlad IV**, în *Archiv für siebenbürgische Landeskunde, Neue Folge*, XXVII.

Villehardouin, ed. luĭ **Ducange**, Paris, 1657, in fol.

Voigt (J.). *Geschichte Preussens von den ältesten Zeiten bis zum Untergang der Herrschaft des Deutschen Ordens*, 9 vol., Königsberg, 1827—39, in 8°.

Volcov (Michail). *Patru anĭ din istoria oraşuluĭ Caffa*, în *Memoriile societăţiĭ din Odesa*, VIII, p. 109 şi urm.

Wapowski (Bernard). *Chronicon*, în *Scriptores rerum polonicarum*, t. II, Varsovia, 1872, in 8°.

Wavrin (Jean de). *Anchiennes cronicques d'Engleterre*, ed. **M-elle Dupont**, în Colecţiunea Societăţiĭ «de l'histoire de France», 3 vol. in 8°, Paris, 1858—63, şi **W. Hardy**, în Colecţiunea «Maestruluĭ Roluri-

lor», Londra, 1864 şi urm., 5 vol. in 8⁰ (afară de volumele de traducere).

Waxel (Leon de). *Recueil de quelques antiquités*, Berlin, 1803, in 8⁰.

Wenrich (W.). *Geschichtliche Vorbedingungen zur moldauischen Lehnsherrschaft an der Bistritz*, în *Archiv für siebenbürgische Landeskunde, Alte Folge*, VI.

Wenzel (G.). *Sztibor Vajda*. Budapesta, 1874, in 8⁰, în «Dissertaţiunile» publicate de Academia maghiară.

Wertner (Moriz). *Die Grafen von S. Georgen und Bösing*, Viena, 1891.

Wibling (K.). *Okiratok a svédországi levéltárakból*, în *Történelmi Tár* pe 1892, p. 440 şi urm., 593 şi urm.

Wibling (K.). *Diplomacziai okmányok II Rákóczy György uralkodása történetéhez*, în *Történelmi Tár* pe 1893, p. 409 şi urm., 678 şi urm.

Xenopol (A. D.). *Dare de sémă* despre Documentele din Viena de I. Bogdan, în *Archivao Scietăţiĭ sciinţifice şi literare din Iaşĭ*, I, p. 601-4.

Xenopol (A. D.). *Istoria Românilor din Dacia traiană*, Iaşĭ, 1888—93, 6 vol. in 8⁰.

Zaluski (A.). *Epistole historice familiares*, Brunsberg, 1709, 5 vol. in fol.

Zamoyski (Ioan). *Vraye relation de la deffaicte des Tartares et Turcs faicte par le seigneur Jean Zamoïsky ..., à laquelle on a ajouté le discours de Jean Zamoïsky tenu à la diète de Varsovie en MDXC et la réponse de Sigismond III;* Paris, Techener, 1859, in 12 (după o ediţiune anterióră, din 1590).

Zamoyski (Ioan). *De transitu Tartarorum per Pocutiam anni MDXCIIII*, în **Reusner**, *Opus collectaneum Epistolarum turcicarum, liber* III²; Frankfurt-pe-Mein, 1590, in 8⁰.

Zasciuk (A.). *Eparchia Kişinĕuluĭ*, în *Revista Română*, III.

Zeissberg (H.). *J. de Komarowo tractatus chronice fratrum minorum observancie*, în *Archiv für österreichische Geschichte*, XLIX, p. 297 şi urm.

Zimmermann (Franz), Werner (Carl) şi Müller (Georg). *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*, 2 vol. in 8⁰ mare, Sibiiŭ, 1892, 1897.

Zöld (parochul). *Reise nach der Moldau*, în *Ungrisches Magazin*, III, p. 104.

ADAOSURI.

La p. 21-2.

Pentru o inscripţiune din Tyras, un decret de cetăţenie de sub Marcu-Aureliu, v. *Mem. soc. din Odessa,* XVII, p. 33 şi urm.

La p. 67.

Din Gileŭ, «Marţĭ după Iudica», fără an, Matern, episcop de Ardél, scrie Sibiienilor pentru un Trimes regal «ad Wlad Vaivodam» (copiĭ de documente sibiiene, la Bibl. Ac. Rom.). Documentul e probabil din 1396, şi data ar fi decĭ aceea de 21 Martie.

La p. 103.

Totuşĭ în primele timpurĭ se pare că Ungurii exercitară o autoritate reală, cel puţin din punct de vedere militar, în Chilia. La 11 Aprilie 1453, vedem, în adevĕr, pe Vladislav, Domnul muntén, care fusese însciinţat de sluga luĭ, Stoica, despre sosirea la Braşov a armelor ce Hunyadi destină Chilieĭ («castrum Kilye»), observând orăşenilor că Turciĭ i-ar puté bănuì pentru trecerea armelor acelora prin ţéra sa. Dar consimte ca ele să fie trimese la Tîrgovişte «caute et secrete»; de aicĭ ar fi duse «occulte» la Brăila şi «abhinc vero usque castrum Kilye...., propter ipsum dominum et patrem nostrum Iohannem de Hunyad». Cf. Bogdan, *Vlad-Ţepeş,* p. 64.

La p. 178.

În 1502 încă, Sultanul poftià pe Han să se aşeze «ad campos Kilie et Byalogrod» pentru a înfrînă Moldova. El îĭ promiteà, pe lângă vama, dăruită înainte, a Cetăţiĭ-Albe, şi vama robilor (Ulianicki, p. 195).

Acest volum erà terminat când am cunoscut «Documentele asupra relaţiunilor Genoveĭ cu Imperiul bizantin, culese de canonicul Angelo Sanguineti şi adaose şi publicate de profesorul Ge-

rolamo Bertolotto». (1) Publicaţiunea acésta face parte din vol. XXVIII al-colecţiuniĭ în care aŭ apărut şi lucrările, carĭ mi-aŭ folosit atât de mult, ale luĭ Vigna şi Belgrano, în *Atti della Società ligure di storia patria.*

În tractatul din 1170, Manuil Comnenul, Împĕrat bizantin, permite Genovesilor a merge în Rusia («Russiam») şi la Matrega numaĭ cu permisiunea sa specială. (2) Dar în 1174 eĭ cer, prin noul ambasador, Grimaldi, libertatea absolută de comerţ, şi «la Matrega şi aiurea». (3)

Din secolul următor, avem instrucţiunile, date în 1290 şi 1291, luĭ Nicolae Spinola, trimes de Republică la Constantinopole. Spinola aveà şi misiunea de a reclamà de la Împĕrat restituirea sumelor luate de Grecĭ unor Genovesĭ carĭ voiaŭ să intre în Marea Négră, ceea ce, după tractate, le erà permis fără nicĭ o plată de imposit. Între aceştĭ negustorĭ în cuprinsul Măriĭ nóstre, întîlnim pe Roland de Quarto, care merge, cu o barcă a sa, la Vicina («Vecinam»), pe maĭ mulţĭ compatrioţĭ aĭ acestuia, carĭ se îndréptă spre Caffa, şi pe Gulielm de Berzezis şi Ioan Musso de Predis, carĭ fusese cu o barcă *la Cetatea-Albă:* «ad Mauracastrum». (4)

În fine, la 26 Maiŭ 1351, trimeţêndu-se în Orient, din partea guvernuluĭ genoves, soliĭ Oberto Gattilusio şi Raffo Erminio, li se da, între alte ordine, şi următorul: (5)

«De asemenea, şi pentru a avé, cum v'am spus, banĭ şi pentru a contribuì la cheltuiala răsboiuluĭ [cu Veneţia], să scrieţĭ şi la Cembalo, Mahocastro *(Cetatea-Albă)*, Vicina şi alte locurĭ din Marea Négră, unde sunt Genovesĭ.»

Textul are: «ubi Ianuenses sunt». Ajunge acésta pentru a face din Cetatea-Albă şi Vicina nisce *coloniĭ* ale Republiceĭ, cum erà Cembalo încă de pe atuncĭ? (6) Nu cred, pentru că maĭ sus acé-

---

(1) *Nuova serie di documenti sulle relazioni di Genova coll' Impero bizantino,* raccolti dal Cav. Angelo Sanguineti, e pubblicati con molte aggiunte dal Prof. Gerolamo Bertolotto. Cf., în continuaţiunea aceluiaşĭ volum din *Atti*, Camillo Manfroni, *Le relazioni frà Genova, l'Impero bizantino e i Turchi.*

(2) Bertolotto-Sanguineti, p. 351, 355, 360, 432. Cf. Manfroni, p. 617.

(3) Bertolotto-Sanguineti, p. 348. Cf. Manfroni, p. 683 şi urm.

(4) Bertolotto-Sanguineti, p. 517, 538. Cf. Manfroni, p. 703.

(5) Bertolotto-Sanguineti, I, p. 558.

(6) V. Iorga, *Notes et extraits,* seria I-a, I, p. 17 nota 8.

stă propoziţiune se maĭ întîlnesce, şi anume sub forma lămuritóre: «et ibi *multi* Ianuenses sunt» (e vorba de Simisso). (1)
În privinţa luĭ Eminek, în fine, de care e adese-orĭ vorba în lucrarea de faţă, o scrisóre grecéscă a Hanuluĭ Menglì, adresată către doĭ Genovesĭ, dă óre-carĭ lămurirĭ, din nenorocire prea puţin clare şi nefixate cronologic. (2)

* * *

Nisce inedite din Bibl. Ac. Rom., cercetate după tipărirea textuluĭ, mi-aŭ dat maĭ multe lămurirĭ asupra luĭ Kleemann, desemnatorul vederiĭ Chilieĭ, care întovărăşesce acest volum. Din Viena, la 17 Decembre 1784, Ioan-Adam Bienenfeld scrie Agenţieĭ austriace din Principate că, decidêndu-se «d'assaggiare un commercio nella piazza di Jassy con de' prodotti e manufatture de, Stati di S. M. l'imperatore», a obţinut de la Kaunitz scrisorĭ de recomandare «pel mio direttore, sig. Niccolò Ernesto Kleemann, che si trova in viaggio per costì con due assistenti, signor Vincenzo Moriggia e Vincenzo Maader».— Mulţumind, la 23 Aprilie 1785, pentru sprijinul acordat, el vorbesce de o «fastidiosissima scena» între Kleemann şi Moriggia, «un insensato ed un temerario», pe care-l scóte din serviciŭ.—În 1784, Kleemann presintă reclamaţiunĭ Agenţieĭ ca «Bevollmächtigter des Herrn Domenico Dellazia et Andrea Brighenti» saŭ «General Supercarico der Handlungs Compagnie Domenico Dellazia und Andrea Brighenti»: reşedinţa-ĭ erà la Galaţĭ.

În aceleaşĭ hârtiĭ găsesc scrisorile latine ale luĭ Kaunitz către Paşiĭ dunărenĭ pentru o companie care voià să facă negoţ cu Galaţiĭ şi Chilia: «Exposuit non ita pridem nova mercatorum societas que sub nomine Willeshofen innotuit animum intentionemque suam merces hisce in terris confectas secundo flumine in provincias ottomanicas, Gallatzium aut Killianovam usque, propriis navibus transvehendi ibique, prout magis commodum videbitur, aut vendendi aut cum aliis permutandi et, ut hoc in coepto nullis importunis exactionibus maiorique aut iterata telonii persolutione gravetur, id petiit maxime ut tutus securusque illi commeatus procuretur.»

---

(1) Pentru vremea, mult posterióră aceste date, când Simisso-Samssun avù un consul genoves, v. *ibid.*, p. 26, nota 2.
(2) Bertolotto-Sanguineti, p. 569—70.

TABELA NUMELOR.

A

H

J

K

L

S

U

V

W

NB. Numele tipărite cu cursive sunt nume geografice. Pentru documentele polone, s'aŭ cuprins numaĭ acele nume carĭ se află în resumatul român. Numele de autorĭ din notă n'aŭ fost culese.

TABLA CUPRINSULUI.

Pag.

Lista ilustraţiunilor.

ERRATA.

Pag. 7, rîndul 19 de sus cetesce: Baiazid, în loc de «Selim .
» 48, nota paginei precedente, ultimul rând: «163», în loc de: «63 .
» 90, rîndul 3 de sus: «în 1430-1», în loc de «1431».
» 101, nota 4: «260», în loc de «160».
» 105, rîndul 7 de sus: «1450» în loc de «1449».
» 188, rîndul 2 de sus. Observ că — lucrul îmi scăpase din vedere — anexarea Tighinei, în 1538, de Turci a fost cunoscută unui scriitor român, d-lui Hasdeŭ. V. *Ioan-Vodă-cel-Cumplit*, p. 117-8.
199, rîndul 14 de sus, «în anul 1565», în loc de: în acelaşi an 1568».
» 200, rîndul 1 de sus: «nu se leniaŭ», in loc de: «nu se lecuiaŭ».
» 222, rîndul 14 de jos: «Nipru», în loc de: «Nistru».
» 224, rîndul 14 de jos: «Murad», în loc de «Osman».
» 231, alineatul 2. M'am încredinţat că scrisórea luĭ Petriceicu nu póte fi «din érna de la începutul anuluĭ 1672», «ci e la finea anuluĭ 1673».
» 242, nota 2, e vorba de oraşul Fălciŭ.
» 241-2. De sigur cele două răscóle de Tătarĭ pomenite pe aceste paginĭ formézǎ una singură, petrecută la ultima dată.
» 251, rândul 7 de sus: «Împĕrătésa», în loc de: «Împĕratul».
» 280, scrisórea III, rândul 2 de sus după titlu: «imperatorem», în loc de: «imperatorum».
» 286, data ultimeĭ bucăţĭ e «1500».
» 287, data n-luĭ XII, e «1465».

În *Arch. Soc. Sc. şi lit. din Iaşĭ*, XI, p. 85 şi urm., s'aŭ publicat de d-l Gh. Ghibănescu două documente, dintre carĭ primul arată pe Alexandru domnind în 1453, la 12 Iunie, din Sucéva; iar al doilea menţionézǎ la 1468 pe Goian ca pârcălab de Chilia şi pe Sbiarea ca pârcălab de Cetatea-Albă.

DIN PUBLICAŢIUNILE

ACADEMIEI ROMÂNE

Operele Principeluĭ Demetriu Cantemir, publicate de Academia Română:

Tom. I. — *Descriptio Moldaviae* . . . . . . *(Sfîrşit)*

Tom. II. — *Descrierea Moldoveĭ*, tradusă din textul original latinesc. . . . . Vol. 8°. 4.—

Tom. III, IV. — *Istoria Imperiuluĭ Otoman, crescerea şi scăderea luĭ* . . . . 2 vol. 8°. 18.—

Tom. V. — Partea I. *Evenimentele Cantacuzinilor şi Brâncovenilor din Ţéra Munteněscă* — Partea II. *Divanul saŭ Gâlcéva înţeleptuluĭ cu lumea.* Vol. 8°. 3.—

Tom. VI. — *Istoria ieroglifică* (operă originală inedită, scrisă în limba românéscă la 1704). — *Compendiolum universae logices institutiones.* — *Encomium in B. Van-Helmont et virtutem physices universalis doctrinae eius.* . . . . Vol 8°. 10.—

Tom. VII. — *Vita Constantini Canţemyrii cognomento senis Moldaviae Princeps.* — *Collectanea orientalia* . . . . Vol. 8°. 2.—

Tom. VIII. — *Hronicul vechimiĭ Romano-Moldo-Vlahilor* . . . . *(Sub presă)*

Istoria Românilor sub Michaiŭ-Vodă Vitézul, urmată de scrierĭ diverse, de *N. Bălcescu.* Publicate şi însoţite cu o precuvîntare şi note de *A. I. Odobescu.* Ediţiunea II. Bucurescĭ, 1887 . . Vol. 8°. *(Sfîrşit.)* —

Operele complete ale luĭ Miron Costin, după manuscripte, cu variante şi note. Cu o recensiune a tuturor codicelor cunoscute până astăḍĭ, bibliografia, biografia luĭ Miron Costin, un glosariŭ lucrat de L. Şăineanu, portrete, facsimile diverse, de *V. A. Urechia.*

Tom I. — Recensiunea codicelor scrierilor luĭ Miron Costin. Documentele privitóre la Miron Costin şi la familia luĭ. — *Cartea pentru descălecatul dintâiŭ a ţĕriĭ Moldoveĭ.* — *Letopiseţul ţĕriĭ Moldoveĭ.* — Cu stampe şi facsimile. Bucurescĭ 1886. — Vol. 8°. *(Sfîrşit.)* —

Tom. II. — Opera minora. Cu stampe şi facsimile. Bucurescĭ 1888 . . . . Vol. 8°. *(Sfîrşit.)* —

Treĭ-ḍecĭ de anĭ de Domnie aĭ Regeluĭ Carol I. Cuvîntărĭ şi acte. 1866—1896. Cu precuvîntare de *D. A. Sturdza* şi cu indice alfabetic. Bucurescĭ 1897. — 2 vol. 4°, cu treĭ portrete şi douĕ facsimile. . . . 10,—